МУҲАҚҚИҚИ ҶАВОН
ДОНИШГОҲИ МИЛЛИИ ТОҶИКИСТОН
2020. №1

МОЛОДОЙ ИССЛЕДОВАТЕЛЬ
ТАДЖИКСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ
2020.№1

YOUNG RESEARCHER
TAJIK NATIONAL UNIVERSITY
2020. No1

МАРКАЗИ ТАБЪУ НАШР, БАРГАРДОН ВА ТАРҶУМА
ДУШАНБЕ – 2020

ДОНИШГОҲИ МИЛЛИИ ТОҶИКИСТОН
МАҶАЛЛАИ ИЛМИИ «МУҲАҚҚИҚИ ҶАВОН»
Муассиси мачалла:
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон
Маҷалла соли 2019 таъсис дода шудааст.
Дар як сол 6 шумора нашр мегардад.

САРМУҲАРРИР:

Хушвахтзода Кобилҷон Хушвахт	*Доктори илмҳои иқтисодӣ,, ректори Донишгоҳи миллии Тоҷикистон*

МУОВИНИ САРМУҲАРРИР:

Сафармамадов Сафармамад Муборакшоевич	*Доктори илмҳои химия, профессор, муовини ректор оид ба илми Донишгоҳи миллии Точикистон*

МУОВИНИ САРМУҲАРРИР:

Исмонов Кароматулло Бадридинович	*Номзади илмҳои филологӣ, дотсент, директори Маркази табъу нашр, баргардон ва тарҷумаи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон*

ҲАЙАТИ ТАҲРИРИЯ

Шерматов Нурмаҳмад	*Доктори илмҳои техникӣ, профессор*
Солиҳов Давлат Қуватович	*Доктори илмҳои физикаю математика, профессор*
Сатторов Абдуманон	*Доктори илмҳои физикаю математика, профессор*
Файзуллоев Эркин Фатхуллоевич	*Номзади илмҳои химия, дотсент декани факултети химия*
Валиев Шариф Файзуллоевич	*Доктори илмҳои геологӣ-минералогӣ, и.в. профессор, декани факултети геологии ДМТ*
Расулиён Қаҳҳор	*Доктори илмҳои таърих, профессор*
Кучаров Аламхон	*Доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи назария ва адабиёти навини форсии тоҷикии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон*
Дӯстов Ҳамрохон Ҷумаевич	*Номзади илмҳои филологӣ, дотсент, мудири кафедраи забони адабии муосири тоҷикии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон*
Нағзибекова Мехриниссо Бозоровна	*Доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи забоншиносии умумӣ ва типологияи муқоисавии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон*
Муродов Мурод	*Доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи матбуоти ДМТ*
Низомова Тухфамо Давлатовна	*Доктори илмҳои иқтисодӣ,профессор*
Одинаев Фурқат Фарҳодович	*Номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент*
Сотиволдиев Рустам Шарофович	*Доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор*
Сафарализода Хучамурод Қуддус	*Номзади илмҳои сиёсатшиносӣ, дотсенти кафедраи сиёсатшиносӣ*
Рачабов Имомиддин Ширинович	*Номзади илмҳои сиёсатшиносӣ, дотсенти кафедраи сиёсатшиносӣ*
НуриддиновРаймалихон Шаҳбозович	*Доктори илмҳои сиёсӣ, профессор*
Шарипов Фаридун Файзуллоевич	*Доктори илмҳои педагогӣ, дотсент*
Устоев Мирзо Бобоҷонович	*Доктори илмҳои биологӣ профессори кафедраи физиологияи одам ва ҳайвонҳо, факултети биологияи ДМТ*

Маҷалла дар Маркази табъу нашр, баргардон
ва тарҷумаи ДМТ барои нашр таҳия мегардад.
Нишонии Марказ:
734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон,
ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17.
E-mail: molodoy.issledovatel@mail.ru
Тел.: (+992 37) 227-74-41
ДМТ, 2020©

ТАДЖИКСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ
НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ «МОЛОДОЙ ИССЛЕДОВАТЕЛЬ»
Учредитель журнала:
Таджикский национальный университет
Журнал основан в 2019 г. Издается 6 раз в год.

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР ЖУРНАЛА:

Хушвахтзода Кобилджон Хушвахт	*Доктор экономических наук, ректор Таджикского национального университета (Душанбе, Таджикистан)*

ЗАМЕСТИТЕЛЬ ГЛАВНОГО РЕДАКТОРА:

Сафармамадов Сафармамад Муборакшоевич	*Доктор химических наук, профессор, проректор по науке Таджикского национального университета (Душанбе, Таджикистан)*

ЗАМЕСТИТЕЛЬ ГЛАВНОГО РЕДАКТОРА:

Исмонов Карорматулло Бадридинович	*Кандидат филологических наук, доцент, директор Издательского центра Таджикского национального университета*

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

Шерматов Нурмахмад	*Доктор технических наук, профессор*
Солихов Давлат Кувватович	*Доктор физико-математических наук, профессор*
Сатторов Абдуманнон	*Доктор физико-математических наук, профессор*
Валиев Шариф Нарзуллоевич	*Доктор геолого-минералогических наук, и.о.профессора*
Файзуллоев Эркин Фатхуллоевич	*Кандидат химических наук, декан факультета химии ТНУ*
Расулиён Ҳаҳхор	*Доктор исторических наук, профессор*
Кучаров Аламхон	*Доктор филологических наук, профессор*
Дустов Хамрохон	*Кандидат филологических наук, доцент*
Муродов Мурод	*Доктор филологических наук, профессор*
Нагзибекова Мехринисо Бозоровна	*Доктор филологических наук, профессор*
Абдусатторов Абдушукур	*Доктор филологических наук, профессор*
Одинаев Фуркат Фарходович	*Кандидат экономических наук, доцент*
Сотиволдиев Рустам Шарофович	*Доктор юридических наук, профессор*
Сафарзода Бахтовар Амирали	*Доктор юридических наук, профессор*
Раджабов Имомиддин Ширинович	*Кандидат политических наук, доцент кафедры политологии*
Сафарализода Хучамурод Куддус	*Кандидат политических наук, доцент кафедры политологии*
Нуриддинов Раймалихон Шахбозович	*Доктор политических наук, профессор*
Шарипов Фаридун Файзуллоевич	*Доктор педагогических наук, доцент*
Устоев Мирзо Бободжонович	*Доктор биологических наук,*

Адрес Издательского центра:
734025, Республика Таджикистан,
г.Душанбе, проспект Рудаки, 17.
E-mail: molodoy.issledovatel@mail.ru
Тел.: (+992 37) 227-74-41
© ТНУ, 2020

TAJIK NATIONAL UNIVERSITY
SCIENTIFIC JOURNAL "YOUNG RESEARCHER"
Founder of journal:
TAJIK NATIONAL UNIVERSITY
The magazine was founded in 2019. It is published 6 times a year.

CHIEF EDITOR:

Khushvaqtzoda Qobiljon Khushvaqt	*Doctor of Economics, Rector of the Tajik National University (Dushanbe, Tajikistan)*

DEPUTY CHIEF EDITOR:

Safarmamadov Safarmamad Muborakshoevich	*Doctor of Chemical Sciences, Professor, Vice-Rector for Science of the Tajik National University*

DEPUTY CHIEF EDITOR:

Ismonov Karomatullo Badridinovich	*Candidate of philological sciences, associate professor, director of the Publishing Center of the Tajik National University*

EDITORIAL BOARD:

Shermatov Nurmahmad	*Doctor of technical sciences,* Professor
Solihov Davlat Quvatovich	*Doctor of physical and mathematical sciences*
Sattorov Abdumannon	*Doctor of physical and mathematical sciences*
Fayzulloev Erkin Fathulloevich	*Candidate of chemical sciences, dean of the chemical faculty*
Valiev Sharif Fayzulloevich	*Doctor of geological and mineralogical sciences, Professor*
Rasuliyon Qahhor	*Doctor of historical Sciences, Professor*
Kucharov Alamkhon	*Doctor of Philology, Professor of the Department of Theory and New Persian-Tajik Literature of the Tajik National University*
Dustov Hamrokhon Dzhumaevich	*Candidate of philological sciences,*
Murodov Murod	*Doctor of Philology, Professor of the Department of Printing of the Tajik National University*
Nagzibekova Mekhrinisso Bozorovna	*Doctor of Philology, Professor of the Department of General Linguistics and Comparative Typology of the Tajik National University*
Nizomova Tuhfamo Davlatovna	*Doctor of Economics, Professor*
Odinaev Furqar Farhodovich	*Candidate of Economics, assistant professor*
Safaralizoda Khudzhamurod Kuddusi	*Candidate of Politics, assistant professor of the department of the political science*
Sotivoldiev Rustam Sharofovich	*Doctor of law, Professor*
Safarzoda Bakhtovar Amirali	*Doctor of law, Professor*
Rajabov Imomiddin Shirinovich	*Candidate of Politics, assistant professor of the department of the political science*
Nuriddinov Raymalikhon Shahbozovich	*Doctor of politics, Professor*
Sharipov Faridun Fayzulloevich	*Doctor of pedagogical sciences, Professor*
Ustoev Mirzo Bobojonovich	*Doctor of Biological sciences, Professor*

Address of the Publishing center:
734025, Republic of Tajikistan,
Rudaki Avenue, 17. Dushanbe.
E-mail: ***molodoy.issledovatel@mail.ru***
Phone: (+992 37) 227-74-41
© TNU, 2020

ПРИОРИТЕТЫ ВНЕШНЕПОЛИТИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ГОСУДАРСТВ БЛИЖНЕГО ВОСТОКА

Баходурова Д.А.
Таджикский национальный университет

Ближневосточные страны в основном представляют собой совокупность общности геополитического, лингвистического, культурного и религиозного пространства, соединяет между собой территорию государств Северной Африки и Западной Азии, протяженностью 14 млн. кв. км. К этому региону нужно отнести страны, которые считаются членами Лиги Арабских государств, т. е Алжир, Бахрейн, Джибути, Иордания, Ирак, Йемен, Катар, Коморские острова, Кувейт, Ливан, Ливия, Мавритания, Марокко, ОАЭ, Оман, Саудовская Аравия, Сирия, Сомали, Судан, Тунис, Палестинская национальная администрация (Палестина непризнанное государство).

Каждая из этих стран имеет свою особенность, исключительность в международных отношениях, во внешней политике, свою специфику в создании внешнеполитического вектора, и принятия по ним решений. Тем не менее, их общность по таким критериям, как: централизация власти; широкие права главы государства; повешенная роль страны в экономике; устремление властей к патерналистской социальной политике; особая роль армии в политической жизни страны; воздействие элементов традиционного общества; общая религия, и многое другое, которые выделяют общность черт в странах Ближнего Востока, касаемо внешнеполитического процесса.

Государства Ближнего Востока имеют общую схожесть по внешнеполитическим целям. Особую значимость имеет защита суверенитета, стабильность внутриполитической жизни, в социально-экономической сфере, защита своих интересов, как основные мировые экспортеры нефти и газа, борьба с террором и необходимость в урегулировании локальных конфликтов [3. с.256-560].

Внешнеполитические ресурсы каждого государства – совокупный потенциал. Этот потенциал используется во внешней политике, который направлен на получении результатов на мировой арене. Благоприятная территориально - географическая расположенность стран Ближнего Востока имеет свои привилегии. В данной ситуации наибольшими геополитическими преимуществами располагает Египет, а именно Синайский полуостров, который связывает Африку и Азию, Суэцкий канал – короткий морской путь, связующий Индийский океан в Средиземное море и Атлантика. Страны Персидского Залива имеют преимущественное положение, так как расположены вдоль Ормузского пролива, в свою очередь, Йемен и Марокко имеют выход к Баб-эль-Мандебскому и Гибралтарскому проливу. К неблагоприятным территориально-географическим ресурсам можно отнести приграничность территорий к региональным конфликтам и нестабильности (Ирак, Ливан, Ливия, Йемен, Судан, Палестина). Потоки нелегальной миграции являются результатом нестабильности этого региона.

Вместе с тем, негативную роль оказывает неравномерное размещение, как народнохозяйственного комплекса, так и населения в отдельно взятых регионах Востока. Поскольку большая часть этих территорий считается пустынной и полупустынной из-за этого концентрация людей усиливается в приморских районах, но это не единственный фактор высокой урбанизации.

Демографическую структуру арабского мира невозможно оценить ни положительно, ни отрицательно. Ряд стран, располагая большим количеством населения, могут потенциально занять их в экономике, среди которых страны – (Египет 97 млн. человек, Судан 40,5 млн.,

Марокко 35,7 млн., Алжир 41,2 млн., Ирак 38 млн., СА 32,5 млн., Йемен 28 млн., большинство оставшихся стран население насчитывается от нескольких сот тысяч до миллионов жителей) [3]. В государствах, где не добывается нефть, наблюдается высокая степень безработицы (18,4 % для арабского мира). С другой стороны, существует проблема нехватки квалифицированных кадров, в этом случае, нефтедобывающие регионы Персидского Залива привлекают иностранную рабочую силу (Бахрейн, Катар, Кувейт, ОАЭ, Оман, Саудовская Аравия), в этих странах процент достигает от четверти до 80 % населения.

С экономической точки зрения страны арабского региона считаются развивающимися, но для ряда государств этого региона существует острая проблема бедности, где 20 % населения проживают менее, чем на 2 доллара в день.

Страны Персидского Залива владеют богатейшими запасами нефти. Нефтедобывающие страны имеют большие финансовые возможности от продажи нефти и в мировой финансовой системе они занимают заметное место. В странах арабского региона видна проблема однобокого развития экономики, эта зависимость от поставки продуктов питания, машиностроительной техники, высокотехнологичных товаров, оборудования и т д.

Арабский регион испытывает нехватку водных ресурсов. 57% потребляемого водного ресурса поступают из соседних неарабских стран. Остро ощущается эта проблема в Египте, Судане, Сирии, Палестине и Иордании, странах Аравийского полуострова. Недостаток водных ресурсов приводит к разногласиям между странами, находящихся в русле рек Нила, Иордан его притоков, Тигра и Евфрата. Нехватка воды замедляет рост в промышленности, и в аграрном секторе. Отсутствие воды приводит к опустыниванию территорий. На данный момент пустыни занимают около 68,4% площади арабского региона.

Следует отметить тот факт, что страны арабского мира имеют повышенный потенциал военных расходов. В особенности, те страны, которые получают сверхдоходы от реализации нефти. На перевооружение в некоторых странах, как Саудовская Аравия, Кувейт, ОАЭ тратят 10% от общего ВВП.

В основных законах арабских стран конкретно в положениях, касаемо внешней политики, определяются правовые рамки ее образования и реализация [6, с.62-64]. В конституциях арабских стран внешней политике уделяется мало внимания. В большей части этих документов посвящено политической системе и ее составляющей, социальным гарантиям государства и ее роли в экономике. В основных законах арабских стран говорится о том, что эти государства придерживаются миролюбивой внешней политики. Основой внешней политики стран Ближнего Востока является тесное взаимодействие с международными организациями, которые отстаивают принципы мирного сосуществования, справедливости и равноправного сотрудничества. В конституции Йемена указано, что это государство «подтверждает свою приверженность Уставу ООН, Всеобщей Декларации прав человека, Уставу Лиги Арабских Государств, и общепризнанным нормам Международного Права» [5, с.154-156].

В конституциях ряда арабских государств делается акцент на историю, где говорится о борьбе за независимость этих стран, победу над колониальным режимом, уделяется особое внимание суверенитету.

На протяжении нескольких десятилетий «нефтяной фактор» является основным элементом, который оказывает значимое влияние на международные процессы в ближневосточном регионе. Существует ряд факторов, где ощутимы влияния нефти: во - первых, - зависимость многих стран от энергетической безопасности равносильна экономической безопасности. Именно поэтому, мировые державы ведут борьбу за контроль над ними. Следующий фактор, нефтяной бизнес – это один из рычагов, который влияет на внешнеполитическое состояние стран, вовлеченных в этот бизнес. Другой фактор влияния нефти является геополитический фактор, где идеология переходит на второй план, если речь идет о контролировании над «черным золотом».

Транспортировка нефти имеет как геоэкономическую, так геополитическую важность. Основной мировой запас нефти сосредоточен в трех регионах в Персидском Заливе и

Каспийском бассейне, этот регион обладает повышенной конфликтогенностью. В Персидском Заливе сосредоточен 65% нефти от общего мирового запаса, Каспийский бассейн 9% мирового запаса нефти. Из этого следует полагать, что стратегическое значение Персидского Залива возрастает. На сегодняшний день, страны Южной и Юго-Восточной Азии, в особенности, Китай и Индия имеют свой повышенный интерес за стратегический контроль над ближневосточным регионом [2, с.37-41]. Европейские страны, как Германия, Франция, Великобритания имеют свой геополитический интерес в этом регионе. Исторически доказано, что именно эти страны, включая и Турцию, делали попытки доминировать в этом регионе.

В европейских государствах наблюдается дефицит собственного энергетического сырья, 70% потребности нефти ЕС компенсирует за счет импорта из арабских государств. С другой стороны, страны Европы ощутимо присутствуют в этом регионе, экспортируя собственные товары, и выгодно вкладывают свой капитал в этот рынок. Имея выгодную позицию в промышленности, странам ЕС удается поддерживать свой имидж на ближневосточном рынке. Западные страны, обладая политической дальновидностью и прагматизмом, решают экономические проблемы в основном путем переговоров, не вступая в конфронтацию. В частности, Франция и Германия для укрепления своей экономической заинтересованности ведут двустороннее сотрудничество, в особенности, с нефтедобывающими партнерами.

На стадии налаживания ближневосточного конфликта становится вложение средств коспонсоров, как США и Россия, так и Европейские страны из числа Германии, и Франции. Это свидетельство определенного влияния ЕС и степень вовлеченности Европы в ближневосточные проблемы. Эта позиция вызывает озабоченность у США, где Европейский Союз делает попытку ограничить американское влияние в этом регионе.

Выгодное географическое расположение Ирана в Восточном побережье Персидского Залива и южного побережья Каспия, дает этой стране значительную роль при развитии геополитической ситуации.

Важная роль в геополитике Ближнего Востока закреплена за Турцией. Являясь членом НАТО, одновременно экономически развитым государством, Турция рассматривается главным звеном западной заинтересованности. Отношения Турции с ЕС натянуты, где определенную роль сыграла позиция Греции, из-за существующей кипрской проблемы. Еще одно обстоятельство – транспортировка нефти через Каспий, где у Турции южный вариант, а Россия на позициях северного варианта. Из всего следует, что Турция претендует на позицию сверхдержавы, где преподносит свои интересы сосредоточивать внимание на кавказском, Центрально-Азиатском и ближневосточном направлениях.

Турция имеет влиятельную силу в регионе, в частности, Турция связывает Ближний Восток с Европой; через Турецкую территорию протянуты пути транспортировки нефти сырья из Кавказа [1, с.235-239].

Немаловажная роль в ближневосточном регионе закреплена за Израилем, по сути, эта немусульманская страна в регионе. Являясь передовым государством Ближнего Востока, Израиль обладает высоким уровнем в науке, техники, сельском хозяйстве и имеет боеспособную армию, в арсенале которого современное оружие, вплоть ядерного. Израиль кардинально отличается от ближневосточных монархий по уровню развития политического процесса и далеко ушел от многих либеральных стран региона. При этом, у Израиля сложные отношения с Египтом, Ливаном, Сирией, Иорданией. Для Израиля самая сложная остается палестинская проблема. Израиль в своем развитии больше интегрирован со странами Европы и США, нежели со своими соседями, причиной которой является многолетний арабский бойкот. У Израиля нет намерений претендовать на роль лидера региона [4, с.122-123]. Израиль не имеет рычаг давления, так как не является энерго-добывающей страной. Самым приоритетным направлением Израиля- Египет и Турция.

Таким образом, внешнеполитический курс в странах Ближнего Востока можно охарактеризовать, как наиболее благоприятное геополитическое положение при

неблагополучных территориально-географических условиях, у этих стран малая доля в мировом ВВП, являются крупнейшими экспортерами энергоносителей, обладают небольшим человеческим капиталом, в основном эти страны стабильные при наличии дефицита общественной поддержки, имеется и сходство по следующим критериям: централизация власти, широкие полномочия главы, участие государства в экономике, общность религии, также ряд других факторов, что позволяет объединить общие черты арабских государств, касаемо внешнеполитического курса.

ЛИТЕРАТУРА

1. Быков О.Н. Национальные интересы и внешняя политика / Свиридюк А. В. –М.: ИМЭМО РАН, 2010. -412 с.
2. Валиахметова Г.Н. Азия в мировой политике XXI века: учебник. –М.: Наука, 2015. – 227с.
3. Демченко А.В. Внешнеполитический процесс на Востоке: учебник – М.: Аспект Пресс,2017. – 352 с.
4. Евреи Европы и Ближнего Востока: история, социология, культура: материалы Междунар. науч. конф., 27 апр. 2014г. -СПб. 2014. – 170 с.
5. Конституция Йеменской Республики// Сапронова М. А Государственный строй и конституции арабских республик.М.,2003. – 215 с.
6. Сапронова М.А. Арабский Восток: власть и конституции.М.,2001. -286 с.
7. Arab Human Development Report 2015. Challenges to Human Security in the Arab Countries. [Electronic resource] URL: http://hdr.undp.org/en/content/challenges-human-security-arab-countries (дата обращения: 18.12.2019)
8. Campbell J. Defense of the Middle East. –New York: Harper, 1960. – 169 p.
9. Halliday F. The Middle East in international relations: power, politics and ideology. – Cambridge: Cambridge University Press, 2005. – 321 p.

ПРИОРИТЕТЫ ВНЕШНЕПОЛИТИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ГОСУДАРСТВ БЛИЖНЕГО ВОСТОКА

Статья посвящена изучению места и роли стран Ближнего Востока в современной системе международных отношений, произведена попытка изучения различных аспектов внешней политики стран Ближнего Востока, выявлены особенности развития и современные тенденции внешнеполитической деятельности государств Ближнего Востока, основные проблемы в регионе, оказывающие непосредственное влияние на положение стран Ближнего Востока. Ближний Восток представляет собой важнейший геополитический регион планеты, в котором сталкиваются интересы ключевых субъектов международных отношений. Каждая из стран Ближнего Востока имеет свою особенность, исключительность в международных отношениях, во внешней политике, свою специфику в создании внешнеполитического вектора, и принятия по ним решений. Геополитическое значение региона обусловлено как стратегически важным положением Ближнего Востока, так и наличием огромных запасов природных ресурсов. Таким образом, исследование современных тенденций в международных отношениях с участием стран Ближнего Востока имеет ключевое значение в свете обеспечения безопасности и развития в регионе.

Ключевые слова: внешняя политика, национальные интересы, безопасность, ресурсы, международные отношения, ближний восток

PRIORITIES OF FOREIGN POLICY ACTIVITIES OF THE MIDDLE EAST STATES

The article examines the position of countries of the Middle East in contemporary international affairs, an attempt is made to study various aspects of external policy of the Middle East, identifies the features of development and current trends of foreign policy of the Middle East, the main problems in the region, that influences direct impact on the situation in the Middle East. The Middle East is the most important geopolitical region of the planet, where the interests of key subjects of international relations clashes. Each of the countries of the Middle East has its own peculiarity, exclusiveness in international relations, in foreign policy, its own specifics in formation the foreign policy direction, and making decisions thereon. The geopolitical importance of the region is due to the strategically important position of the Middle East and the presence of the huge reserves of natural resources. Therefore, the study of current trends in international relations involving the Middle East is the key importance in the light of security and development in the region.

Keywords: foreign policy, national interests, secutiry, resources, international relations, middle east.

АФЗАЛИЯТҲОИ ФАЪОЛИЯТИ СИЁСАТИ ХОРИҶӢ ДАР ДАВЛАТҲОИ ШАРҚИ НАЗДИК

Мақола ба омӯзиши мавқеъ ва нақши кишварҳои Шарқи Наздик дар низоми муосири муносибатҳои байналмилалӣ, кӯшиши омӯзиши ҷанбаҳои гуногуни сиёсати хориҷии кишварҳои Шарқи Наздик, хусусиятҳои рушд ва тамоюлҳои ҷории сиёсати хоричии Шарқи Наздик, мушкилҳои асосие, ки мустақиман таъсири худро ба кишварҳои Шарқи Наздик мерасонанд бахшида шудааст. Шарқи Наздик муҳимтарин минтақаи геополитикии ҷаҳон мебошад, ки дар он манфиатҳои субъектҳои муносибатҳои байналмилалӣ бар мехуранд. Ҳар яке аз кишварҳои Шарқи Наздик хусусиятҳои хоси худро дар робитаҳои байналмилалӣ, дар сиёсати хориҷӣ, хусусиятҳои хоси ташаккули самти сиёсати хориҷӣ ва қабули қарорҳо доранд. Аҳамияти геополитикии

минтақа ҳам аз назари стратегӣ ва мавчудияти захираҳои азими табиӣ вобаста мебошад. Аз ин рӯ, омӯзиши тамоюлҳои кунунии муносибатҳои байналмилалӣ бо иштироки кишварҳои Шарқи Наздик дар заминаи таъмини амният ва рушд дар минтақа аҳамияти муҳим дорад.

Калидвожаҳо: сиёсати хоричӣ, манфиатҳои миллӣ, амният, захираҳо, муносибатҳои байналмилалӣ, шарқи наздик.

Сведения об авторе: ***Баходурова Дилором Асроровна*** – магистр 2 курса факультета международных отношений Таджикского национального университета: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки,17; тел: **(+992)-989-10-50-16**.

Information about the author: ***Bakhodurova Dilorom Asrorovna*** – 2nd year graduate student of the faculty of International Relations of Tajik National University;734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki avenue, 17; contacts: **(+992)-989-10-50-16.**

РОЛЬ КИТАЯ В ОБЕСПЕЧЕНИИ БЕЗОПАСНОСТИ В ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ

Сайфуллозода А. Дж.
Таджикский национальный университет

Сотрудничество Китая с пятью Центрально-азиатскими государствами имеет древние корни. Но актуализация взаимоотношений между Китаем и государствами Центральной Азии приходится на период Советского союза. Именно тогда имели место некоторые разногласия между Китаем и государствами Центральной Азии относительно урегулированию споров на спорные территории. После достижения независимости странами Центральной Азии один из основных направлений внешней политики Китая стало решение территориальных споров с государствами постсоветского пространство. Стоит отметить что граничные вопросы остались между Пекином и странами Центральной Азии со времен Советского Союза. После коллапса Советского Союза в своих взаимоотношениях со странами Центральной Азии Китай стремился защитить более широкие экономические интересы и интересы безопасности в регионе.

На сегодняшний день Китай и Центральную Азию соединяют множество автомобильных и железных дорог. Также в качестве коммуникационного моста между двух акторов выступают воздушные рейсы и нефтегазопроводы. Ещё В 2010 году товарооборот Китая со странами Центральной Азии достигло 46 млрд. долл. США. Китай является основным инвестором в регионе [1]. Дипломатические отношения между Китаем и Центрально-азиатскими государствами были установлены в 1992 году [2]. После установления дипломатических отношений уровень его общей торговли с регионом увеличился в 100 раз. Китай инвестирует в основном в таких областях как энергетика, добыча природных ресурсов и сырьевые проекты, такие как газопровод в Центральной Азии из Туркменистана в Китай, нефтепровод Атырау-Алашанькоу из Казахстана в Китай, также наблюдаются значительные инвестиции в энергетический сектор и транспорт Узбекистана, строительство новых современных дорог и тоннелей в Таджикистане, а также в области расширения автомобильных связей между Кыргызстаном и Китаем. Данные инвестиции создали серьезную экономическую базу для присутствия КНР в регионе. Еще в июне 2012 г. бывший президент Ху Цзиньтао объявил, что Пекин предоставит кредиты в размере 10 млрд. долл. США государствам-членам Шанхайской организации сотрудничества (ШОС) [3]. Центральная Азия также является растущим рынком для товаров Китая. Наряду с экономическим участием в регионе также наблюдается рост политических, дипломатических и культурных связей с Китаем. Все пять стран региона подписали стратегические соглашения с Китаем, что стало следствием активизации высокопоставленных визитов китайских официальных лиц. Институты Конфуция, предлагающие языковые курсы и культурные программы, теперь присутствуют в Казахстане, Узбекистане, Кыргызстане и

Таджикистане [4]. Сетевой университет ШОС был запущен в 2010 г. в качестве новой платформы для сотрудничества в области образования и обмена студентами.

Исходя из вышеизложенных безопасность и стабильность в Центральной Азии играют большую роль для Китая не только для обеспечения защиты прямых инвестиций в регионе, но и из-за почти неизбежных побочных эффектов, которые могут вызвать незащищенность и нестабильность в северо-западном регионе Китая в Синьцзяне. Более того, Китай начал становиться игроком, хотя до сих пор только ориентировочно, в ландшафте безопасности в Центральной Азии. Для стран Центральной Азии усиленное участие Китая открывает много возможностей, но также и вызовы на критический момент в истории региона. В то время как присутствие Китая принимается с различной степенью признания, терпимости или недоверия среди гражданского общества, его участие приветствовалось политическими элитами региона в отношении возможностей, которые оно создает для стимулирования экономического роста. В этой связи можно выделить и современный упрощенный взгляд на политику Китая и России в Центральной Азии, который выглядит следующим образом - Китай является банкиром, который потратил, проинвестировал и выдал кредитов правительствам в Центральной Азии на десятки миллиардов долларов только в последние годы, в то время как Россия с военными базами в Кыргызстане и Таджикистане и поставками оружия для всех пяти бывших советских республик, является региональным «полицейским». Однако КНР также играет немаловажную роль в деле обеспечения безопасности в исследуемом регионе.

С первых дней установления дипломатических отношений Китай оказывает военную помощь странам Центральной Азии. Уже в ноябре 1999 г. Китай предоставил военное обмундирование Киргизии для национальных вооруженных сил. В 2002 г. Китай предоставил Казахстану 3 млн. долларов на военную технику. Китай поставляет в вооруженные силы Таджикистана униформу, транспортные средства и военную технику, по крайней мере, еще с 2003 г. Совсем недавно государственное телевидение Туркменистана транслировало краткие кадры 30 марта 2016 года, в которых китайские системы противовоздушной обороны были включены в состав растущего массива Ашхабада [5]. По слухам, Узбекистан купил ту же систему, а также военные беспилотники из Китая.

Постепенно возрастающая экономическая роль Китая в Центральной Азии с начала 2000-х годов неудивительна, учитывая географическую близость региона к динамичной экономике Китая. В этом контексте Пекин тщательно формировал военную стратегию в регионе, особенно в соседнем Таджикистане. В сентябре 2016 г. Пекин предложил финансировать и строить несколько форпостов и других военных объектов (в дополнение к посту Гульхан, которая была открыта в 2012 г.), чтобы усилить обороноспособность Таджикистана вдоль его границы с Афганистаном, тогда как вооруженные силы Китая и Таджикистана провели антитеррористические учения в октябре 2016 г. Эти неожиданные действия вызвали обеспокоенность в России по поводу усиления влияния Китая в Таджикистане.

В Центральной Азии на сегодняшний день существует множество угроз безопасности, от внутренних неурядиц, которые подрывают стабильность региональной этнической напряженности и негативные побочные эффекты от ситуации Афганистан. В настоящее время наибольшая долгосрочная проблема безопасности связана с ростом террористической угрозы со стороны группировок, дислоцированных на территории Афганистана и Пакистана. Ключевой вопрос для Китая станет ли регион более неустойчивым в таких условиях.

Конкретная проблема в этом отношении заключается в том, смогут ли сепаратистские организации в Синьцзяне найти финансовую, техническую и учебную поддержку на территории Афганистана и Пакистана. Перспектива увеличения числа исламских повстанцев в регионе, возможно, в сочетании с террористической деятельностью в границах, является очень сложной перспективой для китайских лидеров [7].

Одна из проблем для участия Китая в решении вопросов безопасности в Центральной Азии заключается в том, что, несмотря на усилия по развитию «отношений между людьми»,

участие Китая проявляется преимущественно лишь на уровне официальных отношений между государством и государством, что означает, что официальный дискурс неизбежно фокусируется на проблемах, связанных с национальной, а не человеческой безопасностью.

Несмотря на огромный экономический вклад и проблемы безопасности, непосредственное участие Китая в решении проблем безопасности в регионе было ограничено, в первую очередь из-за поддержания Пекина традиционной роли Москвы как одного из ключевых актов, обеспечивающих стабильность в регионе. На подобную позицию не повлияли ни беспорядки в Кыргызстане в 2005 г. и 2010 г., ни активизация и рост религиозного экстремизма в Центральной Азии.

Именно поэтому основа деятельности КНР в рамках безопасности является обеспечение безопасности своих экономических проектов и своих граждан. Однако при этом Китай делает ставку на делегирование полномочий по обеспечению безопасности в рамках межгосударственных организаций, среди которых можно выделить Шанхайскую Организацию Сотрудничества. ШОС является единственным межправительственным органом, занимающимся вопросами безопасности в центральноазиатском регионе. Это помогает Китаю укреплять свои политические связи со странами Центральной Азии и стабилизировать окрестности Синьцзяна и создавать коллективный дискурс об общих нетрадиционных угрозах безопасности, с которыми они сталкиваются, включая терроризм, транснациональную преступность и стихийные бедствия. На первом саммите ШОС в 2001 г. государства-члены ШОС подписали Шанхайскую конвенцию о борьбе с терроризмом, сепаратизмом и экстремизмом, которая определяет борьбу с «тремя силами зла» как главную задачу организации. С тех пор государства-члены ШОС подписали различные документы о сотрудничестве в области безопасности, такие как Конвенция ШОС о борьбе с терроризмом, Соглашение о борьбе с наркотиками и Соглашение о совместной борьбе с преступлениями. Концентрированность исключительно на сфере безопасности в организации постепенно сменилась расширением деятельность в других областях, включая стратегическую безопасность, оборону, правоохранительную деятельность, киберпреступность и борьбу с транснациональной организованной преступностью [6].

В итоге, можно сделать вывод, что роль КНР как гарант региональной безопасности с каждым годом возрастает, однако Пекин не намерен занимать то положение, которое имеет Россия в Центральной Азии, а именно быть своеобразным региональным гарантом безопасности. КНР сконцентрирована лишь на обеспечении безопасности своих экономических инвестиций, а также недопущении полной дестабилизации в пограничных с Китаем областях Казахстана, Киргизии и Таджикистана, что негативно повлияло бы на положение в проблемном Синьцзян - Уйгурском автономном округе. Это значит, что безопасность Китая напрямую связан с безопасностью в Центральной Азии.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Андреев Р. ШОС сегодня и завтра. Надежды и заботы стран членов организации // Азия и Африка сегодня. - 2014. - № 1.
2. Лю Цинцай. О китайско-центрально-азиатских отношениях, обращенных в XXI в. // Проблемы Дальнего Востока. М.,2015. - № 1.
3. Chinese President Hu Jintao said on Thursday that Beijing will offer USD 10bn in loans to the member states of the Shanghai Cooperation Organisation [Электронный ресурс] – Режим доступа: www.reuters.com/article/2012/06/07/us-china-sco-loans-idUSBRE85602920120607
4. Confucius Institutes Around the Globe [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://confuciusinstitute.unl.edu/institutes.shtml
5. Kucera J. Turkmenistan Shows Off New Chinese Rockets [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://eurasianet.org/node/78081
6. Бордачёв Т.В. Будущее Азии и политика КНР // Россия в глобальной политике. 2016. - № 2 - С.18
7. Галенович Ю.М. Наказы Цзянь Цзэминя: принципы внешней и оборонной политики современного Китая. - М., 2013.

РОЛЬ КИТАЯ В ОБЕСПЕЧЕНИЕ БЕЗОПАСНОСТИ В ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ

Данная статья посвяшена изучению роли Китая в обеспечение безопасности в Центральной Азии. Как всем известно на сегодняшний день в исследуемом регионе наблюдается рост число традиционных и нетрадиционных угроз. Наряду с другими игроками в Центральной Азии такие как Россия и США обеспечение безопасности в регионе является один из приоритетных направлений во внешней политики Китая. Автором данной статьи исследованы именно этот аспект взаимоотношений Китая со странами Центральной Азии. Роль КНР как гарант региональной безопасности с каждым годом возрастает, однако Пекин не намерен занимать то положение, которое имеет Россия в Центральной Азии, а именно быть своеобразным региональным гарантом безопасности. КНР сконцентрирована лишь на обеспечении безопасности своих экономических инвестиций, а также недопущении полной дестабилизации в пограничных с Китаем областях Казахстана, Киргизии и Таджикистана, что негативно повлияло бы на положение в проблемном Синьцзян - Уйгурском автономном округе. Это значит, что безопасность Китая напрямую связан с безопасностью в Центральной Азии.

Ключевые слова: Китай, безопасность, регионализм, безопасность ЦА, безопасность Китая, Китай и ЦА

НАҚШИ ЧИН ДАР ТАЪМИНИ АМНИЯТ ДАР ОСИЁИ МАРКАЗӢ

Мақолаи мазкур ба омӯзиши нақши Чин дар таъмини амнияти Осиёи Марказӣ бахшида шудааст. Чи тавре, ки ба ҳамагон маълум аст имрузҳо дар минтақаи мавриди омӯзиш афзоиши шумораи хатарҳои анъанавиву ғайрисуннатӣ ба чашм мерасад. Дар баробари дигар бозингарон дар Осиёи Марказӣ аз қабили Руссия ва ИМА таъмини амгният дар ин минтақа барои Чин низ яке аз соҳаҳои афзалиятноки сиёсати хориҷӣ ба ҳисоб меравад. Аз тарафи муаллия маҳз ҳамин ҷанбаи муносибатҳои Чин бо кишварҳои Осиёи марказӣ таҳқиқ карда шудааст. Нақши Ҷумҳурии Мардумии Чин ҳамчун кафили амнияти минтақавӣ ҳамасола меафзояд, аммо Пекин намехоҳад мавқеи Русияро ҳамчун як кафолати минтақавии амният дар Осиёи Марказӣ ишғол кунад. ҶумҺурии Мардумии Чин танҳо ба таъмини амнияти сармоягузориҳои иқтисодии худ, инчунин пешгирии бесуботии пурра дар минтақаҳои наздисарҳадӣ бо Чин, Қазоқистон, Қирғизистон ва Тоҷикистон, ки ба вазъияти дар вилояти автономии Синсзян – Уйғур таъсири манфӣ дошта равона карда шудааст. Ин маънои онро дорад, ки амнияти Чин мустақиман бо амният дар Осиёи Марказӣ алоқаманд аст.

Калидвожаҳо: Чин, амният, минтақагарой, амнияти ОМ, амнияти Чин, Чин ва Осиёи Марказӣ

CHINA'S ROLE IN ENSURING SECURITY IN CENTRAL ASIA

This article is devoted to the study of China's role in ensuring security in Central Asia. As everyone knows today in the studied region there is an increase in the number of traditional and non-traditional threats. Along with other players in Central Asia such as Russia and the United States, ensuring security in the region is one of the priorities in China's foreign policy. The author of this article investigates this aspect of China's relations with the countries of Central Asia. The role of the PRC as a guarantor of regional security is increasing every year, but Beijing does not intend to occupy the position that Russia has in Central Asia, namely, to be a kind of regional guarantor of security. China is focused only on ensuring the security of its economic investments, as well as preventing complete destabilization in the border regions of Kazakhstan, Kyrgyzstan and Tajikistan with China, which would negatively affect the situation in the problematic Xinjiang Uygur Autonomous region. This means that China's security is directly linked to security in Central Asia.

Keywords: China, security, regionalism, security of Central Asia, security of China, China and Central Asia

Сведения об авторе: ***Сайфуллозода Анушервони Джамшед*** **–** магистр второго курса факультета международных отношений ТНУ

Information about the author: ***Sayfullozoda Anushervoni Jamshed*** – second-year graduate student of the faculty of international relations of TNU.

РОЛЬ ДИПЛОМАТИЧЕСКИХ МИССИЙ В ПОДДЕРЖАНИИ СВЯЗЕЙ С ДИАСПОРАМИ И СООТЕЧЕСТВЕННИКАМИ ЗА РУБЕЖОМ (НА ПРИМЕРЕ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН)

Манонов М.А.
Таджикский национальный университет

На сегодняшний день в период обострения конкуренции между развитыми государствами интеллектуальный капитал становится главным фактором долгосрочного экономического роста страны. В период сокращения мировых ресурсов, интеллектуальный ресурс человечества не исчерпаем, поэтому в XXI в. по мнению ученых, между государствами разворачивается ожесточенная борьба за ресурсы, и за привлечение лучших умов, в частности. Исходя из этого, исследование проблем и сценариев оттока квалифицированных кадров как для мирового сообщества в целом, так и для Республики Таджикистан, в частности, является важным.

На этой основе проблемы формирования и реализации государственных программ в области миграционной политики и работы с соотечественниками за рубежом становится одним из актуальных аспектов развития внешней и внутренней политики Республики Таджикистан.

Отток квалифицированных кадров и все, что ней связано, вызывает серьезную озабоченность не только в независимом Таджикистане, но и привлекает внимание мирового сообщества. Это связано с тем, что положительный эффект от установления доверительных связей с диаспорами и соотечественниками становится важным фактором экономического роста большинства стран мира.

Радикальные политические и социально-экономические реформы, начавшиеся после распада СССР и произошедшая в 1992-1997 гг. гражданская война, обусловили возникновению и воздействию на все сферы общественной жизни населения негативных социально-экономических, политических, правовых и ряда иных факторов, которые способствовали массовой миграции, как квалифицированной части населения, так и беженцев за рубеж.

Подобная сложившаяся миграционная ситуация вызывает обоснованную обеспокоенность Правительства Республики Таджикистан, в связи с тем, что в Республике наблюдается острая нехватка квалифицированных кадров. Для исправления этой ситуации Правительство Республики пытается решить эту проблему, в том числе и через образования, например, открывая филиалы российских ВУЗов в Республике Таджикистан.[7]

Актуальность проблемы обусловлена стремлением Таджикистана вести эффективную миграционную политику, через свои дипломатические представительства, со странами ближнего и дальнего зарубежья, укрепляя связи с соотечественниками.

Несмотря на решения Правительством проблем взаимоотношений с диаспорами за рубежом, соответствующими государственными органами до сих пор не сформированы программы по работе с соотечественниками, в том числе квалифицированными кадрами, эмигрировавших за рубеж. Кроме того, до сих пор в Министерстве иностранных дел или дипломатических представительствах Таджикистана за рубежом не существует специального структурного подразделения, занимающегося проблемами соотечественников за рубежом.

Преодолев три десятилетия осуществления внешней политики, МИД РТ имеет не большой опыт эффективного сотрудничества и налаживания плодотворных связей с таджикскими диаспорами, к активному взаимодействию и привлечению зарубежных соотечественников как партнеров по развитию страны.

Это говорит о том, что Таджикистан вступил в глобальные миграционные процессы без достаточного опыта государственного регулирования в сфере миграции в условиях, когда

проблемы оттока квалифицированных кадров выходит на новый уровень и представляет угрозу национальной безопасности страны.

Эффективное вовлечение Министерства иностранных дел совместно с соответствующими органами государственной власти Республики Таджикистан в политику по поддержанию связей с национальными диаспорами в других государствах должно иметь место, так как, сегодняшние реалии мира, глобализация диктуют новые условия и возможности ведения внешней политики. Активное привлечение дипломатических миссий Республики Таджикистан за рубежом в реализации миграционной политики страны будет способствовать активизации национальных диаспор и приведет к качественным результатам взаимного сотрудничества.

Активная деятельность дипломатических миссий Министерства иностранных дел РТ за рубежом способна достичь положительных результатов в вопросе миграционной политики по отношению к человеческому капиталу страны, находившимся за границей.

На сегодняшний день таджики проживают в разных частях земного шара: в Америке, Европе, Африке и Азии соответственно. Большое количество из них проживают на своей исторической родине – разных частях Азии – В Таджикистане, Афганистане, Иране, Индии, Пакистане, Узбекистане, Киргизии и в других странах региона. Во многих указанных государствах таджики являются коренным населением.

Необходимо отметить, что в перечисленных государствах, а также в странах Европы и Америки, проживают большое количество таджиков-эмигрантов, которые являются вынужденными переселенцами и беженцами.

Доктор исторических наук, профессор М.Б. Бабаханов утверждал, что «количество таджиков, проживающих в других государствах, превышает количество таджиков Республики Таджикистан примерно в семь раз».[1, с.5]

Учитывая, что население Республики Таджикистан в 2019 году составляло более 9,5 млн человек [4], то количество таджикских соотечественников и диаспор, проживающих в зарубежных странах, достигает более 40 млн человек.

Таджикистан по отношению к странам мира в настоящее время выступает как страна экспортер мигрантов, где формируются и проживают таджикские диаспоры, создаются их организации, общества и культурные центры.[2, с.34] Современная практика показывает, что в процессе реализации внешней политики и регулирования миграционных потоков важную роль играет дипломатическая служба. В настоящее время Республика Таджикистан наладила дипломатические отношения со 173 государствами мира и является активным участником ООН, СНГ, ШОС, ОДКБ и других региональных и международных организаций по многостороннему сотрудничеству.[11]

Так, Р.У.Ульмасов – доктор экономических наук, профессор, в своей статье отмечает, что начавшаяся гражданская война в Таджикистане, стала одним из главных причин, побудивший ученых, специалистов, мастеров многих отраслей производства, деятелей культуры и других к вынужденной внешней миграции. Результатом гражданской войны стали огромные человеческие жертвы (погибло более 100 тысяч человек), более 600 тысяч беженцев покинули страну, ущерб составил более 7 млрд долл. США, свыше 300 тысяч русскоязычных покинули РТ, в числе которых много ученых, профессоров, квалифицированных специалистов, врачей, учителей и др.[8].

Автор книги «Новая экономика утечки мозгов» О. Старк отмечает позитивные последствия появившегося феномена. Люди, уезжая в развитые страны, тратят много сил и значительные ресурсы в получение образования и квалификации из бедных стран. Отчасти этот процесс способствует повышению образовательного уровня населения и позитивно влияет на систему образования их страны [10].

Существует три группы факторов «оттока кадров».

1. Социально-экономические факторы;
2. «Академический фактор»;
3. «Политический фактор» [9].

С целью упорядочения и эффективного регулирования миграционных потоков Правительством были приняты следующие постановления: «Концепция государственной миграционной политики Республики Таджикистан» (1998), «Об учете миграции граждан Республики Таджикистан за рубеж и возвращения из-за рубежа» (2009), «Концепция о привлечении зарубежных соотечественников как партнеров по развитию страны» (2010),[5] Закон Республики Таджикистан «О миграции» (1999), которые придали импульс процессу реализации миграционной политики страны и позволили решать возникающие в этом направлении производственные проблемы.

Наряду с официальными дипломатическими представительствами, в настоящее время в облегчении регулирования миграционных потоков активное участие принимают и неправительственные организации. Например, Таджикско-американская культурная ассоциация (ТАСА) при поддержке посольства Республики Таджикистан в США, региональный общественный фонд «Таджикистан» в Российской Федерации и другие подобные организации тесно сотрудничают с посольствами Республики Таджикистан за рубежом.

Несмотря на отмеченное, предпринятые шаги в области принятия нормативно-правовых актов и механизмов государственного регулирования миграционных процессов, эффективность по защите прав и интересов национальных диаспор и соотечественников, оставляют желать лучшего. По нашему мнению, неуправляемые миграционные процессы приводят к риску дестабилизации социально-экономической ситуации и общественного порядка, а также ухудшению этнополитической обстановки в стране.

Как показывает практика стран мира, роль и место диаспор в развитии социально-экономической сферы и иных возможностей для повышения межгосударственных отношений, заставляют мировое сообщество взглянуть на этот феномен по-другому. Отношение к диаспорам и зарубежным соотечественникам как важному экономическому и внешнеполитическому ресурсу получает широкое распространение в международной практике, которые имеют значительный потенциал использования ресурсов диаспор в развитии государства [3, с.23].

В настоящее время в стратегических документах Республики Таджикистан особое внимание уделяется и сотрудничеству с таджикскими диаспорами, целесообразное применение потенциала которых может внести весомый вклад в процесс развития страны. Таджикистан предпринимает конкретные меры, разрабатывая соответствующие нормативно-правовые акты, с целью улучшения сотрудничества с диаспорами и зарубежными соотечественниками. Следует отметить, что к ним можно отнести принятия «Плана мероприятий по реализации Концепции привлечения зарубежных соотечественников в качестве партнеров развития отечества на 2015-2020 годы».[6]

Таджикские диаспоры, культурные центры и объединения достаточно плодотворно осуществляют свою деятельность в зарубежных странах, и по нашему мнению уже настало время к переходу от «обычного диалога» к взаимовыгодному и равноправному сотрудничеству.

Данные цели на первый взгляд могут показаться очевидными. Однако проблема состоит в том, как создать условия, чтобы остановить отток квалифицированных специалистов, в которых мы сами остро нуждаемся.

Для обеспечения эффективности политики по поддержанию связи с соотечественниками необходимо создание различных форм привлечения ученых-экспатриантов в Республику Таджикистан. Дипломатические миссии через посольства РТ в других странах могут способствовать развитию двухсторонних связей в области образования, научно-технологического и инновационного сотрудничества.

Рекомендации по поддержанию связи с квалифицированными иммигрантами и стимулированию репатриации:

1. Закон «О диаспорах»
2. Создание в посольствах РТ за рубежом отделов по взаимодействию с

соотечественниками
3. Распространение института«почетных консулов» за рубежом
4. Развитие народной дипломатии
5. Подготовка квалифицированных специалистов в области миграции
6. Проведение фестивалей молодежи и студентов в зарубежных странах
7. Активная и комплекснаядеятельность дипломатических миссий РТ в информационном пространстве иностранных государств
8. Открытие совместных телемостов между ВУЗами РТ и стран зарубежья

Таким образом, считаем необходимым предложить изменение вектора направления государственной миграционной политики страны со стратегии «возвращения» экспатриантов на «взаимодействие» с ними. В результате, для Таджикистана основными преимуществами станут трансфер новых знаний и технологий, которая будет получать от выехавших квалифицированных специалистов за рубеж. Не последнюю роль в развитии страны будут играть инвестиции экспатриантов, денежные переводы и лоббирование социально-политических интересов в странах дальнего и ближнего зарубежья.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бабаханов М.Б. История Таджиков Мира. Душанбе: Ирфон, 2005. – 432 с.
2. Бабаджанов Р.М. Роль диаспор в совершенствовании миграционной политики в контексте национальной стратегии развития Таджикистана до 2030 г. Международная научная конференция, Кишинев, 14-15 декабря, 2017г.
3. Бабаев А.А. Усиление роли диаспор в социально – экономическом развитии Республики Таджикистан / Научный отчет. – Душанбе, ИЭД АН Республики Таджикистан, 2016. С. 23-24.
4. Послание Президента Республики Таджикистан, Основателя мира и национального единства, Лидера нации, Эмомали Рахмона Маджлиси Оли Республики Таджикистан от 26.12.19 г.
5. Постановление Правительства Республики Таджикистан от 29 мая 2010 года № 277 «Концепция о привлечении зарубежных соотечественников как партнеров по развитию страны».
6. Постановление Правительства Республики Таджикистан от 28 февраля 2015 года №107 «План мероприятий по реализации Концепции привлечения зарубежных соотечественников в качестве партнеров развития отечества на 2015-2020 годы».
7. Ульмасов Р.У., Государственное регулирование эмиграционных процессов из Таджикистана в Российскую Федерацию / Материалы международной научной конференции, 26 ноября 2010, г. Душанбе – 2011. С. 39 – 46.
8. Ульмасов Р.У. Таджикская миграция: история, последствие и уроки. Международная миграция населения на постсоветском пространстве: двадцать лет удач, ошибок и надежд. Научная серия «Международная миграция населения: Россия и современный мир». Выпуск 25, МГУ им. М.В. Ломоносова, Москва – 2011. С. 161 – 171.
9. Ушкалов И., Малаха И. Утечка умов как глобальный феномен и его особенности в России / И. Ушкалов, И.Малаха // Социс. – 2000.- №3. С.110-117.
10. Stark O., Bloom D.E. The New Economics of Labor Migration // The American Economic Review. – 1985. – Vol. 75. – № 2. P.173-178.
11. Министерство иностранных дел Республики Таджикистан: www.mfa.tj

РОЛЬ ДИПЛОМАТИЧЕСКИХ МИССИЙ В ПОДДЕРЖАНИИ СВЯЗЕЙ С ДИАСПОРАМИ И СООТЕЧЕСТВЕННИКАМИ ЗА РУБЕЖОМ (НА ПРИМЕРЕ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН)

В данной статье ставится цель осмысления как национального, так и зарубежного опыта по поддержанию связи с квалифицированными иммигрантами и взаимодействию с национальными диаспорами для достижения целей и задач, поставленных государством. Таджикистан по отношению к странам мира в настоящее время выступает как страна экспортер мигрантов, где формируются и проживают таджикские диаспоры, создаются их организации, общества и культурные центры. Исследование проблем и сценариев оттока квалифицированных кадров как для мирового сообщества в целом, так и для Республики Таджикистан, в частности, является важным. В настоящее время в стратегических документах Республики Таджикистан особое внимание уделяется и сотрудничеству с таджикскими диаспорами, целесообразное применение потенциала которых может внести весомый вклад в процесс развития страны. Несмотря на отмеченное, предпринятые шаги в области принятия нормативно-правовых актов и механизмов государственного регулирования миграционных процессов, эффективность по защите прав и интересов национальных диаспор и соотечественников, оставляют желать лучшего. Исследуется и оценивается деятельность дипломатических миссий Республики Таджикистан по установлению связей с диаспорами и соотечественниками за рубежом.

Ключевые слова: интеллектуальная миграция, миграционная политика, дипломатические миссии, квалифицированные специалисты, национальные диаспоры, соотечественники.

НАҚШИ НАМОЯНДАГИҲОИ ДИПЛОМАТӢ ДАР НИГОҲ ДОШТАНИ МУНОСИБАТ БО ДИАСПОРАҲО ВА ҲАМВАТАНОНИ БУРУНМАРЗӢ ДАР ХОРИҶА (ДАР МИСОЛИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН)

Мақолаи мазкур ҳадафи фаҳмиши ҳам таҷрибаи ватанӣ ва ҳам хориҷӣ дар робита бо тамос бо муҳоҷирони ихтисосӣ ва ҳамкорӣ бо диаспораҳои миллиро барои ноил шудан ба ҳадафҳо ва вазифаҳои муқарраркардаи давлат муқаррар кардааст. Дар робита ба кишварҳои ҷаҳон, ҳоло Тоҷикистон ҳамчун кишвари содироти муҳоҷирон амал мекунад, ки дар онҷо диаспораҳои тоҷикон ташкил ва зиндагӣ мекунанд, ташкилотҳо, ҷамъиятҳо ва марказҳои фарҳангии онҳо таъсис дода мешаванд. Омӯзиши мушкилот ва сенарияҳои аз кор рафтани кадрҳои баландихтисос ҳам барои ҷомеаи ҷаҳонӣ ва ҳам барои Тоҷикистон муҳим аст. Дар айни замон, ҳуҷҷатҳои стратегии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳамкорӣ бо диаспораҳои тоҷик диққати махсус медиҳанд, ки истифодаи дурусти потенсиали онҳо метавонад ба раванди рушди кишвар саҳм арзанда гузорад. Бо вуҷуди ин, иқдомҳо дар самти қабули санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ва механизмҳои танзими давлатии равандҳои муҳоҷират, самарабахшӣ дар ҳифзи ҳуқуқ ва манфиатҳои диаспораҳои миллӣ ва ҳамватанони бурунмарзӣ нокифоя андешида мешаванд. Фаъолияти намояндагиҳои дипломатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар самти ба роҳ мондани робита бо диаспораҳо ва ҳамватанони бурумарзӣ дар хориҷа мавриди таҳқиқ қарор дода мешавад.

Калидвожаҳо: муҳоҷирати зеҳнӣ, сиёсати муҳоҷират, намояндагиҳои дипломатӣ, мутахассисони баландихтисос, диаспораҳои миллӣ, ҳамватанон.

THE ROLE OF DIPLOMATIC MISSIONS IN MAINTAINING RELATIONS WITH DIASPORAS AND COMPATRIOTS ABROAD (ON THE EXAMPLE OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN)

This article sets the goal of understanding both national and foreign experience in maintaining communication with qualified immigrants and interacting with national Diasporas to achieve the goals and objectives set by the State. In relation to the countries of the world, Tajikistan now acts as a country of export of migrants, where Tajik Diasporas are formed and live, their organizations, societies and cultural centers are created. The study of the problems and scenarios of the outflow of qualified personnel both for the world community as a whole and for the Republic of Tajikistan in particular is important. Currently, the strategic documents of the Republic of Tajikistan pay special attention to cooperation with the Tajik Diasporas, the appropriate use of the potential of which can make a significant contribution to the country's development process. Despite the aforementioned, steps taken in the field of adoption of regulatory legal acts and mechanisms of state regulation of migration processes, the effectiveness in protecting the rights and interests of national Diasporas and compatriots leave much to be desired. The activity of diplomatic missions of the Republic of Tajikistan on establishing relations with Diasporas and compatriots abroad is investigated and evaluated.

Keywords: intellectual migration, migration policy, diplomatic missions, qualified specialists, national diaspora, Compatriots.

Информация об авторе: ***Манонов Муслихиддин Абдужалилович*** – магистр, кафедра международных отношений, Таджикский национальный университет, e-mail: manonovmsu@gmail.com тел: **(+992) 904 77 25 36**

Information about the author: ***Manonov Muslihiddin Abduzhalilovich*** – graduate student, department of international relations, Tajik National University, e-mail: **manonovmsu@gmail.com.** Tel: **(+992) 904 77 25 36**

МАСОИЛИ ҶУҒРОФИЯИ ТАЪРИХИИ ҚАБОДИЁН

Сангов Ҳ.А.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар поёноби дарёи Кофарниҳон байни Чағониён ва Вахш дар асрҳои миёна, минтақаҳои Қубодиён, Кувадиён ё Кувазиён ҷойгир буд. Дар ин ҷо водии танги дарё бо ғарб бо кӯҳҳои Бабатоғ ва дар шарқ бо кӯҳҳои Актаг мепайвандад. Айни замон ин қаламрав як қисми ноҳияи Шаҳритуси вилояти Хатлони Тоҷикистон аст. Тадқиқоти археологии маҷрои поёноби дарёи Кофирниҳон дар солҳои 1940 бо дастаи махсуси Кофирниҳон экспедитсияи археологии Суғдию Тоҷикистон бо сарварии М. М. Дьяконов оғоз ёфт. Тадқиқоти махсуси А. В. Седов, ки ба таърих ва ҷуғрофияи

таърихии Кубодиён дар давраи то давраи исломӣ бахшида шудааст, мавҷуд аст [5]. Ғайр аз онҳо, таҳқиқоти археологӣ дар қаламрави Кубодиён аз тарафи Б. А. Литвинский, Т. И. Зеймал, А. М. Манделштам, В. С. Соловьев ва инчунин П. Пулатов, Т. М. Атаханов, С. Г. Хмельницкий, Е.П. Денисов, А.И.Мавяхина, Н.Б. Немцева, Т.Анаев ва дигарон анҷом пазируфтааст.

Водии дарёи Кофарниҳон аллакай дар семоҳаи дуввуми ҳазораи 1 пеш аз милод ба вуҷуд омада буд. Бо таъсиси шабакаи бузурги обёрӣ дар ин ҷо [6, с. 292] минтақаҳои аҳолинишин ба вуҷуд омад, ки дар сарчашмаҳои таърихзӣ оварда шудааст. Заминҳои кишт дар соҳили рости дарё тавассути канали қадимии Нахр-и Калон ё Катта-арык обёрӣ мешуданд, ки сараш 18 км шимолтар аз маркази вилояти Кабодиён ҷойгир аст. Дар замонҳои қадим ҳамон канал заминҳои кишти соҳили чапро обёрӣ мекард оварда шудааст.

Дар сарҳади шимолии водиҳои поёноби дарёи Кофарниҳон, дараи танг, ки дар замонҳои қадимаш 1 км паҳн шудааст, бо девори муҳофизатӣ муҳофизат карда шудааст. Дар даврони бостонӣ дар наздикии ин девор се қалъа ҷойгир буданд, ки водии онро аз ҳуҷуми нажодҳо муҳофизат мекарданд оварда шудааст. Дар қаламрави Кубодиён дар тӯли тамоми давраи Кушониён ду гурӯҳи аҳолӣ - чорводорӣ ва кишоварзӣ якҷоя буданд навишта шудааст[3, с. 104]. Дар наздикии шаҳри Ворошиловобод, ки дар харобаҳои қалъаи Кушон ҷойгиранд, ки қисми шимолии водиро аз аҷнабиён ҳифз мекарданд навишта шудааст.

Дар қисми шимолии водии Бешкент, ки аз водии Кофарниҳон бо қаторкӯҳҳои кӯҳҳои Арук-Тау ҷудо карда шудааст, се кӯҳи дафн ва теппаҳо дарёфт карда шуданд, ки ин нишон медиҳад гурӯҳи калони ноширон дар замонҳои қадим зиндагӣ мекунанд. Дар соҳили чапи дарёи Кофирниҳон, дар масофаи 3 км ҷанубу ғарб аз Қабодиён дар доманаи кӯҳи Хоҷа Гузин, боз як гурӯҳи кӯҳҳои кӯҳнаи куҳан мавҷуд аст оварда шудааст.

Мувофиқи маълумоти сайёҳони чинӣ Сюан Сзан, ки дар нимаи аввали асри VII ба Тохаристон сафар кардааст, мулки Ке-Хо-йен-он, яъне Кубодиён, дар ҷануби соҳили Су-ман, яъне Шуман ва ғарб дар ихтиёри U-sha, яъне Вахш. Ҳудуди он аз шарқ ба ғарб дар масофаи 2 рӯз тай шуд. Сармояи ин дорои аз андозаи пойтахти Чағониён камтар набуд. Се монастири буддоӣ бо шумораи ками роҳибон мавҷуд буданд. Пас аз ислоҳоти маъмурие, ки мақомоти Чин дар солҳои 658-659 гузаронида буданд, дар қаламрави ин мулк музофоти Ки-и-Се-Кян таъсис дода шуд оварда шудааст.

Дар қаламрави Кубодиён дар водии дарёи Обикиюи ноҳияи Ильичевски вилояти Хатлон пораҳо аз ду муҷассамаҳои санги қадимаи туркӣ дар шакли муҷассамаҳои ҳаҷмӣ, ки ичрои онҳо таъсири фарҳанги буддоиро мебинад. Дар шимоли Кубодиён дар водии Бешкент, чандин дафнҳои қадимии туркӣ, ки тибқи одати сӯзондан анҷом дода шудаанд, кашф шуда буданд навишта шудааст. Мавриди зикр аст, ки дафнҳои аввали туркӣ бо маросими дигар бо самти шимолии ашёи мурда ва инвентаризатсия сурат гирифтаанд оварда шудааст. Паҳн кардани расму оин ва сӯзондан дар байни туркҳои қадим, аз афташ, бо қабули буддоии онҳо алоқаманд буд.

Дар наздикии маъбади буддоӣ дар сайти Кала-Кофирниган як маҷмааи бойи истиқоматӣ бо толори сутунпӯш буд, ки дар миёнаи он як пиёдагард барои оташдони қурбонӣ буд оварда шудааст. Ин аз он гувоҳӣ медиҳад, ки ҳокими туркии Кубодиён

нисбат ба дигар динҳо таҳаммулпазир буданд ва бахше аз аҷдодони маҳаллӣ мувофиқи урфу одатҳои маҳаллӣ зороастризмро идома доданд.

Дар шарқи соҳили дарёи Кофарниҳон, дар 18 км ҷануб аз маркази хоҷагии деҳқонии "Тоҷикистон" дар соҳили хушки канали қадимии Амударё, макони қадимаи Теппа-и Шоҳ ҷойгир аст, ки ҳаёт аз асрҳои аввали пеш аз милод идома дошт. то асрҳои V-VI. АД. Мувофиқи маълумоти археологӣ, дар давраи охирини мавҷудияти шаҳр авлоди маҳаллӣ дини буддоиро эътироф мекарданд, дар ҳоле ки қисми зиёди аҳолии маҳаллӣ зороастризмро идома медоданд.

Дар масофаи як км шимолу шарқи шаҳраки Теппа-Шоҳ дар ҳамон соҳили канали қадимии Амударё дар домани Камол Ҳилл харобаҳои маҷмааи буддоии Уштур-Мулло ҷойгиранд, ки дар он се теппаи калон, як дайр ва як маҷмааи маъбад ҷойгир буданд. Монастир дар асрҳои III-IV амал мекард. ва пас аз давраи харобшавӣ дар асрҳои VI-VII барқарор карда шуд. Маҷмааи Уштур-Мулло ба маҷмааҳои буддоӣ хеле шабеҳ аст, ки дар поёни Амударё ҷойгир аст ва ба доираи муҷассамаҳои ба ном Термиз "Оазаи буддоӣ" дохил карда шудааст мебошад. Давраи дуюми фаъолияти маҷмааи буддоии Уштур-Мулло, ба назари мо, бо фаъолияти туркҳои муқими буддоӣ буд.

Боз як ёдгории барвақти асрҳои миёна дар макони Қалъаи Кофирниҳон, ки дар соҳили чапи дарёи Кофирниҳон дар наздикии деҳаҳои Эсанбай ва Янгиобод ҷойгир аст, дарёфт шудааст оварда шудааст. Шаҳр дар давраи аз давраи Юнону Бохтарӣ то ибтидои асрҳои миёна вуҷуд дошт мебошад. Дар ин ҷо як маъбади буддоӣ кофта шудааст, ки дар ибтидои асрҳои 7 ва миёнаи асри 8 фаъолият мекард. Маъбад бо ҳайкалчаи бой ва муҷассамаҳои сюитаҳои деворӣ оро дода шудааст, ки дар рангини Туркистони Шарқӣ шабеҳи наздиканд. Дар рангубори маъбад навъи этникии сокинони маҳаллӣ оварда шудааст, ки намуди зоҳирии онҳо хусусиятҳои туркҳои қадимӣ фарқ мекунад [1, с. 131-133].

Дар ҳудуди Қубодиён боз чандин қалъаҳо мавҷуданд, ки дар асрҳои миёна вуҷуд доштанд. Яке аз онҳо, Мункактепа, дар масофаи 1 км аз соҳили рости Кофирниван ва 6 км аз убури паром ба заминҳои собиқ хоҷагии коллективии ба номи В. Сталин. Аввалин нуқтаи аҳолинишин дар қаламрави ин шаҳрак дар миёнаи ҳазорсолаи пеш аз милод бунёд ёфтааст. е., ва дар асрҳои аввал A.D. д. як шаҳри калон пайдо шуд, ки пеш аз асрҳои X-XI вуҷуд дошт. Дар қабатҳои фарҳангии асрҳои VI-VII. як бинои боҳашамат бо як ҳуҷраи гунбази марказӣ кофта шуд, ки дар он тангаҳои мис бо сӯрохи мудаввар дар мобайни навъи "Тохаристон" ёфт шуда буданд .

Мумкин аст, ки дар он ҷо маъбади буддоӣ ё дайре мавҷуд буд, ки сеяки он, ки дар асри VII Сюан Сзан ёдовар шудааст. Дуи аввал дар сайти Калъаи Кофирниган ва дар наздикии Камол Ҳил (Уштур-Мулло) ҷойгир буданд. Бинои динӣ дар Мункактепа дар боқимондаҳои биноҳои қаблӣ, ки дар асри I пеш аз милод мавҷуд буданд, сохта шудааст. ва дар асрҳои IV-VI. АД.

Дар қисми шимолии водии Кофарниҳон, дар масофаи 1 км аз қаторкӯҳҳои Туйтау, шаҳраки Безимианное вуҷуд дорад, ки аз қабати бостонӣ (70х70 м) ва Шаҳристон ҷойгир аст. Зиндагӣ дар макон аз замони Кушониён то ғалабаи Муғулистон идома ёфт. Дар поёноби дарёи Кофарнайгай дар соҳили чапи он, қалъаи дигари асримиёнагии Кизқалъа (50х50 м) мавҷуд аст. Ҳаёт дар ин ҷо аз авохири охири ҳукумати Кушон то давраи асрҳои миёна идома ёфтааст [2, с. 79].

Тибқи гуфтаҳои Ас-Сомонӣ, минтақаи Қубодиён хеле ҳосилхез буд ва тамоми қаламрави онро боғҳо ва майдонҳо ишғол мекарданд. Дар асри XII. дар онҷо плантатсияҳои боҳашамати кипарис ва ҳошияи навъҳои ал-анам мавҷуд буданд. Дар зимистон, баргҳои ҳамаи ин растаниҳо ранги сурх гирифта, манзараи ғайриоддии зеборо нишон медоданд мебошад. Дар асри XI. дар Хуросон як намуди махсуси девона бо номи "Кубади", ки дар Қубодиён ба воя расидааст, маълум буд навишта шудааст. Дар асри X. мадд зироати асосии кишоварзии Кубодиён буд ва ба миқдори зиёд ба Ҳиндустон содир карда шуд. Аз фоидаи савдои ӯ ҳокими вилоят ҳиссаи худро дошт, ки онро худаш муайян кард навишта шудааст. Маддер мавзӯи асосии содирот аз Қубодиён ва дар асри XVII буд. Ду навъи аҷоиби анор ва шарбати ангур низ аз ин ҷо гирифта шуданд навишта шудааст[4, с. 66].

АДАБИЁТ

1. Литвинский Б. А. Настенная живопись Калаи-Кафирнигана. Кавказ и 2. Средняя Азия в древности и средневековье. – М., 1981. – с. 116-138.
2. Литвинский Б. А., Седов А. В. Тепаи-Шах. Культура и связи кушанской Бактрии. – М:. Наука. 1983. – 239 с.
3. Зеймаль Т. И. Археологические работы в Вахшской долине в 1960 г. Археологические работы в Таджикистане, вып. 8. – Душанбе, 1962. – с. 35-47.
4. Махмуд ибн Вали. – Море тайн относительно доблестей благородных (География). Введение, перевод, примечания, указатели Б. А. Ахмедова. – Ташкент: Фан, 1977. – 166 с. и 16 с. текста факсимиле.
5. Седов А. В. Кобадиан на пороге раннего средневековья. – М.: Наука, 1987. – 198 с.
6. Седов А. В. Кобадиан в кушанское время. Городская среда и культура Бактрии-Тохаристана и Согда. Тезисы докладов советско-французского коллоквиума, (г. Самарканд). – Ташкент. 1986. – с. 103-105.

МАСОИЛИ ҶУҒРОФИЯИ ТАЪРИХИИ ҚАБОДИЁН

Дар мақолаи мазкур муаллиф дар такя ба маводи бостоншиносӣ ва сарчашмаҳои таърихӣ дар хусуси ҷуғрофияи таърихии яке аз вилоятҳои Хуросони таърихӣ Қабодиён маълумот додааст. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки Қабодиён аз ҷумлаи қадимтарин вилоятҳои Хуросон маҳсуб ёфта, дар аҳди қадим ва асрҳои миёна аз лиҳози мавқеи ҷуғрофии худ яке аз минтақаҳои стратегӣ буд. Махсусан рушди тиҷорат аҳамияти ин вилоятро боз ҳам боло мебардошт. Рушди тиҷорати минтақавӣ бевосита аз ин вилоят маншаъ мегирифт. Минтақаи Қубодиён хеле ҳосилхез буд ва тамоми қаламрави онро боғҳо ва майдонҳо ишғол мекарданд. Дар асри XII дар онҷо плантатсияҳои боҳашамати кипарис ва ҳошияи навъҳои ал-анам мавҷуд буданд. Дар зимистон, баргҳои ҳамаи ин растаниҳо ранги сурх гирифта, манзараи ғайриоддии зеборо нишон медоданд. Дар асри XI дар Хуросон як намуди махсуси девона бо номи "Кубади", ки дар Қубодиён ба воя расидааст, маълум буд, навишта шудааст. Дар асри X мадд зироати асосии кишоварзии Кубодиён буд ва ба миқдори зиёд ба Ҳиндустон содир карда шуд. Аз фоидаи савдои ӯ ҳокими вилоят ҳиссаи худро дошт, ки онро худаш муайян мекард. Навишта шудааст, ки ду навъи аҷоиби анор ва шарбати ангур низ аз ин ҷо гирифта шуданд.

Калидвожаҳо: ҷуғрофия, таърих, Қабодиён, таҳлил, сарчашма, ахбор, осор, рушд, тиҷорат.

ПРОБЛЕМЫ ИСТОРИЧЕСКОЙ ГЕОГРАФИИИ КАБАДИАНА

В этой статье автор подробно представляет археологический материал и исторические источники об исторической географии одной из провинций Хуросона в истории Кабодиан. Исследования показывают, что кабодийцы были одной из древнейших провинций Хуросона и были стратегически расположены в Ветхом Завете и в средние века по своему географическому положению. В частности, развитие торговли сделало регион еще более важным. Развитие региональной торговли напрямую происходило из этого региона. Район Кубадиян был очень плодородным, с садами и площадями по всей его территории. В 12 веке здесь были великолепные плантации кипарисов и разновидности аль-Анам. Зимой листья всех этих растений были красного цвета и показывают очень необычную картину. В 10 веке Мадд был основной культурой кубодийцев и в больших количествах экспортировался в Индию. У губернатора области была своя доля прибыли от его торговли, которую он определил сам. Написано, что два замечательных сорта граната и виноградного сока были также взяты здесь.

Ключевые слова: география, история, кабадиан, анализ, источник, новости, скульптура, развитие, бизнес.

CONCLUSION-GEOGRAPHIC KABADANA PROBLEMS

There is an article submitted by the author of archeological material and historical water sources in the geographical region of the Khurasan province. Isolated by the fact that the Khurasan and its strategic stretches in the province of Wetham and the geographical landscape of the province. In the past, the emergence of tigers has a much greater region. Develop regional regional trades in the region. Kubadiyan district was very fertile, with gardens and squares throughout its territory. In the 12th century, there were magnificent cypress plantations and varieties of al-Anam. In winter, the leaves of all these plants were red and show a very unusual picture. In the 10th century, Mudd was the main crop of Kubodian and large quantities were exported to India. The Governor of the region had his own share of the profits from his trade, which he determined himself. It is written that two wonderful varieties of pomegranate and grape juice were also taken here.

Keywords: geography, history, Kabadian, analysis, source, novelty, sculpture, development, business.

Сведения об авторе: Сангов ***Хабибулло Аловиддинович*** **–** магистр второго курса факультета истории ТНУ, тел: **900 92 92 03**

Information about the author: ***Sangov Habibullo Alaviddinovich*** – second-year graduate student of the faculty of history of TNU, tel: **900 92 92 03**

УДК: 930 (1-87)

НЕРӮИ НАРМ ДАР СИЁСАТИ ХОРИҶИИ КИШВАРҲО

Ҳалимов Н.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Намояндаи мактаби реализм Г. Моргентау, ки дар илми муносибатҳои байналмилалӣ муҳаққиқи барҷаста маҳсуб меёбад, дар китоби машҳури худ зери унвони «Politics Among Nations» («Сиёсат миёни миллатҳо») дар боби «Моҳияти қудрати миллӣ», мулоҳизаҳояшро аз саволи «What is National Power?», («Қудрати миллиро чӣ ташкил медиҳад?») оғоз мекунад. Ба саволи гузоштаи худ ҷавоб дода, қайд мекунад: «Вақте мо дар бораи қудрат сухан меронем, нерумандии инсонро бар хираду шуур ва рафтори дигар инсонҳо дар назар дорем. Чунин зуҳуротро метавон дар ҳама ҷо мушоҳида намуд, зеро одамон ҳамеша дар пайванди иҷтимоӣ бо якдигар зиндагонӣ мекунанд».

Зимни мулоҳизаронихо дар бораи қудрати миллӣ Г. Моргентау ба ҳайси аломатҳои он - омилҳои ҳудуд, канданиҳои фоиданок, мавқеи ҷуғрофӣ, иқтидори низомӣ ва чанде дигарро баррасӣ мекунад. Дар баробари ин, омили инсонӣ, характери миллӣ, сатҳи аҳолӣ, майли одамон ба тарзи илмии фикрронӣ, рӯйдодҳои атрофашро ба тарзи воқеӣ баҳогузорӣ карда, ба он дар асоси манфиатҳои миллӣ таассуроти мувофиқ нишон доданро нерумандтарин омили сохти давлатдорӣ мешуморад. Олими мавсуф рушди илму маорифро барои идора кардани «шууру рафтори дигарон» ва ишғоли ҷойгоҳи арзанда дар ҷомеаи байналхалқӣ муҳим медонад.

Раванди ҷаҳонишавӣ шакли рақобати ҷаҳонро тағйир дод. Дар давраи нав, роҳи асосии таъсиррасонӣ ба давлат дар баробари силоҳи ҳастаӣ ва қудрати ҳарбӣ истифодаи воситаҳои нарм, комёбиҳои иқтисодӣ, ҷолибияти фарҳангӣ ва эътиқоди идологӣ мебошад.

Таҳлили як қатор моделҳои миллии «нерӯи нарм» (ИМА, Кореяи Ҷанубӣ, Хитой, Ҷопон, Иттиҳоди Аврупо,) нишон медиҳад, ки давлатҳо дар системаи ҷаҳонӣ воситаҳои нави таъсирраснониро барои ноил шудан ба манфиатҳои миллӣ ҷустуҷӯ доранд. Дар натиҷа, рейтингҳои ҷории ҷаҳонӣ ба арзёбии потенсиали захираҳои дохилӣ (сифати

зиндагӣ, амният) ва берунӣ (ҷолибияти сармоягузорӣ, мавқеи байналмилалӣ) асос ёфтаанд.

Падидаи «нерӯи нарм»-ро ба илм муҳаққиқи амрикоӣ Ҷ. Най ворид намудааст [1, с.14]. Ҷалб намудан ва боваркунонидани рақиб ба содир намудани рафторе ҷавҳари нерӯи нармро ташкил медиҳад. Муҳаққиқ зикр менамояд, ки сарчашмаи «нерӯи нарм» ҷалб ва бовар кунонидани рақиб аст дар ҳоле, ки «нерӯи дурушт» бештар ба усулҳое ба монанди таҳрим ва истифода аз қувва такя мекунад. Ба сифати муҳимтарин василаи «нерӯи нарм», ки ба Амрико имкони яккатозӣ дар ҷаҳонро медиҳад Ҷ.Най таблиғи сартосарии арзишҳои моддии Амрикоро аз қабили кока-кола, «ҷинс» ва фарҳанги амрикоиро мисол меорад.

Дар ҷомеаи муосири хориҷӣ, имрӯзҳо моделҳои мураккаби "қудрати нарм" таҳия мешаванд. Чунин моделҳои «нерӯи нарм» ҷой дорад:

- "нерӯи нарм"-и иқтисодӣ (economic soft power) – ҷолибияти сармоягузорӣ ва молиявии давлат;
- "нерӯи нарм"-и гуманитарӣ (human capital soft power) - ҷолибияти системаи маориф, фаъолияти илмӣ ва технологӣ;
- "нерӯи нарм"-и фарҳангӣ - эътирофи байналмилалии мероси фарҳангии давлат; тавсеаи робитаҳои фарҳангӣ; оммавӣ кардани забони миллӣ; ҷалби сайёҳон;
- "нерӯи нарм"-и сиёсӣ (political soft power) - рушди институтҳои сиёсии демократия; ҳифзи ҳуқуқи инсон;
- "нерӯи нарм"-и дипломатӣ (diplomatic soft power) – самаранокии раванди гуфтушунид; қобилияти пешгирии таҷовуз; бартарафсозии таҳдидҳо [2, с.223.].

Таърифи васеи "нерӯи нарм" -ро О.Г.Леонов медиҳад ва Леонов «нерӯи нарм»-ро таносуби омилҳои дохилӣ ва хориҷии давлат медонад [3, с.29]. Ба омилҳои дохилӣ шомиланд: сифат ва сатҳи зиндагӣ; ғояи миллӣ; идеология; тафаккур; фарҳанг (театр, кино, шоу-бизнес, санъат, адабиёт); потенсиали инноватсионӣ (қобилияти тавлиди ғояҳо ва технологияҳо). Омилҳои беруна инҳоянд: сиёсати хориҷии давлат (эътимоднокӣ дар арсаи байналмилалӣ); мавқеъ дар низоми ҷаҳонӣ; мақоми тамаддунӣ; модели сиёсию иқтисодии давлат; стратегияи рушди давлатӣ; захираҳои иттилоотии кишвар.

Дар навбати худ, ба воситаҳои асосии "нерӯи нарм" О.Г. Леонов ин василаҳоро дохил мекунад: таблиғи сиёсӣ; маркетинги ҷаҳонӣ; маъруфияти забони давлатӣ дар ҷаҳон; мавқеи давлат дар иерархияи ҷаҳонӣ; мубодилаи фарҳангӣ, варзиш, сайёҳӣ; дипломатияи мардумӣ; системаи маориф; қобилияти бурдани ҷанги иттилоотӣ; муколамаи фарҳангҳо, диаспораҳои миллӣ, сиёсат дар самти муҳоҷират [4, с.30].

Дар натиҷаи истифодаи самараноки воситаҳои «нерӯи нарм» («soft power») имкон дорад давлат бидуни истифодаи "нерӯи дурушт" ба эҳтиром дар сатҳи байналмилалӣ ноил шавад. Инчунин, барои амиқтар дарк кардани амалияи татбиқи "нерӯи нарм" бояд мундариҷаи "нерӯи ҳушманд" ба назар гирифта шавад. «Нерӯи ҳушманд» истифодаи оқилонаи «нерӯи нарм» ва «нерӯи дурушт»-ро дар назар дорад.

Ҳамин тавр, О.В. Столетов панҷ самти асосиеро муайян мекунад, ки ба ақидаи ӯ «нерӯи ҳушманд » ба он асос ёфтаанд

- муттаҳид сохтани иттифоқҳои сиёсии мавҷуда ва ташаккули онҳо;
- дастгирии башардӯстона ва технологӣ барои кишварҳои эҳтиёҷманд
- рушди дипломатияи давлатӣ ва ҷамъиятӣ;
- ҳамгироии иқтисодии босалоҳият (кӯмак ба кишварҳои камбизоат;
- дастгирии рушди босуръати давлатҳо;

• густариши инноватсия [5, с.173].

Моделҳои миллии «нерӯи нарм». Сарфи назар аз хусусиятҳои умумии «нерӯи нарм» дар системаи байналмилалӣ моделҳои миллии онро низ зикр мекунанд. Маъмулан дар бораи "қудрати ҳукмронии ИМА "," қудрати оқилонаи Чин "," қудрати ҷолиби Аврупо "," қудрати пурасрори Шарқ »ва ғайра мо зиед шунидаем. Ҳамин тавр, модели амрикоии "нерӯи нарм" ба ҷолибияти фарҳангӣ, тарзи зиндагӣ ва идеологияи сиёсии Амрико асос ёфтааст. О.Г. Русаков қайд мекунад, ки ҳангоми сохтани модели миллии "нерӯи нарм" таваҷҷӯҳи муҳаққиқон пеш аз ҳама ба дастовардҳои беназири давлат равона карда шудааст. Ба гуфтаи муаллиф, дар ин бобат таҷрибаи Кореяи Ҷанубӣ хеле ҷолиби диққат аст. Айни замон, ин давлат дорои як манбаи назарраси «неруи нарм» аст, ки ин ҳам бошад - таҷрибаи бомуваффақият дар модернизатсияи иқтисодӣ ва сиёсӣ дар минтақаҳои гуногуни Осиёи Шарқи (ё «мавҷҳои Корея») мебошад.

Стратегияи «неруи нарм» -и Кореяи Ҷанубӣ ба натиҷаҳои зерин оварда расонид:

• васеъ кардани бозорҳои фуруши молҳои Кореяи Ҷанубӣ;

• афзоиши воридоти ташрифи сайёҳон ба кишвар;

• кӯмаки машвараті ба соҳибкорон ва элитаи сиёсии дигар давлатҳо доир ба масъалаҳои демократикунонии ниҳодҳои гуногун [6. с. 52].

Дар байни кишварҳои Осиё, Чин дар таҳияи модели миллии "қудрати мулоим" пешсаф аст. Аз соли 2007 ин ҷониб ин самт қисме аз барномаи давлатииЧин ба ҳисоб меравад. Дар моҳи сентябри соли 2017 дар тамоми ҷаҳон 516 Донишкадаи Конфутсий ва 1076 синфҳои Конфутсий амал мекарданд, ки дар 142 кишвар ва минтақаҳои ҷаҳон шумораи умумии донишҷӯён ба 7 миллион нафар расид [7]. Таҳлилгарони чинӣ алҳол равиши диалектикиеро фаъолона таҳия мекунанд, ки ба ҳам омезиш додани «нерӯи нарм» ва «нерӯи дурушт» -ро дар бар мегирад.

Элитаи сиёсии Ҷопон низ дар пешбурди модели миллии «нерӯи нарм» фаъолона ширкат меварзад. Соли 2002 Стратегияи рушди «нерӯи нарм»-и Ҷопон тасдиқ карда шуд. Воситаҳои асосии "нерӯи нарм" дар ин давлат фарҳанги поп, манга (санъати комиксҳо), аниматсияи дипломатӣ мебошанд [8, с.56].

Беҳтар аст, ки хусусиятҳои модели миллии "нерӯи нарм"-и Аврупо на дар мисоли давлатҳои мушаххас, балки дар мисоли Иттиҳоди Аврупо баррасӣ карда шаванд. Нерӯи нарми Иттиҳоди Аврупо пеш аз ҳама ба ғояи бисёрфарҳангӣ асос ёфтааст. Барои амалисозии иқтидори "неруи нарм"-и худ Иттиҳоди Аврупо аз воситаҳои зерин истифода мекунад: платформаи иттилоотӣ (канали телевизионии EuroparlTV, шабакаи аврупоии радиои EURANET), платформаи ташкилӣ ва барномавӣ (фондҳо, муассисаҳо, мубодилаи фарҳангӣ).

АДАБИЁТ

1. Nye J. Bound to Lead: The Changing Nature of American Power. BasicBooks, 1990.
2. Holik G.G. Paper Tiger? Chinese Soft power in East Asia // Political Science Quarterly. Summer 2011. Vol. 26. № 2. P. 223-254.
3. Леонова О.Г. Мягкая сила - ресурс внешней политики государства // Обозреватель - Observer. 2013. № 4. С. 29-32.
4. Леонова О.Г. Мягкая сила - ресурс внешней политики государства // Обозреватель - Observer. 2013. № 4. С. 29-32.
5. Столетов О.В. Тренды трансформации властных отношений в мировой политике: Smart power // Полис. Политические исследования. 2009. № 4. С. 173-178.
6. Русакова О.Ф. Soft power как стратегический ресурс и инструмент формирования государственного бренда: опыт стран Азии // Известия Уральского федерального уни- верситета. Серия 3. Общественные науки. 2013. № 3 (118). С. 52-61.

7. 516 Институтов Конфуция созданы в 142 странах мира // Russian.news.cn. 30.09.2018. Режим доступа: http://russian.news.cn/2017-09/30/c_136650568.htm. Дата обращения 14.02.2020.
8. Русакова О.Ф. Soft power как стратегический ресурс и инструмент формирования государственного бренда: опыт стран Азии // Известия Уральского федерального уни- верситета. Серия 3. Общественные науки. 2013. № 3 (118). С. 52-61.

НЕРӮИ НАРМ ДАР СИЁСАТИ ХОРИҶИИ КИШВАРҲО

Мафҳуми «манфиати миллӣ» аз замонҳои қадим маълум аст. Онро ҳанӯз Фукудид барои ифода кардани муносибатҳои давлатҳои замонаш – Афина ва Спарта истифода кардааст. Бо назардошти ин, бозигарони аслии саҳнаҳои бузурги геополитикӣ, ё ин ки чемпионҳои «тахтаи бузурги шоҳмот» бағоят хушзеҳн, ҳушёр, андешаманд буда, аз лиҳози стратегӣ, пешакӣ сари даҳсолаҳо ва ҳатто садсолаҳои оянда фикр мекунанд. Талабот ба таъсиррасонӣ ба рафтори рақибони дигари худ боис бар он гардидааст, ки давлатҳо равишҳои наверо барои пиёда кардани манфиатҳои худ пеш гиранд. Ногуфта намонад, ки дар натиҷаи таъсири равандҳои босуръати ҷаҳонишавӣ ҷанг ва таҳдиди истифодаи қувва дар муносибатҳои байналхалқии муосир аҳамияти худро ба сифати унсури калидӣ аз даст дода ҷои онро «нерӯи нарм» гирифтааст, ки алҳол аз ҷониби кишварҳои абарқудрати дунё фаровон истифода мегардад. Дар мақолаи мазкур муаллиф кӯшиш ба харҷ додааст масъалаҳои истифодаи «нерӯи нарм»-ро аз ҷониби бозингарони асосии равобити байналмиллал ба риштаи таҳлил кашад.

Калидвожаҳо: давлат, сиёсати хориҷӣ, «нерӯи нарм», «нерӯи дурушт», «нерӯи ҳушманд», Амрико, Иттиҳоди Аврупо, Ҷопон, Чин

«МЯГКАЯ СИЛА» ВО ВНЕШНЕЙ ПОЛИТИКЕ ГОСУДАРСТВ

Понятие «национальный интерес» известно с древних времен. Этот термин ещё использовал Фукидид, чтобы анализировать отношения современных государств Афин и Спарты. Сегодня, главные игроки великих геополитических сцен, или чемпионы «шахматной доски», чрезвычайно умны, внимательны, и принимают стратегические планы на десятилетия и даже столетия вперед. Необходимость влиять на поведение своих конкурентов побудила государства принять новые подходы для защиты своих интересов на международной арене. В результате процессов глобализации сегодня угроза и угрозы применения силы в современных международных отношениях в качестве ключевых элементов международных отношений теряют свою значения, и они заменены такими понятыми как «мягкая сила» и «умная сила», которая в настоящее время широко используется мощными державами мира. В этой статье автор пытается исследовать использование «мягкой силы» со стороны ключевых игроков международных отношениях.

Ключевые слова: государство, внешняя политика, «мягкая сила», «жесткая сила», «умная сила», Америка, Европейский союз, Япония, Китай.

“SOFT POWER” IN THE FOREIGN POLICY OF THE STATES

The concept of "national interest" has been known since ancient times. Thucydides also used this term to analyze the relations of the modern states of Athens and Sparta. Today, the main players of the great geopolitical scenes, or the chessboard champions, are extremely smart, attentive, and adopt strategic plans for decades and even centuries to come. The need to influence the behavior of their competitors has prompted states to adopt new approaches to protect their interests in the international arena. As a result of globalization processes today, the threat and threats of the use of force in modern international relations as key elements of international relations are losing their meaning, and they are replaced by such understandings as “soft power” and “smart power”, which is now widely used by powerful powers of the world. In this article, the author attempts to explore the use of “soft power” by key players in international relations.

Keywords: state, foreign policy, “soft power”, “hard power”, “smart power”, America, European Union, Japan, China.

Сведения об авторе: ***Халимов Некруз*** – Таджикский национальный университет, магистр второго курса факультета международных отношений, кафедры международных отношений, Таджикского национального университета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г.Душанбе, пр.Рудаки, 17. **Телефон: 904 12 12 21**

Information about the author: Halimov Nekruz Tajik National University, second-year master of the faculty of international relations, department of international relations, Tajik National University. ***Address:*** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave. 17. **Phone: 904 12 12 21**

ЧАРО БОЯД АФҒОНИСТОН ФЕДЕРАЛӢ БОШАД?

Нуриддинов Р.Ш., Порсо Халилуллоҳ
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Андешаи низоми федералӣ дар Афғонистон ҷонибдорон ва мубтакирони худро дорад. Яке аз онҳо Абдулатифи Пидром, шоир, донишманд ва сиёсатмадори Афғонистон, вакили маҷлиси намояндагони Афғонистон ва раиси ҳизби Кунгураи миллӣ мебошанд. Ӯ дар суҳбатҳо ва мулоқотҳои худ мавқеи хеш ва ҳизбро пайгирона таблиғ менамояд. Барои мисол ба рузноманигорони миллат Абдулатифи Пидром ба савол дар бораи он, ки чаро Афғонистон бояд федерол бошад?! Ва федеролизми матраҳкардаи ҳизби Кунгураи миллӣ аз федеролизми пешниҳодии сенаторҳои амрикоӣ чӣ тафовут дорад, чунин посух дод: «мо тарҳи федеролизмро дар Афғонистон ба чанд далел матраҳ кардем. Яке ин, ки воқеан аз таҷзияи Афғонистон ба унвони кишварамон ҷилавгирӣ бикунем.Чизе ки ман шахсан борҳо ва борҳо ба ин масъала таъкид доштам, ки федерализм бо таваҷҷуҳ ба кулли вазъияте, ки мо дар ин минтақа ба он рӯ ба рӯ ҳастем, метавонад Афғонистонро аз таҷзия наҷот бидиҳад. Ин як масъулияти миллӣ ва ватанӣ барои ман ба унвони касе аз ин сарзамин аст. Дуввум, мушкилоте байни аҳвоми Афғонистон вуҷуд дорад, ки мо бо эҷоди як системаи федерол ва дар воқеъ тавзеъи одилонаи қудрат дар чаҳорчӯби Қонуни асосии федерол метавонем ихтилофотро кам бикунем. Табиатан вақте адолат эҷод бишавад, ва адолат худаш монеи ҷанг мешавад. Ҳар ҷое, ки адолат вуҷуд надошта бошад, ҷанг вуҷуд дорад. Ин табиӣ аст ва хеле ҳарфи муҳим ҳам аст. Бинобар ҳамин дар адёни осмонӣ ва ҳама мактабҳои фалсафӣ ва сиёсӣ таъкид мешавад, барои ин аст ки асли адолат муҳим аст, адолат таъйинкунанда аст. Ҷое, ки адолат бошад, мардум қонеъ бошанд, онҷо ситамгарӣ вуҷуд надорад. Масъалаи дигар, масъалаи демократӣ будани ҳаёти шаҳрвандӣ аст, ки як шаҳрванд дар дохили як кишвар оё воқеан метавонад вазифаи шаҳрвандии худро анҷом бидиҳад ё на? Вазифаи шаҳрвандӣ танҳо як шиор нест. Механизм кор дорад, асбоб кор дорад, заминаи амалӣ кор дорад, то битавонад бигӯяд, ки ман шаҳрванд ҳастам. Ва шаҳрванд ҳуқуқи баробар дорад. Ҳуқуқи баробар ва мусовӣ чӣ гуна татбиқ мешавад? Намешавад шумо панҷ сол, ҳафт сол бояд як бор интихоботи раёсати ҷумҳурӣ дошта бошад, ҳафт сол як одам бояд ба шумо раъй бидиҳад, бақия шумо ҳар коре мехоҳед дар ин ҳафт сол анҷом бидиҳед ва касе ҳақ надорад аз шумо суол ҳам бикунад. Ин на ҳаққи шаҳрвандист ва на ҳаққи

демократӣ. Мо мегӯем, ки як шаҳрванд бояд битавонад рӯзона аз масъулини давлат суол бикунад. Рӯзона битавонад тасмим бигирад, ки агар масъулони давлат хиёнат бикунанд, барканораш кунад. Ин чиз дар сохтори як ҷомеаи федерол имконнопазир аст. Бинобар ин, ба назари мо, на танҳо ба назари мо, балки ба лиҳози илмӣ, ба лиҳози илми ҷомеашиносӣ федеролизм як низоми модерн, як низоми бисёр пешрафтае ҳаст ба лиҳози демократӣ. Дар ин ҷо мо ба ин масъала мусир (пойфишори доштем) будем. Аммо мумкин аст ман ҷойҳое гуфта бошам, вале дар ёдам нест, ки бо шумо гуфта бошам ё не, вале бо хеле аз нашрияҳо гуфтаем. Дар ин авохир амрикоиҳо ҳам омаданд ва ин баҳсро тайи як-ду моҳи пасин ҷиддӣ гирифтанд, ҳарчанд як-ду сол пеш ин баҳсро дар Сенати Амрико матраҳ карда буданд, вале набуд ба ин ҷиддият, ки ҳоло матраҳ карданд. Нигаронии мо ин буд, ки мо намедонистем, вақте амрикоиҳои мегӯянд, ки як низоми федерол дар Афғонистон ба вуҷуд биояд, чиро дар назар доранд. Чаро онҳо мехоҳанд як низоми федерол дар Афғонистон ба вуҷуд биояд? Мо вақте, ки мегӯем, мефаҳмем, ки чаро бояд низоми федерализм дар Афғонистон ба вуҷуд биояд. Асли адолат ҳаст, баробарӣ ҳаст, масоили ҳуқуқи шаҳрвандӣ, ҳалли масоили ақвом ва ин ки кишвари мо таҷзия нашавад. Бинобар ҳамин вақте, ки журналистон дар Кобул аз мо суол мекарданд, ки оё шумо тарҳи амрикоиҳоро барои федерализм қабул доред ё на, ман мегуфтам, бояд мунтазир буд то бубинем амрикоиҳо чӣ тарҳе ироа мекунанд. Тафовути федерализми мо аз федерализми амрикоиҳо то куҷост? Барои ҳамин вақте, ки конфронси Берлин матраҳ шуд, мо бо як қатор мақомоти сиёсии Афғонистон дар сафари Дубай будем. Бо мо тамос гирифтанд, ки мо шуморо даъват мекунем, биёед, дар конфронс ширкат кунед. Онҷо ман худам даъват шуда будам. Вале мо напазируфтем, ки сафар бикунем. Ман шахсан ин сафарро рад кардам, устод Ато ин сафарро рад кард ва шумори зиёде, аз ҷумла дуктур Абдулло ва хелеҳо дар ин сафар нарафтанд. Ман намедонам далели нарафтани онҳо чӣ аст, вале далели нарафтани худи ман ин буд, ки мо дар ин солҳои тӯлонӣ мунтақиди ҷиддии амрикоиҳо будем, ба хусус аз лиҳози сиёсӣ ва намешуд, ман дар маҷлисе ширкат бикунам, ки онҳо маро даъват карданд ва намешуд ман аз онҷо биоям ва дубора баҳси федерализмро матраҳ бикунам. Хуб, мардуми Афғонистон мегуфтанд, ки ту рафтӣ аз амрикоиҳо дастур гирифтӣ, инҷо омади федеролизм мегӯӣ. Дар ҳоле ки мо даҳ соли пеш ин баҳсро матраҳ карда будем. Намехостем обрӯямонро бирезонем. Яъне биравем худамонро муштабеҳ бикунем. Як баҳсеро ки худи мо дорем, баъд бигӯянд, ки амрикоиҳо дастур доданд. Ҳоло мумкин аст, ки қонеъ бикунем, ки амрикоиҳо нагуфта буданд, ба ин ҷиҳат ман ширкат накардам ва фикр мекунам устод Ато ба ҳамин далел, ки зиёдтар пои хориҷиҳо буд дар ин баҳси федеролизм, ширкат накарданд. Ҳадси ман ҳамин аст, албатта ман бо устод дар ин робита ҳеч сӯҳбате надоштам, ки чаро шумо нарафтед, танҳо хабар шудам, ки онҳо низ нарафтаанд» [1].

Доир ба масъалаи амрикоиҳо дар бораи низоми федеролии Афғонистон танқид намуда мегуяд, ки Америка мавқеи худро дар ин робита бисёр рӯшан накарданд. Онҳо (амрикоиҳо) аз баҳси федеролизм, аз ин шиор мехоҳанд, ки барои мақосиди дигаре истифода бикунанд. Баҳси онҳо ва таъкиди онҳо барои он ки дар Афғонистон як федеролизм шавад, дар воқеъ баҳси эҷоди як режими федеролизм дар Эрон аст. Амрикоиҳо тасмим доранд ки бо тарҳи ин масъала, Балуҷистонро аз Эрон таҷзия кунанд, Балуҷистонро аз Покистон таҷзия кунанд ва қисматҳое аз Балуҷистони Афғонистонро таҷзия кунанд. Дар воқеъ онҷо як давлати балуҷӣ эҷод бикунанд. Чаро мехоҳанд эҷод бикунанд? Шумо дар ҷараён ҳастед, ки тайи соли гузашта нируҳои

амрикоиро аз пойгоҳи Шамсӣ дар вилояти Балуҷистони Покистон ихроҷ карданд. Ва бандари Гуводар, ки як бандари бисёр муҳим аст, ба Карочӣ наздик буда ва дар айни ҳол ҷузъе аз манотиқи нафтхези ин минтақа аст. Ва ҷанги балуҷҳо ҳам сари ҳамин масъала ҳаст, ки ин минтақа минтақаи хеле суръатманде ҳаст ба лиҳози иқтисодӣ, аммо ҳукумати Покистон ҳаққи ин мардумро адо намекунад ва адолатро риоят намекунад ва бештар аз манофеи онҷоро синдиҳо ва панҷобиҳо мебаранд. Баъд аз ин, ки амрикоиҳо доранд аз ин минтақа хориҷ мешаванд, дар онҷо табиатан Ҷумҳурии мардумии Чин нуфузи зиёд дорад. Барои он, ки чиниҳо аз замони паймони Синто ба баъд, аз замони даргириҳо бо шӯравӣ, он замон ҳизби кумминисти шӯравӣ ва Чин бар сари масоили идеулужӣ ва ғайри идеулужӣ вуҷуд дошт, чиниҳо як робитаи бисёр наздик бо покистониҳо эҷод карданд. Дар солҳои ҷанги сард ин робита бисёр наздик шуд. Ва феълан беш аз 60 ҳазор мутахассиси варзидаи чинӣ дар Покистон кор мекунад. Ва бештари марокизи саноатӣ ва нирӯгоҳҳои барқӣ дар ихтиёри чиниҳост. Ва табиатан Чин ва Покистон як дӯстии бисёр тӯлонӣ ва баландмуддат доранд, ки ба нафъи ҳар ду кишвар аст. Ва Чин дар мақотеъи бисёр сахт ҳамеша аз Покистон ҳимоят кардааст, ҳамчунон ки дар бӯҳрони ахир чиниҳо дар воқеъ аз покистониҳо ҳимоят карданд. Ба назари ман, ин дӯстии байни Чин ва Покистон ба нафъи субот дар минтақа аст, ба зарари мо нест, на ба зарари Тоҷикистон аст ва на ба зарари Афғонистон аст ва на ба зарари ҳеч касе. Хуб аст, ки субот вуҷуд дошта бошад. Барои ин кишварҳои бузург ҳастанд ва дӯстӣ дар миёни онҳо метавонад суботро дар минтақа таъмин бикунад. Пружаи амрикоиҳо ин аст, ки бо эҷоди як минтақаи балуҷнишин, моҷарои Региҳо ҳам шуд (Абдулмолики Регӣ, раҳбари Ҷундуллоҳи Эрон) ва онҳо бо амрикоиҳо ва англисҳо мустақиман робита доштанд. Инҷо мехоҳанд ба унвони як давлати мустақил, як минтақаи балуҷнишин эҷод бикунанд, ки дар айни ҳол чиниҳоро аз ин минтақа берун бикунанд, аз бандари Гуводар, роҳро ҳам барои чиниҳо бибанданд ва дар айни ҳол шурӯъ бикунанд ба як таҷзияи саросарии калон дар Эрон. Барои он, ки ба муҷарради ин ки минтақа таҷзия шавад, ба минтақаи балуҷнишин ва як қисматҳое аз манотиқи паштунишини Афғонистон ба унвони минтақаҳое, ки мо онҳоро "ҷомеаҳои бидуни ҳукумат" меномем [2].

Яъне шумо як қаламрави бисёр бузурге доред, ки садҳо ҳазор одам, ё миллионҳо нафар зиндагӣ мекунад, вале давлат надорад. Агар як чунин вазъияте эҷод бишавад, ки 20 миллион, ё 30 миллион паштун дар минтақа дар чунин вазъияте қарор бигирад, сохторҳои бидуни давлат, ин дигар ба сӯи федерализм намеравад, ин ба сӯи як бӯҳрони бузурги минтақаӣ меравад. Инҷост, ки мо нигаронӣ ин ҳастем, ки мардуми Афғонистон федерализме, ки ҳизби Кунгураи миллӣ матраҳ мекунад ва федерализме, ки амрикоиҳо матраҳ мекунанд, инштибоҳ накунанд. Ва мо ниёз ба як кори ҷиддӣ дорем, ки ду то масъаларо тавзеҳ бидиҳем, ки федеролизми мо дар чаҳорчӯби Афғонистон, бидуни таҷзияи кишвар ё таҷзияталабӣ дар ҳавзаи Эрону Покистон аст. Баҳси федеролизми амрикоиҳо баҳси таҷзияталабӣ дар ҳавзаи Эрону Покистон аст. Ва табиатан вақте инҷо чунин вазъияте эҷод мешавад, баҳси Курдистон ҳам матраҳ аст. Ва шумо ҳудуди 20 рӯз пеш мусоҳибаи Толибонӣ, раиси ҷумҳури Ироқро ҳатман дидед, ки гуфт, агар Ироқ як кишвари федерол нашавад, ҳаққи мо ба таври дуруст дар онҷо таъмин нашавад, мо эъломи истиқлол хоҳем кард. Боз онҷо мебинед, ки Эрон, Ироқ, Туркия ва Сурия зери фишори Амрико қарор мегиранд. Чун агар Курдистон бихоҳад ба унвони як кишвари мустақил эъломи истиқлол бикунад, ҳеч роҳе надорад ҷуз ин, ки бо амрикоиҳо такя

бикунад. Бо он, ки ман ҳамеша ҷунбиши мардуми курдро барояш эҳтиром гузоштаам, воқеан заҳматҳои зиёде кашидаанд ва ҳаққашон ҳаст, ки истиқлол дошта бошанд, ё дар чаҳорчӯби як режими демократӣ зиндагӣ бикунанд. Бо ҳама эҳтиром ба мардуми курд ва муборизони курд, вақте Курдистон ба унвони як кишвари мустақил эҷод бишавад, Сурия, Туркия, Ироқ ва Эрон мухолифат мекунанд [3]. Танҳо ҷое мемонад, ки бояд такя бикунад, ин Амрикост ва билиҷбор бояд инҷоро барбигузинанд. Ба хусус минтақаи Каркук, ки як минтақаи нафтхез ҳам аст. Бинобар ҳамин як ҳавзаи калони минтақа гирифтори танишҳои калон мешавад. Ба хусус бо таваҷҷуҳ ба таҳаввулоти ахири Ховари Миёна, ки феълан Ихвон -ул - муслимин дар Миср раҳбарии парлумонро гирифт, ин таҳаввулот метавонад, ин хатаротеро, ки феълан дар Ховари Миёна, Амрико бо он рӯбарӯ аст, дар воқеъ дар дарозмуддат фикр мекунад, шояд эҷоди як давлати курд, эҷоди як давлати балуҷ, дубора метавонад зоеотеро, ки барои Исроил дар ин минтақа эҷод шудааст, ҷуброн бикунад. Бинобар ҳамин қазия печида ва фавқи печидаст, ҳамаи таҳаввулоти минтақаро бояд мутолиа кард. Бинобар ҳамин амрикоиҳо зери унвони ин баҳс, дунболи як таҷзияталабии калон ҳастанд. Вале мо дунболи як адолат ва ҷилавгирӣ аз таҷзия дар ин минтақа ҳастем. Агар ин фикрро бихоҳам хулоса бикунам, мо мегӯем, ки Кунгураи миллӣ тарафдори федерализм аст, барои ин ки Афғонистон ва ин минтақа таҷзия нашавад, амрикоиҳо федерализм матраҳ мекунанд, барои он ки Афғонистон ва ин минтақа таҷзия шавад. Бинобар ҳамин ду то таърифи билкул мутафовит ҳаст ва умедворам, ки мардуми Афғонистон ба дурустӣ ниятҳои моро дарк бикунанд» [4].

Ба андешаи сиёсатмадори афғонӣ «ба лиҳози сохтшиносии ниҳодҳои давлат ва лиҳози илмӣ, низоми парлумонӣ ба лиҳози тавзеи қудрат табиатан боз демократитар аст. Дар як ҷумҳурии федерол метавонад низомӣ парлумонӣ ҳам ҳоким бошад ва низоми раёсатӣ ҳам ҳоким бошад. Бинобар ҳамин мо федералҳое дорем, ки низомаш раёсатӣ ҳаст, мисли худи Амрико ва федеролҳое ҳаст, ки низомаш парлумонӣ ҳаст, мисли Ҳинд, Покистон. Фарқе намекунад, ин зиёд муҳим нест, албатта боз бо тарҷеҳияти низоми парлумонӣ» [5].

Дар Ҳиндустон як конфронс ва дар онҷо баҳс рӯи федерализми Афғонистон сурат гирифт. Дар конфронс назароти мувофиқ ва мухолиф будааст ва аз Афғонистон ҷаноби Расулӣ, мушовири ҳуқуқии Маршал Фаҳим дар ин конфронс даъват шуда будааст ва ҷенерол Холид, оқои Ҷӯянда ва шумори зиёде. Дар конфронси Деҳлӣ боз назароти мухолиф ва мувофиқ бар сари федерализм вуҷуд доштааст. Мавзеъгирии ҷаноби Расулӣ, мушовири ҳуқуқии маршал Фаҳим мавзеъгирии мутаодил буда, яъне таъкидашон ин будааст, ки федерализм метавонад низоми хуб бошад, мешавад дар бораи он баҳс кард, оқои Холид мухолифат доштаанд. Баъзе аз ширкаткунандагоне, ки аз ҳавзаҳои кишварҳои дигари Осиёи Марказӣ он ҷо ҳузур доштанд, он ҷо бештар ба мавозеи Кунгураи миллӣ дар ин конфронс доштанд, ки роҳи ҳалли ҳизби мо барои масоили Афғонистон як роҳи ҳалли муносиб аст. Баҳс камокон идома хоҳад дошт, фардо ҳам ва имрӯз ҳам баҳс ҳаст. Ин ки ҳоло ба чӣ натиҷа бирасанд, ки федерализм барои Афғонистон муфид ҳаст, ё нест, ҳадди ақал барои мо ин ҳаст, ки ин баҳс дорад дар сатҳи васеи байналмилӣ матраҳ мешавад. Чанд вақт пеш конфронсе, ки барои ёфтани роҳи ҳалҳои сиёсӣ дар Афғонистон, ки дар ҳамин Тоҷикистон баргузор шуд ва худи ман бо иттифоқи ҷаноби оқои Масъуд, бародари Қаҳрамони миллии Афғонистон ва оқои Расулӣ, мушовири раёсати ҷумҳурӣ даъват шуда будам, баъд баҳси Берлин ва ҳоло конфронси Ҳинд, маънияш ин аст, ки ин баҳс дорад ҷиддӣ пеш меравад ва ба як масъалаи муҳими сиёсӣ дар Афғонистон табдил шудааст. Ба ин тартиб, мешавад гуфт, ки мо дар воқеъ панҷоҳ дарсад аҳдофи худро таҳаққуқ ёфта мепиндорем, яъне шояд як каме дигар кор бикунем, иншоаллоҳ ба як натиҷаи матлуб бирасем» [6].

Дар робита ба масалаи он, ки амрикоиҳо аз матраҳ кардани тарҳи федеролизм дар Афғонистон ҳадафи худашонро доранд. Ҳадафи онҳо таҷзияи кишварҳо ҳаст. Ҳатто ин суханҳо ҳам шунида мешавад, ки рӯи Тоҷикистон ҳам чунин тарҳҳое доранд, рӯи Узбакистон ҳам чунин тарҳҳое доранд, мехоҳанд водиии Фарғонаро аз баданаи Тоҷикистону Узбакистону Қирғизистон ҷудо кунанд. Амрикоиҳо рӯи Бадахшони Тоҷикистону Афғонистон тарҳҳое доранд. «Масъалаи амрикоиҳоро бояд ҷиддӣ дид. Баъзе вақт ин тур ҳаст, ки баъзе масоил ба сурати лафзӣ дар уфуқи ҳамдигар қарор мегиранд. Яъне тарҳи мо аз тарҳи амрикоиҳо ба сурати куллӣ мутафовит аст. Мо ин баҳсро дар Афғонистон матраҳ кардем ва дар сӯҳбате ҳам бо хеле аз масъулони ҳукумат ҳам гуфтам, ки агар мо мудирияти ин масъаларо дар Афғонистон худамон дошта бошем, ҷамъи нухбагони паштун, ҷамъи нухбагони тоҷику ҳазора ва худи мо мудирият бикунем ва ҳукумат ҳам дар ин масъала бо мо ҳамкорӣ бикунад ва мухолифат накунад, яъне дар якҷоягӣ битавонем ин тарҳро пеш бибарем, мо дар воқеъ метавонем ҷилави ин хатари тавтеаи аврупоиҳоро бигирем. Ва ин тарҳ дар маҳдудаи Афғонистон ба ҳайси як сохтори демократӣ боқӣ намемонад. Ва агар кишварҳои дигар ҳам аз тарҳи Афғонистон рӯбардорӣ бикунад, ҳам аз равишҳои мо метавонад рӯбардорӣ бикунад ва ҳам аз аҳдофи мо. Яъне ин ки Шумо бо равишҳои мо биёед тарҳи федеролизмро матраҳ бикунед, ин тарҳ таъсираш ба кишварҳои минтақа, ки ҳатто ба тарафи федеролизм шудан ҳаракат бикунад, мусбат аст. Барои ин, ки дар гуфтугӯи дохили миллат, миёни нухбагон, бо тавофуқи мардум, ҳукумат ва ҷомеаи маданӣ, шумо дар воқеъ низоматонро ислоҳ ва бозсозӣ мекунед. Ин як равиши мусбат ҳаст ва инро бояд кард ва ин як кори дурусте ҳам ҳаст. Вале агар ғайр аз ин бошад, намунаҳояш метавонад намунаҳои шадидтар бошад. Мо нигарониямон аз амрикоиҳо ин аст, ки онҳо феъалан дар манотиқи калон дар ҷануби Афғонистон қуввати низомӣ доранд.

Агар онҳо воқеан бихоҳанд ин тарҳи таҷзияро матраҳ бикунанд ва пеш бибаранд, як марҳала мумкин аст ниёзманд барои иғво кардани афкори омма бошад ва биоянд бигӯянд, ки мо баҳси демократик мекунем ва федеролизмро матраҳ бикунанд. Биоянд гуфтугӯро бо Толибон матраҳ кунанд ва бигӯянд, ки мо ҷангро намехоҳем ва мехоҳем гуфтугӯ бикунем. Вале тарафи дигари масъала ин аст, ки якбора ҳамаи нируҳояшонро аз ҷануби Афғонистон берун карданд ва ё ба нируҳояшон гуфтанд, ки шумо ҷанг накунед. Дар ин сурат худ ба худ он минтақа дар ихтиёри нируҳои мухолифин, яъне Толибон қарор мегирад ва ин барои амрикоиҳо кори сахте нест, ки агар нахостед нашавад, ин турӣ нест. Ин равишҳои дуруст кор дорад. Яъне баҳси федеролизм як баҳсест, ки бояд тай бишавад, инро намешавад ҷилавашро бигиранд. Мунтаҳо, агар мо мудирият бикунем, он тавре ки мо фикр мекунем, ки идора мешавад, агар мо идора накунем, худашон идора ва контрол мекунанд. Бисёр содда, агар мехоҳанд таҷзия бикунанд, имрӯз нируҳояшонро берун мекунанд, нируҳои артиши Афғонистон тавоноии ҷанг бо Толибонро надорад, амалан таҷзия мешавад. Он ҳолат амрикоиҳо мегӯянд, ки ба мо вобаста нест, мо гуфта будем, ки музокира бикунед, аммо шумо музокираро қабул накардед, мо ҳам ҳозир нестем ҷанг бикунем, хуб, худатон биравед ва дифоъ бикунед. Баҳси интиқоли қудрат ҳам имрӯзҳо ба афғонҳо матраҳ ҳаст. Ашраф Ғанӣ ҳар ҷо, ки меравад, мегӯяд, ки нируҳои афғон тавоноии дифоъро доранд. Ин бахше аз таблиғот ҳаст, дар ҳоле ки нируҳои мо тавони дифоъро надоранд. Ва билофосила ин корро мекунанд ва ин барои амрикоиҳо кори сахте нест, ки агар мо бигӯем, ки накунем, боз намекунанд. Онҳо ин корашонро анҷом медиҳанд. Мо мегӯем, ки мо бояд ин корро тавре анҷом бидиҳем, ки агар бихоҳанд тавтеаи шайтонии худашонро пиёда бикунанд, онҳоро ғофилгир бикунем» [7].

АДАБИЁТ

1. «Миллат». 22.02.2012. №8(338).
2. Акимбеков С.М. Афганский узел и проблемы безопасности Центральной Азии./С.М. Акимбеков Афганский узел и проблемы безопасности Центральной Азии. - Алматы, 2003.
3. Искандаров К. Афгонистон дар ибтидаи асри XXI./ К.Искандаров Афгонистон дар ибтидаи асри XXI.- Душанбе, 2010.
4. Искандаров К. Политические партии и движения Афганистана во второй половине XX века./ К. Искандаров. Политические партии и движения Афганистана во второй половине XX века./ - Душанбе: Ирфон», 2004.
5. Князев А.А. Афганский кризис и безопасность Центральной Азии (XIX – начало XXв.)./ А.А. Князев. Афганский кризис и безопасность Центральной Азии (XIX – начало XXв.). – Душанбе: Дониш, 2004
6. Коргун В. Афганский фактор в региональной геополитике / В.Коргун Афганский фактор в региональной геополитике // Центральная Азия и Кавказ. - № 5(11) 2000. - С. 170.
7. Латифов Дж.. Афганистан: семена надежды (Урегулирование политической ситуации, укрепление государственных основ и проблемы посконфликтного Афганистана./ Дж. Латифов. Афганистан: семена надежды (Урегулирование политической ситуации, укрепление государственных основ и проблемы посконфликтного Афганистана. - Душанбе.2007.

ЧАРО АФҒОНИСТОН БОЯД ФЕДЕРОЛӢ БОШАД?

Афғонистон кишварест бо таърихи қадимӣ. Ин давлат дар чорроҳаи роҳҳои тиҷорат ва муҳоҷират, ки Шарқ ва Ғарбро ба ҳам мепайвандад, ҷойгир аст. Мавқеи кишвар имкон медиҳад, ки дар муносибат бо ҳамсоягии минтақавӣ нақши муҳим дошта бошед. Тавре ҳамагон медонанд, имрӯз омили Афғонистон яке аз омилҳои асосии ба сиёсати ҷаҳонӣ таъсиррасон дониста мешавад. Омили Афғонистон барои амнияти минтақаи Осиёи Марказӣ ва дар маҷмӯъ барои ҳар як давлат муҳим аст. Ҳамин тавр, амнияти Афғонистон ва истиқрори субот дар минтақа ба манфиати ҷомеаи ҷаҳонӣ аст. Таъмини субот дар кишвар аз бисёр омилҳо вобаста аст. Амнияти минтақа метавонад на танҳо бо ҳузури низомӣ, балки бо ворид кардани тағирот ба низоми сиёсии Афғонистон низ таъмин карда шавад. Дар ин асос, пажӯҳишгарон ва созмонҳои мухталиф барои ҳалли низоъ дар Афғонистон чораҳои мухталиф пешниҳод мекунанд. Дар мақола мушкилот, эҳтиёҷот ва хусусиятҳои ташкили Афғонистони федеролӣ ва инчунин аҳамияти андешидани ин тадбир барои ҳалли низои Афғонистон баррасӣ мегардад. Инчунин фарқияти модели пешниҳодшуда аз федерализми амрикоӣ аз нуқтаи назари Латиф Пидром оварда шудааст. Дар мақола инчунин усули татбиқ ва паёмаду афзалиятҳои гузаштани Афгонистон ба ин низом зикр карда мешавад.

Калидвожаҳо: Афғонистон, системаи сиёсии Афғонистон, омили Афғонистон, федерализм, ҳалли муноқишаи Афғонистон, Латиф Пайдром, манфиатҳои ИМА дар Афғонистон, таъсири омили афғон ба муносибатҳои байналмилалӣ.

ПОЧЕМУ АФГАНИСТАН ДОЛЖЕН БЫТЬ ФЕДЕРАЛЬНЫМ?

Афганистан - страна с древней историей. Государство расположено на перекрестке торговых и миграционных путей, соединяющих Восток и Запад. Положение страны позволяет играть важную роль в отношениях с региональными соседями. Как всем известно, на сегодняшний день фактор Афганистана считаеться один из основных факторов влиящие на мировую политику. Афганский фактор - многозначительный для безопасности центрально-азиатского региона в целом и каждого государства в частности. Таким образом, безопасность Афганистана и установление стабильности в регионе находится в зоне интересов мирового сообщество. Установление порядка и стабильности в стране обеспечивается многими факторами. Это и политические интересы держав, и деятельность международных организаций и вовлечение Афганистана в региональный экономический процесс. Безопасность региона можно обеспечить не только военным присутствием, но и путем внесения изменений в политический строй Афганистана. Исходя из этого, со стороны отдельных исследователей и международных организаций предлагаются разные меры решения конфликта в Афганистане. В статье рассматривается проблемы, необходимость и особенности создания федерального Афганистана, а также важность принятия данной меры для урегулирования афганского конфликта. А также различия предлагаемой модели от американского федерализма с точки зрения Латифа Пидрома.

Ключевые слова: Афганистан, политический строй Афганистана, фактор Афганистана, федерализм, решение афганского конфликта, Латиф Пидром, интересы США в Афганистане, влияние Афганского фактора на международных отношениях.

WHY AFGHANISTAN SHOULD BE FEDERAL?

Afghanistan is a country with an ancient history. The state is located at the crossroads of trade and migration routes connecting East and West. The country's position allows him to play an important role in relations with neighbors. As everyone knows, today the factor of Afghanistan is considered one of the main factors influencing world politics. The Afghan factor is significant for the security of the Central Asian region as

a whole and each state in particular. Thus, the security of Afghanistan and the establishment of stability in the region are in the zone of interest of the world community. The establishment of order and stability in the country is ensured by many factors. These are the political interests of the powers, the activities of international organizations and the involvement of Afghanistan in the regional economic process. The security of the region can be ensured not only by a military presence, but also by amending the political system of Afghanistan. Based on this, various researchers and international organizations propose different measures to resolve the conflict in Afghanistan. The article discusses the problems, the need and features of creating a federal Afghanistan, as well as the importance of taking this measure to resolve the Afghan conflict. As well as the differences of the proposed model from American federalism from the point of view of Latif Piedrom.

Keywords: Afghanistan, the political system of Afghanistan, the factor of Afghanistan, federalism, the solution to the Afghan conflict, Latif Piedrom, US interests in Afghanistan, the influence of the Afghan factor on international relations.

Сведения об авторах: ***Нуриддинов Р.Ш., Порсо Халилуллоҳ*** **–** магистр кафедры международных отношений ТНУ

Information about the authors: ***Nuriddinov R. Sh., Porso Khalilulloh*** – Graduate student of International Relations Department of TNU

ИНЪИКОСИ МАСОИЛИ ДОХИЛИЮ БАЙНАЛМИЛАЛӢ ДАР САҲИФАҲОИ “ШӮЪЛАИ ИНҚИЛОБ”

Раҳимов С. Н.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Яке аз маҷаллаҳое, ки дар таърихи халқи тоҷик нақши муҳим бозидааст, «Шӯълаи инқилоб» мебошад. Ин нашрия зери назари Саидризо Ализода (1887-1945) аз 10 апрели соли 1919 то 8 декабри соли 1921 дар ҳаҷми 8 саҳифа 91 шумора дар шаҳри Самарқанд бо теъдоди қариб 4 ҳазор нусха ба тарзи чопи сангӣ нашр мешуд.[2:20] Дар саҳифаҳои он аз хабару мақолаҳои расмӣ сар карда, то намунаҳои назму насри бадеӣ маводи гуногунмавзӯъ чоп мешуд, ки онҳоро метавон ба ду гурӯҳи бузург: инъикоси масоили дохилӣ ва хориҷӣ тақсимбандӣ намуд. Дар саҳифаи аввали нахустшумораи «Шӯълаи инқилоб» марому мақсади ин нашрия баён ёфтааст: «Мо қалам меронем барои озодӣ ва осоиши ранҷбарон. Мо сухан мегӯем барои беҳбудӣ ва хайрияти ҳоли ситамкашон. Мо ҳарф мезанем ба ҷиҳати ба даст омадани ҳуқуқи поймолшудаи мазлумон. Барои расидан ба мақсади муқаддаси худ мо қалами худро тир карда, бо душманон ва мухолифин то охирин нафасамон мубориза ва ҷиҳод менамоем ва дар ин роҳ аз ҳеҷ гуна мавонеъ ва тахдид заррае намеандешем. Маслаки мо ҳақ аст ва мо фидои ҳақ ҳастем» [3, с.73].

Бояд гуфт, ки маҷалла дар тӯли фаъолияташ ба ҳамин савганди хеш содиқу вафодор монд. Ин буд, ки навиштаҳояш ба дилу дидаи омма роҳ ёфта, на танҳо миёни тоҷикони Осиёи Миёна, балки кишварҳои Эрону Афғонистон, Ҳиндустону Қафқоз муштариёни зиёде пайдо намуд.

Маҷалла дар пойдор гардидани адабиёт, илми адабиётшиносию забоншиносии навини тоҷик низ саҳми воло гузоштааст. Тавассути он асари муҳими устод Айнӣ «Таърихи амирони манғитияи Бухоро» ва дигар чакидаҳои осори манзуму мансури ӯ бори аввал дастраси умум гардидаанд. Дар атрофи «Шӯълаи инқилоб» Саидризо Ализода, Аҳмадҷони Ҳамдӣ, Садриддин Айнӣ, Баҳриддин Азизӣ, Абдулвоҳиди Мунзим, Фахриддини Роҷӣ, Мулло Нодир, Ғуломалӣ Қосимзода, Мирзошароф Ҳилмӣ, Абдулҳакими Соҳибӣ, Мирзооқо Ализода, Турақул Зеҳнӣ, Шокир Мухторӣ ва дигар зиёиёни эҷодкори тоҷик муттаҳид гардида, ки аксари онҳо нахустин навиштаҳои хешро тавассути он чоп кунонидаанд.

Хидмати маҷалла дар мубориза ба муқобили пантуркизм ва фош намудани ақоиди заҳролуди пантуркистон низ бузург аст. Дар солҳое, ки пайравони ин ҷараён зери

шиори «Туркистон барои туркҳост» фаъолият доштанд ва миёни ақвоми гуногун тухми низову нифоқ мекоштанд, «Шӯълаи инқилоб» бар алайҳи онҳо маводи кӯбандае интишор мекард [2, с.21.]

Мақолаҳои “Ба ҳам пайвандед, эй ранҷбарони ҳамаи ҷаҳон”, “Сарватмандон навмед мешаванд”, Як сӯйиқасди ғораткорона ба маҷаллаи мо”, “Аввали мой”, “Фоҷеаҳои мусулмонони Туркистон”, “Туркистон ватани мост”, “Ба муносибати хабарҳои Бухоро”, “Иҷтимои сеюми иштирокиюни кишвар”, “Эътироз”, “Талабаҳои курси муаллимин бихонанд”, “Шуъбаи форс дар ҳузури идораи корҳои миллӣ”, “Ҳукумати шӯрой ва диёнат”, “Ба муносибати интихоботи шӯрои шаҳрӣ”, “Эрониёни Боғишамол”, “Ду паёми хуш”, “Хитоб ба миллати форс”, “Анҷумани дониши форсиён”, “Ҷашни бузурги ранҷбарон”, “Тозиёна”, “Ба муносибати таътили ҷамъияти хайрияи Боғишамол”, “Имрӯз Наврӯз аст”, “Мотами бузурги умумӣ”, “Доир ба сафарбарии аскарӣ”, “Ҳайкали истибдоди Бухоро сарнагун шуд”, “Вазифаи имрӯзии мо”, “Ба муносибати анҷумани имлои Ӯзбекистон”, “Мусофирати ҳайати идораи мо ба Бухоро” ва ғайри доир ба паҳлӯҳои гуногуни ҳаёти сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии сарзамини Осиёи Миёна иншо шудаанд.

Чунончӣ, дар мақолаи “Як суйиқасди ғаразкорона ба маҷаллаи мо” маслаку маромии душманони фарҳагу забони халқи тоҷик ва ҳамзамон душманони ҳаёти нав дар Туркистони Россия ба риштаи таҳлил кашида мешавад. С. Ализода менависад, ки душманони миллати тоҷик ва ҳукумти навпои шӯравӣ бо баҳонаи он, ки забони расмии Туркистон туркист, мехоҳанд ҳам забони форсӣ-тоҷикиро аз саҳнаи ҳаёт берун кунанд ва ҳам мехоҳанд, ки бо баста шудани “Шӯълаи инқилоб” ба таблиғи дастовардҳои ҳокимияти шӯравӣ аз ҷониби ин нашрия хотима бахшанд. “Ҳанӯз, омадааст дар ин мақола, шумораи аввали маҷаллаи мо қадам ба майдони матбуот нагузошта, ҳанӯз “Шӯълаи инқилоб” шӯълаи дурахшони худро ба ҷое наяфшонда буд, ки дастаи шабпаракон, аз тарси ин ки чашмони ғаразбинашонро хираву торик кунад, ба даври ҳам гирд омада, аз паи хомӯш кардани ин шӯъла камар бастанд ва барои қатли ин бачаи зоиданашуд омода гардиданд. Инҳо барои буридани забони як ҷамоаи

Туркистон, ки тақрибан ду миллион нуфус дорад, шамшерҳои худро тез карданд”[1, с.26].

Ва ё дар мақолаи “Ҳайкали истибдоди Бухоро сарнагун шуд” С.Ализода бо изҳори шодию хурсандӣ менависад, ки “2 сентябр қалъаи Бухоро бо ҳуҷуми лашкари инқилобӣ гирифта шуд, ҳукумати мустабидаи Бухоро суқут кард, дар болои Регистон байрақи сурхи инқилоб барафрошта шуд, амир бо пайравони наздики худ гурехт. Дар Бухоро ҳукумати муваққатии инқилобӣ ташкил ёфт [1, с.96].

Ва ҳамчунин андешаҳое, ки С. Ализода дар мақолаи “Ҳукумати шӯрой ва диёнат” баён кардааст, бо гузашти беш аз 100 сол ҳанӯз ҳам қимати худро гум накарда ва басо рӯзмарра мебошанд. Вай менависад: “Дин ва маҳзаб амри қалбию эътиқодӣ ва кори шахсию хусусии ҳар кас аст. Ин дахл ба сиёсат ва масоили иҷтимоӣ надорад. Кас ҳар динеро, ки мақбул ва писанди вай аст, ихтиёр дорад, ки мутадайин ба он бошад ва дар байни худ ва худояш барои ибодат ҳар роҳеро, ки беҳтару наздиктар ёбад, интихоб метавонад кунад. Вале ба ҳеҷ ваҷҳ наметавонад ба дини дигарон дастдарозӣ кунад, барои тарвиҷи дин ва таблиғи мазҳаби худ, авқоти азизи мардумро сарф кунад, пулу моли давлат ё миллатро харҷ намояд ва дар натиҷа боиси як ихтилофи тозае дар миёни мардум бошад. Зеро ки маънои таблиғ ба дини худ кардан, ҳамоно ботил шумурдани дини тарафи муқобил аст ва ин худ боиси ихтилоф мешавад, ки оқибати он мумкин аст ба фасод мунҷар гардад” [4].

Мақолаҳои “Афғонистон: ба муносибати қатли амир Ҳабибуллохон”, “Инглисҳо ва лдунёи ислом”, “Инглиспарастон бихонанд”, “Аҳволи сиёсӣ”, “Як паёми андӯҳгин”, “Иҷмоли аҳволи сиёсӣ”, “Ҷунбиши озодихоҳона дар Эрон”, “Парешонии Лаҳистон”, “Шарқ дар муқобили Инглис бар хост”, “Инқилоб дар Гурҷистон” ва ғайра ба масоили

мубрами байналмилалӣ баъди анҷоми Ҷанги якуми ҷаҳон, нооримиҳо дар кишварҳои Шарқу Ғарб, ҳаракатҳои миллӣ-озодихоҳӣ дар ҷаҳон, минҷумла дар кишварҳои Осиё, талоши империализми байналмилалӣ барои аз байн бурдани Ҳукумати Шӯравӣ ихтисос доранд.

С. Ализода, аз ҷумла дар мақолаи “Инглиспарастон бихонанд” – аш доир ба нақши Британияи Кабир дар ҳаёти байналмилалӣ ва кӯшиши ҳукуматдорони Англия барои аз байн бурдани Россияи Шӯравӣ изҳори андеша намуда, ба хулосае меояд, ки дар ҳама гуна ҳаракатҳои зиддишӯравӣ Англия даст дорад. Ва чеҳраи воқеии сардамдорони ин давлатро ба хонандагони маҷаллаи “Шӯълаи инқилоб” чунин муаррифӣ менамоянд: “Масали ингилис масали ҷайббуррон аст,ки аввал ду тарафро ба ҳам меангезонанд ва сипас, ба баҳонаи оштӣ ҷайби онҳоро мебуранд. Бале, давлати Инглис аввал ду миллатро ба ҳар баҳонае, ки бошад, ба ҳам мешӯронад ва хуб меҷангонад, ҳамин ки ду тараф аз қувва афтоданд, ба унвони ҷудо кардан ё оштӣ додан, худро ба миёни онҳо андохта, ҳар ду тарафро ҳам бо пунба сар мебурад. Инак бо ҳамин ҳиллаҳои сиёсӣ буд, ки чиҳил миллиюн инглисҳо чаҳорсад миллиюн нуфусро банда ва асири худ карда, ба онҳо фармонравоӣ мекунанд” [5]. Дар идома С. Ализода аъмоли ношоистаи ҳукуматдорони Англияро дар кишварҳои Ҳиндустон, Арабистон, Эрон, Туркия ва билохира Россия бармешуморад ва хонандагони “Шӯълаи инқилоб”-ро аз воқеияти рӯз огоҳ кардан мехоҳад.

Хуллас маҷаллаи “Шӯълаи инқилоб” ба сардабири он Саидризо Ализода дар ташаккулу такомули матбуоти миллии тоҷик нақши бориз дошта, мақолоти дар саҳифаҳои ин нашрияи миллӣ дарҷгардида дар дифоъ аз миллати тоҷик дар он даврони сарнавиштсоз аз аҳамияти бузург бархӯрдор буданд.

АДАБИЁТ

1. Ализода С. Маслаки мо ҳақ. – Душанбе, 2007.
2. Расулиён Қ . Аз “Бухорои шариф” то “Иди тоҷик”. – Душанбе, 2003.
3. Расулиён Қ . Осори мунтахаб. Ҷ. 2. – Душанбе, 2017.
4. Шӯълаи инқилоб. № 13. 17 июли 1919.
5. Шӯълаи инқилоб. № 3. 24 апрели 1919.

ИНЪИКОСИ МАСОИЛИ ДОХИЛИЮ БАЙНАЛМИЛАЛӢ ДАР САҲИФАҲОИ “ШУЪЛАИ ИНҚИЛОБ”

Яке аз маҷаллаҳое, ки дар таърихи халқи тоҷик нақши муҳим бозидааст, «Шӯълаи инқилоб» мебошад. Ин нашрия зери назари Саидризо Ализода (1887-1945) аз 10 апрели соли 1919 то 8 декабри соли 1921 дар ҳаҷми 8 саҳифа 91 шумора дар шаҳри Самарқанд бо теъдоди қариб 4 ҳазор нусха ба тарзи чопи сангӣ нашр мешуд. Дар саҳифаҳои он аз хабару мақолаҳои расмӣ сар карда то намунаҳои назму насри бадеӣ маводи гуногунмавзӯъ чоп мешуд, ки онҳоро метавон ба ду гурӯҳи бузург: инъикоси масоили дохилӣ ва хориҷӣ тақсимбандӣ намуд. Маҷалла дар пойдор гардидани адабиёт, илми адабиётшиносию забоншиносии навини тоҷик низ саҳми воло гузоштааст. Тавассути он асари муҳими устод Айнӣ «Таърихи амирони манғитияи Бухоро» ва дигар чакидаҳои осори манзуму мансури ӯ бори аввал дастраси умум гардидаанд. Хидмати маҷалла дар муборизa ба муқобили пантуркизм ва фош намудани ақоиди заҳролуди пантуркистон низ бузург аст. Дар солҳое, ки пайравони ин ҷараён зери шиори «Туркистон барои туркҳост» фаъолият доштанд ва миёни ақвоми гуногун тухми низову нифоқ мекоштанд, «Шӯълаи инқилоб» бар алайҳи онҳо маводи кӯбандае интишор мекард.

Калидвожаҳо: С. Ализода, “Шӯлаи инқилоб”, маҷалла, мақола, Самарқанд, адабиёт, матбуот, пантуркизм, Бухоро, Осиёи Миёна.

ОТРАЖЕНИЕ ВНУТРЕННИХ И МЕЖДУНАРОДНЫХ ПРОБЛЕМ НА СТРАНИЦАХ «ШУЪЛАИ ИНКИЛОБ»

«Шуълаи инкилоб» - один из важнейших журналов в истории таджикского народа. Это издание опубликовалось Саидом Ализодой (1887-1945) с 10 апреля 1919 года по 8 декабря 1921 года, всего 8 страниц, 91 номеров, тираж около 4000 экземпляров в Самарканде. Его страницы варьируются от официальных новостных статей до иллюстраций художественной прозы и поэзии, которые можно разделить на две основные категории: внутренние и международные. Журнал также внес значительный вклад в консолидацию литературы, новой литературной критики и лингвистики у таджиков. Впервые была опубликована важная работа Садриддина Айни «История бухарского эмира» и другие его

произведения и стихи. Усилия журнала по борьбе с пантуркизмом и разоблачению пантуркистских взглядов также велики. В годы, когда сторонники этого процесса действовали под девизом «Туркестан для турок» и сеяли семена раздора и ненависти, «Шуълаи инкилоб» распространял против них разрушительные материалы.

Ключевые слова: журнал, газета, Шуълаи Инкилоб, пантуркизм, печать, пресса, Бухара, Средняя Азия

REFLECTION OF DOMESTIC AND INTERNATIONAL PROBLEMS ON THE PAGES OF " SHULAI INKILOB»

Shulai inkilob is one of the most important magazines in the history of the Tajik people. This edition was published by said Alizoda (1887-1945) from April 10, 1919 to December 8, 1921, with a total of 8 pages, 91 issues, and a circulation of about 4,000 copies in Samarkand. Its pages range from official news articles to illustrations of fiction and poetry, which can be divided into two main categories: domestic and international. The magazine also made a significant contribution to the consolidation of literature, new literary criticism, and linguistics among Tajiks. Sadriddin Aini's important work "the History of the Emir of Bukhara" and his other works and poems were published for the first time. The magazine's efforts to combat pan-Turkism and expose pan-Turkist views are also great. In the years when the supporters of this process acted under the motto "Turkestan for the Turks" and sowed the seeds of discord and hatred, "Shulai inkilob" distributed destructive materials against them.

Keywords: magazine, newspaper, Shulai Inkilob, Panturkism, print, press, Bukhara, Central Asia

Сведения об авторе: ***Раҳимов Самариддин Намозалиевич*** – магистрант второго курса факультета истории Таджикского национального университета. Телефон: **988-55-56-54**

Information about the author: ***Rahimov Samariddin Namozalievich*** – second-year graduate student of the faculty of history of the Tajik National University. Phone: **988-55-56-54**

ОМИЛҲОИ ВОРИДШАВИИ ПОКИСТОН ВА ҲИНДУСТОН БА СОЗМОНИ ҲАМКОРИҲОИ ШАНХАЙ

Назарова Ф.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Бо мақсади бунёди хати ҳамсоягии нек, ҳамкорӣ барои субот ва амният соли 1989 Иттиҳоди Шӯравӣ ва Ҷумҳурии Мардумии Чин ба андешаи таъсиси як созмони минтақавӣ расиданд. Дар моҳи апрели соли 1996 дар Шанхай роҳбарони панҷ давлат – Федератсияи Россия, Ҷумҳурии Тоҷикистон, Ҷумҳурии Қазоқистон, Ҷумҳурии Қирғизистон ва Ҷумҳурии Мардумии Чин – созишнома дар бораи мустаҳкам намудани эътимод дар ноҳияҳои марзӣ ва дар моҳи апрели соли 1997 дар шаҳри Москва – Созишнома дар бораи кам кардани қувваҳои мусаллаҳи тарафайнро имзо намуданд.

Масъалаи густариши Созмони Ҳамкориҳои Шанхай ҳамеша мавзӯи баҳси коршиносон буд. Дар соли 2001, баъди дохил шудани Узбекистон, Панҷгонаи Шанхай ба Созмони Ҳамкориҳои Шанхай табдил дода шуд. Сипас, дар Хартияи Созмони Ҳамкориҳои Шанхай аз 7 июни соли 2002, ки дар Санкт-Петербург қабул шудааст, ба кадом минтақа шомил будани Созмони Ҳамкориҳои Шанхай дақиқ карда нашуд. Аз он вақт инҷониб мавзӯи ояндаи Созмони Ҳамкориҳои Шанхай ва тавсеаи геополитикии он диққати коршиносонро ба худ ҷалб намудааст.

Созмони Ҳамкориҳои Шанхай - Созмони байниҳукуматии байналхалқии доимамалкунанда ба ҳисоб меравад. Тибқи ҳуҷҷати асосии оинномавии Созмон – Хартияи Созмони Ҳамкориҳои Шанхай ки 7 июни соли 2002 қабул шудааст, фаъолият мебарад.

Бо гузашти солҳо аз таъсиси Созмони ҳамкориҳои Шанхай дар замони нав мо шоҳиди тавсеаи ин созмон шуда истодаем, ки он боис мешавад то нуфузи ин созмон боз ҳам болотар рафта, таъсири ин созмон ба сиёсати ҷаҳонӣ афзояд. Ҷумҳурии Исломии

Покистон ва Ҷумҳурии Ҳиндустон охирин давлатҳое ҳастанд, ки ба ин созмон пайвастанд.

Амнийт дар минтақа ҳадафи умумии аъзои Созмони Ҳамкориҳои Шанхай мебошад. Ҳамкорӣ ба хотири пойдории субот ва пешрафти сулҳ дар маркази сиёсатҳо ва барномаҳои созмон қарор дорад. Бо назардошти муноқишаҳои тӯлонӣ байни Ҳиндустон ва Покистон, эҳтимол аст, ки манфиатҳои муштараки онҳо ва кор дар доираи Созмони Ҳамкориҳои Шанхай ба майдони нармсозанда ва ҳатто ба эътидол оварандаи муносибатҳои дуҷониба табдил ёбанд. Ҳарду ҷониб изҳор доштанд, ки нийт доранд дар якҷоягӣ бо таҳияи механизмҳои нави мубориза бар зидди терроризм машғул шаванд. Илова бар ин, ҳарду давлат метавонанд тавассути наздикнамоии мавқеи худ дар равобити байналмиллал бо кишварҳои Созмони Ҳамкориҳои Шанхай дар сиёсати минтақавӣ иштирок ва таъсир расонанд ва ҳамкориҳои иқтисодиро дар доираи ибтикори Чин бо номи “Камарбанди иқтисодии Роҳи абрешим” ва дар доираи Иттиҳоди иқтисодии Авруосиё густариш диҳанд. Бо кӯмаки Созмони Ҳамкориҳои Шанхай Ҳиндустон ва Покистон манфиатҳои амниятии худро ҳифз намуда, ҳамкориҳои энергетикиро бо кишварҳои Осиёи Марказӣ ва Федератсияи Россия тақвият хоҳанд дод.

Чи тавре, ки сафири Ҳиндустон дар Россия Пунди Сринивасан Рагаван изҳор дошта буд «Ҳиндустон аз соли 2005 пас аз он ки мақоми нозирро гирифтааст, бо Созмони Ҳамкориҳои Шанхай пайванди ногусастанӣ дорад. Мо инчунин изҳор медорем, ки дар созмон ҳамчун узви комилҳуқуқ нақши муҳимтаре хоҳем бозид” [5]. Ҳиндустон фавран пас аз бекор кардани мораторияи панҷсола ба тавсеъаи Созмони ҳамкориҳои Шанхай дархост кард, ки дар ин созмон шомил шавад. Чунин иқдом пеш аз ҳама аз ҷониби Россия пазируфта шуд. Муносибатҳои дарозмуддати мустаҳками иқтисодӣ, низомӣ ва дипломатӣ бо Ҳиндустон, ки пас аз пошхӯрии Иттиҳоди Шӯравӣ Россия ба мерос гирифта шуда буданд, обрӯи баланди Ҳиндустон дар равобити байналмиллал ва таъсири назаррас доштанаш дар корҳои ҷаҳонӣ ба Ҳиндустон имкон доданд то дархости узвияташ ба Созмони Ҳамкориҳои Шанхай аз ҷониби кишварҳои узв дастгирӣ гардад. Беш аз ҳама Ҳиндустонро стратегияҳои асосии Созмони Ҳамкориҳои Шанхай аз қабили: мубориза бо терроризм, пешгирии «инқилобҳои ранга», шусташаваии низоми якқутбаи ҷаҳонӣ ва ташкили марказҳои нави қудрат, амиқсозии робитаҳои иқтисодӣ ва инчунин рушди ҳамкориҳои энергетикӣ дар доираи Созмони Ҳамкориҳои Шанхай ба ин созмон ҷалб мекунанд, зеро Россия ва Қазоқистон бузургтарин таъминкунандагони манбаъҳои энергетикӣ барои кишварҳои иттифоқчӣ - Ҳиндустон ва Чин мебошанд. Дар худи ҳамон мусоҳиба сафири Ҳиндустон Пунди Сринивасан Рагҳаван дар бораи таваҷҷӯҳи худ ба ҳамкориҳои энергетикии Ҳиндустон ба Россия сухан ронда инчунин иброз дошт: “Россия истеҳсолкунандаи асосии энергия аст ва Ҳиндустон яке аз истеъмолгарони асосии энергия мебошад. Аён аст, ки мо муносибатҳои худро дар соҳаи энергетика бо Россия тавсеа медиҳем. Зимни саммити солона дар моҳи декабри соли 2014, ҳарду ҷониб муҳимияти муайян кардани лоиҳаҳои ҳамкорӣ дар соҳаи нафту газро таъкид карданд. Ширкатҳои азими нафту гази мо бо ширкатҳои нафту гази Россия кор мекунанд, то ин мақсад ба даст ояд” [6]. Ҳиндустон ба ашёи хом ниёз дорад, аз ин рӯ ҳамкории фаъол дар соҳаи савдо ва технологияҳои муосир барои ин кишварҳо аҳамияти зиёд дорад. Ба ғайр аз рушди ҳамкориҳо дар соҳаҳои энергетика ва технологияҳои баланд Ҳиндустон бешубҳа ба рушди инфрасохтор, муколама дар соҳаи коммуникатсия ва дорусозӣ, инчунин фароҳам овардани шароити боз ҳам мусоид дар соҳаи савдо ва сармоягузорӣ умед мебандад (дурнамои ташкили фазои ягонаи иқтисодӣ).

Камал ва Ануранда Митра Ченой, муҳаққиқони равобити байналмилалӣ дар маркази таҳқиқоти Россия ва Осиёи Миёна дар Донишгоҳи Деҳлӣ ба номи Ҷавахарлал Неру бар ин боваранд, ки вектори сиёсати хориҷии Ҳиндустон самти худро тағйир дода истодааст ва ҳоло амалияи анъанавии адами тааҳуд бо мафҳуми ҷаҳони бисёрқутба

иваз карда шудааст, ки маънои бастани созишномаҳои нав, рафтан аз иттиҳодҳои бузург ва пайвастан ба иттифоқҳои зичтар ва пурқуввате мебошад, ки на танҳо дар минтақаи Осиёи Ҷанубӣ, балки дар сарҳади Ҳиндустон ҷойгиранд ва дар он ҷо манфиатҳои мустақими Ҳиндустон ҷойгиранд. Чунин тағйир ёфтани сиёсати хориҷӣ боис ба тағйирёбии вазъ дар минтақаи Осиёи Ҷанубӣ ва дар тамоми ҷаҳон мегардад. Ба гуфти Митра Ченой, густариши ҳамкорӣ бо кишварҳои Созмони Ҳамкориҳои Шанхай далели дигари хоҳиши Ҳиндустон оид ба воридшавӣ ба сиёсати ҷаҳонӣ ва ба ҳадди имкон ворид шудан ба муносибатҳои байналмилалӣ ҳамчун як давлати пурқудрати ҷаҳонӣ мебошад [1, с. 3547-3554].

Пас аз бо кӯмаки Созмони Ҳамкориҳои Шанхай ба эътидол овардани вазъ дар минтақаҳои наздисарҳадӣ, ки манфиатҳои асосии кишвар дар он қарор доранд, Ҳиндустон худро дар қаламраваш амн эҳсос хоҳад кард. Ин ба ӯ кӯмак мекунад, ки дар саҳнаи байналмилалӣ ҷасурона амал кунад ва вазъи иқтисодию сиёсии худро дар Уқёнуси Ҳинд, Осиё-Уқёнуси Ором, ASEAN ва Осиёи Марказӣ мустаҳкам кунад.

Дар мавриди Покистон бошад, ин давлат муддати дароз саъй кардааст, ки узви комилҳуқуқи Созмони Ҳамкориҳои Шанхай шавад. Таъмии амнияти дар минтақа яке аз асоситани ҳадафҳои Покистон аз ҳамкорӣ бо Созмони Ҳамкориҳои Шанхай мебошад. Тавассути воридшавӣ ба Созмони Ҳамкориҳои Шанхай, Покистон мехоҳад, ки оид ба масъалаҳои субот кори ҳадафнокро анҷом диҳад. Бо эҳсоси қудрати харобиовари "се бадӣ": амалҳои террористӣ алайҳи роҳбарон ва мардуми осоишта, кӯшиши экстремистҳо барои ба даст овардани қудрат дар кишвар ва нерӯи атомӣ, хоҳиши тағир додани сиёсати хориҷии он, бархӯрдҳои хунини дар заминаи мазҳабӣ ва дигар омилҳо Покистонро водор карданд, ки ба ин созмон шомил шавад. Диққати асосии Покистон пеш аз ҳама ба фаъолияти нерӯи зиддитеррористиии Созмони Ҳамкориҳои Шанхай ба сифати таъминкунандаи амнияти минтақавиву ҷаҳонӣ нигаронида шудааст. Ҷалби Покистон дар мубориза бо ифротгароии мазҳабӣ ва сиёсӣ дар доираи Созмони Ҳамкориҳои Шанхай барои бурдани муборизаи боз ҳам босамар бо “се бадӣ” мусоидат хоҳад кард. Илова бар ин, вазъияти Покистон, тамоми мушкилот дар соҳаи иқтисодӣ ва сиёсӣ ва инчунин мушкилоти глобалии ҷаҳонӣ барои ҳамкориҳои амиқи минтақавӣ бо тамоми кишварҳои аъзои Созмони Ҳамкориҳои Шанхай замина фароҳам меоранд. Узвияти комил дар Созмони Ҳамкориҳои Шанхай барои татбиқи сиёсати хориҷии дуруст ва барои иштироки комил дар таъмини суботи минтақа ба Покистон шароити мусоид фароҳам меорад [4].

Долони тиҷоративу энергетикии Чин ва Покистон тавассути шаҳри бандарии Гвадар, ки фаъолияти худро соли 2016 оғоз намудааст, нақши муҳим дорад. Татбиқи ин лоиҳа идома дорад ва Чин сармоягузори асосии он мебошад. Дар моҳи апрели соли 2017 ҳаҷми умумии сармоягузорӣ ба 62 миллиард доллар афзоиш ёфт. Бинобар хабари сомонаи иттилоотии Новости “Дар доираи лоиҳаи инфрасохтории Долони иқтисодии Чин ва Покистон, шаҳри бандари Гвадараи Покистон ба ҷанубу ғарби Покистон бо ноҳияи автономии Синьцзян Уйғури Чин тавассути шабакаи васеи роҳҳо мошингарду роҳи оҳан пайваст карда мешавад. Зиёда аз нисфи ҳаҷми сармоягузориҳо - 34 миллиард доллар, ба рушди истеҳсолот ва шабакаҳои тақсимоти барқ сармоягузорӣ карда шудааст"[2]. Дар доираи Созмони Ҳамкориҳои Шанхай, ба туфайли "Созишнома дар бораи фароҳам овардани шароити мусоид барои ҳамлу нақли байналмилалии автомобилӣ дар кишварҳои аъзои Созмони Ҳамкориҳои Шанхай" [7], ҳамкориҳои судманд байни кишварҳои узв роҳандозӣ шудаанд. Дар айни замон, мушкилоти дохилии Покистон - ноустувории ҳукумати марказӣ, муноқишаи миёни маъмурияти вилоятҳо ва артиш, вазъияти шиддатноки амниятӣ дар кишвар ва амалҳои нанговари созмонҳои террористӣ, экстремистӣ ва сепаратистӣ дар вилоятҳои шимолу ғарб, метавонанд ба Созмони Ҳамкориҳои Шанхай таъсир расонида , самаранокии кори онро поён баранд» [5, с.99].

Пас аз омӯзиши ҳамаҷонибаи паёмади ҳамроҳшавии Покистон ва Ҳиндустон ба Созмони ҳамкориҳои Шанхай метавон хулосаҳои зерин баровард:

• Созмони Ҳамкориҳои Шанхай - дорои ду самти асосии фаъолият мебошад: бахши амният ва иқтисод;

• сабаби асосии тавсеаи созмон ин тақвияти вазни сиёсии созмон дар муносибатҳои байналхалқӣ, тақвият бахшидан ба қудрати иқтисодии он ва тақвияти нуфузи он ва ба маънои васеъ - ташкили равобит ҳам дар сатҳи минтақавӣ ва ҳам ҷаҳонӣ дар соҳаҳои гуногун аст;

• беш аз ҳама Ҳиндустонро стратегияҳои асосии Созмони Ҳамкориҳои Шанхай аз қабили: мубориза бо терроризм, пешгирии «инқилобҳои ранга», шусташавии низоми яккутбаи ҷаҳонӣ ва ташкили марказҳои нави қудрат, амиқсозии робитаҳои иқтисодӣ ва инчунин рушди ҳамкориҳои энергетикӣ дар доираи Созмони Ҳамкориҳои Шанхай ба ин созмон ҷалб мекунанд;

• Покистон Созмони Ҳамкориҳои Шанхайро ба сифати кафили амну субот дар минтақа мебошад. Сохтмони долони савдо ва энергетикӣ тавассути Гвадар ва тамоми масъалаҳои ба он алоқаманд ки ба ҳамкорӣ мусоидат мекунанд, ҳал карда хоҳанд шуд.

АДАБИЁТ

1. Kamal Mitra Chenoy and Anuradha M. Chenoy. India's Foreign Policy Shifts and the Calculus of Power. / Kamal Mitra Chenoy and Anuradha M. Chenoy. Economic and Political Weekly. -2007. №35 - с. 3547—3554.
2. Китай увеличил инвестиции в экономический коридор через Пакистан. 13 апреля 2017. / ИА РИА Новости. URL: https://ria.ru/economy/20170413/1492138366.html (санаи муроҷиат: 18.12.2019)
3. Кулинцев Ю.В. Расширение состава ШОС и мотивы новых участников. / Кулинцев Ю.В. // Проблемы и перспективы реализации инициативы «Экономический пояс Шелкового пути» в контексте ШОС / под ред. Матвеева В.А. —М: ИДВ РАН, 2017. - с.97
4. Кулинцев Ю.В. Расширение состава ШОС и мотивы новых участников. / Кулинцев Ю.В. // Проблемы и перспективы реализации инициативы «Экономический пояс Шелкового пути» в контексте ШОС / под ред. Матвеева В.А. —М: ИДВ РАН, 2017. - с.99
5. Посол Индии: наши отношения с РФ не подвержены воздействию внешних факторов. 29 июня 2015. /ИА Интерфакс URL: http://www.interfax.ru/interview/450441 (дата обращения: 17.04.2017)
6. Посол Индии: наши отношения с РФ не подвержены воздействию внешних факторов. 29 июня 2015. /ИА Интерфакс URL: http://www.interfax.ru/interview/450441 (санаи муроҷиат : 15.12.2019)
7. Соглашение между правительствами государств-членов ШОС о создании благоприятных условий для международных автомобильных перевозок. / Электронный фонд правовой и нормативно-технической документации. URL: http://docs.cntd.ru/document/420390140 (санаи муроҷиат 18.12.2019)

ОМИЛҲОИ ВОРИДШАВИИ ПОКИСТОН ВА ҲИНДУСТОН БА СОЗМОНИ ҲАМКОРИИ ШАНХАЙ

Дар мақолаи мазкур паҳлуҳои гуногуни тавсеаи Созмони ҳамкориҳои Шанхай, манфиатҳои кишварҳои навҳамроҳшуда ба ин созмон – Ҷумҳурии Исломии Покистон ва Ҷумҳурии Ҳиндустон мавриди барасии ҳамаҷониба қарор гирифтааст. 15 июни соли 2001 дар Шанхай вохӯрии Сарони давлатҳо баргузор шуд ва дар он изҳороти муштарак дар бораи қабули Ҷумҳурии Ӯзбекистон ба «Панҷгонаи Шанхай» қабул гардида, Эъломия дар бораи таъсис додани Созмони Ҳамкориҳои Шанхай ба имзо расид. Созмони Ҳамкориҳои Шанхай, ки қаламрави бузург ва доираи васеи ҳамкориҳои минтақавиро дар бар мегирад, шакли нави ҳамкории давлатҳои аз нуқтаи назари сохти сиёсӣ, иқтидори иқтисодӣ ва фарҳангӣ гуногун ба шумор меравад. Масоҳати умумии давлатҳои аъзои Созмони ҳамкории Шанхай то соли 2014 тахминан 30 млн. 189 ҳазор км. мураббаъ ва ҷамъи аҳолии онҳо зиёда аз 1,5 млрд. нафар ё ¼ аҳолии умумии курраи заминро ташкил мекард. Баъди ҳамроҳ гардидани Ҳиндустон ва Покистон (соли 2017) ба узвияти Созмони Ҳамкориҳои Шанхай, масоҳати умумии он зиёда аз 34 млн км^2, яъне 60 % қаламрави АвруОсиёро дар бар гирифтааст ва ҷамъи аҳолии он зиёда аз 3 млрд 40 млн танро ташкил медиҳад, зиёда аз ними аҳолии сайёра.

Калидвожаҳо: Созмони ҳамкории Шанхай, ҳамгироии минтақавӣ, Ҷумҳурии исломии Покистон, Ҷумҳурии Ҳиндустон, тавсеаи СҲШ, Дурнамои СҲШ.

ФАКТОРЫ ПРИСОЕДИНЕНИЯ ПАКИСТАНА И ИНДИИ В ШАНХАЙСКУЮ ОРГАНИЗАЦИЮ СОТРУДНИЧЕСТВА

В этой статье рассматриваются различные аспекты расширения Шанхайской организации сотрудничества, интересы вновь образованных стран для этой организации - Исламской Республики Пакистан и Республики Индии. 15 июня 2001 года в Шанхае состоялась встреча глав двух государств, на которой была подписана Совместная декларация о принятии Республики Узбекистан в « Шанхайскую пятерку» и подписана Декларация об учреждении Шанхайской Организации Сотрудничества. Шанхайская Организация Сотрудничества, охватывающая огромную территорию и широкий спектр регионального сотрудничества, является новой формой сотрудничества государств с политическим, экономическим и культурным потенциалом. Общая площадь государств-членов Шанхайской организации сотрудничества составляло около 30 млн. 189 тыс. кв.км., его население составляет более 1,5 миллиарда человек. людей, или около четверти населения всего мира. После вступления Индии и Пакистана в Шанхайскую Организацию Сотрудничества в 2017 году его общая площадь составляет более 34 млн. Кв. Км, что составляет 60% евразийского континента, а общая численность населения - более 3 млрд. 40 млн. (2015 г.). половина населения планеты.

Ключевые слова: Шанхайская организация сотрудничества, региональная интеграция, Исламская Республика Пакистан, Республика Индия, расширение Шанхайской Организации Сотрудничества, Перспективы Шанхайской Организации Сотрудничества.

FACTORS OF JOINING PAKISTAN AND INDIA TO THE SHANGHAI COOPERATION ORGANIZATION

This article discusses various aspects of the expansion of the Shanghai Cooperation Organization, the interests of the newly joined countries in this organization - the Islamic Republic of Pakistan and the Republic of India. On June 15, 2001, a meeting of the five heads of state was held in Shanghai, at which the Joint Declaration on the Admission of the Republic of Uzbekistan to the Shanghai Five was signed and the Declaration on the establishment of the SCO was signed. The total area of the member states of the Shanghai Cooperation Organization (SCO) was about 30 million 189 thousand square kilometers, its population is more than 1.5 billion people. people, or about a quarter of the world's population. After the entering of India and Pakistan into the SCO in 2017, its total area is more than 34 million square meters. Km, which makes up 60% of the Eurasian continent, and the total population is more than 3 billion 40 million (2015). half the world's population.

Keywords: Shanghai Cooperation Organization, regional integration, Islamic Republic of Pakistan, Republic of India, SCO expansion, SCO prospects.

Сведения об авторе: ***Назарова Фотима*** – Таджикский национальный университет, магистр второго курса факультета международных отношений, кафедры международных отношений, Таджикского национального университета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г.Душанбе, пр.Рудаки, 17.

Information about the author: ***Nazarova Fotima*** **–** Tajik National University, second-year master of the faculty of International Relations, department of International Relations, Tajik National University. ***Address:*** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave. 17.

УДК: 07.00.15.

БӮҲРОНИ АФҒОНИСТОН ВА ҶАНБАҲОИ АСОСИИ ОН

Паймон Муҳаммад Ҳумоюн
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Табиист, ки «масъалаи Афғонистон» мавзӯи ягонаи равандҳои минтақавӣ ва байналмилалии муосир нест, вале аксари эродҳо дар бораи таваҷҷӯҳи бештар ба он аз набуди дарки дуруст дар бораи моҳияти «масъалаи Афғонистон» бармеояд. Муҳимтарин хусусияти бӯҳрони имрӯзи Афғонистон ин аст, ки он илова бар заминаҳои дохилӣ, ҳамчунин, моҳият, омилҳо, хусусиятҳо ва миқёси бисёр васеътар аз сатҳ ва ҷуғрофиёи худи кишвари Афғонистон дорад. Аз ин рӯ, дар тадқиқотҳои ҳирфавии афғонистоншиносӣ зери мафҳуми «масъали Афғонистон» аз ҷумла мавзӯъҳо ва масъалаҳои зерин омӯхта мешавад:

Бӯҳрони Афғонистон заминаҳои воқеӣ ва омилҳои амиқи дохилии худро низ дорад, ки бе шинохти онҳо дарки моҳияти «масъалаи Афғонистон» номумкин аст. Барои шинохти дурусти ин бӯҳрон омӯзиши ҷиддии вазъияти таърихӣ, иқлимӣ, сиёсӣ, иҷтимоӣ, қавмӣ, фарҳангӣ ва иқтисодии Афғонистон бисёр зарур аст [2, с. 22]. Илова бар ин, дар ин раванд бояд моҳияти ҳар ҳизбу гурӯҳу ҳаркати сиёсии ин кишвар,

мавқеъгирӣ ва муносибати байни нирӯҳои сиёсӣ, бофти қавмию забонии ҷомеаи Афғонистон, муносибатҳои байниқавмию арзишӣ, хусусиятҳои фарҳанги суннатӣ ва ғайра дар ин кишвар ба таври васеъ омӯхта шаванд.

Аммо масъалаҳои дохилӣ ва ҷанбаи дохилии бӯҳрони Афғонистон ҳамагӣ як бахши хурди «масъалаи Афғонистон» аст, ки танҳо омӯхтани он наметавонад тамоми моҳият ва вусъати ин масъаларо нишон диҳад. Бинобар ин, омӯзиши фарогири мавзӯъ тақозо дорад, ки ҷанбаҳо ва сатҳҳои дигари ин бӯҳрон низ мавриди омӯзиш қарор гиранд.

Воқеияти даҳсолаҳои гузашта нишон медиҳад, ки бештари ҳамсояҳои ҳамсарҳад ва минатқавии Афғонистон дар бӯҳрони ин кишвар ба наҳве шарик буда, ҳар яке дар дохили он сиёсат ва манфиатҳои муайяни худро пайгирӣ менамояд. Дар тӯли ин солҳо рӯшан шудааст, ки аксари ҳамсояҳои Афғонистон бо ҳимояти худ аз ҳизб, гурӯҳ, қавм ва ё идеологияҳои мушаххас дар Афғонистон ва ё бо пайгирии ошкору ниҳон аз ҳадафҳои сиёси, амниятӣ ва иқтисодии худ дар ин кишвар, ба таври ноаён худ ба ҷузъе аз бӯҳрони ин кишвар табдил шуда, ба ин бӯҳрон моҳияти ҷиддии минатқавӣ бахшидаанд [10, с.45]. Агар манфиати миллии баъзе ҳамсояҳои Афғонистон дар барқарории сулҳу субот дар ин кишвар бошад, баъзе аз ҳамсояҳои дигари Афғонистон маҳз идомаи ин вазъи ноором ва ташаккул наёфтани далвлати қавии марказӣ дар ин кишварро ба манфиати худ медонанд [9, с.212]. Ин воқеият ҷузъи бисёр муҳимме аз равандҳои минатқавӣ буда, бе шинохтани сиёсат ва саҳми ҳар яке аз ҳамсояҳои минтақавӣ дарки дурусти моҳияти бӯҳрони Афғонистон номумкин мебошад. Яъне, ин масъала илова бар сатҳи дохилӣ, сатҳи бисёр ҷиддии минтақавӣ низ дорад.

Бӯҳрони Афғонистон дар айни замон ҷабҳа ва саҳнаи рӯёрӯии манфиатҳои қудратҳои бузурги минатқавӣ ва ҷаҳонӣ мебошад. Дар ин раванд Афғонистон на танҳо ба худии худ, балки ҳамчунин яке аз роҳҳои воридшавӣ ва нуфӯз дар Осиёи Марказӣ ва наздикшавӣ ба ҳавзаҳои нуфӯзи абарқудратҳои дигар маънои нав пайдо мекунад ва сарзамини Афғонистон амалан ҳамчун майдони ин «ҷанги ниёбатӣ» ё «набарди фосилавӣ» истифода мешавад. Ин аст, ки ҳар абарқудрат талош дорад, то барои афзоиши нуфӯзи худ дар ин кишвар ва минатқаи атрофи он талош намояд. Ҳамин тавр, «масъалаи Афғонистон» на танҳо сатҳи дохилӣ ва минатқавӣ, балки сатҳи калони геополитикию байналмилалӣ низ гирифтааст [4, с.76-77].

Дар матни ин бӯҳрони печидаи аср як муборизаи бисёр амиқи дигаре низ дар ҷараён аст, ки ҳадафи асосии он дастёбӣ ба манбаъҳои саршори сарватҳои табиӣ ва энергетикии Афғонистон ва кишварҳои Осиёи Марказӣ ва контроли долонҳои бузурги транзитӣ дар ин минатқа мебошад. Имрӯз, ки ҷаҳон ба марҳилаи «иқтисодиёти энержимеҳвар» мегузарад ва иқтисодҳои бузурги ҷаҳонӣ ба ҷалби бештари энержӣ ниёз доранд, манбаъҳои фавқулодда бузурги сарватҳои табиӣ ва энержии ин минтақа таваҷҷӯҳи қудратҳои минтақвӣ ва ҷаҳониро ба худ ҷалб намудааст. Ҳар яке аз онҳо барои датсрасӣ ба ин манбаъҳо ва ё коҳиши нуфӯзи рақиби худ дар ин самт муборизаи ошкору ниҳони худро дар Афғонистон идома медиҳад. Ин ҷанги бузурги иқтисодӣ ва энергетикӣ яке аз ҷиддитарин таҳдобҳои бӯҳрони Афғонистон аст, ки бе шинохти ҳаҷм, моҳият ва бозигарони он шинохти дурусти «масъалаи Афғонистон» имконпазир намебошад [11, с.273].

Дар канори ҷанбаҳои зикршуда, аз дохили «масъалаи Афғонистон» як хатти сурхи идологӣ ва ақидатӣ низ мегузарад, ки он рӯёрӯии чанд навъи ҷаҳонбинӣ ва ҳатто чанд навъи фаҳмиши исломиро дар бар дорад. Ҷанбаи идологии ин бӯҳрон ҳамзамон дар ду сатҳ идома меёбад: Дар сатҳи аввал, дар ҳақиқат баъзе аз доираҳо ва гурӯҳҳои дохилии Афғонистон ва баъзе доираҳои ақидатии байналмилалӣ Афғонистонро ҳамчун сангари пеши раванди густариши ақидаҳои исломгароӣ дониста, дар бӯҳрони Афғонистон муборизаи ақидатии худро низ мебинанд. Аксари чунин доираҳо ин бӯҳронро дар чорчӯбҳои идологие чун «набарди тамаддуни шарқӣ ва ғарбӣ», «ҷанги куфру имон», «ҷанги ислому масеҳият», «мубориза бо истеъморгарии ғарбӣ», «рӯёрӯии дин ва

дунявият», «муқовимат бо ишғолгарон» ва ғайра фаҳмида, шояд аксаран, муборизаи худро дар ин роҳ бо боварӣ ва аз назари худ содиқона пеш мебаранд [6].

Аммо дар сатҳи дуюм, масъалаи ақидатӣ ва идеологӣ барои баъзе доираҳои минатқавӣ ва байналмилалӣ як пӯшиши бисёр муносиб бар рӯи ҳадафҳои ҷиддии сиёсӣ, иқтисодӣ ва геополиткии онҳо мебошад. Аз ин рӯ, онҳо низ аз ин гуна ақидаҳо ва гурӯҳҳо ҳимоя намуда, талош менамоянд, ки бо васила қарор додани онҳо, бо дасти онҳо бо мақсадҳои муайяни сиёсӣ ва иқтисодии худ бирасанд [3, с.35]. Таҳлилу фаҳми дурусти ин ҷанбаи зарифтари бӯҳрони Афғонистон, яъне паҳлӯи идеологии он, низ як мавзӯи бисёр ҷиддӣ ва бисёр болотар аз сатҳи Афғонистон ва минатқаи мо мебошад.

Дар ду даҳсолаи охир ба мушоҳида мерасад, ки илова бар он тафсирҳои калони идеологии фикрӣ ва байнитамаддунӣ, дар бӯҳрони Афғонистон як силсила хатҳои нави набард, яъне набардҳои қавмӣ, мазҳабӣ ва фарҳангӣ моҳияти ҷиддӣ гирифтаанд. Дар ин раванд баъзе нирӯҳои берунӣ дар сатҳи минатқа ва ҷаҳон аз фурсат истифода намуда, барои заиф сохтани як қавми Афғонистон ва ё дар муқобили он қавитар намудани қавми дигари ин кишвар сиёстаҳои бисёр ҳадафмандро пиёда менамоянд. Баъзе доираҳои дигари минтақавӣ ва байналмилалӣ ин бӯҳронро ҳамчун фурсати муносиб барои зарба задан ба як мазҳаби исломӣ ва таблиғу ривоҷу тақвият додани мазҳаби дигари исломӣ дар Афғонистон истифода менамоянд. Чунин талошу набардҳои ҷиддии минатқавӣ ва байналмилалӣ дар баъзе масъалаҳои фарҳангӣ, арзишӣ, забонӣ ва ғайра низ ба назар мерасанд. Дар пушти ҳар яке аз ин лоиҳаҳо ва талошҳои қавмӣ, мазҳабӣ ва фарҳангӣ доираҳо, кишварҳо ва нирӯҳои берунии аз назари сиёсӣ ва иқтисодӣ бисёр тавонманд қарор гирифтаанд. Ин ҳолат низ бӯҳрони Афғонистонро боз ҳам печидатар намуда, онро моҳияти бисёр фаротар аз сатҳи ин кишвар ва ин минатқа мебахшад. Бе шинохти чунин умқ ва чунин вусъати фароминтақавии вазъият, шинохти дурусти «масъалаи Афғонистон» имконпазир намебошад [7, с.242].

Идомаи бӯҳрони тӯлонӣ ва бузург дар Афғонистон ба вазъияти амниятии тамоми ҳамсояҳои минтақавии он дар Осиёи Марказӣ ва Осиёи Ҷанубӣ, балки бисёр васеътар аз он он таъсири мустақим мегузорад. Хусусан, боқӣ мондани заминаҳо ва пойгоҳҳои ташаккули ҳаракатҳои ифротгаро дар ин кишвар онро ба яке аз манбаъҳои доимии таҳдид ба амнияти минатқавӣ ва байналмилалӣ табдил додааст. Аз ин рӯ, дар даҳсолаҳои охир таъмини амнияти устувори минатқавӣ ва ҳатто байналмилалӣ ба ҳалли масъалаи Афғонистон вобастагии ҷиддӣ пайдо кардааст. Пас, бе омӯзишу огоҳӣ аз ин ҷанбаи бӯҳрони Афғонистон сухан гуфтан дар бораи таъмини амнияти минатқавӣ мушкил аст [1, с. 66].

Хулоса, ҳамаи ин ва дигар масъалаҳо дар якҷоягӣ ҷамъ шуда, «масъалаи Афғонистон»-ро ташкил намудаанд. Пас, вақте дар бораи «масъалаи Афғонистон» сӯҳбат мешавад, ҳамзамон бо вазъият ва равандҳои дохилии худи Афғонистон, равандҳои ҷиддии минатқавӣ дар атрофи он, нақшу сиёстаи ҳамсояҳо дар ин масъала, моҳияти идеологии фароминатқавии ин бӯҳрон, набардҳои қамию мазҳабию арзишии минтақавӣ дар он, набарди манфиатҳои иқтисодии қудратҳои бонуфӯз, равнадҳои геополитикӣ ва сиёсати минтақавии қудратҳо, масъалаи таъмини амнияти минатқа ва ғайра дар назар гирифта мешавад [8, с. 167].

Бинобар ин, имрӯз «масъалаи Афғонистон» як гиреҳи бузурги муносибатҳои байналмилалӣ ва як саҳнаи бузурги бархӯрди манфиатҳо ва сиёсатҳои калони минтақавӣ ва ҷаҳонӣ буда, моҳият ва аҳаммияти он бисёр болотар аз сатҳи кишвари Афғонистон ва минатқа мебошад. Ба ибораи дигар, имрӯз омӯхтани «масъалаи Афғонистон» ба маънои омӯхтани моҳияти бӯҳрони Афғонистон ва илова бар он, моҳияти равандҳои асосии минтақавӣ ва байналмилалӣ дар атрофи Осиёи Марказӣ ва Осиёи Ҷанубӣ мебошад. Ё метавон гуфт, ки «масъалаи Афғонистон» як номи умумӣ ва ҷамъбастӣ бар ин гиреҳ ва бӯҳрони бузурги сиёсӣ, иқтисодӣ, идеологӣ ва геополитикии минатқавӣ ва байналмилалии муосир мебошад [5, с. 400]. Сабаби асосии таваҷҷӯҳи махсус ба «масъалаи Афғонистон» маҳз дар ҳамин аст. Дар чунин сурат, таваҷҷӯҳ

надоштан ва канор мондан аз омӯзиши ин масъала ба маънои берун мондан аз матну аз дарки равнадҳои воқеии минтақавӣ ва байналмилалӣ мебуд.

АДАБИЁТ:

1. Латифов Д.Л.Терроризм: Устранить причины возникновения и борьба с последствиями. // Вестник Таджикского Национального Университета. №3. 2018г – С. 67-70.
2. Махмадшоев Р. Этнополитические и этноконфессиональные проблемы Афганистана// Вестник Таджикского национального университета. № 3/1 (194). Душанбе: « Сино» 2016. – С.21 – 26.
3. Мирзоев Н.М. Омили афғонӣ дар сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон.//Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, 2018. №4, С.-34-38.
4. Нуриддинов Р. Ш. Новый этап в истории Афганистана. Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Серия гуманитарных наук. - 2016. №3/1 (194) С. 76-78.
5. Нуриддинов Р.Ш. Дипломатия. Учебное пособие (на тадж. яз.), Душанбе: «Андалеб-Р», 2015. - 640 с. 39,87 п.л.
6. Нуриддинов Р.Ш. Кто есть, кто в Афганистане. Биографическая энциклопедия. Второе дополненное издание. Душанбе: «ЭР–граф», 2017. 400с. 25,0 п.л.).
7. Нуриддинов Р.Ш., Нуриддинов П.Р. Геополитика. (на русск. яз.). Душанбе: «Эр-граф», 2016. 352 с.
8. Нуриддинов Р.Ш., Нуриддинов П.Р. Сиёсати ҷаҳонӣ. (Мировая политика). Учебное пособие (на тадж. яз.), Душанбе: «Андалеб-Р», 2016 – 352. - с. 22,0 п.л.
9. Олимов М.А., Особенности становления национальной безопасности стран Центральной Азии и роль Шанхайской организации сотрудничества. В сборнике: World science: problems and innovations сборник статей XXXI Международной научно-практической конференции: в 2 ч.. Пенза, 2019. С. 211-213.
10. Раҳнамо А. Афғонистон ва Осиёи Марказӣ: дурнамои таъсирпазирӣ. Душанбе, 2014
11. Саидов Х.С. К вопросу о концептуальных основах внешней политики правительства национального единства Афганистана. Вестник Таджикского национального университета. Душанбе «Сино», 2019. №3.- С. 271-276.

БӮҲРОНИ АФҒОНИСТОН ВА ҶАНБАҲОИ АСОСИИ ОН

Дастрасӣ ба захираҳои табии Афғонистон аз асоситарин аҳдофи воридшавии кишварҳои абарқудрат ба ин минтаҚа будаст. Аввалин бор, дар охири асри 19 импературии Инглис бо ҳамин мақсад ба Афғонистон лашкар кашид ва дар давоми 38 соли ҷанги номуваффақ, танҳо тавонист бо ҳокимони ҳамонвақтаи Кобул доир ба баъзе аз масоили сиёсӣ ба созиш расад, ки дар асл шикасти Британиё дар ҷанг ба муқобили Афғонистон дониста мешавад.Амрико низ бо шиори муборизa бо тероризм ва бунёди ҷомеъаи демократӣ ба Афғонистон ҳамла кард ва бо истифода аз иштибоҳоти Шуравӣ дар ин замина, тавонист бо талафоти ҷонии камтар мавқеи худро дар ин сарзамин мустаҳкам намояд. Буҳрони Афғонистон аз масъалаҳои печидаи замони муосир буда, дар саросари олам барои дарку баррасӣ ва ҷустуҷӯи роҳҳои ҳалли он ҳамасола даҳҳо нишасту мулоқоту маҳфилу конфронс баргузор мешавад. Масъалаи Афгонистон то ҷое печидааст, ки имрӯз ҳар касе дар бораи вазъияти Афғонистон ва ояндаи он ба таври мушаххас изҳори назар ва ояндабинии аниқ карда наметавонад. Ин аст, ки мавзуи ин навишта бисёр мушаххас буда, масъалаи буҳрони Афғонистон ва ҷанбаҳои асосии онро дар бар мегирад.

Калидвожаҳо: Буҳрони Афғонистон, афғонистоншиносӣ, амнияти минтақавӣ, ояндаи Афғонистон, бунёдгароии динӣ, ҳизб дар Афғонистон, муносибатҳои қавмӣ, омили идеологӣ, роҳҳалҳои буҳрон.

АФГАНСКИЙ КРИЗИС И ЕГО АСПЕКТЫ

Доступ к природным ресурсам Афганистана является одной из основных целей вхождение других государств в эту страну. Впервые, к концу 19-го века, Английская империя вторглась в Афганистан, и после 38 лет безуспешной войны ей удалось достичь соглашения с бывшими кабульскими правителями только по некоторым политическим вопросам, которые фактически считается поражении Британии в войне против Афганистана. США также напала на Афганистан под предлогом борьбы с терроризмом и построения демократических обществ и использовав ошибки Советского Союза сумело укрепить свои позиции с меньшими потерями. Афганский кризис является одной из самых актуальных проблем современного мира, и каждый год по всему миру проводятся десятки встреч и конференций, чтобы понять и найти решения данного кризиса. Проблема Афганистана настолько сложна, что сегодня никто не может четко прогнозировать о развитии событий в Афганистане и его будущем. Исходя из этого тема этой статьи является очень актуалной и в нем анализируется кризис Афганистана и его основные аспекты.

Ключевые слова: кризис в Афганистане, афганистика, региональная безопасность, будущее Афганистана, религиозный фундаментализм, партии Афганистана, этнические отношения, идеологический фактор, решение кризиса.

AFGHAN CRISIS AND ITS ASPECTS

Access to the natural resources of Afghanistan is one of the main goals for other countries to enter this country. For the first time, by the end of the 19th century, the British Empire invaded Afghanistan, and after 38 years of an unsuccessful war, it managed to reach an agreement with the former Kabul rulers only on some political issues, which are actually considered the defeat of Britain in the war against Afghanistan. The United States also attacked Afghanistan under the pretext of combating terrorism and building democratic societies and, using the mistakes of the Soviet Union, managed to strengthen its position with less losses. The Afghan crisis is one of the most pressing problems of the modern world, and every year dozens of meetings and conferences are held around the world to understand and find solutions to this crisis. The problem of Afghanistan is so complex that today no one can clearly predict the development of events in Afghanistan and its future. Based on this, the topic of this article is very relevant and it analyzes the crisis of Afghanistan and its main aspects.

Keywords: crisis in Afghanistan, Afghan studies, regional security, future of Afghanistan, religious fundamentalism, parties of Afghanistan, ethnic relations, ideological factor, solution of the crisis.

Сведения об авторе: ***Паймон Муҳаммад Ҳумоюн*** – магистр кафедры международных отношений Таджикского национального университета. Телефон: **919 00 06 06**.

Information about the author: ***Paymon Muhammad Humayun*** – graduate student of International Relations Department of the Tajik National University. Phone**: 919 00 06 06**.

УДК:930 (34) (1-87)

ҶАНГИ ДУВВУМИ ҲИНДУ ПОКИСТОН (с.1965)

Шоҳрухов Ҳ.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар натиҷаи ҳаракаҳои миллӣ-озодихоҳӣ дар таърихи 15-уми августи соли 1947 Ҳиндустон ба ду кишвари алоҳида - Ҳиндустон ва Покистон ҷудо шуд. Тақсимот натиҷаҳои фоҷиабор ба бор овард ва ин ду кишвари дар ибтидо ҳамтақдир душмани ҳам шуданд, ки ин рақибӣ боиси ҷангҳои муттасил байни онҳо гардид [1]. Бузургтарин ҷангҳои байни Ҳиндустон ва Покистон яке соли 1948, дуввум соли 1965 ва сеюм соли 1971 буд, ки дар натиҷаи ҷанги сеюм дар қисмати Покистони шарқӣ кишвари наве бо номи Бангладеш дар харитаи сиёсии ҷаҳон пайдо шуд.

Ихтилоф байни Ҳинду Покистон аз замони ба даст овардани истиқлолияти ду кишвар оғоз гардид [7]. Қайд кардан ҷоиз аст, ки ибтидо дар таърихи 21-уми октябри соли 1947 қабилаҳои паштун ба Кашмир зада даромаданд ва ҷанги якуми Ҳинду Покистон оғоз гардид. 24-уми октябр нерӯҳои Покистон дар ҳудудҳои ғасбшуда ташкил гардидани Кашмири Озодро эълон карданд. Барои пешгирии роҳи воридшавии покистониҳо ба Сринагар махарач аз Ҳиндустон кӯмак талабид. Пеши роҳи покистониҳо аз тарафи нерӯҳои Ҳиндустон гирифта шуд.

Сабаби ҷанги дуюми Ҳинду Покистон муайянкунии сарҳад бо хати Кач Ран ба ҳисоб меравад. Кач Ран майдони 30 ҳазор метри мураббаъро фаро мегирад ва дар масофаи байни халиҷи Кач ва водии Ҳинд, дар ҷануби Покистон воқеъ аст. Дар қисмати шимолии Кач Ран, дарёи Лун ба халиҷи Кач мерезад, ки аз Роҷистон сарчашма мегирад. Дар мавсими боронгарӣ, қитъаҳои замини он бо об фаро гирифта шуда, чун сарчашмаи об барои фламингҳо ва намудҳои дигари паррандагон хизмат мекунанд.

Чанде қабл ин минтақаи пасти баҳри Араб буд. Баъдан Кач Ран аз укёнус ҷудо шуда, ба як кӯли калон мубаддал шуд. Дар гузашта, дарёи Гхаггар-Хакра бо дарёи Сарасвати ба дар Кач Ран мерехт, ки дар Ведҳо тасвир шудааст. Зиёда аз 3000 сол пеш, он дарёи мавсимӣ буд ва дар биёбон, дар шимоли Роҷистон нобуд шуд. Соли 1863 Фердинанд Столичка сохтори геологии Кач Ранро таҳқиқ кард.

Дар натиҷаи ҷанги аввалини Ҳинду Покистон аз соли 1947 – 1948 штати Кашмир ба ду қисм ҷудо шуда, ба мавзеи ҷангҷӯёнаи ду кишвар табдил ёфт. Ҷанги соли 1965, ки байни Ҳиндустон ва Покистон ба амал омад, тамоми таърихи минбаъдаи Осиёи

Ҷанубии қарни XX-ро муайян кард. Натиҷаи он то имрӯз ба муносибатҳои минтақа таъсир мерасонад.

Покистон, пас аз аввалин табаддулоти низомии соли 1958 аз ҷониби режими бюрократии ҳарбии президент Муҳаммад Айюбхон, дар навсозии иҷтимоию иқтисодӣ, рушди саноати худ ва татбиқи ислоҳоти аграрӣ ба муваффақиятҳо ноил гашт.

Дар арсаи сиёсати хориҷӣ вазири корҳои хориҷӣ Зулфиқор Алӣ Бҳутто тавонист истиқлолият ва нуфузи кишварро мустаҳкам кунад ва вобастагии онро аз қудратҳои Ғарб кам намояд. Таҳкурсии мустаҳкам барои дӯстии Покистон бо Ҷумҳурии халқии Чин гузошта шуд. Пешрафти ҷиддӣ ҳатто дар муносибат бо иттифоқчии анъанавии Ҳиндустон - СССР ба амал омад, ки ташрифи давлатии президент Айюбхон ба Маскав дар моҳи апрели соли 1965 бозгӯи он аст.

Рушди босуръати иқтисодии кишвар ва таҳкими истиқлоли Покистон дар арсаи байналмилалӣ на танҳо режими ҳукмронро тақвият дод, балки ба болоравии шӯҳрати сиёсати хориҷии он, пеш аз ҳама, дар муносибат бо Ҳиндустон низ мусоидат кард.

Дар миёнаи солҳои 60-ум вазъи иқтисодии Ҳиндустон ниҳоят мураккаб боқӣ монд ва дар ин замина зиддиятҳо ва низоъҳои иҷтимоӣ ва иқтисодӣ шиддат ёфтанд ва аксар вақт шакли ҷудоиандозӣ ва коммунализми диниро гирифтанд. Дравидҳои ҷануби кишвар бар зидди кӯшиши иваз кардани инглисӣ бо забони ҳиндӣ ба сифати забони давлатӣ ва мардуми кӯчаки мусалмон дар кӯчаҳои шаҳрҳои Ҳиндустон бо номи «Покистон зинда бод!» баромад карданд.

Шикаст дар ҷанг бо Чин дар соли 1962 ва марги сарвазир Ҷавоҳирлал Нерҳу дар моҳи майи соли 1964 ҳизби ҳокими Конгресси миллии Ҳиндустонро ба бӯҳрони шадиди сиёсӣ ва чанде баъд ба тақсим шудани он оварда расонд [4, с.46-59].

Ҷанги дуюми Ҳинду Покистон, ки соли 1965 рух дод бо номи ҷанги дуюми Кашмир маълум аст, ба монанди ҷанги соли 1947 дар ин ҷанг низ масъалаи баҳси марзии Кашмир – қисмати шимолу ғарбии Ҳиндустон буд [5].

Вазъи сиёсати хориҷии Ҳиндустон дар миёнаи солҳои 60-ум хеле мушкил боқӣ монд. Чин душман буда, муносибатҳо бо СССР пас аз сардшавии ҷиддие, ки ба сабаби мавқеи Маскав дар ҷанги Ҳимолой дар соли 1962 ба вуҷуд омада буд, барқарор мешуд. Пас аз ҷанги Ҳимолой, муносибатҳо бо Иёлоти Муттаҳида, Британиё ва дар маҷмӯъ Ғарб тадриҷан беҳтар шуданд, аммо мушкилоти ҷиддӣ боқӣ монда буд.

Қувваҳои мусаллаҳи Покистон ба туфайли ҳамкориҳои низомӣ бо Иёлоти Муттаҳида, ки аз соли 1958 инҷониб фаъолона идома дорад, дар он замон аз қувваҳои Ҳиндустон, ки мусаллаҳкуниро танҳо пас аз мағлуб шудан дар ҷанги соли 1962 оғоз карда буданд, беҳтар буд. Ҳиндустон танҳо дар шумораи баталёни пиёда бартарӣ дошт (628 дар муқобили 352). Нерӯҳои танкии Покистон бо 432 танкҳои навтарини Амрикоии Паттон (230 М-47 ва 202 М-48) мусаллаҳ буданд. Асоси қувваҳои зиреҳпӯши Ҳиндустонро «Шерман» М4А2, ки аз артиши Британиёи Ҳиндӣ аз Ҷанги Дуюми Ҷаҳонӣ боқӣ монда буд, ташкил медод.

Дар аввали соли 1965, роҳбарияти баландпояи Покистон як гурӯҳро таъсис дод, ки аъзоёни он мутмаин буданд, ки вақти он расидааст, ки Покистон метавонад аз мавқеи қудрат баҳсро бо Ҳиндустон дар Кашмир ҳал кунад ва «Элсаз ва Лотарингия» –и худро дубора баргардонад.

Ба он ғайринизомиён таҳти раҳбарии вазири корҳои хориҷӣ Бҳутто ва ҳам низомиён - сардори шӯъбаи оперативии Вазорати мудофиа, бригадир Гул Ҳасанхон, сардори хадамоти иктишофии ҳарбӣ, бригадир Иршад Аҳмадхон, фармондеҳи дивизияи 12-уми дар хати оташбас дар Кашмир, генерал-майор Ахтар Ҳусейн Малик шомил буданд.

Онҳо бовар доштанд, ки вазъ дар қисми ҳиндустонии Кашмир дар арафаи исён буд. Ин нуқтаи назарро табаддулоти моҳи декабри соли 1964, ки дар Сринагар пас аз нопадид шудани мӯи риши Паёмбар аз ибодатгоҳи маҳаллии Ҳазрати Бал ба вуҷуд омад ва эътирозҳо ба муқобили кӯшиши ҳукумати Шастри дар тирамоҳи соли 1964

барои тағйири сарқонуни Ҳиндустон, ки Кашмирро аз мақоми махсус маҳрум мекард, тасдиқ мекунад.

Маълум шуд, ки ба Покистон танҳо лозим буд, ки як исёни навъи Алҷазоирро дар Кашмир ва барои ҳиндуҳо «Ветнам» ташкил кунад. Ҳиндуҳо дар вазъияти кунунӣ фикр мекарданд, ки «шӯришгарон»-и покистонӣ ҷанги густурдаро давом намедиҳанд ва маҷбур хоҳад шуд, ки музокирот кунад.

Дар аввал президент Айюбхон ба чунин нақшаҳо манфӣ муносибат кард. Аммо дар баҳори соли 1965, андешаи президент ба таври назаррас тағйир ёфт. Сабаби он муноқишаи сарҳадӣ дар Кач Ран буд.

Кач Ран ҷойгир дар сарҳади музофоти покистонии Синд ва иёлоти Гуҷароти Ҳиндустон аст, ки дорои конҳои намак бо масоҳати 20 ҳазор километри квадратӣ мебошад. Рӯдхонаи хушкидаест, ки холию партофташуда аст. Ба ҷуз паррандагони нодир ва корвонҳои тасодуфӣ чизи дигареро мушоҳида кардан мумкин нест.

Бо ҷудокунии сарҳади Ҳиндустон ва Покистон дар соли 1947, аломатгузории марз дар ин қисмат сурат нагирифтааст. Ҳиндустон тамоми Ранро қаламрави худ меҳисобид. Аммо, Покистон ба қисми шимолии Ран даъво кард, ки Кач Ран идомаи баҳри Араб аст ва аз ин рӯ, сарҳади байни кишварҳо бояд мобайни ин минтақа муайян карда шавад.

Вазъият дар атрофи Кач Ранн дар аввали солҳои 60-ум, вақте ки ширкати нафтии Амрикоии «Сокони» дар бораи мавҷудияти захираҳои калони нафт дар қисми шимолии Кач Ранн пешниҳод кард, шиддатнок шуд.

Аз моҳи январи соли 1965 як гурӯҳи рейнҷерҳо (воҳидҳои марзбони Вазорати корҳои дохилии Покистон) муҳофизати мавзеи сарҳади баҳснокро оғоз карданд. Дар моҳи марти соли 1965, воҳидҳои полиси захиравии марказии Ҳиндустон бо мақсади боздоштани ин амалҳо постгоҳи Сардарро дар назди харобаҳои қалъаи қадимаи Канҷаркот дар канори шимолу ғарбии Кач Ран таъсис доданд.

Дар ҷавоб, артиши Покистон амалиёти «Десерт Хоук» баргузор кард. Субҳи 9-уми апрели соли 1965, бригадаи 51-уми пиёдагардон таҳти роҳбарии бригадир Муҳаммад Азҳар бо дастгирии артиллерия ба посгоҳи Сардар ҳамла кард ва пас аз задухӯрдҳои кӯтоҳ ҳиндуҳо ақибнишинӣ карданд [3].

Дар охири моҳи апрел, воҳидҳои 6-уми бригадаи Покистон таҳти роҳбарии Ифтикор ба пойгоҳҳои шарқии Канҷаркот, ки аз ҷониби парашутчиёни Ҳиндустон ташкил шуда буд, ҳамла карданд. 24-уми апрел постгоҳи Сера Бет ва 26-уми апрел посгоҳи Биар Бет гирифта шуд. Дар ҳарду ҳолат, пас аз задухӯрдҳои кӯтоҳ, ҳиндуҳо ақиб нишастанд.

Дар ин муҳорибаҳо аз ҷониби ду эскадриляи 24-уми полки савора, ки бо танкҳои М-48 муҷаҳҳаз карда шуданд, ба пиёдагардони ҳамлавари Покистон кумаки амалӣ расониданд. «Паттонҳо» бори аввал дар таърих ба ҷанг ворид карда шуданд [8, с.687]. Аз 13 танк, сетои он бо сабабҳои техникӣ корношоям шуданд ва дутои онҳо дар ботлокҳои намак ғарқ шудаанд.

Истифодаи «Паттон» дар набардҳо вокуниши шадид аз ҷониби Вашингтонро ба бор овард. Дар тӯли солҳои гузашта, мансабдорони ИМА то президент Кеннеди дар посух ба нигарониҳои Ҳиндустон дар хусуси интиқоли яроқи амрикоӣ ба Покистон, борҳо ҳиндуҳоро итминон дода буданд, ки силоҳҳои амрикоӣ ба Покистон ҳеҷ гоҳ бар зидди Ҳиндустон истифода намешаванд, балки «танҳо бар зидди коммунистон» аст.

30-юми апрели соли 1965 сафири ИМА Уолтер Макконахю бо президент Аюбхон вохӯрд ва «нигаронии амиқ»-и Қасри Сафед бораи истифодаи силоҳи амрикоӣ дар Ранро хабардор карда, огоҳ кард, ки ИМА «механизмҳои кофии самаранок дорад», ки пеши роҳи истифодаи ояндаи яроқҳои истеҳсоли ИМА-ро дар баҳсҳои байни Ҳиндустон ва Покистон гирад. Пас аз ин гуфтугӯ, Аюбхон ба оташбаси фаврӣ ва миёнаравии сарвазири Британиё Гаролд Вилсон розӣ шуд.

30-юми июни соли 1965 дар Лондон созишнома оид ба ҳалли осоиштаи муноқишаи сарҳадӣ ба имзо расид. Он ба комиссияи байналмилалии ҳакамӣ таҳти роҳбарии адвокати шведӣ Гуннар Легергрен фиристода шуд. Арбитраж 19-уми феврали

соли 1968 ба итмом расид. Покистон 530 километри мураббаъ қаламрави баҳснок, аз ҷумла Канҷаркотро гирифт. Аммо Сардар, Биар Бет ва Сера Бет аз Ҳиндустон боқӣ монданд. Демаркатсияи сарҳад моҳи июли соли 1969 ба анҷом расид.

Дар Ҳиндустон ноумедии амиқ ҳукмрон шуд. Ҳукумат шадидан танқид карда шуд ва тасдиқи созишномаи ҳакамӣ тавассути парлумон душвор буд.

Ихтилоф дар Кач Ран ба шарофати дахолати байналмилалӣ қатъ карда шуд. Аммо вай ба шиддатёбии минбаъдаи муносибатҳои Ҳинду Покистон такони тоза бахшид. Дар Ҳиндустон ноумедии амиқ ҳукмрон шуд. Ҳукумат шадидан интиқод карда шуд ва тасдиқи созишномаи ҳакамӣ тавассути парлумон мушкил шуд.

Дар нимаи тобистон дар байни роҳбарияти ҳарбӣ-сиёсии Ҳиндустон қайд шуд, ки дар ҳолати таъқиби нави Покистон ба ҷавоби сахттарин дода мешавад. Чунин шуморида мешуд, ки Покистон танҳо он вақте ором хоҳад шуд, ки «артиши Ҳиндустон ба Лоҳур ва Карочи медарояд». Вазирони Ҳиндустон борҳо чунин изҳорот додаанд: «Баъзе кишварҳо танҳо забони қудратро медонанд. Покистон яке аз онҳост! »

Дар навбати худ сиёсатмадорон ва низомиёни Покистон, бархӯрдҳо дар Кач Ранро ба бартарии бешубҳаи низомии худ рабт медоданд. Кишвар аз «ғалаба бар ҳиндуҳо» хушҳол буд. Президент Аюбхон ва фармондеҳи олӣ дар мавқеи нажодпарастона буданд («ориёиҳои ҳақиқӣ покистониҳо ҳастанд». «Ҳиндуҳо ноодам» ҳастанд) ва чунин андеша доштанд, ки «ҳиндуҳо барои муборизa метарсанд». Баҳори соли 1965 Аюбхон дар як гуфтугӯи хусусӣ ба як тоҷири амрикоӣ гуфт, ки «Ман ҳамеша фикр мекардам, ки як дивизияи Покистон ба се дивизияи Ҳиндустон арзиш дорад, аммо пас аз гуфтугӯ бо сарвазир Чжоу (Раиси Шӯрои давлатии Ҷумҳурии халқии Хитой Чжоу Энлай) мутмаин ҳастам, ки як двизияи Покистон арзиши панҷ двизияи Ҳиндустонро дорад».

13-уми майи соли 1965 Айюбхон нақшаи амалиётро, ки генерал Ахтар Малик барои ташкил кардани шӯриши мусаллаҳона дар Кашмир аз ҷониби қувваҳои мусаллаҳи Покистон, ки ба қаламрави Ҳиндустон ворид шуда буд, тасдиқ кард. Нақша ба шарофати оғози забти тамоми нимҷазираи Иберия аз тарафи арабҳо дар асри VIII «Гибралтар» номида шуд.

Тибқи нақша 9 отряд омода мешуданд, ки номҳои фармондеҳони бузурги таърихи исломро гирифта буданд. Ҳар як двизия панҷ ротаро дар бар мегирифт. Рота аз се взвод иборат буд, ки он аз афсар, як афсари хурд, ду сержант ва 30 сарбоз ва штаби рота аз 7 нафар иборат буданд.

Моҳи августи соли 1965 задухӯрди ҳарбӣ байни Ҳиндустон ва Покистон оғоз гардид [8, с.345].

5-уми августи соли 1965, тақрибан 30 ҳазор сарбози покистонӣ дар либоси мулкӣ аз хати назорат гузашта, ба нуқтаҳои аҳолинишини Ҳиндустон ворид шуданд.

Дар моҳи август, қисмҳои низомии Ҳиндустон хати оташбасро убур карданд. Дар охири моҳи август қувваҳои Покистон якчанд шаҳрҳои Кашмирро ишғол карданд ва нерӯҳои Ҳиндустон бошад ағбаи Ҳоҷӣ-Пирро забт карда, дар масофаи 8 километр то қаламрави Покистон қарор гирифтанд [5].

5-уми август аз ҷойҳои мухталифи водии Кашмир гузоришҳо дар бораи гурӯҳҳои одамони бегона аз ҷониби сокинони маҳаллӣ шунида шуданд. Шаби 6-уми август аввалин тирандозии ҷангиён бо артиши Ҳиндустон сурат гирифт. Дар рӯзҳои баъдӣ ҳамлаҳои посгоҳҳои артиш, таркишҳои пулҳо ва хисорот ба хатҳои телефон дар саросари Кашмир рух доданд. Бегоҳии 8-уми август, дар канори пойтахти Кашмир - Сринагар гурӯҳи калони ҷангиён сабт шудааст. Бо полис якчанд тирандозӣ рух дод.

Тибқи нақшаи Амалиёти Гибралтар, мусаллаҳон бояд 8-уми август таҳти назорати ҳоҷиён ба шаҳр ворид шуда, рӯзи дигар бо иштирокчиёни тазоҳуроти зиддидавлатӣ ҳамроҳ шуда, иншооти давлатӣ, радиоҳои маҳаллӣ ва фурудгоҳро забт мекарданд.

Бо фарорасии зулмот рӯзи 8-уми август ротаи 8-уми баталёни полиси Ҷамму ва Кашмир бо ҳамроҳии ду взводи танки кавалерияи марказии Ҳиндустон фурудгоҳи Сринагарро муҳосира карданд ва ду ротаи баталёни 8-ум полиси Ҷамму ва Кашмир ва

се взводи полиси Панҷоб муҳимтарин нуқтаҳои шаҳрро ба даст гирифтанд. 9-уми август аз Ладакх ба Сринагар бригадаи163-уми пиёдагардон оварда шуд.

Покистонҳо дар ин вазъ ҳамла ба фурудгоҳ ва дигар объектҳои шаҳрро рад карданд, аммо дар шаби оянда дар Сринагар сӯхторҳо мунтазам хомӯш карда шуданд, аммо то 12-уми август ҳиндуҳо тавонистанд ҳама ҷангҷӯёнро аз пойтахти Кашмир берун кунанд, нест кунанд ё сарнагун кунанд. Таркишҳо, ҳамла ба постҳо ва тирандозӣ дар дигар қисматҳои Кашмир ба амал омадаанд. Субҳи рӯзи 13-уми август ҷангиён ба қароргоҳи баталони 8-уми полки Кумаон дар Наугам ҳамла карданд, ки дар ҷанги вазнини дусоата фармондеҳи баталёон, подполковник М.В. Гор ва 6 сарбоз кушта шуданд.

15-уми август дар бахши Чамб артиллерияи Покистон посгоҳи артиши Ҳиндустонро дар Дева, ки қароргоҳи бригадаи 191-уми пиёдагардон дар он ҷо буданд, тирборон кард. 9 нафар бо ҳамроҳии командири бригада Б.Ф. Мастерс ба ҳалокат расиданд.

Гарчанде, ки 56 нафар низомиён ва полисҳои Ҳиндустон дар ин амалиётҳо кушта шуда бошанд, ҷангиёни Покистон вазифаи асосиро иҷро карда натавонистанд - аҳолии Кашмир шӯриш накарданд. Гузашта аз ин, сокинони маҳаллӣ ба артиши Ҳиндустон фаъолона кумак карданд, то онҳо озод шаванд. Аллакай рӯзи 8-уми август аввалин ҷангҷӯёне, ки хизматчиёни ҳарбии баталёни Озод-Кашмир шуданд, ба дасти ҳиндуҳо афтоданд. Бегоҳӣ радиои Ҳиндустон сабти мусоҳибаи онҳоро пахш кард.

9-уми август, роҳбари миссияи нозирони низомии СММ, генерал-лейтенант Ниммо ба котиби генералӣ У. Тант гуфт, ки дар Кашмир ҳеҷ гуна шӯриш нест, аммо ҷониби Покистон – «афроди мусаллаҳи номаълум бидуни либоси ягона ва нишона» ба артиши Ҳиндустон ҳамла кардааст. Ин маълумотро рӯзноманигорони хоричӣ тасдиқ карданд. Ба тамоми ҷаҳон маълум буд, ки аз паси рӯйдодҳои Кашмир Покистон қарор дорад.

То 23-юми август, ҳиндуҳо қуввaҳои асосие, ки ба Кашмир ворид шуда буданд, амалан нест карданд, гарчанде ки баъзе задухӯрдҳо қабл аз оғози сентябр рух доданд.

Роҳбарияти Ҳиндустон тасмим гирифт, ки пойгоҳҳои ҷангиёнро дар қаламрави қисми Покистони Кашмир нест кунад. Дар охири моҳи август воҳидҳои Ҳиндустон як қатор аҳбаҳо ва шаҳри Мирпурро дар водии Нилам забт кард, ки ба ғарб роҳ ба пойтахти Кашмири Покистон Музаффаробод мебарад.

Субҳи 28-уми августи соли 1965 баталони якуми парашутчиёни Ҳиндустон бо ҳамлаи ногаҳонӣ ағбаи стратегии Ҳоҷӣ-Пир (баландии 2637 метр) дар роҳи кӯҳна аз Ури то Пунчро забт карданд.

Хатари аз даст додани як қисми Кашмир роҳбарияти Покистонро маҷбур кард, ки амалиёти «Тоскулоҳи бузург»- ҳуҷум дар водии Чамб дар ҷануби Кашмир ба самти Ахнурро, ки он ҷо пули аз ҷиҳати стратегӣ муҳим ба воситаи Ченаб дар роҳи ягона аз Ҷамму ба водии Кашмир ҷойгир буд, оғоз намояд. Забти ин пул, ки дар масофаи 18 километр аз сарҳад ҷойгир аст, алоқаи заминии Кашмир бо дигар қисматҳои Ҳиндустонро вайрон кард.

Фармондеҳии Ҳиндустон то охир итминон дошт, ки покистониҳо ҷуръат намекунанд, ки ба водии Чамб гузаранд, зеро барои ин аз хатти оташфишон не, балки сарҳади эътирофшудаи байни ду давлатро убур кардан лозим буд.

Субҳи 1-уми сентябр, пас аз якуним дақиқаи омодасозии артиллерия, покистониён ба водӣ ҳамла карданд. Постгоҳҳои сарҳадӣ хароб карда шуданд ва воҳидҳои Ҳиндустон ба самти шарқ паноҳ бурданд. Тақрибан соати 4, роҳбарияти Ҳиндустон қарор кард, ки нерӯҳои ҳавоӣ барои қатъ кардани ҳамлаи Покистон истифода барад. Шоми 1-уми сентябр «Вампирҳо» ва «Мистерҳо»-и Ҳиндустон ба қисмҳои ҳамлавари Покистон якчанд зарба заданд.

Ҳангоме ки торикӣ фаро расид, ҳиндуҳо ба соҳили дигари дарёи Тави гузашта, бригадаҳои 28-уми пиёда ва 41-уми кӯҳӣ, ду эскадриляи боқимондаи полки 20-уми Улан

ва бригадаи 10-уми артиллерия шитобон барои мустаҳкамкунӣ ба Аҳнур интиқол ёфтанд.

Аммо 2-юми сентябри соли 1965 ҳамлаи Покистон ногаҳон қатъ карда шуд. Бо сабаби ошӯб дар роҳбарӣ, фармондеҳи ситод генерал-майор Ахтар Малик ногаҳон аз кор хорич карда шуд ва ба ҷои ӯ генерал-майор Яхё Хон, дӯстдоштаи Президент Аюб таин карда шуд. Ин таваққуф ба ҳиндуҳо имкон дод, ки ду қатори муҳофизатро дар қаторкӯҳҳои Ҷуриён ва Фатвал, ки мутаносибан 10 ва 4 километр ғарбтар аз Аҳнур ҷойгиранд, омода созанд.

Дар ҷанги шадид, ки тамоми рӯзи 4-уми сентябр идома дошт, покистониён тавонистанд хатти аввали дифоъро рахна кунанд, аммо 10 «Паттон»-ро аз даст доданд. Аммо ҳамлаи навбатӣ дар водии Чамб бо сабаби он, ки Ҳиндустон ба Панҷоб ҳамларо оғоз кард, қатъ карда шуд. 6-уми сентябри соли 1965 дар байни Ҳиндустон ва Покистон ҷанги фарогир сар зад.

22-юми сентябр Шӯрои Амнияти СММ қарореро қабул кард, ки ҷангҷӯёнро даъват мекард, ки ба амалиёти ҳарбӣ хотима бахшанд. 23-юми сентябр ҷанг ба охир расид. Дар хотима додани низоъ Иттиҳоди Шӯравӣ нақши калидӣ дошт ва моҳи август ташаббуси сулҳро оғоз намуд. Аз 17-уми сентябри соли 1965 аз ҷониби Раиси Шӯрои Вазирони ИҶШС А.Н. Косигин ба сарони ҳукуматҳои Ҳиндустон ва Покистон пешниҳоди ҳалли маслиҳатомези ҷанг ирода шуд. Ин пешниҳод қабул карда шуд ва аз 3 то 10-уми январи соли 1966 дар Тошканд бо иштироки А. Н. Косигин, Л. Б. Шастри ва Аюбхон конфронс баргузор гардид, ки дар натиҷаи он Эъломияи Тошканд ба имзо расид. Он шартҳои ҳалли низоми ва сиёсиро дар бар гирифта, роҳи ба эътидол овардани муносибатҳои ду кишварро фароҳам овард [3].

Ҷанги Ҳиндустону Покистон соли 1965 бе ғалаба барои ҳар ду ҷониб тамом шуд. Чи дар Ҳиндустон ва чи дар Покистон, гузориши бомуваффақияти ҷанг таблиғот мешуд. Дар Покистон, дар замони муосир, то ҳол тасаввурот мавҷуд аст, ки кишвар дар соли 1965 пирӯзии назаррасро соҳиб шуд. Дар айни замон, бисёре аз нозирони мустақил бовар доранд, ки дар сурати васеъ шудани амалиёти ҳарбӣ ва баъд аз 23-юми сентябр, муваффақияту бартарӣ ба ҷониби Ҳиндустон буд. Дар ҷанги як моҳ давомкарда зиёда аз 5 ҳазор одамон қурбон шуданд. Садҳо танку даҳҳо самолёт нобуд карда шуд. Ҳиндустон 80 адад танкро бебозгашт аз даст дода, 48 танк зарар дид, ва минбаъд таъмир карда шуд. Покистон дар рафти ҷанг 20 самолёт, 200 танк ва 3800 хизматчиёни ҳарбиро талаф дод [2].

Моҷарои байни Ҳиндустон ва Покистон яке аз чандин муноқишаҳо буд, ки ба ҷанги сард алоқа надошт. Ҳам СССР ва ҳам Иёлоти Муттаҳида дар рафти ҷанг мавқеи бетарфӣ доштанд ва давлатҳои НАТО бо таҳрими силоҳ ба ҳар ду кишвари ҳамҷавор таҳдид карда буданд. Баъди ҷанги нави Ҳинду Покистон, ки дар соли 1971 рух дод (ба Кашмир алоқаманд набуд), воқеаҳои соли 1965 фаромӯш шуданд, аммо таъсири онро дар рушди вазъияти Осиёи Ҷанубӣ камназир донистан нашояд. Покистон баъд аз ҷорӣ намудани эмбаргои амрикоӣ ба андозае ҳамкориҳои низомиро бо Чин вусъат дод, ки он Ҳиндустонро водор кард робитаҳои наздикро бо СССР вусъат диҳад. Фармондеҳони низомии Ҳиндустон аз ҷанг дарс омӯхтанд ва азнавташкилдиҳии артиши худро давом доданд, ки он ғолибан пирӯзии 1971-умро муайян кард.

АДАБИЁТ:

1. Babu S. Indo-Pakistani wars and conflicts. [электронный ресурс]. URL: https://ru. scribd.com /doc /95160152/Indo-Pakistani-wars-and-conflicts (дата обращения: 2.10.2019).
2. Indo-Pakistan War of 1965. [электронный ресурс]. URL: http://www.globalsecurity. Org /military/ world/war/indo-pak_1965.htm (дата обращения: 09.12.2019).
3. Антонов К.А. и др. История Индии (краткий очерк). М., Мысль, 1973. 558 с. Индо-пакистанский конфликт. [электронный ресурс]. URL: http://historic.ru/books/item/f00/s00/z0000015/st066.shtml. (дата обращения: 2.08.2019).
4. Диких А.А. - Индия и Пакистан: войны, конфликты, их разрешение и последствия // Вопросы безопасности. – 2017. – № 4. – С. 46 - 59.

5. Зверев П.Г. Вторая индо-пакистанская война 1965 г. и Индо-пакистанская миссия ООН по наблюдению (ЮНИПОМ): история конфликта и его урегулирования. [электронный ресурс]. URL: https://www.academia.edu/12879923 (дата обращения: 2.08.2019).
6. Индия и Пакистан: войны, конфликты, их разрешение и последствия [электронный ресурс]. URL: https://e-notabene.ru/nb/article_23694.html (дата обращения: 12.08.2019).
7. Индо-пакистанская война 1965 года. Пролог. [электронный ресурс]. URL:https://warspot.ru/4391-indo-pakistanskaya-voyna-1965-goda-prolog. (дата обращения: 12.09.2019).
8. Юрлов Ф.Н., Юрлова Е.С. История Индии. XX век. – М.: Институт востоковедения РАН, 2010. 920 с.

ҶАНГИ ДУВВУМИ ҲИНДУ ПОКИСТОН (с.1965)

Дар мақолаи мазкур раванди ҷанги дуюми Ҳинду Покистон дар соли 1965 қаламдод шудааст. Рӯйдодҳои соли 1965, ки дар марзи сарҳад дар Кач Ранн оғоз ёфт ва бо кӯшиши нокомонаи Покистон барои шӯриш дар Кашмир, дар рафти амалиёти «Гибралтар» идома ёфт, ба ҷанг табдил ёфт. Вақти он расида буд, ки нақшаҳои ҳамлаҳои Ҳиндустону Покистон, ки пешакӣ омода карда буданд, татбиқи амалии худро пайдо кунад. Ҷанги дуюми Ҳиндустон - Покистон як муқобилияти мусаллаҳона байни Ҳиндустон ва Покистон мебошад, ки моҳи август- сентябри соли 1965 рух дод. Аз кӯшиши Покистон барои шӯриш дар Кашмири Ҳиндустон оғоз гардида, минбаъд хусусияти ҷанги сарҳадӣ байни ду кишварро касб кард. Ҷанг ҳеҷ ғолиберо нишон надод ва баъди дахолати Созмони Милали Муттаҳид ба охир расид. Дар фасли баҳори соли 1965 дар байни Ҳиндустон ва Покистон дар қаламрави биёбони Кач Ран муноқишаи сарҳадӣ рӯй дод. Оғозкунандаи ҷанг ҳанӯз маълум нест, аммо моҳи март - апрел, байни сарҳадбонони ҳарду кишвар дар сарҳад ба амал омад ва қувваҳои мусаллаҳи ҳарду кишварро ба ҷанг кашид. Моҷаро натавонист бо пуррагӣ амалӣ шавад, зеро ба он Британиё ворид шуда, дар ин маврид ба ҳайси миёнарав байни тарафҳо дар таърихи 30 июн созишнома оид ба оташбас имзо кард. Мушкилоти Кач Ран дар таърихи 4 июни соли 1969 тариқи созишномаҳое, ки дар Исломобод баста шуданд, комилан ҳал шуданд: Покистон 900 км² қаламрави кишварро гирифт, гарчанде ки он майдони васеътарро талаб мекард. Аммо аз моҳи август ҷанг боз идома ёфт ва минбаъд бо дахолати СССР масъалаи сулҳ дар шаҳри Тошкет ҳаллу фасл гардида, ҷанг ба анҷом расид.

Калидвожаҳо: ҷанг, с.1965, Ҳиндустон, Покистон, сулҳ.

ВТОРАЯ ИНДО-ПАКИСТАНСКАЯ ВОЙНА (1965 г.)

В данной статье автор рассматривает индийско-пакистанскую вторую войну 1965 года. События 1965 года, начавшиеся вдоль границы в Кач-Ране, превратились в войну, в результате которой Пакистан потерпел неудачу в попытке искоренить Кашмир во время операции в Гибралтаре. Пришло время Индии и Пакистану разработать планы действий. Вторая индийско-пакистанская война – вооруженное противостояние между Индией и Пакистаном, которое произошло в августе-сентябре 1965 года. Попытка Пакистана восстать в Кашмире началась с Индии, которая еще более усилила характер пограничной войны между двумя странами. Война не показала победителя и закончилась после вмешательства ООН. Весной 1965 года произошел пограничный инцидент между Индией и Пакистаном в пустыне Качский Ран. Инициатор войны еще не известен, но в марте-апреле произошел пограничный инцидент между пограничниками обеих стран и вооруженными силами обеих стран. Конфликт не мог быть полностью реализован, поскольку вошел в он Великобританию и одновременно подписал соглашение о прекращении огня 30 июня в качестве посредника между сторонами. Проблемы Кач Ран 4 июня 1969 года были полностью решены в соглашениях, заключенных в Исламабаде: Пакистан оккупировал 900 км страны, хотя для этого требовалась более широкая территория. Однако в августе война продолжалась, и вскоре в городе Ташкенте был установлен мир с вмешательством СССР.

Ключевые слова: война, 1965, Индия, Пакистан, мир.

SECOND INDO-PAKISTAN WAR (1965)

This article talks about the Indian-Pakistani Second War of 1965. The events of 1965, which began along the Kach Ran border, turned into a war, as a result of which Pakistan failed to eradicate Kashmir during an operation in Gibraltar. The time has come for India and Pakistan to develop action plans. The second Indian-Pakistani war is an armed confrontation between India and Pakistan, which occurred in August-September 1965. Pakistan's attempt to rebel in Kashmir began with India, which further strengthened the nature of the border war between the two countries. The war did not show a winner and ended after UN intervention. In the spring of 1965, a border incident occurred between India and Pakistan in the Kach Ran desert. The initiator of the war is not yet known, but in March-April there was a border incident between the border guards of both countries and the armed forces of both countries. The conflict could not be fully realized, since it entered Great Britain and at the same time signed a ceasefire agreement on June 30 as an intermediary between the parties. The Qach Run problems on June 4, 1969 were completely resolved in the agreements concluded in Islamabad: Pakistan occupied 900 km of the country, although this required a wider territory. However, in August the war continued, and peace was soon established in Tashkent with the intervention of the USSR.

Keywords: war, 1965, India, Pakistan, peace.

Сведения об авторе: ***Шохрухов Ходжикурбон Муртазохуджаевич*** – магистр исторического факультета Таджикского национального университета E-mail: **tursunov-murod@mail.ru** Тел: **+992 987 93 48 60**

Information about the author: ***Shohrukhov Khodzhikurbon Murtazokhudzhaevich*** – graduate student of the faculty of History, Tajik National University, E-mail: **tursunov-murod@mail.ru** Mobil: +**992+992 987 93 48 60**

ИНЪИКОСИ РОБИТАИ ДАВЛАТҲОИ ҚАРОХОНИЁН ВА ҒАЗНАВИЁН ДАР САРЧАШМАҲОИ ТАЪРИХӢ

Ҳафизов Н.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Сарчашмаҳои таърихӣ дар муайян кардани таърихи робитаҳои давлатҳои дар як замон вуҷуддошта нақши муҳим мебозанд. Дар асри XI дар заминаи иттиҳоди қабилаҳои турк, дар ҳудуди Мовароуннаҳру Хуросон, дар вайронаҳои давлати заифшудаи Сомониён ду давлат ташкил мешавад, ки яке Қарохониён ва дигаре Ғазнавиён мебошад. Дар ин мақола кӯшиш мешавад, ки бар асоси чанд сарчашмаи таърихӣ ба робитаҳои ин давлатҳо ишора карда шавад.

Сарчашмаҳо дар асрҳои миёна дар ҳудуди Хуросону Мовароуннаҳр асосан ба ду забон – арабӣ ва форсӣ нигошта мешуданд. Агар арабӣ забони расмии тамоми ҳудуди хилофат бошад, забони гуфтугӯии бештари аҳолии ин сарзамин форсӣ ба шумор мерафт. Муҳимтарин сарчашмаҳои ин давра дар дарбори Ғазнавиён навишта шуда, бештар мавқеи ин сулоларо инъикос менамоянд. Муаррихони дарбори Ғазна Утбӣ, Байҳақӣ ва Гардезӣ комилан ҷонибдори сулолаи Ғазнавиён мебошанд. Асарҳои ҳудро ба номи шоҳони ғазнавӣ бахшидаанд. Аз ҷумла, Утбӣ ба хотири лақаби Маҳмуд («Яминуддавла») асари эҷодкардаашро «Таърихи Яминӣ» номидааст. Асари Байҳақӣ бошад, ба сабаби ба замони Масъуд бахшида шудани он бо номи «Таърихи Масъудӣ» машҳур гардидааст [7, с.27]. Гардезӣ низ асарашоро ба ифтихори яке амирони сулолаи мазкур, ки лақаби «Зайнулмилла» дошт, «Зайну-л-ахбор» номидааст. Аммо тавре маълум аст, дар ҳудуди давлати Қарохониён ягон асари муҳими таърихӣ офарида нашудааст. Ҳатто асарҳои дар замони Салҷуқиён навишташуда (аз ҷумла «Сиёсатнома»-и Низомулмулк) низ бештар тарафдори Ғазнавиён будаанд. Дар ин мақола мо асосан ба сарчашмаҳои форсӣ, ки барои мо дастрас мебошанд, такя кардем. Инчунин аз тарҷумаи форсии асари машҳури Ибни Асир «ал-Комил» низ истифода бурдем. Ба асарҳои илмӣ низ дар баъзе мавридҳо такя кардем.

Таърихи давлатдории Қарохониён хеле кам таҳқиқ шудааст. Сабаби ин кам инъикос ёфтани таърихи ин давлат дар сарчашмаҳо мебошад. Зеро дар дарбори худ Қарохониён ба ин масъала аслан аҳамият надоданд. Агар ягон муаррих дар бораи ин силсила китобе таълиф мекард, ақалан номи ин асар дар ягон сарчашмаи дигар зикр карда мешуд. Бештари ахбор дар хусуси ин сулола пароканда ва дар асарҳои гуногуни адабӣ ва тазкираҳо зикр карда шудааст. Санаҳои асосии ин давлат, аз ҷумла таъсиси сулола, насаби ин сулола ва низоми сиёсиву идории он то ҳол маълум карда нашудааст. Мувофиқи навиштаи Омаркул Қараев давлати Қарохониён аз муттаҳид шудани қабилаҳои чигил, яғмо, қарлух, уғуз ва уйғур пайдо шудаанд (6, 8-10). Сарчашмаҳои таърихӣ қабул кардани дини исломро яке аз сабабҳои наздик шудани ин қабилаҳо гуфтаанд [5, с.233]. Тавре маълум аст идеология дар сарҷамъ кардани қавму қабилаҳо нақши ҳалкунанда мебозад.

Ибтидои робитаи силсилаҳои қарахонӣ ва ғазнавиро метавонем ин номаи Илакхон ба Сабуктагин номем. Илак ба навиштаи Утбӣ дар номае ба Сабуктагин навишт: «Миёни мо ухуввати динӣ ҳосил аст, Нуҳ дар воситаи мамлакат мураффаҳ гашта ва иртифоъоти Хуросону Мовароуннаҳр бар маъозиф ва малоҳӣ ва малозии

шаҳавот сарф мекунад, на исломро аз ӯ мададе ва на дар ҳифзи саґре аз ӯ муовинате, лоиқтар он, ки ин вилоёт аз ӯ холӣ кунем» [8, с.41]. Ґайр аз омили дохилӣ, ки ҷангу зиддиятҳои дохилии хонаводаи Сомониён ва саркашии сипоҳиёни баландмартаба омили хориҷӣ низ таъсири худро дар заволу барҳамхӯрии Сомониён бозида буд. Ин номаи ду сарлашкари турк нишон медиҳад, ки миёни асосгузорони давлатҳои ояндаи Қарохониён ва Ґазнавиён барои барҳам задани давлати Сомониён амалиёти якҷоя сурат гирифтааст.

Соли 999 дар натиҷаи амалиёти якҷояи Қарохониёну Ґазнавиён ба ҳукумати Сомониён хотима дода шуда, қаламрави сомонӣ миёни ду силсила тақсим гардид.

Бояд як нуктаро қайд кунем, ки дар сарчашмаҳои таърихӣ омадааст, ки ҳарчанд худи Маҳмуд туркнажод буд, вале онҳо Қарохониёнро турк меномиданд. Ба навиштаи Шабонкорай Маҳмуд майл дошт, ки «миёни ӯву мулуки турк дӯстӣ бошад». Аз ин рӯ тарафҳо «бад-он қарор доданд, ки ҳар чӣ аз ин тарафи Ҷайҳун аст, султонро бошад, то мамлакати Хоразм як ҷо (ва Хоразм ийл набуд, аммо Илак гуфт агар тавонӣ бигир) ва ҳар чӣ аз он сӯйи Ҷайҳун бошад, ҳама Илакро. Бад-ин муҷиб аҳде набиштанд ва тӯҳфаҳо фиристоданд» [9, с.49].

Дар асрҳои миёна чунин расм буд, ки барои наздик шудани робитаи ду кишвар миёни сарварони сулолаҳо никоҳ баста мешуд. Аз ҷумла, Маҳмуд духтари Илакхонро ба никоҳи худ меоварад [8, с.250].

Муҳимтарин воқеъаи миёни Ґазнавиёну Қарохониён набарде буд, ки соли 1006 дар наздикии Балх рух дод. Дар ин сол Маҳмуд дар Ҳиндустон қарор дошт. Қарохониён бо истифода аз ин фурсат ба Балх ҳуҷум карданд. Маҳмуд бо шунидани ҳамлаи Қарохониён бошитоб баргашта, лашкари туркро шикаст дода ва ҳатто марзҳои хешро дар баъзе музофоти Мовароуннаҳр ҳам густариш дод. Хатлон, Чаґониён, Қубодиён ва Тирмиз аз тарафи Ґазнавиён гаштанд забт шуданд [4, с.230].

Утбӣ менависад, ки пас аз марги Илакхон Тӯґонхон ном шахс ба тахт нишаст. Дар расидани ӯ ба қудрат Ґазнавиён низ саҳм доштаанд. Байҳақӣ дар асари худ аз Туґонхон дар ду маврид ёдовар шуда, аз ҷумла аз забони Масъуд қайд мекунад, ки Маҳмуду Туґон барои истиқрори робитаи ҳасана миёни ду силсила «басе ранҷ бар хотираҳои покизаи хеш ниҳоданд, то чунон улфате ва мувофиқате ва дӯстиву мушорикате ба пой шуд» [1, с.154].

Дар давлати Қарохониён яккаҳокимиятӣ барқарор набуд. Миёни бародарон ҳамеша зиддият ва ҷанг буд. Қадархон ном шахс, ки ҷонишини Арслон шуда буд, тавони муборизa бо Ґазнавиёнро надошт. Рақиби Қадархон Алитагин аз ибтидо бо Ґазнавиён душманӣ меварзид. Байҳақӣ менависад: «Алитагин душман аст ба ҳақиқат ва мори думканда…..ва ҳаргиз душман дӯст нашавад» [1, с. 132].

Маҳмуд соли 1025 ба Мовароуннаҳр меояд. Ҷараёни ин сафари таърихии ӯро Гардезӣ ва Шабонкорай муфассал баён кардаанд. Баҳонаи сафар ҷазо додани Алитагин буд. Дар натиҷа, ба Маҳмуд муяссар нашуд, ки Алитагинро дастгир намояд, вале зану фарзандони ӯро дар банд намуд. Маҳмуд дар яке аз номаҳои худ аз халифаи Баґдод талаб мекунад, ки бо Қарохониён танҳо тавассути вай мукотаба кунад [1, с.238].

Байҳақӣ аз як намояндаи дигари хонадони ҳокими қарохонӣ бо номи Буґрохон (писари Туґон ва бародари Арслон) зикр мекунад, ки дар робитаҳои ду давлат нақш гузошт. Бар асоси қарори мулоқоти Маҳмуду Қадархон, ки дар Самарқанд имзо шуд ва дар ин боб пештар гуфта омад, қарор буд, Буґрохон бо духтари Маҳмуд издивоҷ кунад. Аммо бо марги Маҳмуд ин кор ба таъхир меафтад ва дар замони Масъуд низ Буґрохон «сухани ноҳамвор» дар бораи миқдори мероси Зайнаб мегӯяд, ки Масъуд аз ин сухан меранҷад ва ин издивоҷ сурат намегирад. Арслонхон низ бародарашро барои гуфтани сухане ноҷо накӯҳиш мекунад. Таъсири як сухани хурд чунон бузург шуд, ки боиси ранҷиши Буґрохон гашт. Байҳақӣ овардааст, ки пас аз ин ҳодиса «Буґрохон нек биёзурд ва тамом аз даст бишуд, чунон ки душман гашт ҳам бародарро ва ҳам моро». Ӯ, ки дигар душмани Ґазнавиён шуда буд, аз пирӯзиҳои салҷуқиён шодмонӣ карда, ба онҳо

ваъда дода буд, ки «чандон мардум, ки хоҳанд аз хониён бар шабаҳи туркмонон бифиристад» [1, с.623].

Масъуди ғазнавӣ ҳам мехост муносибат бо Қарохониён хуб бошад. Нахустин сафорате, ки Масъуд фиристод бо роҳбарии ду нафар аз донишмандони замон – фақеҳ Абулқосими Ҳасирӣ ва қозӣ Абутоҳири Табонӣ буд. Муҳимтарин банди шартномае, ки ду тараф бастанд, боз ҳам издивоҷи маликона буд. Дар номаи Масъуд гуфта мешуд, ки хон бояд ду духтарро ба мо пешкаш кунад, ки яке барои Масъуд ва яке барои валиаҳдаш Мавдуд бошад. Шарти асосӣ он буд, ки «ин ду карима аз хотунон бошанд, каримуттарафайн». Ин сафорат моҳи рабеъ-ул-аввали соли 422 (моҳи марти 1031) аз Балх ба Самарқанд гусел шуд [1, с.242].

Байҳақӣ дар таърихаш аз як сафорати бадфарҷом ва сафири хоин, ки аз Хоразм ба Ғазнин омада, робитаи Хоразму Ғазнинро бо дурӯғу макр хароб карда буд, сухан гуфтааст. Ӯро Яъқуби Ҷундӣ мегуфтаанд, ки дар гузашта аз ҷониби Сомониён ҳам ба сафорат рафта будааст. Пас аз ифшо гаштани корҳои ӯ бо дастури Маҳмуд «Ҷундиро бар дор кашиданд ва ба санг бикуштанд» [1, с.343].

Дар номае, ки Масъуд пас аз шикасти Дандонақон ба хони қарохонӣ навишт, аз ӯ дархости ёрӣ намуд. Байҳақӣ менависад, ки Масъуд ба хони қарохонӣ навишта буд, ки «аз ҳар чи рафт ва пеш меомад ва кому ноком ва нарму дурушт хонро огоҳ карда меомад», яъне дар ҷараёни кори давлатҳо қарор додани ҳамдигар. Ба назар мерасад, ки Масъуд намехост то рақибонаш Салҷуқиён, ки бо доираҳои ҳукумати қарохонӣ дар иртибот буданд, ахбори ин шикастро ба онҳо расонанд. Чунонки дар номаи охираш инро пешбинӣ кард ва навишт, ки «шакк нест ки мухолифон лофҳо зананд ва ин корро узме ниҳад» [1, с.654]. Ин нишон медиҳад, ки ҳамаи давлатҳои он давра дар дохили давлати рақиб нафаронеро доштанд, ки ба онҳо маълумот медодааст.

Ҳамин тавр, Ғазнавиёну Қарохониён беш аз чиҳил сол дар робитаи пайваста буданд, ки дар ин миён сулҳ, ҷанг, душманӣ, кинатузӣ, кӯмакхоҳӣ аз ҳам, ҷосус фиристодан дар замини якдигар, ёридоданҳо ба душманони ҳамдигар, издивоҷҳои сиёсӣ, ҳадя фиристоданҳои тарафайн ва амсоли ин дида мешавад. Ин намуди робитаҳо ба аксари давлатҳои асримиёнагӣ хосс мебошад.

Дар маҷмуъ, сиёсати хориҷии Ғазнавиён бо қаламу шамшер пеш мерафт ва он ба сиёсати дохилии ин давлат бастагӣ дошт. Маҳмуд, ҳамон андозае ки дар сиёсати дохилӣ комёб буд, сиёсати хориҷии ӯ низ бо вуҷуди моҳияти таҷовузгаронаву тавсеъаталабӣ доштан, комёбона ва пур аз дастовард буд. Ошуфтагиву дасисаҳои дарбори писараш Масъуд дар сиёсати хориҷии ӯ низ асар гузошт ва сиёсати хориҷии вай низ пур аз иштибоҳ, саҳлангорӣ ва гоҳе оҷизона ба роҳ монда шуд. Дар ҳар се ҷабҳаи сиёсати хориҷии худ Масъуд ба шикаст мувоҷеҳ гардида, ноҳамоҳангиҳои ин сиёсати пурхато саранҷом, ба суқути ҳукумати ин сулола дар Хуросон мунҷар гардид. Шояд Ғазнавиён бо кишварҳои дигаре низ иртиботи сиёсиву тиҷоратӣ дошта буд, аммо аз он чи аз сарчашмаҳои таърихӣ ба мо расида, дар ин бора ҳеч ишорае ба назар намерасад.

АДАБИЁТ

1. Байҳақӣ Хоҷа Абулфазл Муҳаммад ибни Ҳусайн. Таърихи Байҳақӣ. Таҳияи матн, мукаддим ва ҳавошии Сайфуллоҳи Муллоҷон. -Душанбе, 2014.
2. Бартольд В.В. Туркестан в эпоху монгольского нашествия. // Соч. В. 9 т. -М. ИВЛ, 1963. -Т. 1. -758 с.
3. Гардезӣ М. Таҳияи Абдуқодири Рустам. Зайн-ул-ахбор. 0Душанбе, 2013. -284 с..
4. Ғоибов Ғолиб. Таърихи Хатлон аз оғоз то имрӯз. -Душанбе, 2006. -906 с.
5. Ибни Асир. Ал-Комил.(Таърихи комили бузурги Ислом ва Эрон). Дар 10 китоб ва сӣ ҷилд. К. 5. ҷилдҳои 13,14,15. –Теҳрон, 1365.
6. Караев О. История караханидского каганата. Фрунзе, 1983.
7. Муллоҷон С. «Таърихи Масъудӣ»-и Абулфазли Байҳақӣ (муруре пиромуни сохтори идорию русумоти дарбори Ғазнавиён). Душанбе, 2013
8. Ҷарфодқонӣ, Абушараф Носеҳ ибни Зафар. Тарҷумаи Таърихи Яминӣ. Бо эҳтимом Ҷаъфари Шиъор. -Теҳрон, 1345. -640 с
9. Шанбонкорӣ. Маҷмаъ-ул-ансоб. Мусаҳеҳ Мирҳошими Муҳаддис. –Теҳрон, Амири Кабир, 1363. -374 с.

ИНЪИКОСИ РОБИТАИ ДАВЛАТҲОИ ҚАРОХОНИЁН ВА ҒАЗНАВИЁН ДАР САРЧАШМАҲОИ ТАЪРИХӢ

Дар мақолаи мазкур муаллиф робитаи давлатҳои Қарохониён ва Ғазнавиёнро дар сарчашмаҳои таърихӣ баррасӣ намудааст. Дар сарчашмаҳои таърихӣ ахбори кӯтоҳ вале арзишманд рочеъ ба робитаи ду давлати ҳамзамон ва ҳамнажоди асри XI омадааст, ки дар ин мақола дарҷ ёфтааст. Ин робита дар бастани шартномаҳои сулҳу дӯстӣ ва ақди заношӯӣ миёни сулолаҳо ва гоҳе бо ҷангу душманӣ ва фиристодани ҷосус ба кишварҳои ҳамдигар хулоса мешавад. Давраи асосии робитаҳои ду давлат солҳои 999-1040-ро фаро мегирад. Таърихи давлатдории Қарохониён хеле кам таҳқиқ шудааст. Сабаби ин кам инъикос ёфтани таърихи ин давлат дар сарчашмаҳо мебошад. Зеро дар дарбори худ Қарохониён ба ин масъала аслан аҳамият надоданд. Агар ягон муаррих дар бораи ин силсила китобе таълиф мекард, ақалан номи ин асар дар ягон сарчашмаи дигар зикр карда мешуд. Бештари ахбор дар хусуси ин сулола пароканда ва дар асарҳои гуногуни адабӣ ва тазкираҳо зикр карда шудааст. Санаҳои асосии ин давлат, аз ҷумла таъсиси сулола, насаби ин сулола ва низоми сиёсиву идории он то ҳол маълум карда нашудааст. Мувофиқи навиштаи Омаркул Қараев давлати Қарохониён аз муттаҳид шудани қабилаҳои чигил, яғмо, қарлух, уғуз ва уйғур пайдо шудааанд. Сарчашмаҳои таърихӣ қабул кардани дини исломро яке аз сабабҳои наздик шудани ин қабилаҳо гуфтаанд. Тавре маълум аст идеология дар сарҷамъ кардани қавму қабилаҳо нақши ҳалкунанда мебозад.

Калидвожаҳо: Қарахониён, Ғазнавиён, давлат, сарчашмаҳои таърихӣ, сулола, қабила, давлатдорӣ, муаррих

ОТРАЖЕНИЕ ВЗАИМООТНОШЕНИЙ ГОСУДАРСТВ КАРАХАНИДОВ И ГАЗНЕВИДОВ В ИСТОРИЧЕСКИХ ИСТОЧНИКАХ

В данной статье автор рассматривает взаимоотношения караханидов и газневидов в исторических источниках. В исторических источниках содержится краткая, но ценная информация о взаимоотношениях двух одновременных и похожих стран одиннадцатого века, которые рассматриваются в этой статье. Эта связь приводит к заключению соглашений о мире и дружбе между династиями, иногда к войне и враждебности, и отправке шпионов в другие страны. Основной период отношений между двумя странами датируется 999-1040 годами. Есть немного исследований по истории Караханидов. Причиной этого является небольшое число информации об истории страны в источниках. Потому что при дворе караханидов не обращали на это никакого внимания. Если бы какой-нибудь историк написал книгу об этой стране, по крайней мере, название было бы упомянуто в другом месте. Большая часть новостей об этой династии разбросана и упоминается в различных литературных произведениях и обзорах. Основные даты этого государства, включая создание династии, название династии и ее политическая, и административная система, до сих пор неизвестны. По словам Омаркула Караева, государство Караханидов возникло в результате объединения племен ягмо, карлуков, угузов и уйгуров. Исторические источники приводят одну из причин, по которой эти племена приняли ислам. Как вы знаете, идеология играет решающую роль в объединении людей.

Ключевые слова: Караханиды, Газневиды, государство, исторические источники, династия, племя, правление государством, историк.

REFLECTION OF THE RELATIONSHIP BETWEEN THE KARAKHANID AND GHAZNAVID STATES IN HISTORICAL SOURCES

In this article, the author examines the relationship between the Karakhanids and the Ghaznavids in historical sources. The historical sources contain brief but valuable information about the relationship between two simultaneous and similar countries of the eleventh century, which are discussed in this article. This connection leads to agreements of peace and friendship between dynasties, sometimes to war and hostility, and the sending of spies to other countries. The main period of relations between the two countries dates back to 999-1040 years. There is little research on the history of the Karakhanids. The reason for this is the small amount of information about the country's history in the sources? ecause the Karakhanid court did not pay any attention to this. If some historian had written a book about this country, at least the name would have been mentioned elsewhere. Most of the news about this dynasty is scattered and mentioned in various literary works and reviews. The main dates of this state, including the creation of the dynasty, the name of the dynasty, and its political and administrative system, are still unknown. According to Markula Karaev, Kara-khanid state was the result of the unification of the tribes of ago, Karluks, Uighurs and oguzov. Historical sources give one of the reasons why these tribes adopted Islam. As you know, ideology plays a crucial role in bringing people together.

Keywords: Karakhanids, Ghaznavids, state, historical sources, dynasty, tribe, government of the state, historian

Сведения об авторе: ***Хафизов Нозим Курбоналиевич*** – магистр второго курса факультета истории Таджикского национального университета. Телефон: **908 98 81 87**

Information about the author: ***Hafizov Nazim Kurbonalievich*** – second-year graduate student of the faculty of history of the Tajik National University. Phone**: 908 98 81 87**

ДОИРАИ ИЛМУ АДАБ ДАР АСРҲОИ XI-XII

Кахоров И. М.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Тағиротҳои сиёсии охирҳои асри X яъне аз байн рафтани давлати Сомониён ва ба Мовароуннаҳру Хуросон соҳиб шудани Туркони Қарахонӣ ва Ғазнавӣ ба ҳаёти илмиву адабии Тоҷик таъсири бевоситаи худро расонид. Рушди илму фарҳанги Осиёи Миёна, пешрафти забони дарӣ ва адабиёти тоҷик дар натиҷаи задухурдҳои пайиҳамии дохилӣ тоҷое коҳиш ёфт. Ба вуҷуд омадани давлати имперӣ қудратманди Ғазнавӣ ва ба як марказ муттаҳид гардидани тамоми хоки Хуросон, Чағониён, Хатлон, Тахористон, бахши азими Эрон ва шимоли Ҳинд барои густариши илму фан ва адабиёт аз нав баъзе шароит ва имкониятҳоро фароҳам овард. Дар ин давра муносибати Осиёи Миёна, билхусус Хуросон ва Тахористон бо Бағдод тақвият ёфт ва нуфузи Бағдод дар давлати Ғазнавӣ афзуд. Ин муносибат дар навбати худ боиси он шуд, ки дар давраи ҳукмронии Ғазнавиён забони арабӣ хеле зиёд паҳн гардид. Агар ибтидо кори девон (бахши мукотибаҳои давлатӣ) бо забони дарӣ анҷом меёфт, акнун комилан ба забони арабӣ гузашт. Дар девон бештар арабидонҳо ба кор кашида шуданд ва аз давраи Ғазнавиён инҷониб калимаву мафҳумҳои арабӣ ба забони тоҷикӣ ворид гардид.

Дар он аҳд адабиёти тоҷик асосан дар пойтахти давлати Ғазнавӣ марказият пайдо намуд. Тавре ки дар сарчашмаҳо меояд дар дарбори султон Маҳмуд даҳҳо шоирон гирд оварда шуданд. Султон Маҳмуд маҳз барои шӯҳрату шаҳомати худ ва мадҳу ситоиши корнамоиҳояш ҳомии адабиёт гардид. Доираи илму адаби ин давраро донишмандоне чун Унсурии Балхӣ, Носири Хусрав, Умари Хаём, Асадии Тусӣ, Муизӣ, Собири Тирмизӣ, Низомулмулк, Умари Розӣ, Замахшарии Хоразмӣ, Арузии Самарқандӣ,**[1]** ва амсоли ин муаррифӣ намуданд, ки дар доираи ғунҷоиши ин мақола осори чанде аз онҳоро ёдовар мешавем. Аз шоирони бузурги қасидасаро, ки дар дарбори султон Маҳмуд ба унвони «Маликушшуаро» мушарраф гардида буд, Абулқосим Ҳасан ибни Аҳмад Унсурии Балхӣ (солҳои 60-уми асри X-1039) мебошад. Ӯ пас аз таҳсили илму ҳунар тавассути бародари султон Маҳмуд амир Наср ба дарбори давлати Ғазнавиён роҳ ёфт. Унсурӣ дар аксар лашкаркашиҳои султон Маҳмуд ширкат намуда, қасидаҳои худро ба чирагиҳои Султон Маҳмуд бахшидааст. Ҳамасронаш ӯро чун устоди забардасти сухан таъриф кардаанд. Ба қалами ӯ чанд маснавии ошиқона, ки порчаҳои парокандаи онҳо то замони мо расидаанд, аз ҷумла, маснавии «Вомиқу Узро» ба эшон тааллуқ доранд. Унсурӣ сабки баёни мураккаб ва пуристиораи қасидаи мадҳияро дар адабиёти форсу тоҷик татбиқ намуд. Шоирони ин давра жанрҳои адабии аҳди Сомониёнро инкишоф медоданд. Онҳо махзани воситаҳои тасвири бадеии адабиёти форсу тоҷикро ғанӣ гардонида, сабку санъатҳои нави шеъриро низ ба миён гузоштанд. Нашъунамои илму фани асри X ки дар шароити истиқлолияти давлатӣ ба амал меомад, дар асри XI низ идома ёфт. Намояндаи маъруфи илм ва донишманди бузурги ин давра Абуалӣ ибни Сино аст. Дигар аз олимони маъруфи ин давра Абурайҳон Муҳаммад ибни Аҳмади Берунӣ (973-1051) мебошад. Берунӣ ба ҷуз ҷашнҳои Наврӯз (иди соли нав, 21 март) ва Меҳргон (иди ҷамъоварии ҳосил, 21 сентябр) боқӣ машғули корҳои илмӣ буд. Берунӣ ба саёҳат шавқи зиёд дошт ва бештар ба мақсади дарёфти илм мусофират мекард. Яке аз маҳалаҳое, ки ӯ то як муддат истиқомат кардааст, Ҷурҳон (Гургон) ном вилояти канори Баҳри Хазар мебошад. Дар вақти ба Ҷурҳон омадани ӯ Қобус ибни Вушмагир (976-1012) ҳукмрони онҷо буд. Қобус фозил, донишманди адабиёт ва ҳомии илм буд. Худи ӯ низ якчанд асар таълиф намудааст. Берунӣ дар солҳои 999-1000 «Осор-ул-боқия» [2] ном асари худро ба поён расонд. Ӯ дар ин асар тақвим ва санаҳо, инчунин ҷашнҳои Суғдиён, Хоразмиёни қадим, Форсҳо, Юнониён, Яҳудиён, Исавиён ва Мусулмононро тасвир намудааст. Ин асар муҳимтарин сарчашмаи таърихи мардумони

Осиёи Миёна ва тамоми Шарқ ба ҳисоб меравад. Берунӣ дар соли 1010 аз саёҳат баргашта ба Хоразм омад. Дар инҷо ӯ бо бисёр олимоне, ки дар натиҷаи табаддулоти сиёсии охирҳои асри X аз Бухоро ва соири шаҳрҳои Мовароуннару Хуросон гурехта, дар Хоразм ҷамъ шуда буданд, мулоқот кард. Сарчашмаҳо хотирнишон мекунанд, ки Хоразмшоҳ-Маъмуни Сонӣ аҳли илму фан, аз ҷумла, Беруниро таҳти ҳимояи худ гирифт. Вале дар соли 1017 султон Маҳмуди Ғазнавӣ пас аз забти Хоразм Беруниро ҳамроҳи худ ба шаҳри Ғазна бурд. Ҳаминтавр фаъолияти минбаъдаи илмии Берунӣ дар Ғазна идома ёфт. Берунӣ дар лашкаркашиҳои султон Маҳмуд ширкат намуд ва ҳангоми дар Ҳиндустон буданаш забони санскрит, урфуодат ва хулқу атвори халқҳои ин мамлакатро омӯхта, пас аз бозгашт аз мусофират асаре навишт, ки яке аз муҳимтарин сарчашмаҳо доир ба таърихи Ҳинд мебошад. Берунӣ доир ба илми ҳайат, ҳандаса ва нуҷум ду асари машҳур дорад. Яке аз ин асарҳо «ал-Қонун-ул-Масъуди фи-л-ҳайъа ва-н-нуҷум» мебошад, ки муаллиф онро дар байни солҳои 1030-1036 ба номи султон Масъуд навиштааст. Ба ҷуз таълифоти номбаршуда Берунӣ чандин асарҳои илмии дигар таълиф намуда аст, ки мутаассифона то замони мо нарасидаанд. Олим ва сайёҳи асримиёнагии араб Ёқут менависад, ки ӯ дар яке аз масҷидҳои Марв дар байни ваҚфномаҳо рӯйхати аз 60 саҳифа фароҳамомадаи асарҳои Беруниро пайдо намудааст. «Номаи донишварон», ки дар миёнаҳои асри XIX, дар Эрон тартиб дода шудааст, шумораи асарҳои бокимондаи ӯро 27 адад нишон медиҳад. Берунӣ тавассути як қатор тадқиқот ва кашфиёти худ на танҳо ба пешрафти илму фанни замонаш мусоидат кард, балки аз савияи дониши он давра тавре пеш гузашт, ки бештар вақт дар асарҳои худ ба баъзе далел ва мадракҳои фанни имрӯза наздик мешавад. Берунӣ дар Ҳиндустон ва Покистон шӯҳрат ва маҳбубияти зиёде пайдо кард.

Дар нимаи аввали асри XI таърихнависиҳам пеш рафт. Абунасри Утбӣ (яке аз дарбориёни Маҳмуди Ғазнавӣ) ба номи султон «Таърихи Яминӣ» [3] ном асаре ба забони арабӣ таълиф намуд, ки он дар бораи давраи ҳукмронии Сабуктегин ва Маҳмуд бисёр маълумоти муҳимеро дар бар гирифтааст.

Яке аз муаррихони машҳури давраи Ғазнавиён Абусаиди Гардезӣ [4] буд. Ӯ дар байни солҳои 1048-1052 ба забони тоҷикӣ китобе бо унвони «Зайн-ул-ахбор» навиштааст. Ниҳоят, бузургтарин муаррихи давраи Ғазнавиён, Абулфазли Байҳақӣ (995-1077) мебошад. Абулфазл муддати нуздаҳ сол дар девони расоили Ғазнавиён вазифаи мунширо адо намуда, тақрибан тамоми воқеаҳои мухими он давраро бо чашми худ дид, пас иборат аз 30 ҷилд китобе ба забони тоҷикӣ таълиф намуд [5]. Вале аз ин сарчашмаи таърихӣ фақат якчанд ҷилди ноқис ва парокандае боқӣ мондааст, ки дар шарҳи аҳволот, салтанат ва воқеаҳои давраи султон Масъуд буда, бо номи «Таърихи Масъудӣ» ё худ «Таърихи Байҳақӣ» [6] машҳур аст. Ин ҷилдҳо асарҳо танҳо камтарин қисмате аз он асарҳои бузурги таърихии ин муаллиф маҳсуб мешаванд. Нимаи дуюми асри XI ва ибтидои асри XIII дар таърихи тамаддуни мардумони Осиёи Миёна доираи илмиву адабӣ хело ва хелоҳам пеш рафта буд. Дар атрофи як марказ муттаҳид гардидани Мовароуннаҳру, Хуросон ва Тахористон, ки дар замони Салчуқиён ба амал омад, дар шаҳрҳои Нишопур, Марв, Балх ва қисман Ҳирот фаъолияти фикриро эҳё намуда, барои дар ин марказҳои нави маданӣ ҷамъ шудани аҳли илму адаб имкониятҳои фаровон муҳайё сохт. Ҳаёт ва фаъолияти адабии чунин намояндагони маъруфи адабиёти Тоҷик, монанди Асадии Тусӣ, Носири Хусрав, Умари Хайём, Фахриддини Гургонӣ, Авҳадиддини Анварӣ, Масъуди Саъди Салмон, Муиззӣ, Собири Тирмизӣ ва ғайра дар ҳамин давра ҷараён ёфтааст. Албатта, эҷодиёти ин адибон аз ҷиҳати мазмуни ғоявӣ ба як дараҷа набуда, балки дорои тафриқаҳои куллӣ мебошанд. Дар миёни ин шоирон Носири Хусрав, Умари Хайём, ки дар осори онҳо тамоили мардумӣ ва пешрафт бартарӣ пайдо кардааст, мақоми барҷастае доранд.

Носири Хусрав (1004-1080) баргузидатарини шоирони ин давра мебошад. Ӯ дар ноҳияи Қабодиён, таваллуд ёфта, баъд аз давраи кудакӣ ба таҳсили илм, омухтани

адабиёт ва масъалаҳои диниву фалсафӣ шуғл варзид. Носири Хусрав дар айёми ҷавонӣ дарбори султон Маҳмуд ва Масъуди Ғазнавиро дид ва чанд вақт дар дарбори Салчуқиён ба сифати дабир хидмат намуда, сипас, ба мусофират баромад. Ӯ ҳанӯз ҳангоми ҷавонӣ Ҳиндустон, навоҳии Туркистон ва Афғонистони кунуниро саёҳат намуд. Носири Хусрав бо ҳамин ният мусофират мекард, ки аҳвол ва ақидаҳои мазҳабии мардумро таҳқиқ намояд. Вай дар зарфи ҳафт соли мусофирати худ Ҳиҷоз, Осиёи Сағир, Сурия ва Мисрро дида, бо зиндагии мардумони онҷо ва урфу одати онҳо ошной пайдо кард. Ниҳоят, дар Миср бо тарафдорони халифаҳои фотимӣ, сарварони тариқати Исмоилӣ вохурда, худаш низ пайрави боғайрати ақидаи Исмоилӣ гардид [7]. Носири Хусрав пас аз бозгаштан ба Хуросон ва таваққуф кардан дар Балх ошкоро таълимоти исмоилиро таблиғ ва мардумро ба ин мазҳаб даъват намуд. Дар натиҷаи чунин фаъолияти худ ӯ ба таъқиби уламои Исломӣ ва умарои Салчуқӣ дучор гардид. Вай ғайр аз ба тарзи пинҳонӣ зиндагӣ кардан ва ба ҳолати гурезагӣ гаштан чораи дигар наёфт, аз шаҳре ба шаҳре рафта, дар ғурбат умр ба сар бурд [8].

Тавре ки худи Носири Хусрав мегӯяд, ин давраи зиндагӣ барои ӯ хеле ба сахтӣ мегузашт.

Озурда кард каждуми ғурбат ҷигари маро,
Гӯё забун наёфт зи гетӣ магар маро.
Дар ҳоли хештан чу ҳаме жарф бингарам,
Сафро ҳамебарояд з-андӯҳ ба сар маро.

Носири Хусрав пас аз мусофират асари машҳури таърихию ҷуғрофии худ «Сафарнома»-ро навишт [9] Девони шеър ва маснавиҳои «Рушноинома», «Саодатнома» [10] ва қиммати бузурге доранд. Ӯ дар ашъори худ ба ҷуз аз масъалаҳои динӣ ва фалсафӣ бисёр фикрҳои пешқадами тарбиявӣ ва ахлоқиро ҷой додааст. Дар шеърҳои ӯ инчунин афкори инсонпарварӣ ва даҳриёна низ дида мешаванд.

Шоир дар хусуси мардуми заҳматкаш бо ҳарорат ва самимияти тамом сухан ронда, подшоҳон, амалдорон, шайхони риёкор, хусусан шоирони маддоҳи ҳарисро сахт маломат кардааст. Носири Хусрав то охири умри худ аз таъқиб халос нашуд. Пас аз он ки ӯ ба тарзи пинҳонӣ чанд гоҳ дар Хуросон, Табаристон ва Мозандарон иқомат кард, ба Бадахшон азимат намуда, дар Юмгон ном деҳаи кӯҳистонии онҷо паноҳ бурд ва бақияи ҳаёти худро дар гӯшанишинӣ гузаронид. Умари Хайём (1048-1131) дар Нишопур таваллуд ёфта, дар ҳамонҷо таҳсили худро ба итмом расонид ва яке аз бузургтарин олимони асри XI гардид. Ӯ дар аксари илмҳои замони худ, махсусан дар ҳайъат, риёзиёт ва фалсафа маҳорати зиёд пайдо кард ва доир ба ин соҳаҳо як қатор асарҳои илмӣ аз худ боқӣ гузошт. Вай дар аҳди Маликшоҳи Салчуқӣ ҳамроҳи мунаҷимони вақт ба кори ислоҳоти тақвим сарварӣ намуд. Умари Хайём, бо рубоиёти худ шуҳрат пайдо кард. Шумори рубоёти ӯ зиёд нест, аммо аҳамияти онҳо, чи аз нуқтаи назари адабӣ ва чи аз ҷиҳати мазмуни фалсафӣ, хеле бузург аст. Маҳорати адабӣ, муҳокимаи файласуфона ва майли ба ҳақиқати ҳаёт материалистона наздик шудани Хайём натиҷае дод, ки рубоиёти ӯ то кунун аз гаронбаҳотарин дурдонаҳои адабиёти ҷаҳонӣ аст.

Ин кузагарон ки даст бар гил доранд,
Гар ақлу хирад нек бар у бигморанд.
Ҳаргиз назананд мушту силаву лагад,
Хоки падарон аст наку медоранд.
Гар бар фалакам даст будӣ чун Яздон,
Бардоштаме ман ин фалакро зи миён.
В-аз нав фалаке дигар чунон сохтаме,
К-озода ба коми дил расидӣ осон [11].

Тавре ки дар боло зикр кардем, перомуни доираи илму адаби асрҳои XI-XII метавон зиёд сухан гуфт, аммо бо овардани намунае чанд аз намояндагони ин давр

осору рӯзгор ва аҳамияти навиштаҳои онҳо, ки зикрашон дар боло сабт гардид, ҳаминҷо иктифо мекунем.

АДАБИЁТ

1. Аҳмад ибни Алӣ Низомӣ Арӯзии Самарқандӣ. Чаҳор мақола. Бо сайъ, эҳтимом ва тасҳеҳи алома Муҳаммад ибни Абдуваҳоб Қазвинӣ. -Теҳрон: Таҳвурӣ, 1368. - 162 с.
2. Берунӣ Абӯрайҳон. Осор-ул-боқия. -Душанбе: Ирфон, 1990. 375 с.
3. Абӯшарафи Носеҳ ибни Зафари Ҷарфодконӣ. Тарҷумаи Таърихи Яминӣ. Бо эҳтимоми Ҷаъфари Шиор. -Теҳрон: Бунгоҳи тарҷума ва нашри китоб, 2537. - 671 с.
4. Абӯсаъид Абдулҳай ибни Заҳҳок ибни Маҳмуди Гардезӣ. Зайн-ул-ахбор. Таълифи Абдулҳаййи Ҳабибӣ; - Теҳрон: Бунёди фарҳангии Эрон, 1347. - 351 с.

a. Абулфазли Байҳақӣ. Таърихи Байҳақӣ. Тасҳеҳи Али Акбари Фаёз. - Теҳрон: Машҳад, 1350. -1026 с.-с.

5. Абулфазли Байҳақӣ. Таърихи Байҳақӣ. - с.
6. Насири Хусрав. Сафар-номе. Перев. с персидского Е.С. Бертельса. -М-Л., 1953. - 400 - с. 36-37
7. Насир-и Хусрав. Сафар-наме. - с.37
8. Насир-и Хусрав. Сафар-наме. - с.39.
9. Тахмин мекунанд, ки «Саодатнома» ба қалами ӯ тааллуқ надорад, балки моли муаллифи дигар аст, ки вайҳам Носири Хусрав ном дошта, дар асри XIV дар Исфахон умр ба сар бурдааст.
10. Насир-и Хусрав. Сафар-наме. - с. 40-45.

ДОИРАИ ИЛМУ АДАБ ДАР АСРҲОИ XI-XII

Дар мақолаи мазкур муаллиф доираи илму адабро дар асрҳои XI-XII баррасӣ намудааст. Тағиротҳои сиёсии охирҳои асри X яъне аз байн рафтани давлати Сомониён ва ба Мовароуннаҳру Хуросон соҳиб шудани Туркони Қарахонӣ ва Ғазнавӣ ба ҳаёти илмиву адабии Тоҷик таъсири бевоситаи худро расонид. Рушди илму фарҳанги Осиёи Миёна, пешрафти забони дарӣ ва адабиёти тоҷик дар натиҷаи задухурдҳои пайиҳамии дохилӣ тоҷое коҳиш ёфт. Ба вуҷуд омадани давлати имперӣ қудратманди Ғазнавӣ ва ба як марказ муттаҳид гардидани тамоми хоки Хуросон, Чағониён, Хатлон, Тахористон, бахши азими Эрон ва шимоли Ҳинд барои густариши илму фан ва адабиёт аз нав баъзе шароит ва имкониятҳоро фароҳам овард. Дар ин давра муносибати Осиёи Миёна, билхусус Хуросон ва Тахористон бо Бағдод тақвият ёфт ва нуфузи Бағдод дар давлати Ғазнавӣ афзуд. Ин муносибат дар навбати худ боиси он шуд, ки дар давраи ҳукмронии Ғазнавиён забони арабӣ хеле зиёд паҳн гардид. Агар ибтидои кори девон (бахши мукотибаҳои давлатӣ) бо забони дарӣ анҷом меёфт, акнун комилан ба забони арабӣ гузашт. Дар девон бештар арабидонҳо ба кор кашида шуданд ва аз давраи Ғазнавиён инҷониб калимаву мафҳумҳои арабӣ ба забони тоҷикӣ ворид гардид.

Калидвожаҳо: девон, доираи илму адаб, тағйиротҳои сиёсӣ, Ғазнавиён, забони арабӣ, забони форсӣ, дарӣ, адабиёт.

ЛИТЕРАТУРНЫЕ КРУГИ XI-XII ВЕКОВ

В данной статье автор обсуждает науку и литературу в XI-XII веках. Политические изменения конца X века - исчезновение государства Саманидов и приобретение туркестанскими Караханидами и Газневидами непосредственно повлияли на научную и литературную жизнь таджиков. Развитие науки и культуры в Центральной Азии, развитие языка дари и таджикской литературы привело к сокращению числа таджиков. Появление мощной империи Газни и объединение всех земель Хуросона, Чаганяна, Хатлона, Тахористана, крупнейшей ветви Ирана и северной Индии, обеспечили некоторые условия и возможности для развития науки и литературы. В течение этого периода отношения между Центральной Азией, особенно Хуросоном и Тахористаном, были укреплены, а влияние Багдада в государстве Газни возросло. Такое отношение, в свою очередь, привело к распространению арабского языка во времена правления Газневидов. Если начало работы диванов (отдел государственной переписок) велась на языке дари, то теперь она полностью переведена на арабский язык. Арабы больше работали с диваном, и со времен Газневидов арабские слова и фразы были введены в таджикский язык.

Ключевые слова: наука и литература, поэмы, газели, государство Саманидов, развитие языка дари, Центральная Азия, арабский язык, диван.

LITERARY CIRCLES OF THE XI-XII CENTURIES

In this article, the author discusses science and literature in the XI-XII centuries. The political changes of the end of the X century - the disappearance of the Samanid state and the acquisition by the Turkestan Karakhanids and Ghaznevids directly affected the scientific and literary life of the Tajiks. The development of science and culture in Central Asia, the development of the dari language and Tajik literature has led to a reduction in the number of Tajiks. The emergence of a powerful Ghazni Empire and the unification of all the lands of Khuroson, Chaganyan, Khatlon, Tahoristan, the largest branch of Iran and Northern India, provided some conditions and opportunities for the development of science and literature. During this period, relations between Central Asia, especially Khuroson and Tahoristan, were strengthened, and Baghdad's influence in the

state of Ghazni increased. This attitude, in turn, led to the spread of the Arabic language during the reign of the Ghaznavids. If the beginning of the work of the divans (state correspondence Department) was conducted in the dari language, now it is completely translated into Arabic. The Arabs worked more with the sofa, and since the time of the Ghaznavids, Arabic words and phrases have been introduced into the Tajik language.

Keywords: science and literature, poems, ghazals, Samanid state, development of the dari language, Central Asia, Arabic, divan.

Сведения об авторе: ***Кахоров Имомиддин Мирзорахмонович*** - Таджикский национальный университет, магистр второго курса кафедры истории древнего мира, средних веков и археологии. Телефон: **915-05-75-63.**

Information about the author: ***Imomiddin Kakharov Mirzorakhmonovich*** – Tajik National University, second-year graduate student of the Department of Ancient History, Middle Ages and Archaeology. Phone: **915-05-75-63.**

ВАЗЪИ АФҒОНИСТОН ВА ТАЪСИРИ ОН БА МИНТАҚАИ ОСИЁИ МАРКАЗӢ

Нуриддинов Р.Ш. Арзбегӣ Ҷамол Абдул Носир
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Вазъи Афғонистон, музокирот бо Толибон дар Қатар ва кушоиши дафтари онҳо, ҷустуҷӯи роҳҳои танзими қазияи ин кишвар дар маркази таваҷуҳи коршиносону донишмандони ҳам Афғонистон ва ҳам минтаҚа қарор дорад. Ин ба масъалаи мухолифатҳои Покистон ба ин гуфтугӯҳо дар Қатар ва чаро Амрикое, ки солҳои зиёд дар рӯёрӯй бо Толибон қарор дошт, имрӯз "дӯст"-и Толибон шудааст, дахл доранд.

Ба андешаи аксари коршиносони афғонӣ“ин суоли бисёр бисёр муҳиме аст, ҳам ба лиҳози худи ин ҷараёни Толибону музокирот ва ҳам мавқеъе, ки музокирот шурӯъ шуд, ҳам ба лиҳози замонӣ муҳим аст ва ҳам ба лиҳози худи масъала, ки масъалаи муҳиме аст. Мухтасар арз бикунам, ки баҳси музокира усулан дар сиёсат як кори дурусте ҳаст, шаке нест, баъзе мавқеъ лозим ҳаст дар айни ҷанг музокира вуҷуд дошта бошад. Ва ба лиҳози ахлоқӣ агар бишавад, барои як мунозиъаи миллӣ ва чӣ як мунозиъаи калони минтақавӣ ва байнулмилалӣ роҳи ҳалле ба тариқи гуфтугӯ пайдо кард хуб, беҳтар аст аз роҳи ҳалли низомӣ. Чун зоеъоташ камтар аст ба лиҳози инсонӣ ва талафоташ камтар аст. Аз лиҳози усули сиёсат ҳам кори дурусте ҳаст. Аммо ба таври хос масъалаи музокирот бо Толибон дар Қатар, чаро ин музокирот дар ин замон шурӯъ шуд ва чаро бархе мухолиф ҳастанд? Аввал ҳукумати Афғонистон ҳам бо боз шудани дафтари Толибон дар Қатар мухолифат кард ва баъд дубора мувофиқат намуд. Покистон мавзешон чӣ ҳаст ва мавзеи ҷомеаи байнулмилалӣ чи ҳаст? Ба ҳар ҳол ибтикори музокирот дар ихтиёри амрикоиҳо ҳаст ва тарҳи музокироти Қатар тарҳи амрикоиҳо ҳаст. Онҳо пешниҳод карданд, ки бо Толибон гуфтугӯ мекунанд ва агар ёди шумо бошад, қабл аз ин, ки дафтари Толибон дар Қатар боз бишавад, Ҷое Байден, муовини раиси ҷумҳури Амрико сафаре ба Ховари Миёна, ба Афғонистон ва Покистон дошт ва онҷо эълон кард, ки мо бо Толибон ҷанг надорем ва Толибон душмани мо нестанд, дӯсти мо ҳастанд. Мешавад мо бо Толибон гуфтугӯ бикунем, мо мушкил бо Ал-Қоида дорем. Яъне як тафовуте байни Толибон ва Ал-Қоида қоил шуданд, барои он ки роҳро барои музокироти Қатар боз бикунанд. Баъд дар фосилаи на чандон дур, баҳси музокироти Қатар матраҳ шуд, ки дар Қатар дафтаре боз бишавад ва амрикоиҳо бо Толибон музокира бикунанд» [1].

«Давлати Афғонистон ба ин далел мухолифат кард, ки музокира бо Толибон як масъалаи дохилии Афғонистон аст ва бояд ҳукумат ва давлати Афғонистон бар ин музокирот сарпарастӣ дошта бошад, ё ҳадди ақал як ниҳоди дигаре бо номи Созмони Миллали Муттаҳид»[2].

Ҳамин тавр назари бархе аз аҳзоби сиёсӣ ҳам ҳамин буд, ки бояд ниҳодҳои байнулмилалӣ назорат бикунанд. Аз ин бобат ин назар, ки «бояд ба музокирот мардум ва ҳукумати Афғонистон ишроф (сарпарастӣ) дошта бошанд, ҳарфи дурусте ҳаст. Он мавқеъ назари мо Кунгураи миллӣ дар парлумон ин буд, ки усулан бояд бар музокирот парлумон назорат дошта бошад ва масоили калони ҷангу сулҳ ва созмонҳои мувозие, ки баъдан эҷод шуданд, бо номи шӯроҳои сулҳ ва ҳар навъ дафтари дигаре, салоҳият надорад, ки барои музокироти сулҳи Афғонистон расидагӣ бикунад. Вале хуб медонед, ки ҳеҷ кадомаш дар ихтиёри мардуми Афғонистон нест ва қудратҳое, ки ҳоло ҳузур доранд, тасмим мегиранд ва музокира мекунанд, ҷанг мекунанд ва сулҳ мекунанд. Покистониҳо хаёл мекарданд, ки бо интиқоли дафтари Толибон ба Қатар, бахше аз ҷараёни Толибон аз раҳбарии покистониҳо берун мешавад. Вале инро ҳам бояд бисёр диққат кард, ки ин ба ҳамин соддагӣ нест, ки покистониҳо мухолифат мекунанд. Аз як тараф мумкин аст покистониҳо аз ин ҷиҳат нигарон бошанд, ки музокираи мустақим бо Толибон, контроли ин кишварро бар Толибон кам мекунад. Аммо Толибон ҳамчунон, ки шумо гуфтед, ҷараёни якдаст(ягона) нестанд, баъзеашон зиёд тобеи Покистониҳо ҳам нестанд ва тобеи амрикоиҳо ҳам нестанд. Ва онҳо мавзеи дигаре ҳам ҳоҳанд гирифт. Ва ҳатто ин имкон ҳаст, ки бар сари ҳамин музокирот ҷараёнҳои гуногуне дар байни Толибон эҷод бишавад. Аз сӯи дигар бояд дар ёд дошта бошем, ки Покистон зери фишори ҷомеаи байнулмилалӣ буд, ки паноҳгоҳи Толибон, нируҳои низомии Толибон ҳаст. Ҷомеаи ҷаҳонӣ дар мавқеияте фишорҳоро ворид мекарданд, ки Толибонро ба унвони душман талаққӣ мекарданд- ин нируе, ки бо онҳо мебоист ҷанг сурат мегирифт. Ҳоло ки худи амрикоиҳо ва дар воқеъ ҷомеаи байнулмилалӣ омада дафтар боз карда ва бо Толибон музокира мекунад, аз тарафи дигар як имтиёз барои Покистон ҳаст. Ба чӣ маънӣ як имтиёз ҳаст? Ба ин маънӣ имтиёз ҳаст, ки покистониҳо дигар дар зери фишори ҷомеаи ҷаҳонӣ нестанд. Хуб, онҳо мегӯянд, ки мо онҳоро ҷой дода будем ва инҳо одамони хуб ҳастанд, агар хуб нестанд, пас чаро шумо музокира мекунед, маркази музокирот ҳоло шумо ҳастед. Масъулият ҳоло аз гардани покистониҳо рафъ шудааст. Як нуқтаи дигарро бояд мадди назар гирифт. Дар айни ҳол мо дар остони интихоботи раёсати ҷумҳури Амрико қарор дорем. Инҳо дар айни ҳол як миқдор талошҳои таблиғотӣ барои интихоботи раёсати ҷумҳурӣ ҳам ҳаст. Инро ҳам набояд нодида гирифт. Дар маҷмӯъ он чӣ дар Қатар иттифоқ меафтад, феълан як баҳси бисёр калон ҳаст. Ва тарафи дигар ҳам ин ҳаст, ки мумкин аст, дар остонаи интихоботи раёсати ҷумҳурӣ таҳаррукоти бештаре дар сатҳи минтақа анҷом бидиҳанд, ба хусус вазъи эъмоли фишор ба Покистон, ба Эрон ва бахше кишварҳои минтақа то як чароғи сабзе бошад дубора барои мардуми Амрико, ки гӯё мо дорем таҳаввулоти калонтареро дар ин минтақа ба поён мерасонем. Мисли контроли хати Эрон, ки хуб, ғарбиҳо ва хусусан амрикоиҳо зиёд таблиғ карданд ва афкори оммаро зиёд тағйир доданд. Бинобар ин як маҷмӯае ҳаст, ки бояд дид, вале ин ки музокирот чи натиҷа хоҳад дод, ҳанӯз бисёр зуд аст ва бояд мунтазири фурсатҳои бештаре буд, то музокирот рӯшан бишавад» [3].

Ба савол дар бораи он ки амрикоиҳо чаро ба якборагӣ, албатта на ба якборагӣ дӯсти Толибон шуданд? Оё онҳо мехоҳанд аз Толибон барои расидан ба умқи стратегӣ дар Осиёи Марказӣ истифода кунанд ва қасд доранд баъд аз рафтани худашон дубора қудрати сиёсиро дар Афғонистон дар ихтиёри Толибон қарор бидиҳанд? Донишмандон чунин андеша доранд, ки « як нуқтаро бояд бисёр рӯшан бидонем, ки сарфи назар аз ин ки ки худи Толибон чӣ қадар бо амрикоиҳо мувофиқ ҳастанд ё нестанд, ё чӣ қадар бо амрикоиҳо робита доранд ва ё надоранд, вале амрикоиҳо ва англисҳо ҳеч гоҳ пружа надоштанд, ки Толибонро дар манотиқи Афғонистон ба таври қатъӣ поксозӣ бикунанд. Як навъ эъмоли ҳам фишор ва ҳам гуфтугӯ буд ва ҳамеша ин будааст»[4].

Ин нест, ки тоза шурӯъ шуда бошад. Дар гузашта як каме ҷиддитар буд ин бархӯрдҳо, чун баҳси Бин Лодину Толибону инҳо буд. Вале ёдатон бошад, соли гузашта

ва соли қаблаш ҳам баҳс буд, ки чархболҳое дар парвозҳои шабона дар ҷойҳое нируҳои Толибонро дар шимоли Афғонистон икмол мекарданд. Худи оқои Карзай ба ин масъала ишора карданд ва ба ҳамин тартиб дар ҷануб. Яъне ин робита ҳамеша вуҷуд доштааст. Мунтаҳо баъзе мавоқеъ бино ба зарурат ташдид ва ошкор мешуд ва баъзе мавоқеъ пинҳон будааст. Ва ҳоло чун сиёсатҳои калони минтақай дар ҳоли шакл гирифтан аст, инҳо ин қазияро рӯшан карданд. Бинобар ҳамин рӯи ҳам рафта Толибон дар мувофиқат чи бо Аврупо ва чи Амрико, як нируи бисёр калони рамзӣ дар ин ҳавзаи Осиё ҳастанд, тақрибан нируе бо 30-35 ҳазор ҷангҷӯи вориди майдон ба қавли Аҳмад Рашид ва агар дар маҷмуъ пуштибонҳояшонро бигирем, нируи қобили мулоҳиза ҳастанд. Тарҳи амрикоиҳо тарҳи эҷоди як силсила тағйирот дар дохили минтақа ҳаст ва фикр мекунам, ки Толибон нируе ҳастанд, ки метавонанд дар эҷоди ин тағйирот дар ҷиҳати стартегияҳои калони Амрико ва стратегияи калони англисҳо дар худи минтақа нақши қобили мулоҳиза дошта бошанд. «Бинобар ин, ба назари ман ин пружа, ки Толибон бояд дар ин минтақа тақвият шаванд, ба унвони як ҷараёни қудратманди ҳам ба лиҳози эътиқодӣ ва ҳам ба лиҳози низомӣ ва таҷоруби ҷангии тақрибан 10 солае, ки инҳо доранд бо нируҳои хориҷӣ, инҳо метавонанд мушкилоти зиёдеро барои кишварҳое эҷод бикунанд, ки агар Амрико рӯзе мехоҳад бо онҳо даргир бошад, минҷумла бо Эрон. Бо он ки Эрон саъй доштааст, ки бо Толибон зиёд даргир набошад. Бо ин вазъ Толибон метавонанд барои таҳаввулоти ин минтақа як омили муҳим бошанд. Ба ин ҷиҳат, амрикоиҳо фикр мекунам, пружаашон рӯи ҳамин аст» [5].

Дар робита бон, ки оё кишварҳои ин тарафи Ому - Тоҷикистону Узбакистон бояд дар ин марҳила чӣ кор бикунанд? Бояд таъкид намуд, ки «феълан нигоҳ кунед, амрикоиҳо дафъатан нуки ҳамларо болои Тоҷикистон Узбакистон намегузоранд. Вале феълан бештар нуқтаи ҳамла рӯи Покистон ва ба хусус рӯи Эрон ҳаст»[6]. Агар амрикоиҳо муваффақ бишаванд дар ин ҳавзаи Балуҷистон байни Эрону Афғонистону Покистон, ки як ҳавзаи бузурги иқтисодӣ ҳаст, хусусан аз бандари Гуодар ки наздик ба Карочӣ ҳаст, тағйирот эҷод бикунанд, шумо бихоҳед нахоҳед, ин кишварҳо мутаассир хоҳанд шуд. Яъне инҳо ҳам вориди як ҷанги калони минтақай мешаванд. «Барои ин ки агар баъзе бихоҳанд таҷзия бикунанд, масалан қисматҳое аз Балуҷистонро аз Эрону Покистону Афғонистон, дар он ҳолат як минтақаи калон дар ихтиёри Толибон дар ҷануби Афғонистон қарор бигирад, дар он сурат кишварҳои Осиёи Миёна ҳам дар амон нахоҳанд буд, барои ин, ки ин ҷанг як даргирии калони минтақай хоҳад шуд» [7].

Ба андешаи коршиносони минтақа «ин ҳушдорҳое, ки гаҳ-гоҳе мешунавем, ки Толибон дар пушти дарвозаҳои Осиёи Миёна қарор доранд, ҷиддӣ мебошанд. Мунтаҳо кишварҳои Осиёи Миёнаро ин масъалаи бисёр ҷиддӣ аз ёдашон меравад. Мо борҳо гуфтаем, ки бояд як ҳамгироии минтақавӣ байни кишварҳои минтақа дар Осиё ба вуҷуд биояд, ки ҷилави мудохилаи амрикоиҳо гирифта мешуд. Вале мутаассифона бозиҳои инфиродие, ки кишварҳои инҷо як-як бо амрикоиҳо мекунанд ва сиёсати амрикоиҳоро хуб намешиносанд, тавоноии ин кишварҳоро барои дифоъ аз ҳавзаи тамаддуни осиёӣ ва худи ин минтақа нотавон мекунад. Дар воқеъ ин тавоноиро тазъиф мекунад. Барои ин, ки аврупоиҳо так-так бозӣ намекунанд. Аврупоиҳо чизе бо номи Иттиҳодияи Аврупо доранд, дар сиёсатҳои калон онҷо тасмим мегиранд. Онҳо тафовутҳои тактикӣ бо ҳам доранд, аммо дар стратегияи калон сиёсати онҳо воҳид аст. Кишварҳои минтақа ба танҳоӣ бо Амрико муомила мекунанд. Ва дар муомилаи танҳо -танҳои онҳо бо Амрико, онҳо на тавони фаҳми сиёсати Амрикоро доранд ва на донишашон дар ҳадест, ки донанд амрикоиҳо чи кор мекунанд. Ба ҳамин далел, дар бозиҳои калон касе баранда аст, ки қудрати бештар, дониши бештар, иттилооти бештар, технологияи бештар, пули бештар дар ихтиёр дорад. Мо замоне метавонем ин заъфро ҷуброн бикунем, ки як иттиҳоди калони минтақай дошта бошем. Ва ин иттиҳоди калони минтақай метавонад ҷилави мудохилаи амрикоиҳоро дар ин ҳавза бигирад. Ва мутаассифона ин иттиҳодия ҳанӯз эҷод нашудааст» [8].

Доир ба нақши созмонҳое чун Созмони Ҳамкориҳои Шанхай метавон гуфт: «Созмони Ҳамкориҳои Шанхай муҳим аст, агар битавонад тавоноиҳои Эронро бештар дар ин замина ҷалб бикунад, ҳатто агар битавонад Покистонро қонеъ бисозад, ин муҳим аст. Ва фаротар аз ин, фаҳми ин масоил , ки худи кишварҳо бидонанд. Мушкили кишварҳои минтақа ин аст, ки робитаи хусусӣ-хусусӣ бо амрикоиҳо доранд. Дар айни ҳол як иттиҳодия ҳам доранд. Дар натиҷа дар сиёсатҳои калон наметавонанд мавзеъгирӣ бикунанд. Ин мушкили бисёр ҷиддӣ аст. Яъне дар мубориза бо таҳоҷуми амрикоиҳо дар минтақа як усул надоранд. Чизе ки мо дунболаш ҳастем ва он усул бояд корҳоеро, ки рӯ ба рӯ ҳаст, танзим бикунад»[9].

АДАБИЁТ

1. «Миллат». 22.02.2012. №8(338).
2. Мансур А. Внешняя политика правительства Бурхануддина Раббани // Бохтарон.-№1, 2013.- С.58 (на языке дари).
3. Акимбеков С.М. Афганский узел и проблемы безопасности Центральной Азии.- Алматы, 2003.
4. Латифов Дж.. Афганистан: семена надежды (Урегулирование политической ситуации, укрепление государственных основ и проблемы посконфликтного Афганистана.- Душанбе.2007.
5. Хекматьяр Г. Дасесаха-е пенхан-е чехраха-йе орян [Скрытие провокации явных личностей]. Тегеран: Медад, 1378 (
6. Искандаров К. Политические партии и движения Афганистана во второй половине XX века.- Душанбе: Ирфон», 2004.
7. «Миллат». 22.02.2012. №8(338).
8. Искандаров К. Тоджикистан- Афгонистон: хамкарихаи илми бехбуди мехаханд // Фонус,-№7, 2003.- С.42-45.
9. Князев А.А. Афганский кризис и безопасность Центральной Азии (XIX – начало XXв.). – Душанбе: Дониш, 2004

ВАЗЪИ АФҒОНИСТОН ВА ТАЪСИРИ ОН БА МИНТАҚАИ ОСИЁИ МАРКАЗӢ

Дар шароити ҷаҳонишавӣ ва яке аз паёмадҳои манфии он – шусташавии сарҳадҳои байнидавлатҳо таъсири байниҳамдигарии омилҳои гуногун афзуда боис ба он мегардад, ки ба иборае «ҷаҳон ба як деҳкада» табдил ёбад. Дар натиҷаи таъсири раванди дар боло зикршуда дар кишварҳои Осиёи Марказӣ низ сустшавии амнияти як кишвар метавонад ба дигар давлатхо низ таъсир расонида боис ба заъифшавии амнияти тамоми минтақа гардад. Яке аз омилҳое, ки тамоми кишварҳои Осиёи Марказиро нигарон кардааст ин таъсири вазъи Афғонистон ба кишварҳои Осиё Марказӣ мебошад. Зеро ҳаракатҳои ифротиву экстремистие, ки дар ин кишвар фаъол ҳастанд дар ҳолати наандешидани чораҳои ҷиддӣ метавонанд ба вазъи амниятии кишварҳои минтақа махсусан ба вазъи амниятии Тоҷикистону Ӯзбекистон хатар эҷод намоянд. Вобаста аз ин дар мақолаи мазкур масоили марбут ба ҳалли низои Афғонистон, хусусиятҳои хоси гузаронидани музокирот бо гурӯҳҳои террористӣ дар мисоли Толибон, бозшавии дафтари Толибон дар Қатар ва мавқеъгириҳои кишварҳои минтақаву кишварҳои абарқудрат дар баргузории ин музокиротҳо оварда шудаанд. Дар ин мақола инчунин ба рафти баргузории ин музокиротҳо ва паёмадҳои он аз нуқтаи назари олими шинохта ва ходими давлатии Афғонистон Абдулатифи Пидром баҳо дода шудааст.

Калидводаҳо: Афғонистон, вазъ дар Афғонистон, омили Афонистон дар МБ , ҳаракати Толибон, музокирот дар Афғонистон, кишварҳои минтақа, Осиёи Марказӣ, Амрико дар Афғонистон, таъсири вазъи Афғонистон ба Осиёи Марказӣ, Нақши Тоҷикистон дар Афғонистон.

СИТУАЦИЯ В АФГАНИСТАНЕ И ЕГО ВЛИЯНИЕ НА ЦЕНТРАЛЬНУЮ АЗИЮ

В условиях глобализации и одного из ее негативных последствий - исчезновения межгосударственных границ взаимное влияние различных факторов усиливается, другими словами, превращая мир в «деревню». В результате вышеупомянутых процессов в странах Центральной Азии ослабление безопасности одной страны может повлиять на другие страны и привести к ослаблению безопасности всего региона. Одним из факторов, который волнует все государства Центральной Азии, является влияние ситуации Афганистана в Центральной Азии. Потому что экстремистские и террористические движения в этой стране, если не принять серьезных мер, могут поставить под угрозу безопасность стран региона, особенно безопасность Таджикистана и Узбекистана. В этой связи в данной статье рассмотрены вопросы, связанные с урегулированием афганского конфликта, особенности переговоров с террористическими группами, такими как талибы, открытие отделения движения «Талибан» в Катаре, а также позиция региональных и региональных держав в проведении этих переговоров. В этой статье также оценивается ход переговоров и их последствия с точки зрения известного ученого и государственного деятеля Афганистана Абдулатифа Пидрома.

Ключевые слова: Афганистан, ситуация в Афганистане, фактор Афганистана в МО, движение Талибан, переговоры в Афганистане, страны региона, Центральная Азия, Америка в Афганистане, влияние ситуации в Афганистане на Центральную Азию, роль Таджикистана в Афганистане.

SITUATION IN AFGHANISTAN AND ITS INFLUENCE TO CENTRAL ASIA

In the context of globalization and one of its negative consequences - the disappearance of interstate borders, the mutual influence of various factors is amplified, in other words, turning the world into a "village". As a result of the above-mentioned processes in the countries of Central Asia, weakening the security of one country can affect other countries and lead to a weakening of the security of the entire region. One of the factors that worries all Central Asian states is the impact of the situation on Afghanistan in Central Asia. Because extremist and terrorist movements in this country, if not taken serious measures, can jeopardize the security of the countries of the region, especially the security of Tajikistan and Uzbekistan. In this regard, this article discusses issues related to the settlement of the Afghan conflict, especially negotiations with terrorist groups such as the Taliban, the opening of a branch of the Taliban movement in Qatar, and the position of regional and regional powers in conducting these negotiations. This article also assesses the progress of the negotiations and their consequences from the point of view of the famous scientist and statesman of Afghanistan, Abdulatif Pidrom.

Keywords: Afghanistan, situation in Afghanistan, factor of Afghanistan in IR, Taliban movement, negotiations in Afghanistan, regional countries, Central Asia, America in Afghanistan, influence of situation in Afghanistan to Central Asia, role of Tajikistan in Afghanistan.

Сведения об авторе: ***Арзбегӣ Ҷамол Абдул Носир*** – магистр кафедры международных отношений Таджикского национального университета

Information about the author: ***Arzbegi Jamal Abdul Nossir*** – graduate student of International Relations Department of the Tajik National University

УДК:930(575,3)(470)

ҲАДАФҲО ВА САМТҲОИ АСОСИИ ФАОЛИЯТИ СААД ДАР ЗАМОНИ МУОСИР

Кабиров Б.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Аз оғози фаъолият ба ИДМ зарурати танзими равобити кишварҳои аъзо, коркарди механизми муайяни ҳамкорӣ, барқарор кардани ҳамкории сифатӣ, танзими масоили ҳарбӣ ва бехатарӣ пеш омад. Баҳри дар амал татбиқ намудани ин амалҳо тадриҷан сохтори созмон тарҳрезӣ ва мукаммал гардид, вале табиист, ки ба мавқеи мухталифи кишварҳои аъзо самаранокии фаъолияти созмон то як андоза коҳиш меёфт. Дар фазои иттиҳод масъалаҳои умдае буданд, ки ба ақидаи баъзе сарварони кишварҳои аъзо на ба ҳамаи давлатҳо тааллуқ доштанд. Аз ин рӯ, баҳри пешбурди сиёсати соҳавӣ зарурати пайдоиши созмонҳои минтақавӣ ба миён омад. Ба ин мақсад вобаста ба манфиатҳои миллӣ ва гурӯҳии кишварҳо дар фазои иттиҳод созмонҳои минтақавӣ, аз қабили Созмони Ҳамкории Осиёи Марказӣ (ОЦАС) (ҳоло амал намекунад), ГУАМ (Гурҷистон, Украина, Арманистон ва Молдова), СААД (ОДКБ), ЕВРАЗЕС, Иттиҳоди гумрукӣ, Иттиҳоди Белорус ва Русия, СҲШ (ШОС) амал менамоянд.

СААД яке аз чунин сохторҳои минтақавие мебошад, ки барои ҳалли масоили амниятӣ фаъолият мекунад. Анҷоми асри ХХ ба оламиён пайдоиши хатарҳои нави ғайрианъанавиро, аз қабили терроризми байналхалқӣ, экстремизми сиёсӣ ва динӣ, ҷиноятқории муташаккил ва фаромиллӣ ва гардиши маводи мухаддирро муаррифӣ намуд. Аз ин рӯ зарурати таъсиси созмоне, ки раванди муносибатҳои амниятӣ ва ҳарбиро ба танзим медарорад, ба миён омад. Созмони аҳдномаи амнияти дастаҷамъӣ моҳи марти 2002 дар асоси Аҳдномаи амнияти дастаҷамъӣ, ки 15 майи 1992 аз ҷониби Арманистон, Қазоқистон, Қирғизистон, Русия, Тоҷикистон, Ӯзбекистон (баъдтар Озарбойҷон-24 сентябри 1993, Гурҷистон-9 декабри1993, Белорус-31 декабри 1993) дар

шаҳри Тошкант ба имзо расида буд, таъсисиёфтааст. Имрӯз созмон узви комилҳуқуқӣ Низоми таъминоти амнияти байналхалқӣ ба ҳисоб меравад. Оинномаи созмон 7 октябри 2002 ба тасвиб расида, яке аз мақсадҳои асосии он ҳамоҳангӣ ва ваҳдати талошҳои мубориза алайҳи терроризм ва хатарҳои ғайрианъанавии бехатарӣ мебошад. Яъне ташкилшавии САД ба таври зайл мебошад:

1. Имзошавии Аҳднома оид ба амнияти дастаҷамъӣ-15 майи соли 1992 ва 20 апрели соли 1994 Аҳдномаи Амнияти Дастаҷамъӣ ҳукми қонуниро гириф;
2. Имзошавии шартнома оиди ташкили Созмони Аҳдномаи Аамнияти Дастаҷамъӣ-7 октябри соли 2002 ва 18 сентябри соли 2003 САД ҳукми қонуниро гирифт.

Созмони мазкур дар асоси эҳтиромӣ ҳатмии истиқлолият, иштироки ихтиёрӣ, баробарҳуқуқӣ ва уҳдадориҳои кишварҳои аъзо, дахолат накардан ба корҳои дохилие, ки ба салоҳияти қонунгузории миллии кишварҳои аъзо вобастаанд, фаъолияти худро ба роҳ мондааст [3]. Таҳкими сулҳ, амнийт, суботи байналмилалӣ ва минтақавӣ, ҳимояи истиқлолият, тамомияти арзӣ ва соҳибихтиёрии кишварҳои аъзо дар асоси принсипҳои асосии Созмон эътироф карда шудаанд ва ҷиҳати дастёбӣ ба онҳо, кишварҳои аъзо истифодаи воситаҳои сиёсиро афзалият медиҳанд. Кишварҳои аъзои САД мавқеи сиёсати хориҷии худро нисбати мушкилоти амнияти байналмилалию минтақавӣ мувофиқа мекунанд ва пеш аз ҳама аз абзорҳои машвараті истифода бурда, саъю кӯшишҳои худро дар мубориза бар зидди терроризми байналмилалӣ, экстремизми динӣ, гардиши ғайриқонунии маводи мухаддир ва психотропӣ, аслиҳа, ҷиноятии муташаккилонаи фаромарзӣ, муҳоҷирати ғайриқонунӣ ва дигар таҳдидҳо равона месозанд. Созмони Аҳдномаи амнияти дастаҷамъӣ метавонад бо кишварҳое, ки аъзои ин созмон нестанд, ҳамкориро ба роҳ монад ва бо созмонҳои байналмилалии байниҳукуматӣ дар соҳаи амнийт робитаҳоро барқарор кунад. Созмон ҳамчунин салоҳият дорад, ки аҳдномаҳои байналмилалиро марбут ба барқарорсозӣ ва рушди ҳамкориҳо дар соҳаи амнийт ба имзо расонад. Имрӯз дар доираи САД ҷиҳати ба роҳ мондани ҳамкориҳо бо Кумитаи зиддитеррористии Шӯрои амнияти СММ, Созмони амнийт ва ҳамкорӣ дар Аврупо, Созмони ҳамкории Шанхай, Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил, Иттиҳоди иқтисодии Авруосиё ва Созмони ҳамкории исломӣ тадбирҳои фаъол андешида мешаванд. Имкониятҳои ба роҳ мондани муҳовара бо Созмони Аҳдномаи Атлантикаи Шимолӣ (НАТО) низ мавриди баррасӣ қарор дорад. Асоси фаъолияти ҳарбии низоми амнияти дастаҷамъиро гурӯҳу дастаҳои эътилофӣ дар минтақаҳо ташкил медиҳанд. Ин гурӯҳҳо бо мақсади боздоштан ва ё пешгирӣ кардани ҳуҷуми ҳарбӣ бар зидди кишварҳои аъзо ва инчунин гузаронидани дигар амалиёт таъсис дода шудаанд. Имрӯзҳо, бо мақсади мубориза бар зидди гардиши ғайриқонунии маводи мухаддир дар ҳудуди кишварҳои узви САД ва манотиқи атрофи он як қатор ҳуҷҷатҳои муҳим, аз ҷумла Тафоҳумнома оид ба ҳамкорӣ миёни Котиботи САД ва Маркази зиддитеррористии Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил, Протокол оиди ҳамкорӣ миёни Котиботи САД ва Сохтори минтақавии зиддитеррористии Созмони ҳамкории Шанхай қабул ва ба тасвиб расидаанд [2, с. 50].

Аз 2 декабри соли 2002 мутобиқи Қатъномаи Ассамблеяи генералии СММ ба Созмони Аҳдномаи амнияти дастаҷамъӣ (САД) мақоми нозирӣ дар Ассамблеяи генералӣ дода шуд. САД ташаббуси сохторҳои соҳавии Созмони Милали Муттаҳидро оид ба коркард ва қабули Нақшаи муштараки ҳамкорӣ ҷиҳати татбиқи Стратегияи глобалии зиддитеррористии СММ дар Осиёи Марказӣ дастгирӣ мекунад. Бо мақсади муттаҳид ва ҳамоҳанг намудани кӯшишҳои давлатҳои аъзои Созмон дар таҳким ва такмили ҳамкории бисёртарафа, рушди ҳамгирой ва ҳалли яклухти масъалаҳои самти ҳарбӣ-иқтисодӣ ва ҳарбӣ-техникӣ дар доираи САД, моҳи июни соли 2005 Комиссияи байнидавлатӣ оид ба ҳамкории ҳарбию иқтисодии САД таъсис дода шуд. Инчунин аз моҳи ноябри соли 2006 Ассамблеяи Парлумонии САД фаъолиятмебарад. Дар доираи САД роҳҳои ягонаи амал, ки дар Стратегияи глобалиизиддитеррористии СММ

замина гузошта шудааанд, татбиқ мешаванд. Дар аксарияти нишастҳои СААД ҷониби Тоҷикистон авзои Афғонистон ва таъсири манфии онро ба кишварҳои минтақа таъкид намуда, даъват ба амал меорад, ки кишварҳои аъзои Созмони Аҳдномаи амнияти дастаҷамъӣ ба мубориза бо терроризму ифротгарой ва қочоқи маводи мухаддир бояд бо сохторҳои марбутаи худи Афғонистон ҳамкории босамар ба роҳ монанд ва ба тақвияти онҳо мусоидат кунад. Моҳи декабри соли 2011 Нақшаи чорабиниҳои СААД оид ба мубориза алайҳи таҳдиду хатарҳое, ки аз ҷониби Афғонистон бармеоянд, тасдиқ гардид, ки таъсиси як навъ “миёнбанди” зиддитеррористӣ ва амниятии атрофи Афғонистонро дарбар гирифта, барои пурзӯр намудани ҳифзи марзи тӯлонӣ бо Афғонистон, асосан бо роҳи ҷалби масъулини қудратии ин кишвар ба фаъолияти муштарак, кумаки имтиёзии ҳарбӣ-техникӣ ба нерӯҳои марзбонӣ ва омодасозии кадрҳои ин соҳа равона шудааст.

Принсипи асосии расидан ба мақсадҳои дар пеш истодаи созмон, ин даст кашидан аз василаи қувва ва истифодаи он дар ҳалли проблемаҳои ба амал омада мебошад. Ташаккул ёфтани системаҳои амнияти дастаҷамъӣ дар давлатҳои пасошуравӣ баъди пош хӯрдани собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ мушоҳида мегардад. Ба миён омадани СААД (Созмони аҳдномаи амнияти дастаҷамъӣ) низ бо чунин вазъияти сиёсӣ алоқамандӣ дорад [1].

Дар баробари инкишоф додани робитаҳои дуҷониба кишварҳои пасошӯравӣ бо мақсади ривоҷу равнақи ҳамкориҳо, ҳамчунин ҷиҳати коҳиш додани мушкилоте, ки дар баробари соҳибистиқлол шудан ба миён омаданд, чанд иттиҳодияи байнидавлатӣ таъсис доданд, ки яке аз онҳо Созмони Аҳдномаи амнияти дастаҷамъӣ (СААД) мебошад. Тоҷикистон ба ин созмонҳо шомил буда, барои амалӣ намудани ҳадафҳои оинномавии онҳо фаъолона талош меварзад. Умумиятҳои зиёд ва боарзише, ки аз қабл боқӣ мондааанд, дар ҳошияи ИДМ ҳам имкон доданд, ки муносибату ҳамкориҳо идомаву таҳким ёбанд ва натиҷаҳои назаррас ҳам дошта бошанд.

Созмони Аҳдномаи амнияти дастаҷамъӣ (СААД) ташкилоти байналмилалии минтақавӣ мебошад ва дар заминаи Аҳдномаи амнияти дастаҷамъӣ аз 15 майи соли 1992 бо мақсади ба шароити муосири геополитикӣ мутобиқ кардани ин Аҳднома ва имкониятҳои воқеии истифодаи нерӯҳо ва воситаҳои дифои дастаҷамъӣ таъсис дода шудааст.

Аҳдномаи амнияти дастаҷамъӣ дар шаҳри Тошканд бо иштироки сарварони шаш давлати ИДМ - Арманистон, Қазоқистон, Қирғизистон, Федератсияи Руссия, Тоҷикистон ва Узбекистон қабул карда мешавад [5, с. 10].

Дар моҳи сентябри соли 1993 Озорбойҷон ва декабри ҳамон сол Гурҷистон ва Белоруссия низ ба аҳдномаи мазкур ҳамроҳ мешаванд. Соли 1999 Озарбойҷон, Гурҷистон ва Узбекистон барои иштирок дар аҳдномаи мазкур розигӣ надода, худро аз узвият берун менамоянд. Солҳои 2002-2003 СААД ташкил карда мешавад ва соли 2006 Узбекистон ба Созмони мазкур худро дубора ворид менамояд. Айни замон Созмони аҳдномаи амнияти дастаҷамъӣ дар ҳайъати ҳафт кишвар - Арманистон, Белоруссия, Қазоқистон, Қирғизистон, Федератсияи Руссия ва Тоҷикистон фаъолияти худро идома медиҳад (Ҷумҳурии Ӯзбекистон аъзогии худро дубора 16 августи соли 2006 барқарор кард, вале соли 2012 маротибаи дуюм фаъолияти худро дар Созмони мазкур боздошт.)

14 майи соли 2002 Аҳдномаи амнияти дастаҷамъӣ ба Созмони Аҳдномаи амнияти дастаҷамъӣ табдил дода шуд. Оинномаи СААД-ро Шӯрои амнияти дастаҷамъӣ 7 октябри соли 2002 дар шаҳри Кишинев ба имзо расонд ва ин ҳуҷҷат 18 сентябри соли 2003 қувваи эътибор пайдо кард.

СААД созмони ҳарбию сиёсӣ буда, хусусияти мудофиавӣ дорад ва барои ҳамроҳ шудани аъзои нав, ки пайрави ҳадафҳо ва принсипҳои он мебошанд, кушодааст. Созмон дар асоси эҳтироми ҳатмии истиқлолият, иштироки ихтиёрӣ, баробарҳуқуқӣ ва ӯҳдадориҳои кишварҳоиаъзо, дахолат накардан ба корҳои дохилие, ки ба салоҳияти

қонунгузории миллии кишварҳои аъзо вобаста аст, фаъолияти худро ба роҳ мондааст [4].

Таҳкими сулҳ, амнийт, суботи байналмилалӣ ва минтақавӣ, ҳимояи истиқлолият, тамомияти арзӣ ва соҳибихтиёрии кишварҳои аъзо дар асоси дастаҷамъӣ, ҳадафҳо ва принсипҳои асосии Созмонэ ътироф карда шудааанд ва ҷиҳати дастёбӣ ба онҳо, кишварҳои аъзо ба истифодаи воситаҳои сиёсӣ афзалият медиҳанд. Кишварҳои аъзои СААД мавқеи сиёсати хориҷии худро нисбати мушкилоти амнияти байналмилалию минтақавӣ мувофиқа ва ҳамоҳанг мекунандв а пеш аз ҳама аз абзорҳои машвараті истифода мебаранд ва саъю кӯшишҳои худро дар муборизa бар зидди терроризми байналмилалӣ, экстремизми динӣ, гардиши ғайриқонунии маводи мухаддир ва психотропӣ, аслиҳа, ҷиноятi муташаккилонаи фаромарзӣ, муҳоҷирати ғайриқонунӣ ва дигар таҳдидҳои амнияти давлатҳои аъзо муттаҳид месозанд. Тибқи Оинномаи СААД сохтори ин созмон иборатаст аз:

-Шӯрои амнияти дастаҷамъӣ (ШАД) - органи олии ҳамоҳангсозӣ ва таъминкунандаи фаъолияти муштараки давлатҳои аъзо ҷиҳати татбиқи ҳадафҳои оинномавӣ. Ба Шӯро сарони давлатҳои аъзо дохил мешаванд.

Дар давраи байни ҷаласаҳои ШАД масъалаҳои ҳамоҳангсозии ҳамкории давлатҳои аъзоро барои татбиқи қарорҳои мақомоти СААД Шӯрои доимӣ иборат аз намояндагони комилҳуқуқи давлатҳои аъзо пайгирӣ мекунад [7].

Мувофиқи муқаррароти Оинномаи СААД, раёсати даврӣ дар Шӯрои амнияти дастаҷамъӣ ва ҳамчунин дар Шӯрои вазирони корҳои хориҷӣ, Шӯрои вазирони мудофиа ва Ситоди муттаҳидаи СААД аз тарафи кишваре амалӣ карда мешавад, ки ҷаласаи навбатии ШАД дар қаламрави он баргузор мегардад. Ҳуқуқ ва ӯҳдадориҳои худро раиси даврӣ то замони баргузоршавии ҷаласаи навбатии Шӯрои амнияти дастаҷамъӣ нигаҳ медорад.

- Шӯрои вазирони корҳои хориҷӣмақомоти машвараті ва иҷроияи СААД оид ба масъалаҳои ҳамоҳангсозии ҳамкории давлатҳои аъзо дар соҳаи сиёсати хориҷӣ мебошад;

- Шӯрои вазирони мудофиа мақомоти машвараті ва иҷроияи СААД оид ба масъалаҳои ҳамоҳангсозии ҳамкории давлатҳои аъзо дар соҳаи сиёсати ҳарбӣ, рушди иқтидори ҳарбӣ ва ҳамкориҳои ҳарбию техникӣ мебошад.

- Кумитаи котибони Шӯрои амнийт мақомоти машвараті ва иҷроияи СААД оид ба масъалаҳои ҳамоҳангсозии ҳамкории давлатҳои аъзо дар соҳаи таъмини амнияти миллии онҳо мебошад.

- Котиби генералии СААД шахси вазифадору олимақоми маъмурияти Созмон буда, Котиботи СААД-ро роҳбарӣ мекунад.

- Котиботи СААД мақомоти корию доимиамалкунандаи Созмон буда, бо мақсади таъмини фаъолияти ташкилотӣ, иттилоотӣ, таҳлилӣ ва машваратии сохторҳои Созмони Аҳдномаи амнияти дастаҷамъӣ таъсис дода шудааст.

- Ситоди муттаҳидаи СААД – сохтори доимамалкунандаи кории Созмон ва Шӯрои вазирони мудофиаи СААД буда, барои омода намудани пешниҳодот ва татбиқи қарорҳои СААД оид ба ҳамкории ҳарбӣ ҷавобгӯ мебошад.

2 декабри соли 2004 Ассамблеяи Генералии СММ қатънома дар бораи ба СААД додани мақоми нозир дар Ассамблеяи Генералии СММ қабул намуд.18 марти соли 2010 Эъломияи муштарак оид ба ҳамкорӣ байни Котиботи СММ ва Котиботи СААД ба имзо расид.

Созмони Аҳдномаи Амнияти Дастаҷамъӣ метавонад бо кишварҳое, ки аъзои ин созмон нестанд, ҳамкориро ба роҳ монад ва бо созмонҳои байналмилалии байниҳукуматӣ дар соҳаи амнийт робитаҳоро барқарор кунад. Созмон ҳамчунин салоҳият дорад, ки аҳдномаҳои байналмилалиро марбут ба барқарорсозӣ ва рушди ҳамкориҳо дар соҳа иамнийт ба имзо расонад. Имрӯз дар доираи СААД ҷиҳати ба роҳ

мондани ҳамкориҳо бо Кумитаи зиддитеррористии Шӯрои амнияти СММ, Созмони амнияти ва ҳамкорӣ дар Аврупо, Созмони ҳамкории Шанхай, Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил, Иттиҳодии иқтисодии Авруосиё ва Созмони Ҳамкории Исломӣ тадбирҳои фаъол андешида мешаванд. Имкониятҳои ба роҳ мондани муҳовара бо Созмони Аҳдномаи Атлантикаи Шимолӣ (НАТО) низ мавриди баррасиқарор дорад [6].

Асоси фаъолияти ҳарбии низоми амнияти дастаҷамъиро гурӯҳу дастаҳои (нерӯҳои) эътилофӣ (муттаҳида) дар минтақаҳо ташкил медиҳанд. Ин гурӯҳҳо бо мақсади бозгоштан ва ё пешгирӣ кардани ҳуҷуми ҳарбиро бар зидди кишварҳои аъзо ва инчунин гузаронидани дигар амалиёт таъсис дода шудаанд.

Бо мақсади муттаҳид ва ҳамоҳанг намудани кӯшишҳои давлатҳои аъзои Созмон дар таҳким ва такмили ҳамкории бисёртарафа, рушди ҳамгирой ва ҳалли яклухти масъалаҳои самтиҳарбӣ-иқтисодӣ ва ҳарбӣ-техникӣ дар доираи СААД, моҳи июни соли 2005 Комиссияи байнидавлатӣ оид ба ҳамкории ҳарбию иқтисодии СААД таъсис дода шуд.

Моҳи ноябри соли 2006 Ассамблеяи Парлумонии СААД ташкил карда шуд. Дар иҷлосияи умумӣ, ҷаласаҳои Шӯрои Ассамблея ва Комиссияҳои доимии он, ки дар як сол ду маротиба баргузор мегарданд, масъалаҳои фаъолияти Созмон, вазъият дар минтақаи масъулияти Созмон, рафти иҷрои қарорҳои ҷаласаи Шӯрои Амнияти Дастаҷамъии Созмон ва вазифаҳо оид ба таъминоти ҳуқуқии онҳо муҳокима мегарданд. Дар қатори баррасии масъалаҳои иҷрои Барномаи таъминоти ҳуқуқии фаъолияти Созмон, инчунин таҷрибаи корӣоид ба эътироф намудани Созишномаҳои байналмилалӣ, ки дар доираи СААД ба имзо расидаанд, инчунин масъалаҳои дигари дахлдор муҳокима мегарданд. Дар вазъи имрӯзаи байналмилалӣ мавҷудияти СААД омили муҳими суббот ва амнияти сарҳадоти давлатҳои аъзо мебошад. Фаъолияти доимӣ дар чаҳорчӯбаи СААД имкон медиҳад, ки робитаҳои байнидавлатии ҳарбию сиёсӣ ҷиҳати ташаккули низоми воқеан самараноки амнияти дастаҷамъӣ ба сатҳи сифатан нав бардошта шавад. Зеро, мавқеи ягонаи кишварҳои аъзо нисбати вазъиҷаҳони муосир, ибрози нигарониҳои умумӣ аз таҳдидҳои амнияти ҷаҳонӣ ва минтақавӣ пояи сиёсии СААД-ро ташкил медиҳанд.

Дар ҷаласаи Шӯрои амнияти дастаҷамъӣ дар шаҳри Душанбе (28 апрели соли 2003) қарори сарони кишварҳои аъзо оид ба таъсис додани Ситоди муттаҳидаи СААД қабул гардид. Ба ин сохтори доимоамалкунандаи Созмон вазифаҳои фаъол сохтани кори СААД дар соҳаи ҳарбӣ вогузор карда шудаанд. Ситоди муттаҳидаи СААД фаъолияти пурра ва густурдаи худро аз 1 январи соли 2004 оғоз кард.

Асоси фаъолияти ҳарбии низоми амнияти дастаҷамъиро гурӯҳу дастаҳои (нерӯҳои) эътилофӣ (муттаҳида) дар минтақаҳо ташкил медиҳанд. Ин гурӯҳҳо ба мақсади пешгирӣ ва ё рад кардани ҳуҷуми ҳарбиро бар зидди кишварҳои аъзо ва инчунин гузаронидани ди-гар амалиёт таъсис дода шудаанд. Дар чаҳорчӯбаи СААД гурӯҳҳои низомии минтақавӣ дар самтҳои Аврупои Шарқӣ ва Кавказ ва аз августи соли 2001 Нерӯҳои дастаҷамъии зудамал дар минтақаи Осиёи Марказӣ (Рос-сия, Қазоқистон, Қирғизистон ва Тоҷикистон ҳар кадоме як воҳиди низомӣ ҷудо кардааст) фаъолият мекунанд. Мутобиқи қарори ҷаласаи Шӯрои амнияти дастаҷамъӣ дар шаҳри Душанбе (апрели соли 2003), ин пойгоҳ қисми таркибии Нерӯҳои дастаҷамъии зудамали СААД эълом гардид, ки он дар навбати худ ба имкониятҳои нерӯҳои дастаҷамъӣ тақвият мебахшад. Самтҳои афзалиятноки ҳамкории ҳарбии давлатҳои аъзои СААД иборатанд аз:

-ҳамоҳангсозии мавқеи давлатҳои аъзо дар масъалаҳои ҳарбӣ ва такмили фаъолияти сохторҳои низомӣ;

-ташкили раванди ҳамкориҳо дар соҳаи тайёр кардани мута-хассисон барои қувваҳои мусаллаҳи давлатҳои аъзо;

-фароҳам овардани шароит барои истифодаи муштараки ин-фрасохтор ва иншооти марбута ба манфиати қувваҳои мусаллаҳи давлатҳои аъзо;

-истифодаи низомҳои ягонаи мавҷудбуда ва таъсис додани чунин низомҳои нав (мудофиаи зиддиҳавоӣ, иттилоотӣ, идора ва алоқа).

Масоили вобаста ба таъсисдиҳии Нерӯҳои муштараки зудамал ва омода намудани заминаи ҳуқуқии фаъолияти онҳо аз мавзӯъҳои асосии Ҳамоиши сарони давлатҳо буд. Сарвари давлати Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ташкил ёфтани чунин нерӯҳоро аз қадамҳои муҳими кишварҳои аъзои Созмони Аҳдномаи Амнияти дастаҷамъӣ дар роҳи муқовимат ба хатарҳои терроризму экстремизм ва гардиши ғайриқонунии маводи мухаддир арзёбӣ намуд ва ҳамзамон таъкид бар он дошт, ки бояд дар доираи ин созмон бештар санадҳое қабул шаванд, ки ба ҳамкории мушаххаси мақомоти дахлдори миллию байнидавлатӣ мусоидати фаъол намоянд.

Дар маҷмуъ фаъоляити СААД самтҳои гуногуни ҳивз ва таҳкиму густариши ҳамкориҳои ҳарбӣ-сиёсӣ ва амниятиро дар бар мегирад, ки дар замони муосир ин масъала хеле мубрам мебошад. Дар баробари рушди ҳамкориҳо ва раванди ҳамгироиҳо таъмини амнияти масъалаи рақами як ба шумор меравад. Пас дар зербоби минбаъда атрофи марҳилаҳои ташаккул ва самтҳои асосии фаъолияти СААД сухан хоҳад рафт.

АДАБИЁТ

1. Великая шахматная доска:Господство Америки и его геостратегические императивы/ Пер. с англ. - М.,Международные отношения. 1998. 254 с.
2. Самиев Х.Д. Сотсиологияи Равобити Байналмилал. Душанбе-2018; –280с.
3. Н. Талбак. Сатторзода А.«Дипломатияи муосири тоҷик»,– Душанбе: «Ирфон», 2006. – 224 с.
4. Зокиров Г. Донишномаи сиёсӣ. Душанбе-2007. –602 с.
5. Муқим Ҷ. «Сиёсат ва ҷанги иттилоотӣ».– Душанбе: «Деваштич», 2013. –71с.
6. Шарипов А. Масоили мубрами Шарқи муосир.– Душанбе:«Эр-граф», 2016; –295с.
7. Организация Договора о коллективной безопасности: (истоки, становление, перспективы) / В.Д.Николаенко. -М. : Науч. кн.,2004. - 222

ҲАДАФҲО ВА САМТҲОИ АСОСИИ ФАОЛИЯТИ СОЗМОНИ АҲДНОМАИ АМНИЯТИ ДАСТАҶАМЪӢ ДАР ЗАМОНИ МУОСИР

Дар баробари инкишоф додани робитаҳои дуҷониба кишварҳои пасошӯравӣ бо мақсади ривоҷу равнақи ҳамкориҳо, ҳамчунин ҷиҳати коҳиш додани мушкилоте, ки дар баробари соҳибистиқлол шудан ба миён омаданд, чанд иттиҳодияи байнидавлатӣ таъсис доданд, ки яке аз онҳо Созмони Аҳдномаи амнияти дастаҷамъӣ (СААД) мебошад. Тоҷикистон ба ин созмонҳо шомил буда, барои амалӣ намудани ҳадафҳои оинномавии онҳо фаъолона талош меварзад. Умумиятҳои зиёд ва боарзише, ки аз қабл боқӣ мондаанд, дар ҳошияи ИДМ ҳам имкон доданд, ки муносибату ҳамкориҳо идомаву таҳким ёбанд ва натиҷаҳои назаррас ҳам дошта бошанд. Созмони Аҳдномаи амнияти дастаҷамъӣ (СААД) ташкилоти байналмилалии минтақавӣ мебошад ва дар заминаи Аҳдномаи амнияти дастаҷамъӣ аз 15 майи соли 1992 бо мақсади ба шароити муосири геополитикӣ мутобиқ кардани ин Аҳднома ва имкониятҳои воқеии истифодаи нерӯҳо ва воситаҳои дифои дастаҷамъӣ таъсис дода шудааст.

Аҳдномаи амнияти дастаҷамъӣ дар шаҳри Тошканд бо иштироки сарварони шаш давлати ИДМ - Арманистон, Қазоқистон, Қирғизистон, Федератсияи Руссия, Тоҷикистон ва Узбекистон қабул карда мешавад.

Калидвожаҳо: СААД, ИДМ, Русия, геополитика, амнят, манфиатҳои миллӣ, рақобат

КЛЮЧЕВЫЕ ЦЕЛИ И НАПРАВЛЕНИЯ ОРГАНИЗАЦИИ ДОГОВОРА О КОЛЛЕКТИВНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ В СОВРЕМЕННОМ МИРЕ

Наряду с развитием двусторонних отношений постсоветские государства создали ряд межгосударственных неправительственных организаций, одной из которых является Организация Договора о коллективной безопасности (ОДКБ). Таджикистан участвует в этих организациях и активно участвует в реализации их уставных целей. Многие и наиболее важные факторы в СНГ также позволили поддерживать отношения и сотрудничество и иметь значительные результаты. Организация Договора о коллективной безопасности (ОДКБ) является региональной международной организацией, основанной на Договоре о коллективной безопасности от 15 мая 1992 года, с целью адаптации Пакта и возможностей использования возможностей коллективной обороны и коллективной обороны. Договор о коллективной безопасности будет принят в Ташкенте с участием глав шести государств СНГ - Армении, Казахстана, Кыргызстана, России, Таджикистана и Узбекистана.

Ключевые слова: ОДКБ, СНГ, Россия, геополитика, безопасность, национальные интересы, конкуренция.

KEY GOALS AND DIRECTIONS OF THE COLLECTIVE SECURITY TREATY ORGANIZATION IN THE MODERN WORLD

Along with the development of bilateral relations, the post-Soviet states have established a number of interstate non-governmental organizations, one of which is the Collective Security Treaty Organization (CSTO). Tajikistan is involved in these organizations and is actively engaged in the implementation of their charter goals. The many and the most important factors in the CIS have also made it possible to maintain relations and cooperation and to have significant results. The Collective Security Treaty Organization (CSTO) is a regional international organization based on the Collective Security Treaty of 15 May 1992, with the aim of adapting the Covenant and the potential for the use of the collective defense and collective defense capabilities. The Collective Security Treaty will be adopted in Tashkent with the participation of heads of six states of CIS - Armenia, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Russia, Tajikistan, and Uzbekistan.

Key words: CSTO, CIS, Russia, geopolitics, security, national interests, competition

Сведения об авторе: ***Кабиров Беҳруз*** – Магистр второго курса кафедры зарубежного регионоведения, факультета Международных отношение ТНУ. Тел: **888-08-66-65**. E-mail: **ayubjonzakurloev@gmail.com**

Information about the author: ***Кабиров Беҳруз.*** – second year graduate student of the Department of foreign Regional studies, Faculty of International Relations of TNU. Tel: **888-08-66-65**. Email: **ayubjonzakurloev@gmail.com**

ЗӮРОВАРӢ ДАР ОИЛА, РОҲҲОИ ПЕШГИРӢ ВА БАРТАРАФСОЗИИ ОН

Карамхудоева А.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Зӯроварӣ дар оила яке аз шаклҳои аз ҳама бештар паҳнгардидаи поймолсозии ҳуқуқ ва озодиҳои инсон мебошад. Зӯроварӣ дар оила – кирдори зиддиҳуқуқии қасдонаи дорои хусусияти ҷисмонӣ, рӯҳӣ, шаҳвонӣ ё иқтисодӣ, ки дар доираи муносибатҳои оилавӣ аз ҷониби як узви оила нисбат ба дигар узви оила содир шуда, боиси поймол шудани ҳуқуқ ва озодиҳои ӯ, расонидани дарди ҷисмонӣ ё зарар ба саломатии ӯ мегардад ё таҳдиди расонидани чунин зарарро ба вуҷуд меорад [4, моддаи 1].

Истилоҳи «зӯроварӣ дар оила» маънои рафтори бераҳмонаи як нафар нисбати дигар нафаре, ки бо ӯ дар муносибати наздик қарор дорад, фахмида мешавад. Дар санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ ва умуман, дар адабиёти ҳуқуқӣ шаклҳои зерини амалҳои зуроварандаро ҷудо мекунанд:

- Зӯроварии ҷисмонӣ;
- Зӯроварии психикӣ (эҳсосӣ);
- Зӯроварии шаҳвонӣ

Ассотсиатсияи миллии кормандони иҷтимоии Иёлоти муттаҳидаи Амрико зӯроварӣ дар оиларо ҳамҷун зӯроварии эҳсосӣ ва ё зӯроварии шаҳвонии нисбати аъзоёни оила, дидаю дониста ва ё тасодуфан содиршударо муайян мекунад. Зери мафҳуми зӯроварии ҷисмонӣ амалҳои зерин дар назар дошта мешавад: куштор, лату кӯб, маҷбурӣ исқоти ҳамл кардан, куштани кӯдаки навзод, монеа шудан ба хӯрдани хӯрок, барои нагирифтани кӯмаки тиббӣ маҷбур сохтан, маҷбурсозӣ ва ё назорат бурдан дар масъалаи такрористеҳсолкунии насл. Дар зери мафҳуми зӯроварии психикӣ бошад пеш аз ҳама маҳдуд сохтан дар рафтор, таҳдид, никоҳи маҷбурӣ ва ба ин монанд фаҳмида мешавад. Зӯроварии шаҳвонӣ гуфта ҷунин амалҳо дар назар дошта мешаванд: таҷовуз ба номус, инсест, хамагуна талоши шаҳвонӣ фаҳмида мешавад. Объекти зӯроварии оилавӣ ҳамаи аъзоёни оила шуда метавонанд. Дар илми муосир се навъи бераҳмии оилавиро ҷудо мекунанд [2;39-44]:

- аз тарафи волидайн нисбати фарзандон;
- аз тарафи як ҳамсар нисбати дигараш;
- аз тарафи фарзандон ва ё наберагон нисбати пиронсолони оила.

Дар маҷмӯъ ҳар як навъи мушаххаси зӯровари мушкилоти алоҳидаи доро хусусиятҳои ба худ хос мебошад. Сабаб, шароит ва шаклҳои зуҳуршавии зӯроварӣ, инҷунин оқибатҳои амалҳои зӯроваранда вобаста ба объект ҷиҳатҳои хоси худро доранд, ки ҳангоми ҷорачӯии офиятбахшӣ ва бартараф намудани зуроварӣ дар оила онҳоро ба назар гирифтан зарур аст. Бояд тазаккур дод, ки оила «ячейкаи» асосии иҷтимоиест, ки ҳамагуна ҷомеа бар он қарор дорад. Ҷомеа тавре мешавад, ки онро муносибатҳои оилавӣ ташаккул медиҳад. Бинобар ин таъсири проблемаҳои гендерӣ ба вазъи муносибатҳои оилавӣ ва ҷамъиятӣ мустақиман аст.

Мавриди зикр аст, ки дар Конституцсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон доир ба баробарҳуқуқии тамоми шаҳрвандони ҷумҳурӣ новобаста аз мақоми иҷтимоӣ, мансаб ҳуқуқҳои инсонро арзиши олӣ дониста барои бартарафсозии ҳаргуна зӯроварӣ дар оила ва дигар табақаи ҷомеаро пешгирӣ ва ҳуқуқҳои инсонро ҳимоят мекунад. Давлат ҳуқуқ ва озодиҳои ҳар фардро, новобаста ба миллат, ҷинс, забон, дин, эътиқодоти сиёсӣ, таҳсилот, вазъи иҷтимоӣ ва дороии он, кафолат медиҳад. Мардон ва занон баробарҳуқуқ мебошанд [5; моддаи 17]. Баробарии гендерӣ маънои онро дорад, ки

занон ва мардон бояд дастрасӣ ва имкониятҳои баробар барои рушд ва шароитҳои баробар барои ба таври пурра амалӣ намудани ҳуқуқҳои худро дошта бошанд.

Муносибати ҷамъияту давлат низ ба бераҳмӣ дар оила тӯли таърих тағйир ёфтааст. Пештар навъҳои зиёди зӯроварӣ дар ҳаёти оилавӣ ҳамчун амали меъёрӣ дониста мешуданд. Қариб, ки дар тамоми ҷаҳон давлат ба корҳои оилавӣ дахолат намекард, аммо дар баробари ин ба мард як қатор салоҳиятҳоро аз болоидигар аъзоёни оила дода буд. Ҳатто дар чунин давлатҳо ба монанди Англия ва ИМА дар асрҳои XIX ва XX зуроварӣ дар оила зуҳуроти меъёрӣ дониста шуда, дар қонунгузорӣ истифода бурдани он иҷозат дода шуда буд. Дар Англия дар ибтидои асри XX мард ҳуқуқ дошт ҳамсарӣ шаттоҳашро дар хона лату куб кунад, ба шарте, ки калтак барои лату куб аз ангушти калониаш ғафс набошад. Дар Амрико бошад дар асри XIX дар ҳолатҳои қатъиян зарур ҳангоми ҷазодиҳии ҷисмонии ҳамсар мард расман аз ҷавобгарӣ озод карда мешуд.

Танҳо дар солҳои 70-80-уми асри XX дар Ғарб баъд аз оне, ки ғояи баробарҳуқуқии занону мардон дар никоҳу кор васеъ паҳн гардид, масалаи зуроварӣ дар оила низ ҳамҷун зуҳуроти манфи этироф гашта, мушкилоти иҷтимоӣ дониста шуд.˙ Ин масъалла бо саъю кӯшиши ташкилотҳои ғайридавлатии занон, мутахасисони соҳаи тадқиқотҳои гендерӣ ва кормандони иҷтимоӣ оҳиста-оҳиста дар ҷомеа кушода шуд. Маҳз дар ҳамин солҳо бо таъсири ташкилотҳои ғайридавлатӣ дар қисми зиёди мамлакатҳои Ғарб паноҳгоҳҳо барои занони гирифтори зулму зуроваригашта таъсис дода шуданд. Дар соли 1984 бошад Б. Левӣ китобе ба нашр расонид, ки ба масъалаи муносибати бераҳмона дар оила бахшида шуда буд. Б. Левӣ ин зуҳуротро дар ҷомеа дар байни ҳамаи қишрҳо васеъ паҳншуда донистааст [3].

Дар Иттиҳоди шуравӣ зуроварӣ дар оила масъалаи пӯшида буда, муҳокимаи он қатъиян манъ буд.Бо он танҳо криминологҳо ва дигар мутахассисон ҳангоми омӯзиши масъалаи ҷиноятҳои оилавӣ сару кор доштанд. Дар қонунгузории ин мамлакат объекти аввалиндараҷаи ҳифзнамоӣ танҳо манфиатҳои давлатӣ ва моликияти давлатӣ ба ҳисоб рафта, зуроварӣ дар оила ҳамчун мушкилоти иҷтимоӣ ҷой доштанаметавонист.Одатан омӯзиши зуроварӣ дар оила мувофиқи банди Кодекси ҷиноятӣ танҳо ҳангоми истифодабарии зуроварии ҷисмонӣ диди баромада мешуд. Оид ба паҳлӯҳои гуногуни ин зуҳуроти иҷтимоӣ, ки дар шаклҳои гуногун зоҳир мешавад танҳо дар доираи зуроварии ҷисмонӣ ишора мешудухалос. Муҳокимаи оммавии масъалаи зуроварӣ дар оила танҳо даҳсоли охир оғоз шудааст. Дар даҳ-понздаҳ соли охир бо туфайли фаъолияти ташкилотҳои байналхалқии ҳифзи ҳуқуқ тасаввурот оиди риояи ҳуқуқи инсон, ба таври назаррас, хеле зиёд шудааст. Ҳамзамон тасаввурот нисбати ҷавобгарии давлат низ барои зуроварӣ дар оила тағйир ёфтааст. Пештар ҷунин қабул шуда буд, ки давлат танҳо барои фаъолияти идораҳои ҳокимиятии худ ҷавобгӯ буда барои амалҳои шахсони алоҳда ҷавобгариро ба ӯҳда надошт. Ҳозир бошад дар бебарории давлат баҳри пешгирӣ ва ё бартараф намудани вайронкунии ҳуқуқи инсон, аз он ҷумла аз тарафи шахсони алоҳида, давлатро дар назди иттиҳоди байналхалқӣ ҷавобгӯ мекунад.

Зуроварӣ дар оила як қатор ҳуқуқҳои инсонро вайрон мекунанд аз он ҷумла ҳуқуқи ҳар як нафар барои ҳифзи баробар дар назди қонун ва ҳифз аз ҳуқуқвайронкунӣ аз рӯи аломатҳои ҷинсӣ; ҳуқуқи гирифтор нашудан ба муносибати бераҳмона, ҳуқуқ ба ҳаёт ва дахлнопазирии ҷисмонӣ, ҳуқуқ ба меъёрҳои олии саломатии ҷисмонию психикӣ [3].

Ҳолатҳои зарурӣ барои ҳифзи ҳуқуқӣ аз зуроварии оилавӣ дар ҳуҷҷатҳои байналхалқӣ оварда шудаанд: Декларатсияи умумиҷаҳонии ҳуқуқи башар, Декларатсияи ҳуқуқи кӯдак. Конвенсия оиди бартараф намудани ҳамаи шаклҳои ҳуқуқпоймолкунӣ нисбати занон, Декларатсия оиди решакан кардани зӯроварӣ нисбати занон, Ковенсия оиди мукофонидани баробари занону мардон барои меҳнати арзиши якхеладошта, Конвенсия оиди нигоҳбонии модарон, Конвенсия оиди муносибатҳои баробар ва имкониятҳои баробар занон ва мардони меҳнатҷӣ вағайра.

Меъёрҳои байналхалқии ҳуқуқӣ дар қарорҳои амсоли судӣ (суди аврупоӣ оид ба

ҳуқуқӣ инсон ва дигар судҳои минтақавӣ), маърузаҳо оиди риояи ҳуқуқи инсон ва дигар ҳуҷҷатҳои СММ муқаррар гаштаанд. Дар натиҷаи муносибатҳои носолим дар оила одатан зарари асосиро кӯдакон, перонсолон, маъюбон, заноне мебинанд, ки худро ҳифз карда наметавонанд.

Муайянсозии зулму зуроварӣ дар оила ҳамчун проблеммаи иҷтимоӣ ин қадами аввалин барои ҳалли он аст. Аммо дар ин самт як қатор монеаҳо мавҷуданд, аз қабили: набудани базаи назариявӣ ва қоидаҳои аниқ; набудани маълумоти кофи дар бораи сабаб ва сатҳи истифодабарии қувва дар оила.

Ҳангоми таҳлил намудани зуроварӣ дар оила душвориҳои зерин ҷой доранд:

1. Зуроварӣ дар оила бо дараҷаи баланди ниҳонӣ будани худ фарқ мекунад. Сабаби ба вуҷуд омадани чунин ҳолат ин аз як тараф надоштани хоҳиш барои ба мақомотҳои ҳифзи ҳуқуқ арз кардан ва вобастагии иқтисодии зарардидагон мебошад, ки садди роҳи онҳо мешавад. Аз тарафи дигар сабаби ниҳонӣ будани зуроварӣ дар надоштани хоҳишу имконияти мақомотҳои ҳифзи ҳуқуқ барои таъмин намудани бехатарии ҷабрдидагон мебошад.

На дар собиқ Иттиҳоди шуравӣ ва на дар Тоҷикистони муосир омори расмӣ дар бораи зуроварӣ дар оила набуду нест. Омор дар бораи ҷиноятҳорӣ дар шакли умумӣ мавҷуд буда, дар он шумораи ҷабрдидагон аз зуроварӣ дар оила ба таври алоҳида нишон дода нашудааст.

Маълумоти асосиро дар бораи зуроварӣ дар оила, сабабҳо ва шароитҳои он, шахсияти ҷиноятко ва ҷабрдида аз тадқиқотҳои сотсиологӣ ба даст оварда метавонем. Дар натиҷаи пурсишҳое, ки бо 150 нафар ҳамсӯҳбат шудам доир ба сабаҳои зӯроварӣ дар оила аслан чунин натиҷа доданд. Аксари шахсон сабаби зӯроварӣ дар оиларо дар надоштани дониши кофӣ, аз мутолиа дур мондан, таъсироти бевоситаи маводҳои мадхушкунанда, мушкилотҳои хонаводагӣ, нофаҳмиҳо дар оила, ки бештар ба ин ақида буданд, ки аксар вақт дар ҳолати истифода аз маводҳои машруботӣ сар мезанад. Аммо зӯроварӣ дар оила нафақат аз як тараф балки нистаби кӯдакон низ ба назар мерасад. Мушкилотҳои хонаводагӣ яке аз он сабабҳое мебошад, ки ба ин ҳолати ногувор рӯ ба рӯ мешаванд. Барои бо муваффақ бартараф кардани зуроварӣ дар оила, натанҳо онро маълум сохтан, балки сабабҳои онро низ муайян кардан зарур аст. Зуровари дар оила зуҳуроти мураккаб буда, омӯзиши он бо мушкилиҳои зиёд пайваст аст:

- Муносибатҳои байни одамон як соҳаи махсуси душвор омухташаванда буда, ба танзим даровардани ҳаёти оилавӣ ҳамеша масъалаи душвор буд;
- Робитаҳои байни аъзоёни оиларо аз берун ба танзим даровардан мушкил аст;
- Зуроварӣ дар оила якхела набуда шаклҳои зиёди зуҳуршавӣ дорад.

Ҳама намуди зуроварии ҷисмонӣ, психологӣ ва шаҳвонӣ ки нисбати занон дар асоси нишонаҳои ҷинсӣ аз ҷониби шахс ваё шахсоне, ки бо ҳам муносибатҳои наздики хешутаборӣ доранд ҳисобида мешавад. Аз он ҷумла таҳқиру таҳдид, лату куби вазнини ҷисмонӣ, дуздӣ, тарсонидан, маҷбурсозӣ, таъқиб кардан, ба таври зурӣ ва ғайриқонуни ворид шудан ба манзил, ноҳуд сохтани моликият, таҷовуз ба номус дар оила, зуровари нисбати хизматгори хона, истисмори аъзоёни оила ва амалҳои ба ин монандро ҳамчун зуроварӣ дар оила дидан заруараст [6, с.9-10].

Дар муайян намудани зуроварӣ одатан ду равиш мавҷуд аст: равиши маҳдуд ва равиши васеъ. Равиши маҳдуд зери мафҳуми зуроварӣ танҳо истифодаи зуроварии ҷисмониро дар назар дорад. Равиши васеъ бошад истифодаи ҳама намуди зуроварӣ ва ё таҳдиди истифодаи зуроварӣ, яъне зуроварӣ метавонад ҳам ҷисмонӣ бошад ва ҳам психикӣ. Зуроварии ҷисмонӣ – ин таъсиррасонии ғайриқонунии ба ҷамъият хатарнок мебошад, ки ба ҷисми дигар инсон бе ихтиёри ӯ расонида мешавад. Аз рӯи хислатҳои баёншавӣ ҳамчун расонидани зарба, захмдоркунӣ ва дигар намуди таъсиррасонӣ ба пусти инсон бо воситаи истифодаи қувваи ҷисмонӣ, яроқи оташнишон, яроқи сард, моеи кимиёвии ба инсон зарарнок ва ба ин монанд ва ё таъсир расонидан ба узвҳои дохилаи инсон мебошад. Дар баъзе ҳолатҳо зуроварӣ метавонад ягон зарари назаррас нарасонад, аммо дар дигар ҳолат метавонад зарари ҷисмони ва ҳатто ба марг барад.

Ҳамин тавр, амалҳои зуроваронаи ҷиноӣ аз ҳам бо ҳаҷми зарари ҷисмонии ба ҷабрдида расонида, фарқмекунад [1;267].

Зуроварии психикӣ – дар қонунгузорӣ ибораи «таҳдиди истифодаи зуроварӣ»-ро бештар истифода мебаранд. Зери мафҳуми таҳдиди истифодаи зуроварӣ тарсондани фард аз истифодаи зуроварии ҷисмонӣ нисбати ӯ фаҳмида мешавад. Ин воситаи таъсиррасонӣ ба психикаи инсон барои маҷбур сохтан ва итоат кардани ӯ ба иҷрои дархостҳои ҷиноӣ мебошад. Ҷиноят бар зиди шахс – ин як гурӯҳ корнамоиҳои ба ҷамъият зараровар мебошанд, ки бар зиди ҳуқуқҳои асоситарини шаҳрвандон равона шудааст. Дар маҷмӯъ онҳоро ба шаш гурӯҳ ҷудо мекунанд:

Ҷиноят бар зидиҳаёт; ҷиноят бар зиди саломатӣ; ҷиноят бар зиди озодӣ ва нангу номус; ҷиноят бар зиди дахлнопазирии ҷинсӣ ва озодии ҷинсӣ; ҷиноят бар зиди ҳуқуқҳои конституцсионии инсон ва шаҳрванд; ҷиноят бар зиди оила ва ноболиғон.

Зуроварӣ аз тарафи шахси наздик ҳамавақт зарари бештари ҷисмонӣ ва рӯҳӣ меорад, нисбат ба зуроварӣ аз тарафи шахси бегона содир шуда. Чунки аз тарафи шахси наздик мо ҳамеша дастгирӣ, якдигарфаҳмӣ ва ҳисси ҳамдилиро интизорем. Дар ҳолати содир шудани зуроварӣ дар оила принсипи асосии он – бехатарии мавҷудияти ҳар як аъзои оила вайрон мешавад. Кодекси ҷиноӣ, кодекси оила вазифаи ҷазодиҳиро иҷро мекунанд, онҳо барои ҷазодиҳӣ равона шудаанд на барои тарбияномоӣ. Барои бартараф намудани зуроварӣ дар оила танҳо як ҷораҳои ҷазодиҳӣ басанда набуда, кори ҷиддӣ дар соҳаи пешгирикунӣ ва тарбия гузаронидан зарур аст.

Нишондодҳои омории ВКД ҶТ нишон медиҳад, ки дар 75% мавридҳо занон ҷабрдидагони зӯроварӣ дар оила мебошанд. Зӯроварӣ дар оила (ЗО) дар нисбати занонро аксаран зӯроварии гендерӣ меноманд, чунки он сабаби нақши тобеӣ доштани занон дар ҷомеа рух медиҳад. Дар бисёре аз кишварҳо, ҳуқуқҳои нобаробари байни занон ва мардон бо сабабҳои қолабҳои стереотипӣ дар муносибат ба нақшҳои гендерӣ рух медиҳанд, ки худ сабаби аслиест барои зӯроварӣ нисбати занон, ва пеш аз ҳама - зӯроварӣ дар оила [6; 11].

Пешгирӣ ва роҳ надодани зӯроварӣ дар оила бар асоси усулу принсипҳои асосӣ амалӣ карда мешавад:

- қонуният;
- баробарӣ;
- махфӣ будан;
- дастрасӣ ба адолати судӣ;
- ҳимоя ва бехатарии ҷабрдида;
- ҳамкории мақомоти идоракунии иҷтимоӣ бо ҷомеаи шаҳрвандӣ ва ташкилотҳои байналмилалӣ

Зӯроварӣ дар оила як қатор оқибатҳои манфӣ ва вазнини, ҳам дарозмуддат, ҳам кӯтоҳмуддат, ҳам бевосита (барои ҷабрдидагон) ва ҳам бавосита (барои шахсони ба ҳангоми амалҳои зӯроварӣ ҳузур дошта) дорад. Зӯроварӣ дар оила сатҳи бехатарии тамоми аъзои оиларо поин оварда, боварии онҳоро ба атрофиён аз байн мебарад. Оқибатҳои манфӣ ҳам дар худи ҷабрдида, ҳам дар тамоми аъзои оила, ҳам дар худи зӯровар ва тамоми ҷомеа ба таври умум, мушоҳида карда мешавад. Оқибатҳоро метавон дар сатҳҳои ҷисмонӣ, равонӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоӣ мушоҳида намуд [6, 11-12].

Хамчунин бояд зикр кард, ки алббата зӯроварӣ дар олиа бе таъсир нахоҳад монд ва он бевоста оқибатҳои манфиии худро ба оила ва ҷомеъа мерасонад, ки боиси харобшавии майнаи асаби сари одам, ҷудошавии оилаҳо, аз даст додани аъзои ола, ва баъзан ҳолатҳо даст задан ба худкуши оварда мерасонад. Ҳамчунин бояд зикр кард ки ба чунин ҳолтҳо оварда мерасонад:

- ҷазои маъмурӣ ва ё ҷиноятӣ, ҳабскунии ҷиноятӣ;
- доғдор гардидани шаъну эътибор;
- радшавии иҷтимоии зӯровар аз ҷониби аъзои ҷомеа, хешу таборон ва дӯстон, ва дар оқибат рӯ овардан ба машруботи спиртдор ва этиёд ба маводи мухаддир-наркомания;

- майл ба худкушӣ.

Оқибатҳоро метавон дар сатҳҳои ҷисмонӣ, равонӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоӣ мушоҳида намуд. Ба таври умумӣ оқибати аз ҳама паҳнгаштатарин барои ҷомеа иборат аст аз:

- хароҷоти иловагӣ барои таъмини ҳифзи тартиботи ҷамъиятӣ, хароҷот барои муқаррароти ҳуқуқи юридикӣ, таҳлилҳои тиббӣ ва муолиҷаи ҷабрдидагон;

- хароҷот барои нигоҳубини зӯроварон дар муассисаҳои ҷазодиҳӣ- пенитенсиарӣ;

- қолабҳои стереотипӣ ва ҷазо надодани гунаҳкорон ба паст гардидани нақши занон дар ҷомеа ва саҳми онҳо дар рушди ҷомеа мусоидат менамояд;

- оилаҳои вайроншуда, талоқу ҷудошавиҳо, тарбияи ноқиси фарзандон.

АДАБИЁТ

1. Бобосодиқова Г.Б., Каримова М.Т ва диг. Асосҳои идоракунии ҷанбаҳои гендерӣ. – Душанбе.2011.
2. Бахромбеков Д.А.,Чураев Ч.Д.,Зеваров Х.,Миров Ф., Шоев К. Кори иҷтимоӣ бо оила. - Душанбе, 2012.
3. Из опыта Канады / США:экономика, политика, идеология. 1996.№ 3.
4. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон № 954 аз 19 марти соли 2013 «Дар бораи пешгирии зӯроварӣ дар оила» моддаи 1
5. Конституция Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе. 2016 м..17.
6. Пешгири зӯроварӣ дар оила китоби иттилоотӣ.- Душанбе. 2016
7. Социальная работа: теория и практика: Учеб. пособие / Отв. Ред. д.и.н., проф. Е.И. Холостова. – М.: ИНФРА, 2001.

ЗӮРОВАРӢ ДАР ОИЛА, РОҲҲОИ ПЕШГИРӢ ВА БАРТАРАФСОЗИИ ОН

Дар мақолаи мазкур муаллиф оиди мафҳум ва моҳияти зӯроварӣ дар оила ва ҳамчунин дар асоси амӯзиши адабиётӣ илмӣ ба таври мухтасар додани маълумотҳои таърихӣ ва инкишоф ёфтани проблемаҳои зӯроварӣ дар оила маълумот медиҳад. Муаллиф инчунин доир ба таъсироти бевоситаи зӯроварӣ, сабабҳои зӯровариро ошкор карда, бо фикрҳои баъзе ашхосон муқоисаронӣ кунад. Дар баробари ин доир ба сабабҳои пешгирӣ ва оқибатҳои зӯроварӣ дар оила низ дар асоси асарҳои илмӣ нишон дода онҳоро муқоиса ва таҳлил намудааст. Аз ин ҷиҳат мавзӯи мазкур ба яке аз проблемаҳои глобалии ҷаҳон ҳамчун зуҳуроти номатлубе, ки бевосита ба ҷомеъа хатари манфӣ дорад бахшида шудааст. Мақсади расонидани маълумот ба хонандаи азиз аз он иборат аст, км мо мухтасар ба таърихи ба вуҷуд омадан ва инкишоф ёфтани проблемаҳои зуроварӣ дар оила дошта, вазъияти ёрӣ ба ин гурӯҳи оила шинос шудан аст. Инсон ҳангоми ба зуроварӣ гирифтор шудан бисёр қобилиятҳои худро аз даст медиҳад ва ба кӯмаку дастгирии атрофиён ниёзманд мешавад. Дар мақола муносибати ҷамъият ба одамоне, ки зуроварии чисмонӣ, зуроварии психикӣ, зуроварии шахвонӣ доштанд нишон дода шудааст. Дар вакти зуроварӣ шахс ба нуқсонҳои психикӣ ва ҷисмонӣ дучор мешавад. Вобаста ба ин масъала фикру ақидаҳои Б. Леви низ баён шудаанд.

Калидвожаҳо: зуроварии ҷисмонӣ, зуровари психикӣ, зуроварии шахвонӣ, чазо, оила, оқибатхои зуроварӣ.

ПРОТИВОДЕЙСТВИЕ НАСИЛИЮ В СЕМЬЕ

В этой статье автор дает краткий обзор значения и сущности насилия в семье, а также развития литературы на основе исторической литературы и развития насилия в семье. Автор также раскрывает последствия косвенных последствий насилия, причины насилия и констатирует с мнением некоторых людей. В то же время причины и последствия насилия в мире также основаны на научных работах, их сравнение и анализ. В связи с этим данная тема посвящена одной из самых разрушительных мировых проблем в мире как нежелательному явлению, представляющему собой прямую угрозу для общества. Цель информирования нашего дорогого читателя состоит в том, что у нас есть краткий обзор истории возникновения и развития семейных проблем и положения этой семьи. Человек теряет большинство своих способностей, когда он болен и нуждается в помощи и поддержке. В статье показано отношение общества к людям, которые подверглись физическому, психологическому насилию или сексуальному насилию. Когда человек подвергается насилию, он или она подвержен психическим и физическим расстройствам. В связи с этим мнения и мнения Б. Леви также описан.

Ключевые слова: физическое насилие, психическое насилие, сексуальное насилие, наказание, семья, последствия насилия.

COUNTERING VIOLENCE IN THE FAMILY

In this article, the author gives a brief overview of the meaning and essence of domestic violence, as well as the development of literary literature on the basis of historical literature and the development of domestic violence. The author also reveals the consequences of indirect consequences of violence, causes of violence and

contrasts with the opinion of some people. At the same time, the causes and consequences of violence in the world are also based on scientific works, their comparison and analysis. In this regard, this topic is devoted to one of the most destructive world problems in the world as an undesirable phenomenon that poses a direct threat to society. The purpose of informing our dear reader is that we have a brief overview of the history of the emergence and development of family problems and the situation of this family. A person loses most of his abilities when he is sick and needs help and support. The article shows the attitude of society towards people who have been subjected to physical, psychological or sexual violence. When a person is abused, he or she is subject to mental and physical disorders. In this regard, the views and opinions of B. levy are also described.

Keywords: physical violence, mental violence, sexual violence, punishment, family, cconsequences of violence.

Сведения об авторе: ***Карамхудоева Анзурат Асламовна*** – Таджикский национальный университет, магистрант второго курса, специальность социальной работы, кафедры социальной работы. Телефон: **501 33 04 00**. E-mail: **tutiyoeva@list.ru**

Information about the author: ***Karamkhudoeva Anzurat Aslamovna*** – Tajik National University, second-year graduate student, specialty of social work, department of social work. Phone: **501 33 04 00**. E-mail: **tutiyoeva@list.ru**

АЗ ТАЪРИХИ МУНОСИБАТ БО ШАХСОНИ ИМКОНИЯТАШОН МАҲДУД

Гулов Р. Неъматов Р.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Инсон аз рӯзи ба дунё омаданаш ба кӯмаку дастгирӣ ва меҳрубонии атрофён ниёз дорад, аз ин рӯ ӯ наметавонад бе алоқамандӣ ва дар робита бо дигарон ташаккул ва ба воя расад. Хусусан, агар ӯ имконияти маҳдуд дошта бошад, манбаи асосии таъминот ва нигоҳубинии ӯ атрофиён ба ҳисоб меравад. Чунки ҳамин маҳдудият боиси он мегардад, ки ӯ аз баъзе имкониятҳо бенасиб монад. Ва инсонҳои тавоноӣ солим дар кӯмаку дастгирии ин шахсон бояд ҳамеша омода бошанд. Дар ин бора устод Рӯдакӣ беҳуда нагуфтааст:

Гар бар сари нафси худ амирӣ, мардӣ,
Бар кӯру кар ар нукта нагирӣ, мардӣ.
Мардӣ набувад фитодаро пой задан,
Гар дасти фитодае бигирӣ, мардӣ! (Рӯдакӣ)

Аз гуфтаҳои устод чунин хулоса кардан мумкин аст, ки маҳз инсон ҳамон вақт худро ҷавонмард ҳис мекунад, ки агар дасти ниёзмандеро гирифта ӯро хурсанду хушҳол кунад. Ҳамакнун зарур шуморидем, ки ходандаро ба таъриҳи муносибат бо шахсони имкояташон махдуд шинос намоем.

Сабаби ба баъзе маълумотҳои таъриҳӣ шинос намудан аз он иборат аст, ки ғайр аз донишҷӯёни курси охирини шӯъбаи олигофренӣ-(аз истилоҳи юнонии olygos –камтар, кам ва phren-фикр) гирифта шуда маъноиш камақлӣ мебошад, донишҷӯёни дигар шӯъбаҳо ба маълумотҳои таъриҳӣ шинос карда намешаванд [1, с.101]. Бинобар ин, маълумоти мухтасари таъриҳиро зарур шуморидем.

Мақсади маълумоти таъриҳӣ аз он иборат аст, ки хоандаи мо мухтассар ба таъриҳи ба вуҷуд омадан ва инкишоф ёфтани проблемаҳои тарбия ва таълими бачагони нуқсон дошта ба вазъияти ёрӣ ба ин гурӯҳи бачагон ва ҷустуҷӯи камбудиҳо шинос намуда ба он масъалаҳое, ки барои ба таври ҳақиқӣ (объективӣ) фаҳмидан ва баҳо додан ба ин проблемаҳои педагогикаи махсуси замони ҳозира (муосир) мадад расонда метавонанд диққати онҳоро ҷалб намоем.

Мувофиқи нишондоди сарчашмаҳо дар Юнони қадим, аз ҷумла Спарта асри (IV-VIII то давраи мо), ки солҳои дурудароз ба инкишофи ҷисми солим эътибори махсус медоданд ва кӯдаконе, ки бо ягон нуқсони намоёни ҷисмонӣ ба дунё меомаданд, онҳоро несту нобуд мекарданд, чунки Спарта давлатӣ ҳарбӣ буд ва бачагони нуқсондошта

барои Спарта нонхӯрони зиёдатӣ ҳисоб мешуданд. Бачаҳои ҷисман носолимро ба ҷарӣ меандохтанд. Шоҳи Спарта Ликург ин амалро ба ҳукми қонун дароварда буд. [1, с.21].

Ақидаҳои Лекург то ба он дараҷа дар Юнони Қадим густариш ёфта буданд ва ба ҳадафҳои ҳукмфармоии ин давлатҳо, ки барномаи омодасозии ҷанговарони тандурусту нерӯмандро дар бар мегирифт, мувофиқат мекарданд. Дар ин барнома бачаҳои ҷисман носолим шомил намешуданд [1, с.9-10].

Ин ғояҳо ба ақидаҳои муайяни фалсафӣ такя мекарданд, одамони ҷисман ва рӯҳан беморро барои ҷомеа ва давлат беманфиат медонистанд. Ин ақидаҳо амали ҷисман нобуд сохтани бачаҳои носолиму маъюбро ҳимоя менамуданд. Афлотун (солҳои 427-347 то давраи мо) дар асарҳояш барои зиндагӣ нолозим будани нобиноён, ношунавоён ва оҷизонро ба таъкид меовард, Арасту (384-322 то давраи мо) низ чунин ақида дошт, вале ӯ эътироф мекард, ки одамони нобино ба инкишофи ақлӣ қодиранд, вале шахсони гунгу кар ба инкишофи ақлӣ қодир нестанд. [1, 9 с.].

Муносибати ҷамъият ҳам ба одамоне, ки нуқсонҳои психикӣ ва ҷисмонӣ доштанд дар Европаи асри миёнагӣ ҳам ғайри гуманистӣ буд. Бинобар ин, бисёр одамони гирифтори бемории рӯҳӣ дошта, аз тарафи муассисаҳои динӣ дар оташ сӯзонда мешуданд. Ин амалро ҳамчун амали пок намудани ҷамъият аз қувваҳои нопок ҳисоб мекарданд. Чи тавре мебинем то асри миёна тақдири ин бадбахтон чи тавр ҳал карда мешуд, хатто баъзеи онҳоро фарзандони шайтон меномиданд, қисми дигарро мушбачаҳо ва ғайра. Яъне ба онҳо ба назари таҳқир менигаристанд. Баъди асри миёна дар ҳаёти онҳо баъзе тағйиротҳо ба вуҷуд омад. Аз ҷумла аввалин ёрӣ ба ин гурӯҳи бачагон, хусусан бачагоне, ки нуқсонҳои онҳо хеле равшан намоён буд, аз ҷумла нуқсонҳои психикӣ (руҳӣ) ва нуқсонҳои фикрӣ ба монанди идиотӣ (албаҳӣ, беақлӣ) дар асрҳои XVШ ба миён омад. Чунки камақлон аз ҷиҳати инкишофи фикрӣ аз бачагони инкишофи муътадил дошта хеле қафо мемонданд [1, с.9].

Аввалин кӯшишҳои инсондӯстона нисбат ба бачагони нуқсони психикӣ дошта ва кӯшишҳои муносибати илмӣ нисбат ба онҳо дар Франция ба вуҷуд омад. Ба ин кор духтур-психиатр - яъне руҳшиносӣ франсуз Филип Пинель (1745-1826) машғул гашт. То ин давра навиштааст, Замский Ханани Самсонович дар асараш «Бачагони аз ҷиҳати фикри қафомонда»: - « Таърихи омӯхтани он, тарбия ва таълими онҳо аз замонҳои қадим то миёнаҳои асри XX», проблемаи идиотӣ (беақл) ҳамчун ҳолати махсус, ки гӯё дар натиҷаи он қобилияти фикрии бача ҳеҷ гоҳ зоҳир намегардад, ё худ дар тамоми давраи ҳаёт инкишоф намеёбад» ҳисоб карда мешуд [1, с.21].

Бояд эътироф намуд, ки Замский Ханани Самсонович яке аз олимони хеле машҳури соҳаи илми педагогикаи олигофренӣ дар Иттиҳои Шуравӣ ва дар давраи ҳозира дар Россия ба шумор меравад. Китоби дарсии «Таърихи педагогикаи олигофренӣ» низ ба қалами ӯ тааллуқ дорад. Нашри аввал ба соли 1976 ва нашри дуюм ба соли 1984 рост меояд [1, с.10].

Фаъолияти Филип Пинелро шогирди ӯ Пинел Жан-Этьен-Доминик Эскироль (1772-1840) идома дод. Ӯ мафҳумҳои «аменция» (модарзодӣ) ва «деменция»-ро (пайдошударо) бо мақсади муайян намудани ноқисулақлии модарзодӣ ва ё пайдошуда ҷори намуд. Барои муайян намудани яке аз дараҷаҳои он истилоҳи «ноқисулақлӣ»-ро ворид намуд. Ҳамин тавр: «аменция» (модарзодӣ), «деменция» (пайдоишӣ) ва «умственная отсталость»-аз ҷиҳати фикри қафомонда) мафҳумҳои пешниҳод кардаи Эскироль мебошанд [1, с.11].

Ҳамин тавр тахқиқотҳои Эскироль моро ба чунин хулосаи муҳим овард, ки одамон на танҳо аз ҷиҳати инкишофи фикрӣ ба ду гуруҳи калон ҷудо мешаванд- муътадил ва номуътадил, ё худ нуқсон дошта, ё надошта балки дар дохили нуқсондоштаҳо боз як гуногунрангии дигаре низ ба назар мерасад, ки ин ба ҷиддияти нуқсон вобастааст. Бо сабаби аз меъёр берун будани нуқсони фикрӣ, ки пеш аз ҳама дар муомилаи байни ҳамдигарии одамон зоҳир мегардад дар ҳол ба чашм мерасад. Барои ҳамин ҳам нуқсонҳои фикрӣ ва нутқӣ яке аз нишонаҳои асосии гурӯҳбандии ноқисулақлӣ мебошад, гурӯҳбандиҳо ниҳоят зиёданд. Ҳар як муҳаққиқ аз рӯи нишонаҳои

таҳқиқ кардаи худ гурӯҳбандӣ кардаанд. Эскироль яке аз асосгузори гурухбандие мебошад, ки он бо номи симптоматии гурӯҳбандии ноқисулақлӣ кундзеҳни маъмул мебошад (Симптом- аломати ин ва ё он беморӣ ва ё нуқсон мебошад) [1, с.10].

Аввалин маротиба ақидаи бачаҳои ноқисулақл, ки ба шакли махсуси тарбия ва таълим эҳтиёҷ доранд, аз тарафи педагоги швейтсарӣ Иоганн Генрих Песталоцци (1746-1827) ба миён гузошта шуда буд, вале он дар он давра аз тарафи педагогҳо, духтурон дастгирӣ наёфт.

Дар боби таълимот дар бораи кундзеҳнӣ психиатрии рус П.Я.Трошин (1874-1938) ҳиссаи муҳим гузоштааст. Ӯ фарқияти байни шакли аз ҷиҳати психикӣ инкишоф наёфтаро аз асабоният ва хашмгинӣ ҷудо кард. [1, 12 с.].

Ҳамин тавр баъзе кӯшишҳоро дар боби ба бачагони нуқсон дошта ёрӣ расонданро дар охири асри XVШ ва авали асри X1X мушоҳида мекунем. Ин пеш аз ҳама кӯшиши ҷудо намудани бачагони ба дараҷаи кофӣ аз ҷиҳати фикрӣ чуқур қафомонда (ки онро идиотия-аблаҳӣ, беақлӣ ё худ имбецильности ва имбецелизм) меноманд. Ба таҳқиқи ин проблема пеш аз ҳама духтурҳо психиатрҳо машғул шуда дар роҳи гурӯҳбандии бачагони аз ҷиҳати фикрӣ қафомонда (ноқисулақл, камақл) ва ёрии педагогӣ ба ин гурӯҳи бачагон саҳм гузоштаанд [4, с.110].

Дар охир гуфтани ҳастем, ки ҳамаи он маълумотҳое, ки мо дар боло зикр кардем, ҳанӯз мо бо инҳо то давраи охри асри XVШ ва авали асри X1X шинос гаштем. Боварӣ дорем, ки дар оянда боз маълумотҳо оид ба муассисаҳое, ки барои шахсони имкониятиашон махдуд дар давраҳои асрҳои миёна кӯшода шуда буданд, маълумот хоҳем дод.

Боқи сухани худро бо мисраҳои Саъдии бузургвор ҷамъбаст менамоем:

Ба даст овардани дунё ҳунар нест,

Якеро гар тавонӣ, дил ба даст ор! (Саъдӣ)

АДАБИЁТ

1. «Асосҳои педагогикаи коррексионӣ (ислоҳ) ». Душанбе-2011-101с
2. Баҳромбеков Д.А. «Кори иҷтимоӣ бо оила»/ Баҳромбеков Д.А, Миров Ф, Ҷураев Ҷ.Д, Шоев К.
3. З.П.Раҳмонов, Д.З.Раҳмонова. «Дефектология». / З.П.Раҳмонов Хуҷанд-2005-39с
4. Мустафокулов Т. «Психологияи махсус» (Дастури таълими барои донишчуёни факултахои омузгори ва шуъбаи дефектология ва психология) / Мустафокулов Т, Табарова З,Шарипов Б. Душанбе: «Империал Групп» - 2015– 110 с.
5. Психология инвалидности: Метод. указания/ Сост. Н.А. Со-ловьева; Яросл. гос. ун-т. – Ярославль, 2004. 6с
6. Сайфи Нарокӣ «Равоншиносии кӯдакони ақибмонии зеҳнӣ» /Сайфи Нарокӣ ва Нодирӣ 2006-с 16.
7. Шайга Виртс. «Кӯдакони дорои имконияти маҳдуд». Ғамхорӣ ва парастории» /Шайга Виртс. Тарҷумаи Райгал Г.

МОДУЛҲО ВА ДАСТУРАМАЛҲОИ ОМӮЗИШӢ

1. Модули омӯзиши оиди тавонбахши дар сатҳи ҷомеа бо кӯдакони имконияташон маҳдуд «Таҷҳизоти ёрирасон барои инкишофи ҷисмонӣ».
2. Мусоидат намудан дар рушди кудакони дорои фалачи майнаи сар Душанбе соли 2011.
3. Таҳсилоти фарогир (инклюзивӣ). Датури таълимӣ барои донишкадаҳои такмили ихтисос. Таҳти назари Байзоев Азим. – Душанбе, «Сифат», - 2013.

АЗ ТАЪРИХИ МУНОСИБАТ БО ШАХСОНИ ИМКОНИЯТАШОН МАҲДУД

Дар мақолаи мазкур маълумот дар бораи таърихи муносибат бо шахсони иконияташон маҳдуд сухан рафта мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Муаллиф дар асоси омӯзиши адабиёти илмӣ қайд менамояд, ки дар замони пеш муносибат бо шахсони имконияти маҳдуддошта дар дараҷаи хеле паст буд. Мақсади расонидани маълумоти таърихӣ ба хонандаи азиз аз он иборат аст, км мо мухтассар ба таърихи ба вуҷуд омадан ва инкишоф ёфтани проблемаҳои тарбия ва таълими бачагони нуқсон дошта ба вазъияти ёрӣ ба ин гурӯҳи бачагон ва ҷустуҷӯи камбудиҳо шинос шудан аст. Инсон ҳангоми ба маҳдудият гирифтор шудан бисёр қобилиятҳои худро аз даст медиҳад ва ба кӯмаку дастгирии атрфиён ниёзманд мешавад. Вобаста ба ин дар мақола таърихи муносибат бо шахсони маъюбият дошта дар Юнони қадим шинос мешавем ва чӣ гуна шоҳи Юнон ақидаҳоро дар давлати худ густариш дода буд нисбат ба шахсони имконияти маҳдуддошта. Муаллиф масъалаи мазкурро аз давраи асри IV ва VIII то мелод сар карда то давраи охри асри XVШ ва авали асри X1X мавриди баррасӣ қарор додааст. Дар

мақола муносибати ҷамъият ҳам ба одамоне, ки нуқсонҳои психикӣ ва ҷисмонӣ доштанд дар Европаи асри миёнагӣ нишон дода шудааст. Вобаста ба ин масъала фикру ақидаҳои Афлотун, Арасту низ баён шудаанд. Инчунин дар мақола ба таҳқиқи ин проблема пеш аз ҳама духтурҳо психиатрҳо машғул шуда дар роҳи гурӯҳбандии бачагони аз ҷиҳати фикрӣ қафомонда (ноқисулақл, камақл) ва ёрии педагогӣ ба ин гурӯҳи бачагон саҳм гузоштаанд мавриди муҳокима қарор дода шудааст.

Калидвожаҳо: Шахсони имконияти маҳдуддошта, олигофрения, аменция, деменция, камақлӣ, ноқисулақлӣ.

ИЗ ИСТОРИИ ОБЩЕНИЯ С ЛЮДЬМИ С ОГРАНИЧЕННЫМИ ВОЗМОЖНОСТЯМИ

В данной статье обсуждается история обращения с людьми с ограниченными возможностями. Автор, основываясь на исследовании научной литературы, отмечает, что в прошлом отношения с людьми с ограниченными возможностями были очень низкими. Цель исторических данных – дать нашему читателю краткий обзор истории возникновения и развития проблем воспитания и обучения детей с ограниченными возможностями и выявления недостатков в этой группе. Человек теряет большинство своих способностей, когда он ограничен и нуждается в помощи и поддержке со стороны остальных. В связи с этим мы узнаем об истории обращения с людьми с ограниченными возможностями в древней Греции и о том, как греческий король пропагандировал идеи в своей собственной стране для людей с ограниченными возможностями. Автор обсуждал этот вопрос с IV и VIII веков до конца XV и начала XXI веков. В статье также рассматривается отношение общества к людям с психическими или физическими недостатками в средневековой Европе. В связи с этим Платон и Аристотель также высказали свое мнение. В статье также обсуждаются психиатры, занимающиеся исследованием этой проблемы, в первую очередь психиатрами на пути классификации умственно отсталых (забытых) детей.

Ключевые слова: инвалиды, олигофрения, амнезия, деменция, инвалидность, незрелость, нетерпимость.

FROM THE HISTORY OF COMMUNICATION WITH PEOPLE WITH DISABILITIES

This article discusses the history of treatment of people with disabilities. The author based on a study of scientific literature, notes that in the past, relationships with people with disabilities were very low. The purpose of historical data is to give our reader a brief overview of the history of the emergence and development of problems of education and training of children with disabilities and identify shortcomings in this group. A person loses most of their abilities when they are limited and need help and support from others. In this regard, we will learn about the history of the treatment of people with disabilities in ancient Greece and how the Greek king promoted ideas in his own country for people with disabilities. The author discussed this issue from the IV and VIII centuries to the end of the XV and beginning of the XXI centuries. The article also examines the attitude of society towards people with mental or physical disabilities in medieval Europe. In this regard, Plato and Aristotle also expressed their opinion. The article also discusses psychiatrists who study this problem, primarily psychiatrists on the way to classify mentally retarded (forgotten) children.

Key words: disabilities, mental retardation, amnesia, dementia, disability, immaturity, intolerance.

Сведения об авторе: ***Гулов Рахмонали Бобохонович*** – Таджикский национальный университет, магистрант второго курса, специальность социальной работы, кафедры социальной работы. Тел: **987 85 81 57** E-mail: GulovR96@gmail.com

Неъматов Рустам Курбоналиевич – магистрант второго курса специальности регулирование прав финансов и кредита. Тел:**987 07 43 88**

Information about the author: ***Gulov Rakhmonali Bobokhonovich*** - Tajik National University, second-year undergraduate, specialty in social work, department of social work. Phone: **987 85 81 57**. E-mail: GulovR96@gmail.com

Negmatov Rustam Kurbonalievich – second-year graduate student in regulation of Finance and credit rights. Tel: **987 07 43 88**

МАФХУМ ВА МОХИЯТИ СУҒУРТАИ ИЧТИМОӢ

Рахимбекова Г.
Донишгохи миллии Тоҷикистон

Суғуртаи иҷтимоӣ навъи маъмулгаштаи таъмини хифзи ичтимоиро ки, шаклӣ ва хукукӣ буда, дар сиёсати ичтимоии давлат аст, дар ичтимоиёт мавқеъи намоёнро ишғол менамояд.

Аз руи маълумотхои илмӣ ва таъмини имрӯза низоми суғуртаи давлатии иҷтимоӣ дар охирҳои асри 18 ба вучуд омадааст. Кишваре, ки ба суғурта руй карда овардааст Олмон мебошад, 15 июни соли 1883 Рейхстаг қонуни суғуртаи ҳатмии давлатиро дар мавриди бемории шахс қабул карда буд. 22 июни соли 1884 бошад, қонуни суғуртаро дар мавриди ҳодисаҳои нохуш мавриди истифода қарор доданд. 22 июли соли 1889 суғуртаи ҳатмӣ дар мавриди маъюбӣ ва пиронсолӣ ҷорӣ карда шуд.

Ҳамин тавр, баъд аз қонунҳои қабул кардаи Олмон дар кишварҳои пешрафтаи чаҳон: Британияи Кабир (солҳои 1911 - 1913), Фаронса (соли 1911), Шветсия (1913 - 1915), Федератсияи Руссия ва Амрико (соли 1920) қонунҳои суғуртаи ҳатмии ичтимоӣ қабул гардиданд. Дар солҳои 1920 – 1930 суғуртаи давлатии ичтимоӣ дар бисёр кишварҳо шакли асосии таъминоти ичтимоӣ ба ҳисоб мерафт.

Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи суғуртаи давлатии ичтимоӣ» 13 декабри соли 1997 дар ичлосияи шашуми Мачлиси Олии Чумҳурии Точикистон қабул гардид. Зарурияти қабули ин қонун дар соли 1991, баъди истиқлолият ба даст овардани Чумҳурии Точикистон ва барпо намудани заминаи қонунгузорие, ки ба шароити тағйирёфтаи иқтисодии чумҳури муносиб аст, ба миён омад.

Пеш аз қабули қонуни мазкур фаъолияти муассисаҳои суғуртаи ичтимоӣ бо қонунҳои дар замони мавчудияти ИЧШС қабул гардида, танзим мегардид. Аз ин ру, қабули қонун «Дар бораи суғуртаи давлатии ичтимоӣ» дар роҳи пойдории соҳибихтиёрии Точикистон марҳилаи муҳим ба шумор меравад [1; с. 20-25].

Бо мақсади таъмини манфиатҳои ичтимоии шаҳрвандон ва манфиатҳои давлат тибқи қонун суғуртаи ҳатмии давлатии ҳаёт, саломатӣ ва амволи гуруҳҳои муайяни кормандони давлатӣ пешбинӣ шудааст.

Суғуртаи ҳатмии давлатӣ аз ҳисоби маблағҳое, ки барои чунин мақсад аз бучети давлати чудо карда мешаванд, сурат мегирад (моддаи 1056-и Кодекси граждании Чумҳурии Точикистон).

Суғуртаи давлатии ичтимоӣ низоми аз чониби давлат кафолатдодашудаи таъмини шахсони суғурташуда ҳангоми маҳрум гардидан аз музди мехнат, даромад, беморӣ, маъюбӣ, ҳомиладорӣ, пирӣ, аз даст додани саробон, бекорӣ, вафот ва дигар ҳолатҳои муқарар намудаи қонун мебошад. Ин навъи суғурта хусусияти ҳатмӣ, умумӣ дошта барои таъмини ҳифзи ичтимоии шахсони суғурташуда равона карда мешавад ва аз суғуртаи ҳатмӣ ва ихтиёрӣ ба куллӣ фарқ мекунад.

Мақоми олии ташкил ва назораткунандаи суғуртаи ичтимоӣ дар Чумҳурии Точикистон Фонди ҳифзи ичтимоии аҳолии назди Ҳукумати Чумҳурии Точикистон ба ҳисоб меравад. Давлат дар ин навъи суғурта кафолатдиҳандаи асосии манфиатҳои ҳаётии аҳолӣ мебошад [1; с.50].

Бо ёрии воситаҳои суғуртаи ичтимоӣ давлат масъалаҳои зеринро ҳал мекунад:

1. Пушонидани харочоти ичтимоии шахсоне, ки қобилияти корӣ надоранд, дар равиши мехнат иштирок намекунанд ва муваққатан бекоранд.
2. Фароҳам овардани шароити муътадил дар зиндагонии табақаҳои гуногуни аҳолӣ.

Сарчашмаҳои асосии ташкил намудани фонди суғуртаи ичтимоӣ инҳо ба ҳисоб мераванд: пардохтҳои суғуртавии шахсони воқеӣ ва ҳуқуқи новобаста аз шакли моликиятдорӣ, даромад аз ҳисоби сармоягузорӣ аз маблағҳои муваққатан озоди фонд, пардохтҳои ихтиёрии шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ, ёрии молиявӣ аз ҳисоби бучети давлатӣ.

Мувофиқи нишондоди кодекси андоз боби 35 моддаҳои 260-262 (пардохтҳои ичтимоӣ) ҳамаи кормандон аз музди меҳнати моҳона 1%, шахсони ҳуқуқӣ аз аз фонди музди меҳнат 25% ва соҳибкорони инфиродӣ аз даромадашон 20% маблағи суғуртаи давлатии ичтимоиро ба намуди андоз месупоранд [2; с.110].

Мувофиқи моддаи 4-и Қонуни Чумҳурии Точикистон «Дар бораи суғуртаи давлатии ичтимоӣ» принсипҳои зерин дар ин соҳа фаъолият менамоянд:

- Хусусияти умумӣ ва ҳатмӣ доштани суғуртаи давлатии ичтимоӣ ва таъмини ҳифзи ичтимоии шахсони суғурташуда, яъне ҳамаи шаҳрвандоне, ки ба фаъолияти меҳнати фаро гирифта мешаванд, зери суғуртаи ичтимоӣ новобаста аз хоҳиши онҳо қарор доранд;
- Кафолати давлатии ҳифзи ичтимоии шахсони суғурташуда – давлат бо ёрии мақомотҳои худ, яъне фонди ҳифзи ичтимоии аҳолии ҷумҳурӣ манфиатҳои шахсии меҳнаткашонро таъмин менамояд;
- Масъулияти суғуртакунанда ва муассисаи суғурта чиҳати таъмини ҳуқуқҳои суғурташавандагон – суғуртакунанда уҳдадор аст, ки сари вақт пардохтҳои муқарраршударо дар асоси қонуни ҳифзи ичтимоӣ ба суғурташаванда супорад;
- Баробарҳуқуқӣ ва ҳифзи ҳуқуқҳои субъектҳои суғуртаи давлатии ичтимоӣ;
- Дастрас будани таъмин ва тадбиқи ҳуқуқи шахсони суғурташуда ва ташкили назорати низоми суғуртаи давлатии ичтимоӣ;
- Махсус будани маблағҳои молиявии суғуртаи давлатии ичтимоӣ ва анчом додани пардохтҳо ба шахсони суғурташуда вобаста ба ичрои уҳдадориҳо оид ба суғуртаи ичтимоӣ;
- Масъулияти давлат барои истифода, чойгиркуни ва ҳифзи воситаҳои суғуртаи ичтимои.

Мувофиқи Кодекси меҳнати Чумҳурии Точикистон ва қонуни Чумҳурии Точикистон «Дар бораи суғуртаи давлатии ичтимои» ва тибқи тартиби пешбининамудаи «Низомнома оид ба суғуртаи давлатии ичтимои» (30 06 2003, №41) ба шаҳрвандон чунин кумакпулиҳо пардохта мешаванд:

- ҳангоми корношоямии муваққатӣ;
- ҳангоми ҳомиладорӣ ва таваллуд;
- Кумакпулии оилавӣ;
- Кумакпулӣ барои дафн.

Кумакпулиҳо аз маблағҳои Фонди ҳифзи ичтимоии аҳолӣ, ки дар натичаи сахмгузориҳои кормандон ва шахсони ҳуқуқӣ ташаккул меёбанд, пардохта мешаванд.

Ҳачми кумакпулӣ барои корношоямии муваққатӣ чунин муайян карда шудааст:

а) дар ҳачми 100%-и музди меҳнат ба кормандон ҳангоми ҷароҳати меҳнатӣ ё бемории касбӣ;

ба кормандоне, ки дорои собиқаи кории бетанафуси 8-сола мебошанд;

ба кормандоне, ки таҳти сарпарасти худ се ё бештар кудаки то синни 15 сола доранд;

ба кормандоне, ки дар рафъи садамаи Чернобил иштирок доштанд.

б) дар ҳачми 80%-и музди меҳнат ба кормандоне, ки собиқаи бетанаффуси аз 5 то 8 сола доранд;

ба кормандоне, ки комилан ятим мебошанд ва ба синни 23 солаги нарасидаанд;

в) дар ҳачми 60%-и музди меҳнат ба кормандоне, ки собиқаи кори бетанаффуси то 5-сола надоранд [2; с.40-41].

Кумакпулӣ ҳангоми ҳомиладорӣ ва таваллуд ба занони корманд мутаносибан барои 140 рузи тақвимӣ пардохта мешавад. Асос барои кумакпулӣ варақаи корношоямӣ мебошад. Ҳамчунин дар давраи рухсати вобаста ба нигоҳубини кудак то ба синни якунимсолаги расидани у кумакпулӣ интихобан дода мешавад. ҳачми кумакпулӣ ба андозаи 100%-и музди меҳнати миёнаи корманд, то фарорасии ҳуқуқи гирифтани ин кумакпулӣ, пардохта мешавад.

Кумакпулии якдафъаина вобаста ба таваллуди кудак дар ҳачми зайл таъин ва пардохта мешавад:

- ҳангоми таваллуди кудаки якум дар ҳачми 3 музди меҳнати ҳадди ақал;
- ҳангоми таваллуди кудаки дуюм дар ҳачми 2 музди меҳнати ҳадди ақал;
- ҳангоми таваллуди кудаки сеюм ва минбаъда дар ҳачми 1 музди меҳнати ҳадди ақал.

Кумакпулӣ барои дафн дар асоси Низомномае, ки бо қарори ҳукумати Чумҳурии Тоҷикистон аз 3 сентябри соли 1998, №347 тасдиқ гардидааст ва дар сурати фавти корманд, ё дар сурати фавти узви ин оила, ки таҳти сарпарастии корманд қарор дорад, пардохта мешавад:

Дар ин маврид хамсар, фарзандон, бародарон, хоҳароне, ки ба синни 18 солаги нарасидаанд, волидайн, бобо, модаркалон, аъзои оилаи даромадгиранда, ки таҳти саробони корманд қарор доранд, ба ҳисоб гирифта намешаванд. Кумакпули барои дафн дар ҳачми 20 музди меҳнати ҳадди ақал пардохта мешавад. Дар сурати фавти кормандони нафақахур кумакпули барои дафни ӯ дар ҳаҷми нафақаи семоҳааш, вале на камтар аз 20 музди меҳнати ҳадди ақал пардохта мешавад.

Қонунгузории Ҷумҳурии Тохикистон дар бораи суғуртаи давлатии иҷтимоӣ ба Конституцияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон асос ёфта, аз Қонуни мазкур, дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқии Ҷумҳурии Тохикистон, инчунин санадҳои ҳуқуқии байналмилалие, ки Тоҷикистон онҳоро эътироф намудааст, иборат мебошад [2, с.67-68].

Дар Қонуни мазкур мафҳумҳои зерин истифода бурда мешаванд;

Суғуртакунанда – шаҳрвандон, ашхоси ҳуқуқӣ (корхона, муассиса, ташкилот ва дигар субъекти хоҳагидорӣ, сарфи назар аз шакли моликият ва навъи фаъолият) ва ашхоси воқеӣ, ки шаҳрвандонро тибқи шартнома (қарордод) ба кироякорӣ халб мекунанд, аз хумла ашхоси ҳуқуқӣ ва воқеии хориҷӣ, инчунин ташкилотҳои байналхалқӣ, ки дар ҳудуди Ҷумҳурии Тохикистон фаъолияти худро анҷом медиҳанд, ба ҳисоб мераванд, ки ухдадоранд мутобиқи қонунҳои ҷорӣ ба суғуртаи давлатии иҷтимоӣ саҳм ворид кунанд.

Муассисаи суғурта – шахси ҳуқуқие мебошад, ки фаъолияти суғуртаро мутобиқи қонунҳои ҷорӣ дар соҳаи суғуртаи давлатии иҷтимоӣ анҷом медиҳад.

Шахси суғурташуда – шахси воқеие мебошад, ки ба манфиати е суғуртаи давлатии иҷтимоӣ анҷом дода мешавад.

Ходисаи суғурта – ходисаи реҳдода, ки бо фаро расидани он еҳдадории суғуртакунанда оид ба пардохти суғурта ба шахси суғурташуда ё талофии хароҷоти масрафнамуда ба миён меояд.

Пардохти суғурта – маблағи пулӣ, ки ҳангоми ба миён омадани ҳодисаи суғурта ба шахси суғурташуда тибқи ҳахм ва шартҳои муқаррарнамудаи қонунҳо оид ба суғуртаи давлатии ихтимоӣ анхом дода мешавад.

Саҳми суғурта – пардохти ҳатмӣ барои суғуртаи давлатии ихтимоӣ, ки суғуртакунанда вазифадор аст ба муассисаи суғурта гузаронад.

Тарифҳои саҳмияҳои суғурта – андозаи саҳмияи суғурта бо фоизи ба музди меҳнати (даромад) бо ҳама асосҳо ҳисобкардашуда ё ҳаҷми мушаххас барои категорияҳои алоҳидаи суғуртакунандагон.

Баҳисобгирии инфиродӣ (персоникунонидашуда) – ташкил ва пешбурди баҳисобгирии маълумот оид ба ҳар як шахси суғурташуда бо мақсади суғуртаи давлатии ихтимоӣ анхом дода мешавад.

Собиқаи суғурта – давомнокии маҷмуи давраҳои пардохти саҳмияҳои суғурта барои шахси суғурташуда.

Захираҳои ҳатмии нафақавӣ - маҷмуи маблағҳои аз ҳисоби саҳмҳои ҳатмии суғуртавии аз маоши кормандон хамъшуда мебошад, ки тартиби нигоҳ доштани онҳоро дар ҳисобномаҳои захиравии инфиродӣ ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян менамояд.

Ҳисобномаи захиравии инфиродӣ – ҳуҷҷатест, ки дар мақомоти ваколатдори махсус дар шакли электронӣ нигоҳ дошта шуда, маълумотро дар бораи шахсони суғурташуда, даромадҳои онҳо, ки аз онҳо (барои онҳо) саҳмҳои суғуртавӣ ворид гардидаанд, инчунин дигар маълумотеро, ки ҳуқуқи нафақавии шахсони суғурташударо ба назар гирифтааст, дар бар мегирад.

Суратҳисоби захиравии инфиродӣ – қисми махсуси ҳисобномаи захиравии инфиродие мебошад, ки дар он маблағи захираҳои ҳатмии нафақавӣ, даромадҳо аз сармоягузорӣ ва индексатсияи онҳо, инчунин пардохтҳо аз ҳисоби захираҳои нафақавӣ дарх гардидаанд.

Қисми захиравии нафақаи меҳнатӣ – пардохтҳои иловагӣ ба нафақаи меҳнатӣ мебошад, ки аз ҳисоби маблағи дар суратҳисоби захиравии инфиродӣ ҷамъшуда амалӣ мегарданд

Қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи суғуртаи мутақобила ба Конституцияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон асос ёфта, аз Кодекси граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон, Қонуни мазкур, дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон, инчунин санадҳои ҳуқуқии байналмилалие, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон онҳороэътироф намудааст, иборат мебошад [2, с. 30].

Объектҳои суғуртаи мутақобила манфиатҳои молумулкии аъзои ҷамъият буда, аз ҷумла алоқаманданд ба:

- соҳибӣ, истифода ва ихтиёрдории молу мулк (суғуртаи молу мулк);
- таваккали масъулияти шаҳрвандӣ вобаста ба ӯҳдадорие, ки дар натиҷаи расонидани зарар ба ҳаёт, саломатӣ ё молу мулки ашхоси дигар ба миён омадааст ва дар ҳолатҳое, ки Қонун пешбинӣ намудааст, инчунин масъулият тибқи шартнома;
- таваккали соҳибкорӣ – таваккали ба даст наовардани даромади дар назар дошташуда аз фаъолияти соҳибкорӣ вобаста ба вайрон кардани ӯҳдадориҳои худ аз ҷониби контрагентҳои соҳибкор ё тағйир додани шарти ин фаъолият вобаста ба ҳолатҳое, ки ба соҳибкорӣ алоқаманд намебошанд.

АДАБИЁТ

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи суғуртаи давлатии иҷтимоӣ» пас аз интишори расмӣ ва қисми дуюми моддаи 23 - аз 1 январи соли 1999 мавриди амал қарор дода шавад.
2. Бо Қарори Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 27-уми майи соли 2009, № 1346 (Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2009, № 5, моддаи 378) қабул гардидааст.
3. Бо Қарори Маҷлиси миллии Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 23-уми июли соли 2009, № 669 (Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2009, № 7-8, моддаи 512) ҷонибдорӣ гардидааст.
4. Каримов М.Т., Муминова Ф.М., Бохирова С.С. Ташкили кори иҷтимоӣ дар Точикистон. - Душанбе, 2011
5. Мехнат ва рушди ичтимоӣ. - Душанбе, 2013, - №1
6. Технология социальных работ. М., 2007
7. Чабборов Ч. Системаи хифзи иҷтимоӣ. – Душанбе, 2006

МАФХУМ ВА МОҲИЯТИ СУҒУРТАИ ИҶТИМОӢ

Дар маколаи мазкур муаллиф оиди сугуртаи ичтимои дар асоси омузиши адабиёти илми ба таври мухтасар додани маълумотхои таърихи маълумот медихад. Имрӯзҳо дар тамоми Ҷаҳон суғуртаи иҷтимоӣ яке аз маъмултарин соҳае, ки бештар алоқаманд ба тиҷорат ба ҳисоб меравад. Дар Тоҷикистон бошад ба мисли дигар мамлакатҳои пешрафта дар шакли қонуни ба худ касб намудааст, ба як соҳаи муҳими ҷамъияти табдил ёфтааст, ки бидуни он дар ҳайётии ҷамъияти фаъолият кардан номумкин шудааст. Суғуртаи давлатии иҷтимоӣ системаи навъҳои аз ҷониби давлат кафолатдодашудаи таъмини ашхоси суғурташуда ҳангоми маҳрум гардидан аз музди меҳнат ё даромад дар натиҷаи беморӣ, осеби меҳнатӣ ё бемории касбӣ, маъюбӣ, ҳомиладорӣ ва таваллуд, пирӣ, бекорӣ, аз даст додани саробон, фавтидан ва дигар ҳолатҳои муқаррар намудаи қонунҳои Ҷумҳурии Тохикистон аз ҳисоби саҳмҳои ҳатмии суғуртаи корфармоён ва шаҳрвандон иборат мебошад.

Калидвожахо: суғуртаи иҷтимоӣ, суғуртаи давлатӣ, суғуртакунанда, кумакпулӣ, сугурташуда.

ПОНЯТИЕ И СУЩНОСТЬ СОЦИАЛЬНОГО СТРАХОВАНИЯ

В данной статье автор предоставит краткую информацию о социальном страховании на основе изучения литературы по науке.Сегодня по всему миру социальное страхование является одной из самых популярных отраслей, которые в большей степени связаны с торговлей. В Таджикистане, как и в других

развитых странах, в форме действующих законов, стала важной областью общества, без которой невозможно обойтись в сфере общества. Государственное социальное страхование система гарантированных государством видов обеспечения застрахованных лиц при лишении заработной платы или дохода в результате заболевания, трудового увечья или профессионального заболевания, инвалидности, беременности и родов, старения, безработных, потери кормильца, смерти и других установленных законами Республики Таджикистан от обязательных страховых взносов работодателей и граждан.
Ключевые слова: социальный, страховочный, гражданский служащий, кумулятивный.

THE CONCEPT AND ESSENCE OF SOCIAL INSURANCE

In this area, the author will provide brief information on social insurance based on the study of the literature on science.Today, around the world, social insurance is one of the most popular industries that are more related to trade. In Tajikistan, as in other developed countries, in the form of existing laws, has become an important area of society, without which it is impossible to do in the sphere of society. State social insurance system of government-guaranteed security of the insured persons in the deprivation of wages or income as a result of disease, labor injury or professional illness, disability, pregnancy and childbirth, aging, unemployment, survivors', death, and other established laws of the Republic of Tajikistan on compulsory insurance fees of employers and citizens. On the basis of insurance against damage arising from the requirements of legality, the liability of legal entities and individuals is responsible for the consequences of their activities. An enterprise, an organization, an institution and a citizen in the course of their activities may harm the health, property and other property interests of third parties, therefore, in accordance with generally accepted experience, they are obliged to compensate for the losses or damage caused.
Keywords: social, insurance, civil servant, cumulative,

Сведения об авторе: ***Рахимбекова Гулзира Усмоновна*** – Таджикский национальный университет, магистрант второго курса специальности социальной работы, кафедры социальной работы. Телефон: **502 08 47 87**. E-mail: tutiyoeva@list.ru

Information about the author: ***Rahimbekova Gulzira Usmonovna*** – Tajik National University, second-year graduate student, specialty in social work, department of social work. Phone: **502 08 47 87**. E-mail: tutiyoeva@list.ru

НАҚШИ ТАШКИЛОТҲОИ ҶАМЪИЯТӢ ДАР ПЕШБУРДИ КОРИ ИҶТИМОӢ БО ВИЧ СИРОЯТЁФТА

Мелибаев М.
Донишгоҳи Миллии Тоҷикистон

Синдроми пайдошудаи норасоии масунияти (СПИД) ба яке аз беморихои сироятӣ табдил ёфтааст, ки эпидемияаш дар миқёси ҷаҳонӣ мушоҳида мешавад.. Дар худи Тоҷикистон, 30 сентябри соли 2019, 8613 нафар шахсони гирифтори ВИЧ (калонсолон ва кӯдакон) ба қайд гирифта шуда, 6650 нафар аз онҳо табобати зиддиретровирусӣ гирифтанд. Ҳодисаҳои нави сирояти ВИЧ (калонсолон ва кӯдакон) дар моҳҳои январ-сентябри соли 2019 дар саросари Тоҷикистон 1095 нафар ба қайд гирифта шудаанд [1].

СПИД мушкилоти иҷтимоии зиёдеро ба бор овард. Яке аз онҳо, ки бениҳоят муҳим аст, зарурати ташкили шабакаи хизматрасониҳо ба шахсони гирифтори ВИЧ / СПИД ва оилаҳои онҳо ба ҳисоб меравад. Комилан возеҳ аст, ки кори иҷтимоӣ ҳамчун як навъи асосии фаъолият, ки ба кӯмак ба ниёзмандон ва маъюбон нигаронида шудааст, бояд дар системаи кӯмаки иҷтимоии ин категорияи аҳолӣ нақши муҳим дошта бошад.

Яке аз ҷойҳои пешрафта дар байни мушкилоти асосӣ норасоии мутахассисони баландихтисос дар масъалаҳои иҷтимоӣ мебошад. Масъалаи таълими ибтидоии кормандони иҷтимоӣ дар сатҳҳои гуногун барои хизматрасонии иҷтимоии шахсони мубталои ВИЧ ва оилаҳои онҳо баррасии алоҳида талаб мекунад.

Чунин ба назар мерасад, ки дар айни замон, дар заминаи марказҳои пешрафтаи таълимии кишвар таъсис додани системаи доимии таълим ва такмили ихтисос зарурати

фаврӣ мавҷуд аст, ки ҳам ба коргарони оддӣ ва ҳам ба роҳбарони хадамот, ки дар соҳаи кӯмаки иҷтимоӣ ба шахсони сироятшудаи ВИЧ ва доираи пешгирии СПИД фаъолият мебаранд, равона карда шудааст.

Дар байни омилҳое, ки метавонистанд мутахассисони ояндаро ба фаъолиятҳои марбут ба ВИЧ / СПИД ҷалб кунанд, дар ҷои аввал мукофоти хуби моддӣ мебошад, ва дуввум, бар хилофи ақидаи маъмул дар бораи насли нави хеле меҳрубон, ҳисси вазифа ва дигар омилҳои ахлоқӣ табдил ёфтааст. Одамон ин навъи фаъолиятро ҳамчун имкони пешрафти касб мебинанд. Ва чунин имконият дар Тоҷикистон аз ҷониби ташкилотҳои ҷамъиятӣ фароҳам оварда мешавад.

Таълими кормандони иҷтимоӣ барои кор дар соҳаи пешгирии СПИД аз ҷониби ташкилотҳои ҷамъиятӣ гузаронида мешавад. Илова ба азхудкунии методҳо ва технологияҳои асосии кори иҷтимоӣ (аз қабили дахолати бӯҳронӣ, муносибати нигаронидашуда, вазъияти корӣ, кор бо оила ва ғайра) онҳо дониш ва малакаҳоро дар доираи васеи фанҳои иҷтимоию психологӣ дар робита бо кор бо одамони сироятшудаи ВНМО таъмин мекунанд. Таваҷҷӯҳи махсус ба мушкилоти этикии кор бо ин мизоҷон ва азхудкунии усулҳои ҳифзи солимии равонии кормандон дар ин соҳа нигаронида шудааст.

СПИД, оид ба эпидемиологияи СПИД, асосҳои қонунгузории марбут ба СПИД ва ғайра. Мушкилоти этикӣ ҳангоми кор бо ин мизоҷон ва азхуд кардани усулҳои ба мақсад нигаронидашуда кормандони соҳаи тандурустӣ равонӣ зарар худи ин соҳа.

Бо эътирофи он, ки беморие, ки бо вируси норасоии масунияти одам (сирояти ВНМО) ба вуҷуд омадааст, дар тамоми ҷаҳон паҳн шуда истодааст, табобатнашаванда аст ва боиси марги ногузир мегардад, боиси оқибатҳои вазнини иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва демографӣ барои Тоҷикистон мегардад, ба амнияти шахсӣ, ҷамъиятӣ ва давлатӣ таҳдид мекунад, инчунин таҳдид ба мавҷудияти инсоният, зарурати ҳифзи ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунии аҳолиро ба вуҷуд меорад, инчунин зарурияти андешидани чораҳои саривақтӣ оид ба пешгирии ҳамаҷонибаи сирояти ВНМО ба назар гирифта, 28 декабри соли 2005 аз ҷониби Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мубориза бар зидди вируси норасоии масунияти одам ва беморие пайдошудаи норасоии масунияти» қабул карда шуд.

Бо назардошти қабули хусусияти эпидемиологии паҳншавии ин беморӣ, зарурати ворид намудани тағйиру иловаҳо ба ин қонун вуҷуд дорад. Ҳамин тавр, 31 декабри соли 2008, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ворид намудани тағйироту иловаҳо ба Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мубориза бо вируси норасоии масунияти одам ва беморие пайдошудаи норасоии масунияти» ба имзо расид.

Дар матни қонуни пешниҳодшуда тағйиру иловаҳо ворид кардашуда, инчунин Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи ворид намудани тағйиру иловаҳо ба Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мубориза бар зидди вируси норасоии масунияти одам ва беморие пайдошудаи норасоии масунияти» таҳти рақами 476 аз 31 декабри соли 2008 замима карда мешавад.

Дар байни хизматҳои марбут ба ВНМО (ВИЧ-СПИД), ки дар Қонуни мазкур тавсиф шудаанд ва аз корманди иҷтимоӣ интизор мешаванд, маъмултаринашон инҳоянд:

- кӯмаки иҷтимоиву психологӣ, ки ба паст кардани оқибатҳои психологии гирифторшавӣ ба ВНМО (ВИЧ) ва ҷудошавии минбаъдаи иҷтимоӣ, стигма, поймолкунӣ, ки аксар вақт дар депрессия, тарс, изтироб ифода ёфтаанд;

- мусоидат дар дарёфт ва гирифтани хизматрасониҳои иҷтимоӣ вобаста бо таъмини манзил, нигоҳубини бемор, нигоҳубини кӯдакон;

- мусоидат дар ҳалли мушкилиҳои вобаста ба ҳаҷми рӯзафзуни хизматрасониҳои тиббии зарурӣ;

- мусоидат дар огоҳии беморон дар бораи ҳуқуқҳои асосии шаҳрвандӣ ва ҳимояи

онҳо, пеш аз ҳама дар робита бо вазъи сирояти ВНМО.

Илова бар ин, кори иҷтимоӣ бо беморони ВНМО (ВИЧ СПИД) як қатор вазифаҳои мушаххас ва аксаран душворро дорад, ки ташкилотҳои ҷамъиятӣ дар ҳалли онҳо кӯмак мекунанд. Рушди системаи хидматрасонии иҷтимоӣ барои беморони ВНМО (ВИЧ, СПИД), ҳаллу фасли масъалаи таълим ва ҳимояи иҷтимоӣ (аз ҷумла чораҳои ҳифзи психологӣ) барои худи кормандони иҷтимоиро талаб мекунад. Миф ва стереотипҳои ВНМО, ки дар ҷомеа паҳн шудаанд, барои бисёр кормандони иҷтимоӣ маъмуланд, ки дар натиҷа тарс, хоҳиши кор накардан бо беморони ВНМО ва аъзои оилаи онҳо пайдо мешавад. Аз ин рӯ, пеш аз ҳама омӯзиши таълими худи кормандони иҷтимоӣ оид ба масъалаҳои клиникӣ ва амалии вобаста ба ВНМО зарур аст. Барои дастгирӣ ва нигоҳдории солимии равонии кормандони иҷтимоӣ дар ҳама ташкилотҳои ҷамъиятие, ки ба беморони ВНМО хидмат мерасонанд, гурӯҳҳои дастгирии иҷтимоӣ ташкил кардан лозим аст, ки бояд ба корманди иҷтимоӣ дар муборизa бо тарси худ аз рафъи хурофотҳои худ дар бораи СПНМ (СПИД) кӯмак расонанд, корманди иҷтимоиро ба эҳтимоли фавти муштарӣ омода намоянд. Дар қатори дигар мушкилоти марбут ба кори иҷтимоӣ бо одамони сирояти ВНМО мушкилоти ахлоқӣ ҳастанд. Аксари мизоҷони ин гурӯҳ ба гурӯҳҳои иҷтимоӣ мансубанд, ки рафторҳое нишон медиҳанд, ки аз ҷониби ҷомеа маъқул нестанд (нашъамандон, фоҳишаҳо, ҳомосексуалҳо), ин боиси ихтилофи имконпазир байни меъёрҳо ва арзишҳои иҷтимоӣ, ки корманди иҷтимоӣ риоя мекунад ва рафтори муштарӣ ва дар натиҷа рад кардани кор бо ин гурӯҳи мизоҷон мегардад. Бо ин сабаб, дар як қатор ташкилотҳои дигар монеаҳо барои гирифтани хидматҳои зарурӣ метавонанд ба миён оянд. Барои пешгирии чунин ҳолатҳо таълими махсуси арзишманди корманди иҷтимоӣ, ки дар ташкилотҳои ҷамъиятӣ гузаронида мешавад, талаб карда мешавад.

Дар айни замон, дар Тоҷикистон, кори иҷтимоӣ бо беморони ВНМО (СПИД) ва оилаҳои онҳо асосан дар дасти созмонҳои ҷамъиятӣ қарор дорад, ки шумораи онҳо торафт афзуда истодааст. Аммо фаъолияти бахши ғайриҳукуматӣ дар соҳаи ВНМО (СПИД) як қатор мушкилоти ҷиддӣ дорад:

- имкониятҳои ниҳоят маҳдуди молиявӣ;
- набудани захираҳои инсонӣ ва аксар вақт набудани таҳсилот ва таҷрибаи зарурии кормандон;
- номуайянии танзими ҳуқуқии фаъолияти ташкилотҳои ҷамъиятӣ дар соҳаи иҷтимоӣ.

Фаъолияти ин созмонҳо писандида аст, аммо онҳо наметавонанд талаботи иҷтимоии беморони ВНМО-ро қонеъ кунанд. Бо дарназардошти он, ки ин талабот дар ояндаи наздик афзоиш хоҳад ёфт, зарурати рушди системаи давлатии хизматрасониҳои иҷтимоии марбут ба ВНМО (ВИЧ-СПИД) вуҷуд дорад, ки бояд мақомоти идоракунии давлатӣ, ки дар сатҳи маҳаллӣ ё минтақавӣ амал мекунанд, роҳбарии ҳамаҷониба дар ин самт ва ҳуқуқи ташаббуси қонунгузориро таъмин кунанд. Ҳар як хадамоти иҷтимоӣ сиёсати худ ва қоидаҳои гирифтани ёрии таъҷилии фавриро берун аз вақти кории агентӣ муқаррар менамояд. Аммо, дар айни замон, ду принсипи асосӣ ҳамеша риоя карда мешаванд:

- ба ҳар як муштарӣ бояд кӯмаки таъҷилии иҷтимоӣ ё тиббӣ дар вақти дилхоҳи рӯз дастрас бошад;
- корманди иҷтимоӣ ҳуқуқ ба махфият дорад, аз ин рӯ рақами телефон ва суроғаи хонааш, чун қоида, ба муштарӣ ва аъзои оилаи ӯ хабар дода намешавад.

Аммо, ба вазифаи корманди иҷтимоӣ дохил мешавад, ки тартиби муқарраршудаи гирифтани кӯмаки таъҷилиро дар вақти дилхоҳи рӯз ба мизоҷаш расонад.

Яке аз қоидаҳои ҳатмии фаъолияти ҳама гуна ташкилоте, ки ба шахсони бо ВНМО сироятёфта хизмат мекунад, риояи махфияти қатъии маълумот дар бораи муштарӣ мебошад. Агентӣ қоидаҳои нигоҳдории чунин маълумотро, одатан дар шакли файлҳо ва чораҳои дахлдори амнияти таҳия мекунад.

Миёни мушкилоти дигари иҷтимоиву психологӣ ин мушкилот дар иртибот бо дигарон, аз ҷумла хешовандон аст. Бисёре аз одамони сироятшудаи ВНМО ҳатто ба шарикони муқаррарӣ ва аъзои оилаи худ ифшо кардани мақоми худро рад мекунанд, зеро:

- метарсанд, ки аз ҷониби наздикон рад карда шаванд;
- бовари доранд, ки онҳо наметавонанд дастгирӣ ва ягон кӯмакро аз онҳо гиранд;
- намехоҳанд, ки мушкилоти иловагӣ эҷод кунанд ва ба хешовандони наздик ранҷу азоб оранд;
- дар назар доранд, ки ҳамон қадар шумораи ками одамон барои онҳо хуб аст.

Бисёриҳо аз он изҳори таассуф мекунанд, ки онҳо озмоиши ВНМО-ро анҷом доданд ва вазъи худро худашон муайян карданд ва боварӣ доранд, ки бе донистани ташхиси худ зиндагӣ кардан беҳтар аст.

Дар ин самт машварати инфиродӣ бомуваффақият амалӣ карда мешавад, ки барои пешгирии мушкилоти равонӣ нигаронида шудааст. Набудани чунин машваратҳо ё самаранокии нокифояи онҳо метавонад ба стрессҳои музмин то ихтилоли равонӣ ва худкушӣ оварда расонад.

Инро ҳамеша дар хотир нигоҳ доштан лозим аст, зеро «шарм» -и ин беморӣ тарси бебозгаштро аз хориҷ кардан ва рад кардан, хусусан бо тафаккури мо, ба вуҷуд меорад.

Агар шахс аломатҳои ВИЧ ё ВНМО-ро пайдо кунад, дар аввал ӯ эҳтимолан дар ҳолати афсурдаҳолӣ қарор дошта, ноумедӣ, изтироби шадид ва нуқсонҳои иҷтимоии худро эҳсос кунад. Корманди иҷтимоӣ бояд кафолат диҳад, ки бемораш дар ин рӯзҳои ноором кӯмаки маънавӣ мегирад. Маълум аст, ки дар шахси дорои аломатҳои ВИЧ пайдошуда, инро ҳамчун таҳдиди мустақим ба ҳаёти худ қабул мекунад ва аксуламали табиии психологии ӯ он қадар қавӣ аст, ки агар ба он ба таври кофӣ аҳамият надиҳед, оқибатҳои - ҳам амалӣ ва ҳам эмотсионалӣ - метавонанд хеле ҷиддӣ бошанд. Вазъият махсусан он вақте шиддат мегирад, ки риояи қатъии махфияти тиббӣ ва имконияти машварати минбаъда таъмин карда намешавад [3].

Мушкилоте, ки дар рафти машварат ҳаллу фасл карда мешаванд, аксар вақт монандиро бо мушкилоти беморони саратон ошкор мекунанд. Шунидани ҳаёти онҳо дар хатар аст, интиқолдиҳандагони вирус бӯҳрони шадиди равонӣ ва як омили маҳкумияти иҷтимоиро аз сар мегузаронанд. Бо мақсади самаранокии кӯмаки бемор, каме интизор шудан лозим аст ва ба бемор имкон додан лозим аст, ки бо зарбаи шадид муборизa барад. Ин давра бо фарёд ва гиряҳои асроромез ба амал меояд, бинобар ин онро "ҳавои эмотсионалӣ" номидан мумкин аст. Баъд мушовири корманди иҷтимоӣ бояд беморро ба махфияти пурраи сӯҳбати онҳо итминон диҳад. ва онро ба самти ҳалли масъалаҳои амалӣ фиристед:

- киро хабар додан;
- чӣ гуфтан;
- бо одамони наздик чӣ гуна рафтор кардан;
- ба ёрии тиббӣ ва стоматологӣ чи гунна дастрасӣ ёфтан;
- ҳалли мушкилоти молиявӣ, ҳуқуқӣ ва ҷинсиии худро чӣ гунна ҳал намудан.

Агар бемор нишонаҳои бемориҳои ҳамҷоя дошта бошад, интихоби режими табобат ва пешгӯиҳои эҳтимолӣ низ ба мавзӯи машварат мубаддал мегардад. Муҳим он аст, ки аз васваса канорагирӣ кунем ва ба ягон ҷавоби аниқе ба савол оид ба давомнокии умр ҷавоб надиҳем, зеро ҷавоб метавонад беморро ба депрессияи музмин мубаддал кунад ва ҳавасмандӣ ва омодагии тамосро халалдор кунад.

Инҳоянд баъзе ҷанбаҳои марҳилаҳои психологӣ:

шок (раднамои);
ғазаб (хашм);
амал;
руҳафтодагӣ;
қабул;

азнавбаҳодиҳӣ [2].

арзиши [2].

Ҳангоми муносибат бо чунин беморон дар рӯзҳои аввал муҳим аст, ки риштае, ки онро бо ҷаҳони беруна мепайвандад, дароз кунад, яъне телефонҳои клиника, хадамоти ҳифзи иҷтимоӣ ва ташкилотҳои дар ин соҳа коркарда дода шавад. Ғайр аз он, агар имконпазир бошад, итминон ҳосил кунед, ки у ба холи худ гузошта намешавад, дар ҳоле ки импулсҳои худкушӣ ва аксуламалҳои номуносиб бештаранд. Гузашта аз ин, ӯро боздоштан лозим аст, то фавран дар бораи натиҷаҳои ташхис ба онҳое, ки дар бораи ташрифи ӯ ба клиника хабар надоранд, нақл кунад. Аксуламали онҳо комилан пешгӯинашаванда аст ва метавонад ба оқибатҳои манфӣ оварда расонад. Вақте ки бемор каме ором мешавад, бояд бораи маҷлиси навбати дар 5 рӯзи оянда маҷлиси дуюм таъин карда шавад, эҳтимол дар ҳузури ҳамсар, дӯстдор (ҳамсар, дӯстдор), падару модар ё хешовандон.

Ҳамаи ин тренингҳо ва хидматҳоро асосан ташкилотҳои ҷамъиятӣ пешниҳод мекунанд ва бо одамони сироятшудаи ВИЧ чӣ гуна кор намудан лозим аст дар амал нишон медиҳанд.

АДАБИЁТ

1. Покровский В.В. Эпидемиология и профилактика ВИЧ инфекции и СПИД. - М.: Медицина, 1996 г. – 326 с.
2. Покровский В.В. ВИЧ инфекция. - М.: Медицина, 1993 г. – 403 с.
3. Гуслякова Л.Г., Холостова Е.И. Основы теории и практики социальной работы. - М., 1997 г. – 189 с.
4. Покровский В.В., Беляева В.В., Зимина В.Н. ВИЧ инфекция и СПИД. - М.: ГЭОТАР-Медиа, 2019 г. – 160 с.
5. Холостова Е.И., Дашкина А.Н., Малофеев И.В. Зарубежный опыт социальной работы. – М.: Юрайт, 2017. – 368 с.
6. Закон Республики Таджикистан от 31 декабря 2008 года №476
7. Григорьев С.И., Гуслякова Л.Г., Ельчанинов В.А., Демина Л.Д. Теория и методология социальной работы. - М.: Наука, 1994. – 185 с.
8. Саида У. Социальная работа с ВИЧ-инфицированными. – М.: LAPLAMBERTAcademicPublishing, 2013. – 104 с.
9. Стадии принятия диагноза ВИЧ: осознание, помощь и поддержка. [электронный ресурс]. URL: http://pdialog.ru/about/poleznoe/71-stadii-prinyatiya-diagnoza-vich-osoznanie-pomoshch-i-podderzhka (дата обращения: 03.01.2020 г.) [2].
10. СПИД центр. [электронный ресурс]. URL:https://spid.center/ru/ (дата обращение: 04.01.2020 г.) [3].
11. Республиканский центр по профилактике и борьбе со СПИДом. [электронный ресурс]. URL: http://www.nc-aids.tj (дата обращение: 04.01.2020 г.) [1].

НАҚШИ ТАШКИЛОТҲОИ ҶАМЪИЯТӢ ДАР ПЕШБУРДИ КОРИ ИҶТИМОИИ БО СИРОЯТИ ВИЧ СИРОЯТЁФТА

Дар мақола нақши ташкилотҳои ҷамъиятӣ дар пешбурди кори иҷтимоӣ бо шахсони мубталои ВИЧ баррасӣ мешавад. Қайд карда мешавад, ки ВНМО ба яке аз бемориҳои сироятӣ табдил ёфтааст, ки дастрасии умумиҷаҳонӣ дорад. Дар Тоҷикистон вазъи СПИД нисбат ба дигар кишварҳо беҳтар аст. СПИД боиси мушкилоти зиёди иҷтимоӣ гардид. Яке аз онҳо, на камтар муҳим, зарурати ташкили шабакаи хизматрасонӣ барои беморони ВИЧ, СПИД ва оилаҳои онҳо аст. Ва комилан возеҳ аст, ки кори иҷтимоӣ ҳамчун як намуди пешбари фаъолият, ки ба дастгирии шахсони эҳтиёҷманд ва маъюбон нигаронида шудааст, бояд дар системаи дастгирии давлатии ин гурӯҳи одамон нақши пешбар дошта бошад. Ин мушкилотро метавон бо он шарҳ дод, ки дар Тоҷикистон кори иҷтимоӣ бо беморони ВИЧ ва СПИД ҳоло ба қадри кофӣ рушд наёфтааст ва аз ҷониби мақомоти давлатӣ таваҷҷӯҳи кофӣ намегирад. Ин фарқи калони байни кори иҷтимоӣ дар Тоҷикистон ва дигар кишварҳо мебошад. Воқеан, ҳоло дар заминаи марказҳои пешрафтаи таълимии кишвар як системаи доимии тайёр кардани кадрҳо ва баланд бардоштани кадрҳои баландихтисос мавҷуд аст, ки ҳам ба кормандони оддӣ ва ҳам ба роҳбарони хизматрасониҳое, ки дар соҳаи кӯмаки ҷамъиятӣ ба шахсони сироятшудаи ВИЧ ва пешгирии СПИД равона шудаанд, мавҷуданд. Таълими кормандони иҷтимоӣ барои кор дар соҳаи пешгирии СПИД аз ҷониби ташкилотҳои ҷамъиятӣ гузаронида мешавад.

Калидвожаҳо: ВИЧ, СПИД, Корҳои иҷтимоӣ, ташкилотҳои ҷамъиятӣ, марҳилаҳои психологии ВНМО, кор бо шахсони сироятшудаи ВИЧ, омори шахсони сироятшудаи ВИЧ дар Тоҷикистон

РОЛЬ ОБЩЕСТВЕННЫХ ОРГАНИЗАЦИЙ В ПРОДВИЖЕНИИ СОЦИАЛЬНОЙ РАБОТЫ С ВИЧ ИНФЕКЦИРОВАННЫМИ

В статье рассматривается вопрос о роли общественных организаций в продвижении социальной работы с ВИЧ-инфицированными больными. Отмечается, что ВИЧ стал одним из инфекционных болезней, который имеет глобальный охват. В Таджикистане обстановка со СПИДом лучше по сравнению с другими странами. СПИД вызвал большое количество общественных проблем. Одно из них, не менее актуальная, заключается в надобности организации сети услуг для ВИЧ-инфицированных, больных СПИДом и членов их семей. И абсолютно очевидно, что социальная работа как ведущий вид деятельности, направленный на поддержку нуждающимся и нетрудоспособным, обязана играть ведущую роль в системе общественной поддержки данной категории людей. Данную проблему возможно объяснить тем, что в Таджикистане социальная работа с ВИЧ-инфицированными и больными СПИДом ещё не довольно развита и ей уделяется недостаточного интереса со стороны государственных властей. Это большое отличие социальной работы в Таджикистане от других государств. Собственно в настоящее время есть острая нужда в создании на основе ведущих образовательных центров страны постоянно действующей системы подготовки сотрудников и увеличения квалифицированных кадров, адресованной как рядовым сотрудникам, так же и руководителям служб, деятельных в области общественной помощи ВИЧ-инфицированным и в сфере профилактики СПИДа. Подготовка социальных работников для работы в области профилактики СПИДа занимаются общественные организации.

Ключевые слова: ВИЧ, СПИД, социальная работа, общественные организации, психологические стадии ВИЧ, работа с ВИЧ инфицированными, статистика ВИЧ инфицированных в Таджикистане

ROLE OF PUBLIC ORGANIZATIONS IN PROMOTING SOCIAL WORK WITH HIV INFECTED

The article discusses the role of public organizations in promoting social work with HIV-infected patients. It is noted that HIV has become one of the infectious diseases that has a global reach. In Tajikistan, the situation with AIDS is better than in other countries. AIDS has caused a large number of public problems. One of them, no less relevant, is the need to organize a network of services for HIV-infected people, AIDS patients and their families. And it is absolutely clear that social work, as a leading activity aimed at supporting the needy and disabled, must play a leading role in the system of public support for this category of people. This problem can be explained by the fact that in Tajikistan, social work with HIV-infected and AIDS patients is not yet sufficiently developed and it is given insufficient interest by the state authorities. This is a big difference between social work in Tajikistan and other countries. In fact, there is an urgent need to create a permanent system for training employees and increasing qualified personnel on the basis of the country's leading educational centers, addressed to both ordinary employees and managers of services that work in the field of public assistance to HIV-infected people and in the field of AIDS prevention. Social workers are trained to work in the field of AIDS prevention by public organizations.

Keywords: HIV, AIDS, Social work, public organizations, psychological stages of HIV, work with HIV infected people, statistics of HIV infected people in Tajikistan

Сведения об авторе: ***Мелибаев Манучехр Икромджонович*** – Таджикский национальный университет, магистр второго курса, специалист социальной работы, кафедры социальной работы. Тел.**: +992-935-59-88-77** e-mail: **melibaev.m.i@gmail.com**

Information about the author: ***Melibaev Manuchekhr Ikromjonovich,*** Tajik National University, graduate student of social work, department of social work. Tel.**:+992-935-59-88-77** e-mail: **melibaev.m.i@gmail.com**

ЗУҲУРОТИ МИЗОҶ ДАР ХОНАНДАГОНИ НАВРАС

Фазолати А.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Замони муосир аз донишҷӯён хислатҳои олии шахсиятро талаб менамояд. Зеро давлати соҳибистиқлоли мо бо дастгирии наврасону ҷавонон мустаҳкаму дурахшон хоҳад шуд. Барои дастгирии давлати соҳибистиқлоламон дар наврасони имрӯза беҳтарин хусусиятҳои психологиро ташаккул додан лозим аст. Шахсияти наврасон, ки аз ҷамъи хусусиятҳои психологӣ иборат аст, бешубҳа дар зери таъсири муҳити солим ташаккул хоҳад ёфт.

Барои ташаккули шахсияти дурусти наврасон муҳити солим бояд пеш аз ҳама дар оила, дар мактаб ва дар ҷомеа вуҷуд дошта бошад. Муҳити мувофиқ боиси ташаккулёбии хислатҳои олии шахсияту мизоҷи наврасон шуда, метавонад хислатҳои мусбиии мизоҷро дар онҳо пайдо намояд. Зеро мизоҷи шахс дар навбати худ яке аз қисматҳои таркибии шахсияти наврасон аст.

Асрори табиати инсон, сабабҳо ва маромҳои рафтори ӯ аз қадим диққати одамонро ба худ ҷалб мекард. Мутафакирон кӯшиш менамуд одамонро аз рӯи табиаташон ва хусусиятҳои хоси ба ҳам монандашон ба гурӯҳҳо ҷудо намояд, то рафтори онҳоро дар вазъиятҳои мушаххаси ҳаётӣ пешгӯӣ намудан мумкин бошад.

Аввалин тавсифи мизоҷро ҳанӯз асри панҷи пеш аз мелод мутафакир ва файласуфи юнонӣ Гиппократ пешниҳод намуда буд. Ба андешаи ӯ, дар организми наврас чор моеъи асосӣ вуҷуд доранд: хун, зарда, зардаи сиёҳ ва балғам. Омезиши онҳо дар бадани наврасон бо таносубҳои гуногун мизоҷи онҳоро муайян месозад. Худи калимаи «темперамент» (мизоҷ) аслан лотинӣ буда, маъноояш мувофиқати қисматҳост. Ба ақидаи мутафакир ва файласуфи юнонӣ Гиппократ бартарии яке аз ин моеъҳо дар организм мизоҷи наврасонро муайян менамуд. Мутафакир ва файласуфи юнонӣ Гиппократ наврасонро мувофиқ ба чор намуди моеъҳои зикргашта ба чор гурӯҳи мизоҷҳо тақсим намуд: сангвиникҳо, холерикҳо, меланхоликҳо ва флегматикҳо.

Ба ақидаи физиологи машҳури рус И.П.Павлов мизоҷи наврасонро мебояд дар асоси ду протсесси асабӣ: ҳаяҷон ва боздорӣ муайян намоем. Вобаста ба он, ки қувваи ин ду намуди протсесси асабӣ зӯр ё сустанд, инчунин дар мувозинат будан ва набудани шахс, типи мизоҷи наврасонро мебояд аз ҳам ҷудо намуд.

Айни замон дар тадқиқотҳои навин чор типи мизоҷ дар асоси гуфтаҳои мутафакир ва файласуфи юнонӣ Гиппократ ва физиологи рус И.П. Павлов муайян карда намешаванд, яъне на аз назари физиологӣ ва на психологӣ баррасӣ мегарданд. Диққати асосӣ ба ҷанбаҳои динамикии рафтор – фаъолии умумӣ, зуҳуроти ҳаракатии он ва эмотсионалнокӣ равона мегардад. Мизоҷ ҳамчун маҷмӯи хосиятҳои мувофиқи динамикии рафтор фаҳмида мешавад, ки дар ҳар наврас ба таври ба худ хос зоҳир мегардад.

Бояд қайд намуд, ки ба худи таърифи мафҳуми мизоҷи наврасон низ чун ба таълимотҳо оид ба он, роҳёфтҳои гуногун вуҷуд доранд. Масалан, Рубинштейн С.Л. қайд менамояд, ки: «мизоҷи – ин тавсифоти динамикии фаъолияти психикии ҷавонон аст» [6, с. 318-319].

Крутетский В.А. андеша дорад, ки: «мизоҷ – ин мувофиқати қонуниятии хусусиятҳои устувори одам аст, ки тарафҳои гуногуни динамикаи фаъолияти психикии ӯро тавсиф медиҳад» [1, с.169-170].

Лейтес Н.С. мулоҳизаронӣ карда баён мекунад, ки: «мизоҷи ҷавонон – ин маҷмӯи зуҳуротҳои динамикии психика аст, ки аз ҷиҳати фардӣ ба худ хос буда, аз ирсият вобаста мебошад» [3, с.116-117].

Ба ақидаи Платонов К.К.: «мизоҷ – ин сифати ҷавон аст, ки дар таҷрибаи шахсии одам зимни типии системаи асаби ӯ, ки аз ирсият вобаста мебашад, ташаккул ёфта, афзалиятан тарзи фаъолияти ӯро муайян мекунад» [2, с.77-89].

И.П. Павлов чунин меҳисобад, ки: «мизоҷи ҷавон – ин тавсифоти аз ҳама умумитарини ҳар як одами алоҳида, тавсифоти аз ҳама асосии системаи асаби ӯ аст ва системаи асаб бошад, дар тамоми фаъолияти фард ин ё он нақши худро мегузорад» [2, 58-61].

Дар ин шаклҳои баёноти таърифи мизоҷи наврасон қатъи назар аз гуногунии ҷумлаҳо сухан дар бораи динамикаи фаъолияти психики фард меравад, ки марбути системаи асаб аст. Таҳлили назарияҳои номбаршуда имкон медиҳанд меъёрҳои психологиеро ҷудо намоем, ки мизоҷи наврасонро тавсиф медиҳанд. Ин меъёрҳоро дар шакли схема чунин тасвир намудан мумкин аст: Се соҳаи зоҳиршавии мизоҷи наврасонро ҷудо мекунанд: фаъолии умумӣ, махсусиятҳои соҳаи ҳаракатӣ (моторӣ) ва хусусиятҳои эмотсионалнокӣ. Зоҳиргардии мизоҷи наврасон дар фаъолият ва соҳаи эмотсионалии одам нотакрории симои психологии ӯро таъмин месозад, ки он дар нишондиҳандаҳои гуногун ифода меёбад.

Боиси қайд аст, ки бунёди ҷамъияти навин насли наврасеро талаб мекунад, ки дорои тафаккури созанда, эҷодӣ ва мустақил бошанду аз ҳар гуна ҳолатҳои эмотсионалии манфӣ озод. Мушоҳидаҳо нишон медиҳанд, ки новобаста ба типи мизоҷи худ нарасони дар ҳолати афсурдагӣ қарор дошта наметавонанд, ки бо муваффақият таҳсил намоянду дорои дониш, маҳорат ва малакаҳои зарурӣ шуда, созандаи ҳаёти дурахшон шаванд.

Дар тадқиқоти мазкур кушиш ба харҷ дода шудааст, ки то кадом андоза афсурдаҳолии шахс аз мизоҷи ӯ вобастагӣ дорад ва умуман дар байни афсурдаҳолӣ ва мизоҷи одамон ягон алоқамандие мавҷуд ҳаст ё не? Бо ин матлаб як гурӯҳ хонандагони синфи 9 муассисаи таҳсилотии миёнаи умумӣ бо истифода аз тестҳои психологии типҳои мизоҷ ва дараҷаи афсурдаҳолӣ озмуда шуданд. Бояд гуфт, ки дар тадқиқоти мо ҳамагӣ 50 нафар наврасон иштирок намуданд. Аз шумораи озмудашудагон бештарашон (яъне 40 нафарашон) дорои дараҷаи пасти афсурдагӣ буданд. Бинобар ин, мо дар ҷадвали худ онҳоро ворид накардем ва танҳо озмудашавандаҳоеро ворид кардем, ки дорои дараҷаҳои муътадил ва вазнини афсурдагӣ қарор доранд. Дар баробари дараҷаи афсурдагӣ инчунин типи мизоҷи озмудашавандагон ба ҷадвал ворид карда шуд.

Ҷадвали 1. Типи мизоҷ ва дараҷаи афсурдагии озмудашавандагон

	Зинаи афсурдагӣ	Типи мизоҷ бо фоиз
.	19 (муътадил)	Омехта (меланхолик 30,7% ва холерик 27%)
	19 (муътадил)	Меланхолики равшан ифодаёфта (32,7%)
	19 (муътадил)	Омехта (сангвиник 29% ва меланхолик 29%)
	20 (муътадил)	Меланхолики ҳукмфармо (42,5%)
	20 (муътадил)	Меланхолики равшан ифодаёфта 32,5%)
	26 (вазнин)	Меланхолики равшан ифодаёфта (34,7%)
	25 (вазнин)	Холерики равшан ифодаёфта (32%)
	25 (вазнин)	Сангвиники равшан ифодаёфта (33%)
	30 (вазнин)	Меланхолики равшан ифодаёфта (30,3%)
0	21 (муътадил)	Сангвиники равшан ифодаёфта (37,5%)

Дар асоси маводҳои ҷадвали 1 мо метавонем маълум намоем, ки дар наврасони озмудашуда кадом типҳои мизоҷ мувофиқат мекунад. Таҳлили зинаи афсурдагӣ ва

типҳои мизоҷи озмудашудагони наврас нишон медиҳад, ки ба озмудашавандагони зинаи вазнини афсурдагидошта мизоҷҳои меланхоликӣ, холерикӣ ва сангвиникӣ мушоҳида карда мешавад. Масалан, озмудашаванда № 9 дорои зинаи вазнини афсурдагӣ ва мизоҷи ҳукумфармои меланхоликӣ мебошад. Озмудашавандаи № 7 низ дорои зинаи вазнини афсурдагӣ ва мизоҷи равшан ифодаёфтаи холерикӣ аст. Дар навбати худ озмудашавандаи №8 дорои зинаи вазнини афсурдагию мизоҷи равшан ифодаёфтаи сангвиникӣ аст. Чи тавре ки маълум мешавад, озмудашавандагони дорои зинаи вазнини афсурдагӣ ба ғайр аз типи флегматикӣ метавонанд дорои типҳои гуногуни мизоҷ бошад.

Аз маълумотҳои ҷадвали 1 инчунин дида метавонем, ки ба озмудашавандагони зинаи муътадили афсурдагидошта ҳам мизоҷҳои омехта, меланхоликӣ, холерикӣ ва сангвиникӣ ба чашм мерасад. Ба монанди, озмудашвндаи №1 дорои зинаи муътадили афсурдагӣ ва мизоҷи омехта аст. Инчунин, озмудашавандаи №10 дорои зинаи муътадили афсурдагӣ ва типи ҳукумфармои мизоҷи сангвиникӣ мебошад. Умуман, маълум мешавад, ки озмудашавандагони дорои зинаи муътадили афсурдагӣ ба ғайр аз типи флегматикӣ ва холерикӣ метавонанд дорои типҳои гуногуни мизоҷ бошад. Пас, аз маълумотҳои бадастовардашуда ба хулоса омадан мумкин аст, ки дар наврасони озмудашуда ғайр аз мизоҷи флематикӣ дигар ҳамаи типҳои мизоҷ вомехӯрад. Ин маълумотҳо аз он шаҳодат медиҳанд, ки танҳо наврасони мизоҷи флегматикидошта ба гурӯҳи хавф дохил намешаванд.

Чи тавре қайд карда будем, ҳамаи наврасони гурӯҳи хавф, ки дорои зинаи муътадил ва вазнини афсурдагӣ мебошанд, ба ғайр аз типи мизоҷи флегматикӣ дигар типҳои мизоҷро соҳибанд. Новобаста аз ин, дар рафти тадқиқот хостем маълум намоем, ки кадом типи мизоҷ дар озмудашавандагон бештар ва ё камтар мушоҳида мешавад.

Аз нигоҳи шумораи такроршавии типҳои мизоҷ метавонем қайд намоем, ки типи меланхоликии мизоҷ ду-се маротиба бештар вомехӯрад. Ҳатто, бояд қайд намоем, ки дар се нафар аз озмудашавандаҳои типи омехтаи мизоҷ дошта ҳам типи мизоҷи меланхоликӣ бартарӣ дорад. Масалан, дар озмудашавандаи №1 типи мизоҷи омехта мушоҳида мешавад, ки дар натиҷаҳои бадастоварда бо 30,7 % типи меланхоликӣ бар дигар типҳои мизоҷ бартарӣ дорад. Дар озмудашавандаи № 3 ҳам типи мизоҷи меланхолики бо 29 % бар дигар типҳои мизоҷ бартарӣ дорад. Пас, дар асоси ин маълумотҳои бадастоварда гуфтан ҷоиз аст, ки аз 10 нафари наврасони озмудашудаи гурӯҳи хавф 5 нафарашон дорои мизоҷи меланхоликӣ мебошанд. Хулоса, бештари озмудашудагони афсурдаҳол дорои мизоҷи меланхоликианд.

Оид ба наврасони мизоҷи меланхоликидошта гуфтан ҷоиз аст, ки онҳо бо ҳиссиёти баланди эмотсионалӣ ва зудранҷӣ фарқ мекунанд. Ҳиссиёт дар меланхоликҳои наврас ниҳоят суст бедор мешавад. Реактивияти кам ва фаъолияти паст, ки ба меланхолики наврас хос аст, дар кам хандидан, дар нобоварӣ ба худу тез гум кадани худ ва дар корро то ба охир нарасонидани онҳо зоҳир мешавад. Суръати пасти зуҳуроти психикӣ дар меланхолики наврас мушоҳида мешавад ва ин дар беҳолӣ, дар ҳаракатҳои суст ва гуфтори оҳистаи меланхолики наврас зоҳир мегардад. Шиддати давомдор ва зӯр боиси сар задании фаъолияти суст дар меланхолики наврас мегардад ва ниҳоят ба қатъ ёфтани он мебарад. Меланхолики ҷавон тез хаста мешавад, вале дар вазъиятҳои ором ва муқаррарӣ худро ором ҳис намуда, сермаҳсул кор мекунад. Ҳолатҳои эмотсионалии меланхолики наврас бо амиқ, пурқувват ва дарозмуддат буданашон фарқ мекунанд. Ҳаяҷонҳо дар зуҳуроти берунии меланхоликҳои наврас ниҳоят суст ифода меёбанд. Меланхоликҳои наврас ба дамдуздӣ ва танҳоӣ майл доранд, онҳо кӯшиш менамоянд, ки бо одамони ношиносу нав алоқа накунанд, зуд-зуд хиҷил мешаванд, дар шароитҳои нав худро ногувор ҳис мекунанд. Меланхоликҳои наврас аз ҳаёти ҷамъиятии коллектив дурӣ меҷӯянд, вале дар сурати тарбияи дурустро ба роҳ мондан, дар шахсияти ӯ чунин сифатҳои пурқимматро ошкор намудан мумкин аст: меҳрубонӣ, боадабӣ, дилсӯзӣ, бошавқӣ ва ғайра.

АДАБИЁТ

1. Крутецкий В.А. Психология. – М.: Просвещение, 1986. – С.169
2. Кумаки психологию иҷтимоӣ ба наврасони дорои майл ба рафтори суитсидӣ / Мураттиб: Нозим Оғозода – ЮНИСЕФ, Душанбе. – 2018. – 176с.
3. Лейтес П.С. Возрастная одаренность и индивидуальные различия. – Воронеж, 1997. – 448с.
4. Павлов И.П. О самоубийствах // Вестник РАН. – 1999. - №1. – С.58-61
5. Платонов К.К. Концепция динамической функциональной структуры личности // Структура и развитие личности. – М.: 1986. – С.77-89
6. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии -СПб: Изд-во "Питер", 2000. – Т.1. – С.318-319

ЗУҲУРОТИ МИЗОҶ ДАР ХОНАНДАГОНИ НАВРАС

Дар мақолаи мазкур сухан дар бораи мизоҷи хонандагони наврас меравад. Барои ташаккули шахсияти дурусти наврасон муҳити солим бояд пеш аз ҳама дар оила, дар мактаб ва дар ҷомеа вуҷуд дошта бошад. Муҳити мувофиқ боиси ташаккулёбии хислатҳои олии шахсияту мизоҷи наврасон шавад. Зеро мизоҷи шахс дар навбати худ яке аз қисматҳои таркибии шахсияти наврасон аст. Бояд гуфт, ки то ба имрӯз мафҳуми мизоҷ то ба охир омӯхта нашудааст ва ба худи таърифи мафҳуми мизоҷи наврасон низ чун ба таълимотҳо оид ба он, роҳёфтҳои гуногун вуҷуд доранд. Мушоҳидаҳо нишон медиҳанд, ки новобаста ба типи мизоҷи худ нарасони дар ҳолати афсурдагӣ қарор дошта наметавонанд, ки бо муваффақият таҳсил намоянду дорои дониш, маҳорат ва малакаҳои зарурӣ шуда, созандаи ҳаёти дурахшон шаванд.

Калидвожаҳо: наврасон, мизоҷ, сангвиник, холерик, меланхолик, флегматик, афсурдагӣ.

ПРОЯВЛЕНИЕ ТЕМПЕРАМЕНТА У УЧАЩИХСЯ ПОДРАСТКОВОГО ВОЗРАСТА

В данной статье речь идёт о темпераменте учащихся подрасткового возраста. Для формирования личности подростков необходимо блакополучная среда в семье, в школе и в обществе. Благополучная среда становится причиной формирования наилучших особенностей личности и темперамента подростков. Так как темперамент является составным части личности подростков. Необходимо отметить, что до сих пор темперамент как понятие не до конца изучен и ученные дают различные определении понятию темперамента и высказывают различные пути его изучения. Наблюдения показывают, что не зависимо от типов темперамента подростки могут быть в деприссивном состоянии и не могут успешно учиться и развивать свои знание, умение и навыки.

Ключевые слова: подростки, темперамент, сангвиник, холерик, меланхолик, флегматик, депрессия.

TEMPERAMENT AND ITS MANIFESTATIONS IN STUDENTS OF SUB-PLANT AGE

This article deals with the temperament state of students of sub-plant age. The formation of the personality of adolescents requires a blakeless environment in the family, in school and in society. A prosperous environment causes the formation of the best personality and temperament of teenagers. Since temperament is a constituent part of the personality of teenagers. It should be noted that until now temperament as a concept has not been fully studied and the taught give different definitions to the concept of temperament and express different ways of studying it. Observations show that regardless of temperament types, adolescents can be in a depressive state and cannot successfully learn and develop their knowledge and skills.

Keywords: teenagers, temperament, sanguine person, choleric person, melancholiac, phlegmatic person, depression.

Сведение об авторе: ***Фазолати Абдугаффор*** – Таджикский национальный университет, магистр кафедры психологии философского факультета Таджикского национального университета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр.Рудаки, 17. Телефон: **918-76-11-10**

Information about the author*: Fazolati Abdugaffor* - Tajik National University, graduate student of the Department of Psychology, Faculty of Philosofy, Tajik National University. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: **918-76-11-10**

ЗӮРОВАРИИ ПСИХОЛОГӢ ДАР ОИЛА НИСБАТ БА КӮДАКОН ВА САБАБҲОИ РӮЙ ДОДАНИ ОН

Фарҳоди Муҳаммадсалим
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Оила ҳамчун рукни аввалини иҷтимоӣ барои ҳар фарди ҷомеа муқаддас буда, муҳите мебошад, ки шахсияти инсонро ташаккул медиҳад. Маҳз дар оила инсон донишҳои аввалинро дар бораи гирду атроф омӯхта, ҳамчун манбаи муҳити таъсиррасонӣ ба инкишофи соҳаи иродавӣ ва эмотсионалии шахс баромад мекунад. Оила ҳамчун омили ташаккулёбии шахсият дорои иқтидори муайяни тарбиявӣ буда, вазифаҳои аввалини худро аз ҷиҳати ҷисмонӣ ва равонӣ, аз нав бавуҷудоварии фаъолияти иҷтимоии субъект татбиқ менамояд. Дар оила кӯдак тадриҷан камол ёфта, ҳиссиёти ӯ тарбия карда мешавад ва фаъолнокии ӯ ба ҳаёт ва ҷаҳонбинӣ намуддор мешавад. Ҳар як фард бояд оилаи худро муқаддас донад, бо аъзои дигари оила рафтори неки беғаразона ва муомилаи хуш дошта бошад ва эҳтиромашонро пос дорад. Аммо афсӯс, чӣ тавре ки таҷрибаи ҳаётиву судӣ нишон медиҳанд, дар ҷомеа ҳастанд нафароне, ки нисбат ба аъзои оилаи худ беҳурматӣ зоҳир намуда, амалҳои зӯроваронаро нишон медиҳанд, ки чунин амалҳои ношоистаи ин гуна шахсон аз коста будани маърифати оиладории онҳо, ва паст будани одобу ахлоқи онҳо инчунин аз паст будани шууру менталитети онҳо шаҳодат медиҳад. Ҷабрдидаи зӯроварӣ дар оила метавонад яке аз узви оила бошад. Таҷрибаҳо нишон медиҳанд, ки аксар вақт ҷабрдидаи зӯроварӣ дар оила занону модарон ва кӯдакон мебошанд.

Зӯроварӣ падидаи номатлуби психологӣ – иҷтимоӣ ба шумор меравад ва он ба таври бояду шояд омӯзиши илмӣ нашудааст. Аз ин хотир, бартараф намудани зӯроварӣ ба оилаи устувор ва устувории ҷомеа мебарад. Низоъҳои байни ҳамсарон, фарзандон (бародарон ва хоҳарон), барҳамхӯрии оилаҳои ҷавон, худкушии занон ва фарзандон дар оила ин ҳама далолат аз он мекунад, ки бояд ин масъала аз лиҳози психологӣ омӯхта шавад. Зӯроварӣ дар оила хосияти боз ҳам бештар харобиоварро дорад, чунки аз тарафи шахси наздике, ки ҷабрдида аз аввал ба ӯ эътимод ва боварӣ дошт, ба вуқӯъ меояд ва бо назардошти сабабҳои зиёде ҷабрдидаро нотавон мегардонад ва ӯ ба муддати дароз азобу шиканҷаи худро пинҳон мекунад. Зӯроварӣ дар оила на танҳо ҳолати равонӣ, ҷисмонӣ ва эҳсоси амнияти дохилии ҷабрдидаро суст мекунад, инчунин дорои дигар оқибатҳои манфӣ барои тамоми ҷомеа мебошад. Ҷабрдидагони зӯроварӣ дар оила, одатан аз ҷомеа худашонро дур мегиранд, бо атрофиёни наздик алоқаро гум мекунанд, дар таҳсил, кор мушкилӣ мекашанд. Онҳо наметавонанд бо фаъолияти пурсамар ба манфиати ҷомеа машғул бошанд. Саривақт муайян кардани ҷабрдидагони зӯроварӣ дар оила ва расонидани кӯмаки самараноки психологӣ ба ҷабрдидагон барои барқароркунии боварӣ ба қувваи худ ва эҳёи нави захираҳои дохилӣ барои бартараф намудани мушкилот ёрӣ мерасонад. Аз тарафи дигар, зӯроварон, яъне шахсоне, ки зӯровариро дар оила содир мекунанд, ба барномаҳои ислоҳӣ зарурият доранд, то ба онҳо барои дарки сабаби таҷовуз кӯмак кунанд ва идора кардани рафтори харобиовари худро омӯзанд. Аз ин сабаб, нақши мушовирон - психологони махсус як ҷузъи хеле муҳим дар муттаҳид сохтани мутахассисони гуногун (кормандони милитсия, кормандони иҷтимоӣ, табибон, ҳуқуқшиносон ва ғайра), барои вокуниши муассир ба зӯроварӣ дар оила нисбати кӯдакон мебошад.

Омӯзишҳои иҷтимоию психологӣ, гузаронидани семинарҳои психологӣ дар байни табақаҳои гуногуни аҳолӣ, ташкили вохӯриҳо ва мизҳои мудаввар бахшида ба паҳлӯҳои гуногуни масъалаи зӯроварӣ дар оила равшан намуданд, ки дарахти зӯроварӣ решаҳои худро ба рукнҳои гуногуни ҷомеаи Тоҷикистон ва пеш аз ҳама ба оила давондааст. Аз ин хотир, ҷабрдидагони зӯроварӣ дар оила пеш аз ҳама занон, духтарон, кӯдакони

ҷинсашон гуногун ба намудҳои мухталифи кӯмак (ҳуқуқӣ, тиббӣ, иҷтимоӣ, динӣ, иқтисодӣ), алалхусус ба ёрии психологӣ ниёзманданд.

Ҳарчанд касби психолог дар Ҷумҳурии Тоҷикистон нисбатан касби ҷавон аст, талабот ба он хеле зиёд буда, сол аз сол мардум нақши психологҳоро беҳтар мефаҳманд, боварӣ ба онҳо зиёдтар мешавад ва мардум барои изҳор кардани мушкилоташон ба ин гурӯҳ мутахассисон муроҷиат мекунанд. Бояд қайд кард, ки дар Тоҷикистон муаммои зӯроварӣ дар оила баъди пошхӯрии Иттиҳоди Шӯравӣ ва соҳибистиқлол гардидани Тоҷикистон зуҳур кард. Мутаасссифона, ҷанги бераҳмонаи шаҳрвандӣ (1992 – 1997) ба зуҳуроти зӯроварӣ ҳамчун падидаи номатлуби иҷтимоӣ мусоидат намуд. Аз ин пеш аз ҳама рукни ибтидоии ҷомеа – оила зарари ҳамаҷониба дид. Бояд зикр намуд, ки ин ҷанг бевосита асари худро гузошт, ки ҳанӯз ҳам давои худро наёфтаанд – наздикони аз даст дода, занон бева, кӯдакони ятим, муҳоҷирати маҷбурӣ, духтарон ва занони таҷовузшуда ... Бисёре аз ҷабрдидагони ҷанг ва дигар зӯровариҳо то ҳанӯз азобу ранҷи худро пинҳон нигоҳ медоранд, чун дар наздик психологи соҳибихтисосе набуд, ки то тавонад ба ҷароҳати рӯҳии онҳо шифо бахшад.

Бояд қайд кард, ки падидаи зӯроварӣ дар оила барои Тоҷикистон падидаи нав нест, балки решаҳои амиқи фарҳангӣ дорад. Яке аз масъалаҳои ташвишовар ин аст, ки қисми зиёди тоҷикон, чӣ мардон ва чӣ занон, задан, латукӯб кардан ва рафтори таҳқиромезро (масалан, дашномдиҳӣ, масхаракунӣ, шаклҳои ғайриҷисмонии душманӣ) миёни аъзоёни оила ба зӯроварӣ нисбат намедиҳанд ва бештар ба ин зуҳурот ҳамчун қисмати муқаррарии ҳаёти оилавӣ назар мекунанд.

Мувофиқи маълумотҳои аз тадқиқотҳо ва семинарҳои омӯзишии психологӣ бадастомада (Ратинов А.Р., Ситковская О.Д., Устинова В.В., Котова Э.П., Ш. Шоисматуллоев., Юнусова Н.М., Давлатов М., тадқиқотҳои соли 1999 – 2009 дар Тоҷикистон гузаронидашуда), қабл аз ҳама занон ҷабрдидаи зӯроварӣ дар оила гардида, пасон фарзандону дигар аъзоёни гуногунсинни хонавода ба он гирифтор шудаанд.

Бояд қайд кард, ки масъалаи муносибатҳои байниҳамдигарии волидайн ва дигар аъзоёни оила ба куллӣ аз сохти ҷамъият, аз ҷанбаҳои сиёсӣ ва иқтисодии он вобаста аст. Дар оила муносибатҳои хеле гуногуни одамон омезиш меёбанд: муносибатҳои физиологӣ, молумулкӣ, рӯзғордорӣ, ҳуқуқӣ, ахлоқӣ ва эстетикӣ (ҳисси муҳаббат, дилбастагии байни волидон ва фарзандон). Бинобар ин носолим сурат гирифтани ин муносибатҳо дар оила ба сабзидани буҳронҳои маънавӣ ва психологӣ мусоидат намуда, дар навбати худ ба бунёди оилаи шаклану мазмунан демократию ҳуқуқасос таъсири манфӣ бахшида, ба ташаккули иттифоқи демократии зану шавҳар ва дигар аъзоёни он имконият намедиҳад.

Бо мақсади солимгардонии оилаи имрӯза ва пешгирӣ намудани ҳамагуна намудҳои зуроварӣ 19 марти соли 2013 (№ 954) Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи пешгирии зӯроварӣ дар оила” қабул шуд. Қонуни зикршуда аз 4 боб ва 26 модда иборат буда, муҳтавои он ба ҳалли чунин масъалаҳо равона мешавад: муносибатҳои

ҷамъиятиро вобаста ба пешгирии зӯроварӣ дар оила танзим намуда, вазифаҳои субъектҳои пешгирикунандаи зӯроварӣ дар оиларо доир ба ошкор, пешгирӣ ва бартарафсозии сабаб ва шароитҳои ба он имкониятдиҳанда муайян менамояд.

Мувофиқи таърифи додаи ин Қонун, “зӯроварӣ дар оила - ин маҷмӯи чораҳои ҳуқуқӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва ташкилии аз ҷониби субъектҳои пешгирикунандаи зуроварӣ дар оила амалишаванда, ки ба ҳимояи ҳуқуқу озодиҳо ва манфиатҳои қонунии инсон ва шаҳрванд дар доираи муносибатҳои оилавӣ, ба пешгирии зӯроварӣ дар оила, муайян ва бартарафсозии сабаб ва шароитҳои ба он мусоидаткунанда равона карда шудаанд” [4, с.1].

Ин Қонун чор намуди зӯровариро дар оила (ҷисмонӣ, психологӣ, шаҳвонӣ ва иқтисодӣ) муайян намудааст. Ҳадафи асосии ин мақолаи илмӣ маҳз баррасӣ намудани зуҳуроти зӯроварии психологӣ дар оила ва муайян кардани сабабҳои асосии сар задани он нисбати кӯдакон мебошад. Пас, зӯроварии психологӣ дар оила чиро ифода мекунад? Тибқи Қонуни дар боло зикршуда, “ин таъсиррасонии қасдонаи рӯҳӣ, паст задани шаъну эътибори як узви оила аз ҷониби дигар узви оила бо роҳи таҳдид, таҳқир, иръоб ва ё маҷбуркунӣ ба содир намудани ҳуқуқвайронкуниҳо ё кирдорҳое, ки барои ҳаёт ва саломатӣ хавфноканд, инчунин ба вайроншавии инкишофи рӯҳӣ, ҷисмонӣ ё шахсият оварда мерасонад” [4, с.1-2].

Мақсади қабули Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи пешгирии зӯроварӣ дар оила» ва Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи барномаи давлатӣ оид ба пешгирии зӯроварӣ дар оила дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2014-2023» аз инҳо иборат аст:

1. Ҳимояи ҳуқуқии оила ҳамчун асоси ҷамъият.
2. Танзими ҳуқуқии муносибатҳои вобаста ба пешгирии зуроварӣ дар оила.
3. Мусоидат намудан ба татбиқи сиёсати давлатӣ оид ба пешгирии зуроварӣ дар оила.
4. Ташаккули вазъи тоқатнопазирии ҷомеа нисбат ба зӯроварӣ дар оила.
5. Ошкор, пешгирӣ ва бартарафсозии сабабу шароитҳои ба зӯроварӣ дар оила мусоидаткунанда.
6. Мусоидат ба баланд бардоштани маъсулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд.
7. Фаъолгардонии кӯшишҳо дар самти пешгирии зӯроварӣ дар оила, таъмини сиёсати самараноки гендерӣ дар кишвар, роҳ надодан ба зӯроварию табъиз дар муносибатҳои оилавӣ, ташаккули низоми созандаи муносибатҳо дар он, ҳимояи ҳуқуқу озодиҳои ҳар як шахс ва баланд бардоштани маърифати ҳуқуқии аъзоёни оила [7; 13].

Давлат дар симои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ, мақомоти давлатии кор бо занон ва оила, комиссияҳо оид ба ҳуқуқи кӯдак, мақомоти корҳои дохилӣ, мақомоти соҳаи маориф, мақомоти соҳаи тандурустӣ, мақомоти соҳаи ҳифзи иҷтимоии аҳолӣ, мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳот, мақомоти худфаъолияти ҷамъиятӣ, корхонаҳо, муассисаҳо ва дигар ташкилотҳо ва марказҳои ёрирасон, ки мутобиқи боби дувуми Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи пешгирии зӯроварӣ дар оила» субъектҳои пешгирикунандаи зуроварӣ дар оила мебошанд, дар доираи салоҳиятҳои дар қонуни мазкур оид ба

пешгирии зӯроварӣ дар оила муқарраргардида амал карда, монеаҳоро бартараф менамоянд.

Аз адабиётҳои илмӣ – тадқиқотӣ оид ба ин масъала таърифи мутахассисони лаҳистонӣ (Полша), ки фарогирандаи паҳлӯҳои гуногуну муҳими ин мафҳум мебошад, ҷолиби диққат аст: “Зӯроварии оилавӣ – ин амал ё ин ки бефаъолиятии яке аз аъзоёни оила мебошад, ки ба дигар аъзоёни оила равона шудааст, бо истифодаи бартарии қувва ва ё иқтидори вуҷуддошта ё ки вобаста ба шароити пайдошуда содир гаштааст, ки ҳуқуқҳо ва озодиҳои шахсии дигар аъзоёни оиларо поймол мекунанд, ба ҳаёт ва саломатии онҳо (ҷисмонӣ ва рӯҳонӣ) хатар дорад, онҳоро дар азоб мемонад ва ба онҳо зарар мерасонад” [7, с. 14].

Аз ин таъриф бараъло пай бурдан мумкин аст, ки зӯроварӣ дар оила чун дигар намудҳои зӯроварӣ, ин поймол намудани ҳуқуқ ва озодиҳои инсон мебошад. Як андешаи муҳими дигаре дар таъриф оварда мешавад ва он зӯҳуроти бефаъоиятии як аъзои оила нисбат ба якдигар мебошад. Яъне, бефаъолиятӣ ба зуҳуроти зӯроварӣ метавонад мусоидат намояд. Бинобар ин, ба зӯроварии шавҳар нисбати ҳамсар ва фарзандон набояд ҳамчун “кори шахсӣ” баҳо дод, балки он ӯҳдадории давлат ва тамоми ҷомеа барои пешгирии зӯроварӣ ба воситаи чораҳои махсус ва қонунҳо мебошад.

Дар адабиёти психологӣ, зӯроварии психологиро инчунин зӯроварии эмотсионалӣ низ меноманд ва он як шакли таъсиррасонӣ аз ҷониби як узви оила ба эмотсия ва психикаи дигар аъзои оила бо роҳҳои гуногуни психологӣ мебошад. Зӯроварӣ дар оила маҳз аз зуҳуроти зӯроварии психологӣ сар мешавад. Тадқиқотҳои дар ин самт гузаронидашуда нишон медиҳанд, ки зӯроварии психологӣ нисбати дигар намудҳои зӯроварӣ бартарӣ дорад. Саволе ба миён меояд, ки чаро? Ба ин савол посухҳо зиёданд, вале асоситаринашон инҳоянд, мегӯяд психолог Давлатов М. дар дастури таълимӣ – методии чопнамудааш: аҳли хонавода аз ухдаи муошират солим намудан бо якдигар намебароянд, қобилияти сухани хушу гуворо гуфтанро надоранд, забони муошираташон ислоҳталаб аст, аз тарзҳои пешгирӣ ва ҳал намудани низоъҳои байнишахсӣ бехабаранд, бо дарназардошти психологияи якдигар муносибатҳои байнишахсиро ба роҳ монда наметавонанд ва ғайра [2, с.23-24].

Барои муайян намудани мавҷудияти зӯроварӣ дар оила нисбат ба кӯдакон мебоист, ки омилҳо ва ё рафторҳои ифодакунандаи зӯровариро дар оила нисбати кӯдакон тадқиқ намоем. Саволе ба миён меояд, ки чӣ гуна омилҳо ва ё рафторҳо ифодакунандаи зӯроварии психологӣ дар оила нисбат ба кӯдакон мебошанд? Мувофиқи омӯзишҳои иҷтимоию психологӣ чунин рафторҳо муайян гардидаанд: беэътиноӣ, таҳқири лафзӣ, таҳдид, радкунии хоҳиши кӯдакон ва қонеъкунонии талаботи онҳо, ки дар шакли кинаву хусумат ифода меёбад, радкунӣ дар зуҳуроти муошират гарм ва меҳрубонӣ, танқид ва эродгирии мунтазами беасос, истифодаи лақабҳои таҳқиркунанда, маҷбуркунӣ, писхандзанӣ, масхаракунӣ, дод задан, пастзанӣ, беэҳтиромӣ, нигоҳи кинадор, қаҳрӣ намудан, дуруштмуомилагӣ, фишордиҳӣ, тарсонидан, назорати қатъӣ, гунаҳгоркунӣ, бо асабҳо бозӣ кардан, дашномдиҳӣ, таъназанӣ ва тӯҳмати беасос [5, с.89 -90].

Солҳои охир амалҳои зӯроваронаи психологӣ нисбат ба кӯдакон дар оила бештар мушоҳида мешавад. Ба ин тадқиқоти соли 2008 гузаронидаи СҒҲ Осиёи Кушод бо дастгирии молиявии Бунёди кӯдакони СММ бо 735 кӯдакони 4 то 18 сола (50% - писарбачагон ва 50% - духтарбачагон) далолат мекунад. Натиҷаи тадқиқот нишон дод, ки кӯдакон зӯровариро ҳамчун шакли “одатӣ” – и нигоҳдории интизом аз тарафи волидон ва хешу таборон қабул мекунанд. Онҳо иброз намудаанд, ки “аз қаҳру ғазаби волидон ва хешу таборон метарсанд. 44% кӯдакон ҷавоб доданд, ки ба зӯроварӣ бо хомӯшӣ ҷавоб медиҳанд, чунки волидон нисбати онҳо қудрат ва ҳуқуқи истифодаи зӯровариро барои ҷазо додани кӯдакон доранд”, 11 % духтарбачаҳо ҷавоб доданд, ки

хонаашонро тарк мекунанд ва 6% гуфтанд, ки милисаро даъват менамоянд. Ҳайратовар он аст, ки 21% аз ҷавоб додан ба ин савол худдорӣ намуданд ва ақида доранд, ки оид ба ҳалли ин масъалаи оилавии онҳо шахсони бегона ва мансабдорони давлатӣ бохабар гарданд” [5, с.29].

Бояд зикр кард, ки зӯроварии психологӣ нисбати кӯдакон яке аз шаклҳои маъмули муносибати бад нисбат ба кӯдакон дар оила мебошад, ки аз рӯйи таъсиррасонии худ оқибатҳои вайронкунанда дорад. Ин намуди зӯроварӣ як навъ омили пурзӯри нигоҳдошти назорати волидайн бар кӯдакон маҳсуб меёбад. Зӯроварии психологӣ худ маҷмӯи рафторҳоеро дар бар мегирад, ки бо бераҳмии доимо такроршаванда зоҳир гашта, устувор мегарданд ва кӯдаконр озӯрда месозанд. Дар онҳо ғазаб, тарс, рӯҳафтодагӣ, ноустувории эмотсионалӣ ва нобовариро ба нерӯи ҷисмию зеҳнӣ, яъне ҳолати оҷизиро ба вуҷуд меоваранд. Дар робита ба ин, зӯроварии психологиро аз лиҳози муносибат ба панҷ навъ тақсим мекунанд:

1. Ноомодагии психологӣ, бетарафӣ, беэътиноӣ;
2. Зуҳуроти аксуламалҳои манфӣ ба кӯдакон;
3. Муносибати байниҳамдигарии пуртазод доштан бо кӯдакон;
4. Эътироф накардани фардияти кӯдакон ва маҳдудиятҳои психологӣ;
5. Дар мутобиқшавии иҷтимоии кӯдак мусоидат карда натавонистан [5; 33].

Натиҷаи тадқиқотҳо муайян кард, ки 37–58% кӯдакон дар оила ба зӯроварии психологӣ дучор мегарданд:

- 80,6% волидон иброз доштанд, ки ба сари кӯдакони худ дод мезананд, ҳақорат ва суханони қабеҳ мегӯянд;
- 30% волидон дарк мекунанд, ки зӯроварии психологӣ шаъни кӯдаконашонро паст мекунад;
- 10,8% волидон кӯдаконашонро дар хона танҳо маҳкам намуда, ҷазо медиҳанд;
- 28,2% волидон амали тарсониданро истифода мебаранд, то ки ба ҳадафҳояшон ноил шаванд [5, с. 34].

Бинобар ин амалҳои зӯроваронаи психологие, ки нисбат ба кӯдакон содир мешаванд, ба зуҳуроти чунин рафторҳои номатлуби кӯдакон боис мегарданд: тарсончакӣ, таъсирпазирӣ, номувозинатӣ, тарс аз танҳоӣ ва торикӣ, тарс аз волидайн, вайроншавии хоб, худбаҳодиҳии паст, беҷуръатӣ, беташаббусӣ, пастшавии худэҳтиромкунӣ, эҳсоси оҷизӣ, ноуҳдабароӣ, дамдуздӣ, вайроншавии мутамарказияти диққат, парешонхотирӣ, бетаваҷҷуҳӣ ба корҳои хона ва таҳсил дар мактаб, номустақилӣ, беиродагӣ, агрессия, дуруғгӯй, пешобравии шабонаи кӯдакони хурдсол ва ғ.

Аз оқибатҳои психологӣ ва рафтории дар боло овардашуда бармеояд, ки зӯроварии психологӣ рӯҳияи кӯдаконро мешиканад, хароб мекунад, боварии онҳоро аз вуҷудашон дур месозад ва ниҳоят ба як ҷабрдидаи оҷизу нотавон мубаддал мегарданд.

Бешубҳа, дилхоҳ амали зӯроваронаи психологӣ дар заминаи хушкухолӣ ба амал наомада, сабабҳои муайяни худро дорад. Тадқиқотҳои гузаронидашуда (А.С. Свечникова, Н.О. Зимовева, Н.Н. Михайлова) муқаррар карданд, ки бештари сабабҳоро бояд дар худи волидайн ҷустуҷӯ намуд. Аз ин лиҳоз, чунин сабабҳои асосӣ муайян гардиданд:

- волидайн ба хотири худсобиткунии худашон ба психика ва эмотсияи кӯдакон таъсири харобиовар мерасонанд;
- таҷрибаи пешинаи падар ҳамчун марди хона ба зуҳуроти зӯроварӣ сабаб мешавад. Ӯ худро шахси ягона ва қудратманд дониста, фарзандон бояд ба ӯ итоат кунанду фармонбардор бошанд;
- ин ё он волид дар хурдсолӣ низ гирифтори зӯроварӣ гаштааст ва норасоии гармии эмотсионалиро ҳис намудааст. Ин худ дар ташаккули шахсияти зӯровари оилавӣ шудани онҳо мусоидат мекунад;

- чунин муҳити зӯроварона дар оила ба ташаккули шахсияти кӯдакони зӯровар низ сабаб мешавад;

- волидайн тамоюл ба интизоми “оҳанин” доранд ва ҳар гуна рафтори нодурусти фарзандонро ҳамчун ранҷиш ба унвони худ дарк карда, нисбати онҳо талаботҳои ниҳоят баландро пешниҳод менамоянд. Ин дар навбати худ, ба бунёди фазои зӯроварӣ байнашон замина мегузорад [3, с.96-97];

- чунин омилҳо метавонанд ба зуҳуроти зӯроварии психологӣ нисбати кӯдакон дар оила низ боис шаванд: оилаи серфарзанд, оилаи нопурра, кӯдакони фарзандхондашуда, тарбияи кӯдак аз ҷониби падархонд ё модархонд, зиндагӣ кардан бо аъзои майзада, нашъаманд ва маҳкумшуда, низоъҳои доимии оилавӣ, сатҳи пасти тарбияи фарҳангии волидайн, бемаълумотӣ ва бесаводии волидайн, волидони рӯҳан носолим, доир ба инкишофи кӯдак маълумоти кофӣ надоштан, назорати доимӣ аз болои рафтори кӯдакон, кӯдакони имконияташон маҳдуд ва ғ.;

- модели зӯроварӣ дар оила, чун қоида, аз як насл ба дигараш мегузарад. Муҷозоти сахт одатан ҳамчун зӯроварӣ нисбати кӯдакон баҳо дода нашуда, балки ба сифати анъанаи оилавӣ дида баромада мешаванд. Мутаассифона, ин гуна тафаккур ҳоло ҳам мушоҳида мешавад;

- ба андешаи психолог Берковитс Л., “ба эътибор нагирифтани буҳронҳои синнусолӣ (3 – 4 солагӣ, 5 – 7 солагӣ, 12 – 18 солагӣ) аз ҷониби калонсолони хонавода ба сар задани низоъҳои байнишахсӣ мебарад, ба инкишофёбии асабониятҳои кӯдакона мусоидат намуда, ниҳоят фазои стрессовару зӯровариро ба вуҷуд меоварад” [1, с. 285];

- набояд фаромӯш кард, ки кӯдакон гурӯҳи осебпазир ба шумор мераванд ва мувофиқи маълумотҳои С М М, “аз зӯроварии волидайн ҳар сол 2 млн кӯдакони то 14 сола дар гирдоби азобу шиканҷа қарор доранд. Аз даҳ яки онҳо мефавтанд ва 2000 нафарашон ба худкушӣ рӯ меоваранд” [1, с. 300];

- кӯдак метавонад бо агрессивияти худ, бешфаъолӣ ва рафторҳои импулсивиаш, ки натиҷаи муомилаи бад мебошад, ба зуҳуроти зӯроварии психологӣ ва ҷисмонӣ мусоидат кунад. Кӯдакони бешфаъол бисёртар рафторҳои беихтиёр карда, қоидаҳоро кам риоя мекунанд. Ин волидайнро асабӣ карда, ба зӯроварӣ намудан водор мекунонад ва воқеан ҳам ба он мебарад.

Бояд қайд кард, ки ҳамаи ҷабрдидаҳои зӯроварӣ дар оила гирифтори чунин оқибатҳои психологӣ аз намудҳои зӯроварӣ мегарданд: вайроншавии хоб, канорачӯӣ аз ҷои ҳодиса, хоҳиши ба ёд наёварани ҳодисаи зӯроварӣ, таъсирпазирӣ, номувозинатии рӯҳӣ, худбаҳодиҳӣ ва худэҳтиромкунии паст, эҳсоси оҷизӣ, хобҳои даҳшатнок дидан, дамдӯздӣ, рафтори агрессивӣ, зуҳуроти эҳтиёткории баланд, ҳисси гунаҳкорӣ, бетафовутӣ нисбат ба худ, ашкрезӣ, рафтори беҷуръатона, гурезонидани нигоҳ ҳангоми муошират, қаҳригӣ ва ғайра.

Психолог бо дарназардошти аломатҳои зикршуда бояд ҳолати муроҷиаткунандаро муайян кунад, барномаи машваратдиҳӣ ва офиятбахшии психологиро барои ҷабрдидаи зӯроварӣ дар оила тартиб диҳад. Аз таҳлилҳои маводҳои дар боло овардашуда маълум гардид, ки тамоми амалҳои зӯроварона дорои оқибатҳои ба худ хос мебошанд. Ҳангоми ба зӯроварӣ гирифтор шудани ҷабрдида ин ҳама оқибатҳои дар боло зикргардида метавонанд зуҳур кунанд.

Лозим ба ёдоварист, ки амлҳои зӯроварона танҳо ба шахсони ҷабрдида не, балки ба кулли ҷомеа метавонанд, оқибатҳои нохушро ба вуҷуд биёранд ба монанди:

- кӯдаконе, ки зӯровариҳои волидайнашонро мушоҳида кардаанд, ин таҷрибаи манфиро дар ҳаёти худ қабул менамоянд;
- дар бисёри ҳолатҳо вазъи носолими оила манбаи паҳншавии нашъамандӣ ва майзадагӣ, рафтори шаҳвонии бесарубори ҳам ҷабрдида ва ҳам зӯровар мегардад;
- зӯроварӣ дар оила ба пошхӯрии оила мусоидат менамояд;
- беҷазо мондани зӯровар ҷабрдидаро ба содир намудани ҷиноят тела медиҳад.

Аз таҳлилҳои боло бармеояд, ки зӯроварии психологӣ дар оила нисбати кӯдакон бо сабабу омилҳои мусоидаткунанда рӯй дода, донистани онҳо имконият медиҳад, ки пеши роҳи ин падидаи номатлуб гирифта шавад. Барои пешгирӣ намудани он тавсияю пешниҳодҳои зерин ба волидайн дода мешаванд:

1. Волидайнро бояд бо муҳтаво ва моҳияти Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи пешгирии зӯроварӣ дар оила" шинос намуд. Бо ин мақсад бояд силсилаҳои омӯзишии психологиро доир кард, то ки сатҳи маърифати психологии волидайн баланд бардошта шавад. Бояд бидонанд, ки истифодаи амалҳои зӯроварии психологӣ нисбати кӯдакон низ ҷиноят аст.

2. Ба волидайн омӯзонидани малакаҳои тарбиявӣ, фаҳмонидани хусусиятҳои инкишофёбии ҷисмонӣ ва психологии кӯдакон, шинос намудани онҳо бо хусусиятҳои навташкил ва буҳронҳои синнусолӣ – ин ҳама метавонад ба зуҳуроти муносибатҳои бераҳмонаи калонсолони хонавода монеа шавад.

3. Ба кӯдакон ва наврасони гирифтори зӯроваришуда бо мақсади паст кардан ва бартараф намудани оқибатҳои зӯроварӣ бояд ёрии психологӣ ва машварати психологиро ба роҳ монд. Офиятбахшии психологӣ ба кӯдакони ҷабрдида бояд қисмати муҳими ёрирасонии психологӣ ба шумор равад.

4. Волидайн ва дигар калонсолони хонавода бояд дарк кунанд, ки олам ва одамро дар ҳеҷ давру замон бо воситаи ҷазо ва тарсонидан ислоҳ кардан мумкин нашудааст. Ба дили фарзандон танҳо тавассути сухани сеҳрангез, оромбахш ва оқилона метавон роҳ ёфт.

5. Омода ва чоп намудани дастурамалҳои психологӣ барои волидайн доир ба роҳҳои пешгирӣ намудани зӯроварӣ дар оила ва бунёди муҳити солими психологӣ, ки ба зуҳуроти амалҳои зӯроварона имконият намедиҳанд.

АДАБИЁТ

1. Берковиц Л. Агрессия: причины, последствия и контроль. - СПб. Москва, 2001
2. Давлатов М. Дастур оид ба офиятбахшии психологии ҷабрдидаҳои зӯроварӣ дар оила: Дастури таълимӣ – методӣ барои донишҷӯёни ихтисоси психология. - Душанбе, 2016
3. Жестокое обращение с детьми / Т.Я. Сафонова, Е.И. Цынбал Л.Я. Олиференко и др. - Москва, 1993
4. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи пешгирии зӯроварӣ дар оила", 19 – марти 2013, № 954
5. Маводҳои таълимӣ оид ба масъалаҳои пешгирии зӯроварӣ нисбати кӯдакон. Модули таълимӣ барои хизматчиёни давлатӣ. - Душанбе, 2008
6. Такон ба хомӯшӣ. Маълумотнома оид ба кор бо ҷабрдидагони зӯроварии хонаводагӣ дар Тоҷикистон. - Душанбе, 2009
7. Фарҳоди М. Кори хатмкунӣ: "Зӯроварии психологӣ дар оила ва роҳҳои пешгирии он" - Душанбе, 2018

ЗӮРОВАРИИ ПСИХОЛОГӢ ДАР ОИЛА НИСБАТ БА КӮДАКОН ВА САБАБҲОИ РӮЙ ДОДАНИ ОН

Зӯроварӣ падидаи номатлуби психологӣ-иҷтимоӣ ба шумор рафта, мавҷуд будан ва зуҳур намудани он дар ҷомеа, ба хусус дар оилаи имрӯза нисбат ба кӯдакон боиси ташвиш мебошад. Аз ин хотир, бартараф намудани зӯроварӣ ба оилаи устувор ва устувории ҷомеа мебарад. Яке аз масъалаҳои ҳалталаб ин омӯзиш, тадқиқ ва бартарафнамоии масъалаи зӯроварии психологӣ дар оила нисбат ба кӯдакон мебошад. Бояд зикр кард, ки зӯроварии психологӣ нисбати кӯдакон яке аз шаклҳои маъмули муносибати бад нисбат ба кӯдакон дар оила мебошад, ки аз рӯйи таъсиррасонии худ оқибатҳои вайронкунанда дорад. Ин намуди зӯроварӣ як навъ омили пурзӯри нигоҳдошти назорати волидайн бар кӯдакон маҳсуб меёбад. Зӯроварии психологӣ худ маҷмӯи рафторҳоеро дар бар мегирад, ки бо бераҳмии доимо такроршаванда зоҳир гашта, устувор мегарданд ва кӯдаконр озӯрда месозанд. Дар онҳо ғазаб, тарс, рӯҳафтодагӣ, ноустувории эмотсионалӣ ва нобовариро ба нерӯи ҷисмию зеҳнӣ, яъне ҳолати оҷизиро ба вуҷуд меоваранд.

Калидвожаҳо: зӯроварӣ, оила, ҷомеа, волидайн, кӯдак, занон, зӯроварон, шахсият, боварӣ, ҷанг, муносибатҳо, буҳронҳо, қонун, сабаб, зӯроварии ҷисмонӣ, зӯроварии психологӣ, зӯроварии шаҳвонӣ, зӯроварии иқтисодӣ, маҷбуркунӣ, гендер, бефаъолиятӣ, эмотсионалӣ, муошират, муҷозот, таъсир.

ПСИХОЛОГИЧЕСКОЕ НАСИЛИЕ В СЕМЬЕ В ОТНОШЕНИИ ДЕТЕЙ И ПРИЧИНЫ ИХ ВОЗНИКНОВЕНИЯ

Насилие считается социально-психологическим явлением, наличие и проявление которой в обществе, в частности, в семье относительно детей является тревожащим моментом. Таким образом, устрание насилия приводит к устойчивости семьи и к устойчевому обществу. Одной из проблем требующих решения является изучение, исследование и устранение психологического насилия в семье, которое имеет разрушительные последствия. Этот вид насилия считается, своего рода мощным фактором, контроли родителей над детьми. Психологическое насилие охватывает совокупность тех поведений, которые проявляются с постоянно повторяющейся жестокостью, закрепляется и травмирует детей. Проявляет в них гнев, страх, фрустрацию, эмоциональную неустойчивость и вселяет неуверенность в их физическую и ментальную составляющую, тем самым способствует их беззащитности.

Ключевые слова: насилие, семья, общество, родители, ребенок, женщины, насильник, личность, доверие, ссора, отношения, кризисы, закон, причины, физическое насилие, психологическое насилие, сексуальное насилие, экономическое насилие, заставлять, гендер, пассивное, эмоционально, общение, наказание, влияние.

PSYCHOLOGICAL VIOLENCE IN THE FAMILY AGAINST CHILDREN AND THEIR CAUSES

Violence is considered a social and psychological phenomenon, the existence and manifestation of which in society, in particular in the family relative to children, is an alarming moment. Thus, the elimination of violence leads to the sustainability of the family and to a resilient society. One of the problems to be addressed is the study, research and elimination of psychological violence in the family, which has devastating consequences. This type of violence is considered, as a kind of powerful factor, the control of parents over children. Psychological violence encompasses a combination of behaviour that manifests itself with ever-recurring cruelty, fixed and traumatize children. Shows anger, fear, fruition, emotional instability and instills uncertainty in the physical and mental component, thus contributing to their defencelessness.

Key words: violence, family, society, parents, the child, women, the tyrant, the personality, trust, a quarrel, the relations, crises, the law, the reasons, physical abuse, psychological abuse, sexual abuse, economical violence, to force, a gender, passive, emotions, communication, punishment, influence.

Сведения об авторе: ***Фарходи Мухаммадсалим*** – магистр кафедры психологии философского факультета Таджикского национального университета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17. Телефон: **905 00 61 16**

Information about the author*: Farkhodi Mukhammadsalim* – graduate student of the Department of Psychology, Faculty of Philosophy, Tajik National University. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: **905 00 61 16**

ОМИЛҲОИ ВАЙРОНШАВИҲОИ АГРЕССИВӢ

Хосабекова С.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Агрессия яке аз масъалаҳои мубрам дар марҳилаи кунунии рушди ҷомеа ба ҳисоб меравад. Ҷомеаи муосир дар давраи бӯҳронҳои ҳаматарафаи зиндагӣ карор дорад, ки онҳо на танҳо ба ҳолати равонии калонсолон, балки ба кӯдакон низ таъсир мерасонанд, зеро онҳо низ узви комилҳуқуқи ҷомеа мебошанд. Аллакай дар солҳои 60-уми асри XX, проблемаи агрессия дар хориҷа яке аз масъалаҳои мубрам ба ҳисоб мерафт ва дар солҳои 90-ум, психологҳои Шуравӣ падидаи агрессияро меомӯхтанд. Маҳз дар ҳамин давра, асри 20 ро ҳамчун «асри нигаронӣ барои зӯроварӣ» қайд карданд. Як қатор мактабҳои психологӣ бо мушкилоти омӯзиш, ташаккул ва муайян кардани механизмҳои агрессия ва рафтори агрессивона сарукор доранд. Аммо, масъалаи муайян кардани истилоҳи агрессия то ба ҳол баҳсангез аст, зеро он як падидаи бисёрҷониба мебошад. Масъалаи агрессия ва рафтори агрессивӣ дар адабиётҳои психологӣ мураккаб ва гуногунҷабҳа тавсиф карда мешавад, зеро сарфи назар аз шумораи зиёди манбаъҳои таҳлили ин падида дар психология айни замон мафҳуми ягонае қабул нашудааст, ки моҳият ва зуҳуроти онро ҳамаҷониба шарҳ диҳад.

Барои омӯхтани агрессия бояд мафҳум ва моҳияти онро донист. Мувофиқи таърифи Бас ҳамагуна рафторҳое, ки таҳдид ва зарар мерасонанд агрессия номида мешавад. Агрессия аз калимаи лотинии agressio гирифта шуда маъноях ҳамла мебошад. Ин рафтори мақсадноки харобиоварест, ки хилофи меъёрҳо ва коидаҳои ҳамзистии одамон дар ҷомеа мебошад, ки ба объектҳои (ҷондор ва беҷон) зарар мерасонад. Ин таъриф тахмин мекунад, ки агрессия бояд ҳамчун шакли рафтор таҳлил карда шавад на ҳамчун эмотсия, маром ва установка [6]. Дар психология агрессияро ҳамчун як намуди рафтор муайян мекунанд, ки барои расонидани зарар ба одамон ва ашё равона шудааст. Баъзан агрессияро барои ба мақсадрасӣ низ истифода мебаранд. Бояд мафҳумҳои агрессия ва агрессивнокиро аз ҳамдигар ҷудо кард. Агрессия ин рафтори (фардӣ ё коллективӣ) барои зарари ҷисмонӣ ва психологӣ расонидан равона шудааст. Агрессивнокӣ бошад хусусияти шахс мебошад.

Аммо, савол дар бораи он ки чаро одамон агрессивона рафтор мекунанд, кайҳо боз мавзӯи баҳси илмӣ шудааст. Дар ҷараёни муҳокима се дихотомияи асосӣ таҳия карда шуданд, ки табиати рафтори агрессивиро тавсиф медиҳанд: модарзодӣ ё ба дастовардашуда (сарчашмаҳои агрессия), маърифатӣ ё эмотсионалӣ (механизмҳои психологии агрессия), дохилӣ ё беруна (омилҳои агрессия) [2; с.12].

Тарафдорони равияҳои психоаналитикӣ ва эволютсионӣ боварӣ доштанд, ки агрессия як шакли рафтори модарзодӣ, генетикӣ мебошад. Ин ақида аз ҷониби З. Фрейд ва К. Лоренс пешниҳод карда шудааст [3; 10]. Ҳамзамон, ба гуфтаи необихевиористон агрессия дар ҷараёни ҳаёт ташаккул меёбад ва барои ҳамин онро ислоҳ кардан мумкин аст. Натиҷаи тадқиқотҳои эмпирикӣ нуқтаи назари дуввумро дастгирӣ мекунанд. Онҳо нишон медиҳанд, ки агрессия аз ҷониби механизмҳои маърифатӣ ва эҳсосӣ ба вуҷуд омада, аз омилҳои инфиродӣ ва вазъияти вобаста мебошанд. Ақидаи механизмҳои эмотсионалии агрессия аз назарияи фрустратсия сарчашма мегирад , ки мувофиқи он рафтори агрессивона он вақт ба вуҷуд меояд, ки шахс ҳадафҳои муҳимро ба даст оварда наметавонад.

Муайян намудани сабабҳои пайдоиши он, шаклҳо ва роҳҳои имконпазири ислоҳ имрӯзҳо хеле муҳим аст. Дар ҷомеаи муосир, доираи аксуламалҳои агрессивӣ хеле васеъ мебошанд аз ғайбат ва таҳқири мустақим, задухурдҳо, куштор то ҳамлаҳои террористӣ ва амалиёти низомӣ. Маълум мешавад, ки агрессия як ҷузъи ҷудонопазири табиати инсон аст. Чаро рафтори хашмгинона ба вуҷуд меояд? Калимаи "агрессия" дар забон омезиши шаклҳои мухталифи рафторро ифода мекунад.

Он чизеро ки одамон агрессия меноманд, қисман бо меъёрҳои иҷтимоии ҷомеа муайян карда мешавад.

Дар байни тадқиқотҳои хориҷӣ оид ба агрессия ва рафтори агрессивӣ консепсияҳои муаллифони ба монанди К. Лоренс, Э. Фром, З. Фрейд, К.Г. Юнг, А. Бас, Р. Барон, Д. Ричардсон, Л. Берковитс, Д. Доллард ва ғайра баромад мекунанд. Рафтори агрессивӣ гуногун аст: он метавонад ҷисмонӣ ва шифоҳӣ, мустақим ва ғайримустақим, реактивӣ ва проактивӣ бошад [5;272].

Чунин намудхои агрессияро чудо мекунанд:

*агрессияи чисмонӣ истифодаи қувваи ҷисмонӣ ба шахси дигар ё ашё;

*агрессияи шифоҳӣ истифодаи ҳиссиётҳои манфӣ (ҷанҷол, додзанӣ, хашм, таҳдид ва ғ.);

*агрессияи мустақим мустақиман ба объект ё субъект равона карда мешавад;

*агрессияи ғайри мустақим амалҳое ки бо роҳи мудаввар (оклоним) ба шахси дигар равона карда мешавад (ғайбат, шӯхиҳо ва ғ., ва амалҳое, ки ба бетартибӣ хосанд (таркишҳои ғазаб, доду фарёд, бо мушт ба ҳарҷо задан ва ғ));

*агрессияи душманона амалҳое, ки барои расонидани зарари мақсаднок ба объекти дигар нигаронида шудааст;

*аутоагрессия агрессияе, ки дар худайбдоркунӣ, худтаҳқиркунӣ, зарари ҷисмонӣ ба худ ва ҳатто то худкушӣ зоҳир мешавад;

*агрессияи алтруистӣ барои ҳимояи дигарон аз амалҳои агрессивӣ, ки ба дигар кас равона шудааст.

Омилҳои биологӣ. Агрессия як шакли биологии вокуниш ба шароити муҳити зист дар мутобиқсозии фаъолонаи он ба ин шароитҳо мебошад. Тамоюлҳои агрессивӣ ба таври модарзодӣ ва дар шакли ирсӣ аз насл ба насл дода мешавад. Рафтори агрессивӣ намуди, рафторест, ки ба ҳар як шахс хос аст.

Ҳамин тариқ, аз нуқтаи назари биологӣ, агрессия реаксияи мутобиқшавии организм дар ҷавоб ба таҳдид ба эҳтиёҷоти ҳаётии организм мебошад.

Омилҳои иҷтимоӣ. Фардияти шахс дар алоқамандӣ бо омилҳои иҷтимоӣ ва биологӣ ташаккул меёбад. Аз ин рӯ ҳарчанд агрессия реаксияи табии биологии инсон, ки аз ҷиҳати генетикӣ ва табии устувор бошад ҳам, лекин дараҷаи шиддат ва шакли зуҳурот аз таҷрибаи иҷтимоии шахс вобаста аст. Ассимилятсияи рафтори агрессивӣ дар ҷараёни ҳаёти инфиродӣ тавассути омӯзиши иҷтимоӣ сурат мегирад. Қисмати асосии таҷрибаи иҷтимоӣ аз ҷониби шахс дар айёми кӯдакӣ пайдо мешавад. Омӯзиши иҷтимоӣ асосан аз ҷониби муҳити бевоситаи иҷтимоӣ (пеш аз ҳама оила) ва васоити ахбори омма сурат мегирад. Муносибатҳои оилавӣ аз муносибатҳои байни падару модар, муносибати волидайн бо фарзандон ва муносибат байни бародарону ҳоҳарон иборат аст. Одатан шаклҳои рафтореро, ки волидайн нисбат ба якдигар амалӣ мекунанд кӯдак низ ҳамонро такрор мекунад. Барои ташаккули агрессия муносибатҳои волидайн хеле муҳим аст. Ба ғайр аз ин дар ташаккули агрессия тарзи тарбияи оилавӣ нақши асосиро мебозад. Ба шаклгирии агрессия назорати аз ҳад зиёди волидайн ё беназоратӣ таъсир мерасонад. Дар натиҷаи муносибатҳои агрессивӣ дар оила кӯдак агрессияро меъёри ҳамкории инсон кабул мекунад [2].

Омӯзиши иҷтимоӣ ба воситаи ахбори омма ба воситаи мушоҳида сурат мегирад. Дар натиҷаи мушоҳидаи бисёркаратаи амалҳои агрессивӣ пеш аз ҳама телевизион ба соҳаи психологии шахсият тағиротҳои зерин ба амал меоянд:

Аз даст додани ҳассосияти эмотсионалӣ;

Тағйир додани симои шахси воқеӣ;

Механизмҳои асосии азхудкунии рафтори агрессивӣ дар протсесси омӯзиши иҷтимоӣ ба хусусиятҳои равонӣ, ки дар чорчубаи назарияи бихевиоризм таҳқиқ карда мешавад мувофиқат мекунад. Раванди омӯзиши иҷтимоӣ аз се марҳила мегузарад:

*марҳилаи мушоҳидаи тарзи рафтор ва оқибатҳои он;

*марҳилаи татбиқи ин шакли рафтор дар рафтори худ;

*марҳилаи ҷамъбастнамои;

Гузариш аз марҳилаи қаблӣ ба давраи дигар бо принсипи асосии бихевиористи (қонунияти таъсирасонӣ) муайян карда мешавад. Оқибатҳои рафтор эҳтимолияти такроршавии онро муайян мекунад.

Ҳамин тариқ, барои ташаккули агрессивнокӣ дар раванди инкишофи ҳаёти иҷтимоии шахсият аҳмияти хоса дорад. Ғазаб таърихӣ аст ва дар ҳар як шахс он такрорнашаванда мебошад. Дар тули ҳаёт ва махсусан дар кӯдакӣ чунин хусусиятҳо инкишоф меёбанд ва шакл мегиранд. Аз нуқтаи назари иҷтимоӣ агрессия дар сурати набудани малакаҳои созанда барои ҳалли мушкилӣ истифода мешавад.

Омилҳои фардӣ. Як фрустратор метавонад боиси аксуламалҳои гуногун дар одамони гуногун гардад. Рафтори агрессивӣ бештар барои одамони даҳал, шахсоне, ки худдорӣ карда наметавонанд ва шахсоне ки ба худ боварӣ надоранд бештар хос аст. Навъи вокунише, ки шахс интихоб мекунад натанҳо аз омилҳои биологӣ ва иҷтимоӣ вобаста аст балки аз хусусиятҳои фардии шахс низ вобаста аст, ки кадом эмотсияҳои манфӣ дар натиҷаи фрустратсия (тарс, ғамгинӣ ё ғазаб) ба вуҷуд меояд ва агар хашм пайдо шавад вай чи гуна дар рафтори шахс зоҳир мешавад.

Р. Барон ва Д. Ричардсон хусусиятҳои зерини шахсиятро, ки ба агрессивнокии шахсият алоқаманданд фарқ мекунанд: [2, 352]

*сатҳи баланди изтиробнокӣ;

*тамоюли ба дигарон нисбат додани ниятҳои душманона;

*ғазаб ва ҳасосияти эмотсионалӣ;

*локус назорат (интерналҳо бештар ба агрессия майл доранд);

*худбаҳодиҳии паст;

*хусусятҳои иродавӣ;

*ҷинс (мардон нисбат ба занон бештар ба агрессия майл доранд).

Тафовутҳои байни одамонро аломатҳои шахсӣ ва хусусиятҳои иҷтимоию демографӣ нишон медиҳанд. Мувофиқи ғояҳои классикӣ сохтори шахсият мизоҷ, характер ва қобилиятро дар бар мегирад.

Ҳамин тариқ, мо гуфта метавонем, ки дар ҳар яки мо хусусиятҳои агрессивӣ вуҷуд доранд. Барои баъзеҳо, он шаклҳои муҳофизатӣ дорад, барои баъзеҳо, шояд аллакай ба як хусусияти харобиовару зараровар табдил ёфтааст. Аммо новобаста аз он, ки чӣ гуна аст, ба шахс ба ҳайси мавҷудияти оқилона имконият дода мешавад, ки пайдоиши агрессияро пешгирӣ кунад ва онро назорат намояд. Умедворам, ки инсоният барои худ хулосаҳои муайян бароварда, агрессияро ба самти созанда равона хоҳад кард.

АДАБИЁТ

1. Берковиц Л. Агрессия: причины, последствия, контроль. М.:Прайм-Еврознак, 2005. 512 с.
2. Бэрон Р., Ричардсон Д. Агрессия. СПб.: Питер, 2001. 352 с.
3. Бэрон Р. Агрессия: учеб. пособие для студ. и аспирантов психологич. фак., а также слушателей курсов психологич. дисциплин на гуманитарных фак. вузов РФ. - СПб., 1997. 12
4. Ениколопов С. Н. Понятие агрессии в современной психологии //Прикладная психология. 2001. № 1. С. 60-72.
5. Лоренц К. Агрессия (так называемое «зло») /Пер. с нем. М.: Прогресс, Универс, 1994. 272с.
6. Словарь практического психолога / составитель С.Ю. Головин. - Минск, 1997.
7.Фромм Э. Анатомия человеческой деструктивности. М.: Республика, 1994. 447 с.
8. Фрейд З. «Введение в психоанализ. Лекции» М., «Наука», 1991

ОМИЛҲОИ ВАЙРОНШАВИҲОИ АГРЕССИВӢ

Мақола ба таҳлили омилҳои вайроншавиҳои агрессивӣ бахшида шудааст, ки мафҳумҳои агрессия, зуҳуроти он ва омилҳои он дида баромада шудаанд. Агрессия як ҷузъи ҷудонашавандаи табиати инсон аст. Ҷомеаи муосир дар давраи бӯҳронҳои ҳаматарафа қарор дорад, ки он ба психикаи инсон таъсир мерасонад. Ин мушкилот рӯзмарра аст, зеро дар ҷомеаи муосир доираи аксуламалҳои агрессивӣ хеле васеъ мебошанд, масалан, аз ғайбат ва таҳқири мустақим сар карда то задухурдҳо, куштор, ҳамлаҳои террористӣ ва амалиётҳои низомӣ. Муайян карда шудааст, ки дар ҷомеаи имрӯза шаклҳои гуногуни агрессия ба монанди ҷангҳо, экстремизми сиёсиву динӣ, тероризм вуҷуд доранд ва миллионҳо нафаронро аз зиндагӣ маҳрум месозанд.

Калидвожаҳо: агрессия, рафтори агрессивӣ, ҷомеъа, омилҳои биологӣ, иҷтимоӣ, фардӣ.

ФАКТОРЫ АГРЕССИВНЫХ РАССТРОЙСТВ

Статья посвящена анализу факторов агрессивных расстройств, где рассматриваются такие понятия как агрессия и ее факторы развития. Агрессия является неотъемлемой частью человеческой натуры. Современное общество находится в периоде кризисов, которые не могут повлиять на психосоциальные проблемы. Эта проблема очень важна, потому что в современном обществе агрессивные реакции настолько распространены, что они варьируются от прямых слухов, драк, убийств до террористических актов и военных операций. В современном обществе существует много форм агрессии, таких как войны, политический и религиозный экстремизм, терроризм и гибель миллионов людей.

Ключевые слова: агрессия, агрессивное поведение, общество, биологические, социальные, индивидуальные факторы.

FACTORS OF AGGRESSIVE DISORDERS

The article is devoted to factors of aggressive disorders. Aggression is an integral part of human nature. Modern society is in a period of crises that cannot affect psychosocial problems. This problem is very important because in modern society aggressive reactions are so widespread that they range from direct rumors, fights, murders to terrorist acts and military operations. In modern society, there are many forms of aggression, such as

war, political and religious extremism, terrorism, and the deaths of millions of people. In this article, we examined the concept of aggression and its factors.
Keywords: aggression, aggressive behavior, sociability, biological, social, individual factors.

Сведения об авторе: ***Хосабекова С.Ш.*** – магистр кафедры психологии Таджикского национального университета

Information about the author: ***Khosabekova S.Sh.*** – graduate student of psychology Department of Tajik National University

ТАЪСИРИ ТИПИ ТАФАККУР БА ХАРАКТЕРИ ҶАВОНОН

Хушназарова А.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Имрӯзҳо суръати баланди илму техника ба чашм мерасад ва он тарафҳои мусбӣ ва манфии худро доро аст. Тарафи мусбиаш дар он зоҳир мешавад, ки суръати баланди илму техника боиси беҳтар шудани шароити зиндагии ҷомеа аст. Яке аз тарафи манфиаш ҳамин аст, ки барои истифода бурдани ин илму техникаи бо суръати баланд пешрафта истода, дар насли наврас ташаккули зинаи баланди тафаккур лозим аст. Зинаҳои баланди тафаккур, мувофиқи ақидаи Давидов В.В.– ин типи назариявии тафаккур дар нисбати типи эмпирикӣ мебошад. Барои ташаккули типи назариявии тафаккур зарурат ба миён меояд, ки сифати таълим ва тарбияи насли наврасро мебояд беҳтар намуд. Мушоҳидаҳо нишон медиҳанд, ки дар ҳақиқат таълиму тарбия имрӯзҳо такмилро мехоҳад. Барои беҳтар кардани сифати таълиму тарбияи хонандагон зарурати инкишофи тафаккури хонандагон дар ҷараёни таълим ба миён меояд. Бинобар ин психологони имрӯзаро зарур меояд, ки оиди фаъолияти фикрии хонандагон, хусусиятҳои психологии дигари ба он алоқаманди насли наврас ва ташаккули онҳо фикру андеша намоянд.

Ҷараёни дурусти таълиму тарбия мувофиқи ақида олимони машҳури соҳаи психологияи синну солӣ ва педагогӣ Давидов В.В., Элконин Д.Б. ва шогирдони онҳо метавонад дар насли наврас дараҷаи баланди инкишофи тафаккури ба роҳ монад. Ба ақидаи Л.С. Виготский ҳам танҳо ҷараёни таълим ва тарбияи насли наврас қодир аст, ки дар насли наврас зинаҳои назтиктарини инкишофро пайдо намоем, зеро ҷараёни таълим ва тарбияи насли наврас фаъолияти пешбаранда дар ҳамин синну сол ба ҳисоб мераваду дар хонандагон бояд имконияти баландтари дарки олами иҳотакардашуда ба роҳ монда шавад [3].

Бояд қайд намуд, ки аваллин нишонаҳои типҳои тафаккурро С.Л. Рубинштейн нишон дод, ки бо хусусиятҳои ҷамъбасткунӣ алоқамандӣ доранд [11]. Боиси қайд аст, ки дар илми психология ду типи тафаккурро аз ҳамдигар фарқ мекунанд: эмпирикӣ ва назариявӣ. Асосан донишҳои эмпирикӣ ва назариявиро аз қадим фарқ мекарданд. Ҳатто Гегель ду типи тафаккурро аз ҳам ҷудо карда, онҳоро ҳиссӣ ва зеҳнӣ номида буд [4, с.25]. Тафаккуре, ки дар асоси мафҳумҳои эмпирикӣ ба амал меояд, аз ҷониби В.В. Давидов ҳамчун тафаккури ҳиссӣ-эмпирикӣ номида шуд. Монанди ҳамин тафаккуре, ки дар асоси мазмуни мафҳумҳо амалӣ мегардад номи зеҳнӣ-назариявиро гирифт [5, с.90-98]. Типи эпирикии тафаккур ба ҳалли масъалаҳои амалӣ равона шудааст. Бо ёрии он дар ҳалли масъалаи фикрӣ ба аломатҳои зоҳирӣ ва камаҳмияти ашё ва ҳодисаҳо эътибор дода мешавад. Дар натиҷа, масъалаи фикрӣ бо роҳи хатто ва нодуруст ҳал мегардад. Баъзан, ҷараёни ҳалли масъалаи фикрӣ аз ҷониби озмудашаванда то ба охир бурда расонида намешавад. Умуман, дорандагони типи эмпирикии тафаккур дар ҷараёни ҳалли масъалаи фикри вақти бисёртар сарф карда, супоришро хатто ҳал мекунанд ва ё аз ӯҳдаи ҳалли масъалаи фикрӣ намебароянд. Хулоса, типи эмпирикии тафаккур имкон намедиҳад, ки масъалаи фикрӣ ба таври бояду шояд ҳал гардад.

Типи назариявии тафаккур, баръкси типи эмпирикӣ, дар ҳалли масъалаи фикрӣ ба аломатҳои муҳим, алоқамандии ботинии ашё ва ҳодисаҳо эътибор дода, имкон медиҳад, ки масъалаи фикрӣ тез ва дурусту бехато ҳал карда шавад. Дар тадқиқотҳои В.В. Давидов нишон дода мешавад, ки типи назариявии тафаккур дорои се унсури таркиби мебошад: таҳлили назараиявӣ, банақшадарорӣ ва рефлексия. Таҳлили назариявӣ ба он равона шудааст, ки дар ҷараёни ҳалли масъалаи фикрӣ қонуниятҳои ботинии байни ашё ва ҳодисаҳо ошкор гардида, сипас супоришҳои якҷинса тез, дурусту бехато ҳал карда шаванд. Банақшадарорӣ имкон медиҳад, ки дар ҳалли масъалаи фикрӣ пайдарпаии амалҳое тартиб дода шаванд, ки ба ҳалли дурусту бехатои супориш оварда расонад. Рефлексия – ин амали намудани худназорат ба ҷараёни фикрии худ мебошад [5, с.199-200].

Мазмуну мундариҷаи унсурҳои тафаккури назариявиро ба инобат гирифта, дар тадқиқотҳои В.В.Давидов ва шогирдони ӯ чунин зинаҳои инкишофи тафаккур муайян карда шудаанд: 1) зинаи эмпирикӣ; 2) зинаи аналитикӣ; 3) зинаи банақшадарорӣ; 4) зинаи рефлексия.

Ин зинаҳои инкишофи тафаккур вобаста ба мазмун ва мундариҷаи таълим инкишоф меёбанд [5, с. 53]. Дар навбати худ, унсурҳои ташаккулёфтаи тафаккури назариявӣ, яъне таҳлили назариявӣ, банақшадарорӣ ва рефлексия боиси он мешаванд, ки дар насли наврас намудҳои дигари тафаккур (ба мисли тафаккури математикӣ, физикӣ ва ғайра) шаванд [7, 56-57]. Дар тадқиқотҳои Р. Атохонов нишон дода шудааст, ки дар ибтидо кӯдакон дорои зинаи эмпирикии тафаккуранд. Сипас, вобаста ба мазмун ва мундариҷаи таълим ва фаъолии азхудкунии дониш, маҳорат ва малака дар хонандагони синну соли хурди мактабӣ зинаи аналитикӣ, дар хонандагони наврас зинаи банақшадарорӣ ва дар хонандагони синну соли калони мактабию донишҷӯён зинаи рефлексия ташаккул меёбад. [2, с. 28-29].

Ҷараёни инкишофи зинаҳои тафаккурро таҳлил намуда истода маълум карда шуд, ки агар озмудашаванда дорои зинаи эмпирикӣ бошад, пас дар ӯ маҳорати амалигардонии таҳлили назариявӣ, банақшадарорӣ ва рефлексия мавҷуд нестанд. Агар озмудашаванда дорои зинаи аналитикӣ бошад, пас дар ӯ фақат маҳорати амалигардони унсури таҳлили назариявӣ ташаккул ёфтаасту маҳорати амалигардонии банақшадарорӣ ва рефлексия мавҷуд нестанд [8, 83]. Агар озмудашаванда дорои зинаи банақшадарорӣ бошад, пас дар ӯ маҳорати амалигардони унсурҳои таҳлили назариявӣ ва банақшадарорӣ ташаккул ёфтаасту маҳорати амалигардонии рефлексия мавҷуд нестанд [7, с. 52-60]. Монанди ҳамин, агар озмудашаванда дорои зинаи рефлексия бошад, пас дар ӯ маҳорати амалигардони унсурҳои таҳли назариявӣ, банақшадарорӣ ва рефлексия ташаккул ёфтааст [6, 43-49]. Пас тафаккури назариявии ташаккулёфта гуфта, асосан зинаи рефлексивии инкишофи тафаккурро дар назар дошта мешавад, зеро ҳамаи унсурҳои типи назариявии тафаккур (таҳлили назариявӣ, банақшадарорӣ ва рефлексия) ба пуррагӣ мавҷуданд.

Дар тадқиқотҳои Давидов В.В., Атохонов Р. ва шогирдони онҳо, ки кӯшиши омӯхтани хусусиятҳои психологии ташаккули ин ё он зинаи инкишофи тафаккур карда мешуд. Аз аввал кӯшишҳои сохтани чунин методикаҳое карда мешуд, ки ташаккули зинаи эмпирикии тафаккури озмудашавандаро муайян намоянд. Баъдтар барои аниқтар омӯхтани зинаи эмпирикии тафаккури озмудашаванда, методикаҳое сохта мешуданд, ки дараҷаи ташаккули зинаи аналитикии тафаккури озмудашавандаро зоҳир намоянд. Зеро дар ҳолати баръакс, яъне агар зинаи аналитикии тафаккури озмудашаванда ташаккул наёфта бошанд, пас ӯ дорои танҳо зинаи эмпирикии тафаккур аст.

Монанди ҳамин, ташаккули зинаҳои аналитикӣ, бапландарорӣ ва рефлексияро муайян намуда, дараҷаи инкишофи тафаккури назариявиро меомӯхтанд, зеро дараҷаи баланди инкишофи тафаккури озмудашаванда ин типи назариявии тафаккур мебошанд.

Оид ба характер бояд қайд кард, ки он дар ҳама рафтор, фикрҳо ва ҳиссиёти шахс нақши худро мегузорад. Мо аз рӯи ҳамин зуҳурот оид ба характери ин ё он шахс ҳукм мекунем. На ҳамаи хусусиятҳои шахсро метавон ба характер нисбат дод, балки танҳо онҳоеро, ки муҳиму устуворанд. Масалан, агар шахс тасодуфан ба касе дағалӣ кард ва ё хашмгин шуд, ин ҳанӯз маънии онро надорад, ки дағалӣ ва хашмгинӣ хислатҳои

характери ӯ мебошанд. Баъзан шахси нотарс низ гирифтори ҳарос мегарданд, вале онҳоро тарсончак хондан нашояд. Характери шахсро дониста истода, мо метавонем пешбинӣ кунем, пешгӯӣ намоем, ки ӯ дар ин ё вазъият чӣ гуна рафтор менамояд, чӣ кор мекунад ва чӣ мегӯяд. Аҳамияти калони назариявӣ ва амалиро ҳангоми омӯзиши характер ва ташкили чорабиниҳои тарбиявӣ фаҳмиши дурусти табиати шахс пайдо мекунад. Дар таърихи психология доир ба табиати характери шахс се нуқтаи назар мавҷуд аст: баъзеҳо чунин меҳисобанд, ки характер ирсӣ буда, хусусияти модарзодии одам аст; баъзеи дигар онро ба шароитҳои ҳаёт вобаста менамуданд; сеюмин дар чунин ақидаанд, ки характер ҳам табиати модарзодӣ ва ҳам хусусияти бадастовардашударо соҳиб аст. Моҳияти назари якумро биологизатсияи характери шахс ташкил медиҳад, ки нақши таҷрибаи иҷтимоӣ ва тарбиявиро рад мекунад. Нуқтаи назари дуюмро сотсиализатсияи характери шахс ташкил медиҳад, ки он нақши омилҳои биологиро зери шубҳа мегирад. Ин ду нуқтаи назар нодурустанд, чунки ба ҳақиқат мувофиқат намекунанд. Масалан, агар мо кӯшиш кунем, ки чунин хислати характер - худдорӣ карда натавонистанро хусусияти модарзодии шахс тавсиф диҳем, хато аст ва инчунин хато аст, ки агар онро комилан ба шароитҳои ҳаёт вобаста намоем. Табиати характери шахсро ба таври реалӣ нуқтаи назари сеюм инъикос мекунад. Дар психологияи ҳозира нуқтаи назаре қабул шудааст, ки мувофиқи он характери шахс модарзодӣ набуда, вале ба зуҳуроти он хусусиятҳои заминаҳои табиӣ ва пеш аз ҳама системаи асаб таъсир мебахшад. Яъне, характери шахс - ин омезиши хосиятҳои модарзодии фаъолияти олии асаб ва хислатҳои фардист, ки тӯли ҳаёт ба даст омадаанд. Намояндаи дилхоҳ намуди мизоҷи шахс метавонад ростқавл, нек, меҳрубон ва ё баръакс, дурӯғгӯй, сангдил, номеҳрубон бошад. Вале мизоҷи шахс ё худ хусусиятҳои системаи асаб, ташаккулёбии баъзе хусусиятҳоро метавонанд осон ё душвор намоянд. Масалан, муташаккилӣ ва бонизомиро дар флегматикҳо тарбия намудан осонтар аст нисбат ба холерикҳо. Ташкилотчии хуб ва одами улфатӣ будан барои холерик ва сангвиник осонтар аст нисбат ба меланхолик. Вале хусусиятҳои манфии характери шахсро ба сифатҳои модарзодӣ нисбат дода, аз ислоҳи он даст кашидан нодуруст аст.

Характери шахс дар фаъолият ва муошират зоҳир мешавад ва дар худ он чизеро, ки ба рафтори шахс тобиши хосе медиҳад, дарҷ менамояд. Характерро дар фаъолияти махсусе, ки шахс машғул шудан ба онро меписандад, пайдо кардан мумкин аст.

Хосиятҳои психикии шахс, ки характер аз онҳо таркиб меёбад ва имконият медиҳанд, ки кирдори одамро дар шароитҳои муайян бо эҳтимолии маълум пешакӣ фаҳмем, хусусиятҳои характер ном доранд. Мардӣ, садоқат, ташаббускорӣ, меҳнатдустӣ, бовиҷдонӣ, тарсончакӣ, танбалӣ, дарундорӣ - амсоли хусусиятҳои гуногуни характери шахс мебошанд.

Хусусиятҳои характери шахс на танҳо дар амалиёт ва кирдорҳо зоҳир мешаванд, онҳо инчунин дар ин амалиёт ва кирдорҳо пайдо шуда, ташкил меёбанд. Барои ботамиз шудани шахс бояд ҳамеша дақиқона кор кард, барои хушмуомила шудан доим муомилаи хуш бояд кард.

Ҷаҳонбинӣ ва эътиқодҳои шахс дар ӯ кӯшиш ва майли ҳосил намудани хусусиятҳои муайяни характерро бунёд мекунанд. Вале ин тамоюлҳо фақат дар он сурат метавонанд дар амал ҷорӣ карда шаванд, ки агар шахс доим ва бемайл ба таври мувофиқ кор кунад. Чунин характере нест, ки дигар кардани он барои шахс мумкин набошад ва инро фақат худи соҳиби характер ба амал бароварда метавонад. З-ин сабаб барои маъқул нишон додани ягон кирдори бад баҳона кардани норасоии характери шахс маънӣ надорад. Одамон ба характери худ худашон масъуланд.

Баъзе одамон намудҳои фаъолияти нисбатан мураккаб ва мушкилро меписанданд, ки барои онҳо ҷустуҷӯ ва паси сар кардани ин монеаҳо лаззат мебахшад, дигарон бошанд, роҳҳои нисбатан содда ва осонро интихоб мекунанд. Барои баъзе аз одамон натиҷаи ин ё он кори иҷрокардаашон ва дар иҷрои он аз дигарон бартарӣ доштан муҳим аст. Барои дигаронаш ин чиз аҳамияте надорад, ба шахс паси сар кардани кор ва натиҷаи миёнаро соҳиб гаштан кифоя аст.

Дар муошират бо одамон характери шахс дар тарзи рафтори ӯ ва дар тарзи мутаасиршавӣ ба амал ва рафтори одамон зоҳир мешавад.

Тарзи муоширати хонандагони синну соли калони муассисаҳои миёнаи умумӣ метавонад хушмуомила, боодобона, бетакаллуфона, боназокатона ва даҒал бошад.

Фарқияти характер аз мизоҷи шахс дар он аст, ки характер бештар на аз хусусиятҳои системаи асаб, балки аз маданияти инсон ва тарбияи ӯ вобастагӣ дорад.

Рафтори шахс бо характер қариб ҳама вақт бошуурона ва фикр кардашудааст. Вақте ки дар бораи характери шахс сухан меронем, мо одатан дар хаёли худ қобилияти инсон ба мустақилона пай дар пай рафтор кардан, новобаста аз вазъият, ирода, истодагарӣ, устуворӣ ва матонати худ зоҳир карданро мефаҳмем.

Шахс бе характер хусусиятҳоро на дар фаъолият ва на дар муошират бо одамон зоҳир наменамояд. Дар шаклгирии худ, ташаккул ва ҳаракат кардан, характери шахс бо мизоҷ алоқамандии зич дорад. Характери шахс низ ҳамчун мизоҷ камивазшаванда ва нисбатан мустаҳкам мебошад.

Характери шахсро метавон ба ҳисоби хусусятҳои инструменталии табиат дохил намуд. Аз ӯ бештар на мазмун, балки, тарзи иҷро намудани фаъолият вобаста аст. Дурустараш, чӣ тавре ки гуфтаанд – характери шахс дар интихоби мақсади амал низ зоҳир шуда метавонад. Лекин вақте ки мақсад муайян карда шуда аст, характери шахс бисёртар дар роли инструменталии худ, яъне ҳамчун воситаи ноилшавӣ ба мақсади дар пеш гузошта баромад мекунад.

Хусусиятҳои муҳимтарини шахсиятро, ки ба тариқи характери шахс дохил мешаванд, дида мебароем. Аввал он хусусиятҳои шахсият, ки рафтори одамро дар интихоби мақсади фаъолият (нисбатан душвор ё содда) муайян мекунанд. Дар ин ҷо дурандешӣ ва оқилона ё ин ки хусусятҳои ба он муқобил метавонанд ҳамчун хусусиятҳои муайяни характерологии шахс зоҳир шаванд.

Дигараш, ба таркиби характери шахс танҳо хусусиятҳои инструменталӣ, ки бевосита бо мизоҷ алоқаманд аст: экстроверсия-интроверсия, оромӣ, пурҳаяҷонӣ, худдорӣ - импулсивӣ, таҒирдиҳӣ - карахтӣ ва ҒайрА дохил мешаванд.

Бояд қайд кард, ки хусусиятҳои алоҳидаи характери шахс аз якдигар вобастаанд, бо якдигар алоқаманд мебошанд ва системаи яклухту томро ташкил медиҳанд, ки онро сохти характер меноманд. Дар сохти характери шахс ду гурӯҳи хислатҳоро ҷудо мекунанд. Зери хислатҳои характер ин ё он хусусиятҳои шахсияти одамро мефаҳманд, ки онҳо мунтазам дар намудҳои гуногуни фаъолият зоҳир мешаванд ва аз ин рӯ, бо онҳо зимни рафтору кирдори имконпазир дар шароитҳои муайян баҳо додан мумкин аст. Гурӯҳи якумро хислатҳои шахсие ташкил медиҳанд, ки равияи шахс (талаботи устувор, мақсадгузориҳо, шавқу ҳавасҳо, майлу хоҳишҳо, идеалҳо, мақсадҳо) ва системаи муносибатҳоро ба ҳақиқати объективӣ ифода менамоянд. Ба гурӯҳи дуюм хислатҳои эмотсионалӣ ва ақлии (интеллектуалӣ) характери шахс дохил мешаванд. Хислатҳои зеҳнии характери шахсро пеш аз ҳама сифатҳои ташаккулёфтаи зеҳн ташкил медиҳанд: ӯ намояндаи типи назариявии зеҳн аст, ё мушоҳидакори борикбин, зеҳни моҳирро соҳиб аст, ки имконияти тез ба шароитҳои таҒйирёбанда мувофиқ шуданро пайдо мекунад, баръакс ба ӯ зеҳни кунд ё заиф хос аст; агар шахс ҳодисаҳоро чуқур таҳлил намекунад ё онҳоро сатҳӣ дида мебарояд; оё ҳангоми ҳалли масъала танқиду мустақилӣ зоҳир намекунад ва ҒайрА.

Вақте сухан дар бораи хислатҳои эмотсионалии характери шахс меравад, он гоҳ дар назар дошта мешавад аломати мутаассиршавандагӣ, муносибати пурҷӯшу хурӯш ё сард ба ҳодисаҳои олами берунӣ, яъне чиро шахс дӯст медорад ва чиро бад мебинад, нисбати чӣ бе парво аст, ҳолати рӯҳии бартаридошта ва ҒайрА.

Хислатҳои иродавии характери шахс маҳорат ва тайёрии одамро дар шуурона идора намудани фаъолияте муайян мекунанд, ки бо бартараф намудани душвориҳо алоқаманданд. Ҷиҳати дигари иродавии характери шахсро хислатҳои фаъолӣ ё тавоноӣ (боҷуръатӣ, ҷасурӣ, ташаббускорӣ ва муқобилмаънои онҳо беҷуръатӣ, тарсончакӣ, беташаббусӣ ё беҳаракатӣ), хислатҳои муташаккилӣ (таҳаммул ё худдорӣ, мақсаднокӣ,

худназораткунӣ, боварӣ ба худ) ва хислатҳои усутувори характери шахсро (тобоварӣ, пуртоқатӣ, мардонагӣ, якравӣ ҳамчун суботкории бемақсад) ташкил медиҳанд.

Дар сиситемаи муносибатҳои шахс чор гурӯҳ зерини хислатҳои характери шахсро ҷудо мекунанд:

а) хислатҳое, ки муносибати шахсро бо одамони дигар коллектив, ба ҷамъият (улфатпазирӣ, дилсӯзӣ ва меҳрубонӣ, эҳтироми одамони дигар, коллективизм ва хислатҳои муқобилмаънои онҳо (мардумгурезӣ, дилсардӣ, бераҳмӣ, даҒалӣ, нафрат ба одамон, индивидуализм) тавсиф медиҳанд;

б) хислатҳое, ки муносибати шахсро ба меҳнат ва ба кори худ (меҳнатдӯстӣ, майл ба эҷодкорӣ, ҳамкорӣ, масъулияти кор, ташаббускорӣ, хислатҳои ба он муқобил – танбалӣ, майл ба кӯҳнапарастӣ, кори беинсофона, бемасъулиятӣ) ифода мекунанд;

в) хислатҳое, ки муносибати шахсро ба худаш ифода мекунанд ва ба онҳо дохил мешаванд: иззати нафс, ифтихор ва худтанқидкунӣ, хоксорӣ ва хислатҳои муқобили он - худписандӣ, шуҳратпарастӣ, ҳавобаландӣ, зудранҷӣ, шармгинӣ, худбинӣ, худпарастӣ;

г) хислатҳое, ки муносибати шахсро ба ашё (покизакорӣ, ё ифлостабиатӣ, боэҳтиётӣ) ифода мекунанд.

Типологияи характер. Кӯшиши сохтани типологияи характери шахс дар тамоми таърихи психология якчанд маротиба шурӯъ карда шуда аст. Яке аз машҳуртарин ва аввалини онҳо типологияи характери шахс мебошад, ки аз тарафи психиатр ва психологи олмонӣ Э.Кречмер пешниҳод шуда аст. Баъдтар ба ин монанд психологи америкоӣ У. Шелдон типологияи характери хонандагони синну соли калони муассисаҳои миёнаи умумии худро пешниҳод кард. Ҳозир бошад, олимон ба монанди Э.Фромм, К.Леонгард, А.Е. Личко ва дигарон типологияи характери хонандагони синну соли калони муассисаҳои миёнаи умумии муайяни худро пешниҳод карданд [9].

Ҳамаи типологияи характерҳои шахс аз қатори ақидаҳои умумӣ ба вуҷуд омадааст, ки муҳимтаринашон инҳоянд:

1. Характери шахс барвақт дар антогенез шакл мегирад ва дар ҷараёни тамоми умри ӯ худро ҳамчун рафтори каму беш мустаҳкам зоҳир менамояд.

2. Он хусусиятҳои якҷояи шахсият, ки ба характери шахс дохил мешаванд, тасодуфӣ нестанд. Онҳо типҳои аниқ фарққунандаро ба вуҷуд меоваранд ва он имконият медиҳад, ки типологияи характерҳои шахсро созад ва онро зоҳир намояд.

3. Қисми зиёди одамон вобаста ба ин типология метавонанд ба гурӯҳҳо ҷудо шаванд. Э.Кречмер 3-типи сохти бадан ё ин ки конструксияи шахсро, ки нисбатан маъмуланд, ҷудо кард: астеникӣ, атлетикӣ ва пикникӣ. Кречмер ҳар яки онро бо типи махсуси характери шахс пайваст (баъдтар маълум шуд, ки барои татбиқи ин Кречмер асосҳои илмӣ надошт).

1. Типи астеникӣ - ҒафсиИ на он қадар калони бадан, ҳангоми қаду басти миёна ва аз миёна баландтари шахс тавсиф дода мешавад. *Астеник* - одатан одамони хароб ва борик мебошад, аз харобиаш қадаш аз будаш баландтар метобад. Астеник ин одами дорои пӯсти тунуки рӯй ва бадан, китфҳои майда, дастони борик, қафаси синаи рост ва дарози бо мушакҳои сустинкишофёфта ва бо ҷамъшавии сусти чарбӯ мебошад. Асосан тавсифи мардон - астеникҳо ҳамин хел аст, занҳои астеник бошанд, ба ғайр аз ин боз қадпастанд.

2. Ба типи атлетикӣ - склет ва мушакҳои мустаҳкам ташаккулёфтаи шахс хос аст. Ин гуна одамон одатан қаду басти миёна ё баланд дошта, китфони васеъ ва қафаси синаи бақувватро дорост. Ӯ инчунин сари баланд ва сахт дорад.

3. Типи пикникӣ - бо узвҳои сахт ташакулёфтаи бадан, моил ба фарбеҳ шудан ҳангоми мушакҳои сустташакулёфта ва апарати такягоҳ ва ҳаракат фарқ мекунад. Ин гуна одамон қади миёна ва гардани кӯтоҳро дорост, ки он дар байни китфҳо нишаста аст.

Бо мақсади ошкор намудани алоқамандии типи тафаккур ва характери шахс аз методикаҳои ташхисӣ истифода намуда, як гурӯҳи донишҷуёни бахши дуюми ихтисоси психологияро омӯхтем. Барои ташхиси типи тафаккури «озмудашудагон аз методикаи

«Квадратҳо» истифода намуда, зинаи аналитикии типи назариявии тафаккурро ошкор намудан мумкин аст» [1, с.76-79]. Барои ташхиси характер бошад, аз методикаи характереологии Т.В. Маталин истифода кардем [10]. Дар натиҷаи қиёс намудани маълумотҳои ин ду методикаи ташхисӣ ошкор кардем, ки:

1) ба донишҷӯёни дорои зинаи аналитикии типи назариявии тафаккур хислати мушоҳидакорӣ, борикбинӣ, моҳиррӣ ва тез ба шароитҳои тағирёбанда мутобиқ шудан хос аст;

2) ба донишҷӯёни дорои типи эмпирикии тафаккур хислатҳои таҳлили руякӣ, номустақилӣ ва содафелӣ хос аст.

Ҳамаи маълумотҳои ба дастоварда аз он шаҳодаи медиҳанд, ки типҳои тафаккур ва характери шахс бо якдигар дар алоқамандӣ мебошанд ва ба якдигар таъсири муайян мерасонанд. Характер шахс бештар дар зери таъсири муҳити иҳотакарда ташаккул ёфта истода, аз тафаккури одам, ки протсесси муҳими маърифатии шахс ба ҳисоб меравад, наметавонад вобастагӣ надошта бошад.

АДАБИЁТ

1. Амонов Н.К. Тафаккур: ташхис ва инкишоф. - Душанбе, 2014. – 176 с.
2. Атаханов Р. Математическое мышление и методики определения уровня его развития / Под научной ред. Действительного члена РАО, профессора В.В. Давыдова – Москва- Рига, 2000, 208 с.
3. Выготский Л.С. Мышление и речь // Собрани сочинений: в 6-ти т. Т.2. /Под ред. В.В. Давыдова. – М.: Педагогика, 1982. – 504 с.
4. Гегель Г.В.Ф. Сочинения. – М. – Л.: Госиздат, 1929.
5. Давыдов В.В. Проблемы развивающего обучения: Опыт теоретического и экспериментального психологического исследования. – М.: Педагогика, 1986. – 240 с.
6. Давыдов В.В., Зак А.З. Уровень планирования как условие рефлексии // Проблемы рефлексии. Современные комплексные исследования. – Новосибирск: Наука, 1987. – С. 43-49.
7. Исаев Е.И. Психологическая характеристика способов планирования у младших школьников // Вопросы психологии. – 1984. - № 2. – С.52-60.
8. Ле Тхи Кхань Кхо. Динамика умственного развития младших школьников в различных условиях обучения: Дисс. на соиск. уч. ст. канд. психол. наук. – М., 1985. – 123 с.
9. Личко А.Е. Паталогии и акцентуации характера у подростков. – Медицина. – М., 1977. - 284 с.
10. Лучшие психологические тесты для профотбора и профориентации/Под отв. ред. А.Ф. Кудряшова – Петрозаводск, Изд-во «ПЕТРОКОМ» – 1992. – 318с.
11. Рубинштейн С.Л. О мышлении и путях его исследования. – М.: Изд-во АН СССР, 1958. – 148 с.

ТАЪСИРИ ТИПИ ТАФАККУР БА ХАРАКТЕРИ ҶАВОНОН

Дар мақолаи мазкур сухан дар бораи тафаккур, характери ҷавонон ва алоқамандии байни онҳо меравад. Имрӯзҳо суръати баланди тараққиёти илму техника талаб менамояд, ки дар ҷавонони имрӯза маҳорату малакаи баланди фикронӣ ташаккул дода шавад. Тадқиқотҳои психологон нишон медиҳанд, ки қобилияти баланди фикрони дар ҷавононе мушоҳида мешавад, ки дорои типи назариявии тафаккур мебошанд. Типи назариявии тафаккур худ дорои зинаи аналитикӣ, банақшадарорӣ ва рефлексия аст. Барои ташаккул додани зинаҳои баланди тафаккур, яъне зинаи аналитикӣ, банақшадарорӣ ва рефлексия дар насли наврас мебояд мазмун ва мундариҷаи таълимро тағир диҳем. Дар барорбари ин, дар муаллимон маҳорати баланди педагогӣ, роҳҳои ташаккули қобилияти баланди фикронӣ омӯзонида шавад. Дар мақолаи мазкур кӯшиш ба харҷ дода мешавад, ки алоқамандии маҳорати баланди фикронии ҷавонону характери онҳо зоҳир карда шавад. Маълумотҳои ба дастоварда аз он шаҳодаи медиҳанд, ки типҳои тафаккур ва характери шахс бо якдигар дар алоқамандӣ мебошанд ва ба якдигар таъсири муайян мерасонанд. Характер шахс бештар дар зери таъсири муҳити иҳотакарда ташаккул ёфта истода, аз тафаккури одам, ки протсесси муҳими маърифатии шахс ба ҳисоб меравад, наметавонад вобастагӣ надошта бошад.

Калидвожаҳо: муаллим, ҷавонон, қобилияти фикронӣ, методикаи ташхисӣ, тафаккур, эмпирикӣ, аналитикӣ, банақшадарорӣ, рефлексия, характер, шахс.

ВЛИЯНИЕ ТИПОВ МЫШЛЕНИЯ НА ХАРАКТЕР МОЛОДЁЖИ

В данной статье говорится о мышлении, самооценки и их взаимосвязи у молодёжи. Эти дни высокая скорость развития науки и техники требует от молодёжи высокий уровень умения и навыки мышления. Психологические исследования показывают, что высокий уровень умения и навыки мышления наблюдаются у молодых, которые имеют теоретический тип мышления. Теоретическое мышление имеет аналитический, планирующий и рефлексирующие уровни. Для формирования высокго уровня теоретического мышления небходимо изменить суть и содержание обучения молодёжи. В наряду с этим, необходимо у педагогов развивать педагогическое мастерство и умения развивать мышления молодёжи. Поэтому в данной статье делается попытки выявления взаимосвязи между мышлением и характером молодёжи. Полученные факты свидетельствуют о том,

что типы мышления и характер личности взаимосвязаны и влияют друг на друга. Характер личности формируется под влиянием окружающей среды и связан с мышлением, так как мышление является важнейшим познавательным процесом личности.

Ключевые слова: преподаватель, молодость, умственные способности, диагностические методики, мышления, эмпирический, аналитический, планирующий, рефлексия, характер, личность.

INFLUENCE OF THINKING TYPES ON THE CHARACTER OF YOUNG PEOPLE

This article deals with thinking, self-esteem and their relationship in young people. These days, the high rate of development of science and technology requires a high level of young people's skills and thinking skills. Psychological studies show that a high level of skill and thinking skills are observed in young people who have a theoretical type of thinking. Theoretical thinking has analytical, planning, and reflective levels. To form a high level of theoretical thinking, it is necessary to change the essence and content of youth education. In addition, it is necessary to develop teachers ' pedagogical skills and skills to develop the thinking of young people. Therefore, this article attempts to identify the relationship between thinking and the character of young people. The obtained facts show that the types of thinking and personality character are interrelated and affect each other. The character of the individual is formed under the influence of the environment and is associated with thinking, since thinking is the most important cognitive process of the individual.

Keywords: teacher, youth, mental abilities, diagnostic methods, thinking, empirical, analytical, planning, reflection, character, personality.

Сведения об авторе: ***Хушназарова Аспаримо*** – Таджикский национальный университет, магистр кафедры психологии философского факультета Таджикского национального университета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17. Телефон: **935-02-73-27**

Information about the author: ***Khushnazarova Asparimo*** – Tajik National University, graduate student of the Department of Psychology, Faculty of Philosofy, Tajik National University. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: **935-02-73-27**

РАВИЯИ ШАХС ВА ТАЪСИРИ ОН БА ИНКИШОФИ ТАФАККУР

Обидёри Шамсулло
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Замони муосир аз навҷавонон хислатҳои олии шахсиятро талаб менамояд. Зеро давлати соҳибистиқлоли мо бо дастгирии ҷавонон мустаҳкаму дурахшон хоҳад шуд. Барои дастгирии давлати соҳибистиқлоламон дар навҷавонони имрӯза беҳтарин хусусиятҳои психологиро ташаккул додан лозим аст. Шахсияти навҷавонон, ки аз ҷамъи хусусиятҳои психологӣ иборат аст, бешубҳа дар зери таъсири муҳити солим ташаккул меёбад.

Барои ташаккули шахсияти дурусти навҷавонон муҳити солим бояд пеш аз ҳама дар оила, дар мактаб ва дар ҷомеа вуҷуд дошта бошад. Муҳити мувофиқ боиси ташаккулёбии хислатҳои олии шахсияти навҷавонон шуда, метавонад равияи мусбиро дар онҳо пайдо намуд. Зеро равияи шахс дар навбати худ яке аз қисматҳои таркибии шахсияти навҷавонон аст.

Равияи шахс – ин системаи арзишҳои шахс, маҷмӯи талаботҳои асосии ӯ, маромҳои устувори рафтор ва сифати асосии низомофарини шахс мебошад.

Системаи арзишҳои шахс асоси муносибатҳои гуногунранги шахс ба воқеият мебошад. Чунин хусусиятҳои равияи шахсро фарқ мекунанд:

1. Аҳамияти иҷтимоӣ доштани муносибатҳои шахс, дараҷаи арзиши ҷамъиятӣ доштани онҳо - дар доираи ахлоқ будани рафтори ҳаррӯзаи ӯ, мувофиқати рафтори шахс ба ғояҳои пешқадами иҷтимоӣ, баландғоягии шахс.

2. Гуногунрангии талаботҳои шахс, васеъгии доираи шавқу ҳавасҳо ва муайян будани шавқу ҳавасҳои асосию марказӣ - мақсаднокии шахс.

3. Дараҷаи устувории муносибатҳо - пайдарпайӣ принсипнокии шахс, ягонагии шахс.

Арзиш – ин аҳамиятнокии ҳодисаҳои муайянро барои одам ифода менамояд. Ҳам мақсадҳои асосии зиндагӣ ва ҳам принсипҳои ташкили он (поквиҷдонӣ, шаъну шараф ва ғ.) мисоли арзиш шуда метавонанд. Арзишҳо ҳудуди имконпазири усулҳои ҳалли мушкилоти ҳаётро муайян менамоянд. Мутобиқшавии иҷтимоии шахс - ин қабл аз ҳама шиносоии ӯ бо системаи арзишҳои муайяни умумиятҳои иҷтимоӣ мебошад. Миёни ин арзишҳо арзишҳои пойгоҳӣ (асосӣ) мавҷуданд, ки барои ҳамин гурӯҳи одамон бунёдианд ва инчунин фавқуларзишҳо вуҷуд доранд. Озодии шахс, озодии халқ, ҳаёти одамони наздик, шаъну шараф – аз ҷумлаи номгӯйи нопурраи он фавқуларзишҳо мебошанд, ки барои бисёр одамон аз худи зиндагиашон дида муҳимтаранд.

Аммо одамон баъзан арзишҳои объективан аҳамиятнокро кам баҳогузорӣ мекунанд, баръакс, арзишҳои замонавӣ, бонуфуз, мӯдшударо бештар аҳамиятнок меҳисобанд. Фавқуларзишҳои хаёлию қалбакӣ низ мавҷуданд.

Одамон туфайли равияи худ қодиранд монеаҳоро бартараф намоянд, ҷидду ҷаҳд ба харҷ дода, бо роҳи интихобкардаи худ бираванд. Аммо ин роҳ ҳамеша дар ҳудудҳои муносибатҳои муайяни иҷтимоӣ ва арзишҳои иҷтимоӣ қарор дорад. Ҳамин тавр, рафтори шахсро равияи ӯ муайян мекунад. Равияи шахс маҷмӯи водоркунандаҳо ва мақсаду маромҳои дурру наздикро муайян мекунад, ки онҳо фаъолияти шахсро ба низом медароранд.

Дар мақолаи мазкур кушиш ба харҷ дода мешавад, ки то кадом андоза равияи шахс ба инкишофи тафаккури ӯ таъсир расонида метавонад ва ё баръакс. Яъне, тафаккур ва ҷараёни ташаккулёбии он метавонад ба равияи шахс ягон алоқамандие дошта бошад?

Оид ба инкишофи тафаккур сухан ронда бояд қайд намуд, ки аваллин нишонаҳои типҳои тафаккурро С.Л. Рубинштейн нишон дод, ки бо хусусиятҳои ҷамъбасткунӣ алоқамандӣ доранд [11]. Боиси қайд аст, ки дар илми психология ду типи тафаккурро аз ҳамдигар фарқ мекунанд: эмпирикӣ ва назариявӣ. Асосан донишҳои эмпирикӣ ва назариявиро аз қадим фарқ мекарданд. Ҳатто Гегель ду типи тафаккурро аз ҳам ҷудо карда, онҳоро ҳиссӣ ва зеҳнӣ номида буд [4, с.25]. Тафаккуре, ки дар асоси мафҳумҳои эмпирикӣ ба амал меояд, аз ҷониби В.В. Давидов ҳамчун тафаккури ҳиссӣ-эмпирикӣ номида шуд. Монанди ҳамин тафаккуре, ки дар асоси мазмуни мафҳумҳо амалӣ мегардад номи зеҳнӣ-назариявиро гирифт [5, с.90-98]. Типи эпирикии тафаккур ба ҳалли масъалаҳои амалӣ равона шудааст. Бо ёрии он дар ҳалли масъалаи фикрӣ ба аломатҳои зоҳирӣ ва камаҳмияти ашё ва ҳодисаҳо эътибор дода мешавад. Дар натиҷа, масъалаи фикрӣ бо роҳи хатто ва нодуруст ҳал мегардад. Баъзан, ҷараёни ҳалли масъалаи фикрӣ аз ҷониби озмудашаванда то ба охир бурда расонида намешавад. Умуман, дорандагони типи эмпирикии тафаккур дар ҷараёни ҳалли масъалаи фикри вақти бисёртар сарф карда, супоришро хатто ҳал мекунанд ва ё аз ӯҳдаи ҳалли масъалаи фикрӣ намебароянд. Хулоса, типи эмпирикии тафаккур имкон намедиҳад, ки масъалаи фикрӣ ба таври бояду шояд ҳал гардад.

Типи назариявии тафаккур, баръкси типи эмпирикӣ, дар ҳалли масъалаи фикрӣ ба аломатҳои муҳим, алоқамандии ботинии ашё ва ҳодисаҳо эътибор дода, имкон медиҳад, ки масъалаи фикрӣ тез ва дурусту бехато ҳал карда шавад. Дар тадқиқотҳои В.В. Давидов нишон дода мешавад, ки типи назариявии тафаккур дорои се унсури таркиби мебошад: таҳлили назараиявӣ, банақшадарорӣ ва рефлексия. Таҳлили назариявӣ ба он равона шудааст, ки дар ҷараёни ҳалли масъалаи фикрӣ қонуниятҳои ботинии байни ашё ва ҳодисаҳо ошкор гардида, сипас супоришҳои якҷинса тез, дурусту бехато ҳал карда шаванд. Банақшадарорӣ имкон медиҳад, ки дар ҳалли масъалаи фикрӣ пайдарпаии амалҳое тартиб дода шаванд, ки ба ҳалли дурусту бехатои супориш оварда расонад. Рефлексия – ин амали намудани худназорат ба ҷараёни фикрии худ мебошад [5, 199-200].

Мазмуну мундариҷаи унсурҳои тафаккури назариявиро ба инобат гирифта, дар тадқиқотҳои В.В.Давидов ва шогирдони ӯ чунин зинаҳои инкишофи тафаккур муайян карда шудаанд: 1) зинаи эмпирикӣ; 2) зинаи аналитикӣ; 3) зинаи банақшадарорӣ; 4) зинаи рефлексия.

Ин зинаҳои инкишофи тафаккур вобаста ба мазмун ва мундаричаи таълим инкишоф меёбанд [5, с.53]. Дар навбати худ, унсурҳои ташаккулёфтаи тафаккури назариявӣ, яъне таҳлили назариявӣ, банақшадорорӣ ва рефлексия боиси он мешаванд, ки дар насли наврас намудҳои дигари тафаккур (ба мисли тафаккури математикӣ, физикӣ ва ғайра) шаванд [7, с. 56-57]. Дар тадқиқотҳои Р. Атохонов нишон дода шудааст, ки дар ибтидо кӯдакон дорои зинаи эмпирикии тафаккуранд. Сипас, вобаста ба мазмун ва мундаричаи таълим ва фаъолии азхудкунии дониш, маҳорат ва малака дар хонандагони синну соли хурди мактабӣ зинаи аналитикӣ, дар хонандагони наврас зинаи банақшадорорӣ ва дар хонандагони синну соли калони мактабию донишҷӯён зинаи рефлексия ташаккул меёбад. [2, 28-29].

Ҷараёни инкишофи зинаҳои тафаккурро таҳлил намуда истода маълум карда шуд, ки агар озмудашаванда дорои зинаи эмпирикӣ бошад, пас дар ӯ маҳорати амалигардонии таҳлили назариявӣ, банақшадорорӣ ва рефлексия мавҷуд нестанд. Агар озмудашаванда дорои зинаи аналитикӣ бошад, пас дар ӯ фақат маҳорати амалигардони унсури таҳлили назариявӣ ташаккул ёфтаасту маҳорати амалигардонии банақшадорорӣ ва рефлексия мавҷуд нестанд [8, 83]. Агар озмудашаванда дорои зинаи банақшадорорӣ бошад, пас дар ӯ маҳорати амалигардони унсурҳои таҳлили назариявӣ ва банақшадорорӣ ташаккул ёфтаасту маҳорати амалигардонии рефлексия мавҷуд нестанд [7, с.52-60]. Монанди ҳамин, агар озмудашаванда дорои зинаи рефлексия бошад, пас дар ӯ маҳорати амалигардони унсурҳои таҳли назариявӣ, банақшадорорӣ ва рефлексия ташаккул ёфтааст [6, с.43-49]. Пас тафаккури назариявии ташаккулёфта гуфта, асосан зинаи рефлексивии инкишофи тафаккурро дар назар дошта мешавад, зеро ҳамаи унсурҳои типи назариявии тафаккур (таҳлили назариявӣ, банақшадорорӣ ва рефлексия) ба пуррагӣ мавҷуданд.

Дар тадқиқотҳои Давидов В.В., Атохонов Р. ва шогирдони онҳо, ки кӯшиши омӯхтани хусусиятҳои психологии ташаккули ин ё он зинаи инкишофи тафаккур карда мешуд. Аз аввал кӯшишҳои сохтани чунин методикаҳое карда мешуд, ки ташаккули зинаи эмпирикии тафаккури озмудашавандаро муайян намоянд. Баъдтар барои аниқтар омӯхтани зинаи эмпирикии тафаккури озмудашаванда, методикаҳое сохта мешуданд, ки дараҷаи ташаккули зинаи аналитикии тафаккури озмудашавандаро зоҳир намоянд. Зеро дар ҳолати баръакс, яъне агар зинаи аналитикии тафаккури озмудашаванда ташаккул наёфта бошанд, пас ӯ дорои танҳо зинаи эмпирикии тафаккур аст.

Монанди ҳамин, ташаккули зинаҳои аналитикӣ, бапландорорӣ ва рефлексияро муайян намуда, дараҷаи инкишофи тафаккури назариявиро меомӯхтанд, зеро дараҷаи баланди инкишофи тафаккури озмудашаванда ин типи назариявии тафаккур мебошанд.

Бо мақсади ошкор намудани алоқамандии равияи шахс ва зинаи инкишофи тафаккур аз методикаҳои ташхисӣ истифода намуда, як гурӯҳи хонандагони синфи 10-уми муассисаи таҳсилоти миёнаи уумиро омӯхтем. Барои ташхиси типи тафаккури «озмудашудагон аз методикаи «Зарб» истифода намуда, зинаи аналитикии типи назариявии тафаккурро ошкор намудан мумкин аст» [1, с.75-76]. Барои ташхиси равияи навҷавонон аз саволномаи Басс Б. истифода бурда шуд [10, с.115-119].

Ҳамин тавр, методикаи ташхиси равияи шахсии Б. Бассро бо хонандагони навҷавон, яъне толибилмони синфи 10 муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ истифода карда чунин натиҷаро ба даст овардем.

Диаграммаи 1.

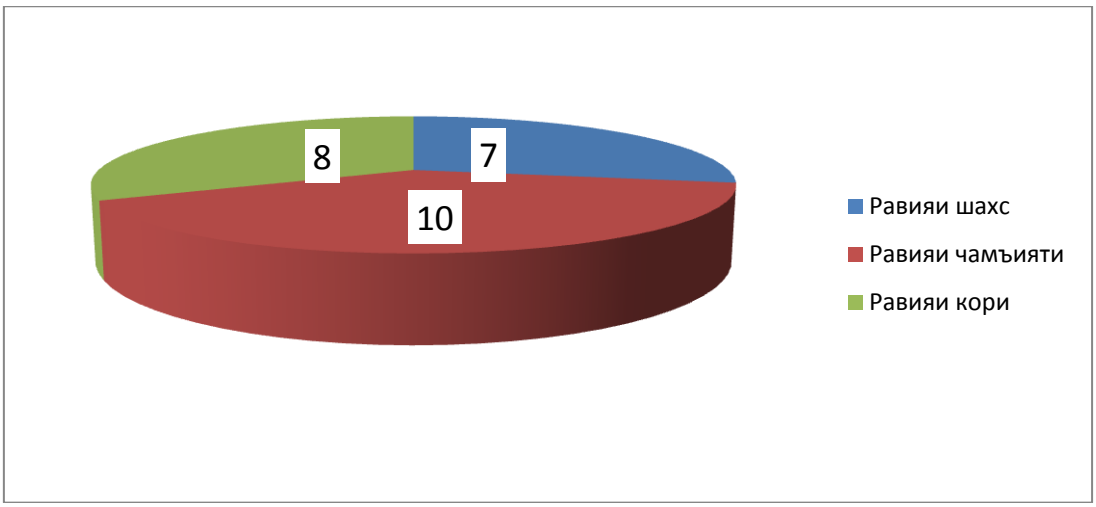

Аз маводҳои ҷамъовардаамон маълум мешавад, ки аз 25 нафар навҷавонони дар тадқиқот иштирок карда 7 нафараш дорои равияи шахсӣ, 10 нафар дорои равияи ҷамъиятӣ ва 8 нафар дорои равияи корӣ мебошанд. Пас, маълум мешавад, ки дар қисми бештари хонандагони навҷавоне, ки дар ташхис ширкат варзиданд, бештарашон дорои равияи ҷамъиятӣ мебошанд. Ин маълумотҳои бадастовардаи мо ба ҳақиқати объективӣ наздиканд, зеро аксарияти мардуми Тоҷикистон дар ҳаёти ҳаррӯзаашон нишонаҳои равияи ҷамъиятиро зоҳир менамоянд. Масалан, вақте ки дар маҳала ягон кас туй мекунад, қариб ҳама одамони гирду атроф ва хешу табор буда, ҳамаи кору бори зиндагиашонро партофта ба тӯй мераванд ва қариб ду – се шабонарӯз тӯй давом мекунаду онҳо бо ҳамин тӯй саргардон шуда мемонанд. Дар мамлакатҳои дигар ва фарҳанги мардуми Аврупоӣ масалан, чунин тарзи муносибат ба тӯй мушоҳида намешавад. Дар Аврупо ҷараёни тӯйи арусиашон тамоман дигар аст. Дар тӯй фақат 10-20 нафар дӯстони наздики арусу домод ширкат меварзанд. Ҳатто, дар баъзе тӯйҳои мардуми Аврупоӣ волидонашон даъват намешаванд. Волидон баъди як чанд рӯз ё ҳафта аз тӯйи арусӣ шудани фарзандашон огоҳ мешаванд. Албатта, равияи ҷамъияти доштани қисми зиёди пурсидашудагон хуб аст. Аз тарафи дигар афсӯс аст, ки равияи кории навҷавонони ташхис кардаамон нисбатан камтар аст, ин ҳама нишонаи он аст, ки навҷавони пурсидашуда на он қадар ба масъалаҳои корӣ диққати асосӣ медиҳад. Нишондиҳандаи 7 нафар дорои равияи шахсӣ доштан низ хуб аст. Пас, навҷавонони пурсидашудаи Тоҷикистон бештар дар манфиати ҷамъият фаъолӣ мекунанду камтар дар манфиати шахсӣ.

Дар баоробари ин, методикаи ташхиси зинаи аналитикии “Зарб”-ро бо хонандагони навҷавон, яъне толибилмони синфи 10 муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ истифода карда чунин натиҷаро ба даст овардем.

Диаграммаи 2.

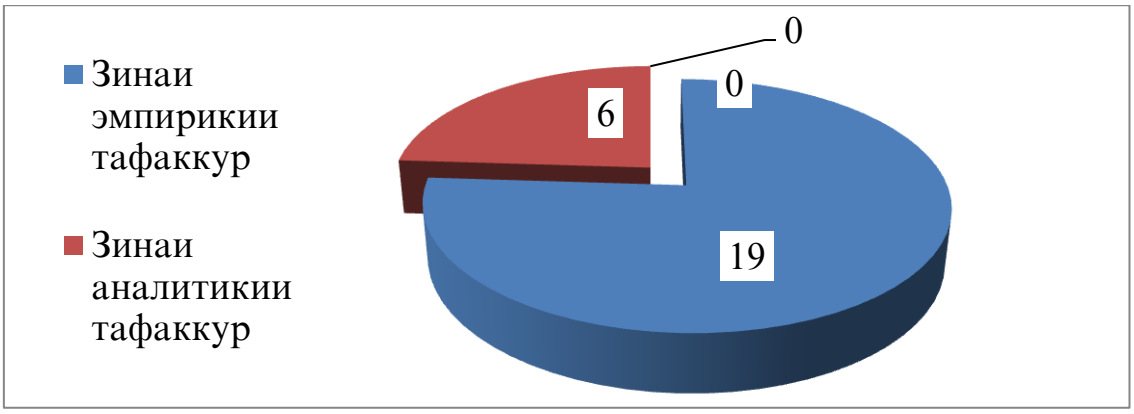

Аз маводҳои ҷамъовардаамон маълум мешавад, ки аз 25 нафар навҷавонони дар тадқиқот иштирок карда 19 нафараш дорои зинаи эмпирикии инкишофи тафаккур, 6 нафар дорои зинаи аналитикии инкишофи тафаккур мебошанд. Пас, маълум мешавад, ки дар қисми бештари хонандагони навҷавоне, ки дар ташхис ширкат варзиданд, бештарашон дорои зинаи эмпирикии инкишофи тафаккур мебошанд.

Дар натиҷаи қиёс намудани маълумотҳои ин ду методикаи ташхисии равияи шахс ва зинаи инкишофи тафаккур ошкор кардем, ки:

1) дар 8 нафар озмудашавандаҳое, ки дорои равияи корӣ мебошанд, 4 нафараш дорои зинаи аналитикии инкишофи тафаккур мебошанду 4 нафари дигарашон дорои зинаи эмпирикии инкишофи тафаккур аст;

2) дар 7 нафар озмудашавандаҳое, ки дорои равияи шахсӣ мебошанд, 2 нафараш дорои зинаи аналитикии инкишофи тафаккур мебошанду 5 нафари дигарашон дорои зинаи эмпирикии инкишофи тафаккур аст;

3) дар 10 нафар озмудашавандаҳое, ки дорои равияи ҷамъиятӣ мебошанд, ҳамаашон дорои зинаи эмпирикии инкишофи тафаккуранд.

Пас, ин маълумотҳоро таҳлил карда ба хулоса омадан мумкин аст, ки озмудашавандаҳои дорои равияи ҷамъиятӣ одатан дорандаи зинаи эмпирикии инкишофи тафаккуранд. Дар баъзе аз озмудашавандаҳое, ки дорои равияи шахсӣ мебошанд, зинаи аналитикии инкишофи тафаккур ташаккул меёбад. Зинаи аналитикии инкишофи тафаккур нисбатан бештар дар озмудашавандаҳое мушоҳида мегардад, ки дорои равияи корӣ ҳастанд.

АДАБИЁТ

12. Амонов Н.К. Тафаккур: ташхис ва инкишоф. - Душанбе, 2014. – 176 с.
13. Атаханов Р. Математическое мышление и методики определения уровня его развития / Под научной ред. Действительного члена РАО, профессора В.В. Давыдова – Москва- Рига, 2000, 208 с.
14. Выготский Л.С. Мышление и речь // Собрани сочинений: в 6-ти т. Т.2. /Под ред. В.В. Давыдова. – М.: Педагогика, 1982. – 504 с.
15. Гегель Г.В.Ф. Сочинения. – М. – Л.: Госиздат, 1929.
16. Давыдов В.В. Проблемы развивающего обучения: Опыт теоретического и экспериментального психологического исследования. – М.: Педагогика, 1986. – 240 с.
17. Давыдов В.В., Зак А.З. Уровень планирования как условие рефлексии // Проблемы рефлексии. Современные комплексные исследования. – Новосибирск: Наука, 1987. – С. 43-49.
18. Исаев Е.И. Психологическая характеристика способов планирования у младших школьников // Вопросы психологии. – 1984. - № 2. – С.52-60.
19. Ле Тхи Кхань Кхо. Динамика умственного развития младших школьников в различных условиях обучения: Дисс. на соиск. уч. ст. канд. психол. наук. – М., 1985. – 123 с.
20. Личко А.Е. Паталогии и акцентуации характера у подростков. – Медицина. – М., 1977. - 284 с.
21. Лучшие психологические тесты для профотбора и профориентации / Под отв. ред. А.Ф. Кудряшова – Петрозаводск, Изд-во «ПЕТРОКОМ» – 1992. – 318с.
22. Рубинштейн С.Л. О мышлении и путях его исследования. – М.: Изд-во АН СССР, 1958. – 148 с.

РАВИЯИ ШАХС ВА ТАЪСИРИ ОН БА ИНКИШОФИ ТАФАККУР

Дар мақолаи мазкур кӯшиш ба харҷ дода мешавад, ки алоқамандии маҳорати баланди фикронии навҷавонону равияи шахсии онҳо зоҳир карда шавад. Маълумотҳои ба дастоварда аз он шаҳодаи медиҳанд, ки типҳои тафаккур ва равияи шахс бо якдигар дар алоқамандӣ мебошанд ва ба якдигар таъсири муайян мерасонанд. Равияи шахс бештар дар зери таъсири муҳити иҳотакарда ташаккул ёфта истода, аз тафаккури одам, ки протсесси муҳими маърифатии шахс ба ҳисоб меравад, наметавонад вобастагӣ надошта бошад. Бинобар ин, дар кори мазкур сухан дар бораи равияи шахсӣ, ҷараёни инкишофи тафаккури навҷавонон ва алоқамандии байни онҳо меравад. Имрӯзҳо суръати баланди тараққиёти илму техника талаб менамояд, ки дар навҷавонони имрӯза маҳорату малакаи баланди фикронӣ ташаккул дода шавад. Тадқиқотҳои психологон нишон медиҳанд, ки қобилияти баланди фикрони дар навҷавононе мушоҳида мешавад, ки дорои типи назариявии тафаккур мебошанд. Типи назариявии тафаккур худ дорои зинаи аналитикӣ, банақшадарорӣ ва рефлексия аст. Барои ташаккул додани зинаҳои баланди тафаккур, яъне зинаи аналитикӣ, банақшадарорӣ ва рефлексия дар насли навҷавонон мебояд мазмун ва мундариҷаи таълимро тағир диҳем. Дар раванди таълим бояд дар навҷавонон хусусиятҳои шахсияташон, ба мисли равияи шахс ва тафаккурашон ташаккул ёбад.

Калидвожаҳо: навҷавонон, қобилияти фикронӣ, методикаи ташхисӣ, тафаккур, эмпирикӣ, аналитикӣ, банақшадарорӣ, рефлексия, равияи шахсӣ, равияи корӣ, равияи ҷамъиятӣ.

НАПРАВЛЕННОСТЬ ЛИЧНОСТИ И ЕЁ ВЛИЯНИЕ НА РАЗВИТИЕ МЫШЛЕНИЯ

В данной статье делаются попытки выявления взаимосвязи между мышлением и направленности личности молодых людей. Полученные факты свидетельствуют о том, что типы мышления и направленность личности взаимосвязаны и влияют друг на друга. Направленность личности формируется под влиянием окружающей среды и связан с мышлением, так как мышление является важнейшим познавательным процессом личности. Соответсвенно, в данной работе говорится о мышлении, направленности личности и их взаимосвязи у молодых людей. Эти дни высокая скорость развития науки и техники требует от молодежи высокий уровень умения и навыки мышления. Психологические исследования показывают, что высокий уровень умения и навыки мышления наблюдаются у молодых людей, которые имеют теоретический тип мышления. Теоретическое мышление имеет аналитический, планирующий и рефлексирующие уровни. Для формирования высокого уровня теоретического мышления небходимо изменить суть и содержание обучения молодежи. В процессе обучения необходимо развивать особенности личности молодых людей, такие как направленность личности и мышления.

Ключевые слова: юность, умственные способности, диагностические методики, мышления, эмпирический, аналитический, планирующий, рефлексия, личностьная направленность, общественная направленность, деловая направленность.

PERSONALITY ORIENTATION AND ITS INFLUENCE ON THE DEVELOPMENT OF THINKING

This article attempts to identify the relationship between thinking and personality orientation of young people. The obtained facts show that the types of thinking and orientation of the individual are interrelated and affect each other. The orientation of the personality is formed under the influence of the environment and is associated with thinking, since thinking is the most important cognitive process of the individual. Accordingly, this paper refers to the thinking and orientation of the individual and their relationship with the young people. These days, the high rate of development of science and technology requires a high level of young people's skills and thinking skills. Psychological studies show that a high level of skill and thinking skills are observed in young people who have a theoretical type of thinking. Theoretical thinking has analytical, planning, and reflective levels. To form a high level of theoretical thinking, it is necessary to change the essence and content of youth education. In the course of training, it is necessary to develop the personality characteristics of young people, such as the direction of personality and thinking.

Key words: youth, mental abilities, diagnostic methods, thinking, empirical, analytical, planning, reflection, personal orientation, social orientation, business orientation.

Сведение об авторе: ***Обидёри Шамсулло*** – Таджикский национальный университет, магистр кафедры психологии философского факультета Таджикского национального университета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г.Душанбе, пр.Рудаки, 17. Телефон: **91-90-76-300**

Information about the author: ***Obidyori Shamsullo*** – Tajik National University, graduate student of the Department of Psychology, Faculty of Philosofy, Tajik National University. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: **91-90-76-300**

АЛОҚАМАНДИИ ҲОЛАТИ АФСУРДАГӢ ВА ТАФАККУРИ НАВРАСОН

Калонов Ш.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Бунёди ҷамъияти навин насли наврасеро талаб мекунад, ки дорои тафаккури созанда, эҷодӣ ва мустақил бошанду аз ҳар гуна ҳолатҳои эмотсионалии манфӣ озод. Тадқиқотҳо нишон медиҳанд, ки наврасони дар ҳолати афсурдагӣ қарордошта наметавонанд, ки бомуваффақият таҳсил намоянду дорои дониш, маҳорат ва малакаҳои зарурӣ шуда, созандаи ҳаёти дурахшон шаванд.

Имрӯз хонандагони мо чӣ дар оила, чӣ дар мактаб ва чӣ дар ҷойҳои ҷамъиятӣ бо сабаби надоштани дониш ва малакаҳои психологӣ ва мавҷуд набудани хадамоти психологӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ҳолати афсурдагии худро бартараф карда наметавонанд.

Таҷрибаҳо нишон медиҳанд, ки афсурдагӣ дар натиҷаи азсаргузаронии давомдори стресс, кори ҷорӣ ва мавҷуд набудани водоркунандаҳои кофӣ мушоҳида мешавад. Ба ақидаи Маслак ва Лейтер (1997), муҳити носолими оила ва мактаб ба инкишофёбии афсурдагии эмотсионалӣ нақши калон мебозад. Онҳо нақши чунин эмотсияҳои манфиро чун фрустратсия, хашму ғазаб, тарс ва изтироб дар инкишофёбии афсурдагиӣ ва коҳишёбии эмотсияҳои мусбӣ қайд кардаанд.

Инчунин таҷрибаи амалӣ нишон медиҳад, ки омилҳои дар поён овардашуда ба инкишофёбии афсурдагӣ дар наврасон мусоидат мекунанд:

- талаботи аз ҳад зиёд барои таҳсили аъло дар мактаб;
- талаботи аз имконият берун аз тарафи волидайн ва худи наврасон ҷиҳати танҳо бо баҳои «аъло» таҳсил кардан; дар баъзе ҳолатҳо ба наврасон дар соҳаи машғулиятҳои беруназмактабӣ, аз қабили мусиқӣ, варзиш, санъат ва ғ. низ талабот мегузоранд. Дар натиҷаи фишори давомдор дар наврасон нишонаҳои стресси ҷамъшаванда пайдо шуда, баъдан афсурдагии эмотсионалӣ зоҳир мешавад;
- Номуайянии комёбиҳои ояндаи ҳаётӣ дар кишваре, ки мушкилоти иқтисодиро аз сар мегузаронад ва дар он имконияти ёфтани ҷойи кор мавҷуд нест;
- Фишори аз ҳад зиёд аз тарафи муаллимон ва маъмурияти мактаб, махсусан дар муносибат бо фанҳои дақиқ;
- Низоъҳо ва дигар мушкилот дар оила, ба монанди ҷанҷоли байни волидайн, таъминоти нокифояи молиявӣ ва камбизоатӣ, сӯистеъмоли машруботи спиртӣ ё моддаҳои нашъадор аз тарафи яке аз волидайни ё ҳардуи онҳо;
- Рақобати носолим дар байни ҳамсолон аксар вақт ҳисси рашк, эътироз, бераҳмӣ ва маъюсиро ба вуҷуд меоварад.

Ҳолати дар поён овардашуда инъикоскунандаи инкишофи афсурдагии эмотсоналӣ дар наврасе мебошад, ки ба ӯ талаботи аз имконият берун пешниҳод гардидааст ва ӯ худро пурра ба дарс ва машқ бахшидааст.

Бояд қайд кард, ки дар мақолаи мазкур сухан дар бораи андоза алоқамандии ҳолати афсурдагӣ бо инкишофи тафаккури наврасон меравад. Яъне, тафаккур ва ҷараёни ташаккулёбии он метавонад ба зуҳуроти ҳолати афсурдагӣ ягон алоқамандие дошта бошад?

Боиси қайд аст, ки дар илми психология ду типи тафаккурро аз ҳамдигар фарқ мекунанд: эмпирикӣ ва назариявӣ. Типи назариявии тафаккур нисбати ба типи эмпирикӣ ташаккулёфта ҳисобида мешаваду имкон медиҳад, ки масъалаҳои фикрӣ дурусту бехато ҳал карда шаванд. Умуман оид ба инкишофи тафаккур сухан ронда, бояд қайд намуд, ки аваллин нишонаҳои типҳои эмпирикию назариявии тафаккурро С.Л. Рубинштейн нишон дод. Ӯ андеша баён кард, ки инкишофи тафаккур ва типҳои он бо хусусиятҳои ҷамъбасткунӣ алоқамандӣ доранд [11]. Асосан донишҳои эмпирикӣ ва назариявиро аз қадим фарқ мекарданд. Ҳатто Гегель ду типи тафаккурро аз ҳам ҷудо карда, онҳоро ҳиссӣ ва зеҳнӣ номида буд [4, с.25]. Фаъолияти фикрие, ки дар асоси мафҳумҳои эмпирикӣ ба амал меояд, аз ҷониби В.В. Давидов ҳамчун тафаккури ҳиссӣ-эмпирикӣ номида шуд. Монанди ҳамин фаъолияти фикрие, ки дар асоси мазмуни мафҳумҳо амалӣ мегардад номи зеҳнӣ-назариявиро гирифт [5, с.90-98]. Типи эпирикии фаъолияти фикрӣ ба ҳалли масъалаҳои амалӣ равона шудааст. Бо ёрии он дар ҳалли масъалаи фикрӣ ба аломатҳои зоҳирӣ ва камаҳмияти ашё ва ҳодисаҳо эътибор дода мешавад. Дар натиҷа, масъалаи фикрӣ бо роҳи каммаҳсул, хатто ва нодуруст ҳал мегардад. Баъзан, ҷараёни ҳалли масъалаи фикрӣ аз ҷониби шахс то ба охир бурда расонида намешавад. Умуман, дорандагони типи эмпирикии фаъолияти фикр дар ҷараёни ҳалли масъалаи фикри вақти бисёртар сарф карда, супоришро хатто ҳал мекунанд ва ё аз ӯҳдаи ҳалли масъалаи фикрӣ намебароянд. Хулоса, типи эмпирикии фаъолияти фикрӣ имкон намедиҳад, ки масъалаи фикрӣ ба таври бояду шояд ҳал гардад.

Типи назариявии фаъолияти фикрӣ, баръкси типи эмпирикӣ, дар ҳалли масъалаи фикрӣ ба аломатҳои муҳим, алоқамандии ботинии ашё ва ҳодисаҳо эътибор дода, имкон медиҳад, ки масъалаи фикрӣ тез ва дурусту бехато ҳал карда шавад. Дар тадқиқотҳои В.В. Давидов нишон дода мешавад, ки типи назариявии фаъолияти фикрӣ дорои се унсури таркиби мебошад: таҳлили назараиявӣ, банақшадарорӣ ва рефлексия. Таҳлили назариявӣ ҳамчун унсури аввалини типи назариявии фаъолияти фикрӣ ба он равона шудааст, ки дар ҷараёни ҳалли масъалаи фикрӣ қонуниятҳои ботинии байни ашё ва ҳодисаҳо ошкор гардида, сипас супоришҳои якҷинса тез, дурусту бехато ҳал карда шаванд. Банақшадарорӣ ҳамчун унсури дуюми типи назариявии фаъолияти фикрӣ имкон медиҳад, ки дар ҳалли

масъалаи фикрӣ пайдарпаии амалҳое тартиб дода шаванд, ки ба ҳалли дурусту бехатои супориш оварда расонад. Рефлексия ҳамчун унсури сеюмини типи назариявии фаъолияти фикрӣ имкон медиҳад, ки амали намудани худназорат ба ҷараёни фикрии худ зоҳир гардад [5, с.199-200].

Мазмуну мундариҷаи се унсури тафаккури назариявиро ба инобат гирифта, дар тадқиқотҳои В.В.Давидов ва шогирдони ӯ чунин зинаҳои инкишофи тафаккур муайян карда шудаанд: 1) зинаи эмпирикӣ; 2) зинаи аналитикӣ; 3) зинаи банақшадарорӣ; 4) зинаи рефлексия.

Ин зинаҳои инкишофи фаъолияти фикрӣ вобаста ба мазмун ва мундариҷаи таълим инкишоф меёбанд [5, 53]. Дар навбати худ, унсурҳои ташаккулёфтаи фаъолияти фикрии назариявӣ, яъне таҳлили назариявӣ, банақшадарорӣ ва рефлексия боиси он мешаванд, ки дар насли наврас намудҳои дигари тафаккур (ба мисли тафаккури математикӣ, физикӣ ва ғайра) шаванд [7, 56-57]. Дар тадқиқотҳои Р. Атохонов нишон дода шудааст, ки дар ибтидо кӯдакон дорои зинаи эмпирикии фаъолияти фикрианд. Сипас, вобаста ба мазмун ва мундариҷаи таълим ва фаъолии азхудкунии дониш, маҳорат ва малака дар хонандагони синну соли хурди мактабӣ зинаи аналитикӣ (зинаи аввалини типи назариявӣ), дар хонандагони наврас зинаи банақшадарорӣ (зинаи дуюми типи назариявӣ) ва дар хонандагони синну соли калони мактабию донишҷӯён зинаи рефлексия (зинаи сеюмини типи назариявӣ) ташаккул меёбад [2, с.28-29].

Ҷараёни инкишофи зинаҳои фаъолияти фикриро таҳлил намуда истода маълум карда шуд, ки агар озмудашаванда дорои зинаи эмпирикӣ бошад, пас дар ӯ маҳорати амалигардонии таҳлили назариявӣ, банақшадарорӣ ва рефлексия мавҷуд нестанд. Агар озмудашаванда дорои зинаи аналитикӣ бошад, пас дар ӯ фақат маҳорати амалигардони унсури таҳлили назариявӣ ташаккул ёфтаасту маҳорати амалигардонии банақшадарорӣ ва рефлексия мавҷуд нестанд [8, с.83]. Агар озмудашаванда дорои зинаи банақшадарорӣ бошад, пас дар ӯ маҳорати амалигардони унсурҳои таҳлили назариявӣ ва банақшадарорӣ ташаккул ёфтаасту маҳорати амалигардонии рефлексия мавҷуд нестанд [7, 52-60]. Монанди ҳамин, агар озмудашаванда дорои зинаи рефлексия бошад, пас дар ӯ маҳорати амалигардони унсурҳои таҳли назариявӣ, банақшадарорӣ ва рефлексия ташаккул ёфтааст [6, 43-49]. Пас тафаккури назариявии ташаккулёфта гуфта, асосан зинаи рефлексивии инкишофи фаъолияти фикриро дар назар дошта мешавад, зеро ҳамаи унсурҳои типи назариявии тафаккур (таҳлили назариявӣ, банақшадарорӣ ва рефлексия) ба пуррагӣ мавҷуданд.

Дар тадқиқотҳои Давидов В.В., Атохонов Р. ва шогирдони онҳо, ки кӯшиши омӯхтани хусусиятҳои психологии ташаккули ин ё он зинаи инкишофи фаъолияти фикрӣ карда мешуд. Аз аввал кӯшишҳои сохтани чунин методикаҳое карда мешуд, ки ташаккули зинаи эмпирикии тафаккури озмудашавандаро муайян намоянд. Баъдтар барои аниқтар омӯхтани зинаи эмпирикии тафаккури озмудашаванда, методикаҳое сохта мешуданд, ки дараҷаи ташаккули зинаи аналитикии тафаккури озмудашавандаро зоҳир намоянд. Зеро дар ҳолати баръакс, яъне агар зинаи аналитикии тафаккури озмудашаванда ташаккул наёфта бошанд, пас ӯ дорои танҳо зинаи эмпирикии тафаккур аст.

Монанди ҳамин, ташаккули зинаҳои аналитикӣ, бапландарорӣ ва рефлексияро муайян намуда, дараҷаи инкишофи фаъолияти фикрии назариявиро меомӯхтанд, зеро дараҷаи баланди инкишофи тафаккури озмудашаванда ин типи назариявии фаъолияти фикрӣ мебошад.

Бо мақсади ошкор намудани алоқамандии ҳолати афсурдагӣ ва зинаи инкишофи тафаккур аз методикаҳои ташхисӣ истифода намуда, як гурӯҳи хонандагони синфи 8-уми муассисаи таҳсилоти миёнаи умумиро омӯхтем. Барои ташхиси типи тафаккури «озмудашудагон аз методикаи «Тақсим ба 7» истифода намуда, зинаи аналитикии типи назариявии тафаккурро ошкор намудан мумкин аст» [1, с.74-75]. Барои ташхиси равияи навҷавонон аз саволномаи психологи амрикоӣ Бек истифода бурда шуд [10, с.68-9].

Ҳамин тавр, методикаи ташхиси ҳолати афсурдагии Бекро бо хонандагони наврас, яъне толибилмони синфи 8 муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ истифода карда, чунин натиҷаро ба даст овардем.

Диаграммаи 1.

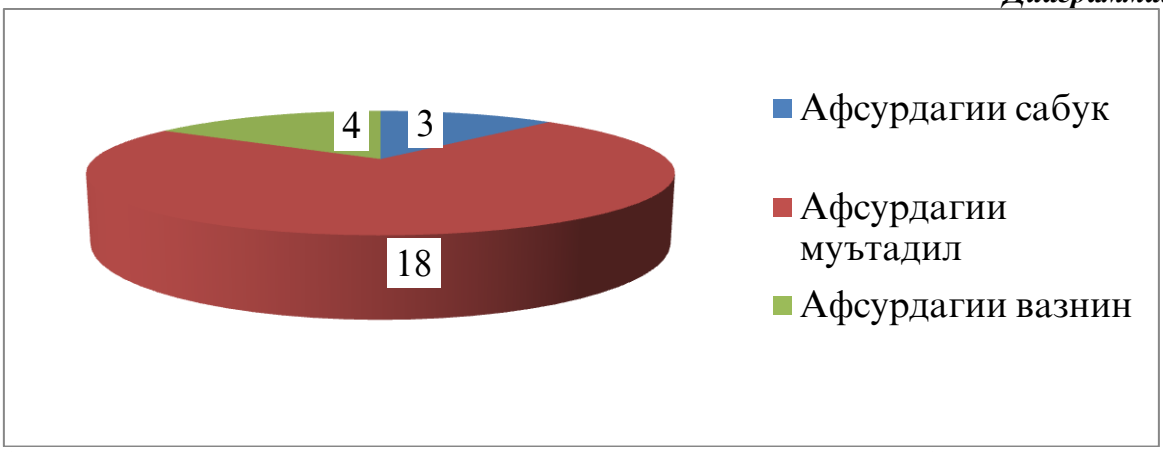

Аз маводҳои ҷамъовардаамон маълум мешавад, ки аз 25 нафар наврасони дар тадқиқот иштирок карда 3 нафараш дорои афсурдагии сабук, 18 нафар дорои афсурдагии муътадил ва 4 нафар дорои афсурдагии вазнин мебошанд. Пас, маълум мешавад, ки дар қисми бештари хонандагони наврасе, ки дар ташхис ширкат варзиданд, бештарашон дорои афсурдагии муътадил мебошанд. Ин маълумотҳои бадастовардаи мо ба ҳақиқати объективӣ наздиканд, зеро аксарияти мардуми Тоҷикистон дар ҳаёти ҳаррӯзаашон нишонаҳои афсурдагии муътадилро зоҳир менамоянд. Масалан, вақте ки мо ҳаёт ва фаъолияти хонандагони синфи 8 муассисаи таҳсилоти миёнаи умумиро мушоҳида кардем аксарияташон аз паси супоришҳои рӯзмараашон буданд. Онҳо дар лаҳзаи қаноатмандӣ хурсандӣ мекарданду дар ҳолати ноқаноатмандӣ ғамгинӣ мекарданд ва дар ҳолати муқарарӣ ягон эмотсияи аз меъёр манфӣ ё мусбиро зоҳир намекарданд. Қисми камтари наврасони ташхисшуда, яъне 3 нафар афсурдагии сабукро зоҳир карданд. Тавассути методи мушоҳида маълум гардид, ки ин хонандагон камҳаракат, бепарво, камгап буданду дар лаҳзаи қаноатмандӣ каме хурсандӣ мекарданду дар ҳолати ноқаноатмандӣ каме ғамгинӣ мекарданд ва дар ҳолати муқарарӣ ягон эмотсияи аз меъёр манфӣ ё мусбиро зоҳир намекарданд. Қисми дигари ками озмудашудагон, ки 4 нафарро ташкил мекарданд, афсурдагии вазнинро нишон доданд. Бо истифода аз методи мушоҳида маълум гардид, ки ин хонандагон карахт, ғамгин, камгапи ба худ фурурафта буданду дар лаҳзаи қаноатмандӣ хурсандӣ намекарданд, дар ҳолати ноқаноатмандӣ аз меъёр зиёд ғамгинӣ мекарданд ва дар ҳолати муқарарӣ низ эмотсияи манфиро зоҳир мекарданд.

Дар баробари ин, методикаи ташхиси зинаи аналитикии “Тақсим ба 7”-ро бо хонандагони наврас, яъне толибилмони синфи 8 муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ истифода карда чунин натиҷаро ба даст овардем.

Диаграммаи 2.

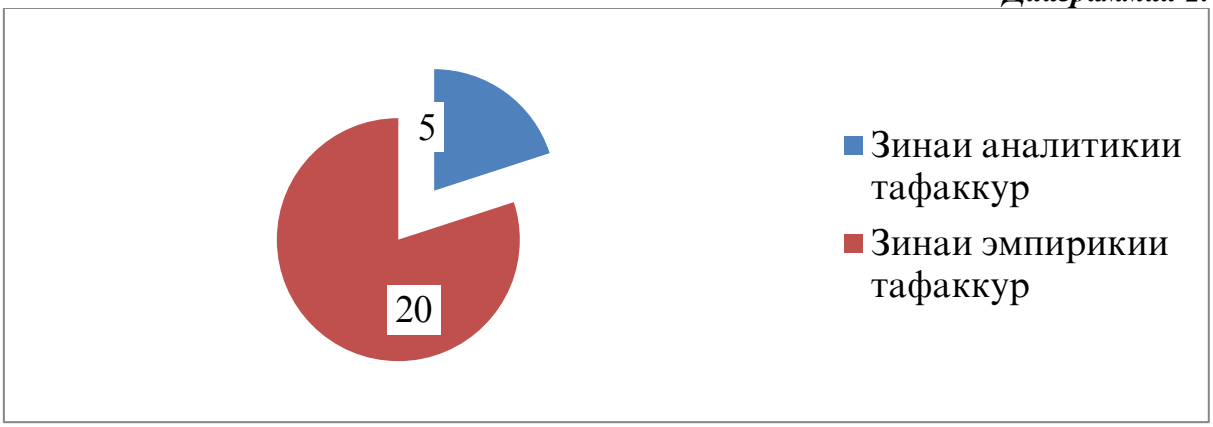

Аз маводҳои ҷамъовардаамон маълум мешавад, ки аз 25 нафар наврасони дар тадқиқот иштирок карда 20 нафараш дорои зинаи эмпирикии инкишофи тафаккур, 5 нафар дорои зинаи аналитикии инкишофи тафаккур мебошанд. Пас, маълум мешавад, ки дар қисми бештари хонандагони наврасе, ки дар ташхис ширкат варзиданд, бештарашон дорои зинаи эмпирикии инкишофи тафаккур мебошанд.

Дар натиҷаи қиёс намудани маълумотҳои ин ду методикаи ташхисии ҳолати афсурдагӣ ва зинаи инкишофи тафаккур ошкор кардем, ки:

4) дар 3 нафар озмудашавандаҳое, ки дорои афсурдагии сабук мебошанд, ҳамаашон дорои зинаи эмпирикии инкишофи тафаккур мебошанд;

5) дар 18 нафар озмудашавандаҳое, ки дорои афсурдагии муътадил мебошанд, 5 нафараш дорои зинаи аналитикии инкишофи тафаккур мебошанду 13 нафари дигарашон дорои зинаи эмпирикии инкишофи тафаккур аст;

6) дар 10 нафар озмудашавандаҳое, ки дорои афсурдагии вазнин мебошанд, ҳамаашон дорои зинаи эмпирикии инкишофи тафаккуранд.

Пас, ин маълумотҳоро таҳлил карда ба хулоса омадан мумкин аст, ки озмудашавандаҳои дорои зинаи аналитикии тафаккуранд (яъне 5 нафар) одатан дорандаи афсурдагии муътадил мебошанд. Дар озмудашавандаҳое, ки дорои зинаи эмпирикии инкишофи тафаккуранд, асосан ҳолати афсурдагии сабук ва вазнин мушоҳида мешавад. Пас, метавон гуфт, ки зинаи баланди инкишофи тафаккур ба наврасон имкон медиҳад, ки ҳолати эмотсионалии худро зери назорат гирифта онро дар зинаи муътадил нигоҳ доранд.

АДАБИЁТ

1. Амонов Н.К. Тафаккур: ташхис ва инкишоф. - Душанбе, 2014. – 176с.
2. Атаханов Р. Математическое мышление и методики определения уровня его развития / Под научной ред. Действительного члена РАО, профессора В.В. Давыдова – Москва- Рига, 2000, 208 с.
3. Выготский Л.С. Мышление и речь // Собрани сочинений: в 6-ти т. Т.2. /Под ред. В.В. Давыдова. – М.: Педагогика, 1982. – 504 с.
4. Гегель Г.В.Ф. Сочинения. – М. – Л.: Госиздат, 1929.
5. Давыдов В.В. Проблемы развивающего обучения: Опыт теоретического и экспериментального психологического исследования. – М.: Педагогика, 1986. – 240 с.
6. Давыдов В.В., Зак А.З. Уровень планирования как условие рефлексии // Проблемы рефлексии. Современные комплексные исследования. – Новосибирск: Наука, 1987. – С. 43-49.
7. Исаев Е.И. Психологическая характеристика способов планирования у младших школьников // Вопросы психологии. – 1984. - № 2. – С.52-60.
8. Ле Тхи Кхань Кхо. Динамика умственного развития младших школьников в различных условиях обучения: Дисс. на соиск. уч. ст. канд. психол. наук. – М., 1985. – 123 с.
9. Личко А.Е. Паталогии и акцентуации характера у подростков. – Медицина. – М., 1977. - 284 с.
10. Модули таълимии курси такмили ихтисоси психологони муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ. – Душанбе, Маориф. – 2017.- 110с.
11. Рубинштейн С.Л. О мышлении и путях его исследования. – М.: Изд-во АН СССР, 1958. – 148 с.

АЛОҚАМАНДИИ ҲОЛАТИ АФСУРДАГӢ ВА ТАФАККУРИ НАВРАСОН

Дар мақолаи мазкур кӯшиш ба харҷ дода мешавад, ки алоқамандии тафаккури наврасон бо ҳолати афсурдагии онҳо зоҳир карда шавад. Маълумотҳои ба дастоварда аз он шаҳодат медиҳанд, ки типҳои тафаккур ва ҳолати афсурдагӣ бо якдигар дар алоқамандӣ мебошанд ва ба якдигар таъсири муайян мерасонанд. Ҳолати афсурдагӣ бештар дар зери таъсири муҳити иҳотакарда ташаккул ёфта истода, аз тафаккури одам, ки протсесси муҳими маърифатии шахс ба ҳисоб меравад, наметавонад вобастагӣ надошта бошад. Бинобар ин, дар кори мазкур сухан дар бораи ҳолати афсурдагӣ, ҷараёни инкишофи тафаккури наврасон ва алоқамандии байни онҳо меравад. Имрӯзҳо суръати баланди тараққиёти илму техника талаб менамояд, ки дар наврасони имрӯза маҳорату малакаи баланди фикронӣ ташаккул дода шавад. Тадқиқотҳои психологон нишон медиҳанд, ки қобилияти баланди фикрони дар наврасоне мушоҳида мешавад, ки дорои типи назариявии тафаккур мебошанд. Типи назариявии тафаккур худ дорои зинаи аналитикӣ, банақшадорӣ ва рефлексия аст. Барои ташаккул додани зинаҳои баланди тафаккур, яъне зинаи аналитикӣ, банақшадорӣ ва рефлексия дар насли наврас мебояд мазмун ва мундаричаи таълимро тағир диҳем. Дар раванди таълим бояд дар наврасон зинаи баланди фикронӣ ва ҳолати муътадили афсурдагӣ ташаккул ёбад.

Калидвожаҳо: наврасон, қобилияти фикрронӣ, методикаи ташхисӣ, тафаккур, эмпирикӣ, аналитикӣ, банақшадорӣ, рефлексия, афсурдагӣ.

ВЗАИМОСВЯЗЬ ДЕПРЕСИВНОГО СОСТОЯНИЯ И МЫШЛЕНИЯ ПОДРОСТКОВ

В данной статье делаются попытки выявления взаимосвязи между мышлением и деприсивным состоянием подрастков. Полоченные факты свидетельствуют о том, что типы мышления и деприсивного состояния подростков взаимосвязаны и влияют друг на друга. Деприсивное состояние подростков формируется под влиянием окружающей среды и связан с мышлением, так как мышление является важнейшим познавательным процесом личности. Соответсвенно, в данной работе говорится о мышлении, деприсивном состоянии подростков и их взаимосвязи. Эти дни высокая скорость развития науки и техники требует от подростков высокого уровеня умения и навыки мышления. Психологические исследования показывают, что высокий уровень умения и навыки мышления наблюдаются у подростков, которые имеют теоретический тип мышления. Теоретическое мышление имеет аналитический, планирующий и рефлексирующие уровни. Для формирования высоких уровней теоретического мышления небходимо изменить суть и содержание обучения подростков. В процессе обучения необходимо развивать особенностей личности подростков, такие как деприсивное состояние и мышление.

Ключевые слова: подросток, умственные способности, диагностические методики, мышления, эмпирический, аналитический, планирующий, рефлексия, деприсивное состояния.

RELATIONSHIP BETWEEN DEPRESORY STATE AND ADOLESCENT THINKING

This article attempts to identify the relationship between thinking and the depressive state of young adults. Well-established facts show that the types of thinking and depressive state of adolescents are interrelated and affect each other. The depressive state of adolescents is formed under the influence of the environment and is associated with thinking, since thinking is the most important cognitive process of the individual. Accordingly, this paper deals with the thinking, depressive state of adolescents and their relationship. These days, the high rate of development of science and technology requires high-level thinking skills from teenagers. Psychological studies show that a high level of skill and thinking skills are observed in adolescents who have a theoretical type of thinking. Theoretical thinking has analytical, planning, and reflective levels. To form high levels of theoretical thinking, it is necessary to change the essence and content of adolescent learning. In the course of training, it is necessary to develop personality traits of adolescents, such as deprisivnoe state and thinking.

Keywords: adolescent, mental abilities, diagnostic techniques, thinking, empirical, analytical, planning, reflexion, deprivation.

Сведение об авторе: ***Калонов Шаҳобиддин*** – Таджикский национальный университет, магистр кафедры психологии философского факультета Таджикского национального университета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г.Душанбе, пр.Рудаки, 17. Телефон: **919 07 63 00**

Information about the author: ***Kalonov Shahobiddin*** – Tajik National University, graduate student of the Department of Psychology, Faculty of Philosofy, Tajik National University. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Phone: **91-90-76-300**

ХУСУСИЯТХОИ ПСИХОЛОГИИ МУНОСИБАТИ ВОЛИДАЙНУ НАВРАС

Искандарова М.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар ташаккулёбии принсипҳои ахлоқӣ ва ҳаётии кудак оила нақши муҳим ва аввалиндараҷа мебозад. Оила аввалин институти иҷтимоие аст, ки кӯдак дар он таҷрибаи нахустини худро доир ба муносибатҳои иҷтимоӣ ва малакаи рафтору гуфтор соҳиб мегардад. Дар қиёс бо дигар институҳои иҷтимоӣ оила хусусиятҳои махсуси худро дорад. Оила метавонад шахсиятро ташаккул диҳад ва ё вайрон созад, маҳз оила метавонад ба солимии рӯҳии аъзоёни он таъсири мусбат ва ё манфӣ расонад. Тарбияи шахс пеш аз ҳама аз он вобастагӣ дорад, ки чӣ гуна муносибат дар оила ҳукмрон аст. Шахсияти кӯдак дар ҳолате дуруст инкишоф меёбад, ки муносибатҳои байни волидайну фарзандон дар оила солим бошанд. «Муносибати солими байни волидайну фарзандон гуфта, он муносибатеро меноманд, ки бо мавҷуд набудани ихтилофҳо, ҳукмфармоии эмотсияҳои мусбӣ, идроки мувофиқ якдигар ва якдигарфаҳмӣ тавсиф дода мешаванд. Онҳо омилҳои муҳими мувозинати эмотсионалӣ ва тараққиёти шахсияти наврасон маҳсуб меёбанд» [1, с.12].

Маълум аст, ки аз рӯзҳои аввали ҳаёт кӯдак муоширатро бо волидон оғоз намуда, дар ҳар давраи синнусолӣ байни ӯ ва волидайн тарзи муносибат тағйир меёбад. Вакте

кӯдак ба дунё меояд аз падару модар ва шахсони калонсол пурра вобаста мебошад, аммо ӯ сол то сол калонтар шуда, мустақилтар мешавад ва аз калонсолон вобаста буданро намепазирад. Агар нишонаҳои аввали мустақилии кӯдак дар охири дусолагӣ ва аввали синни сесолагӣ зоҳир шавад, баръало зоҳиршавии онҳо ба синни наврасӣ рост меояд.

Равоншиноси машҳур Л.С. Выготский синнусол наврасиро омӯхта, ба чунин хулосае омадааст, ки дар инкишофи шахсияти наврасон омили иҷтимоӣ, алоқаи наврасон бо олами иҳотакарда аҳамияти калон дорад. Ба андешаи ӯ тағйиротҳои муҳими биологӣ-ҷинсӣ ва психологие, ки ба давраи гузариш хос аст, ба муҳити атроф алоқаи зич доранд. Ин нуқтаро дар тадқиқотҳои худ О.А. Карабонова низ таъкид намуда, қайд мекунад: «ин на танҳо дар нишонаҳои синнусолӣ, балки дар он протсессҳои иҷтимое низ асос меёбад, ки дар ҷомеаи муосир мушоҳида мешаванд» [2].

Ҳамин тавр, давраи гузариши бачагон ба зинаи калонсолӣ ба шароити мушаххаси ҳаёти иҷтимоӣ, инкишофи ҷисмонӣ, биологӣ ва мавқеи ишғолкардаи ҷамъиятии онҳо вобаста мебошад. Яке аз хусусиятҳои муҳими синни наврасӣ ба шаклгирии «ҳисси калонсолӣ» вобаста мебошад. Наврас дарк мекунад, ки ӯ дигар кӯдак нест, балки калон шудаистодааст. Тайёр будани худро ба ҳаёти калонсолӣ ҳамчун аъзои баробарҳуқуқи оила эҳсос мекунад. Наврас хуб дарк мекунад, ки сатҳи дониш, маҳорат ва малакаҳои ҳаётӣ ва ҷаҳонбиниаш васеъ шуда истодааст ва тадричан ба калонсолон монанд мешавад.

Ҳодисахоеро мушоҳида кардан мумкин аст, ки дар баъзе наврасон «ҳисси калонсолӣ» хеле барвақт пайдо мешавад, онҳо аз як тараф кӯшиши бештар ба даст овардани мустакилиятро мекунанд, аз тарафи дигар муносибати одамони калонсоли гирду атроф боиси он мегардад, ки наврас на танҳо аз ҷиҳати иҷтимоӣ, балки аз ҷиҳати физиологӣ ҳам худро ба калонсолон монанд карда, баъзе рафторҳои ношоям содир мекунанд. Пайдо шудани «ҳисси калонсолӣ» ба он оварда мерасонад, ки «наврасон худро калон ҳисобида, ба калонсолон тақлид карда, рафтор мекунанд, аммо волидон онҳоро ҳанӯз кӯдак мешуморанд. Аз ин рӯ муносибати байни волидон ва фарзандон низ ба як навъ буҳрон рӯ ба рӯ мегардад» [3, с.203]. Наврас ҳуқуқҳои калонсолонро маҳдуд карда, бо ҳамин ҳуқуқҳои худро васеъ мекунад ва талаб мекунад, ки калонсолон шахсияти ӯро эҳтиром кунанд, шаъну шарафи ӯро нигох доранд ва ба ӯ бештар озодӣ ва мустакилият диҳанд. Аз тарафи дигар, «ҳисси калонсолӣ» боиси он мегардад, ки ӯ рафтору хулқу одоби ба кӯдакон хосбударо тағйир дода, ба характери калонсолон монанд мекунад. Наврасон дар муносибат бо калонсолон меъёрҳо ва қоидаҳоиахлоқироаз бар карда истода, кӯшиш мекунанд, ки сазовори баҳои мусбии калонсолон шаванд.

Агар калонсолон дар муносибат бо наврас ба мисли кӯдак рафтор кунанд ва хусусиятхои психологии ӯ ва «ҳисси калонсолӣ»-и ӯро ба эътибор нагиранд, дар он сурат наврас ақидаашро ба таври зайл баён мекунад: «ман дигар хурд нестам», «як гапро чанд маротиба такрор накунед», «насиҳатҳоятон ба дилам зад», «маро ба холи худ гузоред», «хоҳишмандам маро таъкиб накунед», «сарзаниши шумо маро дилтанг мекунад», «ҳар чизе, ки мехоҳед мегӯед» ва ғайра. Чунин рафтор боиси ба вуҷуд омадани ҳисси бадбинӣ, низоъ ва вайроншавии муносибати байниҳамии наврас ва калонсолон мегардад. Агар чунин муносибат дар тамоми давраи наврасӣ идома ёбад, дар он сурат наврас дар рӯҳияи саркашӣ, кибру ғурур ва тундмизоҷӣ тарбия меёбад. Мушоҳидаҳои мо нишон медиҳанд, ки низоъ ва хусумат дар байни наврасу волидайн ва дигар шахсони калонсол то тағйирёбии муносибати калонсолон бо наврас давом мекунад. Калонсолон бояд фаромуш накунанд, ки пайдо шудани «ҳисси калонсолӣ» ин зуҳуроти муқаррарии психологӣ ва ҳиссиёти солим буда, набояд ба он фишор оваранд, балки наврасонро ба роҳи дурусти зиндагӣ ҳидоят намоянд. [4, с.200-201]

Душвориҳо дар муносибат бо фарзанд маҳз дар давраи наврасӣ равшан мушоҳида мешаванд. Беҳуда дар адабиёти психологӣ ин давраро давраи “туфонии ҳаёт” намегӯянд. Маҳз дар ин давра наврас дар гирдоби муносибату тағйирёбиҳою инкишоф меафтад, ки мушкилотро дар муносибат бо ӯ ба вуҷуд меоварад. Волидайн мушоҳида

мекунанд, ки акнун наврас аз муносибат бо онҳо дурӣ меҷӯяд, рӯ ба кӯча меовард. Ба кӯча рӯ овардани наврас набояд боиси ташиши махсуси волидайн гардад, зеро дар ин давра кӯча ҷоест, ки доираи ҳамсолонро ба ҳам меоварад ва дар ин доира бачаҳо сифатҳои муҳимро аз худ мекунанд: маҳорати муошират кардан, дӯстию рафоқат, азсаргузаронии дарди ҷисмонӣ (харошҳо, хуномосҳо ва ғ.), ҳимоя кардани худ, ба даст овардани эҳтироми дигарон ва монанди ин.

Маҳз дар ин давра гуногунрангии таъсиротҳо ба вуҷуд меояд: аз як тараф муҳит – мактаб, оила, кӯча, арзишҳо ва ғ. дар таъсиррасонӣ ба бача махсусиятро касб мекунанд, аз тарафи дигар инкишофи психофизиологии худи наврас мураккабу номутаносиб мешавад. Дар ин давраи ҳаёт навташкилаҳо ба вуҷуд меоянд, ки ба инкишофи психофизиологӣ ва муносибату муоширати наврас бо атрофиён таъсир мерасонанд.

Ҳамаи омилҳои зикршуда волидайнро дар масъалаи муносибат бо фарзанди наврас ба ташвиш меовараند: чӣ гуна чорабиниҳоро бояд ба роҳ монд ва аз чиҳо бояд худдорӣ кард то инкишофи шахсияти фарзанд дуруст сурат гирад?

Мавриди қайд аст, ки масъалаи таъсири муносибатҳои оилавӣ ба инкишофи наврас дар асарҳои Н.С. Курманова, Х.М. СуборовaЛ.С. Виготский, М. Малер, К. Роджерс Э. Эриксон, А.С. Макаренко, Л.И. Божович, И.С. Кон, А.В. Мудрик, Д.И. Фельдштейн, Д.Б. Элконина, В.С. Мухина ва дар асарҳои муҳаققиқи ватанӣ М. Давлатов мавриди тадқиқу баррасӣ қарор дода шудаанд. Аксари ин муҳаققиқон марҳилаҳои иҷтимоишавии шахсро таснифот намудаанд ва ба андешаи онҳои давраи сензитивии иҷтимоишавӣ маҳз давраи наврасӣ аст.

Дар асарҳои Д.И. Фелдштейн системаи назарияҳое пешниҳод шудаанд, ки барои муайян кардани ҷанбаҳои калидии инкишофи наврасон имконият медиҳанд. Ин система дар он ифода меёбад, ки дар он тараққиёти шахс ҳамчун протсесс баҳогузорӣ шудааст, ки қувваҳои ҳаракатдиҳандаи онро “аввалан, вайроншавии мухолифатҳои ботинӣ ва сониян, ивазшавии шаклҳои фаъолият дар заминаи ивазшавии талаботҳо” ташкил мекунанд. Д.И. Фелдштейн таъкид менамояд, ки “наврас на танҳо эътирофи иҷтимоии дараҷаи нави “Ман”-и худ, инкишофи иҷтимоӣ ва воридшавиашро ба ҳаёти ҷомеа талаб мекунад, балки ӯ барои чунин воридшавӣ аллакай имкониятҳои ботиниро доро шудааст"[6, с.146], яъне наврас аз лиҳози имкониятҳои ботинӣ ё худ психологӣ барои баромадан ба муносибатҳои сифатан нави иҷтимоӣ ҳам дар оила, ҳам дар мактаб, ҳам дар муҳити ҳамсолон ва дар маҷмуъ дар ҷомеа омода аст. “Бачаҳои синни наврасӣ (аз 10 то 15 сола) ба системаи муносибатҳои сифатан нав, муошират бо ҳамсолон, бо калонсолон ва дар мактаб ворид мешавад. Мавқеи воқеии онҳо дар оила, инчунин дар байни ҳамсолон тағйир меёбад. Дар онҳо худшиносӣ ҳамчун шинохти мавқеи худ дар ҷомеа ташаккул меёбад, фаъолии иҷтимоӣ қувват мегирад”[7, с.80].

Аз ин гуфтаҳо хулоса кардан умукин аст, ки хусусияти асосии ин давра тағиротҳои яку якбораи сифатан нав, инкишофи босуръат ва бисёр номутаносиб мебошанд.

Бархе аз волидайн мушоҳида мекунанд, ки фарзанди онҳо бисёр канорачӯй шудааст, ба ӯ доштани ҳудуди шахсӣ бисёр муҳим аст. Дағалии наврас, ҳатто истифодаи суханони қабеҳ, метавонад ҳамроҳ бо ҳисси ранҷидан ва нозуктабъӣзоҳир шавад. Наврас ба худ муносибати танқидона дорад, аз қиёфаи зоҳирии худ розӣ нест, ба худ боварӣ надорад ва ҳатто метавонад хашмгин бошад. Дар асоси ин ӯ метавонад либосҳои ғайриоддӣ ба бар кунад, мӯйҳои сарашро ба рангҳои ғайриодатӣ ранг кунад, пирсинг андозад. Наврас мехоҳад ҳама чиро таҷриба кунад, ин метавонад ба рафтори девиантӣ: тамокукашӣ, майл ба машруботи спиртӣ, истеъмоли маводи нашъаовар оварда расонад. Дар давраи наврасӣ бача мехоҳад асоси майлу хоҳишҳои худро дониста бошад, ба олами ботинии худ назар кунад. Мехоҳад шахсияти худро биомӯзад, тарафҳои боқувват ва заифи онро муайян кунад – баъзе вақт ба ин саволҳои худ ӯ наметавонад ҷавоб пайдо кунад ва аз ин сабаб ҳисси ғайриқаноатмандӣ эҳсос мекунад.

М. Климова-Фюгнерова қайд мекунад, кӣ волидайн дарҷараёни инкишофёбӣ ва омӯхтани олами иҳотакарда ба фарзанди худ метавонанд таъсири калон расонанд. Ӯ ба волидайн чунин тавсияҳоро пешниҳод намудааст:

- бо наврас муносибати дӯстона мебояд;

- шахсияти наврасро эҳтиром бояд кард - боварӣ, арзишҳо, орзуҳои ӯ эътимод мехоҳанд;

- муносибати одилона наврасро бо волидайн наздик мекунад;

- барои инкишофёбии мустақилияти наврас бояд имконият фароҳам сохт.

Хусусияти муҳимтарин ин аст, ки наврас нисбат ба эътирофи шахсияти худ ниёзи калон эҳсос мекунад. Наврас ниёз дорад то ба ӯқадре озодӣ ва ҳуқуқҳои шахсӣ пешниҳод кунанд. Аммо ҳуқуқҳо бе масъулият ва ӯҳдадориҳо вуҷуд дошта наметавонанд. Бо назардошти ин хусусият дар муносибати байниҳамиии волидайну наврас тақсим кардани масъулиятҳо кори самаранок ба ҳисоб меравад, ки шакли оптималии он чунин аст:

- қарорҳоеро, ки наврас худаш мустақилона қабул карда метавонанд (тарзи либоспӯшӣ, киро ба зодрӯзи худ даъват кардан ва ғ.);

- қарорҳоеро, ки ҳамроҳқабул мекунед (макони таҳсил, сафари истироҳатӣҳамроҳ бо дӯстону хешу табор ваг.);

- қарорҳоеро, ки танҳо волидайн қабул мекунанд (хароҷоти буҷаи оилавӣ, ҷойи зиства ғ.).

Синни наврасӣ на танҳо барои волидайн, балки барои бачаҳо ҳам давраи душвор аст. Дар ин давра волидайн мефаҳманд, ки он усулҳои таъсиррасонии дар кӯдакӣ самарабахш дигар ба кор намеравад, таъсир намекунанд. Онҳо дар тарбияи фарзандон тез-тез ба хатогӣ роҳ медиҳанд, дарк мекунанд, ки муносибатро бояд тағйир дод. Тадқиқотҳо як қатор иштибоҳҳоеро ошкор кардаанд, ки ба муносибати байни волидайн ва фарзандони наврас таъсир расонида, ба бароҳмонии муносибату гарму самимӣ ва созгор монеа эҷод мекунанд.

Яке аз ин иштибоҳҳо *маҷбӯрсозӣ ба сӯҳбати ошкоро аст.* Аксари волидайн қабул кардан намехоҳанд, ки акнун фарзанди ба синни наврасӣ расидаи онҳо на ҳамаи сирашро ба волидайн мегӯянд. Волидан наврасонро маҷбур месозанд, ки кушоду равшан ва ошкоро сӯҳбат кунанд. Аммо барои наврас бадстоварии мустақилӣ ва такя кардан ба андешаҳои худ хеле муҳим аст. Иштибоҳи дигари волидайн *вайрон кардани ҳудуди шахсии* фарзанд маҳсуб меёбад. Дар ин давра бархе аз волидайн ба тафтиш кардани кисаю ҷувздон ва мукотиботи фарзандон сар мекунанд, либоспӯшии ӯро сахтар назорат мекардагӣ мешаванд. Чунин амал намуда, мо на танҳо нисбат ба фарзанд беэҳтиромӣ зоҳир мекунем, балки ҳудуди шахсии онро вайрон мекунем, дар ҳоле, ки наврас ҳамакнун бо ин ҳудуд муомила карданро сар мекунад. Ин амал боварии онҳоро ба волидайн ва ба худ сахт коста мегардонад. Бояд кӯшиш кард, ки назорат натиҷаи маслиҳати ошкорои байни шумо ва наврас бошад.

Дар синни наврасӣ бачаҳо мустақилиро на дар рафтор, балки дар андеша низ зоҳир мекунанд. Аз ин лиҳоз, *рад кардани андешаи наврас* иштибоҳи психологӣ аст, зеро вақте волидайн андешаи наврасро ба этибор намегиранд, ӯ чунин ҳиссиётро аз сар мегузаронад, ки гуё барои волидайн даркор нест ва ба хулоса меояд, ки ӯро дӯст намедоранд ва эҳтиром намекунанд. Чунин рафтор метавонад дар бача агрессияро ба вуҷуд оварад. Ҳолати дигараш ҳам вуҷуд дорад: наврас ба истодагарии волидайн тан медиҳад ва дар баробари ин қобилияти мустақилона қарор қабуд намуданро аз даст медиҳад.

Бархе аз волидайн барои инкишоф додани фарзандони наврас ба онҳо *талаботи бемеъёр пешниҳод мекунанд.* Албатта дар доираи ақли солим наврас волидайнро мефаҳмад, аммо қонеъ кардани ин талабот барояш хеле душвор аст, зеро меъёри талабот аниқ нест. Гузориши чунин талабот ботадриҷ дар муносибати волидайн ва наврас фосиларо ба вуҷуд оварда, боиси гуногунандешӣ мегардад: наврас гумон мекунад, ки талаботи волидайнро пурра қонеъ карда истодааст, волидайн пешниҳод мекунанд, ки бисёртар кӯшиш кун. Барои аз ин ҳолат дурӣ ҷӯстан бояд талаботи мушаххас гузошта шавад ва онро ба наврас дуруст пешниҳод бояд кард. Иштибоҳи диагр дар муносибати волидайн бо фарзандони наврас ин *беқадр кардани ҳиссиёти*

наврас маҳсуб меёбад, зеро «омили асосии оилавии тарбияи дурусти фарзанд танҳо таъминоти моддӣ нест, балки қонунияти дигаре вуҷуд дорад. Воқеан ҳам қонунияти дигаре вуҷуд дорад ва ин қонуният инкишофи муътадили солимии психологӣ ва қонеъ намудани талаботи эмотсионалии фарзандон аст» [5, с.132].Ба волидайн чунин менамояд, ки наврасон аксар вақт фоҷиабофӣ мекунанд. Аммо агар кӯдак мунтазам аз тарафи наздикон дастгирӣ набинад, худро радшуда ҳис карда, бештар ба худ фуру меравад ё ба муқобили волидайн эътироз намуда, рафтори агрессивӣ зоҳир мекунад.

Волидайн чунин хусусият доранд, ки ҳумкравоии худро ба фарзандон аз даст додан намехоҳанд ва *аз ҳад зиёд омӯзонидани ҳаёт ба наврас* рафтори дигар волидайн аст, ки мушколотро дар муносибат ба вуҷуд меоварад. Набояд ҳокимияти волидайнии худро ба ҳукмравоӣ табдил дод. Дар ҳолати баръакс ин ба муқобилиятнишондиҳии шадид ва рафтори агрессивӣ аз тарафи кӯдак боис мешавад ё боиси пайдошавии ҳисси нокомилӣ ва пастшавии худбаҳодиҳӣ дар ӯ мегардад.

Албатта дилҳоҳ волидайн барои ҳаёти фарзанд худро масъул мешуморад, аммо ин масъулият бояд меъёрӣ бошад. Вақте ҳаёти волидайн танҳо дар доираи кӯдак чарх мезанад ва пурра ба ӯ бахшида шудааст, ин аллакай аз ҳад гузаронидан аст. Кӯдакон ба чунин муносибати волидайн нисбат ба худ тақлид карда, метавонанд чунин муносибатро бо волидайн зоҳир намоянд. Аз тарафи дигар, *эътибор надодан ба ҳаёти наврас* низ метавонад мушкилзо бошад. Доир ба ҳаёти бача ва шавқу ҳавасҳои ӯ маълумот надошта, муносибати боварибахшро бо ӯ ба роҳ мондан хеле душвор аст. Муносибати боварибахш бо волидайн барои наврас хеле муҳим аст. “Аксари волидайн дар он ақидаанд, ки муҳаббатро ба фарзандон нишон додан мумкин нест, гӯèкиагаркӯдакдонад, киӯродӯстмедоранд, инбаэркагӣ, инҷиқӣ, худписандӣ ва худпарастии ӯ оварда мерасонад. Ин, албатта, фикри хато аст” [8, с.89].

Бархе аз волидайн т*анқиди доимиро* ҳамчун усусли таъсиррасонӣ ба фарзан истифода бурда, ба комёбиҳои ӯ кам аҳамият медиҳанд. Онҳо гумон мекунанд, ки фарзандро танҳо барои хониши хубаш бояд таҳсину офарин кард. Аммо наврасон таҳсину офаринро дар ҳама корҳои худ интизоранд. Ин ба наврас барои пешрафташ қувват мебахшад, имконият медиҳад, ки нокомиҳоро сабуктар паси сар кунад. Танқиди дурустро ҳеҷ кас рад намекунад, аммо бояд эмотсияҳои худро нигоҳ дошт ва дар хотир дошт, ки шумо чӣ гуна мақсадгузорӣ мекунед: ҷазо додани бача? Ифода кардани муносибати худ ба рафтори мушаххас? Ба бача ёрӣ расонидан барои дарк кардани хатогии худ? Якҷоя бо наврас ҳал кардани мушкилоти ӯ?

Ҷиҳати дигари бисёр муҳим шиносоӣ доштан бо доираи наздики муносибат ва муоширати фарзанд аст. Барои ин метавон рафиқони фарзандро баъзан барои чойнушӣ даъват кард ё фаъолияти якҷояро бо онҳо ба роҳ монд. Чунин рафтор на танҳо муносибати байниҳамии волидайну фарзандро таҳким мебахшад, балки имконият медиҳад, ки аз тақдири фарзанди осуда бошанд.

Мушоҳидаҳо нишон медиҳад, ки яке аз омилҳои ба муносибати байни волидайну наврас таъсриносоргор расонанда *эътироф накардани шахсияти ӯ* мебошад. Албатта баъзан бача рафторе содир мекунад, ки ба он тоқат кардан хеле душвор аст. Аммо исбот шудааст, ки дуғу пуписа кардан муносибатро ба роҳгумӣ мебарад. Чунин рафторро наврас ҳамчун ноҳақ будани волидайн ва ҳақ будани худаш баҳогузорӣ мекунад. Аксар вақт ҳамгоми баҳогузорӣ кардан ба рафтори наврас ё танқид кардани рафтори нохуби ӯ волидайн на ба ҳамон рафтор, балки ба шахсият баҳо медиҳанд ё шахсиятро зери танқид мегиранд. Танқид кардани шахсият дар наврас метавонад эътирозро ба вуҷуд оварад ва боиси инкишоф ёфтани «ҳисии нокомилӣ» гардад, зеро синни наврасӣ марҳилаи бароҳмонии муносибати нав бо «Ман»-и худ аст.

Аз гуфтаҳои боло бармеояд, ки муносибати калонсолон бо наврас бояд дар асоси чорчубаи муайян, шуурона ва системанок гузарад. Дар синни наврасӣ аз фармондехӣ, талабкунӣ, катъият, муносибати даҒалона, паст задании шаъну шараф ва дигар муносибатхои манфӣдаст кашида, нисбати наврас бо ҳурмату эхтиром бояд зоҳир намуд, ба қувваю тавоноии ӯбоварӣ зоҳир намуд. Бисёр хуб мешавад, ки падару

модарон фарзандонро ёрдамчии худ интихоб карда, ба онхо маҳорат ва малакаҳои ҳаётиро ёд диҳанд. Бисёртар мустакилияти фарзандонро инкишоф дода, дар онҳо сифатҳои нақиби маънавӣ-ахлоқии ниёгонро тарбия намоянд. Ин имконият медиҳад, ки дар муносибати наврасону волидайн фазои дӯстона, якдигарфаҳмӣ, дастгирии якдигар ва ҳисси ҳурмату эҳтиромро ба вуҷуд оварем.

АДАБИЁТ

1. Василева Э.К. Семья и ее функции. -М.: Наука, 2006. -304 с.
2. Карабанова О.А. Психология семейных отношений и основы семейного консультирования: учебное пособие. -М.: Гардарики, 2005. - 320 с.
3. Каримов Қ.М.Тарбияи кӯдак дар оила ҳамчун раванди марҳаланок ва системавӣ /Масоили мубрами психологӣ дар ҷомеаи муосири Тоҷикистон. Нашри 2. Психологияи муносибатҳои оилавӣ. -Душабе, 2016. -С.189-206
4. Мустафокулов Т., Нарзуллоева М. Асосхои психологияи синнусолӣ ва педагогӣ. –Кӯлоб, 1993. -360 с.
5. Расулов С.Х., Рачабов Н.М. Таҳлили психологии нақши оила дар пешгирии қаҷрафтории наврасон //Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон (маҷаллаи илмӣ). № 3/1. - Душанбе: Сино, 2017. –С. 131-134
6. Фелдштейн Д.И. Психология развития личности в онтогенезе. -М.: Педагогик, 1989. -208с.
7. Фелдштейн Д.И. Психология развития человека как личности. Избранные труды: В 2 т. Т. 2. -М.: Издательство Московского психологосоциального института, 2005. -456 с.
8. Шарипова М.Ё. Рушди шахсияти кӯдак дар оила /Масоили мубрами психологӣ дар ҷомеаи муосири Тоҷикистон. Нашри 2. Психологияи муносибатҳои оилавӣ. -Душабе, 2016. -С.86-94

ХУСУСИЯТХОИ ПСИХОЛОГИИ МУНОСИБАТИ ВОЛИДАЙНУ НАВРАС

Дар мақолаи мазкур хусусиятҳои психологии муносибати волидайну наврас мавриди таҳлил қарор дода шуда, қайд карда шудаст, ки шахсияти кӯдак танҳо дар ҳолати солим будани муносибатҳои байни волидайну фарзандон дар оила дуруст инкишоф меёбад. Оила институти аввалини иҷтимоишавии кӯдак маҳсуб меёбад ва ҳарчанд иҷтимоишавӣ якчанд марҳиларо дар бар гирад ҳам, синни наврасӣ барои он давраи сензитивӣ маҳсуб меёбад. Душвориҳо дар муносибат бо фарзанд маҳз дар давраи наврасӣ равшан мушоҳида мешаванд. Беҳуда дар адабиёти психологӣ ин давраро давраи “туфонии ҳаёт” намегӯянд. Маҳз дар ин давра наврас дар гирдоби муносибату тағйирёбиҳою инкишоф меафтад, ки мушкилотро дар муносибат бо ӯ ба вуҷуд меоварад. Синни наврасӣ на танҳо барои волидайн, балки барои бачаҳо ҳам давраи душвор аст. Дар ин давра волидайн мефаҳманд, ки он усулҳои таъсиррасонии дар кӯдакӣ самарабахш дигар ба кор намеравад, таъсир намекунанд ва дар тарбияи фарзандон тез-тез ба хатогӣ роҳ медиҳанд. Иштибоҳҳои психологие, ки волидайн ҳангоми муносибат бо фарзандони наврас ба онҳо роҳ медиҳанд, асосан инҳоянд: маҷбурсозӣ ба суҳбати ошкоро, вайрон кардани ҳудуди шахсии фарзанд, рад кардани андешаҳои наврас, пешниҳод намудани талабот бемеъёр, бекадр кардани ҳиссиёти наврас, аз ҳад зиёд омӯзонидани ҳаёт ба наврас, эътибор надодан ба ҳаёти наврас, танқиди доимӣ, эътироф накардани шахсияти наврас. Муаллиф дар мақола иштибоҳҳои мазкурро таҳлил намуда, барои пешгирии онҳо тавсияҳо пешниҳод намудааст.

Калидвожаҳо: наврас, оила, волидайн, муносибат, муносибату волидайну наврас, иҷтимоишавӣ, инкишофи шахсият.

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ВЗАИМООТНОШЕНИЙ РОДИТЕЛЕЙ И ПОДРОСТКОВ

В данной статье анализируются психологические особенности взаимоотношений родителей и подростков. Отмечается что личность ребенка развивается только тогда, когда отношения между родителями и детьми благополучные. Семья является первым социальным институтом ребенка и, хотя социализация происходит в несколько этапов, подростковый возраст является сензитивным периодом социализации. Трудности в отношении с детьми наблюдаются особенно в подростковом возрасте. Не зря в психологический литературе этот период называют “периодом бури и натисков”. Подростковый возраст трудное время не только для родителей, но и для детей тоже. В этот период родители осознают, что их эффективны методы влияния на ребенка больше не работают, не действуют и чаще совершают ошибки при воспитании детей. Психологические ошибки, которые совершают родители в отношении к подросткам, включают: принуждение к открытому разговору, нарушение личных границ ребенка, отрицание мнения подростка, неуважение к чувствам подростка, чрезмерное обучение подростка жизни, постоянная критика, непризнание личности подростка.

Ключевые слова: подросток, семья, родители, отношение, отношения родителей и подростков, социализация, развитие личности.

PSYCHOLOGICAL FEATURES RELATIONSHIP OF PARENTS AND ADOLESCENTS

This article analyzes the psychological characteristics of the relationship between parents and adolescents, and notes that the personality of a child develops only when the relationship between parents and children is

successful. The family is the first social institution of the child and, although socialization occurs in several stages, adolescence is a sensitive period of socialization. Difficulties with children are observed especially in adolescence. It is not for nothing that in psychological literature this period is called the "period of storm and onslaught." Adolescence is a difficult time not only for parents, but also for children. During this period, parents realize that their effective methods of influencing the child no longer work, do not work, and more often make mistakes when raising children. Psychological mistakes made by parents in relation to adolescents include: forcing an open conversation, violating the personal boundaries of the child, denying the views of the adolescent, disrespect of the adolescent's feelings, excessive learning of the adolescent's life, constant criticism, non-recognition of the adolescent's personality.

Keywords: teenager, family, parents, attitude, parent-teen relationship, socialization, personality development.

Сведения об авторе: ***Искандарова М.Р.*** – магистр кафедры психологии Таджикского национального университета. Телефон: **501-60-98-50**

Information about the author: ***Iskandarova M. R.*** **–** graduate student of the Department of psychology of the Tajik National University. Phone: **501-60-98-50**

ФОБИЯ ДАР КӮДАКОН ВА РОҲҲОИ ПЕШГИРИИ ОН

Ғуломова Ш.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Инсон – ин системаи мураккаби зиндае мебошад, ки фаъолияти ҳаётии ӯ дар сатҳҳои гуногун, вале бо ҳам алоқаманди функсионалӣ: биологӣ, психологӣ ва иҷтимоӣ амалӣ мегардад. Дар ҳар яки ин зинаҳо солимии инсон хусусиятҳои хоси зоҳиршавии худро дорад ва ба чунин гурӯҳи масъалаҳое дохил мешавад, ки дар солҳои охир диққати мутахассисон ва аҳли ҷомеаро ба худ бештар ҷалб намудааст. Фобия яке аз чунин зуҳуроти паҳншудатарин дар замони муосир ба шумор меравад, ки ба солимии равонии инсон таъсироти ногувор мебахшад. Ин падида рӯз то рӯз афзуда истодааст, зеро бо пешрафти замона навигариҳо ва навсозиҳои нав ба нав ба вуҷуд меоянд ва дар баробари ин объекти фобия низ то чанд меафзояд. Боиси қайд аст, ки фобия бештар дар кӯдакони дар шаҳрҳо зиндагӣ мекардагӣ давомдор аст. Кӯдакони дар деҳот зиндагӣ мекардагӣ нисбатан тезтар фобияи худро фаромӯш мекунанд.

Худи мафҳуми фобия аз калимаи юнонии «phobos» гирифта шуда, маъноиш тарс ё даҳшатро дорад. Тарс ин зуҳуроти бадастовардашудаест, ки дар давоми ҳаёти инсон зуҳур намуда, як қисми шахсияти ӯро фаро мегирад. Аллакай аз аввали асри XX оғоз намуда, тарсро ба воқеӣ (табиӣ) ва невротикӣ ҷудо намуда буданд. Тарси воқеӣ ё табиӣ барои мо ҳамчун тарси муқаррарӣ, яъне ҷавоб ба ангезандаи хатари беруна ба ҳисоб меравад. Фобияҳо ба доираи тарси невротикӣ шомил аст. Дар ҳолати мавҷуд будани фобия аксуламал ба ҷавоби ангезандаи фобияовар хело ҳам пурқувват мегардад.

Айни замон фобия яке аз масъалаҳои муҳими илми психология ба ҳисоб меравад ва олимон барои амиқтар омӯхтани зуҳуроти ин падида саъйи зиёде кашида истодаанд. Дар адабиёти психологӣ доир ба мафҳуми фобия назарҳои гуногун мавҷуд аст. Масалан, Кербиков (1968) фобияро чунин тавсиф медиҳад: «Фобия – ин худ тарси безобитакунанда ё часпанда мебошад». Снежевский бошад, фобияро ҳамчун «тарси часпандае шарҳ додааст, ки ба бемаъногӣ ва ҳаракати бартарафнамоии он нигоҳ накарда, шиддатнок ва рафъонопазир аст» (1968). Карвасарский бошад фобияро ба таври зайл таъриф медиҳад: «Фобия – ин ташвишҳои безобитакунандаи тарс бо мундариҷааш (фабула) мебошад, ки дар вазъиятҳои муайяни нигоҳ доштани нуқтаи танқидӣ ба ҳолати худ бетағйир меистад» ва ғайра [6, с.9-10]. Фобия ба доираи ихтилоли психогенӣ дохил мешавад. Ихтилоли психогенӣ ба гурӯҳи ихтилолҳое дохил мешавад, ки дар натиҷаи таъсири вазъиятҳои ногувори пурқувват ва садамаҳо ба вуҷуд меояд, яъне дар давоми ҳаёт зарбаи рӯҳӣ гирифтан [8, с.77-78].

Бояд қайд кард, ки психологияи амалӣ низ дар бартараф намудани фобияҳо саҳми муайянро дошта метавонад. Дар ин зина ба психолог моделҳои назариявӣ, ки дар асоси таҷрибаи гузашта сохта шудаанд ва пайдошавии фобияро мефаҳмонанд, кӯмак мерасонад. Новобаста ба натиҷаи ҷӯстуҷӯйи сабабҳои фобия, ин ё он методҳои бартарафнамоӣ ва табобати фобияро истифода мекунанд. Ба доираи методҳои маъмули бартарафнамоии психологии фобия табобати психоаналитикӣ, методи десенситизатсияи ташвиш, терапияи маърифатӣ – рафторӣ ва ғ. дохил мешавад.

Дар замони муосир «…усули нисбатан пурмаҳсули бартараф намудани фобия – ин **терапияи когнитивӣ – рафторӣ** мебошад. Моҳияти вай аз он иборат аст, ки дар инсон худидоранамоиро дар ҳузури объекти тарс мустаҳкам намояд. Ин амалро метавон ба таври гуногун иҷро намуд, лекин мақсади вай ягона аст, яъне мунтазам, қадам ба қадам одамро бо объекти тарсаш рӯ ба рӯ менамояд. Дар идоранамоии ҳолатҳои тарснок, протсессҳои маърифатӣ фаъолона иштирок мекунанд» [3, с.89-90].

Яке аз методҳои маъмултарини раҳоӣ ёфтан аз фобия – ин мунтазам наздикнамоии мизоҷ бо объекти тарс мебошад. Мо дар баробари истифодабарии ин усул аз «…методҳои релаксатсия ва тарапияи рафторӣ – маърифатӣ низ истифода бурда метавонем. Ин техникаи муолиҷа ҳамчун десенсибилизатсияи систематикӣ машҳур аст. Протсесси наздикшавӣ танҳо баъди оне, ки психолог сабаби тарсро муайян мекунад, вақте ки мизоҷро ҳамаҷониба меомӯзад, оғоз карда мешавад» [1, с.225-227].

Номувозинати протсессҳои ҳаяҷон ва боздорӣ ба пайдоиш ва ташаккулёбии падидаҳои манфӣ дар психикаи инсон ба монанди нобоварӣ ба худ, афсурдаҳолӣ, изтиробнокӣ ва ғ. сабаб мешавад, ки сарчашмаи асосии ҳолати эмотсионалии стресс, тарс ва ташвиш ба ҳисоб мераванд. Фобия низ ба гурӯҳи ташвишҳое дохил мешавад, ки тамоми психикаи инсонро фаро гирифта, фаъолияти ӯро маҳдуд ва дастнорас мегардонад. Ба одамоне, ки гирифтори фобия ҳастанд, тавсия дода мешавад, ки бо мақсади бартараф нашудани тарсашон маҳз ба мутахассис – психолог муроҷиат намоянд. Дар ин замина вазифаи асосии психолог аз омӯзиш ва муайян кардани сабабҳои ба душвориҳои психологӣ гирифторшавӣ ва андешидани чораҳои офиятбахшанда иборат мешавад.

Ҳамин тариқ, фобия ин яке аз зуҳуроти часпанда, шиддатнок, дилбазан ва безобитакунандаи психика мебошад ва сабабҳои бештари гирифтор шудан ба фобия инҳо мебошанд:

- муҳити иҳотакардаи иҷтимоӣ (шакли тарбия, доираи гурӯҳҳои иҷтимоӣ);
- хусусиятҳои фардӣ–психологии шахс (типи мизоҷ, тарсончакӣ, ноустуворӣ ва ғ.);
- таъсири пурқувват ва шиддатноки вазъияти фобияовар (чӣ қадаре, ки шиддатнокии тарс зиёд бошад, ҳамон қадар таъсири он ба психика меафзояд).

Умуман, фобияро таҳлил карда истода гуфтан мумкин аст, ки дар зери таъсири он одам нороҳатии назаррас ё маҳдудиятро аз сар мегузаронад. Ҳамаи ин ҳолатҳои эмотсионалӣ дар маҷмӯъ ба ҷараёни муқаррарии ҳаёт монеъа мешаванд. Оиди фобияи иҷтимоӣ сухан карда, онро одатан чунин таъриф медиҳанд: “Тарс дар назди эҳтимолияти муоинаи наздик аз ҷониби дигарон, ки то ба ҳадди ақал кам кардани робитаҳои иҷтимоӣ оварда мерасонад” [8, с.129-130]. Фобеяҳои бештар паҳнгардида ба худбаҳодиҳии паст ва тарс аз танқидшунавӣ мансубанд. Чунин фобияҳо дар ларзиши дастон, дилбеҷошавӣ, хиҷолаткашӣ ё зуд-зуд ба халоҷо рафтан зоҳир мегарданд. Бемор баъзан ба он боварӣ дорад, ки маҳз симптомҳои дуюмдараҷа мушкилоти асосии ӯ мебошанд. Ин симтомҳо метавонанд ба хуруҷҳои воҳимавӣ табдил ёбанд.

Изтироб ба таври тадричӣ, вале доимию устувор ташаккул меёбад. Фобия ҳангоми вайроншавиҳои изтиробии умумӣ на камтар аз 6 моҳ идома меёбад. Вақте сатҳи фобия тоқатпазир аст, самаранокии кор ва ухдадориҳои оддии рӯзмарра барқароранд, вале ҳаёти иҷтимоии одам маҳдуд мегардад. Одамони мубталои чунин беморӣ вобаста ба ҳолати худ метавонанд аз баъзе вазъиятҳо, ҳатто дар муносибат бо сессияҳои психотерапевтӣ низ канорачӯӣ кунанд. Аз ин рӯ, дар чунин ҳолат муолиҷаи

психологӣ бояд аз ҳолатҳои муқаррарӣ дида, боз ҳам бештар бо ҳассосияти баланд, тоқатпазирӣ ва ба таври доимӣ гузаронида шаванд.

Вайроншавии мазкур ҳамчунин метавонад мушкилотро дар реинтегратсия ба ҷомеа пеш оварад. Барномаи офиятбахшӣ бояд субботкорона ва эҳтиёткорона иҷро карда шавад. Мушоҳидаҳо нишон медиҳанд, ки кӯдакони дар шарҳо зиндагӣ мекардагӣ бештар гирифтори фобия шуда, муддати дарозтар наметавонанд онро фаромуш намоянд. Зеро, онҳо дар шаҳр, дар як утоқи маҳдуд, дар танҳои зиндагӣ мекунанд. Худи ҳамин танҳо метавонад сарчашмаи фобияи онҳо гардад. Баръакси ин ҳол, кӯдакони дар деҳот зиндагӣ мекардагӣ камтар гирифтори фобия мешаванду ин ҳолати эмотсионалии онро муддати камтар онҳоро фаро мегирад. Сабаб дар он аст, ки кӯдакони дар деҳот зиндагӣ мекардагиро ҳайвонҳои хонагӣ иҳота кардаанд. Онҳо дар муҳити ҳайвонҳои хонагии худ зиндагӣ карда истода, нисбати онҳо муносибати самимии махсусро зоҳир мекунанд. Чунин намуди муносибати эмотсионалии мусбӣ, эмотсияҳои манфии фобияи дар системаи асаби кӯдак мавҷуд бударо маҳв месозад. Ҳамин тавр, тавассути меҳру муҳаббат ба ҳайвонҳои хонагӣ зоҳир намудан, фобияи кӯдакон баротараф карда мешавад.

Барои пешгирии фобия пеш аз ҳама бояд:

- модарон аз давраҳои аввали ҳомиладорӣ оғоз намуда, то ба давраи тавлиди фарзанд бояд ҳолати рӯҳии худро дар мувозинат қарор дода, оромиро пешаи худ гиранд, то ба тифли худ зарбаи рӯҳие нарасонанд;
- волидайн дар тарбияи кӯдак бояд эҳтиёткорона муносибат намоянд, яъне кӯдаконро аз ҳар гуна объектҳо ва вазъиятҳои гуногун натарсонанд, зеро ин худ заминаҳои пайдошавии тарс ба ҳисоб меравад;
- шахс бояд дар худ чунин хусусиятҳоро, ба монанди устуворӣ, ҷасурӣ, истодагарӣ ва ғ. тарбия намояд.

АДАБИЁТ

1. Вольпе Д. На пути к созданию научной психотарепии // Эволюция психотерапии. Т.2. -Москва: НФ «Класс», 1998. - С.225-227
2. Бергер Ҷ. Фсновы фобии. – Париж, 2008
3. Линде Н.Д. Основы современной психотерапии. – М.: Академия, 2002. - С.89
4. Психологическая энциклопедия / Под ред. Р. Корсини, А. Ауэрбаха; Науч. редакция пер. на рус. яз. А. А. Алексеева. - 2-е изд. - СПб. и др. : Питер, 2003
5. Психология. Словарь под ред. А.В. Петровского, М.Г. Ярощевского.- М: Политиздат, 1990
6. Щербатых Ю.В. Психология страха. - М.: Эксмо, 2002.-С.9
7. Щербатых Ю.В. Ивлева Е.И. Психофизиологические и клинические аспекты страха, тревоги и фобии. - Воронеж. Истоки. 1998. - С.24-29
8. Хэзлем М.Т. Психиатрия. - Львов, Инициатива. 1998. – С.27

ФОБИЯ ДАР КӮДАКОН ВА РОҲҲОИ ПЕШГИРИИ ОН

Дар мақолаи мазкур сухан дар бораи фобия, ҳолати эмотсионалии насли наврас ва алоқамандии байни онҳо меравад. Имрӯзҳо суръати баланди тараққиёти илму техника ва чараёни урбанизатсия (шаҳришавӣ) боиси зоҳиршавии ҳолатҳои манфии эмотсионалӣ дар насли наврас мешавад. Фобия яке аз ҳолатҳои манфии эмотсионалии кӯдакон ва наврасон ҳисобида мешавад. Дар мақолаи мазкур кӯшиш ба харҷ дода мешавад, ки роҳҳои пешгирӣ ва бартарафнамоии ҳолатҳои манфии эмотсиналӣ ва фобияи насли наврас шарҳу эзоҳ дода шаванд. Қайд карда мешавад, ки зиндагӣ дар шароити шаҳр боиси афзоиши фобияи кӯдакон мегардаду муҳити деҳот боиси камшавии ин гуна ҳолати манфии эмотсионалии насли наврас.

Калидвожаҳо: кӯдак, насли наврас, ҳолати эмотсионалӣ, фобия, ҳаёт дар шаҳр, ҳаёт дар деҳот, психотерапия.

ФОБИЯ У ДЕТЕЙ И СПОСОБЫ ИХ ПРОФИЛАКТИКИ

В данной статье говорится о фобии, эмоциональном состоянии и их взаимосвязи у подрастающего поколения. Эти дни высокая скорость развития науки и процесс урбанизации становится причинной проявления отрицательных эмоциональных состояний у подрастающего поколения. Фобия является одним из видов проявления отрицательных эмоциональных состояний у детей и подростков. В данной статье, делаются попытки охарактеризовать способы и методы предотвращения отрицательных эмоциональных состояний и фобии подрастающего поколения. Отмечается, что условие жизни в городах становится причиной бурной развитии

фобии у детей, а сельская жизнь способствует уменьшению и предотвращению различных отрицательных эмоциональных состояний у подрастающего поколения.
Ключевые слова: дети, подрастающее поколение, эмоциональное состояние, фобия, жизнь в городе, жизнь в селе, психодиагностика

PHOBIA IN CHILDREN AND METHODS OF THEIR PREVENTION

This article refers to phobia, emotional state and their relationship in the younger generation. These days, the rapid development of science and the process of urbanization become causal manifestations of negative emotional states in the younger generation. Phobia is one type of manifestation of negative emotional states in children and adolescents. This paper attempts to characterize ways and methods of preventing negative emotional states and phobia of the younger generation. It is noted that the condition of life in cities causes the rapid development of phobia in children, and rural life contributes to the reduction and prevention of various negative emotional states in the younger generation.
Key words: children, younger generation, emotional state, phobia, life in the city, life in the village, psychodiagnostics.

Сведения об авторе: ***Ш. Ғуломова*** **–** магистр кафедры психологии Таджикского национального университета

Information about the author: ***Sh. Gulomova*** – graduate student of the Department of psychology of the Tajik National University

АЛОҚАМАНДИИ ҚОБИЛИЯТҲОИ АҚЛӢ БО ДАРАҶАИ ТАҲАММУЛПАЗИРӢ

Аттори С.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Шаҳрвандон барои зиндагии осоишта бо ҳамдигар бояд як қатор арзишҳоро соҳиб бошанд. Аз сабабе, ки ҳар як фард, дар дилхоҳ ҷомеъа, дар бисёр масъалаҳо фикри шахсии худро дорад, барои ҳамин гуфтан мумкин аст, ки нақши таҳаммулпазирӣ дар ҷомеъа хеле бузург аст. Барои ҳаёти хушбахтона ва осоишта доштан, ба ҳар як фарди ҷомеъа зарур меояд, ки ҳурмати муштарак ба фикру ақидаҳои ҳамдигар дошта бошанд. Таҳаммулпазирӣ яке аз омилҳои асосии сохтани муҳити ҳурмат ва ҳамдигарфаҳмӣ мебошад [3]. Дар солҳои охир вобаста ба тараққиёти технологӣ, дар мадди аввал, ҷаҳонишавӣ ва дар экономикаи сиёсӣ инчунин дар тамаддуни омма дигаргуниҳо дида мешавад. Яке аз маҳсули ин тағирёбиҳо бисёртамаддунӣ, бисёрзабонӣ, мувозинати байни миллатҳо, таҳаммулпазирӣ дар байни динҳо, мафҳумҳое, ки ба демократия аз наздик алоқадор ва бо таъсири психология маҳз ба инсонҳо таалуқдор бисёртар ба назар гирифта шуда истодаанд. Аз ин лиҳоз ба талабагон ва мактаббачагон омӯзондани ба фикру ақидаҳои гуногун фасеҳ будан, ин фаҳмиш ба кӯдакон барои дарки мафҳумҳои таҳамулпазирӣ, арзиш, қабул ва эмпатия таъсири мусбат мерасонад.

Мақсади асосии таълим натанҳо яклухт тарбия кардани шаҳрвандон аст, балки қобилият ва маҳоратҳои шахсро инкишоф додан мебошад. Таҳаммулпазирӣ: ин ҳифз, ҳурмат ва нигоҳ доштани ҳуқуқҳои шахс аст ки аз рӯзи таваллуд ба ӯ дода мешаванд [7]. Таҳаммулпазирӣ сутуни асосии демократия ҳаст, ки бояд аксарият ба ақалият зулм накунад ва ақалият ба ҷои аксарият нагузарад [4].

Намуди тадқиқот

Коркарди натиҷаҳои тадқиқот таҳлили сифатиро дар бар гирифта, дар он алоқаи байни қобилиятҳои ақлӣ ва дараҷаи таҳаммулпазирии хонандагони синфҳои 9 ва 10 омӯхта шудааст, ин тадқиқот тавсифӣ буда, дар он тадқиқот модели тахминкунӣ истифода карда шудааст. Дар ин модел аз таносуб, регресияи оддӣ ва регресияи бисёрченака истифода карда шудааст, ки таъсири ивазшавандаҳо ба якдигарро муайян мекунад.

Марҳилаҳои тадқиқот

Тадқиқоти мазкур дар мактаби Байналмилалии Шаҳри Душанбе дар хонандагони синфҳои 9 ва 10, дар соли хониши 2019-2020 гузаронида шуда аст.

Ҷадвали № 1: Шумора ва фоизи шахсоне, ки дар тадқиқот иштирок карданд

Гуруҳҳо	№	%
Ҷинс		
Зан:	19	45.2
Мард:	23	54.8
Сол		
13 сола	1	2.3
14 сола	11	26.1
15 сола	14	33.3
16 сола	10	23.8
17 сола	6	14.5
Сатҳи таҳсилоти модар		
Ибтидоӣ	3	7,1
Миёнаи нопурра/ пурра	16	38,09
Донишгоҳ	23	54,76
Сатҳи таҳсилоти падар		
Ибтидоӣ	1	2,38
Миёнаи нопурра/ пурра	10	23,80
Донишгоҳ	31	73,80
Вазъияти кори модар		
Коргари доимӣ	12	28,57
Бекор	0	0
Хонашин	30	71,42
Дигар	0	0
Вазъияти кори падар		
Коргари доимӣ	38	90,47
Бекор	0	0
Дигар	4	9,52
Шумораи додару-хоҳарон		
Бе бародару-хоҳар	2	4,76
Як бародар	4	9,52
Ду бародар	13	30,95
Се бародар	16	38,09
Чаҳро бародар ва зиёд	4	9,52

Аз ҷадвали мазкур дидан мумкин аст, ки 45,2%-и талабагоне, ки дар тадқиқот иштирок кардаанд духтарон ва 54,8%-и онҳо писаронро ташкил медиҳад. Дар умум дар тадқиқот 42 хонанда иштирок карда аз ин шумора 1 нафар 13 сола, 11 нафар 14 сола, 14 нафар 15 сола, 10 нафар 16 сола ва 6 нафар 17 сола мебошанд. Сатҳи маълумотнокии модарон: 19 нафар мактаби миёна ва 23 нафари дигар бошад донишгоҳро хатм кардаанд. Сатҳи таҳсилоти падарон: 11 нафар маълумоти миёнаи нопурра/пурра ва 31 нафари дигарашон донишгоҳро хатм кардаанд. Вазъияти кори модарон: коргари доимӣ 12 нафар ва хонашин 30 нафар. Вазъияти кори падар, 38 нафар коргари доимӣ ва 4 нафари дигарашон бошад ба дигар корҳо машғӯланд. Шумораи додару-хоҳарон 2

нафар бе бародару-хоҳар, 4 нафар 1 бародар, 13 нафар 2 бародар, 16 нафар 3 бародар ва 4 нафарашон 4 ва аз он 4 зиёд бародар доранд.

Воситаҳои ҷамъоварии маълумотҳо

Дар ин тадқиқот се пурсишнома истифода бурда шуд. Якум, пурсишномаи иҷтимоӣ-демографӣ, дуюм тести таҳаммулпазирӣ ва сеюм бошад тест барои ташхиси қобилиютҳои ақлии озмӯдашавандагон.

Тести Тамоюли Таҳаммулпазирӣ

Саволномаи таҳаммулпазирӣ аз тарафи олимони Турк Чалишкан ва Салам (2002) тартиб дода шудааст. Ин саволнома аз 18 саволи мусбӣ иборат мебошад. Дар ҳар як савол 4 посух мавҷуд аст. Посухи "тамоман нодуруст" 1 хол, "нодуруст" 2 хол, "дуруст" 3 хол ва ба "тамоман дуруст" 4 хол дода шудааст. Холи максималии дар ин саволнома 72 ва холи минималӣ 18 мебошад. Гирифтани холи баланд аз баланд будани дараҷаи таҳаммулпазирӣ шаҳодат медиҳад.

Тести қобилиятҳои ақлӣ

Ин саволнома аз 10 савол иборат аст. Ин саволнома дараҷаи қобилиятҳои ақлии шахсро муайян мекунад. Ба ҳар як саволи дуруст 1 хол дода мешавад. Холи максималӣ 10 буда минималӣ ба 0 баробар аст. Озмудашавандае, ки аз ин саволнома холи баланд мегирад маънои баланд будани дараҷаи қобилияти ақлии ӯро нишон медиҳад.

Таҳлили оморӣ

Барои таҳлили натиҷаҳои ин тадқиқот аз барномаи махсуси (Statistical Package for Social Sciences) СПСС истифода карда шудааст. Инчунин робитаи байни саволҳои иҷтимоию-демографӣ, қобилиятҳои ақлӣ ва дараҷаи таҳаммулпазирӣ муайян карда шудааст.

	Саволҳои тести таҳаммулпазирӣ	Тамоман нодуруст		Нодуруст		Дуруст		Тамоман дуруст	
			%				%		%
.	Ман мефаҳмам, ки одамон фикрҳои худро доранд		0		14	9	45.23	9	5.23
	Ин табиист, ки одамон дигаргунанд		0		76	5	59.52	5	5.71
	Таҳаммулпазиро дар байни омма паҳн кардан муҳим аст.		4.76		1.90	2	52.38	1	26.19
	Ман одамонро чӣ тавре, ки ҳастанд ҳамонгуна қабул мекунам.		11.90		76	8	66.66		6.66
	Фикрҳои дигарон ҳам дуруст буданаш мумкин		11.90		14	5	59.52		6.66
	Нисбати фикрҳои дигар таҳаммулпазирам		0		6.66	9	69.04		9.52
	Ман одамонро дӯст медорам		2.38	2	28.57	2	52.38		9.52
	Одамони бо ҳам қаҳриро бо ҳам оштӣ кунонидан маро шод мекунад		4.76	6	4.28	0	47.61	2	28.57
	Дӯстонам маро дӯст медоранд		4.76		7.14		54.76	1	26.19
0.	Ба ҳеҷ кас нафрат надорам		23.80	0	47.61		9.52		16.66
1.	Хатоиҳои дигаронро дарк мекунам		4.76		1.90	9	69.04		19.04
2.	Ман хислати бахшандагӣ дорам		4.76		9.52		61.90	0	23.80
3.	Ман бадхашм (агресивнӣ) нестам		9.52	9	45.23	5	37.71		1.90
4.	Ман аз душман будан бо одамон дурӣ меҷӯям		14.28	4	33.33	2	28.57		6.66
5.	Ман худамро дар ҷои дигарон тасаввур карда метавонам		7.14		21.42	9	45.23	0	23.80

	6.	Эҳсосоти ҳамсӯҳбатамро дарк мекунам		9.52		6.66	9	45.23	1	26.19

Ҷадвали № 2: Тақсимоти посухҳои хонандагон ба саволҳои тестии таҳаммулпазирӣ

Дар ҷадвали 2 нишон дода шудааст, ки 69%-и хонандагон ба саволи " ман ақидаҳои гуногунро таҳаммул мекунам" ва " хатогиҳои дигаронро мефаҳмам" ҷавоби дуруст додаанд. Ва ягон нафар саволҳои "ман мефаҳмам, ки одамон фикрҳои гуногун доранд", "гуногун будани одамон табиист" ва "ман ақидаҳои гуногунро таҳаммул мекунам" варианти "тамоман нодуруст" ро интихоб карданд.

Ҷадвали № 3: Ҳисоби миёна, инҳирофи мӯътадил ва ҷавобҳои хонандагон ба саволҳои тести таҳаммулпазирӣ ва тести қобилиятҳои ақлӣ.

	Шумора	$\bar{x}$	σ	Минималӣ	Максималӣ
Арзиш	42	26.97	3.60	18	33
Қабул	42	10.88	2.21	4	15
Дилсӯзӣ	42	11.61	2.72	4	16
Маҷмӯи тести таҳаммулпазирӣ	42	51.47	6.97	32	65
Тести қобилиятҳои ақлӣ	42	7.30	1.48	3	10

Аз ҷадвали № 3 дидан мумкин аст, ки дар тадқиқот дар умум 42 хонанда иштирок карданд, ки аз ин шумора инҳо 19 тоаш духтару 23 тои дигараш писар мебошанд. Хонандагон аз пурсишномаи таҳаммулпазирӣ ба ҳисоби миёна 51.47, ва аз саволномаи қобилиятҳои ақлӣ бошад ба ҳисоби миёна 7.3 хол гирифтанд. Дар умуми аз тести таҳаммулпазирӣ холи аз ҳама баланд 65 буда аз ҳама холи паст 32 мебошад. Дар тести қобилиятҳои ақлӣ аз ҳама холи баланд 10 ва аз ҳама холи паст 3 хол мебошад.

Ҷадвали № 4: Натиҷаи ҷавобҳои хонандагон вобаста ба таносуби таҳаммулпазирӣ бо қобилиятҳои ақлӣ аз руйи омили ҷинс критерияи t-стюдент.

	Ҷинс	**Шумора**	$\bar{x}$	σ	*t*	*P*
Арзиш	Зан Мард	19 23	26.26 27.56	3.70 3.48	-1.17	0.62 *
Қабул	Зан Мард	19 23	10.73 11.00	2.05 2.37	-.38	0.85 *
Дилсӯзӣ	Зан Мард	19 23	12.31 11.0	1.88 3.18	1.53	0.18*
Умуми тести таҳаммулпазирӣ	Зан Мард	19 23	51 52	6.3 8.1	0.13	0.59 *
Тести қобилиятҳои ақлӣ	Зан Мард	19 23	7.6 7.3	1.2 1.4	-1.28	0.36 *

*P>0.05

Аз натиҷаҳои бадастомада чунин бармеояд, ки дар байни дараҷаи таҳаммулпазирӣ ва қобилиятҳои ақлӣ вобаста ба омили ҷинс фарқияти назаррас вуҷуд надорад. Фарқият дар байни зеромилҳои таҳаммулпазирӣ ва омили ҷинс мушоҳида карда шудааст [1]. Меъёрҳои иҷтимоӣ духтаронро, нисбат ба писарон, бештар маҷбур месозад, ки маҳоратҳои иҷтимоиашонро сайқал диҳанд [5]

Ҷадвали № 5: Натиҷаи ҷавоби хонандагон вобаста ба таносуби таҳаммулпазирӣ ва қобилиятҳои ақлӣ аз рӯи омили синну сол (-критерияи ANOVA).

	ол	Шумора	$\bar{x}$		Мин	*Макс*	*F P*
Арзиш	4	11	25.27	3.87	18	30	1.62 0.18*
	5	14	27.14	3.61	21	32	
	6	10	28.70	2.90	22	33	
	7	6	27.50	3.39	22	31	
Қабул	4	11	9.54	1.56	8	13	0.69 0.60*
	5	14	11.07	3.02	4	14	
	6	10	10.70	1.88	8	15	
	7	6	11.16	1.47	10	14	
Дилсӯзӣ	4	11	9.36	2.22	5	13	1.38 0.25*
	5	14	11.57	2.68	5	16	
	6	10	12.40	1.57	11	16	
	7	6	12.83	4.44	4	16	
Умуми тести таҳаммулпазирӣ	4	11	46.18	7.71	32	52	1.48 0.22 *
	5	14	53.21	6.65	35	56	
	6	10	54.10	5.62	56	59	
	7	6	53.16	7.98	52	57	
Тести қобилиятҳои ақлӣ	4	11	7.45	1.03	6	9	0.93 0.45 *
	5	14	7.50	1.45	4	9	
	6	10	7.30	1.49	4	9	
	7	6	8.33	1.21	7	10	

*P>0.05

Таҳлили натиҷаҳои бадастомада ба воситаи критерияи **ANOVA** ошкор кард, ки миёни таҳаммулпазирӣ ва қобилиятҳои ақлӣ фарқияти назаррас вуҷуд надорад. Метавон гуфт, ки синну сол дар баланд будани таҳаммулпазирӣ ва қобилиятҳои ақлӣ нақши муҳим надорад.

Аз рӯи синну соли хонандагон дар байни зернамудҳои тамоюли таҳаммулпазирӣ тафовутҳо мавҷуд аст, ки аҳамияти оморӣ доранд [1].

Ҷадвали № 6: Алоқаи мутақобилаи қобилиятҳои ақлӣ, таҳаммулпазирӣ ва зеромилҳои таҳаммулпазирӣ

	Арзиш	Қабул	Дилсӯзӣ	Қобилиятҳои ақлӣ	Таҳаммулпазирӣ
Арзиш	1				

Қабул	.46** .002	1			
Дилсӯзӣ	.476** .001	.47** .002	1		
Қобилиятҳои ақлӣ	-.173 .283	-.10 .526	-.04 .802	1	
Таҳаммулпазирӣ	.83** .000	.74** .000	.78** .000	-.14 .378	1

**.P>0.01

Дар ҷадвали № 6 натиҷаи омории посуххои хонандагон ба саволҳои тести таҳаммулпазирӣ ва тести қобилиятҳои ақлӣ чунин муайян шудааст: робита дар байни таҳаммулпазирӣ ва қобилиятҳои ақлӣ вуҷуд дорад, аммо ин робита заиф аст ва аз нуқтаи назари оморӣ аҳамияти назаррас надорад. Дар тадқиқот боз чунин муайян карда шудааст: робитаи зиче байни зеромилҳои таҳаммулпазирӣ, арзиш ва дилсӯзӣ мавҷуд аст, ки аз нуқтаи назари оморӣ аҳамият дорад.

Мо баъд аз таҳлили омории таносуби натиҷаҳои таҳаммулпазирӣ ва қобилиятҳои ақлӣ ба чунин хулоса омадем, ки натиҷаи ҳисоби миёнаи таҳаммулпазирии духтарон аз писарон дида пасттар аст. Аммо ин тафовут он қадар зиёд нест. Пас, гуфтан мумкин аст, ки тафовути таҳаммулпазирӣ дар байни ҷинсҳои зану мард он қадар зиёд нест. Вобаста ба қобилиятҳои ақлӣ бошад, занҳо аз мардҳо холи баландтар гирифтанд, вале он ҳам тафовути назаррас нест. Мо дар тадқиқот робитаи манфии заиф дар байни қобилиятҳои ақлӣ ва дараҷаи таҳаммулпазирӣ мушоҳида кардем. Боз дар тадқиқот чунин муайян карда шуд, ки равобити зиче дар байни зеромилҳои таҳаммулпазирӣ мавҷуд аст. Хусусан робита байни арзиш ва дилсӯзӣ зиёд аст. Ин маънои онро дорад, ки хонандае аз зеромили дилсӯзӣ холи баланд гирифта бошад дар айни замон аз зеромили арзиш ҳам холи баланд мегирад. Дар тадқиқоти мазкур боз ба хулосаи дигаре омадем, ки робитаи байни қобилиятҳои ақлӣ, таҳаммулпазирӣ ва синну сол мавҷуд аст, аммо ин робита ҳам аз нуқтаи назари омории критерияи ANOVA аҳамияти назаррасро надорад.

АДАБИЁТ

1. Озкинаҷи, 2019. İlk öğretim 8. sınıf öğrencilerinin hoşgörü ve özbenlik eğilimi arasındaki ilişkinin incelenmesi
2. Орен, 2016. Denetim Odağı ve Kendini Kabul Arasındaki İlişkiler. Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi.
3. Татар, 2009. Okul öncesi eğitiminde (5–6 yaş) hoşgörü eğitimi
4. Каракутук, 2011. Demokratik ve laik eğitim
5. Робертс ва Сартраер, 1996. Empathy, Emotional Expressiveness, and Prosocial Behavior
6. Чалишкан ва Салам 2002. Hoşgörü Eğilim Ölçeğinin Geliştirilmesi ve İlköğretim Öğrencilerinin Hoşgörü Eğilimlerinin Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi
7. Аслан, Aslan, Ö. (2001). Hoşgörü ve Tolerans Kavramlarına Etimolojik Açıdan Analitik Bir Yaklaşım.

АЛОҚАМАНДИИ ҚОБИЛИЯТҲОИ АҚЛӢ БО ДАРАҶАИ ТАҲАММУЛПАЗИРӢ

Мақолаи мазкур таҳлили сифатии натиҷаҳои тадқиқотро дар бар гирифта, дар он алоқаи мутақобилаи қобилиятҳои ақлӣ бо дараҷаи таҳаммулпазирӣ дар хонандагони синфҳои 9-10 тадқиқ шудааст. Дар тадқиқоти додашуда чунин тағйирёбандаҳо ба монанди ҷинс ва синну сол ба сифати омилҳои таъсиррасонандаҳои асосӣ омӯхта шудаанд. Дар тадқиқот аз методҳои ташхисии қобилиятҳои ақлӣ (тести IQ) ва дараҷаи таҳаммулпазирӣ (тести таҳаммулпазирӣ) истифода бурда шуданд. Таҳлили омории натиҷаҳо аз руйи барномаи махсуси Statistical Package for Social Sciences (SPSS) ба роҳ монда шуд. Натиҷаҳои аз тадқиқот бадастомада нишон медиҳанд, ки алоқаи мутақобилаи мусбии коррелятсионӣ дар байни қобилиятҳои ақлӣ, дараҷаи таҳаммулпазирӣ ва синну сол вуҷуд дорад.

Калидвожаҳо: IQ, таҳаммулпазирӣ, қобилиятҳои ақлӣ, арзиш, қабул, ҳамдардӣ.

ВЗАИМОСВЯЗЬ УМСТВЕННЫХ СПОСОБНОСТЕЙ С УРОВНЕМ ТОЛЛЕРАНТНОСТИ

Настоящая статья состоит из количественного анализа результатов исследования. В ней рассматривается взаимосвязь умственных способностей с уровнем толерантности у школьников 9-10 классов. В данной статье изучаются такие переменные как пол и возраст как основные детерминирующие факторы. В исследовании использовались методы для диагностики умственных способностей (тест IQ) и уровня толлерантности (шкала толерантности). Статистический анализ результатов был сделан с помощью специальной программы Statistical Package for Social Sciences (SPSS). Результаты полученные от проведенного исследования показывают наличие положительной корреляционной связы между умственными способностями и толлерантностью.

Ключевые слова: IQ, толерантность, умственные способности, ценность, принятие, эмпатия

RELATIONSHIP BETWEEN MENTAL ABILITIES AND TOLERANCE

The type of work is a qualitative study, exploring the relationship between mental abilities and tolerance. We conducted this study with 9th and 10th grade students. This is a descriptive study. In this study, variables such as sex and age were considered. In the present study, we conclude that there is a correlation between mental abilities, tolerance, and age. The methods used in this study are the tolerance scale and the IQ test. The Statistical Package for Social Sciences was used to analyze the data for this study.

Keywords: IQ, tolerance, mental abilities, value, acceptance, empathy

Сведения об авторе: ***Аттори Сафар*** - магистр кафедры психологии философского факультета Таджикского национального университета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Маяковский. Телефон: **985 89 89 60**

Information about the author: ***Attori Safar*** – graduate student of the Department of Psychology, Faculty of Philosophy, Tajik National University. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Mayakovsky. Phone: **985 89 89 60**

ТОҶИКИСТОН ДАР ВАО-И ФРАНСИЯ

Амонқулов Ф. Р.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар ин ҷо мо тасмим гирифтем, аз ВАО-и Франсия баъзе маводҳоро, ки дар бораи Тоҷикистон интишор гардидаанд ба риштаи таҳлил кашем.

ВАО-и Франсия маводҳои чопиро дар мавриди Тоҷикистон пас аз пошхӯрии Шӯравӣ бештар рӯйи чоп овард. Доир ба Тоҷикистон хеле маводҳо ба нашр расиданд, ки дар баъзеи онҳо навиштаи рӯзноманигор аз дидаву шунидаи хеш қарор мегирад ва дар баъзе мақолаҳо аз даҳони мардуми кишварҳои ҳамсояи мо рӯйи чоп омадаанд.

Дар яке аз рӯномаҳои маъруфи матбуоти Франсия «Le Monde.fr » бо сарлавҳаи «Le Tadjikistan ravagé par une invasion de criquets» (Ҳамлаи малахҳо Тоҷикистонро ба харобӣ мебарад) хабари кӯтоҳе чоп шудааст[7.5] Дар маҷаллаи дигар хабари мазкур омадааст: «La République du Tadjikistan, pays montagneux d'Asie centrale, est confrontée à une terrible invasion de criquets qui détruit ses terres cultivables.» - Ҷумҳурии Тоҷикистон, кишвари кӯҳии Осиёи Миёна, ки имрӯз ба ҳамлаи даҳшатноки малахҳо рӯ ба рӯ шудааст ва заминҳои корами худро аз даст медиҳад.

Дар давоми хабар чунин омадааст: Директори оҷонсии “Мубориза бар зидди ҳашароти зараррасон”, аз ҷомеаи ҷаҳонӣ хостааст, ки барои мубориза бар зидди ҳашароти зараррасон кӯмак кунанд. Гумон меравад, ки кишвар дар ояндаи наздик дигар наметавонад хароҷоти молиро бар зиди ин ҳашаротҳои зараррасон ба дӯши худ гирад.

Мувофиқи ин манбаъ, "захираҳо бар зидди ҳашаротҳо ба итмом расида истодаанд ва дар он ҷо ягон захира ҳам боқӣ намондааст". Гуфта мешавад, ки дар ин сол малахҳо алакай 150,000 гектар заминҳои корамро зарар расонидаанд ва ин нишондод бошад тақрибан ду баробар афзудаст нисбат ба соли 2010. Дар нимаи моҳи май, Созмони ҷаҳонии молия ва кишоварзии дар пеши дафтари Созмони Милали Муттаҳид (FAO) эълон дошт, ки тасмими худро гирифтааст, ба даҳ кишвари дар зери фишори ҳашаротҳои зараррасон қарор дошта ба мисли Қафқоз ва Осиёи Миёна, аз ҷумла Тоҷикистон барои наҷот бахшидани 25 миллион гектар заминҳои корам кумаки худро расонад. Созмони мазкур пешбинӣ кардааст, ки барномаи панҷсолаеро, ки аз ҷониби Иёлоти Муттаҳида ба маблағи 1,1 миллион евро маблағгузорӣ карда мешавад, оғоз намояд. Аммо Тоҷикистон дар бораи кам шудани ин тадбирҳо изҳори ташвиш мекунад ва гумон меравад, ки ин кӯмаки пешбинишуда то охири сол нахоҳад расид.

Дар ин гуфта мешавад, ки иқтисоди Тоҷикистон, дар айни замон дар авҷи инкишоф аст ва асосан ба фурӯши ашёи хоми алюминий ва пахта, ки маҳсулоти асосии содиротӣ мебошанд иқтисодиёти кишварро боло бурда истодааст.

Дар яке аз расонаҳои маъруфи фаронсавӣ «**Novastan.org**», ки танҳо дар бораи вазъи имрӯзаи 5 мамлакати Осиёи Миёна мақолаву хабарҳои худро ба чоп мерасонад бо сарлавҳаи «7 vies de mendiants à Douchanbé» [8.24] (Ҳаёти 7 талбанда дар Душанбе). Дар маводи номбурда чунин омадаст: Ин ғайриоддӣ нест дидани талбандагон дар хиёбонҳои Душанбе пойтахти Тоҷикистон. Дар ин маводи мазкур хабар дода шудааст, ки талбандагоне, ки дар кӯчаву хиёбонҳои Душанбе гадоӣ мекунанд, онҳо одамони калонсол, камбизоат, аксар вақт маъюбон ва ҳатто баъзе ҷавононе, ки қувваи кори доранд ба шумор мераванд. Умуман пиёдагузарҳо ба онҳо беэътиноӣ намекунанд ва кӯшиш мекунанд, ки ба онҳо кӯмак расонанд.

Илова бар ин, дар кӯчаву хиёбонҳо зиндагӣ кардан, ин ба вайрон кардани тартиботи ҷамъиятӣ ва ҷазои ҷарима ба роҳ монда шудааст.

Аз ин мақолаи чоп гардида чунин бармеояд, ки тамоми ин гуна воқеот аслан дар замони нотинҷии Тоҷикистон ба вӯқуъ омада буд, ки ин гуна ҳам сабаб дорад. Замоне ки дар ҳамон диёр ҷанг аст, шикасту рехти зиндагӣ ва нокомиҳоро ба миён меоварад ва ҳам хушкро месӯзонад ва ҳам тарро.

Дар яке аз нашрияҳои маъруфи фаронсавӣ "le Monde diplomatique" бо сарлавҳаи "Entre guerre et paix, le Tadjikistan à la recherche de la stabilité" [12]

(Дар байни ҷанг ва сулҳ, Тоҷикистон дар ҷустуҷӯи субот аст). Дар ин мақолаи зикргардида сухан дар бораи ҷанги хонумонсӯзи мардуми тоҷик меравад. Мақолаи номбурдаро яке аз рӯзноманигорони машҳури Фаронса Мириям Гом (Myriam Gaume) навиштааст. Дар мақолаи худ вазъи он рӯзаи мардуми тоҷикро рӯйи қоғаз овардааст. Ӯ чунин дар мақолааш менависад: Дар заду хурди ҷанги шаҳрвандӣ, даҳҳо ҳазор мардумони бегуноҳ фавтиданд, Тоҷикистон дар ҷустуҷӯ осоиштагӣ ва субот аст.

Дар дигар нашрияи маъруфи фаронсавӣ "le Monde diplomatique" бо сарлавҳаи "En Asie centrale, une nécessaire coopération énergétique" (Муносибатҳои зарурии энергетикии дар Осиёи Марказӣ) [4, 3]. Дар ин мақолаи мазкур сухан дар бораи муносибатҳои энергеткии байни Тоҷикистон ва Узбекистон меравад. Мушкили техникӣ ва молиявӣ, бунёди сарбанди баландтарин дар ҷаҳон, ки моҳи октябри соли 2009 ба тасвиб расида буд, ин яке аз муҳимтарин дастовард барои баланд бардоштани иқтисодиёти Тоҷикистон мебошад. Аммо хатари аз байн бурдани баҳри Арал ва таҳкими геополитикии Осиёи Марказӣ мебошад.

Бо баробари президенти навинтихоби Узбекистон, фишороварии сиёсӣ паст шуд ва муносибатҳои хубро ба роҳ монданд. Гуфта мешавад, ки ин обанбори бузург дар қисмати кӯҳии Тоҷикистон ҷой гирифта дар баландиҳои худ то саршавии фасли тобистон барфро нигоҳ медорад. Нависандаи ин мақола ба чунин фикр аст, ки « Les glaciers du Tadjikistan sont la principale source des rivières d'Asie centrale. » Si le pays recèle 69 % des réserves en eau du bassin de la mer d'Aral, il exploite moins de 5 % d'un potentiel hydroélectrique estimé à 527 milliards de kilowattheures. Derrière ce slogan se cache un projet qui suscite toute l'attention du président tadjik, M. Emomali Rakhmon : Rogoun, le barrage le plus haut du monde, sur la rivière Vakhch, l'un des principaux affluents.[3.21] (Пиряҳҳои Тоҷикистон манбаи асосии рудҳои Осиёи Марказӣ мебошанд. Агар мамлакат 69% захираи обии ҳавзаи баҳри Аралро нигоҳ дорад, он аз 5% аз иқтидори гидроэнергетикӣ ба 527 миллиард киловатт баробар аст. Пас шиори лоиҳаи мазкур диққати Президенти Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмонро ҷалб мекунад: Роғун, яке аз баладтарин ва калонтарин обанбор дар ҷаҳон, барои истеҳсоли қувваи барқ ба ҳисоб меравад).

Ҳоло дар нерӯгоҳҳои обии Ҷумхурии Тоҷикистон бо ҳисоби миёна 16-17 миллиард килловат соат нерӯи барқ дар як сол истеҳсол карда мешавад. Талаботи пурра ба барқ дар даҳсолаи наздик бошад, 22-25 миллиард килловат соатро ташкил медиҳад, яъне барои пешрафти иқтисодиёт ва таъмини аҳолӣ 5-7 миллиард килловат соат нерӯи барқ дар фасли зимистон намерасад. Ҳоло бошад, дар фасли зимистон фақат барои таъмини аҳоли то 2 миллиард кВт. соат қувваи барқ намерасад. Худои муттаол ба тоҷикон диёри кӯҳсору обшорро ато кардааст. Чӣ хеле ки ҳамагон медонанд 93 %-и сарзамини Тоҷикистонро, кӯҳсор ташкил мекунад ва аз ин кӯҳҳо 55 %-и дарёҳои Осиёи Миёна сароби худро мегиранд ва аз ин лиҳоз Ҷумхурии Тоҷикистон фақат як роҳ дорад сохтани НОБ-ҳо ва бо пуррагӣ истифода бурдани нерӯи дарёҳо. Аз ин лиҳоз дар навбати аввал сохтан ва ба итмом расонидани НОБ –и Роғун барои ҶТ аҳамияти аввалиндараҷа дорад. Пас сохтани як катор силсиланерӯгоҳҳо дар дарёҳои Вахш, Панҷ, Зарафшҷн ва дигар дарёҳоро давом додан лозим аст.

НОБ-и Роғун дар давраи иттиҳоди Шуравӣ дар институти «Ташгидропроект») дар шаҳри Ташкент бо иштироки олимони намоёни Иттиҳоди Шурави бо розигии

роҳбарони вазоратҳои оби ҷумхуриҳои Осиёи Миёна лоиҳакаши шуда, барои таъмини оби ҷумхуриҳои дар ҳавзаи Амударё ҷойгирифта нигаронида щуда буд. Соли 2000-2003 бошад бо иштироки мутахассисон, олимон, роҳбарони вазоратҳои обу энергетикаи Ҷумҳуриҳои Қазокистон, Қирғизстон, Тоҷикистон ва Узбекистон стратегияи ҳамкории минтақавӣ доир ба самаранок истифода бурдани захираҳои обию-энергетикии Осиёи Миёна коркард карда шуд. Мувофиқи ин хуҷҷат захирахои нефту газ дар Осиё миёна ба 60 сол расида пас аз он тамом мегарад. Захираҳои гидроэнергетикӣ бошад барқароршаванда буда, аз нуқтаи назари экологӣ тоза мебошад. Имрузҳо қувваи барқи дар Тоҷикистон истеҳсолшуда қувваи барқи шабакаи барқи Узбекистон ва ҷанубии Қазоқистонро ба танзим медарорад. Аз гуфтаҳои дар боло овардашуда чунин хулоса баровардан мумкин аст, ки ҷумхуриҳои ҳамсоя Узбекистон, Қазоқистон, Туркманистон хоҳанд ва ё нахоҳанд дар ояндаи наздик ба сӯйи гидроэнергетикаи тоҷик руй меоваранд ва ё ба тарафи энергетикаи аловӣ ё атомӣ руй оварда системаи экологии Осиёи миёнаро зери хатар мегузоранд.

Ҷумҳуриҳои ҳамсоя асосан обро дар соҳаҳои кишоварзӣ истифода мебаранд, ки қисми зиёди об филтиратсия гашта зери замин меравад ва сатҳҳои оби зеризаминиро боло мебардорад ва қисми дигараш бошад буғ гашта ба атмосфера бармегардад. Дар вақти истифодабарии об дар соҳаи кишоварзӣ об ба дарё барнагарданда мебошад ва дар гидроэнергетика бошад пас аз гузаштани об аз гидротурбина ва тавлид кардани қувваи барқ об ба дарё бармегардад. Яъне ба кам ва ё ба зиёдшавии оби дарё таъсири худро намерасонад.

Дар ҳудуди Тоҷикистон 55%-и оби Осиёи Миёна сарчашма мегирад ва оби дарёи Вахш бошад 30%-и оби Амударёро ташкил медиҳад. Дар вақти муноқишаи обии ду давлат дар обанбори Норак, Роғун ва Қайроқум ҳамаи ин обҳоро захира кардан ғайриимкон мебошад, яъне даъвоҳои давлати ҳамсоя беасос мебошанд. Дар вақти обғункуни ба обанбор пас аз сохтани Роғун то 15%-и обро аз дарёи Вахш гирифтан мумкин аст ва ин рақам дар ҳудуди тақсимоти обии байни давлатҳои ин минтақа қарор дошта ба ҳаққи Ҷумҳурии Тоҷикистон рост меояд. Дар ин ҳолат ҳам Ҷумҳурии Тоҷикистон ягон хел созишномаҳои байналхалқиро вайрон намекунад. Боз бояд қайд кард, ки дар куҳҳои Тоҷикистон 60% захираҳои оби ҳавзаи баҳри Арал сарчашма мегирад, аммо кишвари мо ҳаммагӣ 5 % -и ин захираи обиро истифода мебарад. Таҷрибаҳои ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки обанборҳои НОБ барои ба танзим даровардани таъминоти доимии об роли муҳимро мебозад. Масалан, дар вақти камобии солҳои 2000 ва 2006 оби обанбори Норак ва Қайроқум хоҷагии қишлоқи давлатҳои ҳамсояро наҷот дода буд. Бояд кайд кард, ки пас аз сохтани НОБ-и Роғун ва дигар иншоотҳои энергетики дар Тоҷикистон ҳамаи давлатҳои хамсоя (Ӯзбекистон, Туркманистон, Қазокистон, Эрон, Покистон, Ҳиндустон, Афғонистон) аз ин бурд мекунанд. Таҷрибаи бисёрсолаи истифодабарии обанборҳои Норак ва Қайроқум нишон дод, ки борҳо дар вақти камоби ба ҷумҳуриии Ӯзбекистон об дода хоҷагии қишлоқи онҳоро наҷот додаем. Аз ин лиҳоз Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вақти тартиб додани накша ва тарҳрези кардани лоихаҳои гидроэнергетикии худ манфиатҳои давлатҳои ҳамсоя ва проблемаҳои экологии Осиёи Миёнаро ба назар мегирад. Сохтмонҳои НОБ-ҳои хурду миёна бошад ба экологияи давлатҳои дар хавзаи Амударё ҷой гирифта умуман таъсири манфии худро намерасонад.

Дар дигар рӯзномаи бонуфузи фаронсавӣ “Novastan.org” бо сарлавҳаи “Où est passé le vin tadjik **?**” (Куҷо шуд шароби тоҷик?) мақолае нашр гардид [5. с.6].

Дар ин мақолаи мазкур сухан дар бораи аз байн рафти шароби тоҷик меравад. Қайд кардан ба маврид аст, ки шароби тоҷик ҳанӯз дар даврони Иттиҳоди Шӯравӣ бо доштани истеҳсолоти босифат шӯҳрати ҷаҳонӣ пайдо кард ва ин даврон барояш алакай даврони гулгун шукофоияш ба ҳисоб мерафт. Аммо баъд аз истиқлолият ба даст овардан, соҳаҳои мазкур барои манфиятҳои шахсии худ фаъолият мекунанд. Дар

гузашта, шароби тоҷик чандин маротиба дар намоишгоҳҳои умумиҷаҳонии нӯшокиҳои спирти ҷойи аввалро ишғол карда буд ва шароб як қисмати даромади иқтисодиёти кишвар ба ҳисоб мерафт.

Ҳамин тариқ, Тоҷикистонро кишвари ягона дар соҳаи истеҳсолоти шароб мешумориданд. Имрӯз ҳам бошад, Тоҷикистон кишвари ягона аст. ... танҳо фарқият дар он аст, ки кишвар ба мисли даврони Иттиҳодияи Шӯрави шаробе истеҳсол намекунад. Дар бозори имрӯзаи тоҷик танҳо шаробҳо аз Гурҷистон, Молдова ва Аргентина дида мешавад.

Аз мақолаҳои дар ин ҷо овардашуда маълум гардид, ки Тоҷикистон дар ду се соли охир он қадар мавриди танқид қарор нагирифта, балки Тоҷикистон ҳамчун давлати мустақил ва сулҳхоҳ мебошад.

АДАБИЁТ

1. Кирия, И. В. Аудиовизуальные СМИ и Интернет в условиях создания информационного общества во Франции. М., 2002.
2. Пую, А. С. Журналистика Франции: этатизм и плюрализм. СПб., 2005.
3. Рыкованов, П. Я. Франция: телевидение и власть. СПб., 2001.
4. Современная зарубежная журналистика: глокализация в практике западно-европейских СМИ / Глава 3. Журналистика Франции в новом веке: кризис печати и реформа аудиовизуального сектора // под ред. Пую А.С. СПб., 2010. С.163-235.
5. Соколов, В. С. Периодическая печать Франции: учеб. пособие. СПб., 1996.
6. Dufour, F. La presse après les Etats généraux. Paris, 2009.
7. Fottorino, E. Mon tour du Monde. Gallimard, 2012.
8. Kaciaf, N. Les pages "Politique". Histoire du journalisme politique dans la presse française (1945-2006). Rennes, 2013.
9. Le Champion R. Journalisme 2.0, nouvelles formes journalistiques, nouvelles compétences. Paris, 2012.
10. Missika, J.-L. La fin de la television. Seul, 2006.
11. https://www.novastan.org/fr/tadjikistan/ou-est-passe-le-vin-tadjik/
12. www.novastan.org/fr/tadjikistan/7-vies-de-mendiants-a-douchanbe/

ТОҶИКИСТОН ДАР ВАО-И ФРАНСИЯ

Дар мақолаи “Тоҷикистон дар маводҳои ВАО-и Франсия” бахшидашуда, мавзӯи асосии марбут ба мақолаҳо оид ба Тоҷикистон мебошад. Зимни омӯзиш ва таҳқиқ маълум гардид, ки рӯзноманигорони Франсия дар баробари навиштани мақолаҳои хеш баъзан аз даҳони шунаванда маълумот гирд оварда, баъзан худашон мустақим, яъне донандаи забони форсӣ буда, бо обуранг ва тасвироти хеле муболиғаомез мақолаҳояшонро рӯйи чоп овардаанд. Дар мақолаи мавриди назар қарор гирифта, аз маҷаллаи “Олам”-и Франсия маводе оварда шудааст, ки он зери номи 7 талабанда дар Душанбе нашр гардидааст. Ин ҷо рӯзноманигори франсавӣ, ки худ шоҳиди кашмакашиҳои шаҳрванди набуда, бехбар аз он ҷанги хонумонсӯз буд, маводро таҳлил нокарда, ба қалам додааст. Дар дигар рӯзномаи маъруфи фаронсавӣ “Novastan.org” бо сарлавҳаи “Où est passé le vin tadjik **?**” (Куҷо шуд шароби тоҷик ?) мақолае нашр гардид. Дар ин маводи нашргардида бошад, назари рӯзноманигори франсавӣ доир ба сифати баланд доштани он шароби тоҷик равона гардида, дар асл онро таърифу тавсиф менамояд. Дар чанд маводи дар ВАО-и Франсия нашр шуда, рӯзноманигор баъзе нозукиҳоро таҷассум намудааст, ки дар ҳақиқат, онҳо боиси таассуф мебошанд. Хулоса дар ин ҷо чанд мақолае аз нашрияҳои Франсия мавриди таваҷҷуҳ қарор гирифт.

Калидвожаҳо: тарҷума, услуб, иттилоот, лексика, муқоиса, забон, омор, таҳлил.

ТАДЖИКИСТАН ВО ФРАНЦУЗСКИХ СМИ

В статье «Таджикистан во французских СМИ» речь идет в основном о статьях про Таджикистан. Исследования показали, что помимо написания своих собственных статей, французские журналисты, иногда используя информацию, полученную от аудитории, а иногда непосредственно самостоятельно, так как знают персидский язык, публиковали свои статьи, сильно приукрашивая или преувеличивая их. В данной статье приводится материал из французского журнала «Мир», в котором говорилось о 7 попрошайках в Душанбе. В нем французский журналист говорит о гражданской войне, хотя сам не был свидетелем этой разрушительной войны и опубликовал материал без должного исследования. В другой известной французской газете “Novastan.org” была опубликована статья “Où est passé le vin tadjik?” (Куда подевалось таджикское вино?). В ряде материалов французских СМИ содержится информация, которая отражает некоторые моменты, о которых приходится в реальности сожалеть. Одним словом, в данной статье уделяется внимание нескольким французским публикациям.

Ключевые слова: перевод, калка, стиль, синонимы, антонимы, фразеологизмы, лексика, ритм и рифм, сравнение, язык, категория

TAJIKISTAN IN THE FRENCH MEDIA

The article "Tajikistan in the French media" deals mainly with articles about Tajikistan. Studies have shown that in addition to writing their own articles, French magazineists sometimes using information obtained by the audience, and sometimes directly independently, because they knew the Persian language, published their articles, greatly embellishing or exaggerating them. This article provides material from the French magazine "The World", which mentioned 7 beggars in Dushanbe. There, the French magazineist talks about civil war, although he himself did not witness this destructive war and published his material without proper research. In another famous French newspaper "Novastan.org" an article was published "Où est passé le vin tadjik?" (Where did the Tajik wine go?). A number of French media materials contain information that reflects some of the points that have to be regretted in reality. In short, this article focuses on several French publications.

Keywords: translation, style, synonyms, antonyms, phraseological units, vocabulary, rhythm and rhyme, comparison, language, category, creation, statistics.

Сведения об авторе: ***Амонқулов Ф.*** - магистрант второго курса факультета журналистики, кафедры журналист преводчик ТНУ Тел: **+992 901 22 88 77**; Email: **monsieur.firuz@gmail.com**

Information about the author: ***Amonqulov F.*** – second-year graduate student of the Faculty of Journalism, chair journalist-translator of the Tajik National University. Phone: **+992 901 22 88 77**; Email: **monsieur.firuz@gmail.com**

НАҚДИ АДАБӢ ВА ТАҲРИРИ МИНБАЪДАИ «РИВОЯТИ СУҒДӢ»

Обидова М.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Ҷиҳати рушду нумӯи адабиёти бадеӣ танқиди адабӣ ҳамчун муҳаррик хидмати беғараз адо мекунад. То чӣ андоза аҳамият доштани нақди адабиро дар пешрафти каломи бадеӣ худи офарандагони осори бадеӣ ҳам хуб дарк кардаанд. Чунон ки ҷараёни инкишофи нақди адабӣ дар солҳои охир бозгӯ мекунад, муносибати адибон ба баҳои ноқидон ва муносибати онҳо ба осорашон гуногун аст.

Дар нимаи дуюми адабиёти асри XX адибоне ҳастанд, ки ба нақди осорашон муносибати беэътиноёна доранд, аммо хоҳу нохоҳ таҳти таъсири ҳамон баҳову ҳамон муносибат аз пайи такмили эҷод мешаванд. Мисоли равшани ин гуна мулоҳиза осори устод С. Улуғзода, махсусан қиссаи таърихии ӯ «Ривояти суғдӣ» ба шумор меравад.

Оид ба арзиши илмию бадеии повести «Ривояти суғдӣ»-и Сотим Улуғзода дар нақди адабии тоҷик хеле зиёд мулоҳизаҳо дар шакли мақолаҳои ҷудогона ба табъ расидаанд. Ҳатто баҳсҳои тезу тунд воқеъ шудаанд. Қисмате аз ин нуқтаи назарҳоро устод С. Улуғзода напазируфта бошад ҳам, бо вуҷуди ин танҳо ҳамон далеле, ки «Ривояти суғдӣ» се маротиба таҳрир хӯрдааст, аз он гувоҳӣ медиҳад, ки устод С. Улуғзода нақди ин асарро бо вуҷуди дақиққориву андешапарварии барҷастааш сарфи назар намекардааст.

«Ривояти суғдӣ» бори аввал соли 1975 дар маҷаллаи «Садои Шарқ» (№11-12), бори дуюм соли 1977 дар шакли китоби алоҳида, соли 1982 дар ҷилди 1-уми «Мунтахабот»-и С. Улуғзода, бори чорум соли 1984 дар шакли китоби алоҳида ва ниҳоят маротибаи панҷум соли 2002 нашри чоруми китобии он бо иловаю таҳрирҳо чоп гардид.

Нависанда дар қиссаи «Ривояти суғдӣ» моро ба воқеаҳои таърихии басо дур – замони истилои араб дар асри VII ба Мовароуннаҳр ошно мегардонад. Инчунин дар қисса ҳаёти сиёсию фарҳангӣ, иҷтимоию иқтисодӣ, тарзи зисту зиндагони сунатии мардумони Суғди то исломӣ, расму оинҳои қадимаи аҷдодони мо тасвир ёфтааст. Вале ба ҳамаи заҳматҳо ва меҳнати пурмашаққати эҷодии С. Улуғзода нигоҳ накарда, аз тарафи адабиётшинос А. Сайфуллоев дар саҳифаҳои маҷаллаю рӯзномаҳои солҳои 1976 - 1977 қиссаи «Ривояти суғдӣ» мавриди танқиди ҷиддии адабӣ қарор гирифт. Мунаққид бар он ақида аст, ки «Повести Сотим Улуғзода «Ривояти суғдӣ», ки бештар характери

афсонавӣ дорад, муборизаи ватандӯстонаи мардуми Суғдро бар зидди истилогарони араб дар асри VII бо забони фасеҳу малеҳ тасвир кардааст» [3, с.66].

Қиссаи «Ривояти суғдӣ» дар адабиёти тоҷики солҳои 70-уми асри XX як асари навоваронае маҳсуб мешуд, бинобар ин таваҷҷӯҳи танқиди адабии тоҷикро ба таври ҷиддӣ ба худ ҷалб намуда буд. Соли 1977 мақолаи муфассали А. Сайфуллоев бо номи «Барои тасвири ҳаққонии таърих» ба табъ расида буд, ки дар он мунаққид ба қиссаи мазкур баҳои баланд дода, андешаҳояшро нисбат ба мақолааш «Бурду бохти насри тоҷик» (1976) тағйир дода, таъкид мекунад. «Репликаи нависандаро ба мунаққид («Маориф ва маданият» 7 октябри соли 1976) низ ҳамчун як шакли баҳси адабие бо диққат хондам. Реплика эътирози нависанда аст аз баҳое, ки Атахон Сайфуллоев нисбати повести «Ривояти суғдӣ»и Сотим Улуғзода дар маърӯзаашон ба сеъзди VII Нависандагони Тоҷикистон роҷеъ ба наср гуфтааст.

С. Улуғзода қайд мекунад, ки гӯё А. Сайфуллоев ин асарро «характери афсонавӣ дорад» гуфтаам. Аслан, дар маърӯза чунин аст: «Повести Сотим Улуғзода «Ривояти суғдӣ», ки бештар характери афсонавӣ дорад, муборизаи ватандӯстонаи мардуми Суғдро бар зидди истилогарони араб дар асри VII бо забони фасеҳу малеҳ тасвир кардааст». Модоме, ки муборизаи халқи тоҷик бар зидди ғосибони араб воқеаи таърихӣ буд ва асари нависанда ҳамин воқеаро дар бар мегирад, худ аз худ фаҳмост, ки асоси воқеии повест таъкид шудааст. Ҳаргиз нагуфтаам, ки «нависанда чизи афсонамонандро бофта ба рӯи коғаз овардааст» [4, с. 3].

С. Улуғзода чи дар романи «Восеъ», чи дар романи «Фирдавсӣ» ва чи дар қиссаи «Ривояти суғдӣ» ҳақиқати таърихро риоя намудааст. Бинобар ин, мунаққид қиссаро ***«афсонамонанд»*** номида бошад ҳам, бунёди асарро ***«афсона»*** гуфтааст, ки моҳияти ҳамин чиз ба «Реплика ба мунаққид»-и С. Улуғзода сабаб гардидааст.

Дигар баҳсҳои илмие, ки миёни нависанда ва мунаққид ба вуқӯъ омадааст, аз ҷониби С. Улуғзода дар асоси далелу сарчашмаҳои мӯътамади таърихӣ матраҳ шудааст. «Тамоми зиёиёни тоҷик, - менависад профессор Ҷонон Икромӣ, - инро замоне эҳсос намуданд, ки профессор Атахон Сайфуллоев асари нави таърихии Сотим Улуғзода «Ривояти суғдӣ»-ро зери танқид гирифт. Дар баҳсе, ки бо мусоидати сармуҳаррири рӯзномаи «Маориф ва маданият» Бӯринисо Бердиева дар саҳифаҳои нашрияаш сурат гирифт, бо нависанда С. Улуғзода ҳақ будани худро собит намуд ва бори дигар то чӣ андоза таъриху забондон буданашро маълум сохт» [1, с. 3].

Нависандае, ки аз ҳаёти таърихии он айём, яъне замони истилои араб ҳарф заданӣ мешавад, лозим аст, ки чун олими таърихшинос масъулият дошта бошад. Хушбахтона, С. Улуғзода аз зумраи он нависандагоне мебошад, ки дар эҷоди асарҳои таърихӣ, аз ҷумла дар навиштани қиссаи «Ривояти суғдӣ», аз сарчашмаҳои гуногуни таърихӣ ва таҳқиқотҳои илмӣ чун «Таърих-ур-русул вал мулук»-и Имом Табарӣ, «Футӯҳ- ул - булдон»-и Ал-Балозӯрӣ, «Китоб -ул-футӯҳи»-и Ибн Аъсами Кӯфӣ, «Таърихи Бухоро»-и Наршахӣ, «Осор-ул-боқия»-и Берунӣ, «Масолик-ул-мамолик»-и Ал-Истахрӣ» самаранок истифода бурдааст. Аз ин ҷост, ки аҳамияти эҷодиёти С. Улуғзода дар таҳқиқи образи таърихии гузаштагон бузург мебошад.

Манбаъҳои илмии қиссаи «Ривояти суғдӣ» мустаҳкам аст. С. Улуғзода тасвири рафти ҷангҳоро бо бисёр ҷузъиёташон дар қисса айнан, мувофиқи ахбори муаррихон овардааст. Масалан, пораеро аз ҷанги Самарқанд, ки дар яке аз сарчашмаҳои таърихӣ чунин оварда шудааст, манзури хонанда мегардонем: «Дар миёни ҷанг муборизе аз сипоҳи Самарқанд бурун омад, бар аспи зард нишаста ва дар майдон ҷавлон кард ва мубориз хост. Аз лашкари Саид (бини Усмон) касе рағбат намекард ба вай рӯ ба рӯй гардад. Молик ибн - ур - Райб гуфт: «Касе нест аз шумо, ки баробари ӯ равад?». Гуфтанд: «Ҳамагон аз вай ҳаметарсанд ва касро заҳраи он нест, ки бар муборизаи ӯ берун шавад». Молик гуфт: «Ин бузург айбе бувад». Яке аз ёрони Молик гуфт: «Туро рағбат меафтад, ки бо он мубориз бикӯшӣ?» Молик гуфт: «Меафтад». Пас ба асп тозиёна зад ва ба майдон тохтан гирифт ва бар он мубориз ҳамла бурд» [6, с. 6].

Эпизоди мазкур дар қиссаи «Ривояти суғдӣ» ҳам тасвир шудааст, аммо, С. Улуғзода онро бо тахайюли нависандагӣ, ки ***«эҷодиёти бадеӣ онро ҷоиз медорад ва бе он намешавад»,*** ба қалам дода, нависанда он паҳлавони суғдиро Виркан ном ниҳодааст: «Яке аз роҳзанон, ки ҳамчунин ҷавшану кулоҳдор буд, ба Виркан дарафтод. Виркан араби миёнасоли зеботалъат ва хушсавлатеро дар баробари худ дид, ки ба гумон саркардаи роҳзанон буд, ришу бурути кӯтоҳи базеб, чашмони калону сиёҳи шарорафишон дошт, аз ваҷоҳаташ шуҷоат меборид. «Шояд Молик ибн – ур – Райб ҳамин мард бошад», ба дил гузаронд Виркан, зеро корвониён дар Мадина шунида буданд, ки дар он тарафҳо роҳзани бебоке, Молик ибн – ур – Райб ном, бо дастаи ғоратгарони худ пайдо шудааст. Виркан хато накард: саркардаи роҳзанон ҳақиқатан Молик ибн - ур - Райб буд» [6, с.15 – 16].

Аз порчаи боло маълум мегардад, ки С. Улуғзода дар натиҷаи нағз омӯхтани ҳамаи ҳуҷҷатҳои таърихӣ ва ба хубӣ эҳсос кардани рӯҳи замон, дар қисса аз чунин сарчашмаҳои таърихӣ барои мустаҳкам гардидани ҷанбаи таърихии асар вобаста ба рафти воқеаҳо истифода намудааст.

Мавқеи танқиди адабиро дар таҳрироти минбаъдаи қиссаи «Ривояти суғдӣ» ба мулоҳиза гирифтан зарур мешавад, зеро аввалин нашри он боиси фикру мулоҳизаҳои мухталифи мунаққидону муҳаққиқон ва адабиётшиносон оид ба мавзӯъ ва мундарича, устухонбандӣ, хислату характер ва тасвири образҳо ва забону услуби асар гардид. Аз ҷумла, Қ. Восиев дар «Ривояти суғдӣ», М. Зайниддинов дар «Машъалафрӯз» ва дар «Ифшогари рози сухан», А. Набиев дар «Адабиёт ва танқиди адабӣ», М. Шукуров дар «Достони дили озодпарвари халқ» ва А. Абдуллоев дар «Достони қаҳрамонӣ» мулоҳизаҳояшонро баён намудаанд.

Қиссаи «Ривояти суғдӣ» аз ҳама бештар таваҷҷӯҳи мунаққид А. Сайфуллоевро ба худ ҷалб намуда, масъалаи дигаре, ки бештар мавриди танқиди ӯ қарор гирифтааст, тасвири образи маликаи Бухоро Хотун аст. «Аммо нависанда дар тасвири баъзе образҳои ҳукуматдорони Суғд, масалан Хотун, маликаи Бухоро, аз ҳадди эътидол мегузарад ва ӯ ба образи идеалӣ табдил меёбад. Ҳол он ки Хотун ҳам монанди ҳар як сардори давлати феодалӣ истисморгар аст» [3, с.66].

Образи маликаи Бухоро Хотун дар қиссаи «Ривояти суғдӣ» танҳо дар ду лаҳза, ҳангоми додани хироҷи талабкардаи амири Хуросон Убайдуллоҳ барои наҷоти халқу кишвараш дар боби «Хоҷа ва ғулом», инчунин дар боби «Баҳои сулҳ», вақте ки Саид бинни Усмон ба Бухоро ҳуҷум мекунад, ба тасвир омадааст. Яъне, Хотун дар қисса ҳамчун образи дуюмдараҷа қаламдод шудааст, ки Сотим Улуғзода ҳангоми мубоҳиса бо А. Сайфуллоев ин нуктаро ёдовар шуда таъкид мекунад: «Ба ростӣ, ки эродҳои мунаққиди эътидолшинос шеваи танқидчиёни айбҷӯро ба хотир меоварад. Айбҷӯ дар ягон ҷои асар, дар ягон персонажи эпизодӣ ҳам бошад (Хотун дар асари мо персонажи эпизодист), агар ба гумони худаш айбе ёбад, ҳамонро ***«маҳкам»*** мегираду ба дигар ҷиҳатҳо ва дигар персонажҳо коре надорад» [5, с.3]. Дар ҳақиқат, Сотим Улуғзода образи Хотунро дар қисса на ин ки идеалӣ, балки вобаста ба воқеаҳои ҷудогонае, ки ба хатти сужаи асар алоқаманданд, тасвир намудааст.

М. Шукуров дар «Достони дили озодпарвари халқ» (1976), ки дар он эҷодиёти С. Улуғзода, аз ҷумла қиссаи таърихии ӯ «Ривояти суғдӣ» муфассал таҳлил ёфта, асар воқеъбинона баррасӣ шудааст. Муҳаққиқ яке аз комёбиҳои нависандаро дар тасвири образи малика - Хотун мебинад. Ба андешаи адабиётшинос М. Шукуров нависанда вазъи сиёсии замонро хуб дарк намуда, сарнавишту аъмоли бархе аз образҳои повестро дар асоси сарчашмаҳои таърихӣ ба қалам додааст. Маҳз ҳамин манфиатҳои синфӣ маликаро водор намудааст, ки аз ҷанги араб даст кашида, сулҳро ихтиёр намояд. «Аслан дар тасвири нависанда фоҷиаи малика Хотун дар ин аст, ки вазъияти таърихӣ аз ақлу рой ва иқтидори ӯ зӯртар омад. Нависанда баъзе аз падидаҳои ин ҳақиқатро хеле нозук зоҳир кардааст» [6, с. 147].

Албатта ба осори Сотим Улуғзода, ки бевосита ба таъриху тамаддуни миллати тоҷик бахшида шуда буд, назари як қабил мунаққидони пролетарӣ басо яктарафа, кӯтаҳбинона сурат мегирифт.

Ба андешаи ин қабил муҳаққиқон адабиёти шӯравӣ мебоист танҳо даврони баъдиинқилобро тавсиф мекарду қабл аз он ҳама чиз торику номатлуб, номукаммалу пасмонда буд.

Назари муҳаққиқону пажӯҳишгарони адабиёт роҷеъ ба эҷодиёт, сабки нигориш ва мавзӯъҳои эҷодиёти С. Улуғзода ниҳоят пурихтилоф буд ва бояд ҳамин тавр ҳам бошад. Зеро дар ҳамин ковишу ҷустуҷӯ аст, ки воқеият чеҳраи аслии худро нишон медиҳад.

Дар мусоҳибае, ки оид ба ҳаёту фаъолияти С. Улуғзода миёни М. Зайниддинов ва донишманди шодравон В. Асрорӣ сурат гирифтааст, бисёр масъалаҳое оид ба шахсият ва мақому манзалати ин нависандаи нуктасанҷ мавриди муҳокима қарор гирифтаанд, ки аҳамияти илмиву таърихӣ дорад.

Ба ҳамагон маълум аст, ки бо ҷурми фирори ҷигарбандаш - Азиз Улуғзода, Сотим Улуғзода зери таъқиби идеологияи сохти ҳизби коммунист қарор гирифт ва қисме аз дӯстону пайвандонаш ҳам баъди ба сари адиб омадани ин фалокат аз ӯ дурӣ меҷӯстанд. «Ман, - қайд кардааст В. Асрорӣ, - домулло Улуғзодаро бисёр иззат мекунам ва шиносии мо аз солҳои сиюму чилум, аниқтараш пеш аз ҷанг, оғоз ёфтааст. Нохушӣ аз он сар шуд, ки фарзандашон Азиз ба хорича ҳиҷрат намуд. Ин ҳодиса барои нависанда як зарбае шуд. Дар ҳамин давра завҷаи Улуғзода низ вафот кард. Зарбаи сеюм ин буд, ки он касро чун узви ҳизби коммунист дар пленуми КМ муҳокима ва аз сафи ҳизб хориҷ намуданд. Ана ҳамин се зарбаи сангин ҳаёти шахсии Улуғзодаро мувоҷеҳи гирифториҳо намуд» [2, с.74].

Бе муболиға С. Улуғзода яке аз симоҳои маъруфи адабиёти шӯравии тоҷик, дар таҳаввули насри бадеии таърихӣ ҳиссаи босазое гузоштааст. Аммо, бо ҷурми фирори ҷиргарбандаш-Азиз як замон асарҳои дар мавзӯъҳои таърихӣ эҷод намудааш, аз ҷумла қиссаи «Ривояти суғдӣ» зери танқиди ҷиддӣ қарор гирифта буд, ки дар доираи инсоф набуд.

Адабиёт ҳамқадами замон буда, набояд танҳо барои сохте ва ё идеологияе хизмат намояд. Яке аз камбудҳои собиқ адабиёти тоҷики шӯравӣ дар он буд, ки танҳо ба тарғибу ташвиқи мафкураи ҳукмрон ва идеологияи ҳамон замон равон гардида, адибон аз чорчӯбаи он қариб ки берун намебаромаданд. Ҳамин проблема дар китоби М. Зайниддинов хеле нозукбинона матраҳ гардидааст. «Дар сиёсати ҳизби коммунистӣ адабиёту санъат бояд танҳо ба ҳизб хизмат мекарданд. Сари ҳамин мазмуну ҳамин ҷумла нағзакак андешидан даркор: адабиёту санъат бояд роҳу сиёсати ҳизбиро талқин кунанд. Ҳизби коммунист ҳамеша аз мутахассисони мавҷуда, уламову удабо ва ашхосе, ки аз дасташон коре меояду ба халқ таъсир расонида метавонанд, истифода мебурд ва он дар навбати худ Улуғзодаро ҳам истифода бурдан мехост» [2, с. 76].

Бо гузашти замон танқиди адабии тоҷик ба қиссаи таърихии «Ривояти суғдӣ», ки як вақтҳо бо ғараз менигарист, аз баҳои яктарафаи додаи худ даст кашид. Аввалан, танқидҳо дар солҳои сипарӣ гардида ба асари адабӣ-бадеӣ равона нашуда буд, балки нисбат ба адабиётшиносӣ буд, зеро адабиётшиносӣ муддате хомӯш монда буд. Баъдан бо дастгирии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мӯҳтарам Эмомалӣ Раҳмон соли 2002 такроран ба нашр расидани қиссаи «Ривояти суғдӣ» мебошад.

Баъди ба даст омадани Истиқлолияти давлатии Тоҷикистон ва нашр шудани чанд асари арзишманд оид ба ҳаёту фаъолият ва зиндагиномаи С. Улуғзода ин бори маломат аз дӯши адиб бардошта шуд. Хизматҳояш дар пешрафти илму фарҳанги тоҷик пеши чашми хонанда ҷилвагар шуда истодааст. «Дар ҳаёти инсон ҳарчи шуданаш мумкин, ӯ пешомадашро намедонад. Улуғзода барои миллат, халқ, барои такомули забону ғановати адабиёти тоҷик хизмати арзанда кардаанд. Барои ҳамон ҳодиса шуда чунин шахсро ба гӯшаи фаромӯшӣ супоридан аз рӯи инсоф нест, қадру манзалати эшонро шинохтан даркор буду ҳаст» [2, с.76].

Хушбахтона, ин тазъйиқ ба тафаккури эҷодии адибони собитқадами мо пас аз ба даст омадани Истиқлолияти давлатии Тоҷикистон аз миён бардошта шуд.

АДАБИЁТ

1. Икромӣ Ҷонон. Зиндаҷудоии Сотим Улуғзода бо нури чашмонаш Азиз //Минбари халқ, 2007, 7 июл. – С. 3 - 4.
2. Зайниддинов М. Ифшогари рози сухан // Ёде аз бузургон. – Душанбе: Истеъдод, 2010. - С. 58 - 86.
3. Сайфуллоев А. Бурду бохти насри тоҷик //Садои Шарқ, 1976, №7. – С. 64 – 76.
4. Сайфуллоев А. Барои тасвири ҳаққонии таърих //Маориф ва маданият, 1977, 13 январ. – С. 3 - 4.
5. Улуғзода С. Реплика ба мунаққид //Маориф ва маданият. – 1976. 9 октябр.
6. Шукуров М. Як намуна аз фоҷиа ва қаҳрамониҳо // Ривояти суғдӣ. – Душанбе, 2002. – С. 3 – 11.

НАҚДИ АДАБӢ ВА ТАҲРИРИ МИНБАЪДАИ «РИВОЯТИ СУҒДӢ»

С. Улуғзода дар адабиёти аҳди шӯравии тоҷик пас аз устод С. Айнӣ дуюмин адиби забардаст аст, ки ба таърихи миллат ҷиддан рӯ овардааст. Интихоби мавзӯъ, офариниши симоҳо, низоъсозӣ, бархӯрдҳо, баҳсу муҳовараҳо, дифоъ ва ҳақиқатҷӯйӣ, офариниши портретҳои зоҳирӣ ва ифшои сурату симоҳо, тасвирҳои равонӣ ва ғайра дар «Ривояти суғдӣ» басо мӯшикофона ва ҷаззобу ҷолиб аст, ки бо забони фасеҳу балеғ рӯи кор омадаанд ва асарро дилчаспу хотирмон кардаанд. Ба назари мо низ аз баҳсҳои доир ба «Ривояти суғдӣ» суратгирифта хидмати нависанда тавъам бо донишу маҳорат, истеъдоду малака ва табъу тавонаш пеши назар меояд. Хусусан, нақши симоҳои марказӣ, офариниши ҳамаҷонибаи симоҳои эҷодии миллӣ, тӯли таърих ва корномаи миллат аст, ки адиб басо хотирмону ҷолиб офарида тавонистааст. Аз сӯи дигар, унвони асар мӯҳтавои онро комилан мунъакис месозад, зеро онро метавон нақле аз рӯзгори миллат дар давраи муайяни таърих гуфт. Чун мавзӯи асар таърихист, пас адиб бо сарчашмаҳои дараҷаи аввали таърихӣ рӯ овардааст ва аз онҳо тасвирҳои ҷолиби таърихӣ офарида, аз психологизми миллӣ низ хуб кор гирифтааст, ки ин ҳама ҷанбаҳои илмии асари бадеиро тавлид намудааст ва кашфи он ба фаъолияти адабиётшиносон ва илми адабиётшиносӣ мутааллиқ аст. «Ривояти суғдӣ» асарест, ки аз ҷониби хонандаи тоҷик бо хушнудӣ пазируфта шуда, номи муаллифи онро маҳбубтару машҳуртар намуд.

Калидвожаҳо: нақди адабӣ, таҳрир, ривояти суғдӣ, нависанда, таърих, портретҳои зоҳирӣ, асар, адабиётшиносӣ

ЛИТЕРАТУРНАЯ КРИТИКА И ПОСЛЕДУЮЩЕЕ РЕДАКТИРОВАНИЕ «СОГДИЙСКОЙ ЛЕГЕНДЫ»

С. Улугзода в таджикской советской литературе является вторым выдающимся писателем после Садриддина Айни, который посвятил свои работы истории нации. Выбор предмета, создание изображений, конфликт, противоречие, аргументы, защита и правда, создание портретов и раскрытие изображений, мысленных образов делают работу пленительным и запоминающимся. Роль главных героев, всестороннее создание национальных творческих образов, истории и творчества нации, созданной писателем являются очень интересными. С другой стороны, название произведения полностью отражает его содержание, как это можно сказать по истории нации в данный исторический период. Поскольку предмет истории является историческим, то автор придумал первоклассные исторические источники и создал из них запоминающиеся исторические рисунки, хорошо поработал с национальной психологией, которая создала все научные аспекты литературного произведения, и его открытие связано с литературоведением. «Согдийская легенда» - это произведение, которое с удовольствием принял таджикский читатель, и сделало его автора еще более известным.

Ключевые слова: литературная критика, редактирование, согдийская легенда, писатель, история, портреты, произведения, литературоведение

LITERARY CRITICISM AND SUBSEQUENT EDITING OF THE «SOGDIAN LEGEND»

S. Ulugzoda in Tajik Soviet literature is the second outstanding writer after Sadriddin Aini, who devoted his works to the history of the nation. The choice of subject, the creation of images, conflict, contradiction, arguments, defense and truth, the creation of portraits and the disclosure of images, mental images make the work captivating and memorable. The role of the main characters, the comprehensive creation of national creative images, the history and creativity of the nation created by the writer are very interesting. On the other hand, the title of the work fully reflects its content, as can be said from the history of the nation in this historical period. Since the subject of history is historical, the author came up with first-class historical sources and created memorable historical drawings from them, worked well with national psychology, which created all the scientific aspects of a literary work, and its discovery is associated with literary studies. "Sogdian legend" is a work that was accepted with pleasure by the Tajik reader, and made its author even more famous.

Keywords: literary criticism, editing, Sogdian legend, writer, history, portraits, works, literary criticism

Сведения об авторе: ***Обидова Муқаддас*** **–** магистр второго курса кафедры теории и новейшей таджикско-персидской литературы Таджикского национальногои университета, Тел: **907-65-38-38**

Information about the author: ***Obidova Mukaddas***- second-year master of the Department of theory and modern Tajik-Persian literature of the Tajik National University, Tel: **907-65-38-38**

ОСОБЕННОСТИ ОБРАЗОВАНИЯ СЛОЖНЫХ СЛОВ В РУССКОМ И ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКАХ

Зайнудинов Н.М.
Таджикский национальный университет

В русском и таджикском языках различают простые и сложные слова. Есть много определений сложных слов. К примеру, сложное слово – слово, имеющее в своём составе два (и более) корня. Образуются, как правило, от самостоятельных частей речи, сохраняя в своём составе целиком слово или его часть. Или другое определение сложные слова – это слова, имеющие в своём составе два (и более) корня. Они образуются как правило, от самостоятельных частей речи, сохраняя в своём составе целиком слово или его часть.

Сложение – это такой способ морфологического словообразования, при котором путем объединения двух и более основ образуется новое слово, например: *шелкопряд, чернобурка, типограф, остронос, белорыбица, сафедмоҳӣ, мурғобӣ, сагобӣ, шутурмурғ, харгуш, харчанг, чорпо, чилпо, ҳазорпо, шутурговпаланг* и т.д.

Путем основосложения образуются сложные и сложносокращенные слова. Сложение основ в русском языке обычно производится посредством соединительных гласных *о* и *е* (*трясогузка, оленебык*), но нередко основосложение осуществляется и без соединительной гласной (*муравьед*).

В таджикском языке сложение основ с помощью соединительных гласных малопродуктивно (*барзагов*). В основном сложение производится без соединительной гласной (*сагбача, гургбача, мормоҳӣ, эзорсурхак*).

Различают сложение слов и сложение основ. В русском языке при сложении слов образуются составные слова, которые пишутся через дефис, или полуслитно: *молот-рыба, ёж-рыба, луна-рыба, жар-птица, луна-рыба, игла-рыба*. Правописание этих слов регулируется правилами орфографии.

Основываясь на материале исследования, отметим, что образование сложных слов при сложении слов, в результате которого образованные слова пишутся через дефис, или полуслитно не характерно для грамматического строя таджикского языка.

В русском языке данный способ в основном образуется при помощи соединительного гласного, а в таджикском языке без интерфиксов. Эти специальные названия отмечены не только в отраслевых, но и в общих толковых словарях: *тигрокот, овцебык, оленебык* и др. Компоненты такого типа сложных зоологизмов интегрируются сочинительными или подчинительными отношениями соответствующих словосочетаний. Деривационное значение данного типа определяется посредством отражения семантики производящих основ в производных, которые характеризуются эквивалентными или взаимодополняющими отношениями, т.е. оба члена или логически равноправны (*овца + бык → овцебык, олень + бык → оленебык*), или семантически удалены друг от друга (*ворпчел → пчеловор* (дятел), *грызун листьев → листогрызун, вестник бури →буревестник, барз гов → барзагов*).

Некоторые слова в сопоставляемых языках созданы интерфиксацией, осложненной суффиксации (*дуплогнездник* (птица)), а также мотивированы сочетанием существительного с другими частями речи (*однодневка* «насекомое, живущее один день; бабочка-однодневка», *осьминог* «морское животное из рода головоногих моллюсков, с мешкообразным телом и восемью длинными щупальцами с присосками» (устар. осьмь «восемь»), *двухвостка* «название отряда бескрылых насекомых с членистым телом, заканчивающимся парой членистых нитей» *двух (трех…) летка* «животное в возрасте двух (трех…) лет), *тортанак*

«анкабут» (паук), *сороконожка* «наземное членистоногое животное с червеобразным телом и большим количеством ножек».

В русском языке небольшую группу представляют сложные составные термины – билексемы (термин Р.И. Хашимова), образованные по образцу «слово+слово», для которых характерно не отсутствие нулевого интерфикса, который графически заменяется дефисом, а отношение интеграции, основанной на агглютинации, т.е. отсутствие в ретроспекции сочинительных или подчинительных отношений между компонентами сложного слова: *попугай-рыба* (рыба), *молот-рыба* (рыба), *лягушка-бык* (лягушка), *жук-олень* (жук), *жук-носорог* (жук), *воробей-сторож* (воробей), *муравей-вор* (муравей), *птица-носорог* (птица), *орел-могильщик* (орел), *орел-долгохвост* (орел), *лебедь-кликун* (лебедь), *лебедь-трубач* (лебедь), *лебедь-шипун* (лебедь), *пчела-плотник* (пчела) и т.д.

Данный словообразовательный тип является непродуктивным для исследуемого пласта лексики в таджикском языке.

В русском языке есть такие сложные слова, которые образованы с помощью дефиса. Например: *ремень-рыба* (рыба), *пила-рыба* (рыба), *молот-рыба* (рыба), *воробей-сторож* (воробей), *муравей-вор* (муравей), *лисица-мать* (лиса), *волк-отец* (волк). Или объединение двух незооморфных слов: *толстоголовка-запятая* (бабочка). Метафорические билексемы-зоологизмы образованы сложением слов, не обозначающих изначально животных. Данный тип характеризуется сложением компонентов, не относящихся к таксономическому разряду «животные», а билексема-дериват в целом обозначает зоологический объект: *стрелка-девушка* (бабочка). В этом типе зообилексем слова строятся по модели «определяемое + определяющее», в котором оба компонента билексемы выражают единую, композиционную номинацию животного, для которого характерны признаки двух номинаций.

Наиболее большую группу слов со значением «животный мир» составляют единицы, образованные от сложных прилагательных при помощи нулевых или материально выраженных суффиксов: *обезьяна с долгой* (длинной) *пятой → долгопятая (обезьяна) → долгопят; утка с широким носом → широконосая* (утка) → *широконоска; бабочка с толстой головой→ толстоголовая* (бабочка) → *толстоголовка*; *жук с долгим* (длинным) *носом → долгоносый* (жук) → *долгоносик* и др.

Семантическая структура сложного прилагательного, обусловливающего создание сложного слова при помощи нулевого суффикса, состоит из двух моделей. В первой модели производящее сложное прилагательное создано из качественного прилагательного + соматизма, поэтому компоненты сложного прилагательного характеризуют: а) облик животного, его внешний вид (размер, свойства) или часть тела животного: толсторогое млекопитающее → *толсторог* («дикое горное животное сем. полорогих»), *долгопят* (обезьяна), *широкорот* (птица), *косорот* (рыба), *большеног* (кура), *короткохвост* (барсук), *харгӯш* (заяц), *харчанг* (рак). Таджикское слово *хар* раньше имело значение «калон, бузург» (большой, крупный) и в слове *харгӯш* употреблено в этом значении, так как у этого животного большие уши, его так и называли *харгӯш* (дословно большие уши). Первая часть слово *харчанг* также обозначает «большой» (слово *хар* потеряло значение «калон, бузург» и преобрело новое значение, которое обозначает животного (осёл) «домашнее животное семейства лошадиных с длинными ушами»); б) окраску тела или части тела животного: *желтобрюхая змея → желтобрюх* (змея), *красноклопы* (крупные клещи), *синекрыл* (жук), *краснотел* (жук), *кабутбол* (птица), *мушкдум* (куликчернокрылка), *сафедмоҳӣ* (белорыбица); в) внутренние качества, свойства: *скрытоглавы* жук → *скрытоглав* (жук).

Во второй модели сложное прилагательное само образовано из соматизмов и названий предметного мира или признаков животных. Части компонентов деривата называют различные реалии, включая названия животных и обязательную номинацию части его тела – соматизм, который выполняет дифференцирующую семантическую функцию: например, *ногохвостое насекомое → ногохвост* (насекомое), *рогохвост* (насекомое), *щетинохвост* (насекомое), *шипоглав* (рыба), *клюворыл* (дельфин), *хвостокол* (рыба), *клювокрыл* (кит), *щетинозуб* (рыба), *иглошерст* (дикобраз), *лирохвост* (птица), *стеноглаз* (птица), *бочонкорот*

(червь), *молотоглав* (аист), *щетинозуб* (рыба), *щетинохвост* (насекомое), *ядозуб* (ящерица), *лапчатоног* (цапля), *шерстокрыл* (животное, соединяющее в себе признаки обезьян и летучих мышей) и др. В данном типе номинации животных присутствует скрытое сравнение: хвост, как рога; хвост, как щетина; хвост, как кол и т.д.

В таких русских и таджикских словах, как *мечехвост, трубкозуб, шоҳмор, гӯрасп, гӯрхар* обозначающих животных как биологических существ, первые компоненты метафоризованы, поскольку первые части русских слов со значением животных *меч-*, *трубк-* здесь не имеют значения «старинное холодное оружие в виде обоюдоострого длинного прямого ножа с рукояткой» [26, с. 539] и «длинный, пустотелый, обычно круглого сечения предмет (преимущ. для провода чего-нибудь» [128, с. 422]. Первые части таджикских слов *шоҳ-, гӯр-* тоже не имеют значения «царь» и «чое, ки мурдаи одамро дафн мекунанд, қабр» (могила).

Модель «сложное прилагательное + суффикс -*к*-» характерна при создании специальных наименований животных (насекомых, пресмыкающихся, рыб и птиц). При помощи данной словообразовательной модели образуются слова женского рода. Образование наименований для крупных и хищных животных данным способом не является свойственным.

Элементы сложного прилагательного характеризуют: а) цвет тела животного или части его тела: *зеленоглазка* (оса), *краснотелка* (паук), *пестрогрузка* (птица), *белоглазка* (птица), *черноголовка* (птица), *чернотелка* (жук), *пестрокрылка* (бабочка); *краснохвостка* (птица), *краснобородка* (рыба), *белорыбица* (рыба), *серокопытка* (птица) и др.; б) облик, внешний вид, свойства, размер, силуэт тела животного и части его тела: *вуалехвостка* (птица), *веерохвостка* («птица, которая пообразу жизни имеет много общего с настоящими мухоловками, но отчасти напоминает и дронго) *крупноглазка* (птица), *мягкохвостка* (птица), *широконоска* (утка), *мягкохвостка* (птица), *долгоножка* (комар), *вислокрылка* (насекомое), *мясогрузка* (птица), *мохоножка* (насекомое) и др.

На основе выше рассмотренного отметим, что при сложении основ образуются сложные слова, которые пишутся слитно. Правописание этих слов регулируется правилами орфографии. Основы могут соединяться с помощью соединительных гласных (интерфиксов) -о-, -е-: -а- *белорыбица, златогузка, буревестник, козерог*. С помощью интерфиксов могут соединяться не только основа, но и целое слово: *носорог, барзагов* (слово *барзагов* от сл. *барз (кишоварзь, кишт)/посев* и *гов/корова*).

Образование зоологизмов способом основосложение осуществляется не только с помощью интерфиксов (-о-, -е-, -а-), но и без этих соединительных гласных. Иногда сложение основ сопровождается нулевой суффиксацией: *гӯрасп, гӯрхар, равғанмощь, почкоед, осьминог*.

Довольно значительную группу в таджикском языке представляют сложные термины, которые образованы без интерфиксов, по модели «слово+слово» (небольшое количество слов «слово+слово+слово»): *харгушбача, наршутур, калбуз, модахар, гавазнбарра, говзанбур, белбинї, шутурговпаланг, куршабпарак* и т.д.

Модель «существительное + существительное» присуща при образовании детеныши животных. Эти слова образованы по модели зооним + слово *бача* или *барра* (эти слова обозначают «молодой, детеныш»): *оҳубарра, оҳубача, гавазнбарра, сагбача, гургбача, шутурбача, морбача, рӯбоҳбача, шербача* и т.д. С некоторыми словами (которые обозначают верховых или вьючных животных) соединяется слово *курра* (детеныш животных): *харкурра.*

Значительную и продуктивную группу составляют сложные слова-зоологизмы, обозначающие самец животных: *нархук, наршутур, нарбуз, наргов,* и т.д. Данные сложные слова созданы путем соединение слово *нар*, которе в русском языке переводится как *самец* + зооним. Эта модель характерна при создании наименовании животных, обитающих на поверхности земли.

Много сложных слов в русском и таджикском языках образованы с помощью прилагательных. Как в русском, так и в таджикском языке именно прилагательные

способные, выражать различные качественные и относительные признаки животного мира, являются важнейшей мотивационной базой создания многочисленного класса специальных номинаций животных.

Сложение основ может сопровождаться суффиксацией, такой способ часто называют сложносуффиксальным: *острогрудка, уховертка, буревестник, шабпарак, тортанак, лойхурак, эзорсурхак* и т.д. Для отграничения сложения основ от сложносуффиксального способа можно использовать следующие операции: мысленно отбросить суффикс и (затем, отдельно) первый компонент слова и, если слова не получится, мы имеем дело со сложносуффиксальным способом.

Другим типом словообразования сложных слов с глагольным компонентом является сложносуффиксальный способ. Производящей базой

является глагольное словосочетание, а в качестве словообразовательной морфемы выступает нулевой или материально выраженный суффикс.

Особенностью данного способа является то, что глагольный компонент превращается фактически в суффиксоид. Словообразовательный тип с нулевым суффиксом распадается на три словообразовательные модели в зависимости от семантики первого компонента: Первая словообразовательная модель характеризуется тем, что производящую базу составляет глагольное словосочетание + Ø суффикс в сочетании с интерфиксом *-о-, -е-*, одним из компонентов словосочетания является зоологизм: *змееяд* (птица), *пчелояд* (птица), *козодой* (насекомое, птица), *мухоед* (оса), *жукоед* (оса), *пчелоед* (оса), *волкодав* (собака), *муравьед* (зверек, питающийся муравьями), *птицеяд* (паук), *лисогон* (собака), *птиценос* (еж) и др.; Вторая словообразовательная модель характеризуется тем, что производящую базу составляет глагольное словосочетание + Ø суффикс в сочетании с интерфиксом *-о, -е*, одним из компонентов словосочетания является зооморфное слово. При образовании данной группы дериватов первая часть компонента может обозначать реалии, продукты жизнедеятельности животных: *волосоед* (насекомое), *кожеед* (жук), *пухоед* (насекомое), *медоед* (птица), *кровосос* (насекомое) и др. В таджикском языке без интерфикса –о-, -е-: *лошахӯр* (птица, которая питается мертвечиной, падалью). Обе части зоокомпозита связываются межморфемной мотивацией; Третья словообразовательная модель характеризуется тем, что производящую базу составляет глагольное словосочетание + Ø суффикс в сочетании с интерфиксом *-о, -е*, одним из компонентов словосочетания является незооморфное слово. При образовании данной группы дериватов первая часть компонента может обозначать предметы материального мира, пищу, среду обитания животных, способы движения и т. д. и т.п.: *клевать воду → водоклюй* (птица), *дровосек* (жук), *землекоп* (паук), *пескожил* (червь), *бокоход* (паук), *мешконос* (грызун), *трубкожил* (червь), *трубковерт* (жук) и др.

Производящей базой может служить глагольное словосочетание + материально выраженный суффикс в сочетании с интерфиксом *-о, -е* (в таджикском языке без интерфиксов). Словообразовательный тип с материально выраженным суффиксом распадается на несколько словообразовательных типов в зависимости от разновидности суффикса. В сложносуффиксальном создании зоологизмов принимают участие следующие суффиксы: 1) суффикс *-к-*: *сосать кровь → кровососка* (муха), *есть мясо → мясоедка* (муха), *светоноска* (насекомое), *водомерка* (насекомое) и др. Производные слова данного типа имеют мотивирующие словосочетания: ловить мышей → *мышеловка;* нести свет → *светоноска*. 2) суффикс *-ец-* : носить хвост → *хвостоносец* (бабочка), иной ход → *иноходец* «лошадь, которая бегает иноходью, *рогоносец* (жук), *сенокосец* (паукообразное животное), *броненосец* (животное), *щитоносец* (зверек), *меченосец* (рыба) и др. Первая часть зоолексемы мотивируется либо основой зооморфного слова: *хвостоносец,* либо основой существительного незоологического происхождения: *сенокосец, меченосец*. 3) суффикс –ак: шаб паридан → *шабпарак* (ночная бабочка), тор танидан → *тортанак* (паук), лой хурдан → *лойхурак* (дождевой червь) и др. Первая часть зоолексемы мотивируется либо основой

зооморфного слова: *моҳих рак,* либо основой существительного незоологического происхождения: *бодхӯрак.*

Таким образом, в русском и таджикском языках слов, состоящих из двух и более корней не мало и не все они имеют своего эквивалента в том или ином сопоставляемом языке.

ЛИТЕРАТУРА

1. Абаева, В. И. Сложные слова – хранитель древней лексики / В.И. Абаева // Вопр. языкознания. – 1983. -№ 4. - С. 75-85.
2. Араева, Л. А. Словообразовательный тип как семантическая микросистема. Суффиксальные субстантивы / Л.А. Абаева. – Кемерово: Кузбассвузиздат, 1994. – 222с.
3. Балалыкина, Э.А. Русское словообразование: учебное пособие / Э.А. Балалыкина, Г. А. Николаев. – Казань: Каз ГУ, 1985. - 184с.
4. Бобомуродов, Ш. Луғати мухтасари калимасозии забони адабии тоҷик (Краткий словообразовательный словарь таджикского литературного языка) / Ш. Бобомуродов, А. Мӯминов. – Душанбе: Маориф, 1983. – 116с.
5. Васильченко, С. М. К вопросу о множественности словообразовательной структуры производного слова / С. М. Васильченко // Актуальные проблемы современной лингвистики. Тихоновские чтения: материалы Международной научной конференции, посвященной 75-летию профессора А. Н. Тихонова. – Елец: ЕГУ им. И. А. Бунина, 2006. – С. 77-82.
6. Вежбицкая, А. Язык. Культура. Познание / А. Вежбицкая. - М.: Русские словари, 1996.- 416с.
7. Виноградов, В. В. Вопросы современного русского словообразования / В. В. Виноградов // Исследования по русской грамматике. – М., 1975. – С. 155-165.
8. Виноградов, В. В. Словообразование имен существительных: морфология: Курс лекций / В. В. Виноградов. – М.: Изд-во МГУ, 1952. - 519с.
9. Винокур, Г. О. Заметки по русскому словообразованию. Морфология: курс лекций // Избранные труды по русскому языку / Г. О. Винокур. – М., 1959. – 460с.
10. Головин, В. Г. Словообразовательная интеграция / В. Г. Головин // Очерки по русской морфемике и словообразованию. – Воронеж, 1990. – С. 53-64.
11. Тихонов, А. Н. Словообразовательное гнездо как единица системы словообразования и как единица сравнительного изучения славянских языков / А. Н. Тихонов // Сопоставительное изучение словообразования славянских языков. – М.: Наука, 1987. – С. 105-111.
12. Тихонов, А.Н. Проблемы составления гнездового словообразовательного словаря современного русского языка / А. Н. Тихонов. – Самарканд.: Самаркандский гос. ун-т, 1971а. - 387с.
13. Хашимов, Р. И. О билексемах русского языка / Р. И. Хашимов // Европейские языки: историография, теория, история: межвузовский сборник научных работ. – Вып. № 6. – Елец, 2007. – С. 39-48.
14. Хашимов, Р. И. Об одном способе словообразования / Р. И. Хашимов // Русский язык. Актуальные проблемы лингвистики и дидактики: материалы Всероссийский научно-практической конференции, посвященной 80-летию профессора Н. Н. Алгазиной. – Елец: ЕГУ, 2002. – С. 316-324.
15. Хашимов, Р. И. Однокоренные слова и синонимия / П. И. Хашимов // Русский язык в школе. 1972. - № 3. – С. 87-92.
16. Царев, П.В. Продуктивное именное словообразование в современном английском языке / П.В. Царев. - М.: Изд-во Московского ун-та, 1984. - 224с.

ОСОБЕННОСТИ ОБРАЗОВАНИЯ СЛОЖНЫХ СЛОВ В РУССКОМ И ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКАХ

В данной статье автор рассматривает некоторые особенности образования сложных слов в русском и таджикском языках. В таджикском языке сложение основ с помощью соединительных гласных малопродуктивно. В основном сложение производится без соединительной гласной. Различают сложение слов и сложение основ. В русском языке при сложении слов образуются составные слова, которые пишутся через дефис, или полуслитно. Правописание этих слов регулируется правилами орфографии. Основываясь на материале исследования, отметим, что образование сложных слов при сложении слов, в результате которого образованные слова пишутся через дефис, или полуслитно не характерно для грамматического строя таджикского языка. В русском языке данный способ в основном образуется при помощи соединительного гласного, а в таджикском языке без интерфиксов. Эти специальные названия отмечены не только в отраслевых, но и в общих толковых словарях. Компоненты такого типа сложных зоологизмов интегрируются сочинительными или подчинительными отношениями соответствующих словосочетаний. Деривационное значение данного типа определяется посредством отражения семантики производящих основ в производных, которые характеризуются эквивалентными или взаимодополняющими отношениями.

Ключевые слова: сложные слова, русский язык, таджикский язык, соединительные гласные, семантика, производные, составные слова.

ХУСУСИЯТҲОИ СОХТАНИ КАЛИМАҲОИ МУРАККАБ ДАР ЗАБОНҲОИ РУСӢ ВА ТОҶИКӢ

Дар ин мақола муаллиф баъзе хусусиятҳои ташаккули калимаҳои мураккабро дар забонҳои русӣ ва тоҷикӣ баррасӣ менамояд. Дар забони тоҷикӣ илова кардани вожаҳои ҳосилшуда бесамар аст. Асосан, сохтани калимаҳо бидуни овози пайвасткунанда анҷом дода мешавад. Пайвасткунии калимаҳо аз пайвасткунии решаҳо кулан фарқ мекунанд. Дар забони русӣ, вақте калимаҳо илова карда мешаванд, калимаҳои мураккаб ташкил меёбанд, ки тавассути дефис ё семилинк навишта мешаванд. Имлои ин калимаҳо бо қоидаҳои имло танзим карда мешавад. Дар асоси маводи таҳқиқотӣ, мо қайд мекунем, ки ташаккули калимаҳои мураккаб ҳангоми илова кардани калимаҳо, ки дар натиҷа калимаҳои ташкилшуда бо дефис навишта мешаванд, ба сохтори грамматикии забони тоҷикӣ хос нест. Дар забони русӣ ин усул асосан бо истифода аз овози пайвасткунанда ва дар забони тоҷикӣ бидуни интерфикс ташаккул меёбад. Ин номҳои махсус на танҳо дар луғатҳои соҳавӣ, балки дар луғатномаҳои умумиҷаҳонии тавзеҳотӣ қайд карда шудаанд. Ҷузъҳои ин навъи зоологизмҳои мураккаб тавассути муносибатҳои таркибӣ ё тобеъи ибораҳои мувофиқ муттаҳид карда мешаванд. Арзиши ҳосилавии ин навъи онҳо тавассути инъикоси семантикаи пойгоҳҳои истеҳсолкунанда дар ҳосилаҳое, ки муносибатҳои эквивалентӣ ё иловагиро тавсиф мекунанд, муайян карда мешавад.

Калидвожаҳо: калимаҳои мураккаб, забони русӣ, забони тоҷикӣ, вожаҳои пайвасткунанда, семантика, ҳосилавӣ, калимаҳои мураккаб.

FEATURES OF FORMATION OF COMPLEX WORDS IN RUSSIAN AND TAJIK LANGUAGES

In this article, the author considers some features of the formation of complex words in the Russian and Tajik languages. In the Tajik language, the addition of bases using connecting vowels is unproductive. Basically, the addition is made without a connecting vowel. Distinguish between addition of words and addition of bases. In Russian, when adding words, compound words are formed, which are written with a hyphen, or semi-alphabetically. The spelling of these words is governed by the spelling rules. Based on the material of the study, we note that the formation of complex words when adding words, as a result of which the formed words are written with a hyphen, or semi-alphabetically, is not typical for the grammatical structure of the Tajik language. In the Russian language this method is mainly formed by means of connecting vowel, and in the Tajik language without interfixes. These special names are marked not only in industry dictionaries,but also in General dictionaries. Components of this type of complex zoologisms are integrated by the compositional or subordinate relations of the corresponding phrases. The derivational value of this type is determined by reflecting the semantics of the generating bases in derivatives that are characterized by equivalent or complementary relationships.

Keywords: compound words, Russian language, Tajik language, connecting vowels, semantics, derivatives, compound words.

Сведения об авторе: ***Зайнудинов Наджмиддин*** – магистр второго курса факультета русской филологии Таджикского национального университета, Телефон: **918 44 36 57**

Information about the author: ***Zainudinov Najmiddin*** **–** second-year master of the faculty of Russian Philology of the Tajik national University, Phone: **918 44 36 57**

“АЙНӢ ВА МУНАВВАРФИКРӢ” ДАР ДОИРАИ БАРНОМАИ ТЕЛЕВИЗИОНИИ “ФАРҲАНГИ МУОСИР”-И МУАССИСАИ ДАВЛАТИИ “ТЕЛЕВИЗИОНИ САФИНА”

Давлатов Ҷ.

Институти забон ва адабиёти ба номи устод Рӯдакии АИ ҶТ

Таърихи афкори пешқадами башарӣ собит сохтааст, ки ақвоми муфаккир танҳо бо роҳи рӯшангарӣ ва бедории фикрӣ ба қуллаҳои баланди тараққиёт ва тамаддун расида, дар масири хушбахтӣ ва саодати иҷтимоӣ гомҳои сазовор бардоштаанд. Андеша ва фикре, ки бар пояи ақлу мантиқ созмон ёфтааст, таҷаддуд ва навгаройии тадриҷиро дар ниҳод ва баданаҳои иҷтимоӣ ба вуҷуд оварда, рушду таҳаввулро боис мегардад. Ин рӯшанфикронанд, ки аз бомдоди таърихи инсонӣ то имрӯз муқобили зулму истибдод, ки аз ҷаҳолату хурофот ва таассуб реша мегирад, мубориза мебаранд ва дар ин ҷода, ҳатто мухимтарин арзиши рӯҳию ҷисмӣ (саломатӣ ва ҷон)-ро аз даст медиҳанд.

Фидокорӣ дар роҳи илму хирад ва наҷоти мардумӣ аз «вабои собиқадор» (ҷаҳлу хурофот) меъёри зиндагии рӯшанфикр аст.

Ангезаҳои мунавварфикрӣ ва рӯшангарии миллӣ дар муҳити амирсолории Бухоро дар охири садаи нуздаҳум буруз кард ва фазои адабию илмӣ ва мадании Бухоро вақтро, ки маркази тамаддуни тоҷикӣ маҳсуб меёфт, таҳти тасаллут қарор дод. Мусаллам аст, ки ҷомеаи аморати Бухоро, ки қисмати зиёди нуфуси онро тоҷикон ташкил медоданд, бар асари ҷаҳлу нодонӣ ва хурофотпазирӣ вазъи буҳрониро аз сар мегузаронид ва фақри фикрию маънавӣ бар баданаҳои иҷтимои сахт асар карда, роҳи наҷотро душвор намуда буд. Дар ин миён рӯшанфикрону донишмандони қаламрави Бухоро, ки худро дар рафъи буҳрони амиқи фикрӣ масъул медонистанд, бар он мекӯшиданд, ки бо фаъолияти густурдаи фикрию фарҳангӣ ин мушкилоти саросариро ҳаллу фасл намоянд.

Яке аз саромадони ҷараёни ба истилоҳ, мунавварфикрӣ устод Садриддин Айнӣ буд. Устод Айнӣ, бо такя ба иттилоот ва манобеи дастрас китобҳое таълиф намуд, ки ҷомеаро дар рафъи буҳрони фикрӣ ва маънавӣ, ки аз пойин будани огоҳиҳои иҷтимоӣ маншаъ мегирифт, ҷиддан кумак намуда, роҳи наҷоти ҷомеаи Бухорои амирсолориро мушаххас кард. Устод Айнӣ минҳайси рӯшангар, мунавварфикр, нависанда, адиб, адабиётшинос, муаррих, донишманд ва мутафаккири миллӣ миёни ҷаҳони куҳна (давраи амирсолорӣ) ва олами нав (замони ҳукумати Шӯроӣ) мунсифона доварӣ намуда, мушаххасоту муҳтавиёти расму маросим, одату эътиқод, маданияту маърифат ва тарзи зиндагии табақоти гуногуни иҷтимоии Бухорои амириро барои насли наврас ва ҷавони замони нав бозгӯ намуда, дар баёни матолиб ҳадди инсофро риоят кардааст [13, с. 7].

Устод Айнӣ ҳанӯз аз овони кӯдакӣ бо кумаки падари илмдӯст ва маорифпарвараш Сайидмуродхоҷа аз хурофоти динӣ-мазҳабӣ, ки саргаҳи ҷаҳолату таассуб маҳсуб меёбад, раҳоии тадричӣ ёфта [3, с.37-39], маслиҳатҳои қиблагоҳаш минбаъд дар ташаккули шахсияти комили фарҳангӣ ва иҷтимоии нависанда нақши бориз гузоштаанд. Устод дар китоби ихтисосии худ «Таърихи инқилоби фикрӣ дар Бухоро» (соли 1918 таълиф шудааст) ба мубрамтарин масъалаи инсонӣ – бедорӣ ва инқилоби фикрӣ ҷиддӣ ва муфассал таваҷҷуҳ мекунад [14, с.25]. Таъбири «танвири фикрӣ», ки мо аз он ҳамчун мафҳуми калидӣ ё калидмафҳум истифода намудем, дар китоби мазкур ба сифати сарандеша мавриди истифода қарор гирифтааст. Айнӣ тағйироти куллӣ, бедорӣ, рӯшангарӣ ва билохира озодии мардум (омма) – ро маҳз дар танвири фикрӣ ё ба истилоҳ, мунавварфикрӣ донистааст. «Бе ҳузури раият, - нигоштааст устод Айнӣ, - ва бе танвири афкори омма инқилоби нофеъро мумкин намедонистам» [13, с.14].

Бояд тазаккур дод, ки ҳанӯз аз замони Шӯравӣ аз тариқи барномаҳои махсуси телевизионӣ ва радиоӣ мавзӯъҳои илмӣ, фарҳангӣ ва адабӣ, аз ҷумла ҷойгоҳи устод Айнӣ дар ташаккули маорифпарварии миллӣ пахшу нашр мешуданд. Ин анъана дар замони Истиқлолияти давлатӣ ҳамчунон идома ёфт ва муҳаррирону ровиёни барномаҳои телерадиоӣ доир ба шахсият ва мероси адабӣ ва фарҳангии чеҳраҳои мондагори илму маданияти тоҷикӣ барномаҳои ҷолиби илмӣ, ихтисосӣ ва адабӣ таҳия ва пахш мекунанд. Аз ҳама бештар барномаҳои телевизионӣ, ки ба зиндагинома ва мероси бузургони илму адаби тоҷикӣ ихтисос меёбанд, таваҷҷуҳи тамошобинонро ҷалб мекунанд. Бинанда ба воситаи тамошои ин гуна барномаҳо аз кору фаъолияти шахсиятҳои бузурги адабу фарҳанги миллӣ огоҳӣ ёфта, дар атрофи онҳо ковишу ҷустуҷӯҳоро идома медиҳад.

Бо таваҷҷуҳ ба ин, муҳаррирон ва муҷриёни тарҳҳои телевизионӣ дар замони соҳибистиқлолӣ саъю талош меварзанд, ки паҳлуҳои гуногуни шахсият ва дидгоҳҳои фарҳехтагони миллӣ, аз ҷумла устод Айниро барои бинандагон равшан кунанд. Имрӯз зарурати омӯзиш, таҳқиқ ва таблиғи андеша ва шахсияти устод Айнӣ пеш омадааст ва дастандаркорону муҷриёни барномаҳои телевизионӣ доир ба ин чеҳраи тобноки адаб ва

фарҳанги тоҷикӣ барномаҳои ҷолиб таҳия ва пахш мекунанд. Ин аст, ки Муассисаи давлатии “Телевизиони Сафина” дар доираи барномаи “Фарҳанги муосир” силсилабарномаҳо пахшу нашр карда, бо ҳузури бевоситаи таҳлилгарон, коршиносон ва пажӯҳишгарони муосир масъалаҳои муҳимтарини фарҳанги миллиро дунбол мекунад.

Барномаи “Фарҳанги муосир”-и Муассисаи давлатии “Телевизиони Сафина”, асосан пружаи Раёсати Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон буда, зиёда аз се сол боз барномаҳои ҷолиби илмӣ, ихтисосӣ ва фарҳангӣ таҳия ва пахш мекунад. Муҷрии ин барнома номзади илми фалсафа Исомиддин Шарифзода мебошад ва ҳар ҳафта дар доираи ин барнома як масъалаи илмӣ ва фарҳангӣ бо ҳузури коршиносону таҳлилгарон ва пажӯҳишгарон мавриди баррасӣ қарор мегирад. Муҳимтар аз ин, ровии барнома тайи фаъолияти зиёда аз сесола чанд барномаро ба шахсият ва мероси устод Айнӣ ихтисос дода буд. Аз ҷумла, дар таърихи 14 апрели соли 2018 дар доираи барномаи “Фарҳанги муосир”-и Муассисаи давлатии “Телевизиони Сафина” мавзӯи **“Айнӣ ва мунавварфикрӣ”** бо ҳузури ходими калони илмии Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон Нозим Нурзода матраҳ гардид. Ба сабаби он ки барнома мақбули бинандагон гардида буд, аз тамоми шабакаҳои телевизионӣ бозпахш шуд [8]. Ба назари мо, чанд нуктаи муҳим буд, ки барномаро мақбули бинандагон гардонид ва сабаби пахши дубораи он дар шабакаҳои дигари телевизионӣ шуд:

Аввал ин ки муҷрии барнома Исомиддин Шарифзода ва коршиноси масоили иҷтимоӣ ва фарҳангӣ Нозим Нурзода омодагии ҷиддӣ гирифта, дар атрофи шахсияти устод Айнӣ, замони ӯ ва ҷунбишҳои мунавварфикрии давр иттилооти зарурӣ ҷамъоварӣ карда буданд.

Дуюм ин ки барнома ба муносибати солрӯзи устод Айнӣ доир гардида буд ва ширкаткунандагон фазо ва муҳитҳои илмӣ ва иҷтимоии замонро ба назар гирифта, воқеияти шахсияти мутафаккири миллиро бозгӯ карданд.

Сеюм ин ки муҷрӣ барои равшан шудани паҳлуҳои гуногуни ҳаракати равшанфикрӣ аз коршинос суолҳои заруриро пурсон шуд ва пажӯҳишгар бо забони фаҳмо, равон ва зебои тоҷикӣ суҳбат карда, масъалаҳои мубрам ва муҳимро хеле сода арз дошта тавонист.

Чаҳорум ин ки мавзӯи равшанфикрӣ, ки онро устод Айнӣ дар шакли “мунавварфикрӣ” матраҳ кардааст, масъалаи хеле зарурист, зеро ки зарфиятҳои фикрӣ, эҷодӣ, илмӣ, иҷтимоӣ ва ахлоқии ҷомеаи тоҷикиро дар он замон бидуни шинохтани чеҳраҳои мондагори ҳаракати равшанфикрӣ ва ё мунавварфикрӣ наметавон мушаххас кард. Аз ин лиҳоз, коршиноси масоили иҷтимоӣ ва фарҳангӣ Нозим Нурзода тавонист, ки дар маҳдудаи мушаххаси замонӣ муҳимтарин масоили марбута – замон, шахсият, мушаххасоти ҳувиятӣ ва ё шахсиятии устод Айнӣ, мушкилоти ҷараёни равшанфикрӣ, намояндагони барҷастаи ҷунбиши мунавварфикрии Бухороро мавриди таҳлил қарор бидиҳад ва натиҷагирӣ кунад.

Панҷум ин ки шахсияти устод Айнӣ, замон ва ҷунбишҳои маорифпарварию ҳаракатҳои мунавварфикрии даврони ӯ, бо он ки зиёд пажӯҳиш шудаанд, ҳанӯз ба таҳқиқ ва пажӯҳиши ҷиддӣ ниёз доранд ва ин нуктаро аз суҳбати ихтисосии коршиноси масоили иҷтимоӣ ва фарҳангӣ Нозим Нурзода дарк кардан мумкин буд. Ба сухани дигар, шинохтани ҷараёни мунаварфикрии миллӣ, ки дар раъси он устод Айнӣ қарор дошт, кори на як рӯзу ду рӯз, балки кори ҳамарӯзӣ ва ҳамасолист.

Шашум ин ки дар шароити имрӯзӣ, ки садҳо ва ҳазорон хатарҳо давлат ва ҷомеаи тоҷикиро таҳдид мекунанд, арзёбии илмӣ ва ихтисосии ҳаракати мунавварфикрии миллӣ, ки дар осори устод Айнӣ, минҷумла рисолаи ҷиддии ӯ “Таърихи инқилоби фикрӣ дар Бухоро” хеле хуб инъикос ёфтааст, талаботи замон мебошад.

Ҳафтум ин ки тавассути барномаҳои телевизионӣ ва радиоӣ таблиғ ва ташвиқи шахсияти устод Айнӣ, фидокориҳои ӯ дар самти танвири фикрӣ, бедории иҷтимоӣ ва билохира рушди фарҳанги тоҷикӣ амри зарурист. Дар ин самт барномаи “Фарҳанги

муосир”-и Муассисаи давлатии “Телевизиони Сафина” рисолати худро бомуваффақият иҷро карда истодааст. Аз ҷониби дигар, дар доираи барномаҳои алоҳидаи телевизионӣ метавон масъалаи мунавварфикрии миллиро ҷиддӣ пайгирӣ кард ва бо ҳузури пажӯҳишгарони дигар атрофи симоҳои мондагори ҳаракати мунавварфикрии миллӣ суҳбату гузоришҳои ҷолиби телевизионӣ омода ва пахш намуд.

АДАБИЁТ

1. Айнӣ, С. Акнун навбати қалам аст. Ҷилди 1/ С. Айнӣ. – Душанбе: Ирфон, 1977. – 478с.
2. Айнӣ, С. Акнун навбати қалам аст. Ҷилди 2/ С. Айнӣ. – Душанбе: Ирфон, 1978. – 464с.
3. Айнӣ, С. Ёддоштҳо/ С. Айнӣ. – Душанбе: Сарредаксияи илмии Энслопедияи миллии тоҷик, 2009. – 680с.
4. Айнӣ, С. Куллиёт. Ҷилди 1/ С. Айнӣ. – Сталинобод: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1960. – 346с.
5. Айнӣ, С. Куллиёт. Ҷилди 6/ С. Айнӣ. – Душанбе: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1962. – 414с.
6. Айнӣ, С. Куллиёт. Ҷилди 7/ С. Айнӣ. – Душанбе: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1962. – 646с.
7. Айнӣ, С. Намунаи адабиёти тоҷик/ С. Айнӣ. – Душанбе: Адиб, 2010. – 488с.
8. Барномаи «Фарҳанги муосир» МД “Телевизиони Сафина” аз 14.04.2018, соати 08:[30]
9. Гулмуродзода, П. Пурсиш ва посух/ П. Гулмуродзода. – Душанбе: Нашриёти «ЗИНАТ», 2012. – 132с.
10. Нуров Н. Айнӣ ва маорифпарварии миллӣ. //Ҷумҳурият №109 (22931) 07.06.2016. – С.3.
11. Нуров Н. Зиёӣ ва рисолатмандии иҷтимоӣ. //ИмрӯзNews №60 (1257) 08 июни соли 2016. – С.V1.
12. Нуров Н. Устод Айнӣ – маорифпарвари миллӣ. //Омӯзгор №24 (12040) 10 июни соли 2016. – С.7.
13. Нуров Н. «Ёддоштҳо»-и устод Айнӣ аз диди имрӯз. //Адабиёт ва санъат №25 (1840) 23 июни соли 2016. – С.14.
14. Шакур, М. Садриддин Айнӣ равшангари бузурги таърих / М. Шакурӣ. – Хуҷанд: Нури маърифат, 2001. – 106 с.

“АЙНӢ ВА МУНАВВАРФИКРӢ” ДАР ДОИРАИ БАРНОМАИ ТЕЛЕВИЗИОНИИ “ФАРҲАНГИ МУОСИР”-И МУАССИСАИ ДАВЛАТИИ “ТЕЛЕВИЗИОНИ САФИНА”

Таърих гувоҳи он аст, ки миллати тоҷик фарзандони хирадманду фарзонаро дар оғӯши хеш парваридааст, ки ҳар яки онҳо номи миллату ҳувияти миллиро дар арсаи байналмиллалӣ баланд бардошта, барои бедориву аз ҷаҳолат баровардани мардум ва ба рӯшанфикриву босавод гардидани миллат саҳми арзандае гузоштаанд. Яке аз чунин фарзандони шинохтаи миллати тоҷик шоир, нависандаи забардаст, таърихнигор, олим, сардафтари адабиёти муосири тоҷик Садриддин Айнӣ мебошад, ки зиндагии басо талху сангинро аз сар гузаронида, аз таҷрибаи рӯзгор ҳамчун нависандаи боистеъдод асарҳои ҷолибе офарид ва барои миллати тоҷик хидмати босазое кард. Баррасии ҳаёт ва фаъолияти эҷодии С. Айнӣ ҳамчун мутафаккир ва равшанфикр бори дигар хонандаро ба зиндагонии сангин ва фоҷианоки нависанда ошно месозад, номбардори адабиёти муосири тоҷик ва забони ноби тоҷикӣ бо заҳмату талошҳояш дар таърихи халқи хеш ҳамчун фарзанди фарзонаи миллат шинохта шудааст. Имрӯз зарурати омӯзиш, таҳқиқ ва таблиғи андеша ва шахсияти чеҳраи тобноки адаб ва фарҳанги тоҷик устод Айнӣ пеш омадааст ва бо таваҷҷуҳ ба ин, Муассисаи давлатии “Телевизиони Сафина” дар доираи барномаи “Фарҳанги муосир” бахшида ба 140 солагии ин фарзанди фарзонаи тоҷик дар таърихи 14 апрели соли 2018 барномаеро дар мавзӯи “Айнӣ ва мунавварфикрӣ” бо ҳузури ходими калони илмии Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон Нозим Нурзода пешниҳод намуд, ки паҳлуҳои гуногуни шахсият ва замони устод Айни матраҳ гардид. Ба сабаби он ки барнома мақбули бинандагон гардида буд ва аз тамоми шабакаҳои телевизионӣ бозпахш шуд.

Калидвожаҳо: Айнӣ, барномаи телевизионӣ, мутафаккир, равшанфикр, олим, таърихнигор, барнома, мунавварфикрӣ

«АЙНИ И ПРОСВЕТИТЕЛЬСТВО» В РАМКАХ ТЕЛЕВИЗИОННОЙ ПРОГРАММЫ «СОВРЕМЕННАЯ КУЛЬТУРА» ГОСУДАРСТВЕННОГО ТЕЛЕВИДЕНИЯ «ТЕЛЕВИДЕНИЕ САФИНА»

История свидетельствует о том, что таджикский народ воспитал своих мудрых детей в духе национальной гордости, каждый из которых поднял имя нации и национальный менталитет на международной арене. Одним из таких известных сынов таджикской нации является поэт, писатель, историк, ученый, основоположник современной таджикской литературы Садриддин Айни, который пережил весьма горькую и весьма тяжелую жизнь, из своего жизненного опыта талантливый писатель создал интересные произведения и сделал многое для таджикского народа. Рассматривая жизнь и творческую деятельность С. Айни, как мыслителя и интеллигентной личности, читатель еще раз знакомится с его тяжелой и трагической жизнью, основоположник современной таджикской литературы

и достойный представитель чистого таджикского языка благодаря своему труду и усилиям в истории своего народа известен как мудрый сын нации. Сегодня возникла необходимость в изучении, исследовании и пропаганде идей и культурной личности таджикского поэта - Устода Айни, и с учетом этого, государственное учреждение “ТВ Сафина” в рамках передачи “Современная культура” 14 апреля 2018 года представила программу на тему “Айни и просветительство”, посвященная 140-летию этого выдающегося таджикского сына с участием старшего научного сотрудника Академии наук Республики Таджикистан Нозима Нурзода. В ходе передачи были выявлены различные аспекты личности и эпохи Устода Айни. Программа была хорошо воспринята зрителем и транслировалась по всем телевизионным каналам.

Ключевые слова: С. Айни, телевизионная программа, поэт, произведения, основоположник, зритель, трансляция.

"AINI AND ENLIGHTENMENT" IN THE FRAMEWORK OF THE TV PROGRAM "MODERN CULTURE" OF THE STATE TELEVISION "SAFINA»

The history is a witness of that, tajik people has grew up wise men which each of them raised a name of nation and national individuality in worldwide arena and contributed for awaken of ignorance of people and their clear mind and literacy. One of such well known son of Tajik nation, great writer, historian, scientist, the founder of modern Tajik literature is Sadriddin Ayni which has spent a hard life and has written a wonderful literary works by his life experience and served a lot to tajik nation. Considering the life and activity of Sadriddin Ayni as the thinker and educated man, once again acquaintance to the readers about a hard life of master and became known as a worthy of modern tajik literature as well as tajik language. Today, there is a need to study, research and promote the idea and personality of the bright figures of Tajik literature and culture, Professor Aini and in this regard, the State Enterprise TV Safina within the framework of the program “Contemporary Culture”, dedicated to the 140th anniversary of this Tajik child, on April 14, 2018, with the participation of Senior Research Fellow of the Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan Nazim Nurzoda suggested that various aspects of personality and time of the teacher were known. Due to the fact that the program was approved by the audience and it was re-broadcast on all television networks.

Keywords: S. Aini, TV program, poet, works, founder, viewer, broadcast.

Сведения об авторе: ***Ҷамшед Давлатов*** **–** магистр второго курса Института языка и литературы имени А.Рудаки Академии Наук Республики Таджикистан, тел: **988 53 52 57, 901 30 03 94**

Information about the author: ***Jamshed Davlatov*** –the second course graduate student of the Institute of language and literature named after A. Rudaki of the Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan, tel: **988 53 52 57, 901 30 03 94**

СЕРМАЪНОИИ ВОЖАИ «ОМАДАН» ВА РОҲҲОИ СЕРМАЪНО ШУДАНИ ОН ДАР АШЪОРИ РУСТАМИ ВАҲҲОБ

Ҳусейни Нурмаҳмад
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Ҷамъи калимаҳои мустақилмаъной забон аз бобати ифодаи маъноҳои луғавӣ якмаъно (моносемӣ) ва сермаъно (полисемӣ) мешаванд. Мааъноҳои луғавӣ ё мафҳумии калимаҳо метавонанд аз як бештар бошанд.

Калимаҳои сермаъно ду ва зиёда аз он маъноҳои луғавиро ифода мекунанд. «Ҷиҳати муҳими калимаи сермаъно он аст, ки паҳлуҳои гуногуни ҳодисаҳои воқеиро дар шакли як калима акс мекунад ва ҳамаи он маъноҳо ба ҳам алоқамандӣ доранд. Маъноҳои ҷудогонаи ин гуна калимаҳо дар назар ҳалқаҳои як занҷири муназзамро ба хотир меоваранд. Масалан, маъноҳои луғавии калимаи **дил** ҳамин гунаанд: 1. «қалб»: **дили инсон, дили мард**, 2. «меъда, шикам»: **дили гурусна, дили беҳузур**, 3. «фикр, андеша»: **дилу ният**, 4. «муҳаббат»: **дил доштан, дил додан,** 5. «ҷасорат»: **дилу гурда, дилу заҳра,** 6. «райъ, хоҳиш»: **дили сайру гашт»** [1, 37].

Дар байни маъноҳои луғавие, ки вожаи муайян дар ҳамнишинӣ бо вожаҳои дигар ҳосил мекунад, яке аз онҳо мақоми аввалият ё, ба истилоҳ, сарсилсилагиро дорад. Ба ин сабаб аст, ки он дар бештарини мавридҳо ҳамчун омили ба вуҷудоварандаи алоқаи мантиқиву шайии байни калима ва маъноҳои дигари он хидмат мекунад. Он маъно бо вижагиҳои умумиистеъмолӣ ва умумихалқӣ будани худ аз дигар маъноҳои ҳамон як калима фарқ карда, дар луғатҳои тафсирӣ ҳамчун маънои аввалиндараҷаи калима оварда мешавад. Одатан он маъно ва мафҳуми ифодакунандаи калимаи мушаххас бо ҳам мувофиқат мекунанд ва дар баробари номбар шудани қиёфаи овозии калима он мафҳум зуд пеши назар меояд. Чунончи, бо номбар кардани калимаи **даст,** пеш аз ҳама, маънои «узви бадани инсон» фаҳмида мешавад.

Маънои аввал ё аввалиндараҷаи калима дар сарчашмаҳои забоншиносӣ бо номҳои гуногун зикр ёфтааст. Онро бо истилоҳи асосӣ, аслӣ, умумӣ, номинативӣ, денотативӣ, узуалӣ ва амсоли инҳо ном бурдаанд. Ба назар чунин мерасад, ки мавҷудияти истилоҳоти гуногун дар ифодаи маънои аввалиндараҷаи калима аз мавқеъҳои гуногуни муҳаққиқон, ки ба муайян кардани табиати забонии маънои луғавӣ камар бастаанд, шаҳодат медиҳад. Ҳангоми тасвири ҳолати синхронии маъноҳои луғавӣ он барҳаҚ маънои асосӣ номида шудааст, аз нуқтаи назари инкишофи таърихӣ маънои аслӣ ном гирифтааст, аз бобати вазифаҳои дар забон доштааш номинативӣ номида шудааст ва монанди инҳо. Ба ин тариқа, гуногунии истилоҳот дар ифодаи ин маънои луғавии калима аз мавқеъҳои мухталифи муҳаққиқон дарак медиҳад, ки ин мавқеъҳо набояд бо ҳам омехта карда шаванд.

Калимаи **омадан** дар забони тоҷикӣ серистемол буда аз ҷиҳати маъно таърихи хело қадимаро бозгӯ намуда, марҳилаҳои гуногуни таърихиро аз сар гуаронидааст, ки метавонем такя ба фарҳанги **порсии (пошнг)** намоем. Дар он қарнҳо истифодаи ин калима роиҷ буда, қариб ки то замони мо бетағйир мондааст.

Чунончи **[amadan] расидан, намудор шудан, нишон дода шудан, дар паҳлавӣ [amatan] омадан** дигаргуншудаи вожаи авестоӣ **a-vi-i** мебошад.

Шаҳриёр гӯяд:

Нушдоруе бад аз марги Суҳроб **омаде,**

Санги дил ин зутар мехости, ҳоло чаро.

Дар Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ (ФТЗТ) чунин тафсир шудааст: ОМАДАН آمدن 1. **ба ҷое ворид шудан, ба ҷое расидан**; муқоб рафтан. 2. **расидан.** 3. **фаро расидан**. 4. **шудан**; лозим омадан, наздик омадан, дучор омадан, ҷамъ омадан. 5. Бо исмҳои маънӣ омада, **воқеъ шудани ҳолате ё ҳодисаеро мефаҳмонад;** гиря омадан, ханда омадан, раҳм омадан, қаҳр омадан; **рост омадан** а) дучор шудан, вохӯрдан (бо касе); б) **мувофиқ омадан**, муносиб воқеъ шудан; шинам омадан ба қаду басти касе зебидан, мувофиқ омадани либосе; **ба миён омадан** пайдо шудан, сар шудан; ба кор омадан даркор шудан, мавриди истифода қарор гирифтан; **ба дунё омадан** таваллуд ёфтан, зоида шудан, пайдо шудан, ба вуҷуд омадан; **ба об омадан** обталаб шудан; **барф омадан** ба бориш сар кардани барф; **ба ҳам омадан** пайвастан, пайваст ёфтан, сиҳат шудани ягон ҷароҳат; **хуш омадан** (-и коре, чизе) писанд будан, форидан; **хоб омадан** майли хоб пайдо шудан; **ба забон омадан** гап задан, ба гапзанӣ сар кардан, гап мезадагӣ шудан; **ба худ омадан** ҳушёр шудан, аз беҳолӣ хориҷ шудан; **ба ҷон омадан** дар тангӣ мондан, танг шудан, ҷон бар лаб расида; **ба сар омадан** воқеъ шудан; ба ёд омадан ба хотир расидан; аз даст омадан қудрати иҷрои кореро доштан, тавонистан, қодир будан; ба ҷӯш омадан ғалаён кардан (об); **хуш омадан** иборае, ки вақти қабули меҳмон мегӯянд [4. 28].

Вожаи омадан, чунонки аз тафсираш бармеояд, дорои маъноҳои зиёди иловагӣ мебошад. Калимаи мазкурро бо ҳамаи маъноҳояш дар ашъори Рустами Ваҳҳоб дучор омадан мумкин аст. Чунончи дар байти зерин вожаи мазкур маънои «дида шудан, ба назар расидан»-ро додааст:

Басе дахма низ **омад,** аз ин диёр,

Ки онҷо ниёяш буд, инҷо нигор (21)

Яъне дар ин диёр дахма (гӯр, қабр)-ҳое ба назар мерасиданд, ки ҳам дар онҳо бобоён ва ҳам ҷавонон ва хешутаборон хобанд. Ин маъно дар луғатҳо сабт нашудааст.

Гандум **ба ҷаҳон** ба ҳифзи ҷон **омадааст,**

Ҳар дона ба ҷавшану синон **омадааст** (240).

Дар байти боло калимаи таҳти назари мисраи аввал маънои «пайдо шудан, рустан»-ро медиҳад ва дар мисраи дуюм «ҳузур кардан»-ро ифода мекунад.

Дар байти поён бошад калимаи зери назар ба маъноҳои «фуромадан» ва «боло баромадан»-ро соҳиб шудааст:

Рӯзи фуруд **омадан**и фарвар,

Рӯзи фароз **омадан**и ҷон аст (33);

Вожаи «омадан» дар ашъори Р. Ваҳҳоб доира ва дараҷаи васеи истеъмолро касб кардааст. Аслан ин калима ба қатори луғати умумиистеъмол дохил мешавад ва яке аз хусусиятҳои ин қабил калимаҳо ин сермаъно будани онҳо аст. Доираи ҳамнишинии ин вожа хеле густурда аст, аз ин ҷиҳат он соҳиби маъноҳои иловагии гуногун шудааст, ки инро дар ашъори шоири мазкур мушоҳида намудан мумкин аст. Ба ғайр аз маъноҳои дар боло зикршуда вожаи «омадан» маъноҳои зайлро касб менамояд:

а) «омадан, вориди маконе шудан; муқобили рафтан»:

Зи куҷо **омадаам**, боз куҷо хоҳам рафт?

Зи худо **омадаам**, сӯи Худо хоҳам рафт.

Пок аз кинаву тазкиру риё омадаам,

Пок аз кинаву тазкиру риё хоҳам рафт (42);

б) «падидор шудан, намудор шудан, ба вуҷуд омадан»:

Чу ёд орам зи «кабкони беозор»,

Манучеҳри падид **омад**, ба гуфтор (52);

в) «ба кор омадаи касе ё чизе»:

То он, ки туро ба кор **оям** рӯзе,

Бо душманони даҳр мувосо кардам (204);

г) «ба маънои садо омадан аз чизе»:

Зи Албурзи вуҷуди ман садои наъли Рахш **омад**,

Нидо **омад**, ки **меояд**, ба гоҳи нав Каёни ман (39);

Дар баён кардани ҳолати имрӯзаи маъноҳои луғавии вожаи **омадан** «ба ҷое расидан, ба ҷое ворид шудан» маънои асосӣ башумор рафта ва маъноҳои боқимонда ба маъноҳои иловагӣ ҷудо карда мешавад. Маъноҳои иловагии луғавӣ давоми мантиқии маънои асосӣ мебошанд. Дар онҳо аломатҳои гуногуни маънои асосӣ, паҳлуҳои мухталиф ва нишонаҳои фарқноки он инъикос меёбанд. Равобити байни маъноҳои гуногуни вожаҳои сермаъно маҳз дар ҳамин хосияти онҳо зоҳир мегардад. Инро дар занҷири маъноҳои калимаи баръало мушоҳида кардан мумкин аст. Вожаи **омадан** маъноҳои зайли ба ҳам алоқамандро баён карда метавонад:

1. **расидан, фаро расидан:**

Ба ҳарфи душманон марав агар, ки дуст дориям,

Баҳор **мерасад,** биё, ки бе ту бебаҳориям (124).

2. **«ба танг омадан»:** малул шудан, дилгир шудан:

Ин шаби ҳиҷрон ба сар **омад** ба сар,

Ман надорам тоқати ҳаҷри дигар (30);

3**. «фуруд омадаи чизе ё касе»:**

Аз куҷо **меояд** ӯ ҳаргиз надорад ёд,

Дар куҷо бояд фуруд **омад,** намедонад (166);

Сухан аз осмон фуруд **омад,**

Боз бояд ба осмон бурд (174);

4. **«Ба рағбат омадан»**

Шукӯҳи Хусравим **омад,** ки дар каф Ҷоми Ҷам дорам,

Навои Борбад **омад,** чу ганҷи шойгони ман (39);

Маъмулан маъноҳои иловагии дарачаи дуюм, сеюм ва монанди инҳо бо номи тобишҳои маънои маъруфанд ва дар луғатҳои тафсирӣ ҳамчун чилваи ин ё он маънои иловагии калима оварда мешаванд.

Умуман, сермаъноӣ, чунонки дар аксари маводи таълимию илмӣ асосан хоси исм ва сифат нишон дода шуда, мисолҳо низ танҳо бо ин ҳиссаҳои нутқ дода шудааст, ба дигар ҳиссаҳои нутқ, хосатан ба феъл низ хос будааст. Дар мисоли калимаи «омадан» ва таҳлили он маълум гардид, ки ин вожа сермаъно буда, шоир Рустами Ваҳҳоб қариб аз ҳамаи маъноҳои мустаъмали он истифода намудааст.

АДАБИЁТ

1. Маҷидов Ҳ. Забони адабии муосири тоҷикӣ. Луғатшиносӣ. – Душанбе, 2007. – 248 с.
2. Муҳаммадиев М., Талбакова Ҳ., Нурмаҳмадов Ю. Лексикаи забони адабии ҳозираи тоҷик.– Душанбе, 1997.– 189 с.
3. Рустамов А. Умумият ва тафовути омонимия ва полисемия. // Масъалаҳои забоншиносӣ.– Душанбе: Дониш, 1983.– С. 46– 53.
4. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. –Душанбе, с. 2008. –Ҷ. 2. –949 с.
5. Ваҳҳобиён Р. Салом (маҷмуаи ашор) – Душанбе: Адиб, с. 2015. 256 с.
6. Муин М. Фарҳанги форсӣ. – Теҳрон, с. 1353ҳ. - Ҷ. 1. - 1672 с.
7. Баҳроми Ф. Фарҳанги паҳлавӣ. – Теҳрон, с. 1335 ҳ. - Ҷ. 1. – 519 с.

СЕРМАЪНОИИ ВОЖАИ «ОМАДАН» ВА РОҲҲОИ СЕРМАЪНО ШУДАНИ ОН ДАР АШЪОРИ РУСТАМИ ВАҲҲОБ

Дар мақола сухан дар бораи яке аз ҳодисаҳои луғавии забон – сермаъноӣ меравад. Сермаъноии луғавӣ дар забоншиносии тоҷикӣ то дарачае таҳқиқу баррасӣ гардида бошад ҳам, боз паҳлуҳои дигари баҳспазире дорад, ки дар корбурди вожаи мушаххасе хосатан дар осори бадеӣ муайян мегарданд. Аз ин ҷиҳат дар мақола калимаи «омадан» ва доираи ҳамнишинию мавридҳои истифодаи он дар ашъори шоири шинохтаи тоҷик Рустами Ваҳҳоб таҳти омӯзишу баррасӣ қарор гирифтааст. Муқаррар шудааст, ки «омадан» ғайр аз маъноҳои маъмул зери қалами шоир маъноҳои дигареро соҳиб гардидааст, ки дар эҷодиёти кам адибон ба назар мерасанд.

Калидвожаҳо: сермаъноӣ, омадан, маънои асосӣ, маъноҳои иловагӣ, доираи ҳамнишинии луғавӣ, ашъор, Рустами Ваҳҳоб.

ЗНАЧЕНИЯ СЛОВА «ОМАДАН» (ПРИХОДИТЬ) В ПОЭЗИИ РУСТАМА ВАҲҲОБА

В статье рассматривается одно из важнейших проблем семасиологии– многозначности (полисемия) в лице одного слова. Сама проблема лексической многозначности в таджикском языкознании всегда находится в центре внимания лингвистов. В настоящей таджикской лингвистике существуют много спорных нерешенных проблем, которых можно решать только в контексте. На примере слова «омадан» (приходить) в текстах поэзии известный таджикский поэт – Рустама Ваххоба выясняется, что это слово, как и другие многозначные слова, на ряду со своим основным (прямим) значением имеет переносные (образных) значения. Многозначность слов проявляется только в контекстах, вне связи с другими словами глагол «омадан» (приходить) воспринимается лишь с одним, основным значением – «дойти куда-либо». Лишь употребление этого слова в текстах поэзии Р. Ваххоба раскрывает все богатство его значений, которые мало встречаются в поэзиях других поэтов.

Ключевые слова: лексическое многозначности, «омадан» (приходить), проблемы семасиологии, многозначные слова, основное значение, переносное значение, богатство значений.

THE MEANING OF THE WORD "OMADAN" (TO COME) IN THE POETRY OF RUSTAM VAHHOB

The article deals with one of the most important problems of semasiology– polysemy (polysemy) in the face of a single word. The very problem of lexical ambiguity in Tajik linguistics is always in the focus of linguists ' attention. In real Tajik linguistics, there are many controversial unresolved problems that can only be solved in context. On the example of the word "omadan" (to come) in the texts of poetry, the famous Tajik poet – Rustam Vakhkhoba, it turns out that this word, like other polysemantic words, along with its main (direct) meaning, has figurative (figurative) meanings. The polysemy of words is manifested only in contexts, without connection with other words, the verb "omadan" (to come) is perceived only with one, the main meaning – "to reach somewhere". Only the use of this word in the texts of R. Wahkhob's poetry reveals the richness of its meanings, which are rarely found in the poems of other poets.

Keywords: lexical polysemy, "omadan", problems of semasiology, polysemantic words, basic meaning, figurative meaning, richness of meanings.

Сведения об авторе: ***Курбонзода Хусен Нурмахмад*** – магистр второго курса факультета таджикской филологии ТНУ, Телефон: **550 05 16 77**

Information about the author: Kurbonzoda Husen Nurmakhmad – second-year graduate student of the faculty of Tajik Philology of TNU, Phone: **550 05 16 77**

СОХТИ МОРФОЛОГИИ ИСМ ДАР ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Давлатова З
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Ҳиссаҳои нутқ яке аз қисматҳои муҳимми грамматика мебошанд. Ба ин категорияи лексикӣ-грамматикӣ олимон диққат дода, калимаҳоро вобаста ба хусусиятҳои лексикиву грамматикиашон гурӯҳбандӣ кардаанд.

Калимаҳо ба маънои луғавии худ, бо категорияҳои грамматикӣ бо тарз ва типҳои калимасозии худ ба гурӯҳҳо ҷудо мешаванд, ки ҳар кадоми ин гурӯҳҳо ҳиссаҳои нутқ ном доранд. Ҳиссаҳои нутқ бо вазифаи дар ибора ва ҷумла доштаашон низ аз якдигар фарқ мекунанд. Ҳамин тавр, ҳар як ҳиссаи нутқ дар забони адабии тоҷик маънои лексикии хос, категорияҳои муайяни морфологӣ ва типҳои алоҳидаи калимасозӣ дошта, вазифаҳои маълуми синтаксисиро адо мекунад. Дар забони адабии тоҷик даҳ ҳиссаи нутқ мавҷуд аст: исм, сифат, шумора, ҷонишин, феъл, зарф, пешоянду пасоянд, пайвандак, ҳиссача, нидо ва мо дар ин мақолаи хеш дар бораи яке аз ҳиссаҳои номии нутқ-исм ҳарф хоҳем зад.

Исм – ҳиссаи нутқест, ки номи ашё (мактаб, об, ҳаво, дарахт, хона, саг,) ва мафҳумҳои ашёшуда (ғавғо, хониш, бадӣ, ақл)-ро ифода менамояд. Исм ба саволҳои чӣ?, чиҳо?, кӣ?, киҳо*?* ҷавоб мешавад. Исм ба вазифаи ҳамаи аъзои ҷумла меояд.

Исм дар забони тоҷикӣ ба гурӯҳҳои лексикӣ-грамматикии зерин ҷудо мешавад: а) исмҳои шахс ва ғайришахс; б) исмҳои ҷинс ва хос; в) исмҳои ҷомеъ; г) исмҳои конкрет ва абстракт. Ҳамаи ин гурӯҳҳо бо ҳам алоқаманд буда, хусусиятҳои умумӣ ҳам доранд ва ҳамчунин ба яке аз гурӯҳҳо дохил шудани гурӯҳи дигар имкон дорад. Ба таври мисол, исмҳои конкрет исмҳои шахсу ғайришахс, исмҳои хосу ҷинс ва исмҳои ҷомеъро дарбар мегиранд, исмҳои шахсу ғайришахс бошанд, исмҳои конкрету абстракт, хосу ҷинс ва ҷомеъро фаро мегиранд. Дар баробари ин, гурӯҳҳои лексикӣ-грамматикии мазкур аз рӯи хусусиятҳои хосашон аз якдигар низ фарқ мекунанд [2, с.90]

Вазифаи синтаксисии исм гуногун аст. Он дар ҷумла пеш аз ҳама вазифаи мубтадо ва пуркунандаро иҷро мекунад. Исм ба вазифаи пуркунанда асосан бо пешоянду пасоянд меояд. Исм ба вазифаи хабар низ зиёд истифода мешавад. Ҳангоми хабар шуданаш аксар бо бандакҳои хабарӣ ва феълҳои ёридиҳанда сурат мегирад. Муайянкунандаи соҳибӣ ва баёния асосан бо исм ифода мешавад: дили **модар**, хонаи **Ситора**, садои **булбул**.

Исм ҳамчун муайяншаванда бештар вомехӯрад. Исмро сифат, шумора, ҷонишин, ва сифати феълӣ ҳам муайян мекунанд. Мисол: **кӯҳи баланд, гули шукуфта, ошёнаи ҳафтум, писари ман.**

Исмҳо мувофиқи таркиби морфологияшон ба гуруҳҳои зерин ҷудо мешаванд: сода, сохта , мураккаб, омехта.

Исмҳои сода. Ба гурӯҳи исмҳои сода калимаҳои решагӣ дохил мешаванд: об, даст, санг, гул, хор, сар, дил ва ғайра [3, с.130].

Исмҳои сохта. Таркиби морфологии исмҳои сохта гуногун мебошад. Онҳо аз морфемаҳои зерин иборат шуда метавонанд: а) реша ва суфикс: **кор+гар, дӯст+ӣ, гул+зор**. б) реша ва префикс: **ҳам+соя, ҳам+роҳ**; в) префикс, реша ва суффикс: **ҳам+соя+гӣ, ҳам+роҳ+ӣ, но+дон+ӣ, бе+раҳм+ӣ, бо+интизом+ӣ**; префикс ва суффиксҳо зиёдтар ҳам омада метавонанд**: бе+ҳам+роҳ+ӣ** [3, с.134].

Исмҳои мураккаб. Исмҳои мураккаб гуногунсохтанд, онҳо метавонанд аз ду реша иборат бошанд: **сартарош, сарбоз**; дар шакли сохта омадани яке аз ҳиссаҳои калимаи

мураккаб низ мумкин аст: **донишҷӯ, лойхӯрак, мушгирак**; ҳар ду ҳиссаи калимаи мураккаб сохта шуда ва ҳам метавонанд: **сабзикорӣ**. Таркиби исмҳои мураккаб на танҳо дуто, балки аз он ҳам зиёдтар реша дошта метавонанд: **пахтачиндухтар.** [3; 134]

Исмҳои омехта. Исмҳои омехта аз ибора ва таркибҳои гуногун ба воситаи суффиксҳои калимасоз сохта мешаванд. Чунончӣ, исмҳои **шабнишинӣ, хонадаровӣ, тозакунӣ, мондашавӣ,** аз ибораҳои **шаб нишастан, хона даромадан** ва таркибҳои тоза кардан, монда шудан бо воситаи суффикси -ӣ сохта шудаанд [3, с.134].

Исм дар забони англисӣ ин ҳиссаи нутқ буда, барои муайян кардани ашё, андеша ё манзил, макон истифода мешавад. Ин аз калимаи лотинии “nomen” гирифта шуда, маънои “a name – ном”- ро дорад. Дар асл ҳамаи одамон дар бораи зарурати исм гап мезананд, ба монанди people (man – мард, artist – ҳунарманд), places (street – кӯча town – шаҳр), object (pencil – қалам, vase – кӯза),qualities (sorrow – хафагӣ, heroism – қаҳрамонӣ), substances (glass – шиша, copper – мис), measures (ounce – қатра, inch – дюйм), action (dancing – рақс кардан, swimming – оббозӣ кардан) ҳаминҳоро исм меноманд.

Исмҳои абстракт, ҳам исмҳои моддӣ *(nouns of substance)* ва ҳатто исмҳои хос бо суффикси ҷамъсозӣ *«-s (-es)»* омада метавонанд. Вале дар чунин ҳолат як андоза тафовути маъноӣ мушоҳида мешавад, ки онро мавриди таҳлили маънои шумораи ҷамъ нишон медиҳем. Аз ин рӯ, ҳангоми баррасии ин категория ба гурӯҳҳои алоҳида тақсим кардани исмҳо авлотар аст. Ба гурӯҳи якум исмҳое дохил мешаванд, ки ду шакли шумора дошта, яке ба воситаи морфемаи сифрӣ ва дигаре ба воситаи морфемаи мусбат *(-s, -es, -en, бадалшавии* овозҳо:*man - men)* сурат меёбад. Ба гурӯҳи дуюм чунин исмҳо дохил мешаванд, ки дар онҳо бевосита ду шакли ба ҳам мутақобил мавҷуд нест. Ин навъ исмҳо боз ба ду гурӯҳ ҷудо мешаванд:

1. Исмҳое, ки фақат шакли танҳо доранд, чунин навъи исмҳоро *Singular noun* меноманд:

а) исмҳои хос *(proper nouns)*: *Pavlov, Kamol, Sherzod;*

*б)*исмҳои муҷаррад*(abstract nouns)*: *peace, friendship, motherhood;*

в) исмҳои моддӣ *(nouns of substance)*:*water, air, sugar, oil;*

г) исмҳои ҷинсифард *(common unique nouns)*: *sun, moon,world, sky;*

ғ)исмҳои ҷомеъ *(collective nouns)*:*people , family, crew*;

д) номи мамлакатҳо: *England, India, Japan*.

2. Исмҳое, ки фақат шакли ҷамъ доранд, ин навъи исмҳоро *Plural noun* мегӯян:

а) номи предметҳо ба монанди :*scales, trousers;*

б) номи баъзе аз илмҳо:*phonetics, physics;*

в) номи баъзе аз бемориҳо:*typhlitis - тифлит*.

Хусусияти морфологии исм дар забони англисӣ: а) Исмҳо ду шумора доранд танҳо (singular) ва ҷамъ (plural): **(girl-духтар, girls-духтарҳо).**

б) Исмҳои хос (ва баъзе калимаҳо дар бораи исмҳои беҷон) ду шакл доранд:

- The common case (ҳолати умумӣ);
- The genitive case (ҳолати махсус);

Дар таҷрибаҳо мебинем, ки ҳолати махсус бо суффикси моделсозӣ забони англисӣ **-ess** сохта мешавад. Мисол:

Heir-heir-ess Tiger-tigr-ess

Actor-actr-ess Poet-poet-ess

Исм хусусияти синтаксисӣ низ дорад. Хусусияти синтаксии исм дар ҷумла субъекту объект ролӣ асосиро мебозад, аммо баъзан вақт аломат ва хабар низ истифода бурда мешавад. МИСОЛ:

The sun was rising in all his splendid beauty. (Dickens) (SUBJECT) [1, 20]

Troy and Yates followed the tourists. (Heym) (OBJECT) [1, 20]

Исм бо пешоянд, шояд бо аломат, пешояндҳои объективӣ ва зарфҳои моделӣ истифода шуда, сохта мешаванд. МИСОЛ:

To the left were clean panes of glass. (Ch. Bronte) (ATRIBUTE) [1, 20]

Сохти морфологӣ дар исм дар забони англисӣ. Ҳамоҳанги таркиботи морфологиро дар забони англисӣ мо аз се навъи исмҳоро бояд шинохт:

Simple (сода);
Derivative (сохта);
Compound (мураккаб);

Simple noun яъне исмҳои сода исмҳое мебошанд, ки бе воситаи суффиксу префикс сохта мешаванд. МИСОЛ: **chair-курсӣ, room-хона, map-харита, fish-моҳӣ, work-кор.**

Derivative noun яъне исмҳои сохта, исмҳое мебошанд, ҳосилшави элементҳоро таввасути суффиксу преффикс дида мебарояд. МИСОЛ: **reader, sailor, blackness, childhood, misconduct, inexperience.**

Compound noun (исмҳои мураккаб) исмҳое мебошанд, ки аз ду ва ё зиёда реша сохта шудааанд. Исмҳои мураккаб одатан задаи мантиқии худро доранд. Маънои исми мураккаб одатан гуногун аст бо маънои ҷузъҳо.

Исмҳои мураккабро чунин сохтан мумкин аст:

a) noun - stem + noun-stem: **appletree, snowball;**

b) adjective-stem + noun-stem: **blackbird, bluebell;**

c) verb-stem + noun-stem: **pickpocket;**

Исмҳои мураккаб ҳамчунин бо фразеологизмҳои омехта сохта мешаванд. Мисол: **forget-me-not, commander-in-chief.**

Артикл хоси исм мебошад. Ин воситае мебошад, ки дар забонҳо маъноҳои гуногунро ба вуҷуд меорад. Дар забони тоҷикӣ номуайянию ягонагиро ифода кунад, дар забони англисӣ бошад, ифодакунандаи категорияи муайнӣ ва номуайянӣ аст. Артикл танҳо хоси исм аст. Дар забони тоҷикӣ артикли “-е” аломати номуайянӣ (мактабе, кулбае, гуле) ва “-ро” аломати муайянию конкрет (китобро хондам) ифода мекунад. Дар забони англисӣ бошад се навъи артикл маҷуд аст: a, an артикли номуайянӣ ва the артикли муайянӣ.

a: a book, a pen, a pencil;
an: an umbrella, an egg;
the: the play, the dog;

Мисол агар мо дар забони англисӣ the play гӯем маънои бозиро дорад, агар to play гӯем маънои бозӣ карданро дорад. Дар ҳолати аввал исм, дар ҳолати дигар бошад феъл шуда омадааст.

АДАБИЁТ

1. В. Д. Аракина. Практический курс английского язык .- Москва, 2006, 431с.
2. В. Л. Каушанская, Р. Л. Ковнер, О. Н. Кожевникова, Е. В. Прокофьева, З. М. Райнес, С. Е. Сквирская, Ф. Я. Цырлина. A Grammar of the English language.-Москва, 2014, 382с.
3. Грамматикаи адабии ҳозираи тоҷик, ҷ.1. фонетика ва морфология. Душанбе 1967. -188 с
4. Грамматикаи забони тоҷикӣ, ҷ.1, Фонетика ва морфология. Китоби дарсӣ, барои мактабҳои олӣ. Сталинобод , 1956. -188с.
5. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Лексикология, фонетика ва морфология, ҷ.1. китоби дарсӣ барои факултетҳои филологияи мактабҳои олӣ. Душанбе 1973. -243 с.
6. Норматов М. Мукаддимаи забоншиносӣ. - Душанбе: Маориф, 2011.-252с.
7. Тони Русс. How to use Parts of Speech.-1999.-154с.
8. Эндрю Картер. Noun and Pronouns. - 2009.-120с.

СОХТОРИ МОРФОЛОГИИ ИСМ ДАР ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Мақолаи мазкур ба омӯзиши муқоисаи исм бо забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ бахшида шудааст. Қайд кардан зарур аст, ки сохти морфологии исм дар ин ду забон аз якдигар ба кулии фарқе надорад, вале дар забони тоҷикӣ ин мавзӯъ як дараҷа баландтар шарҳ ёфтааст. Вазифаи синтаксисии исм гуногун аст. Он дар ҷумла пеш аз ҳама вазифаи мубтадо ва пуркунандаро иҷро мекунад. Исм ба вазифаи пуркунанда асосан бо пешоянду пасоянд меояд. Исм ба вазифаи хабар низ зиёд истифода мешавад. Ҳангоми хабар шуданаш аксар бо бандакҳои хабарӣ ва феълҳои ёридиҳанда сурат мегирад. Муайянкунандаи соҳибӣ ва баёния асосан бо исм ифода мешавад: дили **модар**, хонаи **Ситора**, садои **булбул**.

Калимаҳои калидӣ: ҳиссаҳои нутқ, исм, тасниф, маъно, сохт, морфология, забони тоҷикӣ, забони англисӣ.

МОРФОЛОГИЧЕСКАЯ СТРУКТУРА ИМЕНИ СУЩЕСТВИТЕЛЬНОГО НА ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ.

Данная статья посвящена изучению сравнительных существительных на таджикском и английском языках. Следует отметить, что морфологическое строение существительного в этих двух языках не отличается друг от друга, но в таджикском языке этот предмет объясняется в большей степени. Синтаксическая функция существительного в таджикском языке отличается от английского. Он, в частности, выполняет задачу подлежащего и дополнительного. Имя существительное выполняет задачи сказуемого и используется с предлогами и окончаниями. Имя существительное часто используется в функции сообщения. Когда дело доходит до сказуемого, они часто используются с глаголами-связками и вспомогательными глаголами. Притяжательное местоимение и приложение в основном выражается именем существительным например, сердце матери, дом Ситоры, звон соловья.

Ключевые слова: части речи, имя существительное, классификация, значение, структура, морфология, таджикский язык, английский язык.

MORPHOLOGICAL STRUCTURE OF THE NOUN IN TAJIK AND ENGLISH

This article is devoted to the study of comparative nouns in Tajik and English. It should be noted that the morphological structure of the noun in these two languages does not differ from each other, but in the Tajik language this subject is explained to a greater extent. The syntactic function of a noun in Tajik differs from English. It, in particular, performs the task of subject and additional. The noun performs predicate tasks and is used with prepositions and endings. The noun is often used in the message function. When it comes to predicates, they are often used with copula verbs and auxiliary verbs. The possessive pronoun and app is mostly expressed by a noun such as a mother's heart, a Sitora's house, or the ringing of a Nightingale.

Keywords: parts of speech, noun, classification, meaning, structure, morphology, Tajik language, English language.

Сведения об авторе: ***Давлатова Зухро Абдуманноновна*** – магистр второго курса факультета таджикской филологии ТНУ, тел: **555 55 66 20**

Information about the author: ***Davlatova Zuhra Abdumanonovna*** – second-year graduate student of the faculty of Tajik Philology of TNU, Tel: **555 55 66 20**

БАЪЗЕ МУЛОҲИЗАҲО ДОИР БА УСЛУБИ НИГОРИШИ РЕКЛАМАҲОИ ШАБАКАҲОИ ТЕЛЕВИЗИОНИИ “ТОҶИКИСТОН” ВА “САФИНА”

Ҳикматова М.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Воситаи асосии пахши реклама дар замони муосир ВАО маҳсуб меёбад. Дар байни тамоми воситаҳои ахбори омма телевизион сарчашмаи аввалиндараҷаи инъикоси реклама ба ҳисоб меравад. Имрӯзҳо чи дар телевизионҳои давлатӣ чи дар телевизионҳои хусусии Тоҷикистон пахши реклама дар мадди аввал меистад. Агар гуйем, ки дар замони муосир даромади асосии телевизионҳои тамоми ҷаҳон, аз ҷумла телевизионҳои Тоҷикистон аз ҳисоби реклама ба даст оварда мешавад, хато намекунем.

Реклама дар телевизион чун анъана дарбаргирандаи асосии хабарҳои рекламавие аст, ки барои фарогирии доираи васеи истеъмолкунандагон мувофиқ гардонида шудааст.

Маркетологи машҳури амрикоӣ, профессор Ф. Котлер рекламаро чунин шарҳ медиҳад: “Реклама чун намоиш ва интиқоли ҳама гуна ғояҳои муздурикардашудаи ғайришахсии мол ва хадамоти фармоишгари аниқ фаҳмида мешавад” [6, с. 540]

Мушоҳидаҳои ҳамарӯзаи мо нишон медиҳанд, ки рушди батадриҷи паҳннамоии эълонҳои рекламавӣ дар телевизион аз самараи тиҷоратӣ доштани он гувоҳӣ медиҳад.

Қайд кардан зарур аст, ки рекламаи телевизионӣ вобаста ба хусусияти мол самаранок буда метавонад. Агар ба роликҳои рекламавии телевизионӣ нигоҳи касбӣ ва тадқиқотӣ карда шавад, мушоҳида мешавад, ки молҳои дар телевизион рекламашаванда нисбат ба молҳои дар газетаҳо рекламашуда фарқ мекунад.

Реклама давраи дуру дарози ташаккулро аз сар гузаронида бошад ҳам, моҳият ва мақсади худро гум накарда, баръакс, имрӯзҳо ҳамчун падидаи муосир тамоми соҳаҳои фаъолияти ҷамъиятиро фаро гирифтааст. Вобаста ба ин мавзӯъ А. Н.Мудров чунин нуқтаи назар пешниҳод мекунад, ки “реклама шакли махсуси фаъолиятест, ки тӯли тамоми давраҳои таърихӣ башариятро ҳамраҳӣ мекунад” [8, с. 15].

Дар замони муосир реклама яке аз ҷузъҳои асосии даромади телевизион маҳсуб мешавад. Дар телевизионҳои мо низ реклама зиёд пахш мешавад. қайд кардан зарур аст, ки таҳияи реклама масъулияти зиёдро талаб мекунад. Аксар рекламаҳое, ки тавассути телевизиони “Тоҷикистон” пахш мегарданд, ғалатҳои зиёди услубӣ доранд. Яке аз чунин намунаҳо рекламаи телевизиони “Тоҷикистон”, ки дар хусуси “Маркази табобати чинӣ” пахш мегардад, ғалатҳои имлоӣ ва услубӣ дорад. Масалан: “Шифохонаи табобати чинӣ барои *муолиҷаҳои* бемориҳои гуногун бо мутахассисони бо таҷрибаи *чиноӣ* даъват менамояд. Дар марказ барои муолиҷаи бемориҳои дарди *буғумҳои тамоми бадан,* сутунмӯҳраи гардан, фалаҷшавии дасту по, ревматроидни артрит, остреанекроз, витилиго, псорязм, экзема, хориш, алергия, донача дар рӯй, илтиҳоби прастата, варамшавии прастата, дошта натавонистани пешоб, номукаммал кор кардани майнаи сар, хотираи заиф, бедорхобӣ, истироб, ҳаяҷон, ҷоғар, варамшавии ғадуди сипаршакл, диабети қанд, фишорбаландӣ, ҳолати бади инсултӣ, бронхит, асма, римит, гаймарит, алергический римит, бемориҳои меъда, гостраинтериг, варами рӯда, диарея ва ба дигар намуди бемориҳо шароит фароҳам оварда шудааст. Инчунин, усулҳои *чиноии* табобати бемориҳои мардона, табобати ҳама гуна бемориҳо тавассути гиёҳҳои шифобахш низ дар ин ҷо ба роҳ монда шудааст.

Аллакай аз аввали пахши реклама, банду басти ҷумлаҳо ба назар бисёр дурушт менамояд. Ҷумлаҳои печ дар печ зиёданд, ки тамошобин ба дарку моҳияти онҳо на чандон сарфаҳм меравад. Забони реклама бояд содаю равон бошад, на душвору мушкилфаҳм. Аз тарафи дигар, ба назар чунин менамояд, ки таҳиягарони реклама дар интихоби воҳидҳои забон ба саҳлангорӣ роҳ медиҳанд. Ба ҷойи калимаи *“чиноӣ”* бояд калимаи *“чинӣ”* истифода мешуд. Калимаи *муолиҷа*ро дар шакли ҷамъ яъне *“муолиҷаҳо”* истифода бурдан низ чандон дуруст нест. “Муолиҷа” ҳеҷ гоҳ дар шакли ҷамъ истифода нашудааст, ин ғалати услубӣ сатҳу сифати рекламаро коҳиш додааст. Ғалати дигари ин реклама ҳангоми ном бурдани суроға мушоҳида мешавад. *Қафои диагностика* гуфтани нотиқ далели он аст, ки масъулони бахши рекламаи телевизионҳои давлатии мо масъулияти заруриро эҳсос намекунанд. Яъне онҳо диққат намедиҳанд, ки дақиқаҳои телевизионро бо пахши рекламаҳои пур аз хатову ғалат пурра намуда истодаанд. Албатта, имрӯзҳо реклама ҷузъи асосии даромади тамоми ВАО ва шабакаҳои иҷтимоӣ гаштааст, вале ин маънои онро надорад, ки мо ба услубу ғалатҳои имлоии он таваҷҷуҳ накунем. Чун дар телевизионҳо сухан дар бораи забони адабӣ ва коста шудани он дар байни ҷомеа сухан меравад, телевизион худ ҳуқуқ надорад, ки ҳатто ба хатои кучактарин ҳам бе эътиборӣ кунад, махсусан, телевизионҳои давлатӣ, ки оинаи забони адабии тоҷик маҳсуб меёбанд. Ба ҷойи калимаи *“қафо”* калимаи зебо ва мувофиқи *“пушти”* истифода шавад, калимаи беҳтар мебуд. Ба ҳамагон маълум аст, ки дар болои бинои *“Диагностика”*, ки дар реклама зикр шуда гузашт, айни замон *“Маркази миллии ташхис”* навишта шудааст. Агар дар реклама ба ҷойи *“Қафои Диагностика”, “Паси Маркази миллии ташхис”* оварда мешуд, барои ҳалли масъала айни мудао мебуд. Баъзеҳо бар он ақидаанд, ки ин тарзе баён шудааст, ки ба халқ фаҳмо бошад, ин нодуруст аст, зеро агар ин нуқтаро ба назар гирем маҷбур мешавем, ки тамоми барномаҳои телевизиониро бо услуби шевагӣ ва ё омиёна манзури аудитория гардонем.

Сохт ва таҳияи рекламаҳои телевизионҳои давлатӣ низ чандон ба талаботи реклама ҷавобгӯянд. Қисми зиёди рекламаҳои телевизионҳои мо тарҷума шудаанд ва тарҷумаи сатҳии аксари онҳо дурушт ба назар мерасанд. Аниқтараш, садо ба видео мутобиқат намекунад. Яке аз чунин рекламаҳо мавриди таҳлили мо қарор гирифтааст, ин рекламаи чойи "Тесс" аст:

- *Анвар! Хӯш, дӯстон, мана чой. Бо ду даст роҳаттар.*
- *Телефонатро гузор.*
- *Раҳмат дошта истодаам.*
- *Акнун ассалом алейкум.*

Матни рекламаи мазкур чунон тарҷума ва банду баст гаштааст, ки дар сурати набудани навор ба он сарфаҳм рафтан мушкил аст. Агар ба нусхаи аслии видео, ки бо забони русӣ аст, таваҷҷуҳ кунем тамоман чизи дигар аст. Ба хусус ҷумлаҳои охири реклама ба таври таҳтулафзӣ тарҷума шудаанд, ки дар нусхаи аслии реклама маъноях ба ҳамон муҳити рекламае, ки омода гаштааст, мутобиқат наменамояд. Мисол: "Албатта мо бо ду даст тарафдори муошираті воқеӣ ҳастем ва ба он *ҷо шуданро оҳангҳои сабуки мевагии пуртаъми чойи сиёҳи "Тесс плеже" кумак мерасонанд. Тесс оғози зебои муошираті воқеӣ"*[1] Офаридани реклама дар хусуси мол ё маҳсулоте, ки талаботи асосии ҷамъият маҳсуб мешавад, бояд ба тамошобин чунон расонида шавад, ки тамошобин барои дубора дидани реклама интизорӣ кашад.

Реклама дар телевизион дар ҳолатҳои зерин истифода мешаванд:

- агар ширкат кӯшиши фавран зиёднамоии доираи истеъмолро дошта бошад;

- агар ширкат дар мӯҳлати кӯтоҳ азми ба бозори истеъмолӣ баровардани моли навро доша бошад;

- агар ширкат иқдоми ташкил кардани шабакаи мустақили тиҷоратӣ ё шабакаи хизматрасонии маиширо дошта бошад. Муҳимияти ин бо он асос меёбад, ки пахши рекламаи ширкат ва моли он дар телевизион, ин худ далели пуркудратии рекламадиҳандагон аст. Чунки арзиши рекламаи телевизионӣ нисбат ба дигар рекламаҳо зиёдтар буда, на ҳамаи ширкатҳо имконияти истифодаи онро пайдо мекунанд. Ғайр аз ин мунтазам пахшнамоии реклама дар телевизион сатҳи боварии мизоҷонро баланд мебардорад.

Реклама хоси иттилоот нест, ҳарчанд вазифаҳои онҳо ба ҳам наздиканд. Ҳар ширкате, ки кафили ҳар гуна барномаи иттилоотист, ҳуқуқи онро харидан ва тафтиш кардан надорад.

Намоишҳое ҳастанд, ки ба предмети бебаҳс бахшида шудаанд. Соҳибони ин гуна барномаҳо инро дар вақти дилхоҳ намоиш дода метавонанд, аммо ҳаққи ба мазмуни барнома дахолат карданро надоранд.

Аудиторияи телевизион ниҳоят зиёд аст, ҳар яке аз онҳо талаботу завқи худро дорад, ҳангоми иттилои пешниҳодшуда тамошобин ба худ аз ҳама чизи зарурро гулчин карда мегирад. Дар баробари ин бояд иттилои пешниҳодшуда кӯтоҳ ва бар зами кӯтоҳӣ бояд нуқтаи асосӣ дар вақти муайян ба таввачуҳи бинанда расонида шавад. Яъне реклама низ як навъ иттилоъ аст, ки он талаботи мардумро ба ин ё он маҳсулот қонеъ мегардонад.

Мушоҳидаҳо нишон медиҳанд, ки рекламаи имрӯзаи телевизионҳои Тоҷикистон дар сатҳи начандон баланд қарор доранд. Сатҳу сифати рекламаҳои мо ниҳоят коста аст, ки ин ба таъби бинандаи нуқтабин бад мерасад. Ба ҳамагон маълум аст, ки дар телевизионҳои мо реклама зиёд пахш мешавад. Махсусан рекламаҳо дар хусуси маҳсулоти доруворӣ нисбат ба дигар рекламаҳо зиёданд. Бештари тамошобинон имрӯзҳо телевизионҳоро **"Аптекаи рақами 1"** меноманд, ки ин бамаврид аст, зеро тавре ки дар боло зикр намудем, қисми зиёди эфири рекламавиро пахши рекламаҳо дар хусуси доруворӣташкил медиҳанд. Инчунин дар хусуси доруҳое, ки барои кирми меъда,

[1]Тесс плеже// Телевизиони Тоҷикистон.

рӯдаанд зуд – зуд пахш мегарданд, новобаста аз вақт ва замони муайян. Масъулони бахши рекламаи телевизионҳои мо бояд як нуқтаро ба назар гиранд, ки чунин рекламаҳо ҳангоми хӯрокхӯрӣ ба оддитарин қоидаҳои этика халал ворид мекунанд. Яъне пахши чунин рекламаҳо бояд тавре ба роҳ монда шавад, ки ба замони хӯрокхӯрӣ рост наояд.

Масъулони телевизионҳои моро зарур аст, ки рекламаҳои пахшменамудаашонро ҳамаҷониба мавриди таҳлилу баррасӣ қарор диҳанд, зеро имрӯзҳо аксари рекламаҳои телевизион дар сатҳи на чандон мувофиқ қарор доранд. Табиист, ки ширкатҳои бузург тарғиби маҳсулоти худро бар зимаи телевизионҳое, ки тамошобини зиёд доранд, мегузоранд. Аммо агар рекламаҳо ба талабот ҷавобгӯ набошанд, тамошобин ҳангоми пахши он ба дигар шабака мегузаранд. Ҳамин тавр на маҳсулот харидори худро пайдо мекунаду на телевизион онро ба мардум ба таври зарурӣ бурда мерасонад.

Телевизион маҳсулоти ширкатҳои бузурге, ки барои пахши рекламаҳояшон маблағи зиёд пардохт намудаанд, ҳамеша ҳангоми намоиш додани барномаҳои хуб пахш менамоянд. Ин маънои онро дорад, ки телевизион барои пахши реклама аз тарзу усулҳои худ истифода мекунад ва медонад, ки дар раванди кадом барнома рекламаро пахш намоянд. Телевизионҳои давлатӣ нисбат ба телевизионҳои хусусӣ бояд масъулияти зиёдтаре бар дӯш дошта бошанд, ҳама чизе, ки қобили қабул нест, набояд пахш намоянд. Албатта, бояд дар назар дошт, ки телевизион барои пахши реклама даромади хуб ба даст меорад, вале ин маънои онро надорад, ки рекламаҳои бесифат манзури тамошобинон гардад. Инчунин ширкатҳое, ки мехоҳанд, маҳсулоташон зуд ба бозор барояд ин нуқтаро ба назар гиранд. Яъне бояд маҳсулоташонро чунин реклама намоянд, ки мардумро мутаваҷҷеҳи худ намоянд. Дар реклама тамоми беҳбудиҳову бартариятҳои маҳсулоташонро ёдовар шуда онро дар сатҳи баланд сабт намуда ва баъдан ба тамошобин пешкаш намоянд.

АДАБИЁТ

1. Бове К. Современная реклама – Москва, 1995. – 704 с.
2. Варакута С. А. Связи с общественностью – Москва, 2009 – 207с.
3. Васильев Г. А, Поляков Г. А. Основы рекламы. – Москва, 2009 – 414 с.
4. Джураева М.Р. Коммуникативно-прагматический анализ устойчивых формул общения в СМИ Таджикистана. – Душанбе: Алвон, 2017 – 212с.
5. Кафтанджиев Х. Тексты печатной рекламы. – Москва, 1995 – 127 с.
6. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи реклама”. – 23.05. 2003.
7. Мудров А. Н., Основы рекламы – Москва, 2008 – 397 с.
8. Ученова В. История рекламы – Москва, 1994 – 96 с.

Манбаъ:

1. Рекламаҳои телевизиони “Тоҷикистон”.
2. Рекламаҳои телевизиони “Сафина”.

БАЪЗЕ МУЛОҲИЗАҲО ДОИР БА УСЛУБИ НИГОРИШИ РЕКЛАМАҲОИ ШАБАКАҲОИ ТЕЛЕВИЗИОНИИ “ТОҶИКИСТОН” ВА “САФИНА”

Дар мақолаи мазкур муаллиф роҷеъ ба мавзӯъ, услуби нигориш ва нуқсонҳо, мулоҳизаронӣ намуда, мубрамияти таҳлили рекламаҳои дар шабакаҳои телевизионӣ пахшшавандаро таъкид менамояд. Дар заминаи баррасии баъзе рекламаҳои телевизионҳои **“Тоҷикистон”** ва **“Сафина”** муаллиф ба хулосае меояд, ки муаллифони аксари рекламаҳо ҳангоми таҳияи онҳо ба нозукиҳои забони тоҷикӣ, интихоби воҳидҳо ва ҷанбаъҳои услубии онҳо кам таваҷҷуҳ мекунанд. Аз ин рӯ, на ҳамаи рекламаҳои телевизинҳои тоҷик ба талабот ҷавобгӯянд.

Калидвожаҳо: телевизион, реклама, услуби забонӣ, таҳлил, таҳрир, тарҷума, банду баст, услуби пахш, пешниҳод, камбудӣ, бартарият, норасоӣ, “табобати чинӣ”, “тесс плеже” телевизиони “Тоҷикистон ва Сафина”.

НЕКОТОРЫЕ РАЗМЫШЛЕНИЯ ОТНОСИТЕЛЬНО СТИЛЯ ФОРМИРОВАНИЯ РЕКЛАМ НА ТЕЛЕКАНАЛАХ «ТАДЖИКИСТАН» И «САФИНА»

В этой статье автор обсуждает тему, стиль и недостатки, подчеркивая важность анализа и исследования телевизионной рекламы. Изучив некоторые рекламные объявления на телеканалов **«Таджикистан»** и **«Сафина»**, автор приходит к выводу, что авторы большинства рекламных материалов

уделяют мало внимания нюансам таджикского языка, выбору единиц и их стилистическим аспектам. Поэтому не все рекламные объявления на таджикском телевидении соответствуют требованиям.

Ключевые слова: телевидение, реклама, языковой стиль, анализ, редактирование, перевод, стиль вещания, презентация, недостатки, преимущества, недостатки, «китайская медицина», «тесс плеже», телевидение «Таджикистан и Сафина». \

SOME THOUGHTS ON THE STYLE OF FORMATION OF ADVERTISEMENTS ON THE TV CHANNELS "TAJIKISTAN" AND "SAFINA"

In this article, the author discusses the topic, writing style, and flaws, emphasizing the impotance of analyzing and researching television commercials. Having studied some advertisements on **"Tajikistan"** and **"Safina"** TV channels, the authore concludes that the authors of most advertising materials pay little attention to the nuances of the tajik language, the choice of units and their stylistic aspects. Therefore, not all advertisements on tajik TV meet the requirements.

Keywords: television, advertising, language style, analysis, editing, translation, broadcast style, presentation, limitations, advantages, "Chinese medicine", "tess pleasure", television "Tajikistan and Safina".

Сведения об авторе: ***Хикматова Моҳира Амоноиллоевна*** – магистр второго курса факультета журналистики Таджикског национального университета Тел: **905 05 56 88**

Information about the author: ***Hikmatova Mohira Amonoilloevna*** – second-year graduate student of the faculty of journalism of the Tajik national University Tel: **905 05 56 88**

ТАРҒИБИ ЭТИКАИ РАФТОРУ ГУФТОР ДАР БАРНОМАИ "ЭТИКЕТ"-И ТВ "ТОҶИКИСТОН"

Маҳмудов Р.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

"Этикет" дар телевизиони "Тоҷикистон" барномаест, ки масъалаҳои одоби рафор ва тарзи муоширатро дар соҳаҳои гуногуни ҳаёти иҷтимоӣ мавриди баррасӣ қарор медиҳад. Бинандаи зиёд доштани барнома худ гувоҳи он аст, ки баррасии мавзӯоти он миёни ҷомеа муҳим аст. Чанд барномае, ки мо ба риштаи таҳқиқ кашидем, аз вижагиҳои махсус бархурдор буданд. Бояд зикр кард, ки сохтори барнома барои ҷалби тамошобинон ниҳоят мусоид аст. Иштироки бевоситаи ровӣ дар мавзӯоти баррасишуда, фикру андешаҳои мутахассисон, саҳначаҳои ҷолиб омода намудан дар рафти барнома, ки онро боз ҳам диданӣ ва таъсирнок менамояд, аз масъулияти омодакунандагони барнома дарак медиҳад.

Мавзӯъҳое, ки дар барномаи "Этикет" баррасӣ гардидаанд, аз инҳо иборатанд: "Этикаи муносибат дар марказҳои истироҳатӣ ё худ одоби истироҳат", "Одоби муносибату муошират дар беморхона", "Риояи меъёрҳои одоб дар бозору мағоза", "Риояи меъёрҳои одоб дар кинотеатр" ва ба ҳамин монанд мавзӯъҳо пешкаши бинандаҳо мегарданд.

Қобили зикр аст, ки сабку услуби суханронии ровӣ низ дар барнома дар аксари мавридҳо ба меъёри забони тоҷикӣ ва талаботи қоидаҳои одоби муошират ҷавобгӯянд. Масалан, барномае, ки дар бораи "Этикаи муносибат дар марказҳои истироҳатӣ ё худ одоби истироҳат" аст, чунин шурӯъ мешавад: "Истироҳати хуб на танҳо тану ҷонро роҳату руху равонро оромӣ мебахшад, балки заминаи асосии муваффақиятҳои беназир дар ҳама паҳлӯҳои ҳаёт маҳсуб меёбад ва босамар гузаронидани вақт дар рӯзҳои истироҳатӣ дар бартараф намудани монеаҳо баҳри фатҳи қуллаи мақсуд кумак мерасонад. Вале, тамошобинони азиз, фаромӯш насозед, ки дар ҳама ҳолат риояи одоб ба манфиати кор аст, ҳатто ҳангоми истироҳат кардан низ моро зарур аст, чанд қоидаро риоя созем. Мо низ, аҳли эҷоди барномаи "Этикет", хоҳони онем, ки, бинандагони азиз, шумо ҳамеша муваффаку комёб бошед, ба ҳамин маънӣ барномаи навбатии "Этикет" маҳз ҳамин мавзӯъ, яъне "Этикаи муносибат дар марказҳои истироҳатӣ ё худ одоби

истироҳат” бахшида мешавад”[2]. Барномаи “Этикет” дар шароити кунунии мо бисёр муфид мебошад, зеро донистани қоидаҳои одоб дар ҷойҳои ҷамъиятӣ бисёр зарур аст. Барномаи “Этикет” бошад, аз рафторҳои бад бинандаро манъ карда, роҳҳои дурусти муомилаву муоширатро ба бинандаҳо меомӯзонад.

Масалан, дар яке аз барномаҳои “Этикет”, ки доир ба одоби муошират дар китобхона бахшида шудааст, ровӣ маҷмӯи қоидаву меъёр ва рафторҳоро дар китоб манзури бинанда намудааст. Дастандаркорони барнома ба хотири фаро гирифтани тамоми махсусиятҳои мавзӯи мазкур барномаро дар Китобхонаи миллии Тоҷикистон ба навор гирифтааст, ки ин раванд аз чанд ҷиҳат хубу ба мақсад мувофиқ аст. Албатта, масъалаи истифодаи китоб, ба китобхона рафтан, муошират бо китобдорон, риояи қоидаву одоб ҳангоми китобхонӣ ва ғайраҳо мавзӯъҳои алоҳидае ҳастанд, ки як нафар бояд дар худ фаро гирад. Аз ҳамин рӯ ровӣ, ки худ бевосита дар рафти иҷрои этикаи рафтору муошират дар баррасии мавзӯъ иштирок мекунад, бо амал ҳар яки онро нишон медиҳад. Дар оғози барнома ровӣ аввал ба бинанда чӣ тавр ба китобхона даромаданро меомӯзад. Минбаъд ровӣ дар бораи таърихи таъсисёбии китобхона маълумот дода, дар бораи сохти он ба бинанда мегӯяд: “Албатта, омадан ба китобхона озод аст ва бобати либоспушӣ низ дар ин самт маҳдудияте набояд бошад. Аммо риояи меъёр дар ҳама ҳолат хуб аст. Чун китобхона муассисаи фарҳангист, дар ин гуна маконҳо бояд ҳамчунон либосе ба бар карда шавад, ки боиси ба маърази диққати дигарон қарор додани шумо нагардад,”— мегӯяд ровӣ. Ҳамчунин барои таҳвияти андешаҳои худ баранда ба коршиносон мурочиат мекунад. Коршиносон низ дар навбати худ ба бинанда аз қоидаҳои одоби рафтор ба бинанда тавсияҳо медиҳанд.

“Тибқи муқаррароти олимон дар асри XXI се маротиба ва талаботи аҳолӣ ба он ҳафт маротиба афзудааст. Яъне, шумораи аҳолӣ нисбат ба талаботи обе, ки доранд, ду маротиба камтар аст. Миқдори талаботи солонаи об аз 60 то 120 километри кубиро ташкил медиҳад. Аз ин бармеояд, ки имрӯз ҷаҳони муосир аз нарасидани об ва махсусан оби нӯшокӣ эҳтиёҷи зиёд доранд. Салом, бинандагони азиз! Барномаи навбатии “Этикет” пешниҳоди шумост”. Бо ҳамин суханронии ровӣ барномаи дигари “Этикет” шурӯъ мешавад. Аз оғози барнома ва пешгуфтори баранда тамошобин аллакай пай мебарад, ки сухан сари кадом мавзӯст ва ровӣ бо гуфтаҳои худ чӣ мехоҳад. Ҳамин махсусият дар ҳама барномаҳои “Этикет” ба назар мерасад. Яъне, баранда бо як пешгуфтори хурд ба бинанда мақсаду ҳадафи худро бозгӯ мекунад. Аз ҷумла, дар ин барнома низ ровӣ аз одобу ахлоқ ва қоидаҳои истифодаи оби нӯшокӣ ба бинанда маълумот медиҳад. Чунон ки дар барнома гуфта мешавад: “Хушбахтона, мо – тоҷикон дар сарзамине зиндагӣ менамоем, ки дорои захираҳои обии бой, аз он ҷумла обҳои шифобахш, кӯлу дарёҳои нуқрафом ва чашмаҳои равону сероб аст. Ва агар имрӯз ҳар як шаҳрванди Ҷумҳурии Тоҷикистон нисбат ба истифодаи сарфакоронаи истифодаи об беаҳамиятӣ зоҳир созад ва берун аз фарҳанги истифодаи дурусти об пой ниҳад, паёмадҳои манфӣ барои мо метавонад, дошта бошад. Барномаи навбатии “Этикет” бошад, перомуни маҳз ҳамин масъала, яъне, фарҳанги истифодаи дурусти об пешниҳоди шумо мегардад”.

Ҳамин тавр, дар ҳар як барномаи “Этикет” доир ба як ҷанбаи фаъолиятҳои ҳаррӯзаи мо маълумоту маслиҳатҳои хубу муфассал дода мешавад. Метавон гуфт, ки саҳми барномаи “Этикет” дар тарғибу ташвиқи маҷмӯи одобу рафтори мо дар ҷойи кору ҷойҳои ҷамъияти бориз аст.

АДАБИЁТ

1. Азимов, А. Маҳорати журналистӣ – таҳлилгари телевизион. – Душанбе: Шарқи озод, 2013. – 84с.
2. Гулов, С. Риояи этикаи касбӣ – шарти мухами фаъолияти журналистӣ // Паёми ДМТ, 2013 (4/6). – С.259-263

[2]. Этикет // Телевизиони Тоҷикистон, 10 апрели соли 2018.

3. Костомаров, В.Г. Языковой вкус эпохи: Из наблюдений над речевой практикой масс-медиа. – СПб., 1999.
4. Ҷӯраева, М.Р. Воситаҳои ифодаи эҳтиром ва фурӯтанӣ дар забони тоҷикии асри XVI. – Душанбе: Деваштич, 2004. – 130 с.
5. Ҷӯраева, М.Р. Семантикаи нармгуфторӣ дар васоити ахбори омма // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. № 4/6 (97). – Душанбе, 2012. – С. 67-71.
6. Ҷӯраева, М.Р. Ҳусни баён дар одоби муошираты журналист // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. № 4/1 (105). – Душанбе, 2013. – С.169-173.

Сарчашмаҳо

1. Этикет // Телевизиони Тоҷикистон, 10 апрели соли 2018
2. Этикет // Телевизиони Точикистон, 25 июни соли 2018
3. Этикет // Телевизиони Точикистон, 20 июли соли 2018

ТАРҒИБИ ЭТИКАИ РАФТОРУ ГУФТОР ДАР БАРНОМАИ “ЭТИКЕТ”-И ТВ “ТОҶИКИСТОН”

Дар мақолаи мазкур сухан дар бораи тарғиби этикаи рафтор дар барномаи “Этикет”-и ТВ “Тоҷикистон” меравад. Этикаи рафтор ва муносибати дуруст дар тамоми соҳаҳои фаъолияти одамон мақоми муайян дорад ва ҳар коргар бояд дар раванди кори худ онро дуруст ба роҳ монад. Дар ин мақола муаллиф чанд барномаи “Этикет”-и Телевизиони “Тоҷикистон”-ро ба риштаи таҳқиқ кашида, саҳми онро дар нишон додани этикаи рафтор дар касбу кори гуногун арзёбӣ намудааст. Дар мақола махсусиятҳои барномаи “Этикет” зикр мегарданд, ки он чун як барномаи фарқкунанда бо пешниҳодоти ҷолиб ва вижа дорои аудиторияи махсуси худ аст. Муаллиф дар таҳқиқи худ нишон додааст, ки барномаи мазкур бо кадом ҷиҳатҳо фарқкунанда аст.

Калидвожаҳо: этика, телевизион, тарғиб, барнома, рафтор, муносибат, гуфтор, вижа, таҳлил.

ПРОПАГАНДА ЭТИКИ ПОВЕДЕНИЯ И РЕЧИ В ПРОГРАММЕ “ЭТИКЕТ” ТЕЛЕВИДЕНИЯ “ТОЧИКИСТОН”

Настоящая статья посвящена пропаганде этики в программе “Этика”. Этическое поведение и правильное отношение к каждому виду деятельности имеют особое значение, и каждый сотрудник должен вести их хорошо и правильно в ходе своей работы. В этой статье автор исследует несколько программ «Этикета» Таджикского телевидения и оценивает их вклад в демонстрацию этики в различных профессиях. В этой статье мы увидим, что программа этикета, как отличительная программа, имеет свою уникальную и интересную презентацию и отдельную аудиторию. Автор в своём исследовании показал, чем данная программа является отличительной.

Ключевые слова: этика, телевидение, пропаганда, программа, поведение, отношение, речь, спец, анализ

ADVOCACY OF ETHICS OF BEHAVIOR AND SPEECH IN THE PROGRAM "ETIQUETTE" OF TELEVISION “TOJIKISTON”

This article covers the topic of ethics promotion in the “Ethics” program. Ethical conduct and the right attitude of desired activity are especially important, and every employee ought to conduct them well over the course of their work. In this article, the author explores several programs of the “Etiquette” of “Tajik TV” and evaluates their contribution to the demonstration of ethics in various fields. The takeaway from this article that covers the “Ethics” program is one which is distinctive with its unique prepositions that on top of it all has its separate audience. In his research, the author uncovers in what ways this program is different

Keywords: ethics, television, propaganda, program, behavior, attitude, speech, special, analysis

Сведения об авторе: ***Раджабали Махмудов*** – магистр второго курса факультета журналистики Таджикского национального университета Тел: **918 85 81 61**

Information about the author: ***Rajabali Makhmudov*** – second-year graduate student of journalism at the Tajik National University Tel: **918 85 81 61**

ИҚТИСОД – ЭКОНОМИКА – ECONOMICS

ТАНЗИМИ ҲУҚУҚИИ ИҚТИСОДИ БОЗОРГОНӢ ДАР ТОҶИКИСТОН

Азиззода Қудратулло Шералӣ
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Соҳибкорӣ ҳамчун тарзи хоҷагидорӣ дар натиҷаи таҳаввулоти бисёрасра дар иқтисодиёти давлатҳои мутараққӣ тадричан ҷорӣ гардид. Ин раванд дар ибтидо бо душворӣ ишкишоф ёфта, баробари барқароршавии муносибатҳои бозорӣ мунтазам марҳила ба марҳила рушд ёфт. Истилоҳи “соҳибкор” аз тарафи иқтисодчии франсуз Р. Кантилон бори аввал мавриди истифода қарор дода шуд. Ба ақидаи вай соҳибкор инсоне мебошад, ки қобилияти иҷро кардани функсияи фарққунанда аз соҳибмулкро дошта ва дар шароити таваккал амал менамояд [1]. Ба ақидаи иқтисодчии дигари франсуз Ж. Б. Сей соҳибкор шахсе мебошад, ки омилҳои истеҳсолиро бо мақсади ноил шудан ба самараи баланди иқтисодию иҷтимоӣ муттаҳид менамояд. Муҳимтарини онҳо мунтазам ба даст даровардани фоида мебошад [2, с.17]. Кӯшиши фаҳмиши соҳибкорӣ ҳамчун омили асосии инкишофи иқтисодиёт аз тарафи Й. Шумпетер анҷом дода шудааст. Вай соҳибкориро на танҳо ҳамчун таваккалкунанда, балки ҳамчун навовар баҳо медиҳад [3, с.159]. Дар Фарҳанги забони тоҷикӣ истилоҳи “соҳибкор” ба маънии сардори кор, корфармо; сардор, роҳбар омадааст [4, с.266].

Соҳибкорӣ ҳамчун яке аз шаклҳои фаъолияти инсон, қисми таркибии фаъолияти иқтисодӣ мебошад. Фаъолияти иқтисодӣ моҳият ва таъйиноти дигар намудҳои фаъолият, аз ҷумла фаъолияти хоҷагидорӣ, соҳибкорӣ ва тиҷоратиро муайян менамояд. Он ҳамчун ҷараёни такрористеҳсолкунии неъматҳои моддӣ ва маънавӣ, истеҳсолу тақсимот ва истеъмолро дар бар мегирад. Фаъолияти хоҷагидорӣ яке аз намудҳои фаъолияти иқтисодӣ буда, асоси онро мутобиқи коидаҳои муқаррарнамудаи мақомоти ҳокимияти давлатӣ худи субъектҳои хоҷагидорӣ, тартиби ташкил, роҳбарӣ ва бевосита амалӣ намудани фаъолияти иқтисодӣ ташкил медиҳад. Фаъолияти соҳибкорӣ яке аз намудҳои фаъолияти иқтисодӣ, хоҷагидорӣ мебошад. Вай ба таваккал асос ёфта, барои мунтазам ба даст даровардани фоида равона карда шудааст. Фаъолияти тиҷоратӣ ҳамчун намуди фаъолияти соҳибкорӣ, хоҷагидорӣ, иқтисодӣ ба муомилоти мол алоқаманд мебошад. Фаъолиятҳои зикршуда дар ҳолати алоқамандӣ ва баҳамтаъсиррасонии зич ба механизми ба амалбарории онҳо - ҳуқуқ қарор доранд. Бинобар сабабе, ки муносибатҳои иқтисодӣ аз рӯи мазмун ва шаклашон аз шуур ва иродаи инсонҳо вобаста намебошанд, инсонҳо ба ин муносибатҳо дохил шуда, на ҳамчун ҳомили он, балки ҳамчун субъекти ҳуқуқ баромад менамоянд. Азбаски муносибатҳои дар ҷараёни истеҳсол, тақсимот ва муомилот ба вуҷудмеомада, бе инсонҳои бошуур ва аз рӯи ирода амалкунанда имкон надорад, аз ин ҷо муносибатҳои иқтисодӣ дар шакли амали иродавӣ ва ҳавасмандии моддии субъектҳои он зоҳир мегардад. Чунин ҳолат ногузир аст. Зеро иқтисодиёт то ин ё он дараҷа ҳамчун категорияи танзимшаванда ва идорашаванда ба воситаи танзими давлатию ҳуқуқӣ арзи ҳастӣ ва инкишоф ёфта метавонад.

Дар ҳама ҳолат танзими ҳуқуқии иқтисодиёт бояд ба озодии фаъолияти иқтисодӣ ва соҳибкорӣ мусоидат намояд, зеро ҳамагуна озодии шахсӣ ва сиёсӣ бе озодии фаъолияти иқтисодӣ ва соҳибкорӣ ғайриимкон мебошад. Иқтисодӣ бозорӣ, ки асоси онро рақобати озоди субъектҳои хоҷагӣ ташкил медиҳад, дар кишвари мо марҳила ба

марҳила рушд меёбад. Низоме, ки ба чунин муносибатҳо асос меёбад ба такмили мунтазами механизми ҳуқуқӣ ниёз дорад. Дар чунин низом иштирокчиёни муносибатҳои бозорӣ бештар доираи қоидаҳои рафтори худро муқаррар намуда, онро ба воситаи шартнома амалӣ менамоянд. Давлат бошад ба муайян намудани қоидаҳои умумии мусоидаткунандаи рушди бозор ва рақобат маҳдуд шуда, қонунгузорӣ бояд барои ҳифз ва инкишофи муносибатҳои бозорӣ ва рақобат мусоидат намояд [5, с.6].

Бо назардошти қонунҳои объективии рушди иқтисодиёт қонунгузор бояд кӯшиш ба харҷ диҳад, ки ба ёрии меъёрҳои муқаррарнамуда адолати иҷтимоӣ ва иқтисодиро дар ҷомеа барқарор намояд. Мақсади танзими ҳуқуқии иқтисодиёт мусоидат ба зиндагии арзандаи ҳамаи аъзоёни ҷомеа буда, ҳуқуқ воситаи ноил шудан ба созиши иҷтимоӣ мебошад. Ҳамзамон босураъ инкишоф ёфтани муносибатҳои иқтисодӣ ба заминаҳои ҳуқуқӣ таъсир расонида, онро ислоҳ ва тағйир медиҳад. Таъсири шакл ва характери ҳуқуқ ба иқтисодиёт метавонад мусбӣ ва манфӣ бошад. Аз як тараф ҳуқуқ метавонад самаранокона инкишоф ёфтани иқтисодиётро ҳавасманду дастгирӣ намояд ва аз тарафи дигар боиси монеаи инкишоф ва ҳатто харобшавии иқтисодиёт гардад. Аз ин ҷо ҳеҷ гоҳ шакли баҳамтасиррасонии ҳуқуқ ва иқтисодиётро бе дарназардошти тағйирёбии омилҳои дохилӣ ва беруна тасаввур намудан ғайриимкон аст. Хусусияти хоси таносуби ҳуқуқ ва иқтисодиёт дар низомҳои иҷтимоии гуногун дар методҳои ҳуқуқӣ, воситаҳо ва реҷаҳое ифода меёбад, ки ба ҳамон таносуби ҳуқуқ ва иқтисодиёт хос мебошад. Барои иқтисодиёти маъмурии ҳукмфармои танзими мутамаркази дар асоси меъёрҳои императивӣ амалишаванда хос мебошад. Барои ҷомеаи иқтисоди бозорӣ, пеш аз ҳама методи танзими ғайримарказонидашуда хос мебошад. Ба рафт ва ҷараёни он дар бисёр ҳолатҳо субъектҳои хоҷагӣ бо роҳи бастани шартномаҳо, содир намудани амалҳои ҳуқуқии яктарафаи қонунӣ таъсир мерасонанд. Барои ҷомеаӣ дорои иқтисодиёти омехта комбинатсия (омехтагӣ)-и методи якум ва дувум хос мебошад, ки таносуби байни онҳо барои ҳар як кишвари мушаххаси дорои чунин иқтисодиёт ба худ хос мебошад. Ҳамзамон таносуби ҳуқуқ ва иқтисодиёт дар моделҳои гуногуни таърихан иҷтимоӣ ба доира ва бартарии ин ё он воситаҳои умумиҳуқуқӣ, ба монанди иҷозатдиҳӣ, маъннамоӣ, муносибат ба принсипи “Иҷозат дода мешавад, ҳама чизеро ки қонун манъ накардааст” ифода меёбад. Навъи иҷозатдиҳии танзимнамоӣ дар реҷаи фармонравоии ҳокимиятӣ бартарӣ дорад. Дар шароити иқтисоди бозорӣ низ танзими муносибатҳои иқтисодии алоҳида амал менамояд. Чунин танзимнамоӣ дар он соҳаҳои фаъолияти иқтисодие бояд татбиқ карда шавад, ки таваккал дар он ҷо баланд аст. Ба сифати чунин шаклҳои иҷозатдиҳӣ ҳам меъёрҳои умумиэътирофшуда ва ҳам дигар меъёрҳои махсуси техникӣ, стандартҳо, сертификатҳо ва иҷозатнома баромад менамоянд. Ҳамзамон қайд кардани ҳастем, ки ҳуқуқ унсури ҷудонашавандаи ҳамагуна низоми иҷтимоӣ мебошад. Дар ҳамаи низомҳои иҷтимоӣ ҳуқуқ дар баробари функсияҳои анъанавии худ оид ба таъминӣ тартиботи ҷамъиятӣ ва ташкили мудофиаи мамлакат, инчунин масъалаҳои иқтисодиро оид ба ташкили муомилоти пулӣ, ҷамъоварии андоз, сохтмони муассисаҳои илмӣ, тиббӣ ва ғайраҳоро ҳал менамояд. Дар иқтисодӣ бозорӣ давлат ва ҳуқуқ аз функсияҳои ба онҳо бегона даст кашида, ба он соҳаҳое таваҷҷуҳ менамояд, ки бе он ҷомеа вуҷуд дошта наметавонад ва бахши хусусӣ худро аз он дар канор мегирад.

Бояд зикр намоем, ки нақши ҳуқуқ(қонунгузорӣ) дар рушди соҳибкорӣ ниҳоят назаррас мебошад. Такя ба ҳуқуқ, қонунгузорӣ ба воситаи эҷод ва бечунучаро амалӣ намудани меъёрҳои он метавонад барои инкишофи соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон суръат бахшад. Таъйиноти танзими ҳуқуқӣ аз он иборат аст, ки дар меъёрҳои ҳуқуқӣ мазмуну моҳияти бозори объективан барпошуда ифода меёбанд ва бо ҳамин фазои ҳуқуқии якхелаи мусоидро барои ба вуҷуд омадан, амалкардан ва инкишоф ёфтани муносибатҳои бозорӣ фароҳам меоранд. Дар навбати худ рафтори иштирокчиёни муносибатҳои бозорӣ на танҳо аз тарафи ҳуқуқ, балки дигар меъёрҳои иҷтимоӣ, ба монанди маънавӣ, динӣ, эстетикӣ, одат ва анъанаҳо муомилоти корӣ ба танзим дароварда мешаванд. Ба воситаи меъёрҳои иҷтимоӣ ҳавасмандгардонӣ, дастгирӣ ва ҳимояи ҳамаи ҷараёнҳои мусбӣ дар бозор ва субъектҳое ки дар он иштирок менамоянд, таъмин карда мешавад. Низоми меъёрӣ – ҳуқуқӣ бояд аз равнақу ривоҷи бозор огоҳ ва вобаста ба он дараҷаи қоидаҳои қатъиро муайян намояд. Албатта, меъёрҳои қатъӣ барои марҳилаи аввали бозор заруранд, то ин ки ба фаъолияти манфии иштирокчиёни бевиҷдони бозор монеъ шаванд. Бо мурури инкишофи бозор ҷои қоидаҳои умумии ҳатмиро қоидаҳое иваз менамоянд, ки барои рушди бозор мусоидат менамоянд.

Барпо намудани низоми меъёрии ҳуқуқии иқтисоди бозорӣ ба ғайр аз эҷоди санадҳои меъёрии сифатан дигар, инчунин шикастани муносибатҳои уфуқии кӯҳнашуда ва дар он ҷое, ки мумкин ва зарур аст, мутобиқ намудани меъёрҳо ба муносибатҳои бозории амудиро дар бар мегирад. Дар баробари ин ба ҷои меъёрҳои танзимии ивазгашта, меъёрҳои ҳуқуқие дар он соҳаи муносибатҳои иқтисодӣ ворид мешаванд, ки пеш дар онҳо мавҷуд набуданд ва баръакс, баъзе муносибатҳои иқтисодӣ ва соҳибкорӣ аз таъсири меъёрҳои давлатӣ раҳо меёбанд [6, с.64].

Барои танзими иқтисоди бозорӣ барпо намудани воситаҳои ҳуқуқии объективан ба бозор мусоидаткунанда, ба монанди танзими зиддиинҳисорӣ, андозӣ, бақайдгирии давлатӣ, иҷозатдиҳӣ, иҷозатномадиҳӣ, танзими техникӣ, дастгирии давлатӣ ва дигари фаъолияти субъектҳои хоҷагӣ зарур мебошанд.

Барои барқарор намудани соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон заминаҳои дахлдори иқтисодию ҳуқуқии онро барпо кардан зарур мебошад. Онҳо дар сатҳи қонунгузорӣ марҳала ба марҳала бо назардошти ислоҳоти низоми иқтисодӣ барпо карда шуда истодаанд. Пойдор сохтан ва инкишоф додани соҳибкорӣ бе озодии фаъолияти соҳибкорӣ, бе шаклҳои гуногуни моликият, аз ҷумла моликияти хусусӣ, бе рақобат ва бе ташкили субъектҳои зиёди фаъолияти соҳибкорӣ ғайриимкон мебошад. Гуногуншаклии моликият, қонунигардонии моликияти хусусӣ аз шартҳои асосӣ ва ҳатмии инкишофи соҳибкорианд. Ҳамзамон мавҷудияти моликияти хусусӣ то дараҷае барои рушди бештари соҳибкорӣ ва бозор мувофиқ аст. Гузариш ба иқтисоди бозорӣ ва рушди соҳибкорӣ, зарурияти тағйироти куллиро дар танзими ҳуқуқи муносибатҳои ҷамъиятӣ ба миён овард. Нақши танзими муносибатҳои ҷамъиятӣ ба воситаи меъёрҳои ҳуқуқии хусусӣ ва танзимкунандаи муносибатҳои бозорӣ баланд гардид. Соҳибкорӣ ҳамчун муҳаррики иқтисодиёт ва тарзи хоҷагидорӣ мунтазам рӯ ба инкишоф ниҳода, фаҳмиши ҳуқуқии соҳибкорӣ куллан тағйир ёфт. Вай на танҳо муносибатҳои уфуқӣ, балки амудии ҷамъиятиро оид ба танзими иқтисод дарбар гирифт.

АДАБИЁТ

1. Автономов В. С. Предприниматеьская функция в эканомической системе / В. С. Автономов. -М., 1990; Предприеимательское право Российской Федерации\ отв. Ред. Ею П. Губин, П. Г. Лахно. -М., 2005.
2. Сей Ж. –Б. Трактат политической экономии. - М., 1896.
3. Шумпетер Й. Теория экономического развития / Й.Шумпетер. - М., 1982.
4. Фарҳанги забони тоҷикӣ. -М., Советская энциклопедия, 1969. - Ҷ.2.

5. Раҳимзода М. З. Фаъолияти соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: назария ва танзими ҳуқуқӣ. Монография / М. З. Раҳимзода. - Душанбе, 2018.
6. Сангинов Д.Ш. Ҳуқуқи соҳибкории Ҷумҳурии Тоҷикистон. Китоби дарсӣ / Д.Ш. Сангинов, П.З. Мирзоев. - Душанбе: Андалеб-Р, 2015.

ТАНЗИМИ ҲУҚУҚИИ ИҚТИСОДИ БОЗОРГОНӢ ДАР ТОҶИКИСТОН

Мақола ба баррасии танзими ҳуқуқии иқтисоди бозоргонӣ дар Тоҷикистон бахшида шудааст. Фаъолияти соҳибкорӣ яке аз намудҳои фаъолияти иқтисодӣ, хоҷагидорӣ мебошад. Он ба таваккал асос ёфта, барои мунтазам ба даст даровардани фоида равона карда шудааст. Фаъолияти тиҷоратӣ ҳамчун намуди фаъолияти соҳибкорӣ, хоҷагидорӣ, иқтисодӣ ба муомилоти мол алоқаманд мебошад. Дар ҳама ҳолат танзими ҳуқуқии иқтисодиёт бояд ба озодии фаъолияти иқтисодӣ ва соҳибкорӣ мусоидат намояд, зеро ҳамагуна озодии шахсӣ ва сиёсӣ бе озодии фаъолияти иқтисодӣ ва соҳибкорӣ ғайриимкон мебошад. Иқтисодӣ бозорӣ, ки асоси онро рақобати озоди субъектҳои хоҷагӣ ташкил медиҳад, дар кишвари мо марҳила ба марҳила рушд меёбад. Низоме, ки ба чунин муносибатҳо асос меёбад ба такмили мунтазами механизми ҳуқуқӣ ниёз дорад. Дар чунин низом иштирокчиёни муносибатҳои бозорӣ бештар доираи қоидаҳои рафтори худро муқаррар намуда, онро ба воситаи шартнома амалӣ менамоянд. Бо назардошти қонунҳои объективии рушди иқтисодиёт қонунгузор бояд кӯшиш ба харҷ диҳад, ки ба ёрии меъёрҳои муқаррарнамуда адолати иҷтимоӣ ва иқтисодиро дар ҷомеа барқарор намояд. Мақсади танзими ҳуқуқии иқтисодиёт мусоидат ба зиндагии арзандаи ҳамаи аъзоёни ҷомеа буда, ҳуқуқ воситаи ноил шудан ба созиши иҷтимоӣ мебошад.

Калидвожаҳо: муносибатҳои иқтисодӣ, заминаҳои ҳуқуқӣ таъсири шакл ва характери ҳуқуқ ба иқтисодиёт, соҳибкорӣ фаъолияти иқтисодӣ, фаъолияти соҳибкорӣ ва тиҷоратӣ, раванди такрористеҳсолкунии неъматҳои моддӣ ва маънавӣ.

ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ РЫНОЧНОЙ ЭКОНОМИКИ В ТАДЖИКИСТАНЕ

Статья посвящена обзору правового регулирования рыночной экономики в Таджикистане. Предпринимательская деятельность является одним из видов экономической деятельности. Он основан на риске и предназначен для регулярного получения прибыли. Коммерческая деятельность как вид предпринимательской, хозяйственной и экономической деятельности, связанной с оборотом товаров. Во всех случаях правовое регулирование экономики должно способствовать свободе экономической и предпринимательской деятельности, поскольку любая личная и политическая свобода невозможна без свободы экономической деятельности и бизнеса. Рыночная экономика, основанная на свободной конкуренции хозяйствующих субъектов, шаг за шагом развивается в нашей стране. Система, основанная на таких отношениях, нуждается в постоянном совершенствовании правового механизма. В такой системе участники рынка часто устанавливают свои собственные правила поведения и реализуют их посредством договора. Принимая во внимание объективные законы экономического развития, законодательный орган должен приложить усилия для восстановления социальной и экономической справедливости для общества на основе установленных норм. Целью правового регулирования экономики является содействие достойной жизни всех членов общества и права на достижение социального согласия.

Ключевые слова: экономические отношения, правовые основы, форма и характер права на экономику, предпринимательская экономическая деятельность, предпринимательская и коммерческая деятельность, процесс воспроизводства материальных и духовных ценностей.

LEGAL REGULATION OF THE MARKET ECONOMY IN TAJIKISTAN

The article is devoted to the review of legal regulation of the market economy in Tajikistan. Business activity is one of the types of economic activity. It is based on risk and is designed to generate regular profits. Commercial activity as a type of business, economic and economic activity related to the turnover of goods. In all cases, legal regulation of the economy should promote freedom of economic and business activity, since any personal and political freedom is impossible without freedom of economic activity and business. The market economy, based on free competition of economic entities, is developing step by step in our country. A system based on such relations needs constant improvement of the legal mechanism. In such a system, market participants often set their own rules of conduct and implement them through a contract. Taking into account the objective laws of economic development, the legislature should make efforts to restore social and economic justice for society on the basis of established norms. The purpose of legal regulation of the economy is to promote a decent life for all members of society and the right to achieve social harmony.

Keywords: economic relations, legal bases, form and nature of the right to the economy, business economic activity, business and commercial activity, the process of reproduction of material and spiritual values.

Сведения об авторе: ***Азиззода Кудратулло Шерали - Таджикский национальный университет, магистр***
Information about the author: ***Azizzoda Kudratullo Sherali*** – Tajik National University, graduate student

МАФҲУМ ВА МОҲИЯТИ БАҲИСОБГИРИИ УҲДАДОРИҲОИ МОЛИЯВӢ

Абдуллоев Д. И., Шоҳназаров И. А., Болтаев Н. А.
ДДОТ ба номи Садриддин Айнӣ

Ӯҳдадорӣ – ин қарздории ҷории ширкат аст, ки аз воқеаҳои даврахои гузашта пайдо гардида, пардохти он ба камшавии захираҳои фоидаи иқтисодидоштаи корхона бурда мерасонад.

Дар баъзе аз сарчашмаҳо таърифи зерини ӯҳдадориҳоро дучор шудан мумкин аст:

«Ӯҳдадорӣ – ин масъулияти шахс (қарздор) оиди ба фоидаи шахси дигар (қарздеҳ) амал кардан: моликиятро пешниҳод намудан, пул додан, кореро иҷро кардан ва ғайра, ё аз амале даст кашидан, қарздеҳ ҳуқуқ дорад, ки аз қарздор иҷроиши ӯҳдадориҳояшро талаб кунад».

Ба таври соддатар, ӯҳдадорӣ – ин даъвои ашхоси сеюм ба захираҳои иқтисодии ширкат аст.

***Меъёрҳои асосии муайянкунии ӯҳдадориҳо*:**

- мавҷудияти воқеа ё амалиёти гузаштае, ки ӯҳдадориро ба миён овардааст;
- танзими ӯҳдадорӣ ҳатман ба камшавии активҳо ё расонидани хизмат бурда мерасонад;
- хислати баҳснопазири ӯҳдадориҳо;
- дақиқият ва ченшавандагии ӯҳдадориҳо.

Ҳангоми баҳисобгирӣ мебояд:

- лаҳзаи бавуҷудоии ӯҳдадориҳо;
- баҳодиҳии ӯҳдадориҳо;
- таснифи ӯҳдадориҳоро фарқ намуд.

Лаҳзаи бавуҷудоӣ – ӯҳдадориҳо танҳо ҳангоми пайдоиши қарздорӣ ба қайд гирифта мешаванд.

Дар ҳолати қабули ӯҳдадориҳо, онҳо бояд фавран эътироф гардида, дар ҳисобгирӣ инъикос карда шаванд.

Баҳодиҳии ӯҳдадориҳо – қарздории кредиторӣ ба маблағи пуле, ки барои пардохти қарз зарур аст, ё ба арзиши активҳои барои пешниҳод зарур баҳо дода мешаванд. Маблағи ӯҳдадорӣ баробари арзиши ҷории ҳамаи пардохтҳои минбаъдаи пулӣ (ё муодили пулии активҳо ва хадамоти ғайрипулӣ) мебошад, ки бо меъёри фоизӣ мувофиқи хавфи ҷойдошта дисконтиронида шудааст.

Ӯҳдадориҳо дар аксар ҳолатҳо аз маблағи асосии қарз ва фоиз аз он иборатанд.

Мебояд ӯҳдадориҳои ҷорӣ ва ояндаро фарқ кард. Қарори роҳбарият оиди хариди активҳо дар давраи оянда бе ҳеҷ ваҷҳ ба пайдоиши ӯҳдадориҳо бурда намерасонад. Одатан, ӯҳдадорӣ ҳангоми расонида шудани актив ба корхона, ё вақте, ки корхона шартномаи мансухнашавандаро оиди хариди он мебандад, ба миён меояд. Дар ҳолати дуюм, хислати бебозгашти шартнома маънои онро дорад, ки оқибати иқтисодии иҷро накардани шартнома, мисол, мавҷудияти ҷаримаи калон, амалан ба корхона ягон имконияти начотро аз хориҷшавии активҳо ба ҷониби дигар намедиҳад.

Пардохти қарзи ҷорӣ одатан бо дасткашии корхона аз захираҳои фоидаи иқтисодидоштаи худ барои қонеъгардонии даъвои ҷониби дигар алоқаманд аст. Пардохти ӯҳдадории ҷорӣ бо усулҳои зерин ба амал бароварда мешавад:

(a) пардохти воситаҳои пулӣ;
(b) пешниҳоди активҳои дигар;
(c) пешниҳоди хадамот;
(d) ивазнамоии як ӯҳдадорӣ бо ӯҳдадории дигар; ё
(e) гузарониши ӯҳдадорӣ ба сармояи худӣ.

Ӯҳдадорӣ инчунин метавонад бо усулҳои дигар, мисол, дасткашии қарздеҳ аз он ё аздастдиҳии ҳуқуқи қарздеҳ, пардохт гардад.

Баъзан маблағи ӯҳдадориҳоро метавон танҳо бо рақами тахминӣ муайян кард. Баъзе корхонаҳо ин гуна ӯҳдадориҳоро ҳамчун тӯъма (провизия) нишон медиҳанд. Дар як қатор мамолик тӯъмаҳои мазкур ҳамчун ӯҳдадорӣ дида намешаванд, зеро фарзияи ӯҳдадорӣ хеле танг муайян карда шудааст, ва он танҳо маблағи бе истифодаи бузургиҳои тахминӣ муқарраршударо дарбар мегирад. Ҳамин тариқ, вақте, ки тӯъма бо ӯҳдадории ҷорӣ алоқаманд буда, ба дигар шартҳои таърифи ӯҳдадорӣ ҷавобгӯ́ст, он ҳамчун ӯҳдадорӣ эътироф ва қайд мегардад, гарчанде, ки маблағи он бо рақами тахминӣ баҳо дода шудааст. Мисоли ин гуна ӯҳдадориҳо захираҳои таъмини пардохт аз рӯи ӯҳдадориҳои кафолатӣ ва провизия оиди таъмини ӯҳдадориҳои нафақавӣ буда метавонанд.

Баъзан маблағи ӯҳдадориро чен кардан хеле мушкил аст. Амалиёте, ки ӯҳдадориро ба миён овардааст, бояд асосро барои ченкунии маблағи он таъмин созад. Маблағи ӯҳдадорӣ бояд бо сабаби он бевосита алоқаманд бошад.

Корхона ӯҳдадории молиявиро (ё қисми ӯҳдадории молиявиро) аз баланс танҳо вақте хориҷ мекунад, ки вай пардохта шуда бошад, яъне вақте, ки ӯҳдадории дар шартнома нишондодашуда ичро карда шудааст, ё ҷалб карда шудааст, ё мӯҳлати амали вай гузаштааст. Ҳамин тавр, тағйироти муҳими шартҳои ӯҳдадории молиявии мавҷуда ё қисми он (новобаста аз он, ки ин тағйирот ба мушкилоти молиявии қарздор мутаалиқанд ё не) бояд ҳамчун пардохти ӯҳдадории молиявии аввала ва эътирофи ӯҳдадории нави молиявӣ ба ҳисоб гирифта шавад.

Фарқияти байни арзиши балансии ӯҳдадории молиявии пардохтшуда ё ба тарафи дигар интиқолдодашуда (ё қисми ӯҳдадории молиявӣ) ва ҷуброни пардохтшуда, аз ҷумла ҳама гуна дороиҳои ғайрипулӣ ё ӯҳдадориҳои қабулкардашуда бояд дар таркиби фоида ё зарар эътироф карда шавад.

Агар корхона қисми ӯҳдадории молиявии худро харад, вай бояд арзиши балансии пешинаи ӯҳдадории молиявиро дар байни қисме, ки эътирофаш қатъ карда шудааст, дар асоси арзиши одилонаи нисбии ин қисмҳо дар санаи харид тақсим кунад. Фарқияти байни (a) арзиши балансие, ки ба қисми эътирофаш қатъгадида тақсим карда шудаст, ва (b) ҷуброни пардохтшуда барои қисме, ки эътирофаш қатъ гаштааст, аз ҷумла дороиҳои ғайрипулии интиқолдодашуда ё ӯҳдадориҳои қабул кардашуда, бояд дар таркиби фоида ё зарар эътироф карда шавад.

Ченкунии аввалаи дороиҳои молиявӣ ва ӯҳдадориҳои молиявӣ ҳангоми эътирофи аввалаи дороии молиявӣ ё ӯҳдадории молиявӣ корхона ин гунна дороии молиявӣ ё ӯҳдадории молиявиро аз рӯи арзиши одилона, дар мавриди дороии молиявӣ ё ӯҳдадории молиявие, ки аз рӯи арзиши одилона тавассути фоида ё зарар ба ҳисоб гирифта намешаванд, ҷамъи хароҷот оид ба хариду фурӯше, ки мустақиман бо бадастоварӣ ё барориши чунин дороии молиявӣ ё ӯҳдадории молиявӣ вобастаанд, чен мекунад.

Ҳангоми аз ҷониби корхона истифода гаштани ҳисобгирӣ аз рӯи санаи ҳисобаробаркунӣ барои дороие, ки баъдан аз рӯи арзиши амортизатсияшуда чен карда мешавад, ин гунна дорои аввал аз рӯи арзиши одилона дар санаи тасвиби додугирифт эътироф карда мешавад.

Аз рӯи мӯҳлати пардохт ӯҳдадориҳо ба ду навъ: кӯтоҳмуддат (ҷорӣ) ва дарозмуддат тақсим мешаванд.

Таснифи ӯҳдадориҳо ба навъҳои ҷорӣ ва дарозмуддат аҳамияти муҳимро дорост. Азбаски пайдоиши ӯҳдадорӣ маънои хориҷшавии минбаъдаи активҳоро дорад, мӯҳлати ичроиши ин ӯҳдадорӣ барои баҳодиҳии дурусти вазъи молиявии корхона хеле муҳим аст. Яъне бо ин тасниф, дараҷаи баланди таҳлилияти баланс таъмин мегардад. Чӣ хеле ки маълум аст, дар баъзе ҳолатҳо шартҳои ҳуқуқӣ ё шартномавӣ ҳисобкунии коэффисиенти бозоргириро талаб менамоянд.

Ӯҳдадориҳо ҳамчун кӯтоҳмуддат тасниф мегарданд, агар:

- онҳо дар шароитҳои мӯътадили давраи амалиётӣ пардохт гарданд;

• онҳо дар давоми дувоздаҳ моҳ аз санаи ҳисоботӣ пардохт гарданд.

Ҳамаи ӯҳдадориҳои дигар ҳамчун дарозмуддат тасниф мегарданд.

Ӯҳдадориҳои кӯтоҳмуддат ба якчанд намудҳо ҷудо шуда метавонанд. Баъзе аз ӯҳдадориҳои кӯтоҳмуддат ба мисоли қарздорӣ дар назди таъминкунандагон ва пудратчиён ва дигар хароҷоти амалиётӣ қисми сармояи гардонро, ки дар давраи мӯътадили амалиётии корхона истифода мешаванд, ташкил менамоянд. Ин гуна моддаҳои амалиётӣ ҳамчун ӯҳдадориҳои кӯтоҳмуддат тасниф мегарданд, гарчанде мӯҳлати пардохти онҳо муддати зиёда аз дувоздаҳ моҳро ташкил намояд.

Дигар ӯҳдадориҳои кӯтоҳмуддат ҳамчун қисми давраи амалиётии ҷорӣ пардохт намегарданд, гарчӣ пардохтро дар давоми дувоздаҳ моҳи пас аз санаи ҳисоботӣ талаб кунанд. Мисол, қисми ҷории ӯҳдадориҳо, ки пардохти фоизҳоро дарбар мегиранд, овердрафти бонк, ҳаққусаҳм барои пардохт, андоз аз фоида ва дигар қарздориҳои ғайритиҷоратии кредиторӣ, ки дар давоми дувоздаҳ моҳ пардохт намешаванд, ӯҳдадориҳои дарозмуддат мебошанд.

Дар ҳолатҳои зерин корхонаро мебояд ӯҳдадориҳои пардохти фоизҳоро дарбаргирандаи худро ҳамчун дарозмуддат тасниф намуд, гарчанде, ки онҳо дар давоми дувоздаҳ моҳ пардохт гарданд:

(a) мӯҳлати ибтидоии онҳо давраи зиёда аз дувоздаҳ моҳро дарбар мегирифт;

(b) ин ӯҳдадориро корхона ба таври дарозмуддат азнав молиягузорӣ (рефинансирование) карданист; ва

(c) ин ният бо шартномаи азнавмолиякунонӣ ё тағйири ҷадвали пардохт то лаҳзаи тасдиқи ҳисоботи молиявӣ мустаҳкам карда шудааст.

Баъзан чунин мешавад, ки ӯҳдадориҳои дар давоми давраи ояндаи амалиётӣ пардохтшаванда бо қарори корхона метавонанд аз нав молиягузорӣ ё мӯҳлаташон дароз карда шаванд. Аз ин рӯ, онҳо истифодабарии сармояи гардони корхонаро талаб намекунанд. Ин гуна ӯҳдадориҳо ҳамчун қисми молиягузории дарозмуддати корхона ҳисобида мешаванд. Аммо, агар азнавмолиякунонӣ бо қарори корхона ба амал наомада бошад (ё шартномаи азнавмолиякунонӣ мавҷуд набошад), он ҳамчун ӯҳдадории кӯтоҳмуддат инъикос меёбад. Ба шарте, ки шартномаи азнавмолиякунонӣ то тасдиқи ҳисоботи молиявӣ ҳамчун исботи дарозмуддат будани ин ӯҳдадорӣ баромад кунад, танҳо дар ин сурат, чунин ӯҳдадорӣ дарозмуддат тасниф мегардад.

Баъзе шартномаҳои пешниҳоди қарз метавонанд чунин шарте дошта бошанд, ки мувофиқи он ҳангоми вайронсозии низоми муайяни бо вазъи молиявии қарзхоҳ вобаста, ӯҳдадорӣ бояд бо талаби қарздеҳ пардохт шавад. Дар ин ҳолатҳо ӯҳдадорӣ ҳамчун дарозмуддат тасниф мегардад, агар: қарздеҳ пеш аз тасдиқи ҳисоботи молиявӣ оиди талаб накардани пардохт дар ҳолати риоя нашудани шарт розигӣ диҳад; эҳтимолияти вайронкунии минбаъдаи шартҳои аҳднома дар давоми дувоздаҳ моҳи пас аз санаи ҳисоботӣ мавҷуд набошад.

АДАБИЁТ

1. Безруких П.С. и др. Бухгалтерский учет, Санкт петербург ИНФРА 2004г., 286 стр
2. Баҳисобгирии молиявӣ, Дастури таълимӣ ИҶБАК, Душанбе КОНТРАСТ - 2011с. 296 с.
3. Б. Нидлз, Х. Андерсон, Д. Колдуэлл Принципы бухгалтерского учета Москва «Финансы и статистика», 1999. 610 стр

МАФҲУМ ВА МОҲИЯТИ БАҲИСОБГИРИИ УҲДАДОРИҲОИ МОЛИЯВӢ

Ӯҳдадорӣ – ин қарздории ҷории ширкат аст, ки аз воқеаҳои давраҳои гузашта пайдо гардида, пардохти он ба камшавии захираҳои фоидаи иқтисодидоштаи корхона бурда мерасонад. Ӯҳдадорӣ – ин масъулияти шахс (қарздор) оиди ба фоидаи шахси дигар (қарздеҳ) амал кардан: моликиятро пешниҳод намудан, пул додан, кореро иҷро кардан ва ғайра, ё аз амале даст кашидан, қарздеҳ ҳуқуқ дорад, ки аз қарздор иҷроиши ӯҳдадориҳояшро талаб кунад. Мебояд ӯҳдадориҳои ҷорӣ ва ояндаро фарқ кард. Қарори роҳбарият оиди хариди активҳо дар давраи оянда бе ҳеҷ ваҷҳ ба пайдоиши ӯҳдадориҳо бурда намерасонад. Одатан, ӯҳдадорӣ ҳангоми расонида шудани актив ба корхона, ё вақте, ки корхона шартномаи мансухнашавандаро оиди хариди он мебандад, ба миён меояд. Дар ҳолати дуюм, хислати бебозгашти шартнома маънои онро дорад, ки оқибати иқтисодии иҷро накардани шартнома, мисол,

мавҷудияти ҷаримаи калон, амалан ба корхона ягон имконияти наҷотро аз хориҷшавии активҳо ба ҷониби дигар намедиҳад.

Калидвожаҳо: шартнома, молия, қарз, хориҷшавии активҳо, уҳдадорӣ, иқтисодиёт, корхона.

ОПРЕДЕЛЕНИЕ И ЗНАЧЕНИЕ УЧЕТА ФИНАНСОВЫХ ОБЯЗАТЕЛЬСТВ

Обязательство - это текущая задолженность компании, возникшая в результате прошлых периодов платежей, что приводит к уменьшению прибыли компании. Обязательство - это ответственность лица (должника) действовать в пользу другого (кредитора): передача имущества, оплата имущества, выполнение работ и т.д. Необходимо различать текущие и будущие обязательства. Решение руководства о приобретении активов на следующий период никоим образом не повлияет на возникновение обязательства. Обычно обязательство возникает, когда актив доставляется предприятию или когда предприятие заключает необеспеченный договор купли-продажи. Во втором случае необратимый характер контракта означает, что экономические последствия неисполнения контракта, такие как наличие крупного штрафа, фактически не дают предприятию никакой возможности избежать выбытия актива.

Ключевые слова: договор, финансы, кредит, выбытие активов, пассивы, экономика, предприятие.

DEFINITION AND IMPORTANCE OF ACCOUNTING FOR FINANCIAL LIABILITIES

A liability is the current debt of a company arising from past payment periods, which leads to a decrease in the company's profit. An obligation is the responsibility of a person (debtor) to act in favor of another (creditor): transfer of property, payment for property, performance of work, etc. It is necessary to distinguish between current and future obligations. Management’s decision to acquire assets for the next period will in no way affect the liability. In the second case, the irreversible nature of the contract means that the economic consequences of non-performance of the contract, such as the presence of a large fine, do not actually give the company any opportunity to avoid the disposal of the asset.

Keywords: contract, finance, credit, asset retirement, liabilities, economy, enterprise.

Сведения об авторах: ***Абдуллоев Давлатмахмад Идибекович, Шоҳназаров Исо Акбарович, Болтаев Нусратулло Арзуевич*** – магистры первого курса факультета экономики и управления ТГПУ имени Садриддина Айни

Information about the authors: ***Abdulloev Davlatmahmad Idibekovich, Shohnazarov Iso Akbarovich, Boltaev Nusratullo Arzuevich*** **–** first-year graduate students of the faculty of Economics and management of TSPU named after Sadriddin Aini

РУШДИ ТУРИЗМ ДАР ДАВРАИ ҶАҲОНИШАВӢ

Холматова Б.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар шароити ташаккули иқтисодиёти кушод дар кишвар омӯзиши фаъолияти иқтисодии хориҷӣ дар соҳаҳои гуногуни иқтисодиёти миллӣ аҳамияти хоса дорад. Таҳлили вазъи фаъолияти иқтисодии хориҷии корхонаҳои сайёҳӣ зарурияти омӯзиши минбаъдаи онро бо назардошти тамоюлҳои ҷорӣ ва дурнамои рушди бозорҳои ҷаҳонӣ ва миллӣ оид ба хизматрасонии сайёҳӣ нишон медиҳад.

Саноати туристӣ дар ин марҳилаи рушд бо рушди назарраси ҷаҳонишавӣ ва интернационализатсия, ҳамзамон либерализатсия, суст шудани монеаҳои институтсионалӣ, рушди устувори пешрафти илмӣ ва техникӣ (пеш аз ҳама дар соҳаи паҳнкунии иттилоот ва коммуникатсия, масалан, тиҷорати электронӣ), ки хароҷоти амалиётии иқтисоди хориҷиро хеле кам мекунад, тавсиф меёбад ва дастрасиро ба бозори ҷаҳонӣ осон мекунад). Бо гузаштан аз индустриалӣ ба марҳилаи постиндустриалии рушди иқтисодиёт, нақши севум - бахши хизматрасонӣ меафзояд. Дар раванди дигаргуниҳои сохтории ҷаҳонӣ, онҳо тадриҷан ба фазои иқтисодии ҷаҳонӣ

паҳн шуда, афзалияти соҳаҳои истеҳсолӣ ва хизматрасониро, хусусан сайёҳиро ба даст меоранд. Ин инчунин фаровонии сармоя ва қувваи кории баландихтисос мебошад.

Туризми байналхалқӣ на танҳо ҳамчун манбаи даромади фурӯшандагон ва қонеъ сохтани ниёзҳои маънавӣ ва ҷисмонии харидорон, балки ҳамчун пайванди байни кишварҳо, минтақаҳои байналмилалӣ, доираҳои тиҷоратии кишварҳои мухталиф, манбаи паҳн кардани иттилоот дар бораи онҳо дар бозорҳои хориҷӣ амал мекунад. Корхонаҳои сайёҳии тақрибан ҳамаи кишварҳои ҷаҳон ба ин ё он шакл дар раванди ҷаҳонишавӣ ширкат меварзанд. Тамоюли ташаккули тамаддуни ҷаҳонӣ бо афзалиятҳои умумӣ, арзишҳо ва тафаккури ҷамъиятӣ ба назар мерасад, туризм дар паҳн кардани онҳо нақши муҳим дорад.

Дар сатҳи ҷаҳонӣ, ҷаҳонишавӣ дар бахши сайёҳӣ тавассути вобастагии рӯзафзуни вобастагии иқтисодии кишварҳо ва минтақаҳои ҷаҳонӣ тавассути гузаштани сайёҳӣ ва системаҳои иқтисодии онҳо зоҳир мешавад. Сатҳи ҳамгироии соҳаҳои туризм ва корхонаҳои алоҳидаи кишварҳои гуногун торафт меафзояд, бозори ҷаҳонии хизматрасонии сайёҳӣ ҳамҷоя мешавад. Давлатҳои ҷудогона ҳатто тадричан салоҳияти худро оид ба идоракунии фаъолияти туристии корхонаҳои ватанӣ дар бозорҳои хориҷӣ ба манфиати назорати берунии мақомоти миллатӣ аз даст медиҳанд.

Ҷаҳонишавӣ қобилияти кишварҳои ҷудогона дар истифода ва таркиби оптималии захираҳои гуногуни туристӣ, иштироки амиқ ва ҳамаҷонибаи онҳоро дар тақсимоти байналмилалии меҳнат ба таври назаррас тавсиф медиҳад. Истифодаи манбаъҳои глобалии рушди соҳаи сайёҳӣ метавонад бо иваз кардани унсурҳои бесамари ҷузъҳои маҳсулоти туристӣ хароҷотро коҳиш диҳад.

Дар сатҳи миллӣ, ҷаҳонишавӣ дар бахши сайёҳӣ бо баланд шудани дараҷаи кушода будани бозорҳои миллии туристӣ, афзоиши ҳиссаи тиҷорати хориҷӣ дар ҳаҷми умумии хизматрасонии сайёҳӣ, афзоиши ҳаҷми сармоягузориҳои хориҷӣ ба соҳаи туризм ва пардохтҳои байналмилалӣ зоҳир мешавад.

Равандҳои глобалӣ рақобатро ба таври назаррас шадидтар мекунанд ва сӯиистифода аз захираҳои бузурги молиявӣ ва сармоягузориро ба вуҷуд меоранд, ки барои кишварҳои даромади миёна ва миёна таҳдиди воқеӣ ба вуҷуд меорад. Вазифаи асосии ин кишварҳо дар паст кардани осебпазирӣ ба оқибатҳои хатарноки беруна ва вобастагӣ аз сармоягузорони хориҷӣ дида мешавад. Чунин кишварҳо "норасоии шадиди сармоя, муассисаҳо, инфрасохтори иқтисодӣ, сохтори қарорҳои иқтисодиро, ки барои татбиқи имкониятҳо заруранд, эҳсос мекунанд"

Дар мавриди сатҳи ҳамгироии соҳаи сайёҳии кишвар, ҳиссаи туризми байналмилалӣ дар сохтори хизматрасонии сайёҳӣ дар панҷ соли охир аз 35% зиёд набуд. Гурӯҳи дигари хавфҳое, ки бо сабаби ҷаҳонишавӣ ба вуҷуд меоянд, бо сатҳи пасти рақобатпазирии соҳаи туризм дар кишвар вобастагӣ доранд. Аз ин рӯ, истифодаи протексионизм ҳамчун чорабиние, ки ба ҳимояи корхонаҳои туристии ватанӣ дар шароити рақобати афзоянда равона карда шудааст, асоснок мебошад. Ҳамзамон, худи рақобат дар зери таъсири равандҳои глобалӣ дар баъзе ҷойҳо хислати худро тағир медиҳад.

Дар сатҳи корхонаи сайёҳӣ, ҷаҳонишавӣ аз он вобаста аст, ки ширкат даромадҳои худро то чӣ андоза самаранок диверсификатсия кардааст ва дороиҳои худро дар кишварҳои мухталиф бо мақсади афзоиш додани содироти хадамоти сайёҳӣ ва бартариҳои маҳаллӣ, ки бо дастрасии васеъ ба захираҳои маҳаллӣ алоқаманд аст,

ҷойгир кардааст. Дараҷаи ҷаҳонишавии корхона на камтар аз нишондиҳандаҳо ба монанди тақсимоти байналмилалии даромад аз фурӯши хизматрасониҳои туристӣ муайян карда мешавад.

Дар бозори сайёҳӣ васеъшавии соҳибкории ватанӣ дар асоси васеъ ва диверсификатсияи фаъолияти корпоратсияҳои трансмиллӣ ба вуқӯъ омад. Ин тавассути ҳамгироии уфуқӣ ва амудӣ сурат мегирад. Ҳамин тариқ, ширкатҳои ҷаҳонӣ иштирокчиёни асосӣ дар истеҳсоли бисёрмиллати хизматрасониҳои сайёҳӣ мебошанд. Онҳо дар як низоми ягонаи ташкилӣ, молиявӣ ва технологӣ раванди истеҳсоли хизматрасониҳои туристӣ, муомилоти байналмилалӣ, менеҷмент, маркетинг, таҳқиқот ва дигар унсурҳои фаъолияти стратегии корхонаро муттаҳид мекунанд.

Хусусияти хоси рушд таҳия ва амиқ шудани интиқоли дохилӣ мебошад. Филиалҳои хориҷии чунин корхонаҳо маҳсулоти туристиро ба талаботи бозорҳои хориҷӣ мутобиқ мекунанд. Дар асоси ташаккули системаи робитаҳои устувори бисёр ширкатҳои пурқудрат аз кишварҳои мухталиф, иттифоқҳои стратегӣ таъсис дода мешаванд.

Ҷанбаи муҳими ҷаҳонишавии корхонаҳои сайёҳӣ сатҳи истифодаи технологияҳои компютерӣ ва коммуникатсионӣ мебошад, ки барои васеъ намудани табодули иттилоот ва ғояҳои нав дар байни корхонаҳои кишварҳои гуногун, баланд бардоштани сатҳи огоҳии истеъмолкунандагон аз маҳсулоти туристии хориҷӣ имкон фароҳам меорад. Ба туфайли шабакаҳои глобалии коммуникатсионӣ, имкон медиҳад, ки истеҳсоли хизматрасониҳои туристӣ дар минтақаҳои гуногуни бозори ҷаҳонӣ ҳамоҳанг карда шавад.

Дар натиҷаи иттилоотисозии глобалӣ, "як тағирёбии табиати хизматрасонӣ" ҳамчун яке аз навъҳои фаъолияти тиҷоратию иқтисодӣ ба куллӣ ба назар мерасад (аз ин рӯ, қисман дар бораи хусусиятҳои муносибатҳои иқтисодии муосири байналмилалӣ тағйироте ба вуҷуд омадааст, ки савдо дар хидматрасонӣ ҷузъи таркиби динҳо ба назар мерасад). Агар қаблан чунин ҳисобида шуда буд, ки хидмат танҳо дар натиҷаи "тафаккури зинда" фурӯшанда ва харидор мавҷуд аст, пас аз хидмате, ки тавассути сервери Интернет пешниҳод мешавад, дар лаҳзаи хронологӣ истифода бурдан мумкин аст.

Ҷорисозии технологияҳои иттилоотӣ ва тиҷорати Интернет асоси ташкили самарабахши логистика дар соҳаи туризм, идоракунии самараноки як ширкати сайёҳӣ дар маҷмӯъ ва рақобатпазирии он мебошад.

Ҷаҳонишавии бозори сайёҳӣ оқибатҳои мусбӣ ва манфӣ дорад. Таъсирҳои мусбати ҷаҳонишавӣ иборатанд аз: рушди иқтисодӣ ва пешрафти иҷтимоӣ, ки ба васеъ шудани сайёҳӣ мусоидат мекунад; иттилоотисозии глобалӣ, ки ба баланд шудани сатҳи огоҳии ҷомеа дар бораи хатсайрҳои ҷаҳонии сайёҳӣ ва дар натиҷа зиёд шудани ҳаҷмҳои таълимиву истироҳатӣ; пешрафти технологӣ дар соҳаи алоқаи телекоммуникатсионӣ; кушодани сарҳадот ва тартиби соддагардонидашудаи убури сарҳад ва ғайра.

Дар байни оқибатҳои манфии бозори ҷаҳонишавии хидматрасониҳои туристӣ инҳоянд: ноустувории иқтисодиёт, ки бо пешгӯинашаванда тағирёбандаи нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ, зиёд шудани шумораи кишварҳои "камбизоат", ки амалан тамоми минтақаҳои ҷаҳонро ба соҳаи туризм ҷалб мекунанд; таъсири харобиовари ширкатҳои ҷаҳонии сайёҳӣ ба рушди сайёҳии миллӣ; терроризми байналмилалӣ, ки имкониятҳои фаъолияти туристиро маҳдуд мекунад ва ғайра.

Бисёре аз муҳаққиқон қайд мекунанд, ки равобити иқтисодии хориҷӣ имкони содироти чунин молҳо ва хидматҳоро, ки дар бозори дохилӣ фурӯш намеёбанд, мекушоянд. Туризм, алахусус, "ягона роҳи фурӯш барои мубодилаи асъори хориҷӣ ба монанди меҳмонхонаҳо, хӯрокхӯрӣ дар тарабхонаҳо, хизматрасонии нақлиётӣ, сафарҳо, ташриф ба театрҳо, осорхонаҳо, галереяҳои санъат" ва ғайра мебошад.

Фаъолияти иқтисодии хориҷии корхонаҳои сайёҳӣ дар бисёр ҳолатҳо танҳо идомаи фаъолияти иқтисодии дохилии онҳо мебошад. Танҳо корпоратсияҳои пурқудрати трансмиллӣ.

АДАБИЁТҲО

1. Сенин В.С. Организация международного туризма // Финансы и статистика. М., 2008. № 3.
2. А.П. Дурович, «Реклама в туризме», Москва, Инфра-М, 2014.
3. В.П. Губа, Ю.С. Воронов, В.Ю. Карпов. «Методы научного исследования туризмаМосква-2010.
4. Ёров Ҷ.Н, Сайфуллоев Н.Н, Сангинов Д.Ш. Душанбе – 2017.

РУШДИ ТУРИЗМ ДАР ДАВРАИ ҶАҲОНИШАВӢ

Дар мақола ҷанбаҳои муҳимтарини фаъолияти иқтисодӣ дар шароити ҷаҳонишавии муосир вобаста ба бахши сайёҳӣ, ки ҳамчун омили муҳаррики рушди иқтисодӣ нақши муҳим мебозад, баррасӣ карда мешавад. Ин бахш ҳамзамон ба тамоми соҳаҳои инфрасохтори истеҳсолӣ таъсир мерасонад, ки дар ҳар як ҳолат барои расидан ба ҳадафҳои рушди босуръати иқтисодӣ мусоидат менамояд. Туризми байналхалқӣ на танҳо ҳамчун манбаи даромади фурӯшандагон ва қонеъ сохтани ниёзҳои маънавӣ ва ҷисмонии харидорон, балки ҳамчун пайванди байни кишварҳо, минтақаҳои байналмилалӣ, доираҳои тиҷоратии кишварҳои мухталиф, манбаи паҳн кардани иттилоот дар бораи онҳо дар бозорҳои хориҷӣ амал мекунад. Дар сатҳи миллӣ, ҷаҳонишавӣ дар бахши сайёҳӣ бо баланд шудани дараҷаи кушода будани бозорҳои миллии туристӣ, афзоиши ҳиссаи тиҷорати хориҷӣ дар ҳаҷми умумии хизматрасонии сайёҳӣ, афзоиши ҳаҷми сармоягузориҳои хориҷӣ ба соҳаи туризм ва пардохтҳои байналмилалӣ зоҳир мешавад.

Калидвожаҳо: туризм; бозори хидматҳои сайёҳӣ; маҳсулоти туристӣ; туризм ва шуғл; ҷаҳонишавӣ ва рушди туризм.

РАЗВИТИЕ ТУРИЗМА В ПЕРИОД ГЛОБАЛИЗАЦИИ

В статье рассматриваются важнейшие аспекты экономической деятельности в условиях современной глобализации, связанные с туристическим сектором, который играет важную роль в качестве движущей силы экономического развития. Данный сектор одновременно влияет на все сферы производственной инфраструктуры, способствуя в каждом конкретном случае достижению целей ускоренного экономического развития. Международный туризм служит не только источником дохода для продавцов и удовлетворения духовных и физических потребностей покупателей, но и связующим звеном между странами, международными регионами, деловыми кругами разных стран, источником информации о них на зарубежных рынках. На национальном уровне глобализация в секторе туризма проявляется в увеличении открытости национальных туристических рынков, увеличении доли внешней торговли в общем объеме туристических услуг, увеличении иностранных инвестиций в туризм и международных платежей.

Ключевые слова: туризм; рынок туристических услуг; туристический продукт; туризм и занятость; глобализация и развитие туризма

DEVELOPMENT OF TOURISM IN THE PERIOD OF GLOBALIZATION

In article the major aspects economic actively in the conditions of the modern globalization, connected with tourist sektorum, which plays an important role as a motive power of economic development are considered. The given sector simultaneously influences all spheres of an industrial infrastructure, promoting in each specific case to achievement of the purposes of the accelerated economic development. International tourism serves not only as a source of income for sellers and meeting the spiritual and physical needs of buyers, but also as a link between countries, international regions, business circles of different countries, a source of information about them in foreign markets. At the national level, globalization in the tourism sector is reflected in the increasing openness of national tourism markets, increasing the share of foreign trade in total tourism services, increasing foreign investment in tourism and international payments.

Keywords: tourism; the market of tourist services; a tourist product; tourism and employment; globalization and tourism development.

Сведения об авторе: ***Холматова Барно Алихоновна*** – магистрант второго курса факультета экономики и финансов Таджикского национального университета. Email: **barno.kholvatova96@mail.ru** Тел: **900 62 85 10**
Information about the author: ***Barno Kholmatova*** – second-year graduate student of the faculty of Economics and Finance of TNU. Email**: barno.kholvatova96@mail.ru** Tel: **900 62 85 10**

ОМИЛҲОИ АСОСИИ ИНКИШОФИ СОҲАИ ТУРИЗМ

Абдуназаров Х. Б., Бобошерова Ф. Г.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Туризм – шуғлест, ки муваққатан берун шудан аз ҷои истиқомати доимӣ бо мақсадҳои истироҳат, солимгардонӣ, шиносоӣ, динӣ, тиҷоратӣ, варзишӣ, касбию хизматӣ ва дигар ҳадафҳоро дар бар мегирад. Туризм фаъолияте мебошад, ки таъсири худро бевосита ба равандҳои иҷтимоӣ, фарҳангӣ, таълимӣ, иқтисодии тамоми мамлакатҳо, инчунин рушди муносибатҳои байналмилалии онҳо мерасонад. Замоне, ки мо ба иқтисоди бозаргонӣ қадам гузоштем, дар он замон туризм алакай дар бозори ҷаҳонӣ мавқеи мустаҳкам дошта, тағйиротҳои зиёде дар ин соҳа ба амал омада буданд. Дар тамоми ҷаҳон туризм яке аз бахшҳои муҳими иқтисодӣ ба ҳисоб меравад, ки асоси таъминоти шуғлнокии аҳолӣ буда, қариб чандин миллион нафар аҳолиро бо ҷойҳои корӣ таъмин намудааст.

Шавқу завқи махсусро инчунин расму русум, сару либос, таомҳо ва дигар маҳсулоти эҷодиёти халқ ба миён меорад, ки чун ҷойҳои шоёни диққати этнографӣ тавсиф дода мешавад.

Ба ҷойҳои шоёни диққати табиию иқлимии шароити мусоиди иқлимӣ (ҳарорати мӯътадили ҳаво, зиёд будани рӯзҳои офтобӣ, ҳавои бешамол, хушк ва ғ.); зебогии пейзажҳо (ҷангалҳо, баҳр, кӯлҳо, кӯҳҳо ва маҳораҳо) марбутанд. Шароити ҷуғрофи ва иқлимӣ ба инкишофи намудҳои варзиши тобистона ва зимистона мусоидат мекунад. Ноҳияҳои ба табобат ва солимгардонии сайёҳон мусоидаткунанда хусусан ҷолиби диққат мебошад.

Аввалин агенти машҳури турист ин англис Томас Кук буд, ки бо шартҳои имтиёзнок моҳи июни соли 1841 ба таври чакана 570 чиптаро барои ҷамъияти солим, барои саёҳат тавассути поезд аз Лейстер ба Лафборо харид кард.

Томас Кук ба истифодабарии имкониятҳои васеъи пайдо шуда, оғоз кард. Ҳангоме, ки соли 1851 дар Лондон якумин намоишгоҳи байналхалқӣ доир гашт, танҳо аз Йокшир равон кардани 165-ҳазор тамошобин аз тарафи Томас Кук ташкил карда шуд. Соли 1854 дар Англия якумин маълумотнома оид ба меҳмонхонаҳо, ки дар он қариб 8-ҳазор меҳмонхона нишон дода шуда буд, ба чоп расид [14; с. 159].

Инкишофи фаъоли фаъолияти туристӣ дар дохили мамлакат Т. Кукро водор кард, ки вай ба ташкил кардани сафарҳои хориҷӣ оғоз намояд.

Сафари якуми вай соли 1855 ба Фаронса буд, чунки дар Париж намоишгоҳи умумиҷаҳонӣ ба кори худ шуруъ карда буд. Соли 1858 бошад, вай ба ташкили сафарҳои туристӣ ба дигар кишварҳои аврупо машғул шуд.

Туризм ба афзоиши шуғл мусоидат мекунад. Қисми зиёди захираи меҳнатӣ дар туризм ба соҳаи меҳмонхона, тарабхона, хизматҳои туристӣ ва ба соҳаҳои омехта хӯрокворӣ ва сохтмон рост меояд. Тараққиёт дар давлатҳо аз ҷиҳати қабул намудани туристон афзалият дошта, онҳо кӯшиш мекунанд, ки на фақат воридоти арзи хориҷиро зиёд мекунад, балки ҷои кори навро ташкил медиҳад.

Туризм ба чунин гурӯҳҳо ҷудо мешавад, ки онҳо чунинанд:

- ***аз ҷиҳати мақсад*** - омӯхтани маршрут, варзишию тандуристӣ, курортӣ, лижасозӣ, фестивалҳо, шикорчигӣ, шоп-туризм, динӣ ва омӯзиши;
- ***аз ҷиҳати зудҳаракатӣ*** -ҳаракаткунанда, статсионарӣ ва омехта;
- ***аз шакли иштирок*** - баркамол, ҷавонона, кӯдакона ва оилавӣ;

- ***аз рӯи давомоти он*** - якрӯза, бисёррӯза, транзитӣ;

- ***аз рӯи истифодабарии воситаи нақлиёт*** - автомобилӣ, роҳи оҳан, обӣ, велосипедӣ, аспӣ ва ҳавоӣ;

- ***аз ҷиҳати мавсимӣ*** - мавсими туристии авҷгирифта, байнимавсимӣ, байналхалқӣ ва ноҳиявӣ;

- ***бо тарзи ҳаракат*** - пиёдагард, бо воситаи нақлиёти одатшуда, бо намуди нақлиётҳои аҷоибу ғароиб (экзотический).

Ташаккул ва инкишофи туризм ҳамчун соҳа бо системаи нишондиҳандаҳои муайян тавсиф дода мешавад.

Нишондиҳандаҳои инкишофи соҳаи туризм ҳаҷми миқдории фурӯши хадамоти туристӣ, тарафи сифатии онҳо ва инчунин нишондиҳандаҳои иқтисодии фаъолияти истеҳсолию хизматрасонии субъектҳои хоҷагии туристиро (агенстваҳо, бюроҳо, фирмаҳо, комплексҳо, кооперативҳо ва ғ.) ифода мекунад.

Нишондиҳандаҳои инкишофи туризм инҳоро дар бар мегирад:

- ҳаҷми ҳаракати туристӣ;
- вазъ ва инкишофи базаи моддию техники туризм;
- фаъолияти молиявию иқтисодии фирмаи туристӣ;
- инкишофи туризми байналхалқӣ.

Ҳаракати туристӣ - ин доимо омадани сайёҳон ба мамлакат ё ба ин минтақа. Ба нишондиҳандаҳои тавсифдиҳандаи ҳаҷми ҳаракати туристӣ мансубанд: теъдоди умумии туристон, аз ҷумла муташаккил ва номуташаккил, миқдори рӯзҳои сайёҳат, мӯҳлати миёнаи сайёҳати туристон дар мамлакат, минтақа (дар як ҷой ё маҳали аҳолинишин).

Нишондиҳандаҳои тавсифдиҳандаи вазъ ва инкишофи туризми байналхалқӣ алоҳида ҷудо карда мешаванд. Ба онҳо мансубанд:

- теъдоди туристон ба мамлакати хориҷӣ сафаркунанда. Вай мувофиқи адади убури сарҳади давлатӣ муайян карда мешавад.
- миқдори рӯзҳои сайёҳатӣ аз рӯи сайёҳони хориҷӣ.

Барои ҳар як мамлакат ё минтақа туризм ҳам бартарӣ ва ҳам норасоӣ дорад.

Бартариятҳои он иборат аст аз:

- зиёд шудани ҳаракати пул ба минтақа, аз ҷумла ворид шудани асъори хориҷӣ;
- афзоиши маҷмӯи маҳсулоти миллӣ;
- ташкили ҷойҳои корӣ;
- ташкили сохтори истироҳат, ки метавонад ҳам барои сайёҳон ва ҳам барои аҳолии маҳалӣ истифода шавад;
- ҷалби сармоя, аз он ҷумла сармояи хориҷӣ.

Норасоиҳои инкишофи туризм чунинад:

- ташаккулёбии таҳозои калон ба молҳо ва хадамот;
- нархҳо дар бозори маҳаллии молҳо ва хадамот, замина ва дигар захираҳои табиӣ, моли ғайриманқул зиёд мешаванд;
- ҷоришавии пул ба хорича дар натиҷаи воридоти туристӣ афзун мешавад;
- проблемаи манфии экологӣ ва иҷтимоӣ ба миён меоянд.

Инкишофи беназорати туризм метавонад ба бад шудани баланси экологии мамлакат оварад, тарз ва сифати зиндагии аҳолии маҳаллиро тағйир диҳад [2; с. 217].

АДАБИЁТ

1. Александрова А. Ю. Международный туризм: Учеб/ пособие для вузов. М.: Аспект Пресс, 2005г.
2. «Асосҳои туризм» М. Қодирова, Ф. Қодиров. «Ирфон», Душанбе – 2011.
3. Быстров С.А. Организация туристской деятельности : (управление турфирмой) : учеб. пособие / С.А. Быстров. – М. : Форум, 2013. – 398 с. : ил., карты, табл.
4. Виханский О.С., Наумов Н.И., Менеджмент– М.: Изд-во МГУ, 1995 – 221 с.
5. Государственная Программа развития туристской отрасли РТ на 2004-2009годы, Душанбе, 2003 год.
6. Гуляев В.Г – « Туристские перевозки » Москва « фин-стат » 1998.
7. Гуляев В.Г. Организация туристской деятельности: Учеб. Пособие – М.: Нолидж, 1996. – 312с.

8. Ғаниев Т.Б. Менеҷмент Қисми 1-4, Душанбе «Ирфон», 2004, 2005, 2006.

ОМИЛҲОИ АСОСИИ ИНКИШОФИ СОҲАИ ТУРИЗМ

Туризм шуғлест, ки муваққатан берун шудан аз ҷои иқомати доимӣ бо мақсадҳои истироҳат, солимгардонӣ, шиносоӣ, динӣ, тиҷоратӣ, варзишӣ, касбию хизматӣ ва дигар ҳадафҳоро дар бар мегирад. Он-фаъолияте мебошад, ки таъсири худро бевосита ба равандҳои иҷтимоӣ, фарҳангӣ, таълимӣ, иқтисодии тамоми мамлакатҳо, инчунин рушди муносибатҳои байналмилалии онҳо мерасонад. Туризм ба афзоиши шуғл мусоидат мекунад. Қисми зиёди захираи меҳнатӣ дар туризм ба соҳаи меҳмонхона, тарабхона, хизматҳои туристӣ ва ба соҳаҳои омехта хӯрокворӣ ва сохтмон рост меояд. Тараққиёт дар давлатҳо аз ҷиҳати қабул намудани туристон афзалият дошта, онҳо кӯшиш мекунанд, ки на фақат воридоти арзи хориҷиро зиёд мекунад, балки ҷои кори навро ташкил медиҳад.

Калидвожаҳо: сайёҳӣ, муносибатҳои байналмиллалӣ, фарҳанг, болоравии иқтисодиёт, захираҳои меҳнатӣ.

КЛЮЧЕВЫЕ ФАКТОРЫ В РАЗВИТИИ ТУРИЗМА

Туризм – э то занятость, которая включает временный выезд из места постоянного проживания в целях отдыха, оздоровления, знакомства, религиозных, коммерческих, спортивных, профессиональных, служебных или других целей. Это деятельность, которая напрямую влияет на социальные, культурные, образовательные, экономические процессы всех стран, а также на развитие их международных отношений. Туризм способствует росту занятости. Большая часть рабочей силы в туризме находится в гостиничном бизнесе, ресторанах, туристических услугах и пищевой и строительной отраслях. События в странах имеют приоритет в наборе туристов, которые стремятся не только увеличить иностранную валюту, но и создать новые рабочие места.

Ключевые слова: туризм, международные отношения, культура, экономический рост, трудовые ресурсы.

KEY FACTORS IN THE DEVELOPMENT OF TOURISM

Tourism is employment that includes temporary travel from a place of permanent residence for recreation, recreation, Dating, religious, commercial, sports, professional, service, or other purposes. This is an activity that directly affects the social, cultural, educational, and economic processes of all countries, as well as the development of their international relations. Tourism contributes to employment growth. Most of the labor force in tourism is in the hotel business, restaurants, travel services, and food and construction industries. Events in countries have priority in the recruitment of tourists who seek not only to increase foreign currency, but also to create new jobs.

Keywords: tourism, international relations, culture, economic growth, labor resources.

Сведения об авторах: ***Абдуназаров Хушқадам*** – магистр второго курса факультета экономики и управления ТНУ. Тел: **985-27-72-17.**
Бобошерова Фозила Гулмуродовна – магистр второго курса факультета экономики и управления ТНУ. Тел: **501 88 12 85**

Information about the authors: ***Abdunazarov Khushqadam*** – second course graduate student of the faculty of Economics and management of TNU. Tel: **985-27-72-17.**
Bobosherova Fozila Gulmurodovna – second course graduate student of the faculty of Economics and management of TNU. Tel: **501 88 12 85**

МОҲИЯТ ВА АҲАМИЯТИ РУШДИ СОҲИБКОРӢ ДАР РАВАНДИ ГУЗАШТАН БА МУНОСИБАТҲОИ БОЗОРӢ

Шарипова Л. А., Тураев А.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Фаъолияти мустақими соҳибкорӣ, аз он ҷумла соҳибкории хурд ва миёна, рушди босуръату устувори он – омили муҳими рушди нумӯи иқтисодиёти бозорӣ барои шароити ҳар як кишвар ба шумор меравад.

Аввалин маротиба ин мафҳуми иқтисодӣ аз ҷониби иқтисоддони англис Ричард Кантилон[3] дар охири асри XVII ва авали асри XVIII истифода гардид. Аз рӯи ақидаи ӯ, соҳибкор – ин шахсест, ки дар шароити хавфу хатар фаъолият мекунад. Сарчашмаи

[3]Кантилон Р. Опыт о природе торговли вообще. Впервые опубликована в 1755г.

боигариро вай дар замин ва меҳнат медид, ки онҳо аслан арзиши боигарии иқтисодиро муайян мекарданд.

Омили дигар – иқтисоддони фаронсавӣ Сэй Ж.Б. (1767-1832) дар китоби худ «Трактати иқтисоди сиёсӣ» - ки соли 1803 нашр гардидааст, менависад, ки фаъолияти соҳибкорӣ ин маҷмӯи се омили классики истеҳсолот – замин, сармоя ва меҳнат аст. Ҳамзамон ӯ, санъати соҳибкориро омили таъмини муваффақонаи рушди саноати Англия арзёбӣ намудааст. Ба ақидаи ин олим, соҳибкорӣ дар истеҳсоли маҳсулот нақши фаъол дорад. Умуман, соҳибкор – ин шахсе мебошад, ки ба ӯҳдаи худаш, ба ҳисоби худаш хавфу хатари истеҳсоли ягон намуди маҳсулотро мегирад.

Сармоя, ё воситаҳои истеҳсолот, замин, соҳибкор ва меҳнати коргарон иштироки фаъолона доранд. Нишонаҳои асосии соҳибкорӣ, инҳо мебошанд:

1. Мустақилият ва озод будани субъектҳои хоҷагидорӣ. Ҳар як соҳибкор дар қабул қарор оиди ягон масъалаи хоҷагӣ бояд нисбатан (дар чорчӯбаи меъёрҳои ҳуқуқӣ) озод ва мустақил бошад.
2. Аз назари иқтисодӣ ба ин ё он кори иқтисодӣ ва пеш бурдани он ҳавасманд гардад. Ин шарт хеле муҳим аст.
3. Хавфу хатари хоҷагидорӣ ва ҷавобгариро ба ӯҳда гирад, фаъолияти мустақили иқтисодӣ, аз ҷумла намудҳои соҳибкориро бо тарзи ба роҳ мондани зироаткорӣ, ҳунармандӣ ва косибиро мардуми Шарқ, қаламравии кунунии Осиёи Марказӣ ҳанӯз аз замонҳои қадим медонистанд ва аз ин сарчашмаҳои гуногуни адабиёти таърихию фарҳангӣ далолат мекунанд.

Савдогарон ва соҳибони молу маҳсулоти дар ин кишварҳои тавлидкунанда, онро бо роҳи қадимаи ва бузурги абрешим ё мухтасар «Роҳи абрешим» ба давлатҳои дуру наздик, аз қабили давлати Чин ба дасти ниёзмандони хориҷӣ расонида, аз он ҷо барои худашон камёбро меоваранд.

Ҷумҳурии Тоҷикистон баъди эълон кардани истиқлолияти давлатӣ – 9 сентябри соли 1992 гузаштан ба иқтисоди бозориро чун ҳадафи стратегӣ ба миён гузошт ва онро то имрӯз қадам ба қадам дар амали хоҷагидорӣ татбиқ карда истодааст.

Иқтисоди бозорӣ бошад бе пеш бурдани фаъолияти соҳибкорӣ, хусусан соҳибкории хурд ва миёна имконпазир мебошад. Ҳамин нуқтаи муҳимро ба инобат гирифта Ҳукумати Тоҷикистон рушду нумӯи соҳибкориро яке аз роҳҳои асосии таъмини рушди иқтисодӣ дар мамлакат эълон кардааст ва пайваста барои татбиқи амалии он саъю кӯшиш ба харҷ медиҳад.

Соҳибкорон масъулиятро ба ӯҳдашон гирифта, мазмуни дигаргунию тағйиротҳоро аниқ дарк менамоянд нақш ва таҳозои истеъмолгарро дар бозор муайян мекунанд. Соҳибкор ҳамеша бо амалия сару кор дорад, медонад, ки чӣ мехоҳад, аз кӣ чӣ гирад, бо чӣ алоқа дошта бошад. Онҳо тибқи нақшаи стратегии идоракунии мақсаднок амал намуда, барои қонеъ гардонидани талаботи истеъмолгар дар бозор кӯшиш ба харҷ медиҳанд.

Мақсади сиёсати иқтисодӣ ва иҷтимоӣ Тоҷикистони соҳибистиқлол – ин баланд бардоштани сатҳ ва сифати зиндагии аҳолӣ дар асоси рушди устувори иқтисодӣ аст. Инчунин сиёсати иқтисодию иҷтимоии давлат ба афзунгардонии фоидаи иқтисодӣ аз ин ё он намуди фаъолияти хоҷагӣ ва таъмин намудани ҳифзи иҷтимоии аҳолӣ равона карда мешавад. Вале, чӣ тавр ба ин ҳадаф ноил шудан мумкин аст. Барои зиёд намудани даромади аҳолӣ бояд ҷойҳои нави корӣ ташкил карда шаванд. Барои паст кардани нарх ва баланд намудани сифати молҳою хизматрасонӣ бояд шароити лозимаро барои рақобати озод таъмин кунем, барои таъмин намудани ҳифзи иҷтимоӣ маблағгузории кифояи соҳаҳои истеҳсолӣ (саноат, кишоварзӣ, сохтмон) ва ғайриистеҳсолӣ, яъне хизматрасонӣ босуръат ва пайгирона пеш барем.

Сармоягузории хориҷӣ метавонад дар асоси ташкили Корхонаҳои муштарак ва субъектҳои хоҷагидоре, ки пурра ба сармоягузорони хориҷӣ тааллуқ доранд, ҷойҳои нави кориро таъмин карда, бозори молу хизматрасонӣ ва даромади буҷетро ғанӣ намоянд. Афзоиши даромади буҷетҳои давлатӣ ва маҳаллӣ аз фаъолияти пурсамари

субъектҳои хоҷагидории ватанӣ ва хориҷӣ вобастагии ногусастанӣ дорад. Ин чунин маъно дорад, ки ҳам моликияти давлатӣ ва ҳам моликияти хусусию коллективӣ аз тарафи давлат дар зери ҳимояи баробари давлати Тоҷикистон мебошанд. Принсипи баробарии ҳамаи шаклҳои моликият ва ҳимояи ҳуқуқу амволи онҳоро низ дар назар дорад. Вале ин хусусияти танзими ҳуқуқии фаъолияти ташкилотҳои шаклҳои гуногуни моликиятро инкор намекунад.

Озодии роҳбарӣ ва маҳдуд кардани фаъолияти инҳисорӣ дар бозор яке аз принсипҳои муҳим ба шумор меравад.

Гузариш ба иқтисоди бозорӣ бе ривоҷи рақобати бозорӣ номумкин мебошад. Барои ҳамин ҳам дар давраи гузариш ба иқтисоди бозорӣ риояи амалии принсипи мазкур аҳамияти калон пайдо мекунад. Дар навбати худ чунин фаъолият метавонад бо роҳи тақсими бозор аз рӯи ҳудуд, маҳдудкунии дохилшавӣ ба бозор, муқаррар кардани нархи маҳсулот ва тарафҳои хизматрасонӣ амалӣ карда шавад. Қонунгузории зидди инҳизориро на танҳо соҳибкорон, балки мақомоти давлатӣ низ вайрон карда метавонад. Фаъолияти соҳибкориро танҳо қонунгузории зидди инҳисорӣ манъ карда метавонад. Чунин ваколатро танҳо мақомоти зидди инҳисорӣ дорост.

Принсипи дигар – ин ба даст овардани фоида ҳамчун мақсади фаъолияти соҳибкорӣ. Мақсади ниҳоии фаъолияти мустақими соҳибкорӣ ба даст овардани фоида ва таъмини тақозои бозорӣ мебошад. Фарқи асосии фаъолияти соҳибкорӣ аз дигар намуди фаъолияти хоҷагидорӣ маҳз дар ҳамин ифода меёбад. Дар шароити иқтисоди нақшавӣ низ фаъолияти субъекти хоҷагӣ ба ҳисоб гирифта мешуд, вале ба даст овардани фоида мақсади фаъолияти хоҷагидорӣ набуда он фақат нишондиҳандаи кори самараноки корхонаҳо маҳсуб мегардад.

Фоида ин фарқи байни даромади умумӣ ва кули хароҷотҳои ҷорӣ аст. Субъекти хоҷагӣ танҳо вақте фоида ба даст оварда метавонад, ки мол ва хизмати он талаботи бозор ҷавобгӯ бошад, яъне талаботи муайяни ҷамъиятро қонеъ гардонад. Вале бояд қайд кард, ки талаботи истеъмолгарон дар бозор дар баъзе ҳолатҳо мумкин аст новобаста ба гирифтани фоида қонеъ гардонда шавад. Чунончи фаъолияти корхонаҳои истеҳсолии давлатие, ки аз ҳисоби буҷети давлат маблағгузорӣ карда мешаванд ва маҳсулоташон барои мудофиаи кишвар заруранд, вале баъзан зиёновар бошанд.

Танзими давлатии фаъолияти соҳибкорӣ – принсипи муҳими дигар ҳисоб мешавад. Танзими давлатии фаъолияти соҳибкорӣ дар ҳамаи давлатҳо мавҷуд аст, зеро иқтисодиёти ҳамагуна давлат аз низоми ягонае иборат аст, ки алоқаи гуногунро дар бар мегирад. Вобаста ба дараҷа ва шароити тараққиёти иқтисодиёт, анъанаҳои миллӣ ва дигар ҳолатҳои танзими давлатӣ бо роҳҳои гуногун амалӣ гардонида мешавад. Дар шароити иқтисодиёти нақшавӣ, шакл ва услуби маъмурии ба танзимдарории хоҷагидорӣ истифода бурда мешуданд.

Дар шароити гузариш ба иқтисоди бозорӣ бошад, барои инкишофи фаъолият соҳибкорӣ шакл ва услубҳои танзимгардониро ба ҳамин талаботи нав бояд мутобиқ гарданд ва ин беҳад зарур аст. Вале ин маънои онро надорад, ки аз худтанзимнамоии бозор пура даст кашидан лозим аст, зеротанзими давлатӣ якҷоя бо худтанзимнамоии бозор метавонад барои пешрафти иқтисодиёт мусоидат намояд. Истифодаи услубҳои идоракунии иқтисодӣ дар шароити гузаштан ба иқтисоди бозорӣ ба мақсади танзими фаъолият соҳибкорӣ натанҳо барои соҳибкории хусусӣ, барои соҳибкории давлатӣ низ муҳим мебошад. Шаклҳои батанзимдарории давлатии фаъолияти соҳибкорӣ хело гуногун аст. Ба онҳо ба қайдгирии давлатии фаъолияти соҳибкорӣ хело гуногун аст. Ба онҳо ба қайдгирии давлатии фаъолияти соҳибкорӣ иҷозатдиҳӣ барои пешбурди алоҳидаи фаъолият фаъолияти давлатии зидди инҳисорӣ, танзимдарорӣ бо механизм ва системаи андоз, танзими асъорӣ, гумрукӣ, ҳуқуқӣ ва ғайра дохил мешаванд. Танзими давлатии фаъолияти соҳибкорӣ дар асоси қонунгузории амалкунанда амалӣ карда мешавад. Қабули санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ҳамчун фаъолияти давлатӣ шакли ба худ хосси танзими давлатии соҳибкорӣ мебошад. Давлат қоидаҳои амалигардонии фаъолияти соҳибкориро муқаррар намуда бо ҳамин шакли махсуси ба иқтисодиёт

роҳбарӣ намудан ва шароити зарурии ҳуқуқро барои ривоҷи фаъолияти соҳибкорӣ муҳайё менамояд. Чунин шакли танзимнамоӣ ба шароити гузариши ба иқтисоди бозорӣ то дараҷае мувофиқ буда, имконият медиҳад, ки озодии фаъолияти соҳибкориро дар асоси мутобиқгардонии манфиатҳои хусусӣ ва умумидавлатӣ таъмин намояд.

Мувофиқи манфиатҳои давлатӣ ва хусусӣ дар фаъолияти соҳибкорӣ – принсип ё талаботи алоҳида мебошад.

Манфиат ва ҳуқуқҳои соҳибкорон бо роҳи қонунгузорӣ ва риояи амалии он муҳофизат карда мешавад. Аммо ин маънои онро надорад, ки вазифа ва батанзимдарории фаъолияти соҳибкорӣ фақат аз ҳимояи ҳуқуқҳои соҳибкорон иборат бошад, зеро дар фаъолияти соҳибкорӣ манфиати давлат бояд ба эътибор гирифта шавад. Ҳамин тавр танзими ҳуқуқии фаъолияти соҳибкорӣ бояд бо назардошти манфиатҳои хусусию ҷамъиятӣ амалӣ карда шавад. Зеро манфиати соҳибкорон на танҳо аз тарафи меъёрҳои ҳуқуқии граждани, балки дигар санадҳои ҳуқуқӣ, ки моҳият ва мақсади ҷамъиятӣ доранд ба танзим дароварда мешавад. Мақсад аз чунин танзимдарории ҳимояи манфиатҳои ҷамъият аз амали нодурусти соҳибкорон буда, ин меъёрҳо фаъолияти онҳоро барои таъмини манфиати ҷамъиятӣ равона месозанд. Шумораи меъёрҳои дорои хусусияти ҷамъиятию ҳуқуқӣ, ки барои танзими фаъолияти соҳибкорӣ истифода бурда мешаванд, хело зиёд буда, дар оянда боз такмил меёбанд. Ин боиси душвор гардонидани танзими ҳуқуқӣ фаъолияти соҳибкорӣ гардида, масъала мегузорад, ки қонунгузории соҳибкорӣ беҳтар карда шавад.

Соҳибкории инфиродӣ (фардӣ) - фаъолияте мебошад, ки асосан аз ҷониби як шахси алоҳида ташкил карда мешавад. Соҳибкорӣ ба сифати менеҷер нақши идоракуниро ба зимма дорад. Ҳаҷми сармояи оинномавӣ начандон бузург буда, пурра барои молу амволи худ ҷавобгар мебошад. Соҳибкории инфиродӣ худ меҳнат мақсаднок мекунад. Фаъолияти он дар асоси присипи таваккал ва бо мақсади ба даст овардани фоида қарор пеш бурда мешавад.

Вай мустақилона, бидуни маслиҳати дигар кас фаъолияти истеҳсоли ва тиҷоратии худро ташкил намуда, ҳаққу ҳуқуқи аз нав бунёд кардани корхонаи худ, муайян кардани самту равиши инкишофи ҳозира ва ояндаи онро аз ҳисоби даромади хеш ташкил мекунад. Молу амволи тибқи қарордод дар бораи иҷора, истифода кардан аз сармоягузории дигарон, киро кардани нерӯи коргарӣ, кор фармудан, аз кор сабукдӯш кардан, дар банк суратҳисоб кушодан, аз он қарз гирифтан, фоидаи баъди пардохтҳои асоси боқимондаро тибқи салоҳияти қонунӣ тақсим карда, оиди асъори миллию хориҷи амалиётҳои судманд андешидаро иҷро мекунад. Аз ин ҷо хулоса бармеояд, ки соҳибкории фардӣ қарорҳои алоҳидаро оиди фаъолият истеҳсолию хоҷагидорӣ мустақилона, бидуни дахолати давлатӣ ва дар шакли моликияти хусусӣ амалӣ мегардонад.

АДАБИЁТ

1. Эмомалӣ Раҳмон Паёми навбатӣ ба Парлумони Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2016, 20 январ
2. Конституцсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, 2003. – 86с.
3. Кодекси Граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон. Қисми 1 ва 2. Душанбе: «Қонуният», 2000
4. Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, Ирфон, 2013
5. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи моликият», 1993
6. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти соҳибкорӣ», 1992,, № 451 аз 23 декабр
7. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи хусусигардонии моликияти давлатӣ, 1997, № 465 аз 16 май
8. Қонуни ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи сармоягузорӣ», 2007, №260 аз 12 май
9. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мороторийи санҷишҳои субъектҳои хурду миёна дар ҶТ», 2009, № 505 аз 26 март
10. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ба қайдгирии давлатии шахсони ҳуқуқӣ ва соҳибкории инфиродӣ, 2009, № 508 аз 19 май
11. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ), 2009, № 526 аз 19 май
12. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи низоми иҷозатдиҳӣ, 2011, № 751 аз 2 август

МОҲИЯТ ВА АҲАМИЯТИ РУШДИ СОҲИБКОРӢ ДАР РАВАНДИ ГУЗАШТАН БА МУНОСИБАТҲОИ БОЗОРӢ

Дар мақолаи мазкур муаллиф моҳият ва аҳамияти рушди соҳибкориро дар раванди гузариш ба муносибатҳои бозоргонӣ баррасӣ намудааст. Фаъолияти мустақими соҳибкорӣ, аз он ҷумла соҳибкории хурд ва миёна, рушди босуръату устувори он – омили муҳими рушди нумӯи иқтисодиёти бозорӣ барои шароити ҳар як кишвар ба шумор меравад. Ҷумҳурии Тоҷикистон баъди эълон кардани истиқлолияти давлатӣ – 9 сентябри соли 1992 гузаштан ба иқтисоди бозориро чун ҳадафи стратегӣ ба миён гузошт ва онро то имрӯз қадам ба қадам дар амали хоҷагидорӣ татбиқ карда истодааст. Иқтисоди бозорӣ бошад бе пеш бурдани фаъолияти соҳибкорӣ, хусусан соҳибкории хурд ва миёна ғайримконпазир мебошад. Ҳамин нуқтаи муҳимро ба инобат гирифта Ҳукумати Тоҷикистон рушду нумӯи соҳибкориро яке аз роҳҳои асосии таъмини рушди иқтисодӣ дар мамлакат эълон кардааст ва пайваста барои татбиқи амалии он саъю кӯшиш ба харҷ медиҳад.

Калидвожаҳо: соҳибкорӣ, савдои озод, иқтисодиёти бозор, фаъолияти молиявӣ, захираҳои меҳнатӣ, фоида, истеҳсолот, фонди захиравӣ, буҷет, иқтисодиёти миллӣ, бизнес.

ВАЖНОСТЬ РАЗВИТИЯ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В ПРОЦЕССЕ ПЕРЕХОДА К РЫНОЧНЫМ ОТНОШЕНИЯМ

В данной статье автор обсуждает важность и значимость предпринимательства в процессе перехода к рыночным отношениям. Прямая предпринимательская деятельность, в том числе малый и средний бизнес, ее быстрое и устойчивое развитие - является важным фактором в развитии рыночной экономики для каждой страны. После того как Республика Таджикистан объявил о государственной независимости - 9 сентября 1992 года стратегической целью была переход к рыночной экономике и все еще последовательно осуществляет ее в экономической деятельности. Рыночная экономика возможна без ведения бизнеса, особенно малого и среднего предпринимательства. Принимая это во внимание, Правительство Таджикистана объявило развитие предпринимательства одним из основных способов обеспечения экономического роста в стране и постоянно стремится к его реализации.

Ключевые слова: предпринимательство, свободная торговля, рыночная экономика, финансовая деятельность, трудовые ресурсы, прибыль, производство, резервный фонд, бюджет, национальная экономика, бизнес.

IMPORTANCE AND SIGNIFICANCE OF THE DEVELOPMENT OF ENTREPRENEURSHIP IN THE PROCESS OF TRANSITION TO MARKET RELATIONS

In this article, the author discusses the importance and significance of entrepreneurship in the process of transition to market relations. Direct entrepreneurial activity, including small and medium-sized businesses, its rapid and sustainable development is an important factor in the development of a market economy for each country. After the Republic of Tajikistan declared state independence, on September 9, 1992, the strategic goal was the transition to a market economy and is still consistently implementing it in economic activities. A market economy is possible without doing business, especially small and medium enterprises. Taking this into account, the Government of Tajikistan has announced the development of entrepreneurship as one of the main ways to ensure economic growth in the country and is constantly striving for its implementation.

Keywords: entrepreneurship, free trade, market economy, financial activity, labor resources, profit, production, reserve fund, budget, national economy, business.

Сведения об авторах: ***Шарипова Лайли Абдуллоевна, Тураев Аслиддин*** – магистры второго курса факультета экономики и управления ТНУ.

Information about the authors: ***Sharipov Laili abdullayevna, Turaev Asliddin*** – second-year masters of the faculty of Economics and management of TNU.

САРМОЯГУЗОРИИ ПОРТФЕЛӢ

Шарифзода М.Ш.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Сармоягузорӣ дар иқтисодиёт нақши ҳалкунанда дорад. Онҳо дар маҷмӯъ рушди кишвар ва субъектҳои соҳибкории инфиродиро муайян мекунанд. Барои анҷом додани фаъолияти сармоягузорӣ таҳлили тасмимгирӣ дар таҳия ва татбиқи лоиҳаҳои сармоягузорӣ, идоракунии ҷараёни ташаккули сармоягузориҳои портфелӣ зарур аст. Сармоягузории портфелӣ имкон медиҳад, ки натиҷаҳои ниҳоии тамоми фаъолияти

сармоягузориро дар соҳаҳои гуногуни бозори қоғазҳои қиматнок ба нақша гирифтан, баҳо додан ва назорат карда шавад.

Сармоягузорон мефаҳманд, ки ҳама гуна сармоягузорӣ таваккал дорад. Онҳо таваккалро дӯст намедоранд ва кӯшиш мекунанд, ки аз он канорагирӣ кунанд. Сармоягузоре, ки аз таваккал канорагирӣ мекунад, танҳо барои пардохти иловагӣ таваккали иловагиро ба дӯш мегирад. Ин гуна сармоягузорон зиёданд. Аз ин рӯ, таҳқиқотҳои олимон барои коҳиш додани таваккал аз даромади додашуда ё баръакс, зиёд кардани даромад аз таваккали додашуда, аҳамияти бузурги иҷтимоӣ дорад. Аз ин хотир, соли 1990 Ҷоизаи Нобел дар соҳаи иқтисод ба амрикоиҳо Марковитз, Миллер ва Шарп маҳз барои чунин дастовардҳо дода шуд.

Назарияи сармоягузории портфелӣ солҳои 1950 дар ИМА пайдо шуда, то ин замон рушд карда истодааст. Он дар сармоягузорӣ усули оқилонаи муайян кардани даромадро барои таваккал пешниҳод кард. Аксари ғояҳое, ки ин назарияро ташкил медиҳанд, ба Марковитзи амрикоӣ тааллуқ доранд [1, с.187].

Марковитз диққати худро ба таҷрибаи маъмули тақсими сармоягузорӣ байни якчанд “Сабад” ва нишон дод, ки чӣ гуна сармоягузор таваккали портфелро бо пур кардани саҳмияҳое, ки ба ҳамдигар монанд нестанд, метавонад коҳиш диҳад. Вай инчунин принсипҳои бунёдии портфелро пешкаш намуд. Чунин қайд мекунад, ки агар “Пардохт барои тарс” вуҷуд намедошт, пас ҳамаи сармоягузорон танҳо дороиҳои бе таваккалро харидорӣ мекарданд. Масалан: векселҳои хазинадории Амрико. Сармоягузорон бар ин бовaранд, ки таваккали аз ҷониби ҳукумати ИМА иҷро накардани онҳо ба сифр баробар аст. Азбаски векселҳо ба мӯҳлати кӯтоҳ бароварда мешаванд, нархи онҳо мӯътадил мебошад. Сармоягузоре, ки мехоҳад пули худро дар тӯли шаш моҳ “фоиз” гузорад, тавассути хариди векселҳои 6-моҳа метавонад даромади зарурӣ ба даст орад [1, с.187].

Бояд қайд намуд, ки вомбаргҳо назар ба векселҳои хазинавӣ таваккали бештар доранд, зеро мӯҳлати онҳо дарозтар мебошад. Ва чӣ қадаре ки ин калонтар бошад, тағирёбии нархи вомбаргҳо қавитар аст. Илова бар ин, дорандаи вомбарг таваккали иҷро накардани эмитентро бар дӯш мегирад, алахусус агар эмитент ширкати хусусӣ бошад. Барои таваккали бештар, сармоягузор даромади бештар талаб мекунад ва онро мегирад. Вомбаргҳо нисбат ба векселҳои хазинавӣ бештар даромад меоваранд. Ниҳоят, саҳмияҳои оддӣ таваккали калонтаринро ба бор меоранд. Ҳам нархҳои ноустувор ва ҳам эҳтимоли зиёдтарини талафоти сармоягузорӣ бо сабаби пешфарз нашудани эмитент мебошад. Аз ин рӯ, сатҳи таваккал баланд аст. Чӣ қадаре, ки таваккал зиёд бошад, ҳамон қадар тамоюли стандартӣ бештар мешавад. Агар ягон таваккал вуҷуд надошта бошад, пас тамоюли стандартӣ ба сифр баробар аст. Асалан сармоягузорон даромаднокии бисёрро ва тамоюлоти ками стандартиро дӯст медоранд. Портфелҳои саҳмияҳои оддӣ, ки барои ин тамоюлоти стандартӣ фоидаи бештарро ваъда медиҳанд, портфели самаранок мебошанд. Ин яке аз принсипҳои бунёдии Марковитз мебошад [2][4].

Аммо, сармоягузорон кам бо тамоюлоти стандартӣ сарукор доранд. Он дар сояи як консепсияи пурқувват - тамоюли нархҳои саҳмияҳо дар як самт (боло ё поён) ба таври расмӣ дар модели бозор инъикос мешаванд. Ин модел дар молияи эмпирикӣ нақши калидӣ дорад ва дар барномаҳои назариявии портфелӣ васеъ истифода мешавад.

Аслан сармоягузории портфелӣ ин гузоштани воситаҳо (дороиҳои моддӣ ва ғайримоддӣ) дар маҷмӯи гуногуни коғазҳои қиматнок бо мақсади нигоҳ доштан ва гирифтани фоида мебошад. Маҷмӯи коғазҳои қиматнок портфелро ташкил медиҳанд. Маҳз сармоягузории портфелӣ имкон медиҳад, ки чунин хусусиятҳоро ҳангоми омезиши (якҷоя) маҷмӯи қоғазҳои қиматнок ба даст оварда шавад, ки ҳангоми

[4] Ниг: дастрас: сононаи расмии - StudRef.com.

сармоягузории алоҳидаи воситаҳои молиявӣ гирифтан ғайриимкон аст. Дороиҳои портфелӣ дар худ вомбаргҳои қарзҳои давлатӣ ва коммуналӣ, векселҳо, саҳмияҳо, инчунин вомбаргҳои ширкатҳои қарзӣ ва молиявиро дар бар мегиранд.

Таҷрибаи мавҷудаи ҷаҳонӣ сармоягузории портфелиро ҳамчун маҷмӯи мақсадноки ташаккулёфтаи объектҳои воқеӣ ва молиявии сармоягузорӣ, ки барои фаъолияти сармоягузорӣ мутобиқи стратегияи таҳияшудаи сармоягузории корхона пешбинӣ шудааст, шарҳ медиҳад [2].

Кузнецова С.А., дар боби танзими молиявии сармоягузориҳои портфели китоби дарсии худ, чунин моҳияти сармоягузории портфелиро муайян мекунад. Сармоягузории портфелӣ - ин маҷмӯи арзишҳои сармоягузорӣ, ки ҳамчун воситаи таъмин намудани сатҳи баланди даромади сармоягузорӣ, ҳифз ва афзун намудани сармоя дар оянда, таъмини пардохтпазирии сармоягузории портфелӣ, хариди қоғазҳои қиматнок барои намудҳои маҳдуди маҳсулот, ашё, молу мулк ва ҳуқуқҳои ғайримолу мулкӣ, васеъ кардани миқёсро меноманд [3].

Меденцов А.С., дар китоби таълимии худ менависад, ки сармоягузории портфелӣ сармоягузорӣ ба саҳмияҳо, вомбаргҳо, дигар қоғазҳои қиматнок ва саҳмияҳо дар ширкатҳои тиҷоратӣ ва шарикӣ мебошад [4].

Булатов А.С., бошад қайд кардааст, ки сармоягузориҳои портфелиро блокҳои саҳмияҳо (ё саҳмияҳои инфиродӣ), ки камтар аз 10 % сармояи ширкатро ташкил медиҳанд, инчунин вомбаргҳо ва дигар қоғазҳои қиматнокро ташкил медиҳанд. Дар кишварҳои гуногун, сарҳади расмии байни сармоягузориҳои мустақим ва портфели гуногун муқаррар карда шудааст, аммо одатан он 10 % -ро ташкил медиҳад [4].

Одатан, портфел маҷмӯи муайяни саҳмияҳои корпоративӣ, вомбаргҳо бо дараҷаи гуногуни амнийат ва таваккалҳо, инчунин қоғазҳои қиматнок бо даромади устуворе, ки давлат кафолат медиҳад, яъне бо хатари ҳадди ақали таваккал дар даромади асосӣ ва ҷорӣ. Онҳо камтар аз 10 % сармояи умумии саҳмияҳои корхонаро ташкил медиҳанд.

Сармоягузории портфелӣ иштироки ғайрифаъол доштани портелро бо мақсади ба даст овардани фоида аз нархи қоғазҳои қиматнок ё дивидендҳои ҳисобшуда, бидуни иштирок дар фаъолияти корхонаҳо - эмитентҳои қоғазҳои қиматнок дар назар дорад. Ин хусусият сармоягузории портфелиро аз сармоягузории мустақим ҷудо мекунад, вақте ки соҳиби саҳмия дар идоракунии корхона фаъолона иштирок мекунад. Дар таҷрибаи ҷаҳонӣ, барои гузоштани сармоягузориҳои мустақим меъёри 10 % ё зиёда аз он ба саҳмияҳо (саҳмияҳо дар сармояи оинномавии эмитент) қабул карда шуд. Маблағи сармоягузории портфелӣ мутаносибан камтар аз 10 % саҳмияҳо тааллуқ дорад.

Сармоягузории портфелӣ ин сармоягузории озоди маблағҳои пулӣ дар бисёр қоғазҳои қиматнок аз якчанд сегментҳои бозор мебошад. Сармоягузорӣ ба коғазҳои қиматноки якчанд ширкатҳо ба сармоягузорон имкон медиҳад, ки таваккали аз даст додани маблағро кам кунанд. Сармоягузории портфелӣ маънои онро дорад, ки сармоягузор дорои миқдори кофии маблаге мебошад, ки вай омода аст ба сармояи сармоягузорӣ табдил ёбад. Инчунин мазмуни сармоягузории портфелӣ метавонад тағйир ёбад, яъне баъзе қоғазҳои қиматнок метавонад дигарро иваз кунанд. Аксар вақт сармоягузор ба хотири таъмин намудани даромади воқеӣ ва устувор ба корхонаҳо ва лоиҳаҳои гуногун сармоягузорӣ мекунад.

Айни замон олимон чунин принсипҳои ташаккули портфелҳои коғазҳои қиматнокро пешбинӣ мекунанд:

- принсипи амнияти сармоягузорӣ;
- принсипи устувории даромад;
- принсипи пардохтпазирии сармоягузориҳо [6].

Дар баробари ин олимон боз чунин принсипҳои бунёди портфели классикии консервативиро (дорои хавфи кам) пешбинӣ низ мекунанд:

- принсипи консерватизм;

- принсипи диверсификатсия;
- принсипи пардохтпазирии кофӣ [6].

Барои сармоягузор мақсади асосӣ дар ташаккули портфел, ба даст овардани мувофиқати оптималии байни таваккал ва даромад мебошад. Ба ибораи дигар, маҷмӯи дахлдори воситаҳои сармоягузориро барои то ҳадди минималӣ кам кардани таваккали сармоягузор ва ҳамзамон то ҳадди максималӣ баланд кардани даромади ӯ мебошад. Мақсади сармоягузории портфелӣ бошад ин гузоштани маблағҳои сармоягузор ба коғазҳои қиматноки дар корхонаҳои аз ҳама самарабахш фаъоляткунанда, инчунин коғазҳои қиматноке, ки мақомоти давлатӣ ва маҳаллӣ мебароранд, бо мақсади ба даст овардани даромади максималӣ мебошад.

Сармоягузории портфелӣ дар назди худ мақсади ба даст овардани фоида дар натиҷаи зиёд шудани арзиши коғазҳои қиматнок ва инчунин гирифтани даромад бо фоизҳо мегузорад.

Дар адабиётҳо муаллифон намудҳои гуногуни сармоягузории портфелиро пешбинӣ кардаанд. Асосан онҳоро ба ду намуд ҷудо кардан мумкин аст, ки аз ҳамдигар бо тариқи ба даст овардани даромад фарқ мекунанд.

Дар намуди аввал даромад аз зиёд шудани арзиши коғазҳои қиматнок ба даст оварда мешавад. Чунин портфелро портфели афзоишнок меноманд. Азбаски фоизи пардохтҳо дар ин ҳолат на он қадар калон аст, сармоя ба суръати афзоиши арзиши бозории қоғазҳои қиматнок гузошта мешавад. Суръати афзоиш гуногун аст ва аз ин рӯ портфелҳо ба консервативӣ (масалан: саҳмияҳо - 20%, вомбаргҳо - 50% ва қоғазҳои қиматнок - 10%. Стратегияи консервативӣ барои сармоягузориҳои кӯтоҳмуддат оптимӣ аст ва алтернативи хуб барои пасандозҳои бонкӣ мебошад); хашмгин (масалан: саҳмияҳо - 70%, вомбаргҳо - 20% ва қоғазҳои қиматнок - 10%. Стратегияи хашмгин барои сармоягузориҳои дарозмуддат оптикӣ аст, зеро чунин сармоягузорӣ дар муддати кӯтоҳ хатарнок аст. Аммо дар 5 сол ё бештар аз он, сармоягузорӣ ба саҳмияҳо натиҷаи хеле хуб медиҳад) ва мӯътадил (масалан: саҳмияҳо - 45%, вомбаргҳо 35% ва қоғазҳои қиматнок - 20%. Баъзан як қисми ками маблағ метавонад ба пасандозҳои бонк гузошта шавад. Стратегияи мӯътадил барои сармоягузориҳои миёнамӯҳлат оптикӣ аст) тақсим мешаванд.

Дар намуди дуюм фоида бо дивидендҳои кофии қоғазҳои қиматнок таъмин карда мешавад. Ин намуди портфелро одатан портфели даромаднок меноманд. Вайро сармоягузори консервативӣ идора мекунад, зеро таваккали минималӣ бо даромади нисбатан устувор аён аст.

Зери мафҳуми идоракунии сармоягузории портфелӣ маҷмӯи усулҳое фаҳмида мешавад, ки нигоҳдории маблағҳои аз аввал сармоягузорӣ шуда, расидан ба сатҳи максималии даромад ва кам кардани таваккалро таъмин мекунад. Одатан, дар адабиётҳои илмӣ олимон ду намуди идоракунии сармоягузории портфелӣ ҷудо кардаанд, ки чунинанд:

1) Фаъол;
2) Ғайрифаъол [7].

Идоракунии фаъол мониторинги мунтазам ва хариди босуръати қоғазҳои қиматнокро, ки ба ҳадафҳои сармоягузории портфелӣ мувофиқанд, инчунин омӯзиши фаврии таркиб ва сохтори онро дар бар мегирад. Ин усули идоракунӣ хароҷоти назарраси молиявиро дар бар мегирад, ки ба фаъолияти иттилоотӣ, таҳлилӣ, экспертӣ ва савдо дар бозори қоғазҳои қиматнок алоқаманд аст. Чунин хароҷотро танҳо бонкҳои калон ва ширкатҳои молиявии дорои портфели калони қоғазҳои қиматнок бардӯш гирифта метавонанд ва онҳо мекӯшанд, ки фоидаро аз фаъолияти касбӣ дар бозори қоғазҳои қиматнок зиёд кунанд.

Идоракунии пассивӣ ташаккули гуногуншаклии портфелиро бо дараҷаи муайяншудаи таваккал, ки ба муддати дароз таҳия шудааст, дар бар мегирад. Ин усули

идоракунии оқилона танҳо дар робита бо портфелест, ки дорои қоғазҳои қиматнок кам таваккал мебошад, ки бояд портфел дарозмуддат ва дар ин муддати тӯлонӣ бетағйир боқимонад. Ин дар амалия имкон медиҳад, ки дар натиҷаи идоракунии ғайрифаъол - миқдори ками маблағ дар муқоиса бо мониторинги фаъол сарф карда шавад.

Сармоягузорони асосии портфелӣ шахсони воқеӣ, бонк ва дигар ташкилотҳои молиявӣ, фондҳои сармоягузорӣ мебошанд. Дар байни сармоягузорон ин намуди сармоягузорӣ ояндадортарин ба ҳисоб меравад, зеро он чунин афзалиятҳои муҳим ба монанди ҳифзи ҳуқуқӣ ва пардохтпазирии баландро дар бар мегирад, ки имкон медиҳад зуд қоғазҳои қиматнокро ба асъор табдил диҳед.

Дар сармоягузории портфелӣ таваккал ба ташаккул ва идоракунии портфелии қоғазҳои қиматнок алоқаманд аст, ки одатан ба ду намуд тақсим мешаванд:

1) Систематикӣ;
2) Ғайрисистематикӣ.

Таваккали систематикӣ чунин таваккалест, ки бо сабабҳои умумии бозор, вазъи макроиқтисодӣ дар кишвар, сатҳи фаъолияти соҳибкорӣ дар бозорҳои молиявӣ ба вуҷуд меояд. Таркиби асосии он чунин мебошанд:

а) таваккали зарари молиявӣ аз сармоягузорӣ ба қоғазҳои қиматнок бинобар тағйир ёфтани арзиши бозории онҳо, бо сабаби тағйир ёфтани меъёрҳои қонунгузорӣ (хавфи тағйироти қонунгузорӣ);

б) таваккали таваррум - коҳиш ёфтани қобилияти харидорӣ ба кам шудани ҳавасмандкунӣ ба сармоягузорӣ оварда мерасонад. Таҷрибаи ҷаҳонӣ тасдиқ менамояд, ки сатҳи баланди таваррум бозори қоғазҳои қиматнокро хароб мекунад;

в) таваккали фоизӣ - талафоте, ки сармоягузор метавонад бинобар тағйир ёфтани меъёрҳои фоизӣ дар бозори қарзӣ ба даст орад. Баландшавии фоизи бонк ба паст шудани арзиши бозории қоғазҳои қиматнок оварда мерасонад. Ҳангоми кам шудани фоизҳо дар суратҳисобҳои амонатӣ (депозит), ихроҷи бузурги қоғазҳои қиматнок бо фоизҳои пасттар оғоз меёбад. Тибқи шартҳои барориш, қоғазҳои қиматнок метавонад пеш аз мӯҳлат баргардонида шаванд;

г) таваккали сиёсӣ;

ғ) таваккалҳои асъории сармоягузории портфелӣ - бо сармоягузорӣ ба қоғазҳои қиматноки хориҷӣ алоқаманд мебошанд ва бо тағйирёбии қурби асъор вобастаанд. Зарари сармоягузор бинобар баланд шудани қурби асъори миллӣ нисбат ба асъорҳои хориҷӣ ба вуҷуд меояд;

Таваккали ғайрисистематикӣ чунин таваккалет, ки бо қоғазҳои қиматноки муайян (мушаххас) алоқаманд аст. Ин намуди таваккал мумкин аст, аз рӯйи диверсификатсия коҳиш ёбад. Он чунин таркибҳоро дарбар мегирад:

а) таваккали интихобӣ - интихоби нодурусти қоғазҳои қиматнок барои сармоягузорӣ бинобар арзёбии номуносиби сифатҳои сармоягузории онҳо;

б) таваккали муваққатӣ - хавфи хариду фурӯши қоғазҳои қиматнок дар вақти номувофиқ, ки ногузир ба сармоягузор зарар меорад. Масалан, тағйироти мавсимии қоғазҳои қиматноки савдо, корхонаҳои коркарди маҳсулоти кишоварзӣ ва ғайра;

в) таваккали пардохтпазирӣ - ба сабаби душвориҳои фурӯши қоғазҳои қиматнок бо нархи муносиб ба миён меояд;

г) таваккали қарзӣ - ба қоғазҳои қиматноки қарзӣ хос аст ва эҳтимолият он аст, ки эмитент барои иҷрои уҳдадориҳои пардохти фоиз ва арзиши номиналии қарз қодир нест;

ғ) таваккали бозхондашаванда - бо шартҳои имконпазири барориши вомбаргҳо вобаста аст, вақте ки эмитент ҳуқуқ дорад, уҳдадориҳоро аз соҳиби худ пеш аз мӯҳлати пардохт бозорад (пардохт кунад);

д) таваккали корхона - аз вазъи молиявии корхона - эмитенти қоғазҳои қиматнок вобаста аст.

е) таваккали амалиётӣ - аз корношоямӣ дар кори шабакаҳои компютерӣ барои коркарди иттилооти марбут ба қоғазҳои қиматнок, сатҳи пасти тахассуси кормандони техникӣ, вайрон кардани технология ва ғайра ба вуҷуд меояд.

Мавриди зикр аст, ки дар сармоягузории портфелии байналмилалӣ афзалияти асосӣ ва муҳимтарин қобилияти интихоби мустақили кишвар барои сармоягузорӣ мебошад. Зиёда аз 90 % портфели хориҷӣ дар байни кишварҳои тараққикарда буда, бо суръат афзоиш меёбад, ки нисбат ба сармоягузориҳои мустақим хеле зудтар аст. Сабаби асосии сармоягузории портфелии байналмилалӣ ин хоҳиши ҷойгир кардани сармоя дар он кишвар ва дар чунин қоғазҳои қиматнок мебошад, ки дар он фоидаи максималӣ бо сатҳи имконпазири таваккал ба даст оварда мешавад.

Ҳамзамон, дар Ҷумҳурии Тоҷиистон аз рӯйи маълумотҳои кормандони соҳа маҷмӯи (портфелӣ) лоиҳаҳои сармоягузории давлатии амалкунанда ба ҳолати 1 январи соли 2020 бо назардошти ба анҷом расидани татбиқи якчанд лоиҳаҳо ва оғоз гардидани лоиҳаҳои нав аз 65 адад (22 лоиҳаи грантӣ, 10 лоиҳаи қарзӣ ва 33 лоиҳа дар ҳаммаблағгузории қарз ва грант) иборат мебошад, ки маблағи умумии он 32,1 млрд сомонӣ (3,32 млрд доллари ИМА)-ро ташкил медиҳад [8].

Онҳо қайд мекунанд, ки дар таркиби маҷмӯи (портфелӣ) лоиҳаҳои амалкунанда маблағҳои қарзӣ 16,9 млрд. сомонӣ (1,75 млрд. доллар) ё 52,6 фоиз, маблағҳои грантӣ 13,6 млрд. сомонӣ (1,41 млрд. доллар) ё 42,4 фоиз, саҳми Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон 1,4 млрд. сомонӣ (144,6 млн. доллар) ё 4,4 фоиз ва дигар сарчашмаҳо, аз ҷумла саҳми корхонаҳои давлатии ҷумҳурӣ, мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ, ҷамоаҳо (бенефитсиарҳо) ва ғайра 190,7 млн. сомонӣ (19,7 млн. доллар) ё 0,6 фоизро ташкил медиҳад [8].

Бояд қайд намуд, ки манбаи маблағгузории маҷмӯи (портфели) лоиҳаҳои сармоягузории давлатии амалкунанда асосан аз сарчашмаҳои зерин иборат мебошад: Бонки Осиёгии Рушд 889,6 млн. доллар ё 26,8 фоизи маблағи умумии портфел, Бонки Умумиҷаҳонӣ 575,6 млн. доллар ё 17,4 фоиз, Бонки Аврупоии Таҷдид ва Рушд 490,4 млн. доллар ё 14,8 фоиз, Ҷумҳурии Халқии Хитой 479,4 млн. доллар ё 14,4 фоиз, Бонки Исломии Рушд 143,9 млн. доллар ё 4,3 фоиз, Бонки Аврупоии Сармоягузорӣ 89,7 млн. доллар ё 2,7 фоиз, Бонки Осиёгии сармоягузориҳои инфрасохторӣ 87,5 млн. доллар ё 2,6 фоиз, Фонди Саудии Рушд 85,0 млн. доллар ё 2,6 фоиз, Бонки Олмонии Рушд 55,3 млн. доллар ё 1,7 фоиз, Фонди байналмилалии рушди соҳаи кишоварзӣ 53,1 млн. доллар ё 1,6 фоиз, Фонди Қувейтии рушди иқтисодии Араб 42,5 млн. доллар ё 1,3 фоиз, дигар созмонҳои байналмилалии молиявӣ/давлатҳои донор 163,9 млн. доллар ё 4,9 фоиз, саҳми Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон 144,6 млн. доллар ё 4,4 фоиз ва дигар сарчашмаҳо (саҳми корхонаҳои давлатии ватанӣ, мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ, ҷамоаҳо ва ғ.) 19,7 млн. доллар ё 0,6 фоиз.

Мутобиқи маълумотҳои мутахассисони соҳа дар соли 2019 дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар доираи лоиҳаҳои амалкунанда 3,16 млрд. сомонӣ (326,1 млн. доллар) азхуд карда шудааст, ки ин дар маҷмӯъ ба 91 фоизи нақшаи молиявии соли ҳисоботӣ баробар аст. Аз ҷумла дар соҳаҳои:

- энергетика дар доираи 12 лоиҳа 107,9 млн. доллар (1,05 млрд. сомонӣ) ё ин, ки 86 фоизи нақшаи молиявии соли 2019;
- нақлиёт дар доираи 10 лоиҳа 90,6 млн. доллар (817,0 млн. сомонӣ) ё ин, ки 99 фоизи нақша;
- ирригатсия /обёрӣ дар доираи 5 лоиҳа 26,1 млн. доллар (252,6 млн. сомонӣ) ё ин, ки 98 фоизи нақша;
- маориф дар доираи 4 лоиҳа 24,9 млн. доллар (241,0 млн. сомонӣ) ё ин, ки 121 фоизи нақша;
- хоҷагии манзилию коммуналӣ дар доираи 16 лоиҳа 21,4 млн. доллар (207,5 млн. сомонӣ) ё ин, ки 72 фоизи нақша;

- тандурустӣ ва ҳифзи иҷтимоии аҳолӣ дар доираи 6 лоиҳа 17,7 млн. доллар (171,3 млн. сомонӣ) ё ин, ки 87 фоизи нақша;

- экология ва ҳолатҳои фавқулодда дар доираи 5 лоиҳа 9,6 млн. доллар (92,7 млн. сомонӣ) ё ин, ки 89 фоизи нақша;

- молия (аз ҷумла, қисматҳои «маблағгузории хурд»-и лоиҳаҳо) дар доираи 5 лоиҳа 7,4 млн. доллар (71,8 млн. сомонӣ) ё ин, ки 74 фоизи нақша;

- кишоварзӣ дар доираи 3 лоиҳа 8,7 млн. доллар (84,2 млн. сомонӣ) ё ин, ки 97 фоизи нақша;

- дигар соҳаҳо дар доираи 3 лоиҳа 11,8 млн. доллар (114,7 млн. сомонӣ) ё ин, ки 76 фоизи нақша, азхуд карда шудааст [8].

Дар охир ҳаминро қайд карданиам, ки таваҷҷӯҳи сармоягузорӣ ба портфелӣ он ба тағйироти куллӣ, ки дар нимаи дуюми асри XX дар иқтисодиёти кишварҳои пешрафта ба вуҷуд омадаанд, мувофиқат мекунад. Дар ҷои бозорҳои алоҳидаи минтақавии молиявӣ, бозори ягонаи молиявии байналхалқӣ ба вуҷуд омад. Ба маҷмӯи анъанавии воситаҳои молиявии “асосӣ” (асъори хориҷӣ, вомбаргҳои давлатӣ, саҳмияҳо ва вомбаргҳои корпоративӣ) ба рӯйхати васеъшавандаи воситаҳои нави “ҳосилаҳо”, ба мисли гирифтани амонатҳо, фючерсҳо, опсияҳо, индексатсияҳо, свопҳо, илова карда шуд. Ин воситаҳо имкон медиҳанд стратегияҳои мураккабтар ва ниҳонии идоракунии даромаднокӣ ва таваккали амалиёти молиявӣ, ки ба эҳтиёҷоти инфиродии сармоягузорон, талаботи роҳбарони дороиҳо, спекуляторҳо ва бозингарони бозори молиявӣ ҷавоб медиҳанд, татбиқ кунанд.

Ҳолатҳое, ки дар он сармоягузорон ҷойгиранд, гуногун мебошанд. Аз ин рӯ, портфели қоғазҳои қиматнок бояд бо назардошти чунин фарқиятҳо тартиб дода шавад. Гузашта аз ин, омилҳои муайянкунанда дараҷаи қобили қабулии таваккал ва давраи сармоягузорӣ мебошанд, ки аз афзалиятҳои сармоягузори мушаххас вобастаанд. Омилҳои дигар бояд ба назар гирифта шаванд, аз ҷумла масъалаҳои андозбандӣ ва танзим. Вазифаи асосии менеҷери портфел ҷустуҷӯи дороиҳое мебошад, ки аз он шумо портфелро бо фоидаи максималии интизорраванда барои сатҳи қабулшудаи таваккал эҷод карда метавонед. Сатҳи интизорраванда ва дараҷаи таваккал барои ҳар як актив дар асоси таҳлили маълумоти оморӣ ва пешгӯиҳои иқтисодӣ, яъне баҳодиҳии сенарияи эҳтимолии рушди иқтисодиёт муайян карда мешавад.

Дар даҳсолаҳои охир, истифодаи назарияи сармоягузории портфелӣ ба таври назаррас рушд ёфта истодааст. Шумораи афзояндаи менеҷерони сармоягузорӣ, менеҷерони фондҳои сармоягузорӣ усулҳои худро дар амал татбиқ мекунанд ва бо вуҷуди мухолифони зиёд, таъсири онҳо на танҳо дар доираҳои академӣ, балки дар амал низ афзуда истодааст.

Сармоягузории портфелӣ ҳарчанд моҳияти кӯтоҳмуддат дорад, маъмул гашта истодааст. Ин на танҳо ба қобилияти зуд ба амал баровардани сармоягузории портфелӣ дар ҳолати номусоидии иқтисодӣ, балки ба раванди оддии мониторинг ва идоракунии ин намуди сармоягузорӣ вобаста аст. Ҷолибияти сармоягузориҳои портфелӣ инчунин аз он вобаста аст, ки ҳангоми муносибати дуруст ба сармоягузорӣ фоизи даромадро гирифтан мумкин аст, ки он аз фоизи пасандозҳои бонкӣ чанд маротиба зиёдтар аст. Ҳамзамон, таваккали пасандозҳо (депозит) ва сармоягузории портфелӣ тақрибан якхела мебошанд.

АДАБИЁТ

1) Марковитз Н. Маҷаллаи фаронса бо номи “Portfolio Selection” – марти соли 1952. -187 с.
2) Подшиваленко Г.П. и др. Инвестиции . (Учебное пособие) - 2006, 3-е изд., 200 с.
3) Кузнецова С.А. Инвестиционный менеджмент: Учебное пособие. – С-ПбУЭФ, 1995.
4) Меденцов А.С. Портфельные инвестиции (учебник). - МФПА, 2005, 62 с.
5) Булатов А.С. «Экономическая оценка инвестиций» - М.; 2002.
6) Рухлов А. «Принципы портфельного инвестирования» М.; 2001 год.
7) Фабоцци Ф. Дж., «Управление инвестициями» // М.- «Инфра-М».- 2000 г.

8) Дастрас сомонаи расмии https://investcom.tj
9) Дастрас сононаи расмии - StudRef.com.

САРМОЯГУЗОРИИ ПОРТФЕЛӢ

Мақолаи мазкур ба яке аз масъалаҳои мубрами шароити иқтисодии имрӯза, яъне сармоягузории портфелӣ бахшида шудааст. Сармоягузорӣ дар иқтисодиёти дилхоҳ кишвар нақши ҳалкунанда дорад. Он дар маҷмӯъ рушди кишвар ва субъектҳои соҳибкории инфиродиро таъмин мекунад. Барои амалӣ кардани фаъолияти сармоягузорӣ таҳлили ба нақшагирӣ дар таҳия ва татбиқи лоиҳаҳои сармоягузорӣ, идоракунии ҷараёни рушди сармоягузориҳо, аз ҷумла портфелӣ зарур мебошад. Сармоягузории портфелӣ шароит фароҳам меорад, ки натиҷаҳои ниҳоии тамоми фаъолияти сармоягузориро дар соҳаҳои гуногуни бозори қоғазҳои қиматнок ба нақша, баҳо ва назорат карда шавад. Дар асоси омӯзиши адабиёти илмии соҳа ва сомонаҳои расмии ташкилотҳо масоили сармоягузории портфелӣ зери таҳлилу баррасӣ қарор дода шудааст. Аз ҷумла диққати асоси ба масоили мафҳум, принсип, назарияи пайдоиш ва таваккал дар сармоягузории портфелӣ дода шудааст. Таъкид карда мешавад, ки айни замон яке аз намудҳои паҳншудатарини сармоягузорӣ дар тамоми давлатҳои ҷаҳон ин сармоягузории портфелӣ мебошад.

Калидвожаҳо: Сармоягузории портфелӣ, иқтисодиёт, таваккал, мақсад, даромад, қоғазҳои қиматнок, вомбарг, вексел, сармоягузорӣ, портфел, соҳаҳои афзалиятнок, эмитент, саҳмия, корхона.

ПОРТФЕЛЬНЫЕ ИНВЕСТИЦИИ

Эта статья посвящена одной из наиболее актуальных проблем современной экономической ситуации, а именно портфельным инвестициям. Инвестиции в экономике любой страны имеют решающее значение. Это обеспечивает развитие страны в целом и субъектов индивидуального предпринимательства. Для осуществления инвестиционной деятельности требуется планирование при планировании и разработке инвестиционных проектов, управление инвестиционным процессом, в том числе портфельным. Портфельные инвестиции позволяют планировать, оценивать и отслеживать конечные результаты всей инвестиционной деятельности в различных секторах рынка ценных бумаг. Вопросы портфельных инвестиций анализируются и анализируются на основе изучения научной литературы сектора и официальных сайтов. Особое внимание уделяется концепции, принципам, теории происхождения и риска в портфельных инвестициях. Отмечается, что одним из наиболее распространенных видов инвестиций во всех странах мира в настоящее время являются портфельные инвестиции.

Ключевые слова: Портфельные инвестиции, экономика, риск, цель, доход, ценные бумаги, облигации, векселя, инвестиции, портфель, приоритетные сектора, эмитент, акции, предприятие.

PORTFOLIO INVESTMENT

This article is devoted to one of the most pressing problems of the current economic situation, namely portfolio investment. Investment in any country 's economy is crucial. This ensures the development of the country as a whole and the subjects of individual entrepreneurship. To carry out investment activities, planning is required when planning and developing investment projects, and managing the investment process, including portfolio. Portfolio investments allow you to plan, evaluate and track the final results of all investment activities in various sectors of the securities market. Portfolio investment issues are analyzed and analyzed based on a study of the scientific literature of the sector and official websites. Particular attention is paid to the concept, principles, theory of origin and risk in portfolio investments. It is noted that one of the most common types of investments in all countries of the world at present is portfolio investment.

Keywords: Portfolio investments, economy, risk, purpose, income, securities, bonds, bills, investments, portfolio, priority sectors, issuer, stocks, enterprise.

Сведения об авторе: ***Шарифзода Мадинаи Шариф*** - магистр второго курса кафедры Мировой экономики и СИБ, финансово-экономического факультета Таджикского национального Университета. **Тел: 880 68 70 00**

Information about the author: ***Sharifzoda Madinai Sharif*** **-** second year graduate student of the Department of World Economy and NIB, Faculty of Finance and Economics, Tajik National University. **Tel: 880 68 70 00**

УДК: 323/324 (575.3)

МЕЖДУНАРОДНО - ПРАВОВОЕ СОТРУДНИЧЕСТВО ПО БОРЬБЕ С ТЕРРОРИЗМОМ

Мирзоев А. З.
Российско-Таджикский (Славянский) университет

Развитие глобализационных процессов способствовал не только глобализации отношений, но и ее проблемам. К числу таких проблем, имеющие глобализационный характер относится и терроризм, который в последние десятилетия приобретает все более угрожающий характер.

Терроризм становится глобальным, и силами одной страны его победить невозможно. Данное изречение является реальностью наших дней, отражающей подлинную суть ситуации в мире. Терроризм как негативное явление представляет собой опаснейшую угрозу для любого государства и общества [1, с.37]. Международное сотрудничество по предотвращению террористических актов, и наращивание этих отношений является почвой для масштабной, плодотворной деятельности в этой области. Пока терроризм жив, эта область всегда будет нуждаться в исследовании.

Сам термин терроризм происходит от лат. terror и означает – политика устрашения, подавления политических противников насильственными мерами (преследованиями, убийствами и т.д.). Это система действий, имеющая цель устрашит политического врага, распространить ужас в его рядах [2].

Терроризм – идеология насилия и практика воздействия на принятие решения органами государственной власти, органами местного самоуправления или международными организациями, связанные с устранением насилия и (или) иными формами противоправных насильственных действий [3]. Данное определение исходит из Федерального закона Российской Федерации «О противодействии терроризму», который выступает основным правовым документом, определяющим терроризм как противоправного явления.

Также необходимо отметить, что существуют более ста определений терроризма, каждый из которых по своему рассматривает особенности и специфику данного явления. Несмотря на столь существенную проработку проблемы терроризма в международном праве, в нем до сих пор отсутствует единое определение терроризма. В силу его многогранности, и появления новых форм, существующие дефиниции недостаточно полно отражают природу акта международного терроризма. Иногда под одно и то же определение могут попадать совершенно разные преступления – террористический акт, вооружённая борьба, экстремизм, сепаратизм, войны, насилие и т.д.[4].

Как отмечает Алферова Е.В «после 11 сентября 2001 года началась новая эра политики, законодательного регулирования и правоприменительной практики в области противодействия терроризму. Произошло осознание того, что терроризм не можно быть ограничен местом, временем и государством. Гибель людей, экономические потери, подрыв стабильности в международных отношениях, дестабилизация политической ситуации внутри отдельных государств – последствия этого явления».[5,5]. Согласно статье 2 Федерального Закона Российской Федерации «О противодействии терроризму» от 6 марта 2006 года противодействие терроризму в Российской Федерации основывается на следующих принципах:

1. Обеспечение и защита основных прав и свобод человека и гражданина
2. Законность
3. Приоритет защиты прав и законных интересов лиц, подвергающихся террористической опасности.

4. Неотвратимость наказания за осуществление террористической опасности
5. Системность и комплексное использование политических, информационно-пропагандистских, социально- экономических, правовых, специальных и иных мер противодействию терроризму
6. Сотрудничество государств с общественными и религиозными объединениями, международными и иными организациями, гражданами в противодействию терроризму
7. Приоритет мер предупреждения терроризма
8. Единоличие в руководстве привлекаемыми силами и средствами при проведения контртеррористичесих опереций
9. Сочетание гласных и не гласных методов противодействия терроризму
10. Конфиденциальность сведений о специальных средствах, технических приёмах, тактике осуществления мероприятий по борьбе с терроризмом, а также о составе их участников.
11. Недопустимость политических уступок террористам
12. Минимамализация и (или) ликвидация последствий проявлений терроризма
13. Соразмерность мер противодействия терроризму степени террористической опасности.

Именно согласно пункту 6 одним из принципов противодействия терроризму основывается на налаживание международного сотрудничества в борьбе с этой угрозой.

Государства - участники СНГ рассматривают борьбу с терроризмом и экстремизмом как одну из важнейших задач обеспечения своей национальной безопасности и выступают за дальнейшее усиление взаимодействия на данном направлении. Прямая обязанность каждого государства - защита личности от терроризма и экстремизма, недопущение на своей территории террористической и экстремистской деятельности, в том числе против интересов других государств и их граждан, не предоставление убежища террористам и экстремистам, создание эффективной системы борьбы с финансированием терроризма и экстремизма, пресечение террористической и экстремистской пропаганды. В достижении целей и решении задач сотрудничества в борьбе с терроризмом и экстремизмом государства - участники СНГ руководствуются следующими принципами:

- строгое соблюдение общепризнанных принципов и норм международного права;
- укрепление взаимного доверия;
- уважение национального законодательства государств - участников СНГ;
- противодействие применению в международных усилиях по борьбе с терроризмом и экстремизмом практики двойных стандартов;
- обеспечение неотвратимости ответственности как физических, так и юридических лиц за участие в террористической и экстремистской деятельности;
- комплексный подход к противодействию терроризму и экстермизму с использованием всего арсенала превентивных, правовых, политических, социально-экономических, пропагандистских и прочих мер;
- бескомпромиссность борьбы с терроризмом и экстремизмом.

В соответствии с программой сотрудничества государств участников СНГ в борьбе с терроризмом и иными насильственными проявлениями экстремизма на 2017 – 2019 годы основными задачами государств СНГ является:

- подготовка предложений Совету глав государств, Совету глав правительств, другим органам СНГ о направлениях развития сотрудничества в борьбе с терроризмом и иными насильственными проявлениями экстремизма;
- развитие нормативной правовой базы сотрудничества государств - участников СНГ;
- совершенствование и гармонизация национального законодательства; проведение согласованных и/или совместных профилактических, оперативно-розыскных мероприятий и специальных операций; взаимодействие с международными организациями;
- осуществление информационно-аналитической деятельности и научно-методической работы в области борьбы с терроризмом, информационное обеспечение сотрудничества;

- осуществление сотрудничества в подготовке кадров, повышении квалификации специалистов.

Государства – участники СНГ считают, что международное сотрудничество должно стать эффективным инструментом борьбы с терроризмом и экстремизмом, и выступают за укрепление его правовых основ в соответствии с Уставом ООН, резолюциями Совета Безопасности и Генеральной Ассамблеи ООН. Объединенных Наций и ее специализированных учреждений разработано ряд документов направленных на борьбу с терроризмом такие как: Конвенция о борьбе с незаконными актами, направленными против безопасности гражданской авиации 1971 г.; Конвенция о маркировке пластических взрывчатых веществ в целях их обнаружения 1991 г.; Конвенция о борьбе с незаконными актами, направленными против безопасности морского судоходства 1988г.; Международная Конвенция о борьбе с актами ядерного терроризма 2005г; Международная Конвенция по борьбе с финансированием терроризма 1999г.; Международная Конвенция по борьбе с бомбовым терроризмом 1997г.; Конвенция о физической защите ядерного материала 1980 г.; Международная Конвенция о борьбе с захватом заложников 1979 г.; Конвенция о предотвращении и наказании преступлений против лиц, пользующихся международной защитой, в том числе дипломатических агентов 1973 г.; Токийская конвенция о преступлениях и некоторых других актах, совершаемых на борту воздушных судов 1963 г.; Гаагская конвенция о борьбе с незаконным захватом воздушных судов 1970 г.

Основами успешного противодействия глобальной террористической угрозе такого уровня и характера являются сплочение всех антитеррористических сил, включая взаимодействие государств в международном масштабе. Терроризм, представляя собой опасное явление, поэтому необходимо создавать условие международного сотрудничества и принятие более совершенной тактики и методов в борьбе с международным терроризмом.

Для эффективной и действенной борьбы с терроризмом требуется, чтобы все конвенции, декларации, постановления и решения международных организаций носили не исключительно декларативный характер, как это часто происходит, а имели реальное широкое практическое применение [7, с.70]. Предложение Дегтяревой Н. В. является достаточно интересным, не обходимо так же дать общеобязательный характер международным конвенциям в сфере защиты прав человека.

Борьба с терроризмом должна происходить с помощью совместных усилий, с помощью межгосударственное сотрудничество спецслужб и правоохранительных органов, успешная борьба с международным терроризмом становится таковой при эффективном международном сотрудничестве [8]. Такое взаимодействие можно организовать на региональном и международном уровне.

Терроризм наносит огромные психологические, душевные, материальный ущерб, для его искоренения не обходимо сотрудничество не только государств но и всего общества. Обычные граждане так же должны активно участвовать в предотвращении террористических действий. Необходимо закрепить нормы поощряющие граждан, мотивировать их на активно участие в борьбе с терроризмом. Данные нормы необходимо закрепить в национальном и международных правовых актах.

Таким образом, анализ международно-правовых актов по противодействию терроризму показывает, что мирное сообщество разработало достаточное количество правовых актов, регулирующих взаимодействие государств по борьбе с терроризмом. Однако проблемой остаётся их эффективная реализация, которая обеспечивала бы успех на этом фронте. Пока терроризм набирает силу и проявляет себя в новых формах обликах. Исходя из этого, необходимо обеспечить реальное сотрудничество на основе достигнутых соглашений

ЛИТЕРАТУРА

1. М. Н. Косарев Состояние и перспективы противодействия терроризму в России: теоретические и практические аспекты. Вестник Уральского юридического института МВД. № 4 - 2016.
2. Федеральный Закон РФ «О противодействии терроризму» Принят Государственной Думой 26 февраля 2006 года Одобрен Советом Федерации 1 марта 2006г. [интернет ресурс] дата обращение 4.06.19г. http://bravo.gov.ru
3. Вершинина П.И. Понятие акта международного терроризма. Проблема дефиниции// Гуманитаные научные исследования. 2017. №12 [электронный ресурс]. URL: http://human.snauka.ru/2017/12/24722 (дата обращения: 26.11.2019).
4. А. Е. Ратке Международное сотрудничество в борьбы с терроризмом. Журнал: Правопорядок: история, теория, праткика № 4(15) / 2017
5. Алферова Е.В. Новая парадигма безопасности//Международный терроризм и право: современные зарубежные исследования. – М., 2017.- С.5 – 12.
6. Федеральный закон Российской Федерации « О противодействии терроризму». Принят Государственной Думой 26 февраля 2006 года. [Интернет ресурс] дата обращения 4.06.2019 http://bravo.gov.ru/proxy/ips/?docbody=&nd=102105192
7. Дегтярева Н.В международное сотрудничество в области борьбы с терроризмом. Вестник ЗабГУ №05(108) 2014.- С.65 - 71.
8. Ушакова Д.Н. «Толковый словарь русского языка» под редакцией (1935-1940); (электронная версия): Фундаментальная электронная библиотека

МЕЖДУНАРОДНО-ПРАВОВОЕ СОТРУДНИЧЕСТВО ПО БОРЬБЕ С ТЕРРОРИЗМОМ

Терроризм как проблема международного характера приобретает все более угрожающий характер. Расширение пространственных параметров распространения терроризма требует совместных усилий международного сообщества по борьбе с этим злом. Ни одно государство в одиночку не может побороть терроризм, так как он имеет разветвленную структуру и следовательно, средства и методы борьбы с ним должны быть координированными и совместными. Терроризм становится глобальным, и силами одной страны его победить невозможно. Данное изречение является реальностью наших дней, отражающей подлинную суть ситуации в мире. Терроризм как негативное явление представляет собой опаснейшую угрозу для любого государства и общества. Международное сотрудничество по предотвращению террористических актов, и наращивание этих отношений является почвой для масштабной, плодотворной деятельности в этой области. Пока терроризм жив, эта область всегда будет нуждаться в исследовании.

Ключевые слова: терроризм, международное сотрудничество, борьба с терроризмом, правовое сотрудничество, координация действий, противодействие.

INTERNATIONAL LEGAL COOPERATION IN THE FIGHT AGAINST TERRORISM

Terrorism as an international problem is becoming more and more threatening. Expanding the spatial parameters of the spread of terrorism requires joint efforts by the international community to combat this evil. No single state can fight terrorism alone, since it has an extensive structure and, consequently, the means and methods of combating it must be coordinated and joint. Terrorism is becoming global and cannot be defeated by a single country. This saying is a reality of our days, reflecting the true essence of the situation in the world. Terrorism as a negative phenomenon is the most dangerous threat to any state and society. International cooperation to prevent terrorist acts, and building up these relations is the basis for large-scale, fruitful activities in this area. As long as terrorism is alive, this area will always need to be explored.

Keywords: terrorism, international cooperation, fight against terrorism, legal cooperation, coordination of actions, counteraction**.**

Седения об авторе: ***Мирзоев Анушервон Зафарович*** – магистрант 2-го курса обучения кафедры международного права и сравнительного правоведения Российско-Таджикский (Славянский) университет, 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. М. Турсунзаде, 30, тел**.:+992 907 29 03 00**, e-mail: **anushmirzoev@list.ru**

Mirzoev Anushervon Zafarovich **–** 2nd year graduate student of the department of international law and comparative law Russian-Tajik (Slavic) University, 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, M. Tursunzade str, 30 tel.: **+992 907 29 03 00**, e-mail: **anushmirzoev@list.ru**

ФАЪОЛИЯТИ ҲУҚУҚЭҶОДКУНӢ: МАФҲУМ, ХУСУСИЯТ ВА НАМУДҲОИ ОН

Қосимов Қ. А.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Ҳуқуқэҷодкунӣ мафҳум, хусусият ва намудҳои он яке аз масъалаҳои муҳими назария ва амалияи ҳуқуқӣ аст, чунки натиҷаи он - қабули қонунҳо ва санадҳои меъёрии ҳуқуқии дигар мебошад. Ҳуқуқэҷодкунӣ танҳо бо эҷоди санадҳои меъёрии мақомоти давлатӣ алоқаманд нест. Дар кишварҳои алоҳида фаъолияти амсолии судӣ ва муқаррар гаштани меъёрҳои ҳуқуқӣ - натиҷаи ҳуқуқэҷодкунии судӣ аст. Дар ҷараёни эҷоди ҳуқуқ одатҳои ҷудогона ифодаи расмӣ меёбанд, чунончи, ба онҳо меъёрҳои қонун ишора намуда, маҳз дар натиҷаи ҳуқуқэҷодкунӣ ин одатҳо хислати расмии ҳуқуқиро соҳиб мегарданд.

Бинобар ҳамин, фаъолияти ҳуқуқэҷодкунӣ яке аз шаклҳои асосии баамалбарории фаъолияти давлат мебошад, ки барои созмон додани меъёрҳо ва санадҳои ҳуқуқӣ, инчунин такмили онҳо тавассути тағйиру иловаҳоро дар бар мегирад. Ин шакли фаъолияти давлат дар ҳар давлати алоҳида хусусиятҳои худро доро аст, ки он аз шакли ташкили фаъолияти қонунгузорӣ ва усулҳои амалӣ намудани фаъолияти қонунгузорӣ вобастагӣ дорад. Мақсади фаъолияти қонунгузориро созмон додан ва пайваста дар асоси инкишофи муносибатҳои ҷамъиятӣ такмилнамойи низоми меъёрҳои ҳуқуқии мукаммали дорои сохтори ягона барои танзими муносибатҳои гуногуни ҷамъиятӣ ташкил медиҳад. Яъне, ҳуқуқэҷодкунӣ - заминаи эҷоди ҳуқуқи нав, қонуну санадҳои нави меъёрӣ, меъёру мафҳумҳои нави ҳуқуқӣ, ба шароити нави ҳаётӣ мутобиқ намудани санадҳои амалкунанда, аз байн бурдани меъёрҳои мухолифи шароити нави ҳаёт, бо меъёрҳои ҷадид ва тозабунёд иваз намудани меъёрҳои кӯҳна мебошад. Тавре дар Тоҷикистони мухтор ва Ҷумҳурии Шуравии сотсиалистии Тоҷикистон тавасути фаъолияти ҳуқукэҷодкунӣ қонунҳо ва санадҳои меъёри-ҳуқуқии зиёд қабул шудаанд, ки дар танзими муносибатҳои ҷамъиятӣ ва низоми давлатдорӣ нақши ҳалкунанда доштанд.

Аз ин нуқтаи назар, тағйиру иловаи қонунгузории амалкунанда низ шакли эҷоди ҳуқуқ буда, аз мақоми эҷоди ҳуқуқ маҳорату истеъдод, сатҳи баланди касбӣ-ҳуқуқиро талаб мекунад. Тавре солҳои соҳибихтиёрии Тоҷикистон вусъати фаъолияти ҳуқуқэҷодкунӣ, қабули шумораи зиёди санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, ворид намудани тағйиру иловаҳо ба онҳо аз ҷумлаи омилҳое мебошанд, ки зарурати омӯзиши ин масъаларо тақозо менамоянд. Аз ҷумла, дар давраи солҳои 1991 ва 2015 дар Ҷумҳурии Тоҷикистон 1656 қонунҳо, аз он ҷумла 18 қонуни конституцсионӣ, 22 кодекс қабул шудаанд. Дар ин давра 4 қонуни конституцсионӣ, кодексҳои андоз, ҷангал, замин дар таҳрири нав қабул шуданд, 82 қонунҳои конституцсионӣ бо мақсади ворид намудани тағйиру иловаҳо ба қонунҳои амалкунанда қабул шуданд. Ҳоло кодексҳои граждани, ҷиноятӣ ва диг. дар таҳрири нав омода шуда, қабул гардиданд.

Дар шароити инкишофи давлати соҳибиситиқлоли Тоҷикистон масъалаи ташкил ва фаъолияти ҳуқуқэҷодкунӣ, ки бояд инъикоскунандаи раванди тағйиротҳои иҷтимоию иқтисодӣ ва сиёсию фарҳангӣ бошад, муҳимияти бештареро соҳиб мегардад. Муҳимият ва мушкилии ҷараёни фаъолияти ҳуқуқэҷодкунӣ дар он ифода мегардад, ки дар ин ҷараён бояд дар ҳар як санади меъёрии қабулгардида шароити моддии ҳаёти ҷамъиятӣ, сатҳи инкишофи иқтисоди миллӣ ва ҷаҳонӣ, сатҳи зиндагии аҳолӣ, ҳолат ва имконияти қувваҳои иҷтимоӣ ва сиёсӣ, хусусиятҳои таърихӣ ва миллӣ, ҳолат ва сатҳи муносибати давлатро бо дигар давлатҳо ва созмону ташкилотҳои байналхалқӣ ба инобат гирифта шаванд. Дар асл, алалхусус дар шароити давлати демократӣ, вақто ки халқ баёнгари соҳибихтиёрӣ ва сарчашмаи ягонаи ҳокимияти давлатӣ эълон мешавад (аз ҷумла тибқи м. 6 Конституцсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон), шаҳрвандон низ дар эҷоди ҳуқуқ бевосита ширкат меварзанд. Тибқи конституцсияҳо ва қонунҳои демократӣ, аз ҷумла мувофиқи талаботи м. 6 Конституцсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, халқ ҳокимияти давлатиро бевосита дар шакли раъйпурсӣ амалӣ мекунад. Раъйпурсӣ бошад, шакли эҷоди ҳуқуқ аст.

Бинобар ин бояд гуфт, ки ҳуқуқэҷодкунӣ, мафҳум, намудҳо, принсипҳо ва субъектони он масъалаи муҳими назария ва амалия буда, дар адабиёти ҳуқуқӣ фикру андешаҳои зиёд ва гуногун мавҷуд аст. Масалан, як қатор муаллифон ҳуқуқэҷодкуниро танҳо бо давлат алоқаманд мекунанд. Аз ин нуқтаи назар О.А. Пучков, қайд мекунад, ки ҳуқуқэҷодкунӣ - «ин фаъолияти мақомоти ваколатдори давлат аст оиди қабул, тағйир ва қатъи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ва меъёрҳои ҳуқуқ» [1, с.182]. Тибқи нуқтаи назари дигар, ҳуқуқэҷодкунӣ - ин фаъолияти пеш аз ҳама мақомоти давлатӣ баҳри қабул, тағйир ва қатъи меъёрҳои ҳуқуқӣ мебошад [2, с.185]. Ин ду мафҳуми пешкаш гардида эҷоди ҳуқуқро танҳо бо давлат алоқаманд мекунад. Ҳамзамон ғайр аз мақомоти давлатӣ ҳамчунин «сохтори ғайридавлатӣ (мақомоти худидораи маҳаллӣ, иттифоқҳои касаба ва м.и.)» ва «халқ» чун субъектони ҳуқуқэҷодкунӣ эътироф мешаванд. Профессор Сотиволдиев Р.Ш. бо дарназардошти талаботҳои фитри чунин мафҳуми ҳуқуқэҷодкуниро пешкаш мекунад. Ҳуқуқэҷодкунӣ – фаъолияти субъектони босалоҳият мебошад, ки бо мақсади қабул, тағйир ва қатъи муқаррароти меъёрии ҳуқуқӣ, эътирофи талаботи фитрӣ-ҳуқуқӣ анҷом дода мешавад [3, с.454]. Ба андешаи Раҳимов М.З. ва Нематов А.Р. фаъолияти ҳуқуқэҷодкунӣ – фаъолияти субъекти ҳуқуқэҷодкунанда оид ба ба таҳия, қабул, интишор ва қатъи амали санадҳои меъёрии ҳуқуқи мебошад [4, с.44].

Дигар масъалаи баҳснок оид ба мафҳумҳои ҳуқуқэҷодкунӣ ва қонунэҷодкунӣ мебошад. Ин бесабаб нест, чунки дар адабиёт чунин кӯшиши омехта намудани мафҳумҳои ҳуқуқэҷодкунӣ ва қонунэҷодкунӣ мавриди таҳлили танқидӣ қарор мегирад. Масалан, В.С. Нерсесянс дар ин хусус менависад: «Омехта намудани ҳуқуқ ва қонун (ҳуқуқи позитивӣ) аз мавқеи легистӣ-позитивӣ боиси бо ҳам омехта намудани мафҳумҳои «қонунэҷодкунӣ» («қонунгузорӣ») ва «ҳуқуқэҷодкунӣ» мегардад» [5, с.415].

Ин ақидаашро В.С. Нерсесянс аз нуқтаи назари либертарӣ шарҳ медиҳад. Ба ақидаи ӯ, давлат дар воқеъ қонун қабул мекунад, «аммо ин маънои онро надорад, ки давлат худи ҳуқуқро эҷод мекунад». «Ҳуқуқ, - менависад муаллиф, - чун падидаи ҷамъиятии объективӣ … натиҷаи таълифи давлат ва маҳсули иродаи давлатӣ-ҳокимиятӣ набуда, шакли махсуси маънавии ифодаи натоиҷи ҷамъбастии раванди мураккаби ҷамъиятӣ-таърихии ҳаёти ҷамъиятии одамон, натиҷаи мувафақгаштаи ҷомеа ва одамон дар марҳилаи инкишофи баробарӣ, озодӣ ва адолат дар муносибатҳои инсонӣ мебошад» [5, с.417].

Дар адабиёт ҳамчунин шаклҳои зерини эҷоди ҳуқуқ ҷудо карда мешаванд: *ҳуқуқэҷодкунӣ* ва *меъёрэҷодкунӣ*. Ҳуқуқэҷодкунӣ ба маънии аслияш қонунэҷодкунӣ номида мешавад. Қонунэҷодкунӣ бо фаъолияти давлатӣ оиди қабулу тағйир ва қатъи меъёрҳои ҳуқуқ алоқаманд карда мешавад [6, с.548]. Аммо, тавре маълум аст, дар натиҷаи ҳуқуқэҷодкунии халқ низ меъёрҳои ҳуқуқ қабул мешаванд, тағйир дода мешаванд, қатъ мегарданд. Чунончи, қабули Конституцсия дар раъйпурсии шаҳрвандон маънои қабули меъёрҳои ҳуқуқро дорад.

Дар эҷоди ҳуқуқи муосир бошад, нақши равобити ҳуқуқии байналмилалӣ низ калон аст. Дар шароити ба ҳам наздикшавии низомҳои ҳуқуқии миллӣ, инкишофи ҳуқуқи иттиҳодҳои нави байни-давлатӣ, мутобиқшавии ҳуқуқи миллӣ ба ҳуқуқи байналмилалӣ, паҳн гаштани муқаррароти умум эътирофгаштаи ҳуқуқи байналмилалӣ дар кишварҳои мутамаддин, ворид гаштани меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ ба низомҳои ҳуқуқии кишварҳо *ҳуқуқэҷодкунии байналмилалӣ заминаи ҳуқуқэҷодкунии дохилидавлатӣ ва намуди мустақили эҷоди ҳуқуқ мебошад*.

Дар адабиёт *намуди мустақили ҳуқуқэҷодкунӣ бо номи «ҳуқуқэҷодкуни кодификатсионӣ»* низ пешбарӣ мешавад. Ин намуди ҳуқуқэҷодкуниро ҳанӯз ҳуқуқшиносони шӯравӣ пешбарӣ намуда буданд. Ақида пешниҳод шуда буд, ки кодификатсия танҳо «тарзи мураттабсозии санадҳои меъёрӣ нест», чунки дар натиҷаи он «санадҳои комплексии кодификатсионии ҳуқуқэҷодкунӣ» қабул мешаванд. Тибқи ин ақида, санадҳои кодификатсионӣ аз санадҳои дигар бо объект ва усули танзими ҳуқуқӣ, сохту мазмунашон фарқ мекунанд. Ин санадҳо, *якум*, объекти махсуси танзим доранд: онҳо як соҳаи муносибатҳои ҷамъиятиро ба таври комплексӣ танзим мекунанд. *Дуюм*, онҳо усули махсуси танзим доранд: муносибатҳоро пурра ва низомнок танзим мекунанд. *Сеюм*, мазмуни хос

доранд: санадҳои дорои мазмуни мантиқӣ, ягонагии мантиқиянд, аз мафҳумҳои ҷамъбастӣ ва таърифҳо иборатанд. *Чорум*, сохти махсус доранд: одатан аз қисмҳои умумӣ ва махсус иборатанд. *Панҷум*, тартиби махсуси қабул, тағйир ва амал доранд: тавассути қонуни махсус қабул мешаванд, бо қонун мавриди тағйирот қарор мегиранд, аз нигоҳи муддати амал устуворанд. Аз ин ҷо хулоса пешкаш мешавад, ки кодификатсия - «*навъи муҳими ҳуқуқэҷодкунӣ мебошад, ки дар натиҷаи он санади меъёрии ягонаи умумии ҳуқуқӣ ва мантиқан ягонаи дохилан мувофиқагашта (асосҳо, кодексҳо) қабул шуда, дар заминаи онҳо танзими пурра, умумӣ ва низомноки соҳаи муайяни муносибатҳои ҷамъиятӣ таъмин мегардад*». Кодификатсия чун нишонаи «сатҳи баланди ҳуқуқэҷодкунӣ» ва санадҳои кодификатсионӣ - нишонаи «такмили санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ» арзёбӣ мешавад [7, с.333-334].

Ин нуқтаи назар дар адабиёти пасошӯравӣ низ истифода мешавад. Чунончи, кодификатсия *чун шакли ҳам ҳуқуқэҷодкунӣ* ва *ҳам тарзи мураттабсозӣ* эътироф мешавад [8, с.15-16]. Чунинанд намудҳо ва шаклҳои эҷоди ҳуқуқ дар шароити инкишофи равандҳои нави инкишоф ва пешрафти ҳуқуқ, дар робита бо омилҳои нави муайянкунандаи ин пешрафти ҳуқуқи миллӣ ва ҷаҳонӣ, бо назардошти шароити мушаххаси ҳаётии кишварҳои мухталифи олами мутамаддин.

Як қатор муаллифон имкони иштироки халқ ва сохторҳои дигари ҷамъиятиву давлатии худидораро дар эҷоди ҳуқуқ эътироф намоянд ҳам, дар ҳар сурат ҳуқуқэҷодкуниро танҳо бо давлат алоқаманд мекунанд. Чунончи, дар як китоби дарсӣ қайд мешавад, ки эҷоди ҳуқуқ - «ин шакли фаъолияти давлатӣ оиди қабул, тағйиру қатъи меъёрҳои ҳуқуқ», «шакли роҳбарии давлатӣ ба ҷомеа», «шакли қонунӣ гардонидани иродаи давлатӣ» мебошад [9, с.422-424]. Муаллифони алоҳида фаъолияти эҷоди ҳуқуқро бо давлат ва халқ вобаста мекунанд. Ба ақидаи, масалан, В.К. Бабаев, ҳуқуқэҷодкунӣ - «фаъолияти давлат, шахсони мансабдор ва халқ дар раъйпурсӣ мебошад» [10, с.304]. Эҷоди ҳуқуқ, тавре маълум аст, танҳо бо қабули меъёрҳои нави ҳуқуқ алоқаманд нест. Мақоми қонунгузор одатҳои дар ҷомеа амалкунандаро низ дар шакли қонунҳо эътироф мекунад. Дар ин ҳолат одатҳо хислати ҳуқуқиро соҳиб мегарданд. Аз ин нуқтаи назар, дар як қатор таърифҳои эҷоди ҳуқуқ ҳамин самти фаъолияти ҳуқуқэҷодкунӣ ба инобат гирифта мешавад. Чунончи, А.Б. Венгеров ҳуқуқэҷодкунӣ гуфта, «фаъолияти давлатиро оиди қабули меъёрҳои ҳуқуқ ва ё эътирофи қоидаҳои рафтори дар ҷомеа амалкунанда» меномад [11, с.477].

Аз мафҳумҳои дода шуда, чунин хусусиятҳои фаъолияти ҳуқуқэҷодкуниро пешкаш намудан мумкин аст:

1. Ҳуқуқэҷодкунӣ фаъолияти субъектони босалоҳият мебошад. Тибқи м. 5 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ», субъектони ҳуқуқэҷодкунӣ инҳо мебошанд: халқи Тоҷикистон, Маҷлиси намояндагон ва Маҷлиси милии Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҷаласаҳои якҷоя ва алоҳидаи худ, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, вазоратҳо, комитаҳои давлатӣ ва мақомоти дигари давлатӣ, Маҷлисҳои вакилони халқи Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, вилоятҳо, шаҳри Душанбе, шаҳру ноҳияҳо, раисони Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, вилоятҳо, шаҳри Душанбе, шаҳру ноҳияҳо, мақомоти худидораи шаҳраку деҳот. Барои ҳамин ҳуқуқэҷодкунӣ фаъолияти ҳуқуқэҷодкунии халқ, мақомоти давлатӣ ва шахсони мансабдор мебошад.

2. Ҳуқуқэҷодкунӣ фаъолиятест, ки баҳри қабул, тағйир ва қатъи муқаррароти меъёрӣ, эътирофи ҳуқуқҳои фитрии инсон ва талаботи дигари фитрӣ-ҳуқуқӣ анҷом дода мешавад. Дар рафти ҳуқуқэҷодкунӣ санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ қабул мешаванд, ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд, адолат, баробарӣ, поквиҷдонӣ, хираднокӣ ва талаботи дигари фитрӣ-ҳуқуқӣ эътироф мешаванд, одатҳои ҳуқуқӣ иҷозат дода мешаванд, меъёрҳо ва принсипҳои ҳуқуқи байналмилалӣ эътироф мешаванд, принсипҳои умумии ҳуқуқ, шартҳои намунавии шартнома муайян карда мешаванд. Аз ин хотир, маънии ҳуқуқэҷодкунӣ танҳо бо муқаррар намудани меъёрҳои ҳуқуқӣ аз тарафи давлат маҳдуд намешавад.

3. Ҳуқуқэҷодкунӣ фаъолиятест, ки бо қонун танзим мешавад. Азбаски дар рафти ҳуқуқэҷодкунӣ Конституцсия, қонунҳо, кодексҳо, дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ қабул мешаванд, тағйир дода мешаванд ё қатъ мегарданд, фаъолияти субйектони ҳуқуқэҷодкунӣ бо қонун муфассал танзим мешавад. Алалхусус, даврахои қонунэҷодкунӣ, тартиби таҳия, муҳокима, қабул, интишори қонунҳо дар Конституцсия ва қонунҳо муфассал танзим мешавад. Фаъолияти ҳуқуқэҷодкунӣ бо Конституцсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ», Дастурҳои Маҷлиси намояндагон ва Маҷлиси миллии Маҷлиси Олӣ, дигар қонунҳо ва санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ танзим мешавад.

4. Ҳуқуқэҷодкунӣ бо истифода аз шаклҳои пешбининамудаи қонун анҷом дода мешавад. Чунончи, қонунэҷодкунӣ, ҳуқуқэҷодкунии Президент, Ҳукумат, вазоратҳо ва дигар мақомоти давлатӣ намудҳои мустақили ҳуқуқэҷодкунӣ буда, хусусиятҳои худро доранд. Дар байни онҳо ҷойи муҳимро ҳуқуқэҷодкунии халқ соҳиб аст.

5. Ҳуқуқэҷодкунӣ бо дарназардошти арзиши олӣ будани инсон ва ҳуқуқу озодиҳояш, аввалиндараҷа ва муайянсозанда будани онҳо, инчунин мутобиқи адолат, баробарӣ ва дигар талаботи фитрӣ-ҳуқуқӣ сурат мегирад.

6. Ҳуқуқэҷодкунӣ бо дарназардошти афзалияти меъёрҳо ва принсипҳои эътирофгаштаи ҳуқуқи байналмилалӣ, баҳри мутобиқ намудани қонунгузории миллӣ ба ҳуқуқи байналмилалӣ, ворид намудани муқаррароти ҳуқуқи байналхалқӣ ба низоми ҳуқуқии миллӣ, қабули санадҳои меъёрии ҷавобгӯи талаботи байналмилалӣ ба роҳ монда мешавад.

Дар асоси таҳлили мафҳумҳо ва хусусиятҳои болозикр чунин мафҳуми ҳуқуқэҷодкуниро пешкаш намудан мумкин аст. *Ҳуқуқэҷодкунӣ фаъолияти махсусгардонидашудаи мақомоти давлат, шахсони мансабдор ва халқ дар раъйпурсӣ мебошад, ки дар натиҷаи он санадҳои меъёрӣ- ҳуқуқӣ қабул, тағйир ва ё ин ки қатъ мешаванд.* Яъне тавасути ҳуқуқэҷодкунӣ санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқии зиёд қабул мешаванд, ки дар танзими муносибатҳои ҷамъиятӣ нақши ҳалкунанда доранд.

АДАБИЁТ

1. Перевалов. В.Д. Теория государства и права / Отв. ред. В.Д. Перевалов. – 2001. - С. 182.
2. Малько. А.В. Теория государства и права / Под ред. – 2002. - С. 185.
3. Сотиволдиев Р.Ш. Назарияи давлат ҳуқуқ. –Д.2014.- С.454.
4. Раҳимов М.З. Нематов А.Р. Техникаи қонунгузорӣ. – Д.2011. – С.44.
5. Нерсесянц В.С. Общая теория права и государства. С. 415.
6. Марченко М.Н. Теория государства и права: учеб.-2-е изд., перераб., Проспект, 2008. – 640 с.
7. Проблемы теории государства и права / Под ред. С.С. Алексеева. С. 333-334.
8. Нематов А.Р. Кодификатсия законодательства Республики Таджикистан (исторический и практический аспект). Автереферат дисс…канд. юрид. наук. М., 2007. С. 15-16.
9. Теория государства и права / Под ред. А.С. Пиголкина.-2002.- С. 422-424.
10. В.К. Бабаева. Общая теория права / Под ред. С. 304.
11. Венгеров А.Б. Теория государства и права.- М.2009.- 477 с.

ФАЪОЛИЯТИ ҲУҚУҚЭҶОДКУНӢ: МАФҲУМ, ХУСУСИЯТ ВА НАМУДҲОИ ОН

Фаъолияти ҳуқуқэҷодкунӣ ва намудҳои он солҳои охир яке аз масъалаҳои муҳими илмӣ - амалӣ ба ҳисоб меравад, зеро бидуни эҷоди меъёрҳои ҳуқуқ ва татбиқу амалишавии он танзими муносибатҳои ҷамъиятӣ, ҳифзи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд ва дар маҷмӯъ ба роҳ мондани хуби низоми ҳуқуқии кишвар ғайриимкон аст. Аз ин хотир, фаъолияти ҳуқуқэҷодкунӣ шакли асосии баамалбарории фаъолияти давлат мебошад, ки барои созмон додани меъёрҳо ва санадҳои ҳуқуқӣ, инчунин такмили онҳо тавассути тағйиру иловаҳо анҷом дода мешавад. Дар мақолаи мазкур фаъолияти ҳуқуқэҷодкунӣ, хусусиятҳо ва намудҳои он таҳлил шудааст, ки дар адабиёти ҳуқуқӣ фикру андешаҳои зиёд ва гуногун ҷой доранд. Ин шакли фаъолияти давлат дар давлатҳои алоҳида хусусиятҳои худро доро аст, ки он аз шакли ташкили фаъолияти қонунгузорӣ ва усулҳои амалӣ намудани фаъолияти қонунгузорӣ вобастагӣ дорад. Аз ин рӯ, метавон гуфт, ки ҳуқуқэҷодкунӣ - заминаи эҷоди ҳуқуқи нав, қонуну санадҳои нави меъёрӣ, меъёру мафҳумҳои нави ҳуқуқӣ, ба шароити нави ҳаётӣ мутобиқ намудани санадҳои амалкунанда, аз байн бурдани меъёрҳои мухолифи шароити нави ҳаёт, бо меъёрҳои ҷадид ва тозабунёд иваз намудани меъёрҳои кӯҳна мебошад.

Калидвожаҳо: ҳуқуқэҷодкунӣ, фаъолияти ҳуқуқэҷодкунӣ, қонунэҷодкунӣ, санадҳои меъёрӣ, хусусиятҳо, намудҳо, шаклҳо

ПРАВОТВОРЧЕСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ: ПОНЯТИЕ, ОСОБЕННОСТИ И ИХ ВИДОВ

Правотворческая деятельность и ее виды в последние годы являются одним из актуальных вопросов науки и практики, поскольку без создание норм права и их применения и реализация регулировании общественных отношений и в целом создание правовой системы невозможна. Поэтому, правотворческая деятельность является основной формой деятельности государства, которая реализуется путём создание норм и правовых актов, а также их совершенствование путем внесение дополнения и изменения. В данной статьи рассматриваются правотворческая деятельность, ее особенности и виды, которые существуют в научной литературы. Данный вид деятельности государства в отдельных государствах имеет свои особенности, который зависит от формы и методы организации и осуществлении законодательной деятельности. Поэтому, можно сказать, что правотворческая деятельность является основой создание новых норм права, законы и других правовых актов, новые правовые нормы и понятия, соответствие к новым условиям уже существующих норм и актов, ликвидации коллизий норм права и изменение старых норм на новых.

Ключевые слова: правотворчество, правотворческая деятельность, законотворчество, нормативные акты, особенности, виды, формы,

LAWMAKING ACTIVITY: CONCEPT, FEATURE AND ITS TYPES

Lawmaking activity and its types recently are one of the important scientific-practical problems because without making the legal norms and without their execution and realization generally is impossible to regulate public relations, protection of the rights and freedoms of human and citizen.Thus,lawmaking activity is the form of realization of the state activity for the formation of the norms and legal acts ,also their improvement via changes and amendments. In the given article is analyzed lawmaking activity, its features and types which about them exist different thoughts and minds. This form of the state activity in separate states has its features which depends on the form of organizing legislation activity and means of realizing legislation activity. So, we can say that, the lawmaking –the base of the formation of the new law, laws and new legal acts ,norms and new legal concepts ,corresponding active acts to the new life conditions,rempoval of the norms contradicting to the new life conditions, exchanging the old norms with the new formed norms.

Keywords: lawmaking, lawmaking activity, right making ,legal acts, features, types, forms

Сведения об авторе: ***Касимов Касимчон Амрохонович*** **–** магистр кафедры теории и истории государства и права юридичекого факултета Таджикского национального университета. E-mail: **Kosimov.kosimgon@list.ru** Тел: **988 05 41 41**

Information about the author: ***Qosimov Qosimjon Amrokhonovich*** – graduate student of the department of the Theory and history of State and Law, the faculty of Law of Tajik National University. E-mail: **Kosimov.kosimgon@list.ru** Тел: **988 05 41 41**

АСОСҲОИ ҲУҚУҚИИ ТАНЗИМИ ФАЪОЛИЯТИ МОЛИЯВИИ ИТТИҲОДИ АВРУПО

Асроров Л. Ҷ.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар мақолаи мазкур тамоюлҳои ҷории равандҳои ҳамгироӣ дар Иттиҳоди Аврупо, ки дар танзиминамои соҳаи молиявӣ пешбинӣ шуда, марҳилаҳои рушди молиявӣ ва таҳаввулоти пояҳои институтсионалии ҳуқуқӣ, ки дар натиҷаи бӯҳрони ҷаҳони молиявии солҳои охир бо таври назаррас коста гардида буд, мавриди омузиш қарор дода шудааст.

Дар мақола муаллиф таъкид мекунад, ки ИА пайваста механизми умумии аврупоии танзими соҳаи хизматрасонии молиявиро такмил медиҳад ва ҳар дафъа ба имконоти бештар муассиртари худ мегузарад. Марҳилаи навбатии ислоҳоти қонунгузории Иттиҳоди Аврупо дар соҳаи молиявӣ, аз тағирёбии муносибатҳои ҷамиятӣ сарчашма мегирад.

Аз рӯи маълумотҳои додашудаи Васояти ахбори омма (ВАО), шабакаҳои иҷтимоӣ, инчунин дар конфронсҳои илмиву амалӣ афзоиши бекорӣ, ғайри имкони андозҳо, кам кардани даромади воқеӣ, ҳади зиёд додани қарз ба аъзоёни ҳукуматҳои узви Аврупо, ноустувории баланди пули Аврупо, муқаррар кардани қоидаҳои ғайри имкон, ки боиси вайроншавии қонунгузори молияви Иттиҳоди Аврупо ба шумор рафта мавриди

муҳокима қарор мегиранд. Ба назарияи олими рус Н.Кондратьев яке аз сабабҳои асоси ноуствории молияви ИД дар сарзадани бӯҳрони иқтисоди маънидод мегардад. [1., с. 14]

Агар ба таҳлили ҳолати кунунии иқтисодиёти ҷаҳонӣ ва молиявӣ як хеле баҳогузори намоем мухолифанд. Дар тамоми низоми молиявии ҷаҳон, аз қудрати иқтисодӣ ИА асос ёфтааст, чунин пешгӯӣ мекунад.

Тибқи таҳқиқотҳои илми асоси таъсиррасони ба низоми молиявиӣ чунинанд:

- бӯҳрони иқтисодии Аврупо, ислоҳоти молиявии кишварҳои аъзои Иттиҳоди Аврупо.

- модели аврупоӣ ба таври возеҳ ноком буд, ба вуқӯъ омад, маҳз сиёсат дар механизмҳои танзими молиявӣ. Иттиҳоди Аврупо нахуст дар даҳсолаҳои аввали асри XXI аз комёбиҳои гуногуни таърихӣ бой буд. Ин даҳсоларо бо давраи солҳои 1950-1960 қиёс кардан мумкин аст, вақте қувваҳои гуногуни ҳамгироӣ, ки пас аз Ҷанги дуюми ҷаҳонӣ ба даст омадаанд, дар назди се иттиҳод (ЕОУС, ЕЭС ва Евратом) нақшаҳои институтсионалиро пайдо карданд ва интегратсияи Аврупо оғоз ёфт. Чӣ гуна давлатҳои Аврупо ихтиёран ҳуқуқҳои соҳибихтиёрии худро аз рӯи як қатор масъалаҳо маҳдуд карданд ва ба онҳо муассисаҳои милӣ вобаста гардид. Рушди минбаъдаи муносибатҳои ҳамгироӣ боиси таъсисёбии Иттиҳоди Аврупо гардида, натиҷаи фаъолияти солҳои аввал он воқеан ҳайратангез буданд.

Дар соли 2002 - бузургтарин амалиёти мубодилаи асъор дар 12 давлати узви ИА гузаронида шуд, кишварҳои ӯзв бо шумораи умумии аҳолии тақрибан 308 миллион аҳолӣ дар баробари асъори милли худ низ пули евро ҷорӣ кардаанд. [2, с. 122]

Шурӯъ аз соли 2004 то 2007 - 12 давлат узви комилҳуқуқи ИА шуданд. Дар соли 2004 шартнома оид ба муқаррар кардани Сарқонун барои Аврупо аз ҷониби аъзоён ба имзо расид, вале он эътибори худро пайдо накард. Дар таҳия ва қабули ин санад нақши Ҷ . Моне назарас буда, ин ғояи пешгирифта ӯ буд, дар “ҳамон ҳолате фаъолияти иттиҳодияҳо устуворона ба роҳ монда мешавад, ки муносибатҳои ҳамбастаги дуруст иҷро ва паҳн мегарданд. Он гоҳ воқеият ба мо имкон медиҳад, ки иттифоқи сиёсиро амалӣ сохта, ки ҳадафи асоси барпоёби иттиҳоди ҷамъияти мо мебошад ва замина дар таъсиси Иёлоти Муттаҳидаи Аврупо мегардад." Иттиҳоди Аврупо ташаккули муносибатҳои ҳуқуқии байни аъзоёни худ бо як қатор хусусиятҳое, ки дар илми ҳуқуқшиносӣ муқаррар шудааст амкали месозад. Дар қатори комёбиҳои назаррас дар амалияи ИА, камбудиҳои возеҳро муайян кардан мумкин аст, ки қисми асосии он дар соҳаи сиёсати иқтисодӣ ва молиявӣ мебошанд.

Дар соҳаи иқтисодӣ яке аз мушкилоти амиқ ин ирушди нобаробари иқтисодии давлатҳои аъзои Иттиҳоди Аврупо башумор меравад, ки то рафт он боқӣ мондааст. Нобаробарӣ дар рушди соҳаҳои саноатӣ, технологӣ, аграрӣ ва сайёҳии дар Аврупо на танҳо бартараф карда нашуд, балки бадтар шуд. Давлатҳо - аъзои нави ИА аз рӯи нишондоди молияви ҳануз баробар ба дараҷаи миёнаи Аврупо нарасиданд. Сабаби асоси ин сарзадани бӯҳрони иқтисодию молиявӣ дар солҳои охир ба шумор рафта, барномаҳои сершумори кӯмаки молиявӣ, аз ҳисоби манбаъҳои ИА қабул гардид. Дар якҷояги метавонистанд вазъро дар тӯли якчанд сол мутаъдил кунанд, аммо онҳо ин мушкилро то ба охир ҳаллу фасл карда натавонистанд. Чун, ки Иттиҳоди Аврупо аз имкониятҳои такмил додани механизми ҳуқуқии мавҷуда истифода набурд, гарчанде ки дар давраи қабули созишномаҳои тағйироти зиёд ворид карда. Ба Сиёсати иқтисодии ИА нақши Аҳдномаи Лиссабон, ки аз 1 декабри соли 2009 эътибори ҳуқуқи пайдо кард назаррас буда ба механизмҳои кӯҳна ва бесамарро пурра тағир дод.

Сиёсати иқтисодии давлатҳои узви Иттиҳоди Аврупо то ҳол бо кӯмаки «дастурҳои асосии сиёсати иқтисодӣ» ба танзим дароварда мешавад, [3, с.97] мустаҳқилияти амалишавии механизми ҳуқуқиро таъмин месозад дар байни аъзоёни иттиҳод. Қарорҳои дар сатҳи олӣ амалкарда истода ҳанӯз аз ҷониби Шӯрои Иттиҳоди Аврупо қабул карда мешаванд. Ҳануз фаъолияти давлатҳои ИА дар зери талаботҳи

муқаррарнамудаи ин санад ба роҳ мемонанд. Тибқи санади мазкур давлатҳои аъзои иттиҳод уҳдадоранд, ки талаботҳои дар шартномаҳо нишондодашударо иҷро ва риоя намоянд. Муҳим он аст, ки ҳангоми иҷро накардани талаботҳои шартнома аз ҷониби Субъектон онҳо ба ҷавобгари дар шакли ҷарима ё маҳдуд кардан аз узвият чи гуна тадбиқ мегардад муаян нашудааст. мегардад.

Бояд қайд намуд,ки назорати умуми ва танзими риояи талаботҳои шартномаҳои молиявӣ дар боло зикр гардида ИА фавран аз ҷониби Иттиҳоди Аврупо анҷом дода мешавад.

Дигар санадҳои боэътимоди ҳуқуқии роҳбарони Иттиҳоди Аврупо бевосита дар хусуси: "Барои сохтани иттифоқи воқеӣ ва низоми ягонаи умуми иқтисодӣ, сиёсати ҳамбастаги молиявӣ, робитаҳои мутақобилаи асъори хориҷи ва таъмини амнияти молияви ба шумор меравад.

Мушкилоти танзими бахши молиявӣ инчунин бо номукаммалии қонунгузорӣ ва норасогиҳои механизми танзимкунӣ ба вуҷуд омадаанд. Шартномаҳои таъсисдиҳии ИА қисмати махсусро дар бораи танзими бозори хизматрасонии молиявӣ дар бар намегирад. Қонуни молиявии Аврупо ҳоло ҳам аз ҳисоби қонунгузории фаъоли муассисаҳо, ки ҳар сол шумораи муайяни бозори молиявиро танзим мекунанд, рушд мекунад.

Аммо ИА ба танзими ҳуқуқи ҳамгироӣ дар ин соҳа манфиатдор аст, аз ин рӯ, қабули Нақшаи амалиёти хизматрасонии молиявӣ дар моҳи майи соли 1999 аз гузариш ба марҳилаи низоми сифатан нав дар таҳияи қонунгузории молиявӣ шаҳодат медиҳад. Мақсади асосии Нақшаи Амалиёти Хизматрасонии Молиявӣ (НАХМ) дар чаҳорчубаи қонунгузори таъмин намудани бозорҳои молиявии Аврупо мебошад. Барои амалишави ҳадафҳои молиявӣ чандин маротиба даъвати Шӯрои ИА баргузор шуда буд, ки боиси қабули якчанд санади меъёри ҳуқуқи гардид, аз ҷумла дар се самти асосӣ: дар бозори коғазҳои қиматнок, дар бахши бонкӣ ва суғурта.

Татбиқи барномаи мазкури (НАХМ) барои панҷ сол пешбинӣ шуда буд ва аллакай дар соли 2005 як ҳуҷҷати нав - "Китоби Сафедини ИА оид ба сиёсати хизматрасониҳои молиявӣ дар давраи солҳои 2005-2010" қабул карда шуд.

Ҳадафи асосии дар қабул намудани Китоби Сафед қайди муваффақиятҳои қаблан ба даст омадаи ИА буд, зеро натиҷаҳои (НАХМ) он қадар баланд буд, ки дар заминаи он ИА дар ташаббусҳои қонунгузоририи молиявиро рад кард. Натиҷаҳои Нақшаи Амалиёти Хизматрасонии Молиявӣ (План действий в сфере финансовых услуг) ва тавзеҳ додани вазифаҳои ҳамгироии молиявӣ дар давраи солҳои 2005 - 2010, Ч. Маккривӣ, собиқ Комиссари Аврупо оид ба бозорҳои умумӣ ва хизматрасонӣ гуфт: "Ҳамгироии молиявии Аврупо дар тӯли панҷ соли охир воқеан пеш рафтааст. Вазифаи дар пеш гузошташуда аз муттаҳид намудани натиҷаҳои бадастоварда ва якҷоя кор кардан ҷиҳати такмил додани қонунгузорӣ аст ... Ташаббусҳои нав танҳо дар якчанд соҳаҳои мушаххас пешкаш карда мешаванд. " [4, с.17]

Дар давраи бӯҳрони соли 2008 мавқеи ИА тадриҷан тағир ёфт, аммо ин тағирёби дер боз давом накард ва бозорҳои молиявӣ, чуноне ки маълум аст, сустиро қабул намедоранд. Ин амалҳои ИА дар самти дуруст андешида мешаванд, аммо онҳо кофӣ нестанд ё ба таъхир андохта шуда буданд. Ҳамин амалҳо дар соҳаи ташкили фаъолияти танзими молиявӣ дида мешавад ва ба таври муфассал баррасӣ кунед.

Барои фаъолияти иқтисодиёти рақобатпазир дар минтақаи ИА, ба механизми самарабахши ташкилию ҳуқуқии танзими се соҳаи асосии молиявии Аврупо - хидматрасонии сармоягузорӣ дар бозори коғазҳои қиматнок, бонкдорӣ ва суғурта гузаштан зарур аст

Фаъолият соҳаҳои мазкур пеш аз ҳама амнияти бехатарти системавиро тақозо менамояд. Тибқи қонунгузории Аврупо механизми самараноки назорат ва таҳаввулоти босуръати ин соҳаҳои фаъолияти молиявӣ амалишавии саривақтиро талаб мекунад.

Дар ин замина, муассисаҳои ИА ба низоми раванди Ламфалусси - падидаи нави ҳуқуқӣ, ки ба ташаккули соҳаи хизматрасонии молиявӣ ифода ёфтааст, шуруъ намуданд.

Ин раванд, низ ба қабули қарор ва ба таъсиси системаи самарабахши назорати молиявӣ мусоидат кард. Дар доираи ислоҳоти гузаронидашуда, ташкили кумитаҳои нав ба миён омад, ки вазифаи асосии онҳо дастгирии техникӣ ва машваратии Комиссияи Аврупо буд. Аввалан, Кумитаи Аврупо оид ба коғазҳои қиматнок ва баъдан Кумитаи танзими коғазҳои қиматнок таъсис дода шуданд.

Кумитаҳои мазкур аз соли аввали таъсисёби 2001, дар таҳия ва қабули санадҳои меъёри ҳуқуқи дар бахши молиявии ИА, тибқи муқаррароти қонунгузори ва қойдаҳои дастури пешбини шуда ширкат меварзанд. Взифаи дигареро Кумитаи Ламфалусси ки ҳамчун мақомоти маиёнарав баҳисоб меравад, дар пешниҳод кардани нақшаю барномаҳои молиявӣ ба Комиссияи Аврупо ва Мақомоти назоратии танзими молиявӣ дар минтақаҳо, иҷро менамояд. Инро мумкин аст, механизми танзимсозандаи ҳамкориҳои доимӣ дар баррасии масалаҳои ҳуқуқи молиявӣ шарҳ дод, барои дарки ягонаи бисёр масъалаҳои мураккаб дар соҳаи молиявӣ ва ҳуқуқӣ имкон медиҳад. Ин муносибатҳои мутақобила ба Кумитаи танзими коғазҳои қиматнок имкон дод, ки татбиқи дуруст ва якхелаи меъёрҳои иттиҳодро дар сатҳи миллӣ назорат кунад.

Нақши Кумитаи танзими коғазҳои қиматнок дар омодасози санадҳои меъёрӣ ҳуқуқи низ дида мешавад, зеро онҳо мутобиқи хулосаҳои баровадаи аъзоёни худи кумита қабул карда мешаванд.

Ҷараёни қабули қарорҳо зудтар ва самаранок гардид. Ба ҳисоби миёна, қабули аз чор як ҳиссаи директиви аввал тибқи қоидаҳои нави раванди Ламфалусси тақрибан 20 моҳро дар бар гирифт (барои муқоиса: раванди қабули директив оид ба хизматрасониҳои сармоягузорӣ 4 сол давом кард - 1989-1993).

Гузашта аз ин, бартариҳои равиши нав ба ҳадде намоён буданд, ки пас аз чанд сол тасмим гирифта шуд, ки механизми татбиқ ва танзими тамоми соҳаҳои хизматрасонии молиявӣ мувафақона, яъне васеъ кардани доираи бахшҳои бонкӣ ва суғурта дар ИА баробар амали гардонида шавад.

Ҳамин тариқ тибқи далелҳои мавҷуда Комиссияи Аврупо муаян намуд, ки қонунгузорӣ ва дигар санадҳои меъёри ҳуқуқи дар бахшҳои бонкӣ, суғурта ва инчунин дар соҳаи фондҳои сармоягузорӣ ба системаи мунтазами рушди босуръати бозорҳои молиявӣ аъзои Иттиҳоди Аврупо татбиқ карда намешаванд. Вобаста ба ин, зарур аст, ки танзими тамоми соҳаи хизматрасонии молиявӣ такмил дода шавад, то ба тағйирот дар бозорҳои молиявӣ зуд ва самаранок вокуниш нишон диҳад, ҳамгироии онҳоро суръат бахшад ва ҳифзи бехатари ҳуқуқи истеъмолкунандагонро таъмин намояд.

Ин дар натиҷаи қабули Директиваи Парлумони Аврупо ва Шӯрои Иттиҳоди Аврупо аз 9 марти соли 2005 оид ба тағир додани Дастурҳои Шӯро № 73/239 / ИА, ва Дастурҳои № 94/19 / Шурои иқтисодӣ ва молиявӣ Аврупо (ШИ) , ки боиси таъсиси сохтори нави хизматрасонии молиявӣ гардид. Ҳадафи асосии тағирдодани дастурҳо аз барҳам додани системаи куҳна ва гузариш ба системаи навин дар фаъолияти кумитаҳо, инчунин ташкили кумитаи махсуси соҳаи танзими бозори қоғазҳои қиматнок башумор меравад. Бинобарин пешниҳод шуд, ки чунин кумитаҳои нав таъсис дода шавад. Кумитаи бонкии Аврупо (КБА) ва Кумитаи Аврупо оид ба суғурта ва нафақаҳои меҳнатӣ (КАСНМ). Яке аз шартҳои фаъолияти дар пешгузоштаи кумитаҳои дар боло зикр шуда ин ҳамкори ва кумак ба Комиссияи Аврупо дар амалисозии чораҳои таъсиррасон молиявӣ мебощад. Онҳо бо як шакли муаян, якхела дар соҳаи ба танзимдарории бозори коғазҳои қиматнок фаъолияти худро бароҳ мемонанд.

Бояд қайд намуд, ки бо таклифу пешниҳодҳои Комиссияи Аврупо дар заминаи Кумитаи танзими коғазҳои қиматнок КБА ва КАСНМ таъсиси ёофта ва то ин муддад як қатор қарорҳо қабул карда шуданд, ки боиси аз байн рафтани 150 кумита аз ҷумла кумитаҳои машвараті, ҳуқуқӣ ва таҳлилӣ, ки дар гузашта амал мекарданд гардид. Ғайр

аз он, ваколатҳои кумитаи алоқа, ки дар доираи Дастури № 85/611 / ИА (моддаи 53) таъсис дода шудааст, ба Кумитаи танзими коғазҳои қиматнок супорида шуданд (моддаҳои 34-35-и директиваҳои № 2005/1 / ЕС аз 9 марти 2005).

Дар заминаи санадҳои қабул гардида ба Сохтори Кумитаи аврупоии нозирони бонкӣ (КАНБ) ва Кумитаи нозирони Аврупо дар соҳаи суғурта ва нафақа (КНАСН), [5, с.10] намояндагони мақомоти назоратии давлатҳои аъзо шомил карда шудаанд ва худи кумитаҳо вазифаҳоеро иҷро мекунанд, ки ба Дастуруламал Кумитаи минтақавии танзими коғазҳои қиматнок дар робита ба директиваҳои амалкардаистодаи коғазҳои қиматнок мансубанд.

Ҳамзамон, Гурӯҳи Байналмилалии Назорати Бозори коғазҳои қиматнок созмон дода шудаст. Ба ин сохтор шаш коршиноси соҳавӣ ду намоянда аз Парлумони Аврупо, Шӯро Аврупо ва Комиссияи Аврупо шомил мебошанд. Онҳо доимо натиҷаҳои раванди Ламфалусси -ро мушоҳида ва арзёбӣ мекунанд.

Ҳамин тавр, дар ҷаласаи якуми гуруҳи назоратӣ, ки моҳи октябри соли 2002 баргузор шуда буд, пешниҳод карда шуд, ки салоҳияти Кумитаи давлатии омор дар самти муқаррар кардани стандартҳо дар соҳаи танзимшавандаи молиявӣ тақвият дода шавад. Ғайр аз он, тасмим гирифта шуд, ки ба Кумитаи Авропо доир ба танзими қоғазҳои қиматноқ ва Кумитаи минтақави танзими қоғазҳои қиматноқ иҷозат дода шавад, ки муноқишаҳои имконпазирро дар байни аъзоёни худ мустақилона ҳалу фасл намоянд ва назорати бозори молиявиро ба ихтиёр дошта бошанд.

Ҳамин тариқ, унсурҳои асосии бозори молиявии ИА, даргузашта дар шакли нақшавӣ пешниҳод шуда буд, ки дар амалия мавриди истифода қарор намегирифт. Бинобарин тағир ёфтани муносибатҳои молиявӣ механизми амалишавии он дар заминаи қабули яқатор санадҳои ҳуқуқи шакли дигар гирифта натиҷаи мусбиро касф намуд. Ҳамин тағирёби таҳсири худро ба Раванди Ламфалусси, ки ниёз ба ислоҳот дошт амали сохта, самаранокии худро зуд исбот карда. Ногуфта намонад, ки ин ҷараён ду сабаб дошт. Аввалан, ислоҳоти раванди Ламфалуссӣ, ки як тадбири ба нақша гирифташуда буд. Дуюм Директиваи Парлумони Аврупо ва Шӯро Аврупо пешбинӣ мекард, ки Комиссияи Аврупо дар минбаъда барои баррасии ҷараёни Ламфалусси оғоз кунад.

Дар ҷаласаи навбатии Шӯрои вазирони иқтисод ва молия, ки моҳи октябри соли 2007 дар Люксембург баргузор гардид, тасмим гирифта шуд, ки барои тақвияти суботи молиявӣ дар кишварҳои аъзои Иттиҳоди Аврупо тадбирҳои нав андешида шаванд. [6, с.28-29]

Такмили ҷараёни Ламфалусси ҳамчун масъалаи зарурӣ дар доираи ИА ба ҳисоб рафта, дар як вақт, Гурӯҳи Мониторинги Хадамоти молиявӣ ҳисоботи худро дар бораи фаъолияти кумитаҳо пешниҳод кард.

Дар маърӯза дар бораи зарурати тақвият додани нақши ин кумитаҳо, ки таъйини дақиқи меъёрии вазифаҳо ва салоҳияти онҳоро талаб мекард, сухан рафт. Ба кумитаҳо лозим омад, ки баъзе қоидаҳои мурофиавиро аз нав дида бароянд. Якчанд муқаррарот дар ин гузориши ниҳоӣ ба гузоришҳои қабли, ки 24 март ва январи соли 2007 пешниҳод шуда буданд, асос ёфтааст. [7, с.18]

Имкониятҳо ва роҳҳои ислоҳоти раванди Ламфалусси низ аз ҷониби Комиссияи Аврупо омӯхта шуданд. Дар китоби сафед дар Иттиҳоди Аврупо оид ба сиёсати молиявӣ Паёми Комиссияи Аврупо аз 20 ноябри соли 2007 таҳти унвони "Таҷдиди раванди Ламфалусси - таҳкими конвергенсияи назоратӣ" бевосита ба ин масъала бахшида шуда буд. Пешниҳодҳо аз ҷониби Комиссияи Аврупо ва Гурӯҳи нозирон бахши хизматрасонии молиявӣ дар асоси хулосаҳои Шӯрои иқтисод ва молия, ки 4 декабри соли 2007 дар Брюссел баргузор шуда буд, қабул ва барраси гардид.

Вазирони иқтисод ва молияи кишварҳои ИА нақшаию чорабиниҳои асосии ислоҳотро то соли 2020 муайян кардабуданд. Тадбирҳои пешниҳодшуда ва хислати мӯътадил худро ифода намуда, иродаю манфиятҳои як қатор кишварҳои узви Иттиҳоди

Аврупоро, ки барои андешидани чораҳои ба таври қатъи орзу мекарданд, пурра изҳор нанамуд. "Харитаи роҳ", ки вазирони молия қабул кардаанд, то ҳол аз ҳадафҳое, ки бояд дар ин масъалаи стратегӣ ба Аврупо хос бошанд, хеле дур аст.

Хулоса, мақолаи мазкур ба таҳлили тамоюлҳои ҷории ҳамгироии равандҳои рушди хизматрасониҳои молиявии ИА бахшида шудааст. Марҳилаҳои муҳимтарини рушди заминаи ҳуқуқии ҳамгироии молиявӣ дар Иттиҳоди Аврупо хронологӣ ҳисобида мешаванд.

АДАБИЁТ

1. Кондратьев Н. Д. Большие циклы конъюнктуры./ Кондратьев Н. Д. – Москва, 1928.г., Ст-14.
2. Идиев Ф.Ф. Ҳуқуки Иттиҳоди Аврупо. Воситаи таълимӣ / Идиев Ф.Ф. – Душанбе: Эр-граф, 2014. С – 122.
3. Ниг.: Ст. 121 Договора о функционировании Европейского союза // Journal officiel. от 30.3.2010 г.
4. Пресс-релиз от 5 декабря 2005 г. «Политика ЕС в области финансовых услуг в ближайшие пять лет» // IP/05/1529. С.17.
5. Директива Совета № 85/611/ЕЭС от 20 декабря 1985 г. о согласовании положений законов, нормативных документов и административных актов, касающихся деятельности предприятий по совместному инвестированию в оборотные ценные бумаги // Journal officiel L 375 от 31.12.1985. С.10.
6. Европейский комитет банковских контролеров был создан на основании решения Европейской комиссии № 2004/5/ЕС от 5 ноября 2003 г. // Journal officiel L 3 от 7.1.2004, p. 28–29.
7. Inter-Institutional Monitoring Group. Final Report Monitoring the Lamfalussy Process (Brussels, 15 October 2007). // Press: IP/07/1495. См. также: http:/ /ec. europa. eu/internal_market/finances / docs / committees /071015_final_report_en.pdf

АСОСҲОИ ҲУҚУҚИИ ТАНЗИМИ ФАЪОЛИЯТИ МОЛИЯВИИ ИТТИҲОДИ АВРУПО

Дар мақолаи мазкур муалиф ба омӯзиши заминаҳои инкишофи институти ҳуқуқии молиявӣ ва баъзе мушкилоти танзими молиявию иқтисоди, ки дар натиҷаи бӯҳрони иқтисоди дар Иттиҳоди Аврупо ба миён омадааст, мавриди таҳқиқ қарор дода, чунин мешуморад, ки Иттиҳоди Аврупо танзими хизматрасониҳои молиявиро пайваста ҳамасола такмил медиҳад, самарабахштар мегардад. Мафҳуми "буҷети Иттиҳоди Аврупо" комилан дар натиҷаи таҳлили манбаъҳо ва принсипҳои он рушд карда метавонад. Хусусияти Бучаи ИА дар он ифода меёбад, ки қисми буҷаҳои кишварҳои узвияти худро ба мерос гирифтааст. Дар айни замон, табиати ҳуқуқии Иттиҳоди Аврупо, ки ҳам хусусиятҳои ташкилоти классикии байналмилалӣ ва ҳам хусусиятҳои ташаккули мураккаби махсусгардидаи давлатро дар бар мегирад. Марҳилаи минбаъдаи ислоҳоти соҳаи молиявӣ аз ташаббусҳои қонунгузорӣ кишварҳои аъзои Иттиҳоди Ааврупо дар бахши молиявӣ вобаста буда, иҷроиш он бояд амалӣ карда шаванд.

Калидвожаҳо: Мафҳуми молия ИА, манбаъҳои асоси молиявии ИА, низоми молиявӣ, принсипҳои молияви ИА, ташкилотҳои ИА, Иттиҳоди иқтисодии Авруосиё, Иттиҳоди иқтисодии Авруосиё

ПРАВОВАЯ ОСНОВА РЕГУЛИРОВАНИЕ ФИНАНСОВОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ЕВРОПЕЙСКОГО СОЮЗА

В этой статье автор рассматривает основы развития финансовых институтов и некоторые проблемы фискального регулирования в результате экономического кризиса в Европейском союзе и считает, что ЕС постоянно совершенствует регулирование финансовых услуг. станет. Концепция «бюджета ЕС» может быть полностью разработана путем анализа ее источников и принципов. Характер бюджета ЕС отражается в том факте, что некоторые бюджеты стран-членов являются наследственными. В то же время правовая природа Европейского Союза включает в себя как особенности классической международной организации, так и особенности комплексного формирования государства. Следующий этап реформы финансового сектора зависит от законодательных инициатив государств-членов Европейского Союза в финансовом секторе и их реализации.

Ключевые слова: финансы ЕС, финансовые источники ЕС, финансовая система, финансовые принципы ЕС, организации ЕС, Евразийский экономический союз, Евразийское экономическое сообщество

LEGAL FRAMEWORK REGULATION OF FINANCIAL ACTIVITIES IN THE EUROPEAN UNION

This article examines the fundamentals of the development of financial institutions and some of the challenges of fiscal regulation as a result of the economic crisis in the European Union and believes that the EU is constantly improving regulation of financial services, becomes more effective. The concept of "EU budget" can be fully developed by analyzing its sources and principles. The nature of the EU Budget is reflected in the fact that some of the member states' budgets are inherited. At the same time, the legal nature of the European Union includes both the features of the classical international organization and the peculiarities of the complex formation of the state. The next stage of the financial sector reform depends on the legislative initiatives of the member states of the European Union in the financial sector and their implementation.

Keywords: EU finance, EU financial sources, financial system, EU financial principles, EU organizations, Eurasian Economic Union, Eurasian Economic Community.

Сведения об авторе: ***Асроров Лоик*** – магистрант второго курса юридического факультета, кафедры международных отношений (право), ТНУ. E-mail: **9154031547 @mail.ru** тел: **985 55 85 97**

Information about the author: ***Asrorov Loik*** **–** the second year graduate student of the Department of Juridical Sciences, Department of International Relations E-mail: **9154031547@mail.ru.** Phone: **985 55 85 97**

РУШДИ ТУРИЗМ ДАР ДАВРАИ ҶАҲОНИШАВӢ

Холматова Б.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар шароити ташаккули иқтисодиёти кушод дар кишвар омӯзиши фаъолияти иқтисодии хориҷӣ дар соҳаҳои гуногуни иқтисодиёти миллӣ аҳамияти хоса дорад. Таҳлили вазъи фаъолияти иқтисодии хориҷии корхонаҳои сайёҳӣ зарурияти омӯзиши минбаъдаи онро бо назардошти тамоюлҳои ҷорӣ ва дурнамои рушди бозорҳои ҷаҳонӣ ва миллӣ оид ба хизматрасонии сайёҳӣ нишон медиҳад.

Саноати туристӣ дар ин марҳилаи рушд бо рушди назарраси ҷаҳонишавӣ ва интернационализатсия, ҳамзамон либерализатсия, суст шудани монеаҳои институтсионалӣ, рушди устувори пешрафти илмӣ ва техникӣ (пеш аз ҳама дар соҳаи паҳнкунии иттилоот ва коммуникатсия, масалан, тиҷорати электронӣ), ки хароҷоти амалиётии иқтисоди хориҷиро хеле кам мекунад, тавсиф меёбад ва дастрасиро ба бозори ҷаҳонӣ осон мекунад). Бо гузаштан аз индустриалӣ ба марҳилаи постиндустриалии рушди иқтисодиёт, нақши севум - бахши хизматрасонӣ меафзояд. Дар раванди дигаргуниҳои сохтории ҷаҳонӣ, онҳо тадриҷан ба фазои иқтисодии ҷаҳонӣ паҳн шуда, афзалияти соҳаҳои истеҳсолӣ ва хизматрасониро, хусусан сайёҳиро ба даст меоранд. Ин инчунин фаровонии сармоя ва қувваи кории баландихтисос мебошад.

Туризми байналхалқӣ на танҳо ҳамчун манбаи даромади фурӯшандагон ва қонеъ сохтани ниёзҳои маънавӣ ва ҷисмонии харидорон, балки ҳамчун пайванди байни кишварҳо, минтақаҳои байналмилалӣ, доираҳои тиҷоратии кишварҳои мухталиф, манбаи паҳн кардани иттилоот дар бораи онҳо дар бозорҳои хориҷӣ амал мекунад. Корхонаҳои сайёҳии тақрибан ҳамаи кишварҳои ҷаҳон ба ин ё он шакл дар раванди ҷаҳонишавӣ ширкат меварзанд. Тамоюли ташаккули тамаддуни ҷаҳонӣ бо афзалиятҳои умумӣ, арзишҳо ва тафаккури ҷамъиятӣ ба назар мерасад, туризм дар паҳн кардани онҳо нақши муҳим дорад.

Дар сатҳи ҷаҳонӣ, ҷаҳонишавӣ дар бахши сайёҳӣ тавассути вобастагии рӯзафзуни вобастагии иқтисодии кишварҳо ва минтақаҳои ҷаҳонӣ тавассути гузаштани сайёҳӣ ва системаҳои иқтисодии онҳо зоҳир мешавад. Сатҳи ҳамгироии соҳаҳои туризм ва корхонаҳои алоҳидаи кишварҳои гуногун торафт меафзояд, бозори ҷаҳонии хизматрасонии сайёҳӣ ҳамҷоя мешавад. Давлатҳои ҷудогона ҳатто тадриҷан салоҳияти худро оид ба идоракунии фаъолияти туристии корхонаҳои ватанӣ дар бозорҳои хориҷӣ ба манфиати назорати берунии мақомоти миллатӣ аз даст медиҳанд.

Ҷаҳонишавӣ қобилияти кишварҳои ҷудогона дар истифода ва таркиби оптималии захираҳои гуногуни туристӣ, иштироки амиқ ва ҳамаҷонибаи онҳоро дар тақсимоти байналмилалии меҳнат ба таври назаррас тавсиф медиҳад. Истифодаи манбаъҳои

глобалии рушди соҳаи сайёҳӣ метавонад бо иваз кардани унсурҳои бесамари ҷузъҳои маҳсулоти туристӣ хароҷотро коҳиш диҳад.

Дар сатҳи миллӣ, ҷаҳонишавӣ дар бахши сайёҳӣ бо баланд шудани дараҷаи кушода будани бозорҳои миллии туристӣ, афзоиши ҳиссаи тиҷорати хориҷӣ дар ҳаҷми умумии хизматрасонии сайёҳӣ, афзоиши ҳаҷми сармоягузориҳои хориҷӣ ба соҳаи туризм ва пардохтҳои байналмилалӣ зоҳир мешавад.

Равандҳои глобалӣ рақобатро ба таври назаррас шадидтар мекунанд ва сӯиистифода аз захираҳои бузурги молиявӣ ва сармоягузориро ба вуҷуд меоранд, ки барои кишварҳои даромади миёна ва миёна таҳдиди воқеӣ ба вуҷуд меорад. Вазифаи асосии ин кишварҳо дар паст кардани осебпазирӣ ба оқибатҳои хатарноки беруна ва вобастагӣ аз сармоягузорони хориҷӣ дида мешавад. Чунин кишварҳо "норасоии шадиди сармоя, муассисаҳо, инфрасохтори иқтисодӣ, сохтори қарорҳои иқтисодиро, ки барои татбиқи имкониятҳо заруранд, эҳсос мекунанд"

Дар мавриди сатҳи ҳамгироии соҳаи сайёҳии кишвар, ҳиссаи туризми байналмилалӣ дар сохтори хизматрасонии сайёҳӣ дар панҷ соли охир аз 35% зиёд набуд. Гурӯҳи дигари хавфҳое, ки бо сабаби ҷаҳонишавӣ ба вуҷуд меоянд, бо сатҳи пасти рақобатпазирии соҳаи туризм дар кишвар вобастагӣ доранд. Аз ин рӯ, истифодаи протексионизм ҳамчун чорабиние, ки ба ҳимояи корхонаҳои туристии ватанӣ дар шароити рақобати афзоянда равона карда шудааст, асоснок мебошад. Ҳамзамон, худи рақобат дар зери таъсири равандҳои глобалӣ дар баъзе ҷойҳо хислати худро тағир медиҳад.

Дар сатҳи корхонаи сайёҳӣ, ҷаҳонишавӣ аз он вобаста аст, ки ширкат даромадҳои худро то чӣ андоза самаранок диверсификатсия кардааст ва дороиҳои худро дар кишварҳои мухталиф бо мақсади афзоиш додани содироти хадамоти сайёҳӣ ва бартариҳои маҳаллӣ, ки бо дастрасии васеъ ба захираҳои маҳаллӣ алоқаманд аст, ҷойгир кардааст. Дараҷаи ҷаҳонишавии корхона на камтар аз нишондиҳандаҳо ба монанди тақсимоти байналмилалии даромад аз фурӯши хизматрасониҳои туристӣ муайян карда мешавад.

Дар бозори сайёҳӣ васеъшавии соҳибкории ватанӣ дар асоси васеъ ва диверсификатсияи фаъолияти корпоратсияҳои трансмиллӣ ба вуқӯъ омад. Ин тавассути ҳамгироии уфуқӣ ва амудӣ сурат мегирад. Ҳамин тариқ, ширкатҳои ҷаҳонӣ иштирокчиёни асосӣ дар истеҳсоли бисёрмиллати хизматрасониҳои сайёҳӣ мебошанд. Онҳо дар як низоми ягонаи ташкилӣ, молиявӣ ва технологӣ раванди истеҳсоли хизматрасониҳои туристӣ, муомилоти байналмилалӣ, менеҷмент, маркетинг, таҳқиқот ва дигар унсурҳои фаъолияти стратегии корхонаро муттаҳид мекунанд.

Хусусияти хоси рушд таҳия ва амиқ шудани интиқоли дохилӣ мебошад. Филиалҳои хориҷии чунин корхонаҳо маҳсулоти туристиро ба талаботи бозорҳои хориҷӣ мутобиқ мекунанд. Дар асоси ташаккули системаи робитаҳои устувори бисёр ширкатҳои пурқудрат аз кишварҳои мухталиф, иттифоқҳои стратегӣ таъсис дода мешаванд.

Ҷанбаи муҳими ҷаҳонишавии корхонаҳои сайёҳӣ сатҳи истифодаи технологияҳои компютерӣ ва коммуникатсионӣ мебошад, ки барои васеъ намудани табодули иттилоот ва ғояҳои нав дар байни корхонаҳои кишварҳои гуногун, баланд бардоштани сатҳи огоҳии истеъмолкунандагон аз маҳсулоти туристии хориҷӣ имкон фароҳам меорад. Ба туфайли шабакаҳои глобалии коммуникатсионӣ, имкон медиҳад, ки истеҳсоли

хизматрасониҳои туристӣ дар минтақаҳои гуногуни бозори ҷаҳонӣ ҳамоҳанг карда шавад.

Дар натиҷаи иттилоотисозии глобалӣ, "як тағирёбии табиати хизматрасонӣ" ҳамчун яке аз навъҳои фаъолияти тиҷоратию иқтисодӣ ба куллӣ ба назар мерасад (аз ин рӯ, қисман дар бораи хусусиятҳои муносибатҳои иқтисодии муосири байналмилалӣ тағйироте ба вуҷуд омадааст, ки савдо дар хидматрасонӣ ҷузъи таркиби динҳо ба назар мерасад). Агар қаблан чунин ҳисобида шуда буд, ки хидмат танҳо дар натиҷаи "тафаккури зинда" фурӯшанда ва харидор мавҷуд аст, пас аз хидмате, ки тавассути сервери Интернет пешниҳод мешавад, дар лаҳзаи хронологӣ истифода бурдан мумкин аст.

Ҷорисозии технологияҳои иттилоотӣ ва тиҷорати Интернет асоси ташкили самарабахши логистика дар соҳаи туризм, идоракунии самараноки як ширкати сайёҳӣ дар маҷмӯъ ва рақобатпазирии он мебошад.

Ҷаҳонишавии бозори сайёҳӣ оқибатҳои мусбӣ ва манфӣ дорад. Таъсирҳои мусбати ҷаҳонишавӣ иборатанд аз: рушди иқтисодӣ ва пешрафти иҷтимоӣ, ки ба васеъ шудани сайёҳӣ мусоидат мекунад; иттилоотисозии глобалӣ, ки ба баланд шудани сатҳи огоҳии ҷомеа дар бораи хатсайрҳои ҷаҳонии сайёҳӣ ва дар натиҷа зиёд шудани ҳаҷмҳои таълимиву истироҳатӣ; пешрафти технологӣ дар соҳаи алоқаи телекоммуникатсионӣ; кушодани сарҳадот ва тартиби соддагардонидашудаи убури сарҳад ва ғайра.

Дар байни оқибатҳои манфии бозори ҷаҳонишавии хидматрасониҳои туристӣ инҳоянд: ноустувории иқтисодиёт, ки бо пешгӯинашаванда тағирёбандаи нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ, зиёд шудани шумораи кишварҳои "камбизоат", ки амалан тамоми минтақаҳои ҷаҳонро ба соҳаи туризм ҷалб мекунанд; таъсири харобиовари ширкатҳои ҷаҳонии сайёҳӣ ба рушди сайёҳии миллӣ; терроризми байналмилалӣ, ки имкониятҳои фаъолияти туристиро маҳдуд мекунад ва ғайра.

Бисёре аз муҳаққиқон қайд мекунанд, ки равобити иқтисодии хориҷӣ имкони содироти чунин молҳо ва хидматҳоро, ки дар бозори дохилӣ фурӯш намеёбанд, мекушоянд. Туризм, алахусус, "ягона роҳи фурӯш барои мубодилаи асъори хориҷӣ ба монанди меҳмонхонаҳо, хӯрокхӯрӣ дар тарабхонаҳо, хизматрасонии нақлиётӣ, сафарҳо, ташриф ба театрҳо, осорхонаҳо, галереяҳои санъат" ва ғайра мебошад.Фаъолияти иқтисодии хориҷии корхонаҳои сайёҳӣ дар бисёр ҳолатҳо танҳо идомаи фаъолияти иқтисодии дохилии онҳо мебошад. Танҳо корпоратсияҳои пурқудрати трансмиллӣ.

АДАБИЁТ

1. Сенин В.С. Организация международного туризма // Финансы и статистика. М., 2008. № 3.
2. А.П. Дурович, «Реклама в туризме», Москва, Инфра-М, 2014.
3. В.П. Губа, Ю.С. Воронов, В.Ю. Карпов. «Методы научного исследования туризмаМосква-2010.
4. Ёров Ҷ.Н, Сайфуллоев Н.Н, Сангинов Д.Ш. Душанбе – 2017.

РУШДИ ТУРИЗМ ДАР ДАВРАИ ҶАҲОНИШАВӢ

Дар мақола ҷанбаҳои муҳимтарини фаъолияти иқтисодӣ дар шароити ҷаҳонишавии муосир вобаста ба бахши сайёҳӣ, ки ҳамчун омили муҳаррики рушди иқтисодӣ нақши муҳим мебозад, баррасӣ карда мешавад. Ин бахш ҳамзамон ба тамоми соҳаҳои инфрасохтори истеҳсолӣ таъсир мерасонад, ки дар ҳар як ҳолат барои расидан ба ҳадафҳои рушди босуръати иқтисодӣ мусоидат менамояд. Туризми байналхалқӣ на танҳо ҳамчун манбаи даромади фурӯшандагон ва қонеъ сохтани ниёзҳои маънавӣ ва ҷисмонии харидорон, балки ҳамчун пайванди байни кишварҳо, минтақаҳои байналмилалӣ, доираҳои тиҷоратии кишварҳои мухталиф, манбаи паҳн кардани иттилоот дар бораи онҳо дар бозорҳои хориҷӣ амал мекунад. Дар сатҳи миллӣ, ҷаҳонишавӣ дар бахши сайёҳӣ бо баланд шудани дараҷаи кушода будани бозорҳои

миллии туристӣ, афзоиши ҳиссаи тиҷорати хориҷӣ дар ҳаҷми умумии хизматрасонии сайёҳӣ, афзоиши ҳаҷми сармоягузориҳои хориҷӣ ба соҳаи туризм ва пардохтҳои байналмилалӣ зоҳир мешавад.

Калидвожаҳо: туризм; бозори хидматҳои сайёҳӣ; маҳсулоти туристӣ; туризм ва шуғл; ҷаҳонишавӣ ва рушди туризм.

РАЗВИТИЕ ТУРИЗМА В ПЕРИОД ГЛОБАЛИЗАЦИИ

В статье рассматриваются важнейшие аспекты экономической деятельности в условиях современной глобализации, связанные с туристическим сектором, который играет важную роль в качестве движущей силы экономического развития. Данный сектор одновременно влияет на все сферы производственной инфраструктуры, способствуя в каждом конкретном случае достижению целей ускоренного экономического развития. Международный туризм служит не только источником дохода для продавцов и удовлетворения духовных и физических потребностей покупателей, но и связующим звеном между странами, международными регионами, деловыми кругами разных стран, источником информации о них на зарубежных рынках. На национальном уровне глобализация в секторе туризма проявляется в увеличении открытости национальных туристических рынков, увеличении доли внешней торговли в общем объеме туристических услуг, увеличении иностранных инвестиций в туризм и международных платежей.

Ключевые слова: туризм; рынок туристических услуг; туристический продукт; туризм и занятость; глобализация и развитие туризма

DEVELOPMENT OF TOURISM IN THE PERIOD OF GLOBALIZATION

In article the major aspects economic actively in the conditions of the modern globalization, connected with tourist sektorum, which plays an important role as a motive power of economic development are considered. The given sector simultaneously influences all spheres of an industrial infrastructure, promoting in each specific case to achievement of the purposes of the accelerated economic development. International tourism serves not only as a source of income for sellers and meeting the spiritual and physical needs of buyers, but also as a link between countries, international regions, business circles of different countries, a source of information about them in foreign markets. At the national level, globalization in the tourism sector is reflected in the increasing openness of national tourism markets, increasing the share of foreign trade in total tourism services, increasing foreign investment in tourism and international payments.

Keywords: tourism; the market of tourist services; a tourist product; tourism and employment; globalization and tourism development.

Сведения об авторе: ***Холматова Барно Алихоновна*** – магистрант второго курса факультета экономики и финансов Таджикского национального университета. Email: **barno.kholvatova96@mail.ru** Тел: **900 62 85 10**

Information about the author: ***Barno Kholmatova*** – second-year graduate student of the faculty of Economics and Finance of TNU. Email**: barno.kholvatova96@mail.ru** Tel: **900 62 85 10**

ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ ПРОФИЛАКТИКИ НАСИЛЬСТВЕННОЙ ПРЕСТУПНОСТИ

Каримов М. Б.
Таджикский национальный университет

Одной из важнейших задач правоохранительных органов любого государства является усиление борьбы с преступностью, обеспечение законности и охраны прав и законных интересов граждан. Широкий круг текущих и перспективных проблем, стоящих перед правоохранительными органами, а также глобальные проблемы, связанные с терроризмом и экстремизмом, заставляют уделять большое внимание вопросам обмена опыта предупреждения преступлений. В связи с развитием общественных отношений, преступность набирает свои обороты и поэтому усилия правоохранительных органов Республики Таджикистан, хоть и достаточны в деле предупреждения преступности, но опыт зарубежных коллег облегчает эффективнее бороться с преступностью. Поэтому необходимо считать борьбу с преступностью, особенно с любыми его формами важнейшей

общегосударственной задачей от решения, которой во многом зависит безопасность, а также правовая среда нашего общества.

Основатель мира и национального единства – Лидер нации, Президент Республики Таджикистан, Его Превосходительство, Уважаемый Эмомали Рахмон, многократно, в своих выступлениях, особенно на международных кулуарах подчеркивал важность борьбы с преступностью. Так, выступая перед сотрудниками министерства внутренних дел он отметил, что «Сложная политическая ситуация в ряде стран мира убедительно показывает, что радикальные и террористические силы не отказываются от своих грязных целей, а наоборот хотят распространить свою разрушительную деятельность и в нашем регионе» [1].

Следовательно, без изучения зарубежного опыта предупреждения преступлений, невозможно бороться в одиночку с проявлением преступности. Поэтому важно следовать предписаниям главы государства и заимствовать с опытом зарубежных стран, как в теоретическом, так и в практическом аспекте.

При изучении проблем насильственной преступности в Таджикистане часто можно встретить термин «насилие». В целях анализа зарубежного опыта профилактики насильственной преступности стоит определить его понятие.

Так, по мнению С.И. Ожегова термин «насилие» имеет несколько значений. С одной стороны, это применение физической силы в отношении кого-нибудь или чего-нибудь (акт насилия), с другой – принудительное воздействие на кого-нибудь, нарушение личной неприкосновенности, притеснение [2, с. 258].

О.Р. Афанасьева отмечает, что насилие, которое является предметом исследований не только ученых-юристов, криминологов, но и психологов, психиатров, социологов и философов [3, с. 100].

Как правило, под понятием «насилия» понимается умышленное причинение вреда человеку другим лицом. Однако само насилие может быть и бесконтактным. т.е. психологическим.

Наиболее важный интерес вызывает мнение Е.Е. Мусатовой, которая в своем исследовании определяет «насилие» как «насильственный акт, который приводит или может привести к физическому, половому или психологическому ущербу или страданию лица, включая угрозы совершения таких актов, как принуждение или произвольное лишение свободы [4, с.154].

Таким образом, насильственные преступления являются одним из самых опасных видов общественно-опасных деяний. Стоит отметить, что в разных странах насильственные преступления трактуются неоднозначно. В частности, в Статистических ежегодниках о преступности США включены такие преступления, как умышленное убийство, изнасилование, грабеж и нападение при отягчающих обстоятельствах. В сборниках криминальной статистики ФРГ под насильственными преступлениями понимают умышленные убийства, изнасилование, разбой, телесные повреждения, опасные увечья. отравления, захват заложников. вымогательство, сопряженное с похищением человека. В Англии - все преступления против личности, незаконный аборт, половые преступления и грабеж считаются насильственными преступлениями.

В уголовном законе Республики Таджикистан не существует отдельная глава, которая была бы посвящена категории «насильственные преступления». Согласно Уголовному кодексу Республики Таджикистан [5] к тяжким насильственным преступлениям следует отнести те составы преступлений, которые совершены с применением физического или психологического воздействия, при условии наступления тяжких последствий (например, убийство, умышленное причинение тяжкого вреда здоровью, принуждение к аборту, похищение человека , изнасилование, разбой, грабеж). В Республике Таджикистан захват заложников не входит в состав насильственных преступлений.

В Уголовном кодексе Японии и в уголовной статистике принята своеобразная классификация преступлений, которую образуют шесть категорий: фелония – тяжкие умышленные преступления (убийство, грабеж с тяжкими последствиями, нападение при отягчающих обстоятельствах, поджог, изнасилование); другие насильственные преступления (причинение телесных повреждений, вымогательство, угроза насилием и др.); кражи и угоны транспортных средств; «интеллектуальные» преступления (мошенничество, растраты и присвоение, хищение, коррупция, компьютерные преступления): «моральные преступления» (азартные игры, различные формы

«непристойного поведения»); прочие деяния (ограничение свободы, вторжение в жилище, уклонение от выполнения общественных обязанностей и др.) [6, с.34].

В связи с этим следует отметить важность профилактики насильственных преступлений. Под понятием «профилактики преступлений» принято понимать систему мер, принимаемые государственными органами, направленные на предупреждение преступлений. Как показывает практика, предупреждение преступлений, несмотря на трудность постоянного осуществления, гораздо эффективнее быстрого и легального расследования преступления, так, как позволяет устранить главный негативный фактор преступного деяния – общественно-опасное последствие.

Профилактика преступлений является одним из актуальных направлений государственной политики в любом государстве. Нет государств, где профилактика преступлений не являлась актуальным. В рамках уголовного, уголовно-процессуального права, криминологии и ее подразделов непрерывно осуществляется поиск и разработка новых способов противодействия отрицательным последствиям преступных деяний. Некоторые из предложенных учеными-юристами программ предупреждения насильственной преступности приводили к успеху, некоторые так и не были реализованы, а третьи - потеряли актуальность. Однако поиски методики профилактики продолжаются. И.В. Азарова считает целями противодействия преступности воздействие на причины и условия, порождающие преступления, на саму преступность для предотвращения различных форм рецидива и само детерминации преступности [7, с.190].

Таким образом, превенция обладает потенциалом исключить компенсацию вреда, причиненного преступлением, процедуру восстановления прав пострадавших и иные реабилитирующие и восстановительные меры. Тем не менее, в отечественной системе государственных органов не существует отдельного комплекса подразделений, которые бы всецело занимались вопросами профилактики правонарушений и преступлений. Данная задача разделена между правоохранительными, исполнительными органами, органами местного самоуправления и т.д. Стоит обратить внимание на наличие специализированных структур в зарубежных странах.

Как отмечает Ю.А. Воронин, значимость исследования положительного опыта предупреждения преступлений в зарубежных странах имеет важное значение, так как научный анализ работы зарубежных государственных институтов позволяет лучше изучить, понять, увидеть сильные и слабые стороны работы полиции (правоохранительных органов), что помогает учитывать ошибки, имеющиеся в работе силовых структур за рубежом [8, с.87]. Для определения стран с эффективной системой противодействия преступности обратимся к показателям индексе преступности стран мира за 2015-2017 гг. из международной онлайн-базы данных Numbeo.com: США - 50,01(2015 г.), 48,87 (2016 г.), 48,76 (2017 г.): Франция - 49,71 (2015 с), 44,06 (2016 г.), 43,66 (2017 г); Япония - 20,24 (2015 г.), 19,34 (2016 г.), 18,89 (2017 г.); Испания - 33.85 (2015 с), 31,77 (2016 г.), 32.28 (2017 г): Швеция - 42,09 (2015 с), 43,12 (2016 г.). 46,65 (2017 г.); Канада - 37,46 (2015 г.), 39.20 (2016 г.), 39,25 (2017 с) [9]. В указанной статистике просматривается тенденция к уменьшению уровня преступности в США. Франции и Японии, что стало следствием эффективной политики предупреждения преступности, в том числе насильственных преступлений. В США действует доктрина «нулевой терпимости» к преступлениям. История становления полиции в США свидетельствует о том, что ее правоохранительная деятельность характеризуется динамичностью, технологичностью и поддержанием правопорядка в обществе в рамках соблюдения демократических прав и свобод граждан страны [10, с.117]. В США сложилась исторически трехуровневая система правоохранительных органов: федеральная система, система отдельных штатов и местная система правоохранительных органов. Местная система является самой многочисленной и включает более 60%о полицейских. Она осуществляет непосредственное взаимодействие с населением [11, с.55].

С целью борьбы с преступностью различных категорий с начала 90-х п. прошлого века в США был осуществлен комплекс мероприятий. В частности, многократно увеличена социально-ориентированная работа с населением, которая обеспечила внедрение полиции в

различные общественные и местные объединения и организации. Была ужесточена карательная политика в отношении преступлений, имеющих насильственный характер. Посредством СМИ органы власти пропагандировали доктрину» нулевой терпимости», сущностью которой является обеспечение наказания за все преступления и пресечение всех правонарушений. Результатом такой политики стал рост количества преступников, содержащихся в тюрьмах. Согласно статистическим данным Международного центра тюремных исследований (ICPS) США занимает первое место в международном рейтинге по количеству заключенных в тюрьмах (2 121 600 заключенных) [12]. Россия в этом рейтинге 4 из 223 стран (592 467 заключенных). Помимо общефедеральных программ, в США осуществляется профилактика насильственных преступлений на уровне штата. Например, во Флориде данная программа действует в отношении школьников 7-8 классов. так как, по мнению ученых, именно с этого возраста дети начинают понимать правовую ответственность. Сущность программы заключается в ознакомлении школьников с правовыми ценностями страны, с основами уголовного права, некоторыми положениями криминологии и виктимологии. Особым разделом является взаимодействие гражданского населения с полицией. Программа реализуется в форме учебников. брошюр, бесед с полицейскими и представителями власти. В.А. Воронин дает свою оценку такой политике. Согласно его мнению, подобная профилактика обеспечивает создание нормального климата в отношениях общества и полиции, что само по себе уже выступает предупреждающим фактором для преступности [8, с.87].

Другим методом борьбы с насильственной преступностью является принятие специализированных нормативно-правовых актов. Таковым является федеральный закон США «О насилии в отношении женщин» от 2013 г. [12, с.151]. Данный закон закрепил обязательства государства в обеспечении безопасности женщин и их защиты от насильственных преступлений. Было создана Сеть ресурсов по вопросам домашнего насилия Domestic Violence Resource Networck, которая состоит из 2 национальных ресурсных центров; 4 специализированных ресурсных центров и 3 этнокультурных организаций.

Главной задачей этой сети является обеспечение государственной программы противодействия насильственным преступлениям в семье. Данная цель достигается посредством проведения исследований социальной среды и преступности, распространения специализированной литературы, обеспечения «горячих телефонных линий и т.д. Особый интерес вызывает Национальная служба экстренной связи по вопросам домашнего насилия – федеральная круглосуточная телефонная служба. в которую могут обратиться жертвы бытового насилия. В данной службе работают консультанты, которые могут оказать помощь на 170 разных языках. Консультант анализирует ситуацию пострадавшего лица и предлагает путь решения проблемы. Как правило, он обеспечивает включение жертвы в местную программу защиты жертв бытового насилия. которая подразумевает принятие раз-личных мер: подключение сигнальной системы с прямым сообщением с органами полиции, получение бесплатных консультаций с семейным психологом. психиатром и т.д. Другой подход в превенции насильственных преступлений используется в Японии. В соответствии с Конституцией Японии, полиция является самостоятельным государственным учреждением, которое подчиняется только правительству. Структурной единицей полиции в районе (наименьшая территориальная часть населенного пункта или префектории) является «стационарная будка («Кобан»). Отделение полиции объединяет 10-15 таких «будок» [13, с.124]. Полиция выступает основным органом власти, осуществляющим предупреждение насильственной преступности. Содержанием этой профилактики является превенция первичной, вторичной и рецидивной преступности. Работа полиции имеет линейных характер, она направлена на борьбу с преступностью среди несовершеннолетних (большинство преступлений совершается несовершеннолетними в связи с особенностями менталитета. культуры и общественным устройством) и с международными преступными сообществами. Основа предупреждения преступности в Японии закреплена в Законе о полиции 1954 г, который закрепил среди задач полиции «предотвращение преступлений». Реализация такой

сложной задачи невозможна без взаимодействия с общественностью, несмотря на высокую техническую оснащенность японских полицейских. В связи с этим в инструкции «Кобан» указано, что установление контакта с населением и общественными организациями является приоритетным направлением в работе полиции. В каждом отделении полиции создается «совет по связи с населением, который состоит из представителей полиции, общественных организаций подведомственного района, органов местного управления, администраций больших жилых комплексов, руководители групп волонтеров и т.д. Помимо совета, профилактику преступлений осуществляют Ассоциация волонтеров пробации, Женская ассоциация помощи, Ассоциация адвокатов. группы поддержки жертв преступлений и т.д. Как правило, указанные организации, советы и полиция осуществляют кампании по поддержанию порядка на местном уровне и в масштабах префектур. Ежегодно проводятся специальные кампании под руководством Министерства юстиции (июльская кампания). Подобные мероприятия осуществляются при активной поддержке добровольцев. В 2015 г. насчитывалось 45 тыс. групп, в которые входило 3 млн волонтеров [13, с.125]. Результатом профилактической политики является снижение не только общего количества преступлений, но и насильственных преступлений в частности. Снизилось и число заключенных. Согласно международному рейтингу за 2016 г Япония занимает 114 место из 118 с коэффициентом преступности 19.98 баллов и коэффициентом безопасности 80,82 баллов [9]. Это свидетельствует о том, что в стране одна из самых спокойных е мире криминогенных обстановок. Так, на 100 тыс. населения Японии приходится 45 заключенных, в США аналогичный показатель превышен более чем в 14 раз [12]. Успешность предупреждения преступных деяний и насильственной преступности в целом обусловлена многогранностью и комплексностью японской политики, отведением ключевой роли гражданской инициативе и ее взаимодействием с полицией. Результаты деятельности японской полиции ежегодно издаются в «Белой книге о преступности» и «Белой книге полиции». Для демонстрации эффективности японского подхода в превенции насильственных преступлений стоит обратиться к историческим справкам. В 1980-1990 п. значительными темпами произошло общее снижение наиболее опасных преступлений (убийств. изнасилований) и одновременно возросло число краж и грабежей [14]. В 2000 с произошел рост ненасильственных преступлений против собственности, вызванный экономическим кризисом в стране, при этом количество насильственных преступлений продолжало снижаться: по сравнению с 1980 г. сократилось число убийств - в 1,6 раза; причинения телесных повреждений - в 1,9 раза: изнасилований - в 2,3 раза. Японские криминологи (Д. Коси., Ф. Кумагаэ и др.) называли разные причины качественного изменения преступности, среди которых главными указывались высокая раскрываемость насильственных преступлений и качественная профилактическая политика [16]. Одним из важных факторов поддержания правопорядка и противодействия насильственной преступности в стране является деятельность СМИ. Так как тяжкие преступления в Японии совершаются относительно редко, они зачастую предаются огласке и подробному описанию в прессе [14, с.11].

Таким образом, необходимо подчеркнуть особую роль предупреждения преступлений в жизни общества и государства. Осуществление профилактических мер позволяет блокировать деятельность преступных сообществ, ликвидировать типичные причины и условия совершения преступления, снижать уровень общественной опасности совершаемых преступлений, избегать человеческих жертв и имущественных затрат.

Зарубежный опыт профилактики насильственных преступлений является важнейшим средством взаимодействия между правоохранительными органами государств, стремящихся бороться с вышеназванной преступностью. Для достижения наивысшего результата профилактики насильственной преступности, необходимо освоить опыт зарубежных государств. Необходимо обмениваться опытом, чтобы достигать поставленные цели.

ЛИТЕРАТУРА

1. Выступление Основателя мира и национального единства – Лидер нации, Президент Республики Таджикистан Уважаемый Эмомали Рахмон. 10 ноября 2019 года, город Душанбе /Электронный ресурс: http://www.president.tj
2. Ожегов С.И. Толковый словарь русского языка: около 100 000 слое. терминов и фразе-логических выражений. М., 2016.
3. Афанасьева О.Р. Теоретические основы криминологического исследования и минимизации социальных последствий насильственной преступности: дис., д.ю.н., М.. 2014.
4. Мусатова Е.Е. Актуальные проблемы профилактики насильственных преступлений совершаемых е отношении женщин // Вопросы российского и международного права. 2016. № 9.
5. Уголовный кодекс Республики Таджикистан // Ахбор Маджлиси Оли Республики Таджикистан, 1998 г., №9, ст. 68, ст. 69, №22, ст. 306; 1999 г., №12, ст. 316; 2001 г., №4, ст. 149, ст. 167; 2002 г., №11, ст. 675, ст. 750; 2003 г., №8, ст. 456, ст. 468; 2004 г., №5, ст. 346, №7, ст. 452, ст. 453; 2005 г., №3, ст. 126, №7, ст. 399, №12, ст. 640; 2007 г., №7, ст. 665; 2008 г., №1, ч. 1, ст. 3, №6, ст. 444, ст. 447, №10, ст. 803, №12, ч. 1, ст. 986, №12, ч. 2, ст. 992; 2009 г., №3, ст. 80, № 1473, от 17.05.2018 г., № 1515, от 03.08.2018 г., № 1538; от 02.01.2019 г., № 1554; от 02.01.2019 г., № 1555; от 20.06.2019 г., №1609.
6. Морозов Н.А. Преступность современной Японии: проблемы криминологической и уголовно-правовой политики: дис., д.ю.н., М.. 2016.
7. Азарова И. В. Предупреждение и актуальные проблемы борьбы с преступностью // Общество и право. 2012. № 4.
8. Воронин Ю.А. Предупреждение преступлений е зарубежных странах // Вести. Челябинск. унта. 2012. Но 27(281). Право. Вып. 32.
9. Электронный ресурс: URL: http://www.numbeo.com/crime/ rankings by country.jsp
10. Гордеев А.Ю. К вопросу о положительном опыте предупреждения преступлений в зарубежных странах //Вопросы российского и международного права. 2017. Т.
11. Квашис В.Е. Основные тенденции преступности е США // Научный портал МВД России. 2012. Na 1.
12. Электронный ресурс**: URL:http/www. lowest/prison-population-total?fie1d region_taxonomy_tid=all**
13. Быкасов А.А. Актуальные вопросы профилактики насильственной преступности е семьях России право и общество в условиях глобализации: перспективы развития: сб. науч. тр. /под ред. В.В. бехер, Н.Н. Лайченко-вой. Саратов, 2016. Вып. 4.
14. Квашис В.Е., Морозов Н.А. Полиция Японии: организация, функции, эффективность /1 Научный портал МВД России. 2015.
15. Шокита М., Тщия С., Уголовная политика в Японии. Анализ и оценка эпохи Шова. Токио, 1992.
16. Квашис В.Е. Полиция Японии: организация и эффективность // Общество и право. 2018. Na 2(64).

ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ ПРОФИЛАКТИКИ НАСИЛЬСТВЕННОЙ ПРЕСТУПНОСТИ

В статье рассматривается зарубежный опыт профилактики насильственной преступности. Анализ существующих в юридической литературе теоретических подходов и практических исследований позволил автору рассмотреть современные подходы к определению понятия насилия, обобщить меры, принимаемые правоохранительными органами зарубежных стран в профилактике насильственных преступлений. Изучая опыт этих стран в сфере профилактики насильственных преступлений, автором анализированы основные вопросы виктимологической профилактики. В результате проведенных исследований автором предложен комплекс общесоциальных и специальных мер профилактики насильственных преступлений. В частности, в качестве основных направлений профилактики насильственных преступлений, автор предлагает обменяться опытом между государствами в деле профилактики насильственных преступлений. Выводы исследования могут быть использованы при принятии мер по повышению эффективности предупреждения насильственной преступности. Целью написания научной статьи является научный анализ зарубежного опыта насильственной преступности, а также раскрытие основных зарубежных институтов в деле профилактики насильственных преступлений.

Ключевые слова: предупреждение, преступность, зарубежный опыт, профилактика, зарубежные страны, насильственные преступления, уголовный кодекс.

ТАҶРИБАИ ХОРИҶӢ ДАР ПЕШГИРИИ ҶИНОЯТКОРИИ ЗӮРОВАРӢ

Дар мақола таҷрибаи дахлдори хориҷӣ дар пешгирии ҷиноятқории зӯроварӣ муҳокима карда мешавад. Таҳлили равишҳои назариявӣ ва таҳқиқоти амалии дар адабиёти ҳуқуқӣ мавҷудбуда ба муаллиф имкон дод: бархӯрдҳои муосирро дар таъриф зӯроварӣ андешида, чорахои мақомоти ҳифзи ҳуқуқи давлатҳои хориҷиро дар пешгирии ҷиноятҳои зӯроварӣ ҷамъбаст намояд, баррасии пешгирии ҷиноятҳои зӯровариро дар як қатор кишварҳои пешрафтаи ҷаҳон, ки ҷиноятҳои зӯровариро муайян мекунанд; таҳлили масъалаҳои асосии пешгирии ҷабрдидагон. Дар натиҷаи таҳқиқот маҷмӯи тадбирҳои умумии иҷтимоӣ ва махсус барои пешгирии ҷиноятҳои зӯроварӣ пешниҳод карда шуданд. Ҳамчун самтҳои асосии пешгирии ҷиноятҳои зӯроварӣ, муаллиф пешниҳод менамояд, ки табодули таҷриба байни давлатҳо дар пешгирии ҷиноятҳои зӯроварӣ сурат гирад.

Бозёфтҳои таҳқиқот метавонанд ҳангоми андешидани чораҳо оид ба такмили пешгирии ҷинояти зӯроварӣ истифода шаванд.

Калидвожаҳо: пешгирӣ, ҷиноятқорӣ, таҷрибаи хориҷӣ, кишварҳои хориҷӣ, ҷиноятҳои зӯроварӣ, кодекси ҷиноятӣ.

FOREIGN EXPERIENCE IN THE PREVENTION OF VIOLENT CRIME

The article discusses relevant foreign experience in the prevention of violent crime. An analysis of the theoretical approaches and practical studies existing in the legal literature allowed the author to: consider modern approaches to the definition of violence, summarize measures taken by law enforcement agencies of foreign countries in the prevention of violent crimes, consider the prevention of violent crimes in a number of developed countries of the world that determine violent crimes; analyze the main issues of victimological prevention. As a result of the research, a complex of general social and special measures for the prevention of violent crimes was proposed. As the main directions for the prevention of violent crimes, the author proposes to exchange experiences between states in the prevention of violent crimes. The findings of the study can be used in taking measures to improve the prevention of violent crime.

Keywords: warning, crime, foreign experience, prevention, foreign countries, violent crimes, criminal code.

Сведения об авторе: ***Каримов Мухаммад Бахридинович*** – магистр 1-ого курса юридического факультета Таджикского Национального Университета. **Адрес:** Таджикистан, г. Душанбе, Буни Хисорак 11. E-mail: **Kaddafi_1997@mail.ru**, Тел: **901 21 72 82**

Information about the author: ***Karimov Muhammad Bakhridinovich*** – first-year graduate student of Law at the Tajik National University. **Address:** Tajikistan, Dushanbe, Buni Hisorak 11. **E-mail: Kaddafi_1997@mail.ru**, Tel*:* **901 21 72 82.**

РОҲҲОИ ТАКМИЛ ДОДАНИ НАЗОРАТИ МОЛИЯВӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Хидирова Б.
Институти фалсафа, сиёсатшиноси ва хукуки ба номи А.М Баховудинов АИ ЧТ

Назорати молиявӣ яке аз шарту воситаҳои муфиди такмили самараноки муносибатҳои бозорӣ ба шумор рафта, ҷараёни иқтисодиёти корхонаҳоро тавассути назорат мўътадил мегардонад. Дар корхонаю муассисаҳое, ки назорати молиявӣ дар солҳои наздик доир нушудааст, ҳодисаҳои вайрон кардани таваккалии қонуни ҳисобдорӣ ва андозситонӣ меафзояд, ки боиси кам шудани вуруди маблағ (андоз) ба буҷет мегардад.

Масъалаҳои ҳалталаби гузариши иқтисодиёти миллӣ ба муносибатҳои бозорӣ ҳам аз мавқеи мустаҳкам намудани тартиби ҳуқуқӣ бо таъмини системаи баробарҳуқуқии боварикунандаи муносибатҳои субъектҳои хоҷагидорӣ ва ҳам аз мукаммалии назорати давлативу дохилихоҷагӣ асоснок гардидани ташаккули назорати молиявиро дар назар дорад.

Инкишофу равнақи тамоми соҳаҳои иқтисодиётро бе назорат тасаввур кардан ғайриимкон мебошад. Назорат яке аз қисмҳои муҳими идоракунӣ ба шумор меравад. Аз ҳамин сабаб пеш аз оне, ки дар бораи роҳҳои такмил додани назорати молиявӣ сухан ронем ба мо зарур аст, ки саравваl бояд худи мафҳум, моҳият ва зарурияти назорати молиявиро пурра дарк карда тавонем.

Назорати молиявӣ- ин назорати маблағҳои пулӣ мебошад, ва аз ин рӯ ин намуди назорат нисбати дигар намудҳои назорат дар ҳамаи соҳаҳои истеҳсолоти ҷамъиятӣ ҷой дорад ва дар ҳамаи соҳаҳои истеҳсолӣ ва ташкилоту муассисаҳои буҷетӣ гузаронда мешавад [3, с. 146].

Ба гуфтаи Абдуллоев Ф.Р бошад назорати молиявӣ- ин назорати иҷрои қонунҳо аз тарафи органҳои давлатӣ ва муассисаҳои махсусгардонидашуда мебошад, ки аз болои фаъолияти ҳамаи субъектҳои иқтисодӣ бо усулҳои махсус гузаронида мешавад [1, с. 89].

Назорати молиявиро мақомоти Ҳокимиятҳо ва Идораҳои давлатӣ, мақомоти ҳокимияти маҳаллӣ, агентии назорати давлатии молиявӣ ва мубориза бо коррупсияи назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, Вазорати молия, Хазинадории марказӣ ва шӯъбаҳои он, мақомоти молиявии ҳокимиятҳои маҳаллӣ, моликони асосӣ ва моликони дигар мегузаронанд [9, с. 41].

Барои иҷрои вазифаҳои ба зиммаашон гузошташуда, мақомоти назорати молиявӣ ҳуқуқ доранд, ки тафтишот ва санҷишҳоро доир ба самарабахш истифода бурдани маблағҳо ва назорати амволи давлатиро дар ҳамаи мақомотҳои давлатӣ, ташкилоту муассисаҳо ва корхонаҳои давлатӣ ташкил намоянд. Ваколатҳои назорати молиявӣ нисбат ба мақомоти ҳокимияти давлатӣ дар маҳаллаҳо, шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ новобаста ба шакли моликият, агар онҳо маблағҳоро аз буҷети давлатӣ гирифта бошанд, ба воситаи суратҳисобҳо гузаронида бошанд ва ё истифода бурда бошанд, моликияти давлатиро истифода бурда бошанд, назорати молиявӣ ташкил ва гузаронида мешавад. Тафтишот на зиёда аз як маротиба дар ду сол ва санҷишҳои мавҷуда мутобиқи нақшаи солонаи тасдиқгардида дар маҳалли ҷойгиршавии объекти тафтишшаванда, дар асоси фармони роҳбарияти мақомоти назорати молиявӣ, дар бораи гузаронидани тафтишот ё санҷиш сар карда ва ба анҷом расонида мешавад [6].

Дар шароити имрӯза ташкили назорати молиявӣ бо якчанд душвориҳо рӯ ба рӯ шудааст. Дар ин ҷо қайд кардан мумкин аст, ки назорати молиявӣ ба такмилу инкишоф додани мавқеи худ дар маҷмӯи муносибатҳои иқтисодии худ эҳтиёҷ дорад. Ба муаммоҳои назорати давлатии молиявӣ аввалан назорат аз болои тартиб додани лоиҳаи буҷет ва иҷроиши он, баҳои самараноки таркиби ташкил ва идоракунии мақомотҳои иҷроия ва назорат аз болои фаъолияти онҳо, тайёр кардани тавсияномаҳо ба лоиҳаҳои қонун, фармону қарордодҳои иҷроия ва дигар санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ шомил мегарданд. Инчунин пурзӯр кардани назорати давлатии маъмурии ташкилотҳои соҳаи иқтисодиёти давлатӣ талаб карда мешавад.

Ҳамаи мақомоти ҷумҳуриявӣ ва маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ва идоракунӣ, Бонки Миллӣ, корхонаю муассисаҳо ва ташкилотҳои давлатӣ, инчунин дигар шахсони воқеию ҳуқуқӣ вазифадоранд, ки вобаста ба дархости мақомоти назорати молиявӣ оид ба тафтишоту санҷишҳои гузаронидаистода иттилооти заруриро пешниҳод намоянд [7].

Ҳамин тавр, назорати молиявӣ – ин на танҳо тафтиши дуруст бурдани ҳуҷҷатҳои молиявӣ, риояи қонунгузориҳои хоҷагидории молиявӣ ва муайян намудани қонуншиканиҳои системаи молиявӣ, бонкӣ, балки идораи рафти молиявӣ ва ба воситаи он, баланд бардоштани иқтисодиёти мамлакат мебошад.

Барои амалӣ гардонидани назорати молиявӣ мақомотҳои махсуси назораткунанда тартиб дода мешавад, ки бо мутахассисони баландихтисос пурра таъмин карда шудаанд. Ҳуқуқ, салоҳият, масъулият ва вобастагии онҳо ҷиддӣ ба низом дароварда шудааст, ҳатто бо тартиби қонунгузорӣ.

Назорати молиявӣ ҳамчун қисми асосии назорат, бо алоқамандии истифодабарии мафҳумҳои арзишӣ, дорои соҳаи муайяни қабул ва самти мувофиқи мақсаднок мебошад [10, с. 65].

Объекти назорати молиявӣ равандҳои пулӣ, тақсимкунӣ ҳангоми тартибдиҳии истифодабарии захираҳои молиявӣ, алалхусус дар шакли фонди воситаҳои пулӣ, дар тамоми дараҷа (мақом) ва соҳаҳои хоҷагии халқ мебошад.

Чунин нишондиҳандаҳо, ҳамчун предмети назорат баромад мекунанд, даромад, фоида, андоз аз арзиши иловашуда, арзиши аслӣ, даромаднокӣ, хароҷотҳо, ҳиссаҷудокуниҳо ба мақсадҳо ва фондҳои гуногун ва ғайра. Ин нишондиҳандаҳо характери синтетикӣ доранд, аз ин лиҳоз назорат аз болои иҷроиш, ҷараён (динамика) ва тамоюли онҳо тамоми тарафҳои фаъолиятҳои истеҳсолӣ, хоҷагӣ ва тиҷоратии

муассисаҳо, ташкилотҳо, ҷамъиятҳо ва механизми алоқамандии молию қарзиро пурра дар бар мегирад.

Назорат на фақат аз болои ташкилот ва муассисаҳои сустфаъолият, балки аз болои ташкилот ва муассисаҳои фаъолияти миёна ва хуб дошта низ гузаронидан ҷоиз аст.

Назорати молиявӣ чунин санҷишҳо риоя кардан ба қонунҳои иқтисодии талаб карда шуда, бартаринокии таносуби тақсим ва аз нав тақсимкунии арзиши маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ ва даромади миллӣ; тартибдиҳӣ ва иҷроиши буҷет (назорати буҷетӣ); вазъияти молиявӣ ва самаранокии истифодабарии захираҳои меҳнатӣ, масолеҳӣ ва молиявии ташкилотҳо, муассисаҳо, муассисаҳои буҷетӣ, назорати андозӣ ва дигар самтҳоро дар бар мегирад.

Дар назди назорати молиявӣ чунин масъалаҳо гузошта шудаанд: ёрӣ расонидан ба баробаркунонии талабот ба захираҳои молиявӣ ва ҳаҷми даромадҳои пуливу фондҳои хоҷагиҳои халқ; таъмини саривақт ва пурраи иҷроиши ӯҳдадориҳои молиявии дар назди буҷети давлатӣ буда; ошкор кардани захираҳои дохилиистеҳсолии рушди захираҳои молиявӣ, аз ҷумла аз рӯи пасткунии арзиши аслӣ ва баландбардории даромаднокӣ; ёрӣ расонидан ба дуруст ба роҳ мондани хароҷоти нархҳои маҳсулотӣ, захираҳои пулӣ ва баҳисобгирии ҳисобҳои муҳосибӣ дар ташкилотҳо, муассисаҳо ташкилотҳои буҷетӣ; таъмин ва риояи қонунгузорӣ ва санадҳои меъёрӣ, аз ҷумла дар соҳаи андозгузории ташкилотҳои дорои шаклҳои гуногуни ташкилии ҳуқуқӣ ; ёрӣ расонидан ба натиҷаи баланди фаъолияти берунииқтисодии ташкилотҳо, аз ҷумла тавассути амалиётҳои асъорӣ ва ғайра [1, с. 254].

Назорати молиявӣ дар асоси заминаҳои ҳуқуқӣ ва низоми ченакҳои системаи мақомотҳои давлатӣ ва мақомотҳои идораи маҳаллӣ, аз ҷумла мақомотҳои назоратии иҷтимоӣ ҳангоми иштирок дар ташкилотҳои ҷамъиятӣ, коллективони меҳнатӣ ва шаҳрвандон амалӣ гардонида мешавад. Мафҳуми назорати молиявӣ дар он ифода меёбад, ки дар вақти гузаронидани он: аввал – риояи интизоми ҳуқуқии ҷоришуда дар рафти фаъолияти мақомотҳои ҳокимияти давлатӣ ва маҳаллӣ, ташкилотҳо, корхонаҳо, муассисаҳо; дуюм – асоснокии иқтисодӣ ва таъсирбахшии амалиётҳои мутаассир, мувофиқати онҳо бо вазифаҳои давлату ташкилотҳои мунисипалӣ. Ҳаминтавр он ҳамчун роҳи муҳими таъмини қонуният ва мақсаднокии фаъолияти молиявии гузаронидашуда хизмат мекунад [3, с. 97].

Талаботи риояи қонунгузорӣ дар фаъолияти ташкил, тақсим ва истифодабарии фондҳои пулии давлат ва ҳамаи мақомотҳои он асоси конституцсионӣ дорад: Давлат ва ҳамаи мақомоти он, шахсони мансабдор, шаҳрвандон ва иттиҳодияҳои онҳо вазифадоранд Конституцсия ва қонунҳои ҷумҳуриро риоя ва иҷро намоянд. (Конституцсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, боби 1, моддаи 10) [4].

Дар замони гузариш ба иқтисоди бозорӣ ташкили кори назорати молиявӣ ба дигаргуниҳои ҷиддӣ тоб оварда истодааст. Ин бо пайдошавии шаклҳои нав ва гуногуни моликият дар кишварҳои бозорӣ алоқаманд буда, ба хислати нави муносибатҳои молию пулии Тоҷикистони ҳозира алоқаманд мебошад.

Дар замони ҳозира саволҳои фаъолу таъсирбахши назорати давлатии молиявӣ вуҷуд дорад (Таъсирнокии аудит). Таъсирбахшии назорати молиявӣ ду ҷиҳатро пешниҳод мекунад, аз як тараф самарабахшии истифодабарии воситаҳои буҷетӣ, аз тарафи дигар – самарабахшии услубҳои (метод) назорати молиявии давлатӣ.

Қонунҳо, фармонҳо, қарорҳо ва дастурамалҳо мавҷуд ҳастанд, ки фаълияти назоратӣ ва санҷиширо ба танзим медароранд. Аз ин сабаб муайян кардани ҳуқуқ ва салоҳияти мақомотҳои назоратӣ барои роҳбарон, муҳосибони субъектҳо, корхонаҳо ва ташкилотҳо душвор мебошад [5, с. 112].

Ба ширкатҳо ва ташкилотҳо баъди қабул кардани сиёсати муҳосибӣ ва стандарти байналхалқии баҳисобгирии муҳосибӣ - ҳисоботӣ ҳуқуқи мустақилона амал кардан

дода шудааст. Дар ингуна шароитҳо самти муваззафан ҷудо шудаи фаъолиятҳои иқтисодӣ дар корхона зарурати ташкил додани назорат ба миён меояд, ки қарорҳои қабулшудаи стратегӣ, фаврӣ ва идоракуниҳои перспективӣ таъмин карда шаванд. Ба назорат дар корхонаҳо гирдоварӣ ва коркарди маълумотҳо, тафтиши нишондиҳандаҳои фаъолияти корхона, аз ҳама муҳимаш, тайёр кардани тавсия ва маслиҳатҳо барои қарорҳои қабул шуда шомил мегарданд. Назорат ҷиҳатҳои сустро муайян мекунад, пурра истифодашавии захираҳоро ба роҳ мемонад, захираҳои асосиро ошкор мекунад ва аз ҳолатҳои муфлисиву бӯҳронӣ нигоҳ медорад [8, с.85].

Назорат дар ташкилотҳо ба ҷараёни идора, гузоштани мақсадҳо, коркарди нақшаҳои молиявӣ, бизнесплан, буҷет, корҳои фаврӣ, дур нашудан аз мақсадҳои пешбинишуда дар ҳар як зинаи ҳаёти мол: аз сохтан та ба амалӣ гардонидани он дахл дорад. Дар шароитҳои ҳозира ҳангоми ба вуҷудории корҳои нав, ташкили корҳои ба истифода доданашуда, дастовардҳои илмию техникӣ нақши назорат баландтар мешавад

Хуллас, назорати молиявӣ – ин назорат аз болои таъсироти қонунгузорӣ ва мақсаднокӣ дар соҳаи ташкил, тақсим ва истифодаи фондҳои маблағҳои пулии давлат ва ташкилотҳои мунисипалӣ бо мақсади таъсирбахшии инкишофи иқтисодӣ – иҷтимоии кишвар ва минтақаҳои он мебошад. Назорати молиявӣ ба ҳамаи институтҳои молиявӣ-ҳуқуқӣ хос мебошад. Аз ин сабаб, ғайр из ченакҳои умумии ҳуқуқӣ молиявӣ, танзими пурраи ташкил ва низоми бурдани назорати молиявӣ, ченакҳои дигарро ҳам дорост, ки хислати он дар институтҳои молиявӣ-ҳуқуқӣ ва қонунгузориҳои вобастакардашудаи мувофиқ пешбинӣ карда шудааст. (мисол, дар кодекси андоз, қонун дар бораи буҷет ва ғ)

Хулоса нақши асосиро барои пешрафти назорати молиявӣ таҷдиди назорати дохилӣ мебозад, ки мувофиқи қонунгузориҳо он бар дӯши роҳбарони ташкилотҳои ғайридавлатӣ ва шӯъбаҳои назорати дохилии ташкилотҳои давлатӣ гузошта шудааст.

Яке аз роҳҳои мукаммал гардонидани назорати дохилӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ин тезонидани суръати коркарди баландсифату мақсадноки системаи стандартҳои миллии аудит мебошад, ки барои ташкили он 29 нормативҳои байналмилалии аудит ва корҳои ба он вобасташуда асос шуда метавонанд.

АДАБИЁТ

1. Абдуллоев Ф.Р., Холхуҷаев З.И. Ҳуқуқи молиявӣ. (маҷмӯаи таълимӣ-методӣ). Душанбе; «Озар», - 2014. -384с
2. Абдуллоев Ф.Р. Ҳуқуқи молиявӣ:- Душанбе, 2013
3. Ғаюров Ш.К. Ҳукуқи молиявии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Китоби дарсӣ. – Душанбе, «Сино», 2005
4. Конституцсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон Душанбе-2016.
5. Кудратов Н.А. Бюджетное право Республики Таджикистан в схемах: Учебное пособие. - Душанбе: ТГУК, 2010;
6. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи назорати давлатии молиявӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон” аз 12.11.2002, № 321 // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2002, №11;
7. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи Бонки миллии Тоҷикистон”. Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2011, № 6;].
8. Рассолов М.М. Финансовое право: — М.; «Юнити-дана», Закон и право, 2001. – 385с.
9. Тоҳиров Ф.Т. Проблемы формирования правовой системы Республики Таджикистан // Государство и право. –Душанббе, - 1997. - № 4. -С. 41 (41- 45)
10. Финансовое право: учебник/под ред. О.Н. Горбуновой. – М., 2000. – С. 65;

РОҲҲОИ ТАКМИЛ ДОДАНИ НАЗОРАТИ МОЛИЯВИ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Назорати молиявӣ яке аз шарту воситаҳои муфиди такмили самараноки муносибатҳои бозорӣ ба шумор рафта, ҷараёни иқтисодиёти корхонаҳоро тавассути назорат мӯътадил мегардонад. Дар корхонаю муассисаҳое, ки назорати молиявӣ дар солҳои наздик доир нушудааст, ҳодисаҳои вайрон кардани таваккалии қонуни ҳисобдорӣ ва андозситонӣ меафзояд, ки боиси кам шудани вуруди маблаг (андоз) ба буҷет мегардад. Назорати молиявӣ – ин назорат аз болои таъсироти қонунгузорӣ ва мақсаднокӣ дар соҳаи ташкил, тақсим ва истифодаи фондҳои маблағҳои пулии давлат ва ташкилотҳои мунисипалӣ бо мақсади таъсирбахшии инкишофи иқтисодӣ – иҷтимоии кишвар ва минтақаҳои он мебошад. Назорати молиявӣ ба ҳамаи институтҳои молиявӣ-ҳуқуқӣ хос мебошад. Аз ин сабаб, ғайр из ченакҳои умумии

ҳуқуқӣ молиявӣ, танзими пурраи ташкил ва низоми бурдани назорати молиявӣ, ченакҳои дигарро ҳам дорост, ки хислати он дар институтҳои молиявӣ-ҳуқуқӣ ва қонунгузориҳои вобастакардашудаи мувофиқ пешбинӣ карда шудааст.

Калидвожахо: Назорати молияви, субъектхои иктисоди, Хукумати Чумхурии Точикистон , Вазорати Молия, Бонки Милли, бучет, андоз.

ПУТИ УЛУЧШЕНИЯ ФИНАНСОВОГО КОНТРОЛЯ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

Финансовый контроль является одним из наиболее эффективных инструментов эффективного улучшения рыночных отношений и стабилизирует экономику предприятий посредством контроля. На предприятиях и в учреждениях, которые не контролировались в последние годы, увеличивается количество случаев нарушения законодательства о бухгалтерском учете и налогообложении, что приводит к снижению доходов бюджета (налога). Финансовый контроль – это контроль за законодательным и целевым воздействием в сфере создания, размещения и использования средств государственных и муниципальных фондов с целью влияния на экономическое и социальное развитие страны и ее регионов. Финансовый контроль специфичен для всех финансовых и юридических учреждений. По этой причине, помимо общих правовых и финансовых мер, существует полное регулирование организации и системы финансового контроля, а также других мер, характер которых предусмотрен в соответствующих финансово-правовых институтах и соответствующих законодательных актах.

Ключевые слова: Финансовый контроль, субъекты хозяйствования, Правительство Республики Таджикистан, Министерство финансов, Национальный банк, бюджет, налоги.

WAYS TO IMPROVE FINANCIAL CONTROL IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Financial control is one of the most effective tools for effectively improving market relations and stabilizes the economy of enterprises through control. At enterprises and institutions that have not been controlled in recent years, the number of cases of violation of the legislation on accounting and taxation is increasing, which leads to a decrease in budget revenues (tax). Financial control is the control of legislative and target impact in the sphere of creation , placement and use of state and municipal funds in order to influence the economic and social development of the country and its regions. Financial control is specific to all financial and legal institutions. For this reason, in addition to General legal and financial measures, there is full regulation of the organization and financial control system, as well as other measures, the nature of which is provided for in the relevant financial and legal institutions and relevant legislation.

Key words: Financial control, business entities, Government of the Republic of Tajikistan, Ministry of Finance, National Bank, budget, taxes.

Сведения об авторе: ***Хидирова Балхия*** – магистр Института философии, политики и права имени А.М Баховудинова АН РТ. Телефон: **(+992) 903 00 12 73**. E-mail.ru: **bbc.tj@mail.ru**

Information about the author: ***Hidirova Balhiya*** – graduate student of the Institute of philosophy, politics and law named after A. M Bahaudinov of the Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan. Phone: **(+992) 903 00 12 73**. E-mail.ru: **bbc.tj@mail.ru**

ПОЛИАРХИЯ ЧУН ШАКЛИ ТАҲКИМБАХШИ ИНКИШОФИ СИЁСӢ

Ғуломзода С. Э.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Яке аз масъалаҳои марбут ба инкишофи сиёсӣ, масъалаи мӯътадилии ҳолати он аст. Инкишофи сиёсӣ дар ҳар замон ва макони гуногун либоси навро ба худ бадар карда, робитаи сифатан дигаргунгаштаро дар ҷомеа таҳким мебахшад. Тазаккур бояд кард, ки инкишоф ва махсусан, инкишофи сиёсӣ танҳо маромі бунёд кардани ҷомеаи пешқадам, орому осуда ва озодро дорад. Роҷеъ ба масъалаи мазкур се равияи илмӣ вуҷуд дорад: равияи либералӣ, равияи консерваторӣ ва полиархия.

Нуқтаи назари равияи либералиро профессор Г.Н.Зокиров ба таври муфассал тавсиф намудааст [2, с. 410]. Ба қавли ӯ равияи либералӣ чунин ҷиҳатҳои муносибати меъёрӣ ба равандҳои модернизатсиониро ҷонибдор аст:

1. «Афзалияти рақобати элитаи сиёсӣ аз болои иштироки шаҳрвандони одӣ махсус таъкид мешавад. Яъне, нақши элитаи сиёсӣ дар системаҳои интихоботӣ афзал дониста

мешавад. Зеро элитаи сиёсӣ заминаи асосии демократияи намояндагӣ мегардад ва дар раванди демократикунонии ҳаёти ҷамъиятӣ саҳми асосӣ дорад. Берун аз демократияи воқеӣ иштироки одамони одӣ дар раванди интихобот ва тавассути он идора намудани ҷомеа чандон қимат надорад. Аммо намояндагони ҷараёни либералӣ мақом ва нақши шаҳрвандии одиро низ эътироф менамоянд. Зеро ба инобат нагирифтани мақоми онҳо боиси ташаккули равандҳои иртиҷоӣ дар ҷомеаи демократӣ мегарданд;

2. Дар ҷомеаи демократӣ нақши рақобати элитаи сиёсӣ меафзояд. Дар чунин шароит эҳтимолияти фаъолии ақалли қисми асосии аҳолӣ метавонад ба воқеият табдил ёбад. Амалҳои мазкур сабаби ташаккули режими сиёсии ғайри-демократӣ мегарданд. Дар бисёр ҳолатҳо режими сиёсии авторитарӣ пайдо мешавад. Дар натиҷаи ҳар гуна гузариш аз сохту муносибатҳои одӣ ба сохту муносибатҳои мураккаб режими сиёсӣ коҳиш меёбад ва ҳатто садди роҳи азнавсозиҳои ҷомеа мегардад;

3. Агар дар ҷомеа иштироки сиёсӣ ва фаъолияти сиёсии шаҳрвандони одӣ афзалият дошта бошанд, он гоҳ мақом ва нақши элитаи сиёсӣ чандон барҷаста намегардад. Ҳолате ба вуҷуд меояд, ки фаъолии омма назар ба фаъолии маъмурон зиёд мегардад. Дар чунин айём эҳтимолияти ҳолати дигар рушд меёбад. Фаъолияти барзиёди оммаи мардум тамоюлҳои охлократиро афзун мегардонад. Дар сурати ба воқеият табдил ёфтани ин гуна эҳтимолиятҳо шакли идораи давлатӣ ва ҷамъиятӣ унсурҳои ғайридемократию иртиҷоиро пайдо менамоянд. Шароити мазкур боиси монеаҳо дар рушди модернизатсияи ҷомеа гашта, сари роҳи ҳар гуна навсозиҳо ва бозсозиҳоро мегирад;

4. Агар дар ҷомеаи демократӣ ҳар ду омил: рақобати элитаи сиёсӣ афзалияти фаъолии сиёсӣ ва иштироки сиёсии оммаи мардум якбора паст гарданд, он гоҳ бесарусомониҳо пайдо мешаванд ва инкишофро соҳиб мегарданд. Системаи сиёсии ҷомеаро завол мебахшанд. Афкори чамъиятӣ коҳиш ёфта, аз уҳдаи иҷрои вазифаҳои хеш намебарояд. Муносибатҳои байни одамон, умумиятҳои иҷтимоӣ, сохторҳои сиёсӣ хосиятҳои манфӣ пайдо мекунанд. Мақомоти гуногуни давлатию ҷамъиятӣ аз уҳдаи иҷрои вазифаҳои бевоситаи худ баромада наметавонанд. Дар ҷомеа хавфи пайдо шудани режими сиёсии иртиҷоӣ, ҳатто дар шакли диктатураи гурӯҳе, қавме, халқе ё синфе бунёд мегардад» [2, с. 410].

Равияи консерваторӣ, қӯҳнапарастон дар таълимоти модернизатсионӣ бо тавлиди мактаби элитарӣ-авторитарӣ ҳамбаста, аслан дар ду шакл таркиб ёфтааст. Шакли аввал бо таълимоти «диктаторҳои инкишоф» ва шакли дуюм «ғояи тартибот» ном гирифтааст. Таълимоти «диктаторҳои инкишоф» ақидаеро баҳри инкишофи иқтисодиёт аз демократия худдорӣ намуданро пешниҳод мекунад [6, с. 93]. Бори аввал шаклҳои мазкур дар асари муаллиф Хантингтон «Низоми сиёсӣ дар ҷомеаи тағйирёбанда» инъикос ёфтаанд, ки дар он муаллиф модернизатсияи институтҳои сиёсиро на аз лиҳози демократикунонӣ, балки вобаста ба муташаккилӣ ва ташкилотчигӣ маълум сохтааст. Танҳо режими пурқувват, ки тартиботро таҳти назорат дорад, метавонад гузаришро ба бозор ва ваҳдати миллӣ омода созад [5, с. 93].

Ҳамин тариқ, дар таълимотҳои мазкур ду муносибатро нисбат ба инкишофи сиёсии муосир дидан мумкин аст. Яке муоширати элитаи сиёсӣ бо оммаи халқ, ки дар асоси он низоми муайяни муносибатҳо ба миён меояд ва дигаре рафти инкишофро ба дӯши институтҳои сиёсӣ вогузор менамояд, ба назар марасад. Ҳангоми муносибати дуюм тақозои оромӣ ва муътадилии рушди кишвар танҳо дар фаъолияти ниҳодҳои сиёсӣ мушоҳида мешавад. Боиси қайд аст, ки дар давраи ибтидоии ташаккули раванди модернизатсионӣ дар ҳар ду равия, модернизатсия на ҳамчун раванди пароканда ва худ-ташаккулёбанда, балки раванде, ки бо фаъолияти ташаббускорон ва барандагони он, аз ҷумлаи элитаи сиёсӣ пайвасти ногусастанӣ дорад, амалӣ мешавад [6, с. 489].

Равияҳои номбурдашуда масъалаи мӯътадилии ҷомеаро интишор намоянд, ҳам инчунин равияи дигари илмӣ вуҷуд дорад, ки инкишофи сиёсии ташаккулёфтаи замонавиро эътироф месозад, полиархия ном дорад. Дар коркарди равияи мазкур саҳми намояндаи машҳури назарияи модернизатсияи сиёсӣ Р. Дал хело бузург аст. Муҳаққиқи амрикоӣ андешаҳои худро оид ба масъалаи ҷомеаи гузаришӣ ташаккул дода, хулосаҳои

муфитро пешниҳод кардааст. Р. Дал иқрор мешавад, ки инкишофи сиёсии самарабахш ва раванди модернизатсионӣ аз мавҷуд будан ва сипарӣ гаштани ду нишондоди асосӣ дар ҷомеа вобаста мебошад:

– дараҷаи баланди иштироки сиёсии шаҳрвандон;

–рақобати кушоди сиёсии гурӯҳҳои гуногун ва сарварони сиёсӣ [1.].

Ба андешаи Р. Дал дар ҷаҳон ягон низоми сиёсие вуҷуд надорад, ки бо талаботи демократия ба таври пурра ҷавобгӯй бошад. Барои баҳо додан ба ҳолати низомҳои сиёсии гуногуни аз нуқтаи назари демократикунонӣ ё наздик будан ба нишонаҳои демократия талаботҳои идоракунии мардумиро бояд ба иртибот гирифт.

Дал ҳамон режимҳои сиёсиро ба таври воқеияти демократӣ эътироф месозад, ки бе истифодаи маҷбурнамоии давлатӣ имконияти васеи изҳорнамоии манфиатҳои шахсии шаҳрвандонро таъмин месозад. Он режими идеалӣ ба андешаи Р. Дал полиархия ном дорад. Полиархия режими сиёсии воқеӣ мебошад, ки дараҷаи баланди иштироки сиёсии шаҳрвандон, муборизa ва рақобати кушоди ташаккулёфтаи гурӯҳҳои иҷтимоиву сиёсӣ ва сарварони сиёсиро дар қабули қарорҳои сиёсӣ таъмин месозад [1].

Полиархия идоракунии халқ, барои халқ ва ба воситаи халқ нест, балки низоми сиёсиест, ки идоракунии ақаллият аз ҷониби аксарият эътироф гардида, муайян шудааст. Р. Дал ҳафт шароити таъсиррасониро ба раванди полиархия муайян намудааст: пайдарҳамии таърихии қабули ислоҳотҳои сиёсӣ; дараҷаи муташаккили ҳокимияти иқтисодӣ; дараҷаи инкишофи иҷтимоӣ-иқтисодӣ; муносибатҳои хоси баробарӣ ва нобаробарӣ; таъсири берунӣ ба низоми сиёсӣ; мавҷудияти хосиятҳои боваринамоӣ ба сарварони сиёсӣ. Муҳаққиқ Н.Муродова ҳолатҳои номбаршударо ба инобат гирифта қайд мекунад, ки ҳамгироии шароитҳои мавҷуда гирифта бо таҷрибаи воқеии модернизатсия-кунонии кишварҳои гуногун барои таҳлили ҳамаҷонибаи назариявӣ, ки сабабҳои номуътадилии ҷомеа ва натиҷаи ҳолатҳои буҳронии инкишофи сиёсӣ мегардад, кӯмак менамояд [5, с. 93].

Аз рӯи нуқтаи назари сиёсатшиноси америкоӣ гузариш ба полиархия пайдарҳам ва муътадил сурат нагирад ва ҳаракатҳои ҷаҳишдор ва зудамалро соҳиб набошад ҳам, лекин бояд ба элитаи сиёсии ҳукмрон гуногунҷабҳагии ҳокимиятдориро муҳайё созад. Р. Дал таъкид месозад, ки дар раванди гузариш ба низоми полиархия кишварҳое, ки муддати дуру дароз дар ҳолати мавҷудияти низоми пӯшида ҷой дошта, таҷрибаи ҳуқуқии амалиро дар чорчӯбаи рақобати сиёсӣ надоштанд, бояд хушёр бошанд.

Авторитаризм ба андешаи Дал дар раванди полиархия на танҳо оқибатҳои манфӣ дорад, балки ба раванди ноилгардӣ ба комёбиҳои модернизатсия низ таъсири начандон хуб мерасонад. Хатари авторитаризм ҳамон вақт маълум мегардад, ки вақте ки яке аз неруҳои сиёсии дар рақобати сиёсӣ қарор дошта режими мавҷудаи беэътимодро ба режими пешвоии худ табдил диҳад.

Рушди иқтисодии кишвар дар раванди полиархия бо мавҷуд будани мушкилотҳои иқтисодӣ, агар, ки он дар шакли бекорӣ ё беқурбшавии пул ба амал ояд, хатари ба вуҷуд омадани тартиботи мутамаркази иҷтимоӣ ва волоияти режими мавҷударо таъмин месозад.

Дар натиҷаи хулосагирӣ аз таълимоти мазкур ба андешае омаданд мумкин аст, ки он ҷараёни мустақили назариявиро эҷод намуда, дорои таҳлили махсуси мантиқии сиёсӣ буда, равандҳои гузаришӣ ва ҳолати инкишофи воқеии кишварҳои рӯ ба инкишофро маълум месозад.

Таҷрибаи ҷаҳоние, ки бо кӯшишҳои зиёди таҳаввулотнокии худ хос аст, барои маълум сохтан ва коркарди талаботҳо ва стандартҳои инкишофи иқтисодиёт, сиёсат, муносибатҳои иҷтимоӣ, фарҳанг заминаро муҳайё намудааст, ки мақсадҳои ниҳонии модернизатсияро ошкор месозанд. Аз ин рӯ, ташаккули сохтори кушоди иҷтимоӣ ва маҳдуд насохтани фаъолияти аҳолӣ дар соҳаҳои ҷамъиятӣ чун талаботҳои умумии полиархия дар ҳаёти иҷтимоӣ баромад мекунанд. Дар раванди сиёсӣ он бо таъмини ҳуқуқҳои инсон, ташаккули низоми ҳокимиятии гуногунмафкуравӣ, инкишофи коммуникатсияи сиёсӣ, коркарди технологияи ҳамкорӣ ва созиш, сохтори механизмҳои ба ҳамтаъсиррасонии низоми сиёсӣ ва ҷомеа алоқаманд мебошад [5, с. 95].

Тазаккур бояд кард, ки инкишофи сиёсӣ бо назардошти равияҳои гуногуни илмӣ, ки талаботҳои муътадилии инкишофи сиёсиро ҷонибдорӣ менамоянд.Равияи либералӣ ҷонибдорӣ фаъолнокии халқ, ҷараёни консерваторӣ тартибот ва ҳокимияти қудратмандро дар рафти модернизатсия зарур медонад. Полиархия чун шакли ҳокимиятдорӣ аз омезиши ҳар ду замина гирифта, асоси инкишофи иқтисодӣ ва сиёсии кишварро марбут бо равандҳои фаъолнокии мардум ва қудратмандии ҳокимият амалӣ менамояд.

АДАБИЁТ

1. Даль Р. Полиархия, плюрализм и пространство. // htt: gumer. info/ bibliotek_RUPS/politik/dal/
2. Зокиров Г.Н. Донишномаи сиёсӣ. Ҷилди 1. /Г.Н. Зокиров. – Душанбе: Андалеб-Р, 2015. – 520с.
3. Зокиров Г.Н. Сиёсатшиносӣ. /Г.Н. Зокиров. – Душанбе: Эр-граф, 2010. – 520с.
4. Ильин М.В. Идеальная модель политической модернизации и пределы ее применимости. / М.В. Ильин. – М., 2000. – 238 с.
5. Муродова Н.С. Модернизатсияи сиёсӣ: моҳият, хусусиятҳо ва дурнамо. /Н.С. Муродова. – Душанбе, 2016. – 200 с.
6. Мухаев Р.Т. Политология: учебник. // Р.Т. Мухаев. М., 2011. – 608с.
7. Сморгунов Л. Политология. Учеб. пособ. / Л.Сморгунов, В.Семенов.- СПб., 1996. – 124с.

ПОЛИАРХИЯ ЧУН ШАКЛИ ТАҲКИМБАХШИ ИНКИШОФИ СИЁСӢ

Мақолаи мазкур бо муътадилии рушди сиёсии ҷомеа, хусусан раванди муосиршавӣ (модернизатсия) алоқаманд аст. Муаллиф хусусиятҳои инкишофи сиёсии замони навсозиро таҳлил мекунад. Муаллиф андешаҳои худро оид ба равияҳои илмиро оид ба таҳкими ҷомеа қайд намуда иброз менамояд, ки инкишофи сиёсӣ аз нигоҳи консерваторон ва либералистҳо матраҳ гардида, дар раванди инкишофи кишварҳо пиёда гардидааст. Муаллиф оид ба полиархия чун шакли идоракунӣ баромад намуда сатҳи пешқадами ҷомеаро ошкор месозад. Ҳолатҳои асосии полиархия пайдарҳамии таърихии қабули ислоҳотҳои сиёсӣ, дараҷаи муташаккили ҳокимияти иқтисодӣ, дараҷаи инкишофи иҷтимоӣ-иқтисодӣ, муносибатҳои хоси баробарӣ ва нобаробарӣ, таъсири берунӣ ба низоми сиёсӣ, мавҷудияти хосиятҳои боваринамоӣ ба сарварони сиёсӣ мебошанд. Муаллиф самаранокии режими полиархии ҳокимиятдорӣ дар раванди муосиркунӣ бо муҳайё намудани амнияти байни элитаи рақобатпазир, ташаккулёбии ҳокимияти иҷрояи қудратманд, ташаккули низоми муттаҳидкунандаи ҳизбӣ, бунёд ва ташаккули марказҳои худидоракунӣ дар маҳалҳо алоқаманд медонад. Дар натиҷаи хулосагирӣ андешаи муаллиф оид ба ҷараёни мустақили назариявӣ эҷод мегардад, ки дорои таҳлили махсуси мантиқии сиёсӣ буда, равандҳои гузаришӣ ва ҳолати инкишофи сиёсиро маълум месозад.

Калидвожаҳо: инкишофи сиёсӣ, либерализм, консерватизм, замонашавӣ, полиархия, ислоҳоти сиёсӣ, рақобати кушод, элитаи сиёсӣ, демократия, мўътадилии сиёсӣ.

ПОЛИАРХИЯ КАК СТАБИЛЬНАЯ ФОРМА ПОЛИТИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ

В статье рассматриваются проблемы политического развития общества, особенно модернизационного процесса. Автор анализирует особенности инновационных процессов в обществе. Автором отмечается, что в целом по отношению к выделению факторов стабильности политического развития в теории модернизации разделяют два направления: «либеральное» и «консервативное», которое характерно отдельным странам. Полиархия рассматривается как прогрессивная форма управление обществом. Основные условия влияющих на движение к полиархии являются: историческая последовательность политических реформ, степень концентрации экономической власти; уровень социально-экономического развития, характер отношения равенства – неравенства, тип субкультурных различий; иностранное вмешательство, характер убеждений политических лидеров. Излагая свои мысли о эффективности полиархического режима власти, нарастание его результативности, в процессе модернизации, автор связывает с обеспечением взаимной безопасности среди конкурирующих элит; формированием сильной исполнительной власти; созданием интегративной партийной системы; появлением и развитием центров самоуправления на местах. Рассматривая теорию политической модернизации, автор признаёт, что она представляет самостоятельное направление теоретического исследования, обладающее специфической логикой политического анализа, которая определяет переходные процессы и состояние политического развития.

Ключевые слова: политическое развитие, либерализм, консерватизм, модернизация, полиархия, политическая реформа, открытая конкуренция, политическая элита, демократия, политическая стабильность.

POLYARCHY AS A STABLE FORM OF POLITICAL DEVELOPMENT

The article discusses the problems of the political development of society, especially the modernization process. The author analyzes the features of innovative processes in society. The author notes that, in general, in relation to the identification of factors of stability of political development in the theory of modernization, two directions are divided: “liberal” and “conservative”, which is characteristic of individual countries. Polyarchy is seen as a progressive form of social management. The main conditions affecting the movement towards a polyarchy are:

the historical sequence of political reforms, the degree of concentration of economic power; the level of socio-economic development, the nature of the relationship of equality – inequality, the type of subcultural differences; foreign intervention, the nature of the beliefs of political leaders. Expressing his thoughts on the effectiveness of the polyarchic regime of power, the increase in its effectiveness in the process of modernization, the author connects with ensuring mutual security among competing elites; the formation of a strong executive branch; the creation of an integrative party system; the emergence and development of local government centers. Considering the theory of political modernization, the author admits that it represents an independent direction of theoretical research, which has the specific logic of political analysis, which determines the transition processes and the state of political development.

Keywords: political development, liberalism, conservatism, modernization, polyarchy, political reform, open competition, political elite, democracy, political stability.

Сведения об авторе: ***Гуломзода Сабзали Эмомали*** – магистр 2 курса специальности Политика и государственное управление Таджикского Национального Университета. **Адрес:** Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки 17. Телефон: **+992 901 88 72 80: +992 917 64 61 60**

Information about the author: ***Gulomzoda Sabzali Emomali*** - 2-year graduate student of the department of Politics and Public Administration of Tajik National University. Address: Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue 17. Phone: **+992 901 88 72 80, +992 917 64 61 60**

УДК 347:364-787.862

ДОБРОСОВЕСТНОСТЬ КАК ПРЕЗУМПЦИЯ В ГРАЖДАНСКОМ ПРАВЕ

Окилова М.Х.
Российско-Таджикский (Славянский) университет

Добросовестность является многогранной категорией гражданского права и рассматривается как презумпция. Чтобы понять смысл презумпции добросовестности в гражданском праве, нужно обратиться к её материи права и к ее системе. Также система права находится в развитии, характеризующемся процессом дифференциации (т.е. в процессе диалектического противоречия элементов норм права). В связи с этим процессом «появляются правовые нормы, имеющие новые функции, структуры, содержание и место в системе» [1].

Этим же путем появились презумпции. Очевидно, что правовые презумпции - это и есть результат системности норм гражданского права. Презумпция заняла своё место в трудах юристов древнего Рима, как особая правовая конструкция, появившаяся в античном мире. Но З.М. Черниговский считает, что многие правовые презумпции использовались в период неписаного права. Исходя из генетического происхождения юридических презумпций, они возникли раньше, чем римское и латинское право. Скорее всего, в начале появилась презумпция знания закона, затем и всё то, что вытекает из пренебрежения им» [2,с.98]. С.В. Гусева, опираясь на идеи З.М. Черниговского, констатирует, что «презумпции, действующие в праве, обычно возникают ранее правовой системы также сама правовая система строится по системе, действующих в общественном сознании презумпций» [2,с.37]. Но невозможно с уверенностью указать тот этап развития человеческого общества, на котором возникло исследуемое явление, но, безусловно, его оформление как правовой конструкции произошло в римском праве. Исходя из этого, важно отметить, что слово «praesumere» в Римском праве имеет следующие значения: наперед желать, преждевременно употреблять, наслаждаться, решиться на что-либо, предвидеть, догадываться. Однако в Своде законов Юстиниана слово «praesumere» имело значение “осмелиться, отважиться иметь дерзость» [4,с.23].

В наше время есть множество понятий правовой презумпции, но многие из них очень схожи между собой. Необходимо учитывать уровень общей и юридической культуры Рима, который, в частности, способствовали возникновению и развитию множество правовых форм и явлений, таких как презумпции преторского права, использовавшиеся как категории толкования права в рамках формулярного процесса.

Термин «praesumptio» переводится как преждевременное пользование, заблаговременное использование, предположение, ожидание. Также возможно отметить несколько точных определений, таких как «закреплённое в нормах права предположение об отсутствии и наличии юридических фактов, основанное на связи между ними, фактами

наличными, также утверждённое предшествующим опытом”[5,с.14]. Одна из общих формулировок понятия правовой презумпции определяется как средство юридической техники, которая заключается в признании фактов, связей, явлений и ситуаций истинными, пока не будет доказано обратное. Исходя из анализа института презумпции в праве, можно понять, что появление и развитие этого института не было беспочвенным. По мнению Г. Донатути, который, изучив категорию «правовой презумпции» в римском праве, отметил, что «презумпции способствуют реконструкции приданного, расширяют ипотечную гарантию, смягчают ответственность, придают эластичность праву, что гарантирует его применению основу правдоподобности и др.» [6, с.77-80]. Мы понимаем гражданско-правовую презумпцию как нормативную констатацию относительно характера действий, поведения участников гражданских правовых отношений, но не призыв к такому поведению. Презумпция в юридической литературе объясняется, как предположение о признании существующим факта, по вероятности, что он существует [7, с.44].

Но некоторые из авторов, исследуя правовые презумпции сделали свои выводы о зависимости правовой системы от господствующих мировоззренческих установок.

Самым значимым является суждение о том, что презумпция - это правовое предположение, как, например, В.К. Бабаев отмечает правовая презумпция как «закрепленное в нормах права предположение о наличии или отсутствии юридических фактов, основанное на связи между ними, фактами наличными, подтвержденное предшествующим опытом».

ЛИТЕРАТУРА

1. Кузнецова О.А. Специализированные нормы гражданского права: теоретические проблемы: дис. … канд. юрид. наук / О.А. Кузнецова. -Екатеринбург, 2007. [Электронный ресурс]. URL: http: // www. dlib.rs.ru 010003394867 (дата обращения 25.01.2020).
2. Угренинова Е.А. Презумпции в российской государственно-правовой традиции: дис. … канд. юрид. наук / Е.А. Угренинова. -М., 2014. -С. 16.
3. Черниговский З.М. Презумпции и фикции в истории права / З.М. Черниговский // Советское государство и право. - 1984. -№1. -С.98.
4. Гусева С.В. Онтологическая сущность презумпции: ценность или рациональность? / С.В Гусева. // Мир человека: нормативное измерение. -№ 3. 2013. - С. 37.
5. Дормидонтов Г.Ф. Классификация явлений юридического быта, относимых к случаям применения фикций: юридические фикции. Презумпции. Скрытные, символические, притворные и мнимые действия. Фидуциарные сделки. -Казань: Тип. Император. Ун-та. 1895. - С. 23.
6. Бабаев В.К. Презумпции в советском праве / В.К. Бабаев. -С.14. URL: https://zakon.ru/blog/2013/3/27/ (дата обращения: 25.12.2019).
7. Дворецкая А.А. Континуальность в понимании юридических фактов в римской юриспруденции / А.А. Дворецкая // Вестник Белорусского государственного экономического университета. - 2006. -№4. - С.77-80. URL: ttp://edoc.bseu.by:8080/handle/edoc/5194 (дата обращения: 21.10.2019).

БОВИҶДОНӢ ҲАМЧУН ЭҲТИМОЛИЯ ДАР ҲУҚУҚИ ГРАЖДАНӢ

Дар мақолаи мазкур яке аз категорияҳои ҳуқуқи граждани, ба мисли эҳтимолия, давраи пайдоиши он ва истифодаи эҳтимолия дар давраи муайян мавриди баррасӣ қарор дода шудааст. Масаълаи мазкури илми ҳуқуқ яке аз масъалаҳои баҳснок дар соҳаи ҳуқуқи граждани ба ҳисоб меравад. Омӯзиши муқаррарот оид ба ҳифзи ҳуқуқҳои иштирокчиёни гардиши граждани хеле мубрам арзёбӣ мегардад.Маҷмӯи манфиатҳои соҳибмулкон ба муносибатҳои ҳуқуқӣ, ба иштироки харидори бовиҷдон хислати хосса зам менамояд. Танзими ҳуқуқии муносибатҳои марбут ба даст овардани ҳуқуқи моликият, инчунин аҳдҳои фурӯши молу мулк ҳамчун асоси гардиши молу мулк ҳамеша мубрам боқӣ монда, мавриди таваҷҷӯҳи сивилистон қарор дорадд. Сарфи назар аз он ки муносибатҳои муъҳадили молумулкӣ ва муомилоти корӣ танҳо дар сурати риояи қатъии меъёрҳои ҳуқуқӣ ва суистифода нашудани ҳуқуқҳо имконпазир аст, қонуни амалкунандаи граждани муҳофизати иштирокчиёни бовиҷдононаи муносибатҳои граждани-ҳуқуқиро таъмин намекунад. Дар Консепсияи рушди қонунгузории граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон номукаммалии Кодекси амалкунандаи граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон (КГ ҶТ) қайд карда шудааст. Дар Консепсия ба зарурати мустаҳкам намудани принсипи бовиҷдонӣ дар Кодекси граждании ҶТ таъкид шудааст.

Калидвожаҳо: бовиҷдонӣ, ҳуқуқӣ граждани, эҳтимолия, таҳлил, институти эҳтимолия, далелҳои ҳуқуқӣ, ҳуқуқи Рум, система.

ДОБРОСОВЕСТНОСТЬ КАК ПРЕЗУМПЦИЯ В ГРАЖДАНСКОМ ПРАВЕ

В данной статье рассматривается такая категория гражданского права, как презумпция, период ее возникновения, также использование презумпции в определенных периодах. Идеи добросовестности на протяжении длительного периода развития правовой науки представляют собой одну из наиболее спорных проблем в гражданском праве. Изучение развития положений о защите прав этого участника гражданского оборота представляет собой весьма интересную задачу. Сочетание интересов собственников придает особый характер правоотношениям с участием добросовестного приобретателя. Правовое регулирование отношений, связанных с приобретением права собственности, а также проблемы актов отчуждения (приобретения) имущества как основы имущественного оборота, всегда актуальны и неизменно вызывают интерес цивилистов.

Несмотря на то обстоятельство, что нормальные имущественные отношения и деловой оборот возможен только при условии неукоснительного соблюдения норм права и незлоупотреблении правами, действующее гражданское законодательство фактически не обеспечивает защиту добросовестных участников гражданских правоотношений. Несовершенство Гражданского кодекса Республики Таджикистан (ГК РТ) в действующей редакции отмечено в Концепции развития Гражданского законодательства Республики Таджикистан (Концепция). В Концепции говорится о необходимости закрепления принципа добросовестности в ГК РТ.

Ключевые слова: добросовестность, гражданское право, презумпция, анализ, институт презумпции, юридические факты, римское право, система.

ACHIEVEMENT AS A PRESUMPTION IN CIVIL LAW

This article discusses such a category of civil law as presumption, its period of occurrence, and the use of presumption in certain periods The ideas of good faith for a long time developments legal science present of the most controversial issues in civil law study of the development of provisions on the protection of the rights of this member turnover present quit an interesting task. Combination of interests of owner gives a special character legal relation involving a bona fide acquirer. Legal regulations of relations, acquisition of title as well as problems of acts of alienation (property) acquisition of property as the basis of property turnover, always relevant and invariably arouse the interest of civilians. Despite the fact the normal property relations and business turnover possible only a condition strict observance of law and no abuse of rights, current civil law actually do not provide protection bona fide participants in civil matters. Imperfection of civil skin Republic of Tajikistan as amended, noted in the development concept speaks of the need consolidating the principle of good faith in the civil code of Republic of Tajikistan. This will inevitably lead to a rethinking all civil law institutions, and the practice of applying standards of civil code Republic of Tajikistan.

Key words: good faith, civil law, presumption, analysis, presumption institution, legal facts, Roman law, system.

Сведения об авторе: ***Окилова Муниса Хайруллоевна*** – Российско-Таджикский (Славянский) университет, магистрант 2-го года обучения юридического факультета. **Адрес:** 734000, Республика Таджикистан, Душанбе, улица Мирзо Турсунзаде 30. Телефон: **909-09-96-43.** E-mail: umaralli1993@gmail.com

Information about the author: ***Okilova Munisa Khayrulloevna*** - Russian-Tajik University (Slavic) University, 2nd year graduate student of the Faculty of Law. **Address:** 734000, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 30 Mirzo Tursunzade Street.

НАҚШИ КОНСТИТУТСИЯИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ДАР РУШДИ ИҶТИМОӢ-ИҚТИСОДИИ КИШВАР

Холмирзоева Н.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Рӯзи қабули Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳуҷҷати муҳимму сарнавиштсоз, баҳамоиву оштии миллӣ, сулҳу суботи комил, асоси рушди ҳамаи самтҳои ҳаёти ҷомеа дар таърихи навини давлати соҳибистиқлоламон мебошад.

Зарурат ва аҳамияти қабулшавии Конституцияи кишварро дар бунёди давлатдории миллӣ Президенти мамлакат Эмомалӣ Раҳмон дар Иҷлосияи таърихии XVI Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва муроҷиатномаи худ ба мардуми шарифи Тоҷикистон 12 декабри соли 1992 таъкид намуда, иброз дошт, ки «асоси Қонунҳои Тоҷикистонро нав карда, онро бо назардошти меъёрҳои байналхалқӣ такмил дода, барои бунёди давлати демократии ҳуқуқбунёд замина гузоштан лозим аст».

Маҳз бисту панҷ сол қабл, Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар марҳалаи ниҳоят ҳассоси таърихӣ, аз тариқи раъйпурсии умумихалқӣ бо иродаи кулли мардуми тоҷик қабул гардида, ба ҳифзи Истиқлолият ва муайян намудани пояҳо ва аркони давлату давлатдории навини тоҷикон нақши ҳалкунанда бозид.

Конституция ҳамчун ҳуҷҷати сиёсӣ мазмуни ба худ хосеро доро буда, дар он шакли ҳуқуқии масъалаҳои мубрами марбут ба соҳибихтиёрии давлат, шакли он, тарзҳои ташкили ҳокимияти давлатӣ, сохтори давлат, ҳолати ҳуқуқии инсон ва шаҳрванд ва шаклҳои гуногуни моликият муайян ва кафолат дода шудааст.

Меъёрҳои конституционӣ барои фаъолияти мақомотҳои давлатӣ, иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ, шахсони мансабдор, инсон ва шаҳрвандон сарчашма ба ҳисоб рафта, меъёрҳои конституционӣ дар бисёр маврид баҳри муайяннамоии

усулҳо ва самтҳои асосии сиёсати давлат, аз ҷумла сиёсати хориҷии давлат равона карда шудаанд.

Бо ташаббуси сиёсати оқилона ва хирадмандонаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Ҷаноби Олӣ муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон, инчунин бо шарофати пуштибонии самимона ва заҳмати софдилонаи мардуми кишвар, ба Ҳукумати мамлакат муяссар гашт, ки пас аз қабули Конституцсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз соли 1994 инҷониб, ҳалли масъалаҳои иқтисодиву иҷтимоӣ ва тадриҷан баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳолӣ дар доираи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, барномаву стратегияҳои милливу соҳавӣ, рӯйи кор оянд.

Қобили зикр аст, ки пас аз қабули Конституцсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, баҳри дар амал татбиқ намудани меъёрҳои он, дар соҳаҳои хоҷагии халқи ҷумҳурӣ як қатор қонунҳои муҳим, ки паҳлуҳои ҳаёти ҷомеаро ба танзим медарорад, қабул карда шуданд.

Илова бар ин, дар даҳ соли охир, ҳамкориҳои мутақобилан судманди Тоҷикистон бо бисёр давлатҳои ҷаҳон, Созмонҳои бонуфузи байналмилалӣ ва Институтҳои молиявии ҷаҳонӣ ба роҳ монда шудааст, ки натиҷаҳои ҳамкориҳо хеле назаррас ва густурда мебошанд.

Дар маҷмуъ метавон гуфт, ки дастовардҳои бузургтарини мо пас аз қабули Конституцсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон пеш аз ҳама, барқарор намудани сулҳу суботи комил ва ваҳдати пойдори миллӣ, таъмини рушди устувори молиявию иқтисодӣ, таҳкими бехатарии ҷомеа, болоравии ҳисси ватандӯстиву ватандорӣ дар миёни тамоми табақаҳои ҷомеаи Тоҷикистон аст, ки ин ҳама маҳз ба шарофати сиёсати хирадмандонаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти кишварамон Ҷаноби Олӣ муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ва заҳмату кӯшишҳои мардуми соҳибмаърифату фарҳангдӯсти тоҷик муяссар гардидааст.

Бояд қайд намуд, ки Тоҷикистон ба рӯйхати 10 кишвари дорои суръати баланди коҳишдиҳии сатҳи камбизоатӣ дар 15 соли охир дохил карда шуд.

Сатҳи камбизоатӣ аз 81% соли 1999 то 29,5% дар соли 2018 коҳиш дода шуд. Сатҳи фақри шадид мутаносибан аз 73% то ба 14 % поин оварда шуд.

Дар давоми солҳои 1997-2018 болоравии иқтисодӣ дар Тоҷикистон хеле устувор буда, ба ҳисоби миёна 7,2%-ро ташкил дод. Асосан ин раванд бо рушди соҳаи кишвоарзӣ ва бахши хизматрасонӣ алоқамандӣ дошт. Дар давоми даҳ соли гузашта интиқоли пули муҳоҷирони меҳнатӣ дар баробари сармоягузориҳои асосии давлатӣ инчунин манбаи муҳими болоравии иқтисодӣ ва паст кардани сатҳи кмбизоатӣ буд.

Мақсади рушди минбаъдаи иқтисод аз нои гардидан ба болоравии устувор, баландсуръат, минтақавию мутавозин ва боадолат иборат мебошад. Дар даҳ соли наздик зарур аст, ки суръати болоравии иқтисод дар сатҳи 7% нигаҳ дошта шавад.

Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бозори ҷаҳонии молу хизматрасонӣ саҳми камеро ишғол мекунад. Иқтисодиёти кишвар таҳти таъсири доимии омилҳои берунии асъорӣ, молиявӣ ва нархҳо, аз ҷумла вобастагӣ аз интиқоли пули бурунии муҳоҷирони меҳнатӣ қарор дорад.

Конституцсияи амалкунандаи ҶТ бо дигар хусусиятҳояш аз конституцсияҳои пешинаи Тоҷикистон фарқ мекунад, масалан меҳнат карданро ҳамчун ҳуқуқ эътироф намуд, сиёсати сулҳҷуёнаро бо дигар давлатҳоро Тоҷикистон муайян намуд, замин, сарватҳои зеризаминӣ, об, фазои ҳавоӣ ва олами набототу ҳайвонот моликияти истисноии давлатӣ эътироф гардид ва давлат истифодаи самараноки онро ба манфиати халқи Тоҷикистон кафолат дод ва ғайраҳо.

Муносибатҳои ҷамъиятӣ хусусияти догма (шахшуда) нестанд ва онҳо доимо дар инкишофанд. Баробари инкишофи муносибатҳои ҷамъиятӣ меъёрҳои ҳуқуқие ки он муносибатҳоро ба танзим медарорад бояд инкишоф ёбанд. Инро ба назар гирифта ба Конституцсияи ҶТ то ба ин руз се маротиба санаҳои 26.09.1999, 22.06.2003 ва 22.05.2016 бо роҳи раъйпурсии умумихалқӣ тағйироту иловаҳо ворид карда шуд. Охир маротиба

санаи 22 майи соли 2016 ба Конституцсияи ҶТ тағйироту иловаҳо ворид карда шуда, он ба талаботи имрузаи Тоҷикистон ҷавобгӯ гардинида шуд.

АДАБИЁТ

2. Текст Конституции Республики Таджикистан, 6 ноября 1994 г.

НАҚШИ КОНСТИТУТСИЯИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ДАР РУШДИ ИҶТИМОӢ-ИҚТИСОДИИ КИШВАР

Дар мақолаи мазкур муаллиф асосан оид ба нақши Конституцсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар рушди иҷтимоӣ-иқтисодии кишвар маълумот пешниҳод намудааст. Конституцсияи асоси қонунҳои Тоҷикистонро нав карда, онро бо назардошти меъёрҳои байналхалқӣ такмил дода, барои бунёди давлати демократии ҳуқуқбунёд заминаи ҳуқуқи гузоштааст. Инчунин дар мақола дар бораи аз Кониститутсия сарчашма гирифтани қонунгузориҳои танзимкунандаи бахши иқтисодӣ маълумоти муфассал пешниҳод гардидааст.

Калидвожа: Конституцсия, қонун, иқтисодиёт, Ҷумҳурии Тоҷикистон, рушди устувор, иҷтимоӣ-иқтисодӣ, молия, рушди иқтисодиёт, санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, барнома, стратегияҳои миллӣ

РОЛЬ КОНСТИТУЦИИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН В СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОМ РАЗВИТИИ СТРАНЫ

В данной статье автор в основном дает информация о роли Конституции Республики Таджикистан в социально-экономическом развитии страны. Конституция Республики Таджикистан обновила законодательные основы республики с учетом международных норм и стандартов и заложило правовую основу для построения светского демократического конституционного государства. В статье также приводится подробная информация о том, что Конституция является источником всех законодателных актов регулирующих сектор экономики.

Ключевые слова: Конституция, право, экономика, Республика Таджикистан, устойчивое развитие, социально-экономические, финансы, экономическое развитие, нормативные правовые акты, программы, национальные стратегии.

THE ROLE OF THE CONSTITUTION OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN IN THE SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE COUNTRY

In this article, the author mainly gives information about the role of the Constitution of the Republic of Tajikistan in the socio-economic development of the country. The Constitution of the Republic of Tajikistan updated the legislative framework of the republic, taking into account international norms and standards, and laid the legal foundation for building a secular democratic constitutional state. The article also provides detailed information about the fact that the Constitution is the source of all legislative acts regulating the economic sector.

Keywords: Constitution, law, economy, Republic of Tajikistan, sustainable development, socio-economic, finances, economic development, regulatory legal acts, programs, national strategies.

Сведения об авторе: ***Холмирзоева Навбахор*** – магистрант 2-го курса специальность «Государственное и правовое управление» юридического факультета ТНУ**,** Адрес: г. Душанбе, пр. С. Шерози, Телефоны: **(+992) 93-866-84-84**

Information about the author: Kholmirzoeva Navbahor – the 2 course graduate student, Specialty: «State and law management» Law faculty at the TNU**, Address:** Dushanbe city, S. Sherozi ave. **Phone: (+992) 93-866-84-84**

ПРАВОВЫЕ АСПЕКТЫ РЕГУЛИРОВАНИЯ ТРАНСГРАНИЧНЫХ РЕК КАК ФАКТОР СТАБИЛЬНОСТИ РЕГИОНА ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ

Оймахмадов А., Хидирова Б.
Таджикский национальный университет

В последние десятилетия государства уделяют все большее внимание статусу трансграничных рек и вопросам регулирования правового режима. Это объясняется тем, что вода становится самым востребованным природным ресурсом в Центральной Азии и, следовательно, использование и распределение водных ресурсов – один из острых вопросов во взаимоотношениях центральноазиатских стран. Известно, что это связано с ростом численности населения, интенсивным развитием промышленности, сельского хозяйства и других отраслей экономики региона. Усложняет данный вопрос разделение некогда единой водной системы Средней Азии. На высотах 3500–4000 м над ур. м., в двух горных массивах Тянь-Шаня и Памира расположены самые крупные ледники и запасы пресной воды в мире [1].

Значительную часть воды забирают из двух главных рек – Сырдарьи и Амударьи, формирующихся в горах Памира и Тянь-Шаня. Сток главных артерий бассейна Аральского моря формируется в основном на территории Кыргызстана – Сырдарья (80 %) и Амударья (83 %) [2]. Важнейшая составляющая трансграничных вод – пригодные для использования в народном хозяйстве воды озер, каналов, водохранилищ, морей и океанов, подземные воды, почвенная влага, вода (льды) ледников и снежного покрова. К трансграничным водным ресурсам рек относятся водные потоки трансграничных рек (в их естественных руслах), питающихся за счет поверхностного и подземного стока с их бассейнов [3]. Главным элементом трансграничных водных ресурсов в Центральной Азии являются трансграничные воды таких рек, которые пересекают территории двух или более государств или проходят через их границы. Следует отметить, что трансграничный природный ресурс, на наш взгляд, имеет международное значение. В данном случае географическое местоположение водных ресурсов должно быть связано с пересечением границы: межгосударственной; между территориями различных международных пространств; между территорией государства и территорией международного пространства [4].

Сырдарья течет из Кыргызстана через Таджикистан в Узбекистан и Казахстан, Амударья – из Таджикистана в Туркмению и Узбекистан. В настоящее время трансграничные реки Сырдарья и Амударья объединяют и разъединяют интересы пяти суверенных государств Центральной Азии: Республики Казахстан, Кыргызской Республики, Республики Таджикистан, Республики Туркменистан и Республики Узбекистан. Таким образом, сфера расположения трансграничного ресурса охватывает территории с разными правовыми режимами, международными или национальными.

Термин “трансграничный” используется Комиссией международного права. В частности, под термином “трансграничный (или водный) ресурс” понимается ресурс, представляющий собой биогеографическое единство и расположенный на территории двух или нескольких государств [5]. В отличие от международных рек, пересекающиеся или распределяющие территорию двух или нескольких государств, не имеющие непосредственного соединения с морем, несудоходные или судоходные лишь для каботажного плавания (без выхода в открытое море) между пунктами прибрежных государств [6], обычно называются многонациональными или трансграничными водами. В использовании таких рек заинтересованы исключительно прибрежные государства. К трансграничным водам относятся любые поверхностные или подземные воды, которые обозначают, пересекают границы между двумя и более государствами или расположены в таких границах. Такое определение трансграничных вод дается в Конвенции ООН по охране и использованию трансграничных водотоков и международных озер (1992 г.). Трансграничные воды рек принадлежат территориям приграничных государств и составляют

часть этих территорий. Суверенитет прибрежного государства распространяется на ту часть приграничной реки, которая находится между берегом, принадлежащим данному государству и линией государственной границы, которая, как правило, устанавливается по середине главного фарватера реки [6]. По общему правилу, действующему ныне, каждое из прибрежных государств полностью осуществляет права суверенитета в отношении той части реки, которая находится на его территории, и правомочно (обычно такая правоспособность подтверждается и во внутреннем законодательстве данной страны) регулировать ее использование так, как считает целесообразным [6].

Местоположение водных ресурсов вовсе не разделяет государства (за исключением споров между государствами по поводу трансганичных природных ресурсов), а соединяет, вынуждая их сотрудничать для установления международного правового режима, сохранения и использования ресурсов. Тем не менее, сам факт пересечения рекой территории двух или нескольких государств, или разделения этой рекой территорий данных государств подразумевает наступление определенных международно-правовых последствий. Иными словами, права и законные интересы прибрежных государств в этом случае взаимосвязаны, что порождает необходимость международно-правового реуглирования вопросов использования таких рек.

Представляется, что трансграничные природные ресурсы – это разновидность международных природных ресурсов. Они не подвластны юрисдикции только одного государства (без согласия других заинтересованных государств) [7]. Правовой режим таких ресурсов должен устанавливаться в первую очередь международным правом, в частности договорами заинтересованных государств. Права и обязанности отдельных государств осуществляются ими в том объеме, в котором это определено международным правом. Правовой режим трансграничных вод регулируется, как правило, международными конвенциями и договорами, действие которых распространяется на государства, их подписавшие (или на государства, присоединившиеся к ним). Основными документами такого рода являются две международные конвенции – Конвенции по оценке воздействия на окружающую среду в трансграничном контексте (1991 г.) и Конвенции по охране и использованию трансграничных водотоков и международных озер (Хельсинки, 17 марта 1992 г.) [8]. Участниками Конвенции (1992 г.) являются Республика Казахстан, Российская Федерация, Великобритания, Германия, Республика Узбекистан и другие страны, в то время как Республика Таджикистан, Туркменистан, Кыргызская Республика не подписали Конвенцию [8]. Международно-политическое значение вышеупомянутых документов трудно переоценить, однако они носят достаточно общий (рекомендательный) характер, затрагивая преимущественно экологические проблемы. В меньшей степени они касаются самих проблем управления водными ресурсами рек. В них практически отсутсвуют механизмы разрешения международных споров, довольно слабо проработана законодательная и нормативная база [6].

Водные проблемы требуют решения оставшихся от советского времени критериев и принципов межгосударственного использования трансграничных водотоков в части распределения и управления водными ресурсами, их рационального использования и охраны. Существует правовая основа сотрудничества между заинтересованными сторонами, создающая правовые рамки для взаимодействия в данном регионе [9].

В настоящее время в Центральноазиатском регионе сформировалась и применяется достаточно устоявшаяся правовая база межгосударственного сотрудничества в области управления и использования трансграничных водных ресурсов. С юридической точки зрения, она включает как обязательные инструменты, так и многочисленные договоренности, и документы рекомендательного характера, которые принято называть инструментами “мягкого права” [9].

После распада Советского Союза с целью восстановления нарушенных связей в 1992 г. руководители Казахстана, Кыргызстана, Таджикистана, Туркменистана и Узбекистана подписали межгосударственное Соглашение “Об использовании водных ресурсов бассейнов

рек Амударьи и Сырдарьи". На основе данного соглашения стороны создали Межгосударственную водохозяйственную координационную комиссию, которая призвана координировать управление, рациональное использование и охрану водных ресурсов трансграничных рек региона. Кроме того, стороны заключили ряд двусторонних соглашений, среди которых Соглашение между Правительством Республики Казахстан и Правительством Кыргызской Республики "О сотрудничестве в области охраны окружающей среды" (г. Алматы, 8 апреля 1997 г.); Соглашение между Правительством Республики Казахстан и Правительством Республики Узбекистан "О сотрудничестве в области охраны окружающей среды и рационального природопользования" (г. Алматы, 2 июня 1997 г.); Соглашение между Правительством Республики Казахстан, Правительством Кыргызской Республики и Правительством Республики Узбекистан "Об использовании водно-энергетических ресурсов Нарын-Сырдарьинского каскада водохранилищ в 2002 г. и 1 квартале 2003" (Бишкек. 14 марта 2002 г.) [11]. Следующую группу региональных инструментов, определяющих общие принципы и направления водного сотрудничества в Центральной Азии, составляют принимаемые время от времени акты рекомендательного характера – декларации и заявления государств Центральной Азии. В эту категорию документов так называемого "мягкого права" входят Нукусская декларация государств Центральной Азии и международных организаций по проблеме устойчивого развития бассейна Аральского моря 1995 г., Ашхабадская декларация 1999 г., Ташкентское заявление 2001 г., Душанбинская декларация 2002 г., Совместное заявление глав государств-учредителей Международного фонда спасения Арала (МФСА) 2009 г. Их значение в контексте региональной водной политики весьма велико. Как правило, под ними ставится подпись президентов стран Центральной Азии, и таким образом они отражают договоренности, достигнутые на самом высоком политическом уровне. Указанные декларации и заявления часто содержат положения политико-правового характера либо указывают на принципы, которыми страны Центральной Азии должны руководствоваться в своих отношениях в водно-энергетической области (см., например, п. 3 Ташкентского заявления от 28 декабря 2001 г. о важности скоординированных и согласованных действий в области рационального и взаимовыгодного использования водных объектов, водно-энергетических ресурсов и водохозяйственных сооружений в Центральной Азии на основе общепризнанных принципов и норм международного права) [10].

Руководители республик Центральной Азии провозгласили приверженность идеям равноправия и межгосударственного взаимодействия по водным проблемам; в принятой Декларации подтвердили свои "обязательства по полному сотрудничеству на региональном уровне на основе взаимного уважения, добрососедства и решимости" по гидроэнергетической проблеме Центральной Азии.

Вероятно, сегодня ситуация не приняла бы такие негативные формы, если бы государства водопользователи обладали высокоэффективной экономикой, создавали конкурентоспособную продукцию и, следовательно, могли бы выделять достаточно финансовых средств на поддержание водных объектов и гидрохозяйственных сооружений, расположенных на их территориях, в надлежащем состоянии. Ввиду этого задачу по сближению позиций в сфере использования водных резервов нельзя рассматривать изолированно от усилий по разработке эффективных моделей развития экономики каждой страны. Фактически речь идет об обеспечении устойчивого прогресса региона, при котором "водная" политика является его важной составной частью [12].

Вместе с тем проблемы согласованной эксплуатации водных резервов ЦА носят не только технический, но и международно-правовой характер (в первую очередь). Однако процесс сближения государств региона в разрешении проблем совместного использования водных ресурсов бассейна Сырдарьи и Амударьи идет замедленными темпами, характеризуется низкой экономической эффективностью принимаемых решений, так как большинство заключенных договоров и соглашений носит рамочный характер [12].

Таким образом, принципы международного права в области водных ресурсов учитывают интересы как стран зоны формирования водных ресурсов, так и потребителей “низовья”, и предписывают сторонам выполнение обязательств по справедливому и разумному использованию водных источников, непричинению значительного ущерба, уведомлению о планируемых мерах, способных оказать значительное воздействие на водный режим, обмену информацией о состоянии водотоков и разрешению споров мирным путем.

ЛИТЕРАТУРА

1. Жангазы Р. О некоторых вопросах водно-энергетического комплекса Центральной Азии: национальная безопасность и интересы Республики Казахстан / Р. Жангазы //Analytic: информ.-аналит. журнал. 2010. №3. с. 54.
2. Сидорова Л. Государства Центральной Азии: проблемы совместного использования трансграничных водных ресурсов / Л. Сидорова // Центральная Азия и Кавказ. 2008. № 1. С. 96.
3. Гончаренко А. Использование ресурсов трансграничных вод: состояние и перспективы / А. Гончаренко // Мировая экономика и международные отношения. 2002. № 5. С. 83–91.
4. Косарева М.А. К вопросу о понятии трансграничных природных ресурсов в международном праве / М.А. Косарева // Вестн. Моск. ун-та. Сер. 11: Право. 2007. № 4. С. 68. 5. Косарева М.А. К вопросу о понятии трансграничных природных ресурсов в международном праве / М.А. Косарева // Вестн. Моск. ун-та. Сер. 11: Право. 2007. № 4. С. 66.
6. Гончаренко А. Использование ресурсов трансграничных вод: состояние и перспективы / А. Гончаренко // Мировая экономика и международные отношения. 2002. № 5. С. 83–91. 7. Косарева М.А. К вопросу о понятии трансграничных природных ресурсов в международном праве / М.А Косарева // Вестн. Моск. ун-та. Сер. 11: Право. 2007. № 4. С. 72.
8. Сидорова Л. Государства Центральной Азии: проблемы совместного использования трансграничных водных ресурсов / Л. Сидорова // Центральная Азия и Кавказ. 2008. № 1. С. 93.
9. Мухамеджанов Е. Проблемы совместного использования и охраны трансграничных вод в Центральной Азии / Е. Мухамеджанов // Саясат-Policy. 2010. № 11. С. 52.
10. Ибатуллин С. Укрепление международного сотрудничества на трансграничных водах Центральной Азии / С. Ибатуллин // Материалы междунар. конф.“Навстречу 6-му Всемирному водному форуму – совместные действия в направлении водной безопасности”. Ташкент, 2011. С. 50.
11. Салимгерей А. Правовые проблемы управления трансграничными водными ресурсами в регионе Центральной Азии / А. Салимгерей // Известия НАН РК. Сер. обществ. наук. 2006. №3. С. 63.
12. Сидорова Л. Государства Центральной Азии: проблемы совместного использования трансграничных водных ресурсов / Л. Сидорова // Центральная Азия и Кавказ. 2008. №1. С. 98

ПРАВОВЫЕ АСПЕКТЫ РЕГУЛИРОВАНИЯ ТРАНСГРАНИЧНЫХ РЕК КАК ФАКТОР СТАБИЛЬНОСТИ РЕГИОНА ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ

В последние десятилетия государства уделяют все большее внимание статусу трансграничных рек и вопросам регулирования правового режима. Это объясняется тем, что вода становится самым востребованным природным ресурсом в Центральной Азии и, следовательно, использование и распределение водных ресурсов – один из острых вопросов во взаимоотношениях центральноазиатских стран. Местоположение водных ресурсов вовсе не разделяет государства (за исключением споров между государствами по поводу трансганичных природных ресурсов), а соединяет, вынуждая их сотрудничать для установления международного правового режима, сохранения и использования ресурсов. Тем не менее, сам факт пересечения рекой территории двух или нескольких государств, или разделения этой рекой территорий данных государств подразумевает наступление определенных международно-правовых последствий. Иными словами, права и законные интересы прибрежных государств в этом случае взаимосвязаны, что порождает необходимость международно-правового реуглирования вопросов использования таких рек.

Ключевые слова: Центральная Азия, трансграничные реки, вода, Таджикистан, Узбекистан, Казахстан, Кыргызстан.

ҶАНБАҲОИ ҲУҚУҚИИ ТАНЗИМИ БАЙНИСАРҲАДИИ ДАРЁҲО ҲАМЧУН ОМИЛИ СУБОТ ДАР МИНТАҚАИ ОСИЁИ МАРКАЗӣ

Дар даҳсолаи охир давлатҳо ба ҳолати дарёҳои фаромарзӣ ва танзими низоми ҳуқуқӣ таваҷҷӯҳи бештар зоҳир мекунанд. Ин ба он вобаста аст, ки об ба боигарии аз ҳама серталаби табиии Осиёи Марказӣ табдил меёбад ва аз ин рӯ истифода ва тақсимоти захираҳои об яке аз масъалаҳои мубрами муносибатҳои кишварҳои Осиёи Марказӣ мебошад. Ҷойгиршавии захираҳои об бе ҳеҷ ваҷҳ давлатҳоро тақсим намекунад (ба истиснои баҳсҳо байни давлатҳо оид ба захираҳои табиӣ), балки онҳоро ба ҳам мепайвандад ва онҳоро барои ҳамкорӣ дар ташкили низоми байналмилалии ҳуқуқӣ, ҳифз ва истифодаи захираҳо мепайвандад. Бо вуҷуди ин, танҳо бастани дарё аз қаламрави ду ва зиёда давлатҳо ё тақсим шудани қаламравҳои ин давлатҳо аз ҷониби ин дарё

маъной пайдоиши оқибатҳои ҳуқуқии муайяни байналмилалиро ифода мекунад. Ба ибораи дигар, ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунии кишварҳои соҳил дар ин ҳолат бо ҳам алоқаманданд, ки зарурати танзими байналмилалии ҳуқуқии масъалаҳои марбут ба истифодаи ин дарёҳоро ба миён меорад.

Калидвожаҳо: Осиёи Марказӣ, дарёҳои фаромарзӣ, об, Тоҷикистон, Узбакистон, Қазоқистон, Қирғизистон.

LEGAL ASPECTS OF TRANSBOUNDARY RIVER REGULATION AS A FACTOR OF STABILITY IN THE CENTRAL ASIAN REGION

In recent decades, states have been paying increasing attention to the status of transboundary rivers and issues of regulation of the legal regime. This is explained by the fact that water is becoming the most demanded natural resource in Central Asia and, therefore, the use and distribution of water resources is one of the most pressing issues in the relations between the Central Asian countries. The location of water resources does not divide States at all (except for disputes between States over TRANS-oceanic natural resources), but rather connects them, forcing them to cooperate to establish an international legal regime for the conservation and use of resources. However, the very fact that a river crosses the territory of two or more States, or divides the territories of these States by this river, implies certain international legal consequences. In other words, the rights and legitimate interests of coastal States in this case are interrelated, which creates the need for international legal re-regulation of the use of such rivers.

Keyword: Central Asia, Transboundary Rivers, water, Tajikistan, Uzbekistan, Kazakhstan, Kyrgyzstan.

Сведения об авторах: ***Оймахмадов Алиакбар*** – магистр кафедры международного права юридического факультета ТНУ, Телефон: **(+992)900 88 88 96** E-mail: **bbc.tj@mail.ru**

Хидирова Балхия **–** магистр Института философии, политики и права имени А.М Баховудинова АН РТ. Телефон: **(+992) 903 00 12 73**. E-mail.ru: **bbc.tj@mail.ru**

Information about the authors: ***Oymahmadov Aliakbar*** – graduate student of the Department of international law of the faculty of law of TNU, Phone: (+992) **900 88 88 96** E-mail: **bbc.tj@mail.ru**
Hidirova Balhiya **–** graduate student of the Institute of philosophy, politics and law named after A. M Bahaudinov of the Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan. Phone: **(+992) 903 00 12 73**. E-mail.ru: **bbc.tj@mail.ru**

УДК 347:364-787.862 (575.3)

ДОБРОСОВЕСТНОСТЬ В ГРАЖДАНСКОМ ПРАВЕ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Окилова М. Х.
Российско-Таджикский (славянский) университет

Категория добросовестности состоит из двух взаимодополняющих понятий «добро» и «совесть». Исходя из философских понятий, добро неразрывно связано с понятием зло. Под философской категорией «добро» можно понять то, что общество считает нравственным, достойным подражания. Исследуя зарождение и смысл категории «добросовестность», также сравнивая родственные добросовестности понятия и категории оценочного толка, сочли за необходимость понять саму категорию «добросовестность», а также её содержание и значение в системе правовых понятий и ценностей гражданского права, потому что каждая категория имеет свое содержание, под которым рассматривается совокупность существенных и отличительных признаков данной категории. Само понятие добро присуще только человеку, как существу коллективному. Считается, что категория «добро» является вечной и неизменной. В нашем понимании добро всегда может утверждаться в борьбе со злом, также понятия добро и зло входят в мотивационный элемент регулятивного механизма. В этом аспекте может выделиться деонтологический смысл добросовестности. При определении оценки совершившемуся действию деонтология может руководствоваться его совпадением или несовпадением с определёнными правилами. В некоторых случаях её называют этикой долга или долженствования, также этической системой, основанной на правилах поведения, потому что именно они существуют в основе понятия долга.

Именно эта идея рассматривается в Зароастризме. Рассмотрев категории «добро» и «зло», Ф. Ницше в своих многочисленных трудах пришёл к такому выводу, что

добросовестность -это не что иное, как «аскетический идеал» и «аскетическая мораль» [1, с.407-524].

Рассмотрим вторую категорию добросовестности «совесть». О самой совести и её анализе говорилось ещё в посланиях апостола Павла. К примеру, в послании к Римлянам, апостол Павел советует послушание к властям не только из-за страха наказаний, также «и ради совести». Он понимает рост совести и разделяет её ступени, при этом он под понятием совести подразумевает не только смысл религиозной жизни, но и связывает её с практическими целями нравственности. Исходя из того, что совесть появилась одновременно с чувством разума, она имеет такое же древнее появление, как и человек.

С этимологической позиции считается, что «совесть» произошла от слов «весть», «ведать», «знать», «разумение». Определение и уяснение понятий, связанных с совестью, представляет большую проблему среди всех нравственно правовых категорий. Это может объясняться тем, что «совесть» участвует в многочисленных аспектах, является многогранным феноменом, также исполняет побудительную и контрольную функции, но разделить эти взаимодействующие стороны «совести» невозможно. Поэтому специалистами различных наук, категория совесть понимается по разному [2, с. 251]. Так как И. Кант считает, что «нравственный закон ведёт путём понятия о высшем благе, как объекте и цели практического разума, к религии, т.е. к признанию, что все обязанности должны быть рассматриваемы как божественные заповеди не в смысле санкций, а в смысле существенных законов всякой свободной воли», то можно и Кантовскую форму интуитивизма привести к общему его виду, который рассматривает совесть, как выражение в человеке высшего существа или нравственного мирового порядка.

В нынешнем современном праве совесть играет одну из важнейших ролей. От знания правовой культуры, уровней моральной воспитанности и безусловно от знания совести-зависит соблюдение и почитание общественных правил поведения. Исходя из этого приведём пример кабальной сделки, которую лицо вынуждено было совершить вследствие обстоятельств на крайне невыгодных для неё условиях, чем вторая сторона воспользовалась. Представим, что у девушки обнаружили смертельный диагноз, на который требуется срочная дорогая операция. Родители обращаются за материальной помощью к родственнику, который согласен дать им заем, но за очень большое вознаграждение. Это и есть кабальная сделка:

-заемщик вынужден заключить эту сделку вследствие тяжелых обстоятельств, поскольку другие знакомые в предоставлении займа отказали, и нет времени для оформления договора займа со специализированными организациями;

- условия сделки крайне невыгодны для заемщика;

- заимодатель воспользовался этими обстоятельствами.

В Гражданском Кодексе РТ(ст. 204) также имеются правовые последствия и правило кабальных сделок. Сделки, которые совершаются обманом, насилием, угрозой, злонамеренного соглашения одного лица со вторым лицом и сделка, которую лицо вынужденно совершает, вследствие стечения тяжелых семейных обстоятельств, на невыгодных для себя условиях, чем второе лицо воспользовалось (это кабальная сделка) судом тоже признается недействительной по иску потерпевшего. Эта сделка не одобряется и правом и моралью.

Нравственностью является внутренний категорический императив личности, побудительными силами которого бывают её здоровые общественные потребности, также связанные с ними знания, убеждения, идеалы и взгляды. Многие авторы пришли к выводу, что нормы правил и требования морали должны быть как его собственные взгляды и убеждения, так и широко обдуманные и привычные формы поведения.

В аморальных поступках каждого человека его совесть и раскаяние являются сильнейшими стимулами его нравственного развития, а также самосовершенствования. Нынешние социологи считают, что для воспитания нравственности необходимо реформирование системы СМИ, приведении её в соответствие с нравственными потребностями общества, также необходимо восстановление государственной цензуры.

В первую очередь, необходимо создание полноценной подсистемы государственных СМИ, так как этим возможно обеспечить единство информационного поля и безусловно исполнить права граждан на получение информации нравственного порядка.

Во-вторых, нужно создать организацию общественных СМИ, ведущую роль которой обязаны исполнить российские неправительственные (некоммерческие) организации, ориентированные на развитие духовного потенциала страны .

В-третьих, необходимо развиваться в формировании активной гражданской позиции, приобщении к духовно-нравственным ценностям народа, воспитании патриотизма. Исходя из этого, можно с уверенностью сказать, что совесть является как деятельностью, так и средством, потому что можно отметить как минимум три функции совести:

-побудительную и удерживающую, которая имеет место до совершения активных действий;

-требующую и препятствующую, которая имеет место во время совершения активных действий;

-одобряющую и осуждающую, которая имеет место после совершения активных действий.

Философы «совестью» считают морально этическую категорию, которая выражает высшую форму способности личности к «моральному самоконтролю, сторону ее самосознания [3, с. 434-473]. Категория «совесть» намного шире родственной ей категории «мотива». Поскольку «совесть» - эта та глубина человеческой природы, которая включает и самооценку уже совершенных действий, основанных на понимании личностью своей ответственности.

В. А. Ойгензихт объясняет, что совесть-это подобно нравственному психологическому явлению, заключающемуся в способности человека к внутренней самооценке и самоконтролю. Из чего можно понять, что автор понимает совесть в момент регуляции, но не после совершения какого-либо поступка.

ЛИТЕРАТУРА

1. Конституция Республики Таджикистан от 6 ноября 1994 года // Садои мардум. – 1994, 8 ноября.
2. Гражданский кодекс Республики Таджикистан от 30 июня 1999 г. Часть первая // Ахбори Маджлиси Оли Республики Таджикистан. – 1999. - № 6. - Ст. 153; -2001. - № 7. - Ст. 508; -2002. - № 4, ч. 1. - Ст. 170; -2005. - № 3. - Ст. 125; -2006. - № 4. - Ст. 193; -2007. - № 5. - Ст. 356; 2010. - № 3. - Ст.156; № 12, ч. 1. - Ст. 802; 2012. - № 7. - Ст. 700; № 12, ч. 1. - Ст. 1021; -2013. - № 7. - Ст. 504; -2015. - № 3. - Ст. 200.
3. Гражданский кодекс Республики Таджикистан от 11 декабря 1999 г. Часть вторая // Ахбори Маджлиси Оли Республики Таджикистан. – 1999. - № 12. - Ст. 323; -2002. - № 4, ч. 1. - Ст. 170; -2006. - № 4. - Ст. 193; -2009. - № 12. -Ст. 821; -2010. - № 7. - Ст. 540; -2012. - № 7. - Ст. 699; -2013. - № 7. - Ст. 505.
4. Гражданский кодекс Республики Таджикистан от 1 марта 2005 г. Часть третья // АхбориМаджлиси Оли Республики Таджикистан. – 2005. - № 3. - Ст. 123.

ДОБРОСОВЕСТНОСТЬ В ГРАЖДАНСКОМ ПРАВЕ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

В данной статье рассматривается смысл, категории, значение, а также роль добросовестности в гражданском праве. Гражданское право, являясь центральной отраслью права, регулирующей имущественные и личные неимущественные отношения, направлено на обеспечение стабильности делового оборота. Для достижения указанной цели необходимо обеспечить в первую очередь состояние защищенности субъективных гражданских прав. Трансформации к подходу о защите субъективных прав, существующие механизмы защиты прав участников гражданских правоотношений нельзя признать эффективными и соответствующими современным стандартам. Несмотря на существующее количество систематизированных норм, их применение на практике показывает существование серьезных проблем в данной сфере. Это связано с тем, что уже на стадиях осуществления и исполнения гражданских прав и обязанностей имеет место ненадлежащее и недобросовестное поведение субъектов.

Результаты подобного поведения наглядно проявляются в сфере обязательственного права: увеличилось число признания сделок недействительными, которые были инициированы недобросовестной стороной во избежание исполнения принятых обязательств; добросовестный участник гражданских правоотношений не находится под должной юридической защитой.

Ключевые слова: гражданское право, добросовестность, совесть, правовая категория, добро, поведение, нравственность, зло.

БОВИҶДОНӢ ДАР ҲУҚУҚИ ГРАЖДАНИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар ин мақола мазмун, категорияҳо, маъно ва нақши эътиқод дар қонунгузории шаҳрвандӣ мавриди баррасӣ қарор дода шудаанд. Қонуни шаҳрвандӣ, ҳамчун як бахши марказии қонун, ки муносибатҳои шахсӣ ва ғайримолумулкиро танзим мекунад, ба таъмини устувории гардиши тиҷорат нигаронида шудааст. Барои ноил шудан ба ин ҳадаф, пеш аз ҳама, ҳимояи ҳуқуқи субъективии шаҳрвандон зарур аст. Дигаргунсозии муносибати ҳимояи ҳуқуқҳои субъективӣ, механизмҳои мавҷудаи ҳифзи ҳуқуқҳои иштирокчиёни муносибатҳои ҳуқуқии шаҳрвандӣ наметавонад самаранок ва ба стандартҳои муосир мувофиқ бошанд. Бо вуҷуди шумораи зиёди меъёрҳои системавӣ, истифодаи онҳо дар амал аз мавҷудияти мушкилоти ҷиддӣ дар ин самт шаҳодат медиҳад. Ин ба он вобаста аст, ки аллакай дар марҳилаҳои татбиқ ва иҷрои ҳуқуқ ҳудадориҳои шаҳрвандӣ рафтори номатлуб ва

ноодилонаи субъектҳо ҷой дорад. Натиҷаҳои чунин рафтор дар соҳаи ҳуқуқи уҳдадориҳо ба таври возеҳ зоҳир карда мешаванд: шумораи беэътибор шудани аҳдҳое, ки аз ҷониби шахси беинсоф оғоз гардидаанд, то иҷрои уҳдадориҳои қабулкунандаашон афзоиш ёфтааст; иштирокчии бовиҷдон дар корҳои шаҳрвандӣ таҳти ҳимояи қонунии дахлдор қарор надорад.
Калидвожаҳо: қонуни шаҳрвандӣ, виҷдон, категорияи ҳуқуқӣ, хуб, рафтор, ахлоқ, бадӣ.

INTEGRITY IN CIVIL LAW OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

This article discusses the meaning, categories, meaning, and the role of good faith in civil law.Civil law, being the central branch of law, governing property and personal non property relations, aimed at ensuring the stability of business turnover. To achieve this goal, first of all, it is necessary to ensure state of protection of subjective rights approach existing protection mechanisms rights of participants in civil matters cannot be considered effective and compliant with modern standard. Despite the existing number of systematic norms their practical application shows the existence of serious problems in this area. This is due to the fact that already in stages of the implementation and enforcement of civil rights and responsibilities takes place improper and unfair behavior of subject The results of such behavior are clearly manifested in the field of law obligations: the number of invalidation of transactions increased that were injected by an unscrupulous party in order to avoid the fulfillment of assumed obligations; bona fide civil law participant not adequately protected.
Keywords: civil law, good faith, conscience, legal category, good, behavior, morality, evil

Сведения об авторе: Окилова Муниса Хайруллоевна, магистрант 2-го года обучения юридического факультета Российско-Таджикский (славянский) университет, направление подготовки «Гражданское право» Республика Таджикистан, Душанбе, ул.Савдо 39 тел: **909 09 96 43**, e-mail:umaralli1993@gmail.com

Information about the author: Okilova Munisa Khairulloevna – the 2 nd year graduate student of the law faculty of the Russian-Tajik (Slavonic) University of the Republic of Tajikistan, Dushanbe, Savdo str.,39. tel.: **909 09 96 43**, e-mail: umaralli1993@gmail.com

УДК 622.3 +55(1/9)

ВАЗЪИ ҲОЗИРАИ САНОАТИ АНГИШТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Юнусов Б. А.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Соҳаи ангишт яке аз муҳимтарин сохтори Комплекси сӯзишворию-энергетикӣ буда, амалисозии омӯзиши конҳо, дар ин раванд зиёд кардани истихроҷи ангишт ва сармоягузорӣ ба ин соҳа имкон медиҳад, ки бӯхрони энергетикиро солҳои наздик дар мамлакат қисман коҳиш диҳад [1].

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Конфронси дуввум оид ба фурӯши нерӯи барқ миёни кишварҳои Осиёи Марказӣ ва Ҷанубӣ чунин баён намуда буданд:

«Кишвари мо дорои захираҳои бузурги энергетикӣ мебошад: мутобиқи натиҷаҳои тадқиқоти давомдори мутахассисон захираҳои умумии ангишт, 5 миллиард тоннаро ташкил мекунад, ки истихроҷ ва коркарди онҳо омили пешрафти босубот ва самти муҳими ҳамкории босамар аст.

Мо вазифадорем истифодаи ин захираҳо ва манбаъҳои дигари нерӯро оқилона ва дар тавозуни оптималӣ барои истеҳсоли барқ, гармӣ, бухор, таъмини шароити муосири зиндагии мутамаддин дар тамоми минтақаҳо, шаҳрҳо ва ноҳияҳо васеан ба роҳ монем ва дар ин самт ҳамкориро вусъат бахшем.»

Дар ин робита Вазорати саноат ва технологияҳои нави Ҷумҳурии Тоҷикистон барои амалӣ намудани дастуру супоришҳои Президенти кишвар барои рушди соҳа мунтазам чораҷӯӣ намуда бо истифода аз иқтидорҳои молиявию техникии мавҷуда кор бурда истодааст [4].

Дар натиҷаи амалӣ намудани нақшаву чорабиниҳо дар самти афзун намудани нишондиҳандаҳои истеҳсолӣ корхонаҳои соҳаи ангишт тавонистанд соли 2018 истихроҷи ангиштро ба 1 млн 907 ҳазор тонна расонанд. Бояд қайд намуд, ки дар соли 1991 дар ҷумҳурӣ ба миқдори 309,0 ҳазор тонна ангишт дар як сол истихроҷ гардида буд. Соли 2018 бошад корхонаҳои соҳа тавонистанд, истихроҷи ангиштро дар ҷумҳурӣ ба 1 млн 907 ҳаз. тонна расонанд, ки ин нисбат ба соли 1991-ум 1 млн 598 ҳазор тонна зиёд мебошад [5].

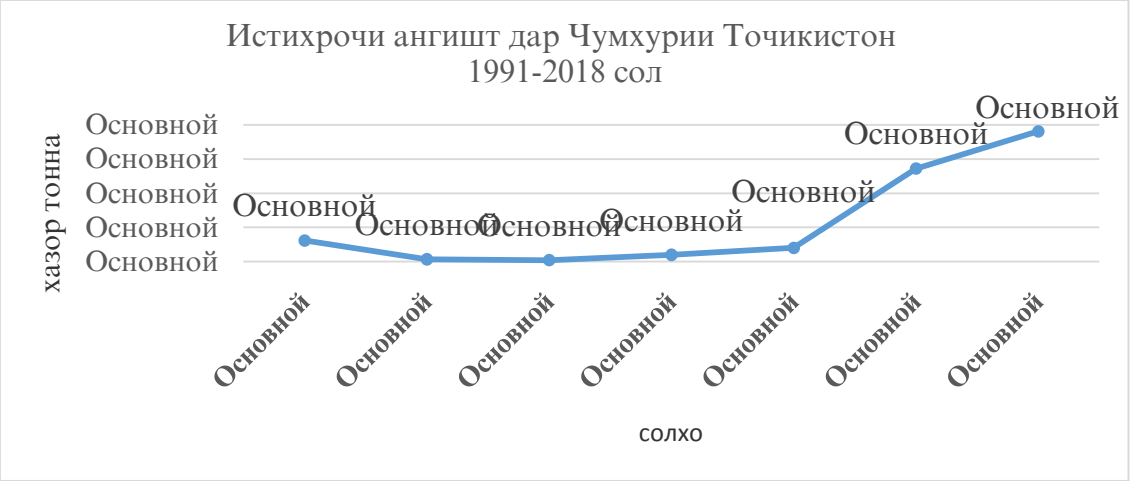

Нишондиҳандаҳои истихроҷи ангишт, таи солҳои 1991-2018

Дар қаъри замини Тоҷикистон манбаи ашёи хом ва захираҳои зиёди ангиштҳои сифатан гуногун, аз ангишти бӯри Шӯробу ангиштсангҳои коксшавандаи Фон-Яғноб то антратситҳои беҳамтову аълосифати Назар-Айлоқ, ҷойгир шудаанд.

Минтақаи "Карерный", кони ангишти "Фон-Яғноб"

Айни замон дар бозори энергетикии ҷаҳон ба ангишт мунтазам таваҷҷуҳи зиёд дода мешавад. Ин асосан ба сабаби босуръат коҳиш ёфтани захираҳои нафту гази қаъри замин вобаста аст. Ҳоло дар як қатор мамлакатҳои рушдёфта лоиҳаҳои аз ангишт газҳосилкунӣ ва метанҳосилкунии зеризаминӣ омода ва амалӣ шуда истодаанд. Тарзҳои арзону самараноки ба даст овардани сӯзишвории моеи муҳаррикӣ аз ангишт ва истеҳсоли термоантрасит, пайваста коркард мешаванд.

Тавре маълум аст, ангишт манбаи энергияи аз ҳама қадимтарин ба ҳисоб меравад. Истихроҷи он дар кишвари мо бештар аз 100 сол муқаддам оғоз шудааст. Дар асри гузашта истихроҷи ангишт аслан бо тарзи зеризаминӣ амалӣ мешуд ва ҳаҷми истихроҷи он соле наздик ба 1 млн. тонна расида буд. Шахтаҳои Шӯроб бо техника ва технологияи пешқадами замони худ ҷиҳозонида шуда буд [3].

Баъд аз пош хӯрдани Иттиҳоди шӯравӣ ва ҳодисаҳои дар охири асри гузашта бавуқуъомада, иқтисодиёт ва саноати ҷумҳурӣ якбора паст гардид ва истихроҷи ангишт то ба 20 ҳазор тонна поён фаромад. Дар баробари амалисозии сиёсати нави иқтисодиву иҷтимоӣ дар ҷумҳурӣ, барои саноати ангишт давраи ҷадид оғоз шуд. Мувофиқи таҳлилҳои гузаронидашуда, оид ба ислоҳоти саноати ангишт дар равандҳои дохилӣ бо ташкил намудани сохторҳои нави бозоргонӣ ба монанди корхонаҳои воҳидӣ, ҷамъиятҳои саҳҳомии шакли кушода, ҷамъиятҳои дорои масъулияташ маҳдуд, корхонаҳои муштарак ва ғайра пешравиҳои мусбӣ ба назар мерасанд.

Бо афзудани истифодаи ангишт дар саноат ва бо мақсадҳои маишӣ, асосан самти рушди соҳаи сӯзишвории энергетикиро бояд аниқ муайян кард ва эҳтимоли роҳҳои азхудкунӣ ва истифодаи конҳои ангиштро ба назар гирифт.

Ангиштсангҳои коксшавандаи "Фон-Яғноб" ва антраситҳои кони "Назар-Айлоқ" аз ҷиҳати сифат ва ҳаҷми бузург дар минтақаи Осиёи Марказӣ беҳамто мебошанд. Коркарди конҳои ангишти "Фон-Яғноб" ва "Назар-Айлоқ" низоми махсуси истифодабарӣ ва коркарди навъҳои ангиштро тақозо менамояд.

Барои азхудкунӣ ва истифодаи технологии онҳо асосноккунии техникии иқтисодӣ ва қиёсгирии геологӣ-иқтисодӣ таҳия гардида, мавриди баҳрабардорӣ қарор доранд. Истифодаи ангиштҳои баландсифат (антраситҳо, ангиштҳои коксшаванда) ва ҳамчунин коркарди дубораи онҳо барои ҷудо намудани унсурҳои камёфт ва паҳншуда, метавонанд манфиатнок бошанд. Қайд намудан лозим аст, ки сиёсати давлат оид ба ҳифзи конҳои беҳамтои ангиштҳои коксшавандаи Фон-Яғноб ва антраситҳои аълосифати Назар-Айлоқ бояд ҳамчун конҳои дорои аҳамияти стратегӣ равона карда шаванд.

Пешниҳодҳои нишондоди сифати ангиштҳо, ки дар як қатор институтҳои тадқиқотии Ҷумҳуриҳои Тоҷикистон, Ӯзбекистон, Украина, Федератсияи Россия, Финландия, Чин, Ветнам, Ҳиндустон ва дигар мамлакатҳо гузаронида шудаанд, имконият медиҳанд, ки ангиштсангҳои коксшавандаи кони “Фон-Яғноб” ва антрасити “Назар-Айлоқ” бо мақсади технологӣ истифода бурда шаванд.

Ангиштсангҳои коксшавандаи қабатҳои саноатии кони “Фон-Яғноб” ва антраситҳои кони “Назар-Айлоқ” барои истифодабарии эҳтиёҷоти коммуналӣ-маишӣ ва ҳамчун ашёи хом барои содироти онҳо берун аз ҷумҳурӣ ба мақсад мувофиқ намебошанд [3].

Ангиштҳои қатории конҳои ангишти минтақаи Зарафшон дар сафи конҳои Шӯроб,Шишкат ва Моғиён бояд барои қонеъ намудани эҳтиёҷоти аҳолии маҳаллӣ ва вилояти Суғд истифода шаванд. Ангиштҳои баландҳарорати конҳои Миёнаду, Равнов ва Шӯрообод барои эҳтиёҷоти ноҳияҳои шарқии тобеи ҷумҳурӣ, минтақаҳои Кӯлобу Вилояти Мухтори Бадахшони Куҳӣ, ангиштҳои гурӯҳи конҳои Ҳисори Ҷанубӣ барои эҳтиёҷоти коммуналӣ ва маишии водии Ҳисор ва минтақаи Қурғонтеппаи вилояти Хатлон, бояд равона карда шаванд.

Бояд қайд кард, ки маҳз бо шарофати меҳнати софдилонаю хизматҳои шоёни кормандони соҳаи саноати ангишт, ба истифода додани маркази барқу гармидиҳии шаҳри Душанбе, ки аз соли 2013 то имрӯз бо истифода аз ангишт зиёда аз 2,7 млрд кВт/соат қувваи барқ ва 1,7 млрд Г/кал қувваи гармӣ истеҳсол намуданд, маҳдудияти интиқоли нерӯи барқ ба аҳолӣ пурра бардошта шуд [3].

Ҳамчунин, бо назардошти пешрафти технологияи муосир лозим аст, ки аз хокистари ангишт унсурҳои камёфти галлий, германий, скандий ва дигар фулузот, ки дар шакли консентрати саноатӣ мавҷуданд, гирифта шаванд.

Барои рушди саноати химия дар ҷумҳурӣ, дар қатори гази баландсифат, мавҷудияти маҳсулоти зерини химиявӣ, ба монанди карбоҳидридҳои хушбӯй, оксигени силсилавӣ ва пайвастагиҳои нитрогендор, ки онҳоро метавон ба миқдори зиёд дар асоси коркарди дубораи химиявии ангиштсанг (кокс) ба даст овардан мумкин мебошад.

Масъалаи асосии таъмини самаранокии шахтаҳо ва бурришҳои ангишт дар шароити иқтисодии давраи гузариш ин бо роҳҳои истифодабарии илмию амалии каммасрафи технологияи истихроҷ, азхудкунии комплексии ашёи хом ва коркарди сарфакунии ангишт, бо якҷоякунӣ ба истихроҷи ангишт чун воҳиди кулл, бо чунин истеҳсолоти нисбат ба ангишт арзиши баланд доранд ва дорои талаботи мунтазам мебошанд.

Аз ҷиҳати стратегӣ ангишт на танҳо ҳамчун сӯзишворӣ, балки ба сифати ашёи дорои технологияи баланд метавонад вобастагии ҷумҳуриро аз воридоти газ ва маҳсулоти нафтӣ, коҳиш диҳад. Бухроне, ки айни замон дар соҳаи сӯзишворӣ ҳукмфармост ба сатҳи зиндагии аҳолӣ, саноат, муҳити табиат (буридани ҷангалҳо, дарахтони нодир) таъсири манфӣ мерасонад.

Қобили қайд аст, ки айни замон зиёда аз 162 корхонаҳои саноатӣ фаъолияташонро бо истифода аз ангишт ба роҳ мондаанд. Таҳлилҳо нишон медиҳад, ки истифодаи ангишт нисбат ба гази табиии воридотӣ дар ширкати “Талко” 8,7 маротиба арзонтар мебошад. То имрӯз бо назардошти соли 2012 аз тарафи ширкати “Талко” 53,6 ҳазор тонна ангишт кашонида шуд, ки ин мутаносибан ба 156,3 млн. м3 газ баробар буда,

фоида бо ҳисоби миёна бе назардошти партовҳои моеъи истеҳсолшуда 41,4 млн. доллари ИМА-ро ташкил медиҳад.

Дастгоҳи саноатии истеҳсоли гази сунъӣ, Ширкати “Талко”

Мебояд қайд кард, ки рушди металлургияи ранга дар ҷумҳурӣ, мавҷуд будани миқдори зиёди захираҳои маъдани оҳан (Шоҳқадам, Барч ва ғайра) ва фулузоти ранга дар оянда таъминоти пурра бо кокс таъмин намудани онро таҳозо менамояд.

Бинобар ин, сохтмони заводи кокс ва маҳсулоти аз он истеҳсолшаванда дар назди кони “Фон-Яғноб” ва аз антраситҳои кони “Назар-Айлоқ” бо назардошти дорои сифати баланд доштаашон барои истеҳсоли маҳсулоти баландсифати ангиштдор бо мақсадҳои технологӣ дар ҳудуди ҷумҳурӣ ба роҳ мондан, ба манфиати иқтисодии ҷумҳурӣ мебошад.

Барномаи саноатикунонии босуръати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2019-2030 дар партави Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2018, ки бо дарназардошти аҳамияти соҳаи саноат дар ҳалли масъалаҳои иқтисодиву иҷтимоӣ ва таъсиси ҷойҳои корӣ, саноатикунонии босуръати кишварро ҳадафи чоруми миллӣ эълон намуданд, бояд дар мадди назар бошанд [2].

Бинобар ин, бояд ба нақша гирифта шавад, ки дар конҳои ангиштсангҳои коксшавандаи “Фон-Яғноб” ва антраситҳои кони “Назар-Айлоқ”, барои коркарди комплексии кон, инчунин ҳосил намудани маҳсулоти тайёр дар шакли кокс ва дигар маводҳо аз антрасит ширкатҳои миллӣ ва дигар корхонаҳои муштарак бо ҳиссаи на кам аз 52 -60 %-и давлатӣ ташкил дода шаванд, мувофиқи мақсад мебошад.

Ангиштсанг дар таркиби худ миқдори зиёди ҷузъҳои гуногунро доро мебошад, ки ҳар яки онҳо метавонанд ба самти истифодаи он таъсир расонанд ва ин ҳам бошад бевосита назорати сифати ангиштро мушкил мекунад. Вобаста аз истифодаи ангишт як қатор хусусиятҳои муайянкунандаро баррасӣ менамоянд. Масалан, ҳангоми муайян кардани коршоям будани ангишт барои кокскунӣ, беш аз 30 хусусият ба инобат гирифта мешавад.

Барои фаҳмидани мутобиқати ангишт барои дегхонаи сузишвории сахт донистани ҳамаи хусусиятҳои он муҳим нест. Муҳим фақат донистани:

Калориянокӣ ва миқдори гармӣ ҳангоми сӯзиш. Ин нишондиҳанда миқдори гармиеро,ки ҳангоми сӯхтани воҳиди сузишворӣ ба вуҷуд меояд, инъикос менамояд. Он одатан дар Ккал/кг чен карда мешавад. Аз ҳама гармии камтаринро ангишти бур на зиёдтар аз 4,500 кКал/кг ҷудо мекунад, аз ҳама гармтар ангишти кокс месӯзад - то 8700 Ккал / кг ва антраситҳо - то 8600 кКал. Истифодаи ангишти кокс дар дегхонаҳои оддии хонагӣ тавсия дода намешавад, чунки онҳо барои чунин ҳарорати баланд тарҳрезӣ нашудаанд.

Хокистарнокӣ –нишондиҳандаи асосии сифати ангишт буда, он аз миқдори ғаши насӯзанда дар ангишт вобаста аст. Ҳарчанде ки ғаши насӯзанда кам бошад, хокистарнокӣ низ кам шуда қобилияти гармидиҳии ангишт зиёдтар мегардад. Хокистарнокии ангишт бо фоиз ишора шуда, ҳар қадар ки фоиз кам бошад ҳамон қадар сифат беҳтар ба ҳисоб меравад. Ангишти баландсифат дорои хокистарнокии то 25%, пастсифат бошад - 40% ва зиёд мебошанд. Сифатнокии ангиштро дар шароити хонагӣ низ муайян кардан мумкин аст. Ҷамъшавии бештари сиёҳӣ дар қубурҳои дудкаш баъди сӯхтани ангишт паст будани сифати ангиштро нишон медиҳад.

Намнокӣ. Ангишт дорои ду намуд намнокӣ мебошад: даруна ва беруна. Сифатнокии ангишт аз намнокии даруна вобастагӣ дошта, ба сифати сӯхтани ангишт таъсир мерасонад. Ҳарчанд намнокии даруна зиёд бошад, ҳамон қадар сӯхтани ангишт душвор гашта, қобилияти гармидиҳии он паст мегардад.

Намнокии беруна бо таъсири офтоб ва бод худ аз худ гум шуда, намнокии даруна бошад дар таркиби ангишт боқӣ мемонад.

Миқдори ангишт, ки барои гарм кардани хона лозим аст, аз параметрҳои зиёд вобаста мебошад:

- аз масоҳати гармкунӣ ва маводе, ки аз он хона сохта шудааст;
- аз гармкунии он ва навъи тирезаҳои хона, инчунин махкамии дарҳои хона
- оид ба намуди гармидиҳӣ ва навъи дегхона ва ангишт;
- аз шиддатнокии зимистони минтақа ва давомнокии миёнаи он.

АДАБИЁТ

1. «Консепсияи рушди соҳаи ангишт дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2040». Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 30 августи соли 2019 - №436. 3 с.
2. Хоналиев Н. Промышленность Таджикистана: современное состояние и перспективы развития Душанбе Ирфон-2007-266 с.
3. Абдураҳимов Б.А., Охунов Р.В. Саноати ангишти Тоҷикистон: заминаи ашёи, вазъ ва дурнамои рушд. Душанбе «Недра» -2011 с. 84-86
4. Гул Шералӣ. Самараи истиқлол Вазорати энергетика ва саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе 2011- 75-77 с.
5. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

«Истеҳсоли навъҳои асосии маҳсулотҳои саноатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2018». Саҳ. 1.

ВАЗЪИ ҲОЗИРАИ САНОАТИ АНГИШТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақолаи мазкур вазъи ҳозираи саноати ангишт дар кишвар баррасӣ карда шудааст. Соҳаи ангишт яке аз муҳимтарин сохтори комплекси сӯзишворию-энергетикӣ буда, амалисозии омӯзиши конҳо, дар ин раванд зиёд кардани истихрочи ангишт ва сармоягузорӣ ба ин соҳа имкон медиҳад, ки бӯхрони энергетикиро солҳои наздик дар мамлакат қисман коҳиш диҳад. Ангиштсанг дар таркиби худ миқдори зиёди ҷузъҳои гуногунро доро мебошад, ки ҳар яки онҳо метавонанд ба самти истифодаи он таъсир расонанд ва ин ҳам бошад бевосита назорати сифати ангиштро мушкил мекунад. Вобаста аз истифодаи ангишт як қатор хусусиятҳои муайянкунандаро баррасӣ менамоянд. Масалан, ҳангоми муайян кардани коршоям будани ангишт барои кокскунӣ, беш аз 30 хусусият ба инобат гирифта мешавад.

Калидвожаҳо: ангишт, кон, саноат, сӯзишворӣ, энергетика, намнокӣ, калориянокӣ, хокистарнокӣ.

СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ УГОЛЬНОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

В данной статье рассматривается текущее состояние угольной промышленности в стране. Угольная промышленность является одним из важнейших секторов топливно-энергетического комплекса, и

исследование месторождений в этом процессе увеличит добычу угля и инвестиции в этот сектор, что частично уменьшит энергетический кризис в стране в ближайшие годы. Уголь имеет большое количество различных компонентов, каждый из которых может влиять на его использование, что также усложняет контроль качества угля. В зависимости от использования угля рассматривается ряд определяющих характеристик. Например, при определении пригодности угля для коксования учитывается более 30 признаков.

Ключевые слова: уголь, горное дело, промышленность, топливо, энергия, влажность, калорийность, зола.

CURRENT STATE OF THE COAL INDUSTRY OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

The article examines the current state of the coal industry in the country. The coal industry is one of the most important sectors of the fuel and energy complex, and the exploration of deposits in this process will increase coal production and investment in this sector, which will partially reduce the energy crisis in the country in the coming years. Coal has a large number of different components, each of which can affect its use, which also complicates the quality control of coal. Depending on the use of coal, a number of defining characteristics are considered. For example, when determining the suitability of coal for coking, more than 30 features are taken into account.

Keywords: coal, mining, industry, fuel, energy, humidity, calorific value, ash.

Сведения об авторе: ***Юнусов Баҳром Абдуваҳобович*** **–** магистрант геологического факультета Таджикского национального университета, Тел: **904-51-00-07**

Information about the author: ***Yunusov Bahrom Abduvakhobovich*** **–** graduate student of the geological faculty of the Tajik National University, Tel: **904-51-00-07**

ABC/VEN И ЧАСТОТНЫЙ АНАЛИЗ ЛЕКАРСТВЕННОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ КАРДИОЛОГИЧЕСКОГО ОТДЕЛЕНИЯ ЦЕНТРАЛЬНОЙ БОЛЬНИЦЫ РАЙОНА ДАНГАРЫ

Абдуалимов С.Х., Саидова М.Н.
Таджикский национальный университет

Сердечно – сосудистая патология в целом является главной причиной смертности населения в мире. В России и в странах СНГ болезни системы кровообращения на протяжение многих лет занимают первое место в общей смертности населения Перечень лекарственных средств для лечения сердечно-сосудистых заболеваний лечебно-профилактических учреждениях должны включать, препараты имеющие доказательную базу эффективности и безопасности входить в международные и национальные рекомендации а также эти лекарственные препараты должны быть включены в Лекарственный формуляр [2,12,13,14,15]. Эти препараты приобретаются бюджетом страны. Поэтому необходимо фармакоэкономическая обоснованность выбора перечня лекарственных средств для лечения сердечно-сосудистых заболеваний, потому что данное лечение требует назначения несколько лекарственных [18,19,20,21,22].

Одним из методов фармакоэкономического анализа, позволяющего при сравнительно небольших усилиях оценить качество фармакотерапии и лекарственного обеспечения лечебного учреждения, является ABC/VEN-анализ. Областью его изучения является пересечение фармакоэпидемиологии и фармакоэкономики, метод является ретроспективным, не требует организации специального исследования и достаточно широко распространен во всем мире.

ABC/VEN и частотный анализ представляет собой три связанных между собой вида анализа, необходимые для проведения полноценной ретроспективной оценки [1, 5, 11, 17].

ABC-анализом называется метод оценки рационального использования денежных средств по трем группам (классам) в соответствии с их фактическим потреблением/сегментация рынка за предыдущий период.

В лечебном учреждении анализ может проводиться по отделениям, больницам и за конкретный период времени (квартал, полугодие, год). Критерии оценки в ABC - анализе могут быть разнообразными и зависят от цели, которую ставит перед собой аналитик. Соответственно ABC - анализ может проводиться последующим направлениям:

• объем продаж лекарственных препаратов;
• затраты на лекарственные препараты;
• наиболее «затратные» препараты;
• наиболее назначаемые препараты.

Данный анализ основан на правиле Вильфредо Парето, 1897 г. (закон 20/80) – «80 % доходов приходится на 20 % населения» (отсутствие равномерного распределения усилий и результата). Т. е. 80 % от общего объема продаж (прибыли, расходов) компании обусловлено не более чем 20 % клиентов (товаров, лекарственных препаратов) и, наоборот, 80 % всех клиентов обеспечивают не более 20 % оборота. В связи с этим представляется целесообразным всех клиентов компании (товаров, лекарственных препаратов) распределить на три группы. В приложении к сфере лекарственного потребления согласно выбранным критериям препараты систематизируются на три класса (A, B и C).

• Класс A – 10–20 % наименований препаратов, на которые расходуется 70–80 % бюджета на лекарственные средства.

• Класс B – 10–20 % наименований препаратов, на которые расходуется 15–20 % бюджета на лекарственные средства.

• Класс C – 60–80 % наименований препаратов, на которые расходуется не более 5–10 % бюджета на лекарственные средства.[1,8,5]

ABC-анализ можно проводить как по международным непатентованным наименованиям

(МНН), так и по торговым наименованиям (ТН) лекарственных средств [11].

Анализ лекарственных средств, вошедших в класс А, выявляет высокозатратные медикаменты. ABC анализ также способствует обнаружению лекарственных средств, не вошедших в формуляры или руководства по фармакотерапии, а также не одобренных к применению.

Для снижения затрат по лекарственным средствам класса А целесообразно исследовать фармацевтический рынок на наличие более дешевых лекарственных форм или дозировок, генетиков или аналогов заменяемых медикаментов. Любое снижение цены лекарственных средств класса А может привести к значительной экономии бюджетных средств. Необходимо тщательно отслеживать статус заявки по лекарственным средствам класса А, так как неожиданные сбои в поставке могут привести к срочным (внеплановым) расходам.

Совместно с ABC анализом необходимо проводить VEN и частотный анализ. Он позволяет оценить рациональность расходования финансовых средств и преобладание в использовании определенной группы препаратов [1]. Для этого все выписанные пациентам лекарственные средства делят на 3 категории: V (от англ. vital – жизненно важные), E (от англ. essential – дополнительные), N (от англ. non+essential – вспомогательные). При использовании этого вида анализа в России стало очевидным, что целесообразно использовать два подхода - формальный и экспертный.

Частотный анализ предполагает ранжирования выбранных позиций по частоте применения – от наиболее частых к на имению частым. Такой подход помогает сразу вычислить характеристику, связанную с частотой: например, затраты связаны с часто повторяющимися, но дешевыми услугами, или с редкими, но имеющими очень высокую стоимость [9]. Результаты ABC,VEN и частотного анализа приведены ниже в таблицах.

Таблица №1

Доля расходов на закупку лекарственных препаратов отделения кардиологии в Центральной больницы района Дангары

№ п.п	Препарат	Общая стоимость	Доля от общей стоимост и Р , %	Кумулятивная стоимость Рк %	Группа
1	Натрия хлорид 0,9% раствор для инфузий 200мл	1792,00	16,38	16,38	А
2	Рибоксин 20мг/мл 10мл амп. №10	1620,00	14,81	31,18	А
3	Цефтриаксон пор. 1г №1 фл инд.уп.	1236,60	11,30	42,48	А
4	Калия хлорид 40мг/мл 10мл амп. №10	876,00	8,01	50,49	А
5	Верошпирон 50мг капс. №30	834,30	7,62	58,11	А
6	Промедол раствор для инъекций 1% по 1мл в ампулах упаковка №5	585,00	5,34	63,45	А
7	Фентанил раствор для внутривенного и внутримышечного введения 0,05мг/мл, в ампулах 2 мл в контурной ячейковой упаковке №5х1	550,00	5,03	68,48	А
8	Милдрокард 100мг/мл 5мл амп. №10	400,00	3,66	72,14	А
9	Магния сульфат амп. 25% 10мл №10	380,00	3,47	75,61	А
10	Но-шпа® 40мг таб. №24	342,00	3,13	78,73	А
11	Сибазон, р-р для инъекций 5 мг/мл, по 2 мл в ампулах упак №10.	300,00	2,74	81,48	В

12	Церукал амп. 5мг/мг 2мл №10	274,40	2,51	83,99	B
13	Анальгин 50% 2мл амп №10	234,00	2,14	86,12	B
14	Глицин 0,1г таб. №50	217,60	1,99	88,11	B
15	Натрия хлорид, раствор для инфузий 0,9% по 500 мл	187,50	1,71	89,83	B
16	Рингер раствор для инфузий 500мл	177,50	1,62	91,45	C
17	Димедрол 1% 1мл амп. №10	168,00	1,54	92,98	C
18	Дексаметазон 4мг/мл 1мл амп. №25	154,00	1,41	94,39	C
19	Амлодипин 10мг таб. №30	138,00	1,26	95,65	C
20	Трамадол раствор для иньекций 50 мг/мл, в ампулах 1 мл в контурной ячейковой упаковке №5х1	120,00	1,10	96,75	C
21	Атенолол, Таблетки 100 Мг №30	90,00	0,82	97,57	C
22	Нифедипин 10мг таб. №50	85,80	0,78	98,36	C
23	Ацетилсалициловая к-та таб. 0,5г №10	60,00	0,55	98,90	C
24	Адреналин г/хл амп. 0,1% 1мл №10	38,00	0,35	99,25	C
25	Пирацетам 20% 5мл амп. №10	34,00	0,31	99,56	C
26	Атенолол 50мг таб. №30	15,00	0,14	99,70	C
27	Валерианы эк-т 0,02г таб. №50 банка	14,40	0,13	99,83	C
28	Эуфиллин амп. 2,4% 10мл №10	10,10	0,09	99,92	C
29	Анаприлин 10мг таб. №50	8,00	0,07	100,00	C
		10942,20			

Рисунок 1

Таблица №2

Частотный анализ, проведенный отделения кардиологии в Центральной больницы района Дангары

№ п.п	Препарат	Форма Выпуска	Средняя стоимость препарата при курсе лечения фактической в сомонах	Частота применения препара	%
1	**2**	**3**	**4**	**5**	**6**
1	Адреналин г/хл амп. 0,18% 1мл №10	амп	3,8	10	1 6,67%
2	Амлодипин 10мг таб. №30	таб	0,23	78	1 3,00%
3	Анальгин 50% 2мл амп №10	амп	0,78	34	5 6,67%
4	Анаприлин 10мг таб. №50	таб	0,08	75	1 2,50%
5	Атенолол 50мг таб. №30	таб	0,1	65	1 0,83%
6	Атенолол, Таблетки 100 Мг №30	таб	0,2	51	8 5,00%
7	Ацетилсалициловая к-та таб. 0,5г №10	таб	0,1	208	3 4,68%
8	Валерианы эк-т 0,02г таб. №50 банка	таб	0,072	90	1 5,00%
9	Верошпирон 50мг капс. №30	кап	1,1	45	7 5,00%
10	Глицин 0,1г таб. №50	таб	0,128	145	2 4,17%
11	Дексаметазон 4мг/мл 1мл амп. №25	амп	1,54	22	3 6,68%
12	Димедрол 1% 1мл амп. №10	амп	0,56	34	5 6,67%
13	Калия хлорид 40мг/мл 10мл амп. №10	амп	1,2	73	1 2,17%
14	Магния сульфат амп. 25% 10мл №10	амп	1	58	9 6,68%
15	Милдрокард 100мг/мл 5мл амп. №10	амп	8	52	8 6,67%
16	Натрия хлорид 0,9% раствор для инфузий 200мл	р-р	5,6	206	3 4,33%
17	Натрия хлорид, раствор для инфузий 0,9% по 500 мл	р-р	7,5	35	5 8,33%
18	Нифедипин 10мг таб. №50	таб	0,143	197	3 2,83%
19	Но-шпа® 40мг таб. №24	таб	0,75	28	4 6,67%
20	Пирацетам 20% 5мл амп. №10	амп	0,85	90	1 5,00%
21	Рибоксин 20мг/мл 10мл амп. №10	амп	2	110	1 8,33%
22	Рингер раствор для инфузий 500мл	амп	7,1	38	6 3,33%
23	Церукал амп. 5мг/мг 2мл №10	амп	1,96	8	1 3,33%
24	Цефтриаксон пор. 1г №1 фл инд.уп.	фл	6,87	70	1 1,67%
25	Фентанил раствор для внутривенного и внутримышечного введения	амп	10	21	3 5,00%

	0,05мг/мл, по 2мл в контурной ячейковой упаковке №5х1				
26	Сибазон, р-р для инъекций 5 мг/мл, по 2 мл в ампулах упак №10.	амп	5	36	6 0,00%
27	Промедол раствор для иньекции 1% по 1мл в ампулах упаковка №5	амп	13	19	3 1,67%
28	Трамадол раствор для иньекций 50мг/мл в ампулах, 1мл в контурной ячейковой упаковке №5х1	амп	6	14	2 3,33%
29	Эуфиллин амп. 2,4% 10мл №10	амп	1	43	7 1,67%

Таблица №3
РезультатыVEN анализа

	Препарат	Форма Выпуска	Средняя стоимость препарата при курсе лечения фактической в сомонах	Гр уппа
	2	3	4	5
1	Адреналин г/хл амп. 0,18% 1мл №10	амп	3,8 сом	N
2	Амлодипин 10мг таб. №30	таб	0,23 сом	V
3	Анальгин 50% 2мл амп №10	амп	0,78 сом	N
4	Анаприлин 10мг таб. №50	таб	0,08 сом	N
5	Атенолол 50мг таб. №30	таб	0,1 сом	V
6	Атенолол, Таблетки 100 Мг №30	таб	0,2 сом	V
7	Ацетилсалициловая к-та таб. 0,5г №10	таб	0,1 сом	V
8	Валерианы эк-т 0,02г таб. №50 банка	таб	0,072 сом	N
9	Верошпирон 50мг капс. №30	кап	1,1 сом	N
10	Глицин 0,1г таб. №50	таб	0,128 сом	N
11	Дексаметазон 4мг/мл 1мл амп. №25	амп	1,54 сом	V
12	Димедрол 1% 1мл амп. №10	амп	0,56 сом	N
13	Калия хлорид 40мг/мл 10мл амп. №10	амп	1,2 сом	V
14	Магния сульфат амп. 25% 10мл №10	амп	1 сом	V
15	Милдрокард 100мг/мл 5мл амп. №10	амп	8 сом	N
16	Натрия хлорид 0,9% раствор для инфузий 200мл	р-р	5,6 сом	V
17	Натрия хлорид, раствор для инфузий 0,9% по 500 мл	р-р	7,5 сом	V
18	Нифедипин 10мг таб. №50	таб	0,143 сом	V
19	Но-шпа® 40мг таб. №24	таб	0,75 сом	N
20	Пирацетам 20% 5мл амп. №10	амп	0,85 сом	N

21	Фентанил раствор для внутривенного и внутримышечного введения 0,05мг/мл, в ампулах 2 мл в контурной ячейковой упаковке №5х1	амп	10	V
22	Сибазон, р-р для инъекций 5 мг/мл, по 2 мл в ампулах упак №10.	амп	5	N
23	Промедол раствор для инъекций 1% по 1мл в ампулах упаковка №5	амп	13	N
24	Трамадол раствор для иньекций 50 мг/мл, в ампулах 1 мл в контурной ячейковой упаковке №5х1	амп	6	V
25	Рибоксин 20мг/мл 10мл амп. №10	амп	2 сом	N
26	Рингер раствор для инфузий 500мл	амп	7,1 сом	N
27	Церукал амп. 5мг/мг 2мл №10	амп	1,96 сом	N
28	Цефтриаксон пор. 1г №1 фл инд.уп.	фл	6,87 сом	V
29	Эуфиллин амп. 2,4% 10мл №10	амп	1 сом	N

Рисунок 2

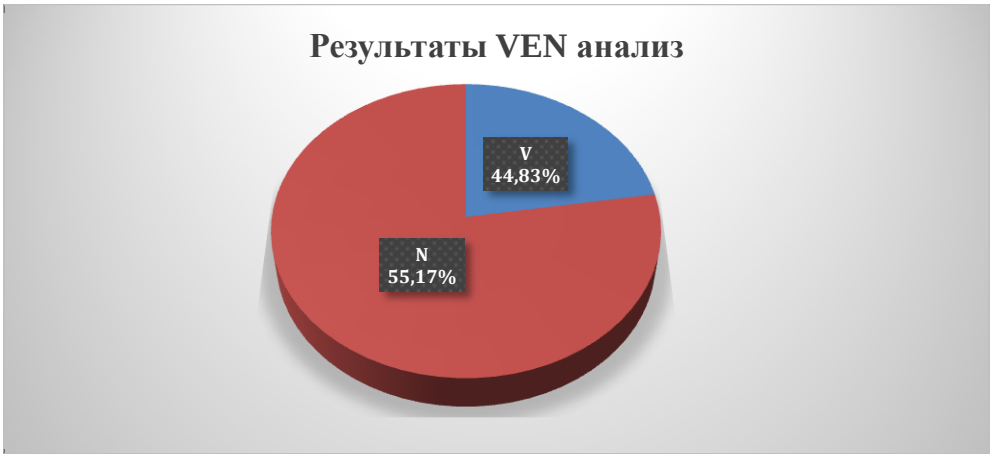

Выводы

Из результатов ABC/VEN и частотного анализа видно что денежные средства бюджета не расходуются рационально. Большая часть денежных средств тратятся на второстепенные лекарственные препараты. Например из группы А, которые относятся к группе V, и на которую расходуется большая часть средств всего лишь 4 лекарственного препарата- это Цефтриаксон пор. 1г №1 фл инд.уп., Фентанил раствор для внутривенного и внутримышечного введения 0,05мг/мл, в ампулах 2 мл в контурной ячейковой упаковке №5х1, Натрия хлорид 0,9% раствор для инфузий 200мл, Калия хлорид 40мг/мл 10мл амп. №10; частота применения которых составляет для первого- **11,67%,**для второго - 35,00%, для третьего и четвертого – **34,33% и 12,17%.**

Из группы В, к группе V, не относятся ни один препарат.

Из группы С, на которую тратится меньше всего средств и покупается больше лекарственных препаратов относятся, такие препараты Амлодипин 10мг таб. №30 и его частота применения составило –**13%,**Атенолол таб 100мг №30., -85**%,**Дексаметазон 4мг/мл 1мл амп. №25., -36,68**%,** Нифедипин 10мг таб №50., -32,83**%,** Ацетилсалициловая к-та таб., -34,68**%,**

ЛИТЕРАТУРА

1. Барканова О. Н., Фролов М. Ю., Шаталова О. В.. Методика проведенияABC/VEN-анализа.//Лекарственный вестник . - № 6 (46) 2012 .

2. Борисова О.А., Джупарова И.А., Голубева И.А. Фармакоэпидемиологическое исследование антигипертензивных лекарственных средств в Новосибирской области. //Фармакоэкономика. -№ 1. 2013.
3. А.Н.Фурсов, Н.П.Потехин, С.А.Чернов. Журнал//В помощь больному с сердечно-сосудистыми заболеваниями//. - 2008. – с.25.
4. Батаева Б.Г. Маркетинговое исследовании рынка сердечно-сосудистых ЛС. автореф. дис. канд. фарм. наук. Пермь.2001.- С. 21.
5. Васнецова О.А. // маркетинговые исследования в здравоохранении 2008.-С11.
6. Васнецова О.А// Маркетинг в фармации. М.: Книжний мир,1999. С-334.
7. Васнецова О.А Фармацевтический рынок и маркетинговые исследования//Новая аптека.-1999.-№1- С -13.
8. Дубинина А.И. Лекарственное обеспечение населения в структуре государственного медицинского обслуживания (социалогический анализ). Автореф. дис. канд. фарм. наук. Москва.2008. – С. 26.
9. Кадыров Ф.Н. Экономическая служба ЛПУ. Москва. 2009 - С. 95
10. Косарев В.В., Лотнов В.С., Бабанов С.А., Введение в фармакоэкономику. Основы доказательной фармакотерапии Самара.2004. – С. 60-64.
11. Карпов Ю.А., Сорокин Е.В.\\Кардиология-2005. №8 с. 4-7.
12. Петров В.И. Прикладная фармакоэкономика: Учебное пособие. - М.: ГЭОТАР-Медиа, 2005.- 336 с.
13. Рахимов З.А. Актуальное состояние кардиологической службы РТ и перспективы ее развития.
14. Саидова М.Н. канд. диссертация << Маркетинговые исследования больных кардиологического центра г. Душанбе >> 2010г
15. Овчинникова О.А. Фармакоэкономические обоснование применения антигипертензивных лекарственных средств в традиционной хронотерапии. Автореф. дис.канд.фарм.наук. Москва.2008.-С-23.
16. Список основных лекарственных средств и их синонимов. Душанбе. 2007. – С. 56.
17. Формулярная система лекарственного обеспечения. Методические рекомендации №37.Москва.1998. – С.20.
18. Ряженов В.В. Разработка методических основ организации лекарственного обеспечения лиц пожилого и статического возраста. Автореф. дис. канд. фарм. наук. Москва.2002. – С.25.
19. Zarnke K.B., Levine M. A., O' Brine B.J. Cost –benefit analyses in the health care literature: don't judge a study by its label // J Clin Epidemiol.-1997. Vol. 50, № 7. – P. 813-822.
20. Trueman P., Drummond M., Hutton J. Developing guidance for budget impact analysis – Pharmacoeconomics 2001.- P – 19 (6).
21. Langley P.C., Sullivan S.D. Pharmacoeconomic evaluationis; guidelines fo drug purchasers\\ J. Manage Care Pharm. 1996-P- 2; 671-7.
22. An International Randomized Trial Comparing Four Thrombolytic Strategies for Acute Myocardial Infarction. The GUSTO Investigators\\ New Engl. J. Med.-1993. Vol. 329.P673-682.
23. Walley T, Davery P. Pharmacoeconomics: a challenge for clinical pharmacologist. Br. J Clin Pharmacology, 1995, No 3, 199-202.
24. Васнецова О.А., Саидова М.Н., Смирнова Е.М. Маркетинговые исследования диагностики и лечения сердечно-сосудистых заболеваний в ЛПУ//«Ассоциация сердечно-сосудистых хирургов Центральной Азии». Центрально-Азиатский журнал сердечно-сосудистой хирургии. – Душанбе. – 2008 - №2 – С.14.
25. Васнецова О.А. Саидова М.Н. Разработка проведения маркетинговых исследований для рациональной организации кардиологических служб // Российский Национальный Конгресс Кардиологов. М. Тезисы док. – 2009. С.- 62.

ABC/VEN И ЧАСТОТНЫЙ АНАЛИЗ ЛЕКАРСТВЕННОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ КАРДИОЛОГИЧЕСКОГО ОТДЕЛЕНИЯ ЦЕНТРАЛЬНОЙ БОЛЬНИЦЫ РАЙОНА ДАНГАРЫ

В данной статье были изучены структура госпитализации и результаты ABC/VEN и частотного анализа лекарственного обеспечения кардиологического отделения центральной больницы района Дангары за период с января 2019 года по декабрь 2019 г. На основании проведенного ABC/VEN и частотного анализа расходование финансовых средств, выделяемых на лекарственное обеспечение кардиологического отделения, признано нерациональным. Большая часть денежных средств тратятся на второстепенные лекарственные препараты. Например из группы А, которые относятся к группе V, и на которую расходуется большая часть средств всего лишь 4 лекарственного препарата- это Цефтриаксон пор. 1г №1 фл инд.уп., Фентанил раствор для внутривенного и внутримышечного введения 0,05мг/мл, в ампулах 2 мл в контурной ячейковой упаковке №5х1, Натрия хлорид 0,9% раствор для инфузий 200мл, Калия хлорид 40мг/мл 10мл амп. №10; частота применения которых составляет для первого- 11,67%, для второго - 35,00%, для третьего и четвертого – 34,33% и 12,17%.

Ключевые слова: ABC – анализ, VEN-анализ, частотный анализ, лекарственное обеспечение, артериальная гипертензия.

ABC/VEN ВА ТАҲЛИЛИ БАСОМАДИ ТАЪМИНОТИ ШӮЪБАИ КАРДИОЛОГИИ БЕМОРХОНАИ МАРКАЗИИ НОҲИЯИ ДАНҒАРА БО ДОРУВОРӢ

Дар ин мақола сохтори бистарикунӣ ва натичаҳои ABC/VEN ва таҳлили басомади маводи дорувории шӯъбаи кардиологияи беморхонаи марказии ноҳияи Данғара барои давраи аз январи соли 2019 то декабри соли 2019 баррасӣ шудааст. Дар асоси таҳлили ABC/VEN ва басомади хароҷот

маблағҳои барои дору ҷудошудаи шӯъбаи кардиологӣ аз ҷиҳати манфӣ эътироф шудааст. Дар муассисаи тиббӣ таҳлилро дар шӯъбаҳо, беморхонаҳо ва барои як давраи муайян (семоҳа, ним сол, сол) гузаронидан мумкин аст. Қисми зиёди пул барои доруҳои ночиз сарф шудааст. Масалан, аз гурӯҳи А, ки ба гурӯҳи V мансубанд ва қисми зиёди маблағ барои танҳо 4 дору сарф мешавад, Сефтриаксон пор, маҳлули Фентанил барои воридкунӣ ба дохиливаридӣ 0,05 мг / мл, дар 2 мл ампулҳо дар қуттии блистер № 5х1, хлориди натрий 0,9% барои инфузия 200 мл, хлориди калий 40 мг / мл 10 мл амп. № 10; басомади истифодаи онҳо 11,67% барои якум, 35.00% дуюм, 34,33% ва 12,17% барои сеюм ва чорум.

Калидвожаҳо: ABC/VEN, таҳлил, беморхона, шуъбаи кардиология, доруворӣ, басомад.

ABC/VEN AND FREQUENCY ANALYSIS OF DRUG SUPPLY IN THE CARDIOLOGY DEPARTMENT OF THE CENTRAL HOSPITAL OF DANGARA DISTRICT

This article examined the structure of hospitalization and the results of ABC/VEN and frequency analysis of the drug supply of the cardiology Department of the Central hospital of Dangara district for the period from January 2019 to December 2019. Based on the ABC/VEN and frequency analysis, the expenditure of funds allocated for the drug supply of the cardiology Most of the money is spent on secondary medicines. For example, from group A, which belong to group V, and on which most of the funds are spent, only 4 drugs are Ceftriaxone por. FL UE., Fentanyl solution for intravenous and intramuscular injection of 0.05 mg / ml, in ampoules of 2 ml in a contour cell package No. 5x1, Sodium chloride 0.9% solution for infusions of 200ml, Potassium chloride 40mg / ml 10ml amp. No. 10; the frequency of application of which is for the first - 11.67%, for the second-35.00%, for the third and fourth – 34.33% and 12.17%.

Keywords: ABC analysis, VEN analysis, frequency analysis, drug provision, arterial hypertension.

Сведения об авторах: ***Саидова М.Н.*** – к.ф.н., зав. кафедрой фармации ТНУ, Тел**: 901 00 90 90**
Абдуалимов Саидшох Хотамшоевич – магистр второго курса факультета фармацевтики ТНУ тел: **909 77 22 11** Email: **saidwamolov@mail.ru**

Information about the authors: ***M. N. Saidova*** – the head of the Department of pharmacy of TNU, Tel: **901 00 90 90**
Abdualimov Saidshoh Hotamshoevich – the second course graduate student of the faculty of pharmacy TNU tel: **909 77 22 11** Email: **saidwamolov@mail.ru**

УДК 519.87.59

ТАДҚИҚИ КОМПЮТЕРИИ МУОДИЛАИ СТАТСИОНАРИИ СЕЧЕНАКАИ ГАРМИГУЗАРОНӢ

Ҷалилов Х.М., Ғаниев Д.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

I. Гузориши масъала: Масъалаи сеченакаи ёфтани тақсимоти ҳарорат дар болор (балка) бо буриши квадратии мутақобилро дида мебароем. Дар расми поён (1) як қисмати болор бо деворaҳои рақам гузошташуда ва самтҳои тирҳои координатӣ нишон дода шудаанд. Дар сарҳадоти 1, 2, 3 шартҳои канории намуди I – ҳарорати $T_к$-ро мегузорем ва дар сарҳадоти 4, 5, 6 шартҳои канории намуди II –деворaҳои адиабатӣ (qΩ = 0)-ро мегузорем.

Тақсимоти ҳароратро бо воситаи муодилаи гармигузаронӣ менависем, ки он дар намуди векторӣ дода шудааст [2,1,3,4,5]:

$$\boldsymbol{\rho(x,y,z)\, C(x,y,z)\, \frac{\partial T}{\partial t} - div\left(k\,(x,y,z) * grad(T)\right) = f(x,y,z),} \qquad (1)$$

дар ин ҷо, $\boldsymbol{\rho(x,y,z)}$ – зичӣ, $\boldsymbol{C(x,y,z)}$ – гармиғунҷоиши хос, $\boldsymbol{k(x,y,z)}$ – коэффиссиенти гармигузаронӣ, $\boldsymbol{f(x,y,z)}$ - зичии сарчашмаи ҳарорат, $\boldsymbol{T}$ – ҳарорат, $\boldsymbol{t}$ – вақт, **x,y,z** - координатаҳо;

Акнун, як қисмати болорро дар ҳолати буриши мутақобила дида мебароем. Деворaҳоро рақамгузорӣ менамоем.

Расми 1. Буриши мутақобилаи квадратӣ
Picture 1. Cross-sectional cross-section

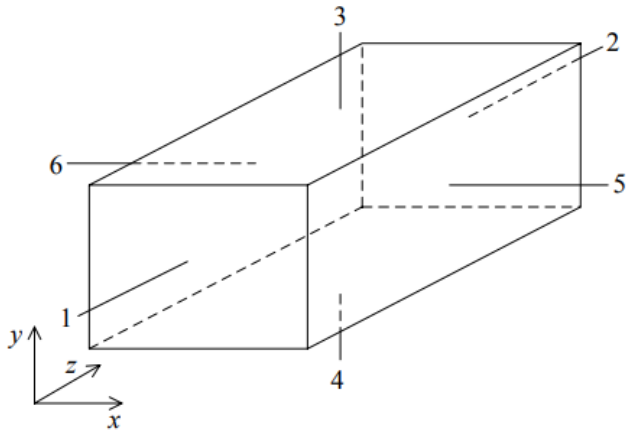

Дар сарҳадоти 4, 5, 6 сели ҳарорате дода шудааст, ки он аз рӯи қонуни Фурье намуди зеринро мегирад:

$$\boldsymbol{q = -k\frac{\partial T}{\partial n}} \qquad (2)$$

дар ин ҷо, n - нормал ба ҳамворӣ.

Барои муҳити изотропӣ ва масъалаи статсионарии сеченака бо шартҳои канорӣ системаи муодилаҳо бо ба назаргирии нормал дар системаи координатаи декартӣ намуди зеринро мегирад [1,4,5] :

$$\begin{cases} \text{рӯяи } 1: & T(x,y,0) = T_k; \\ \text{рӯяи } 2: & T(x,y,L_z) = T_k; \\ \text{рӯяи } 3: & T(x,L_y,z) = T_k; \\ \text{рӯяи } 4: & \dfrac{\partial T(x,0,z)}{\partial y} = 0; \\ \text{рӯяи } 5: & \dfrac{\partial T(L_x,y,z)}{\partial x} = 0; \\ \text{рӯяи } 6: & \dfrac{\partial T(0,y,z)}{\partial x} = 0; \\ \dfrac{\partial^2 T(x,y,z)}{\partial x^2} + \dfrac{\partial^2 T(x,y,z)}{\partial y^2} + \dfrac{\partial^2 T(x,y,z)}{\partial z^2} = -\dfrac{f(x,y,z)}{k}; \end{cases} \quad (3)$$

Дар ин ҷо, $L_x,\ L_y, L_z$ – андозаҳои болор.

Ҳангоми дар намуди фарқҳои охирнок навиштан системаи муодилаҳои (3) дар сеткаи баробарченак бо қадами мувофиқ ба тирҳои координатаҳои $\Delta x, \Delta y, \Delta z$ намуди зеринро мегирад:

$$\begin{cases} T_{i,j,n} = T_k\,, \quad i = 1 \dots I, \quad j = 1 \dots J, \quad n = 1; \\ T_{i,j,n} = T_k\,, \quad i = 1, \dots I, \quad j = 1 \dots J, \quad n = N; \\ T_{i,j,n} = T_k\,, \quad i = 2 \dots I-1, \quad j = J, n = 2 \dots N-1; \\ \dfrac{T_{i,j-1,n} - T_{i,j,n}}{\Delta y}, \quad i = 2 \dots I-1, \quad j = 1, n = 2 \dots N-1; \\ \dfrac{T_{i,j,n} - T_{i-1,j,n}}{\Delta x}, \quad i = I, \quad j = 1 \dots J, \quad n = 2 \dots N-1; \\ \dfrac{T_{i+1,j,n} - T_{i,j,n}}{\Delta x}, \quad i = 1, \quad j = 1 \dots J, \quad n = 2 \dots N-1; \\ \dfrac{T_{i-1,j,n} - T_{i,j,n} + T_{i+1,j,n}}{\Delta x^2} + \dfrac{T_{i,j-1,n} - 2T_{i,j,n} + T_{i,j+1,n}}{\Delta y^2} + \\ \quad + \dfrac{T_{i,j,n-1} - 2T_{i,j,n} + T_{i,j,n+1}}{\Delta z^2}\Big] = -\dfrac{f_{i,j,n}}{k}, \\ i = 2 \dots I-1, \quad j = 2 \dots J-1, \quad n = 2 \dots N-1; \end{cases} \quad (4)$$

Дар ин ҷо $I, J,\ k$ – мувофиқан миқдори нуқтаҳо дар тирҳои координатаҳои **x, y** ва **z** мебошанд.

Ба он эътибор додан лозим аст, ки вектор-сутуни тағйирёбандаҳо T бояд андозаи $I*IJN$ –ро дошта бошад ва дар системаи муодилаҳои (4) матритсаи номаълумҳо бояд андозаи $I*J*N$ –ро дошта бошад. Пеш аз оне, ки коэффисиентҳои матрисаи A-ро нависем, зарур аст нуқтаҳоро рақамгузорӣ намоем.

Индекси нави L-ро дохил менамоем, ки он аз 1 то $L = NIJ$ тағйир меёбад. Ифодаҳо барои ҳисоби индексҳо намудҳои зеринро мегиранд[3,4,5]:

$$i, j, n \qquad L = i + (j-1)I + (n-1)IJ$$

$$i+1, j, n \qquad L' = L + 1 = i + 1 + (j-1)I + (n-1)IJ$$

$$i-1, j, n \qquad L' = L - 1 = i - 1 + (j-1)I + (n-1)IJ \quad (5)$$

$i, j+1, n \qquad L' = L + I = i + jI + (n-1)IJ$

$i, j-1, n \qquad L' = L - I = i + (j-2)I + (n-1)IJ$
$i, j, n+1 \qquad L' = L + IJ = i + (j-2)I + nIJ$
$i, j, n-1 \qquad L' = L - IJ = i + (j-2)I + (n-2)IJ$

Системаи муодилаҳои (4) системаи муодилаҳои хаттии алгебравие мебошад, ки матритсаи коэффисиентҳои он - A ва вектор сутуни B-и он намуди зеринро доранд [4,5]:

$$i = 2 \dots I-1, \qquad j = 2 \dots J-1, n = 2 \dots N-1;$$

$$A(L,L) = -\left[\frac{2}{\Delta x^2} + \frac{2}{\Delta y^2} + \frac{2}{\Delta z^2}\right],$$

$$A(L, L+1) = \frac{1}{\Delta x^2}, \qquad A(L, L-1) = \frac{1}{\Delta x^2}, \qquad (6)$$

$$A(L, L+I) = \frac{1}{\Delta y^2}, \qquad A(L, L-I) = \frac{1}{\Delta y^2},$$

$$A(L, L+IJ) = \frac{1}{\Delta z^2}, \qquad A(L, L-IJ) = \frac{1}{\Delta z^2},$$

$$B(L,L) = -\frac{f_{i,j,n}}{k};$$

$$A(L,L) = 1, \quad B(L) = T_k : \quad i = 1 \dots I, \quad j = 1 \dots J, \quad n = 1$$

$$A(L,L) = 1, \quad B(L) = T_k : \quad i = 1 \dots I, \quad j = 1 \dots J, \quad n = N;$$

$$A(L,L) = 1, \quad B(L) = T_k : \quad i = 2 \dots I-1, \quad j = J, \quad n = 2 \dots N-1;$$

$$A(L,L) = -1, \qquad A(L, L+I) = 1,$$
$$B(L) = 0, \quad i = 2 \dots I-1, \quad j = 1, \quad n = 2 \dots N-1;$$

$$A(L,L) = -1, \qquad A(L, L-1) = 1,$$
$$B(L) = 0, \quad i = I, \quad j = 1 \dots J, \quad n = 2 \dots N-1;$$

$$A(L,L) = -1, \qquad A(L, L+1) = 1,$$
$$B(L) = 0, \quad i = 1, \quad j = 1 \dots J, \quad n = 2 \dots N-1;$$

Дар поён яке аз вариантҳои коди барномаро меорем, ки он имкон медиҳад системаи муодилаҳои хаттии алгебравии мазкурро ҳал намоем ва натиҷаҳои онро нишон диҳем:

КОДИ БАРНОМА ДАР СИСТЕМАИ MATLAB:

```
close all

clear all

% Ҳалли муодилаи гармигузаронии сеченака

k=120;          % коэффисиенти гармигузаронӣ  Si (Вт/м/К)
```

```
f=-1e5; % зичии сарчашмаи гармӣ  Вт/м^3
Lx=20e-2;
Ly=30e-2;
Lz=50e-2;
ТК=300; % ҳарорат (К)
% Сохтани  тур
I=15; % миқдори нуқтаҳо дар тири x;
J=17; % миқдори нуқтаҳо дар тири y;
S=17; % миқдори нуқтаҳо дар тири  z;
dx=Lx/(I-1);
dy=Ly/(J-1);
dz=Lz/(S-1);
X=0:dx:Lx;
Y=0:dy:Ly;
Z=0:dz:Lz;
% Қиматбахшии  коэффисиентҳои матритсаи A ва B
N=I*J*S;
a=zeros(N,N);
b=zeros(1,N);
for  s = 2 : S - 1
for i = 2:I-1
for j = 2:J-1
n=i+(j-1)*I+(s-1)*I*J;
a (n,n) = k*2/dx^2+k*2/dy^2+k*2/dz^2;
a (n,n+1)=-k/dx^2;
a (n,n-1)=-k/dx^2;
a (n,n+I)=-k/dy^2;
a (n,n-I)=-k/dy^2;
a (n,n-I*J)=-k/dz^2;
a (n,n+I*J)=- k/dz^2;
b (n) =-f;
end
end
end
```

```
% шартҳои канорӣ
for i=1:I
for j=1:J
s=1;
n=i+(j-1)*I+(s-1)*I*J;
a(n,n) = 1;
b(n) = ТК;
s=S;
n=i+(j-1)*I+(s-1)*I*J;
a(n,n) = 1;
b(n) = ТК;
end
end
for i=2:I-1
for s=2:S-1
j=J;
n=i+(j-1)*I+(s-1)*I*J;
a(n,n) = 1;
b(n) = ТК;
j=1;
n=i+(j-1)*I+(s-1)*I*J;
a(n,n) = -1;
a(n,n+I) =1;
end
end
for s=2:S-1
for j=1:J
i=1;
n=i+(j-1)*I+(s-1)*I*J;
a(n,n) = -1;
a(n,n+1) = 1;
i=I;
n=i+(j-1)*I+(s-1)*I*J;
a(n,n) = -1;
```

```
a(n,n-1) = 1;
end
end
% Ҳалли системаи муодилаҳои алгебравии хаттӣ
TT=b/a';
T=zeros(I,J,S);
for s=1:S
for i = 1:I
for j=1:J
T(i,j,s)=TT(i+(j-1)*I+(s-1)*I*J);
end
end
end
% Баровардани графикҳо аз рӯи қабатҳо дар тири  Z
for s=1:S
figure
mesh(Y,X,T(:,:,s))
grid on
xlabel('y, m')
ylabel('x, m')
zlabel('T, K')
axis([min(Y)  max(Y)  min(X)  max(X)  (min(min(min(T))))
max(max(max(T)))])
pause (0.1)
end
% Баровардани  графикаи  3D
figure
slice(Y, X, Z, T, [Y(fix(3*J/4))], [X(fix(3*I/4))],
[Z(fix(S/2))], length(X))
grid on
colorbar
xlabel('y, m')
ylabel('x, m')
zlabel('z, m')
```

title('T, K')

Натиҷаи компютерӣ

Расми 2. Тақсимоти ҳарорат дар фазои сеченака

Picture 2. Temperature distribution in three-dimensional space

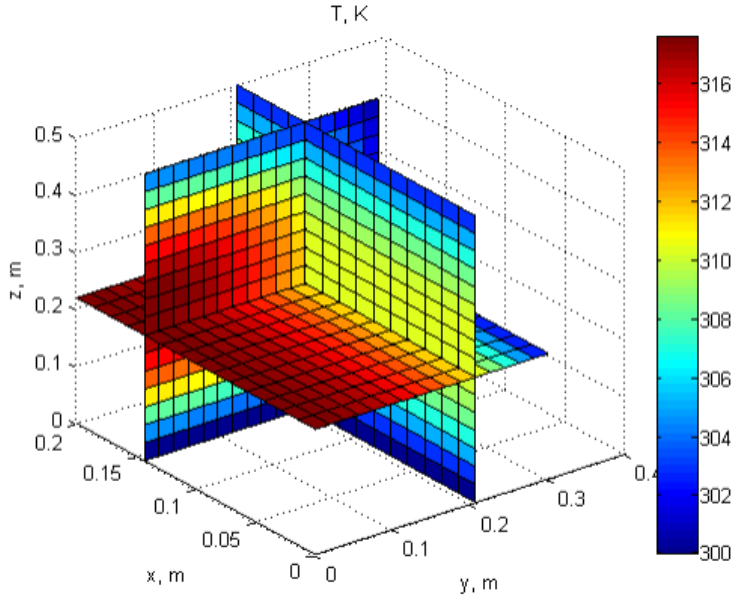

АДАБИЁТ

1. Джалилов Х.М., Исследование классических моделей с функциональными начальными условиями, Вестник ТНУ, №1/2, ISSN 2413-452X, Душанбе: “Сино”, 2017, стр. 19-25;
2. Юнусов М. , Оптимальное уравнение в некоторых процессах тепломассопереноса, отв. ред. Б. А. Алиев, АН Тадж. ССР. Математический ин-т с ВЦ. - Душанбе : Дониш, 1987. - 132 с.
3. Джалилов Х.М., О решение модельных задач с функциональными начальными условиями / Х.М.Джалилов, М.Юнусӣ.- Душанбе: Сино, 2014, -112 стр.
4. Ҷалилов Х.М., Истифодаи Matlab ҳангоми тадқиқи муодилаи статсионарии гармигузаронӣ, Паёми ДМТ, №1, бахши илмҳои табиӣ, ISSN 2413-452X, Душанбе: “Сино”, 2019, саҳ. 65-72;
5. Ҷалилов Х.М., Ҳалли муодилаи ғайристатсионарии дученакаи гармигузаронӣ бо истифода аз пакети Matlab, Паёми ДМТ, №2, бахши илмҳои табиӣ, ISSN 2413-452X, Душанбе: “Сино”, 2019, саҳ. 71-76;

ТАДҚИҚИ КОМПЮТЕРИИ МУОДИЛАИ СТАТСИОНАРИИ СЕЧЕНАКАИ ГАРМИГУЗАРОНӢ

Дар мақолаи мазкур, масъалаи сеченакаи ёфтани тақсимоти ҳарорат дар болори дорои буриши квадратии мутақобилро ҳангоми гармкунии деворaҳои бино, дар ҳолати статсионарӣ дида баромада шудааст. Дар он, як қисмати буридашудаи болор бо деворaҳои рақам гузошташуда ва самтҳои тирҳои координатӣ нишон дода шудаанд. Дар сарҳадоти 1, 2, 3 шартҳои канории ҷинси I, асосан ҳарорати $T_к$-ро мегузорем ва дар сарҳадоти 4, 5, 6 шартҳои канории ҷинси II –гузошта шудаанд. Баъдан бо ба назар гирифтани шартҳои аввала ва канорӣ дар тури баробарченак, дар порчаи [0,L] бо қадамҳои **Δx, Δy, Δz** , бо ёрии муодилаҳои фарқии охирнок системаи нави муодилаҳо ба даст оварда шудаанд. Дар охир, коди барнома навишта шуда, натиҷаҳои компютерӣ ба даст оварда шудаанд.

Калидвожаҳо: тадқиқ, муодилаи статсионарӣ, гармигузаронӣ, тақсими ҳарорат, тури баробарченак, порча, қадам, муодилаҳои фарқии охирнок, коди барнома, натиҷаи компютерӣ, матлаб

КОМПЬЮТЕРНОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ ТРЕХМЕРНОГО СТАЦИОНАРНОГО УРАВНЕНИЯ ТЕПЛОПРОВОДНОСТИ

В данной статье рассматривается трехмерная стационарная задача нахождения распределения температуры на поверхности балок при квадратном поперечном разрезе при обогреве стен здания в

стационарном состоянии. На нем изображена отрезанная часть балок с пронумерованными стенками и направлениями координатных осей. На границах 1, 2, 3 маргинальные условия рода I в основном устанавливаются при температуре T, а на границах 4, 5, 6 выполняются условные условия II. Впоследствии, принимая во внимание начальные и граничные условия в равномерной сетке, в отрезке [0, L] новая система алгебраических уравнений получается с использованием конечно-разностных уравнений на осей Δx, Δy, Δz. В итоге, программный код написан и компьютерные результаты получены.

Ключевые слова: обзор, стационарные уравнения, нагрев, распределение температуры, тип уравнения, кусок, шаг, конечно-разностные уравнения, программный код, компьютерный результат, Matlab

COMPUTER STUDY OF A THREE- DIMENSIONAL STATIONARY HEAT EQUATION

This article considers the three-dimensional problem of finding the temperature distribution on the surface of the square with a cross-sectional cutting when heating the walls of a building in a stationary state. It shows a cut off part of the wire with numbered walls and the directions of the coordinate arrows. In boundaries 1, 2, 3, the marginal conditions of the genus I are mainly set at the temperature T, and at the boundaries 4, 5, 6, the genus II conditional conditions are met. Taking into account the initial and boundary conditions in a uniform grid on the interval [0, L] with steps Δx, Δy, Δz, using the finite difference equation, we obtain a system of algebraic equations. The program code was developed at Matlab and computer results were obtained.

Keywords: decision, investigate, stationary equations, thermal conductivity, temperature distribution, uniform grid, segment, step, equation of finite differences, program code, computer result, Matlab

Сведения об авторах: ***Джалилов Хуршед Максудович*** – кандидат физико-математических наук, доцент кафедры информатики Таджикского национального университета. Телефон: **907-96-55-69**. E-mail: **Sharshara68@mail.ru**
Ганиев Давлатшо – магистр кафедры информатики ТНУ. Тел.: **(+992) 909 77 77 06**

Information about the authors: ***Jalilov Khurshed Maksudovich*** – candidate of physical and mathematical Sciences, associate Professor of the Department of Informatics of the Tajik National University. Phone: **907-96-55-69**. E-mail: **Sharshara68@mail.ru**
Ganiev Davlatsho – graduate student of the Department of Computer sciences of TNU. Phone: (+992) **909 77 77 06**

УДК 574,6:477.63/64

СОХТАНИ ҶАДВАЛ ВА КОРКАРДИ ЛОИҲАИ БАНКОМАТ

Саидов И.М., Абдулла Халафалла Эл Амин, Аминов С.М.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар равандҳои ахбории иқтисодиёт бештар пойгоҳҳои маълумотҳои релятивӣ (муносибатӣ) паҳн гардидаанд ва аз ҳамин сабаб низ СИПД –ҳои релятивӣ истифода бурда мешаванд. Ҳоло СИПД –ҳои релятивии намоёнтарин инҳо мебошанд: IMS, DB2, Informix, Oracle Database, Microsoft SQL Server, Teradata Database, Firebird, PostgreSQL, MySQL, SQLite, Microsoft Access, Visual FoxProx[7].

Мақсади асосии ин мақола сохтани барномаи банкомат барои иҷрокунии амалиётҳои бонкӣ мебошад.

Ҳамчун субъекти тадқиқот забони барномасозии C#, сохтани ПД дар системаи идоракунии пойгоҳи маълумот Microsoft SQL Server 2012 ва пайвасти барнома бо пойгоҳ ба ҳисоб меравад.

Мубрамияти мавзӯи таҳқиқот. Дар ҳар давру замон одамон барои коркарди иттилоот аз усулу воситаҳои гуногун истифода мебурдаанд.

Шароити нави корӣ вобастагии иттилоотии як нафарро аз иттилооти бадастовардаи нафарони дигар ба вуҷуд меорад. Бинобар ин, имрӯз танҳо мустақилона аз худ карда тавонистан ва захира сохтани иттилоот кифоя нест. Бояд он гуна технологияи корбарӣ бо иттилоотро омӯхт, ки қарорҳои дахлдор дар асоси дониши

дастаҷамъӣ омода ва қабул карда шаванд. Ин аз он шаҳодат медиҳад, ки инсон бояд дорои сатҳи муайяни фарҳанги корбарӣ бо иттилоот бошад.

Мавзӯи таҳқиқотии мазкур дар ташаккул додани дониш, малака ва салоҳиятнокии касбии мутахассиси ояндаи соҳаи информатика ва системаву технологияҳои иттилоотӣ-иртиботӣ нақши муҳимро мебозад.

Мақсади асосии мавзӯи таҳқиқотӣ дар амалӣ гардонидани ҳадафҳои иттилоотии кишвари мо – Тоҷикистон ниҳон аст. Дар ин ҳадафҳо омадааст, ки барои дар ҷомеаи иттилоотӣ фаъолона ва пурсамар зиндагӣ карда тавонистан, бо фарҳанги иттилоотӣ аз хурдсолӣ шиносоӣ пайдо намудан зарур аст: аввал бо ёрии бозичаҳои электронӣ, баъд планшет, компютери фардӣ ва технологияҳои иттилоотии муосир.

Дар замони муосир ҷомеаи ҷаҳонӣ оид ба ин қазия як қатор тадбирҳое андешидааст, ки онҳо ба ҳифзи моликияти (маҳсулоти) зеҳнӣ равона гардидаанд. Асоси меъёрӣ-ҳуқуқии тадбирҳои заруриро санадҳои ҳуқуқӣ – қонунҳо, фармонҳо ва қарорҳо ташкил медиҳанд.

Мавзӯи интихобкардашуда метавонад дар паст намудани шиддати ин қазияҳо саҳми муносиб дошта бошад.

Мавзӯи таҳқиқотӣ ба тамоюлоти инкишофи илми информатика сахт марбут аст. Тибқи тамоюлоти мазкур бояд тамоми воситаҳои иттилоотию иртиботӣ, аз қабили телевизион, радио, телефон ва ғайра ба як системаи воҳиду ягона мубаддал гарданд.

Яке аз самтҳои муҳимтарини татбиқи системаҳои компютерӣ, иттилоотонии ҷомеа ба шумор меравад. Агар то имрӯз истифодаи компютер асосан барои нигоҳдорӣ ва ҳифзи иттилоот равона шуда бошад, ҳоло бо пайдоиши намудҳои гуногуни шабакаҳо имконияти иртиботии он вусъат ёфтааст [1].

Дурнамои рушди системаҳои компютерӣ дар самти хизматрасонӣ, пеш аз ҳама, дар иртиботи иттилоотӣ ва амалиёти бонкии байни кишварҳо муайян мегардад. Танзим ва идораи раванди фурӯши чиптаҳо барои ҳавопаймо, қатора, ҷойбандкунӣ дар меҳмонхона, муайянкунии хатсайр барои сайёҳон ва ғайра ба истифодаи компютер вобастагӣ доранд.

Барои сохтани модели компютерӣ мо аз барномаи **MICROSOFT SQL SERVER 2012** ва забони барномарезии **C#** истифода мебарем [7].

Барои таҳияи лоиҳа пайдарпайии қадамҳои зеринро иҷро намудан зарур аст:

1. **Пуск-> Все программы -> Microsoft SQL Server 2012**. Аз рӯйхати пайдошуда Среда **SQL Server Management Studio**-ро интихоб менамоем (расми 1):

Расми 1. Кушодани равзанаи идоракунии SQL Server
Picture 1. Open the SQL Server Management Window

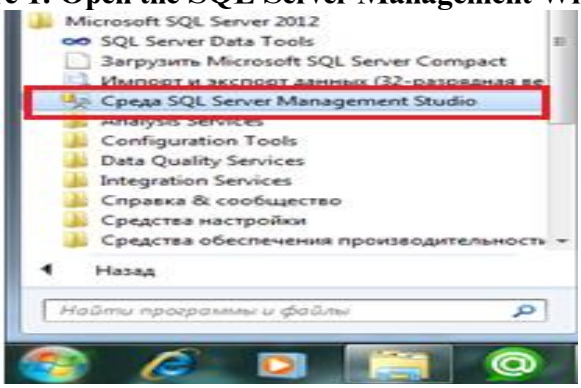

2. Дар қадами навбатӣ, равзана фаъол мешавад, аз истифодабаранда сервер ва номи истифодабаранда барои пайваст намудан пурсида мешавад (расми 2). Аз равзанаи мазкур нуқтаҳои лозимаро интихоб намуда, тугмачаи **Соединить** (пайваст шудан)-ро пахш менамоем, дар ҳолати мазкур равзанаи **SQL Server** фаъол мегардад:

Расми 2. Равзанаи пайваст шудан ба SQL Server
Picture 2. Connect to SQL Server

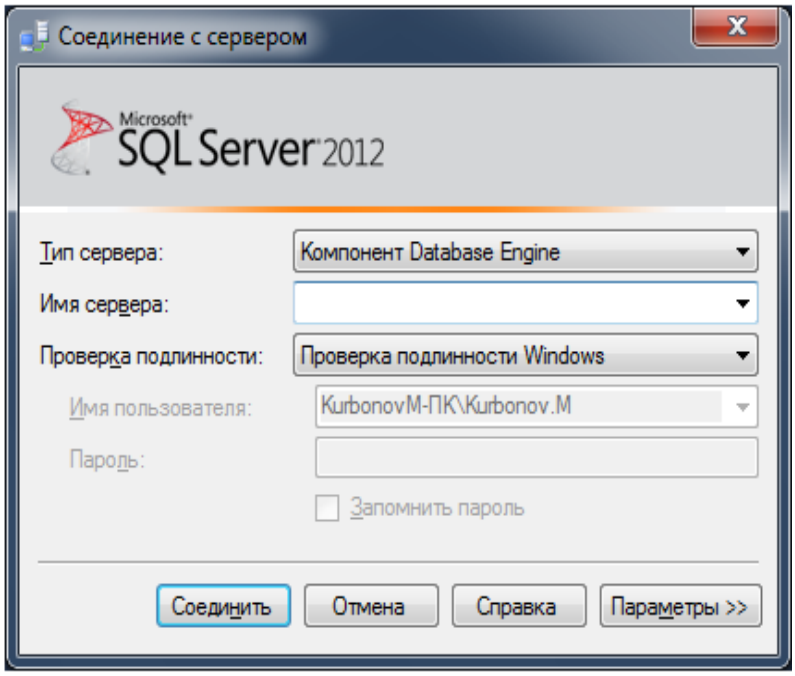

3. Аз тарафи чапи равзанаи **SQL Server**, равзанае ба номи Обозреватель объектов ҷойгир аст, ки дар он ҳамаи объектҳои пойгоҳи маълумот ва идоракунӣ қарор доранд (расми 3).

Расми 3. Равзанаи объектҳои СИПД
Picture 3. Window objects of the SIPP

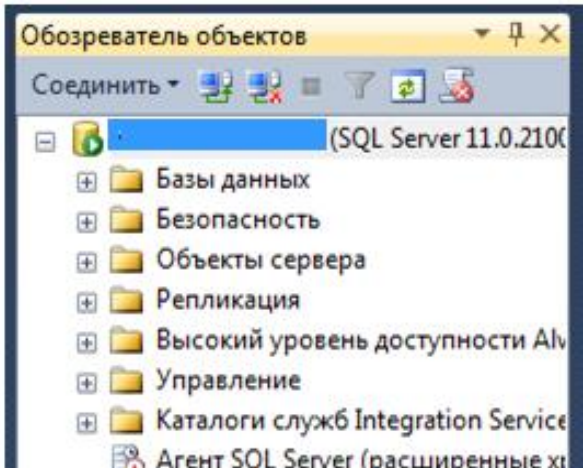

Аз равзанаи объектҳои СИПД, дар болои фармони Базы данных (Пойгоҳи додаҳо) тарафи рости мушакро пахш менамоем. Аз равзанаи пайдошуда фармони Создать базу данных-ро интихоб менамоем, ки дар ин ҳолат равзанаи сохтани пойгоҳи додаҳо фаъол мегардад. Дар равзанаи охирон номи пойгоҳро ворид намуда, тугмачаи ок-ро пахш менамоем. Баъди пахш намудани тугмачаи ок дар рӯйхати пойгоҳи додаҳо пойгоҳи сохташуда пайдо мегардад (расми 5).

Расми 4. Picture 4

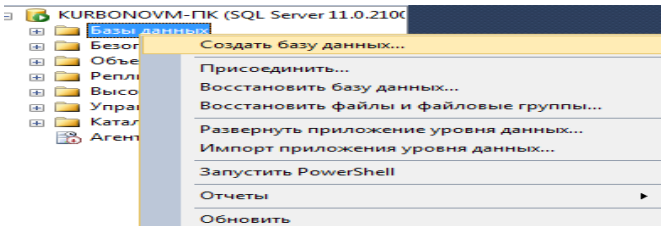

Баъди пахш намудани тугмачаи ок дар рӯйхати пойгоҳи додаҳо пойгоҳи сохташуда пайдо мегардад (расми 5).

Расми 5. Равзанаи рӯйхати ПД.
Picture 5. List of database data window

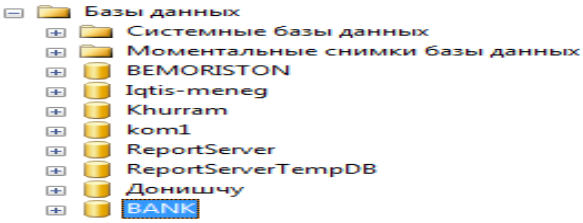

Барои пойгоҳро ба барнома пайваст намоем, барномаи **AdminMySQL**-ро истифода менамоем. Барномаи номбурдаро мувофиқи талаботи системавӣ сабт менамоем. Дар қадами навбатӣ аз ҷониби барнома диски мантиқӣ (Z) месозад (расми 6).

Расми 6. Диски мантиқии барномаи AdminMySQL

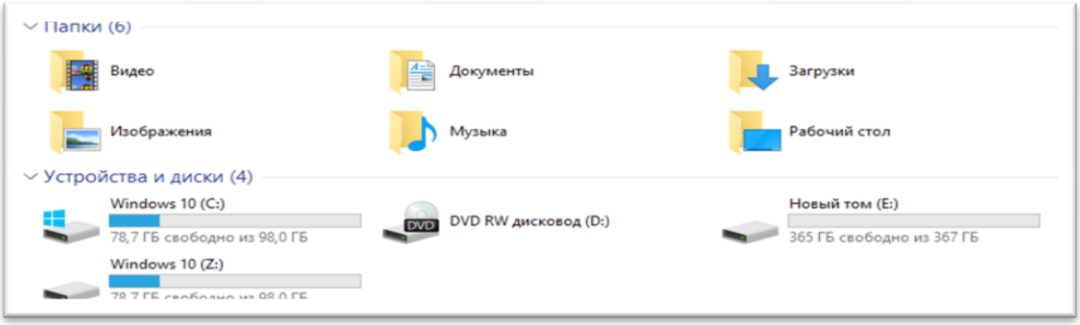

Picture 6. AdminMySQL program logic

Барои содироти пойгоҳи сохташуда бараузерро кушода, фармони http://localhost-ро ҳуруфчинӣ намуда, тугмачаи Enter-ро пахш менамоем (расми 7).

Расми 7. Фаъол намудани саҳифаи AdminMySQL
Picture 7. Open the AdminMySQL page

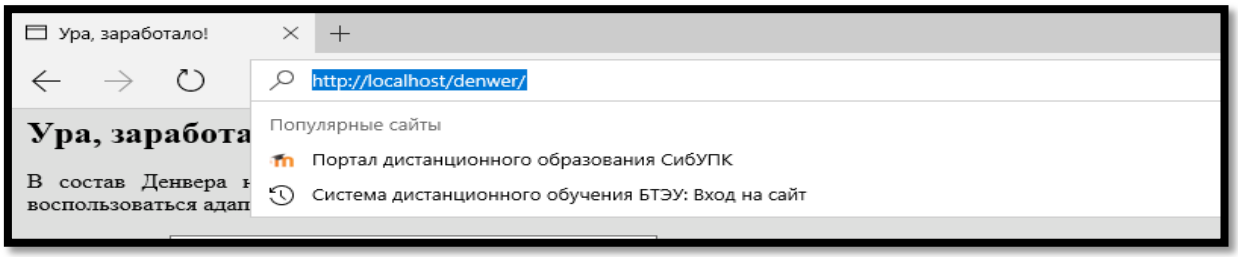

Ба поён рафта, чи хеле ки дар расми 8 нишон дода шудааст, фаъол менамоем. Дар қадами навбатӣ пойгоҳро ворид менамоем (расми 9).

Расми 8. Ворид намудани пойгоҳ. Picture 8. Enter the base

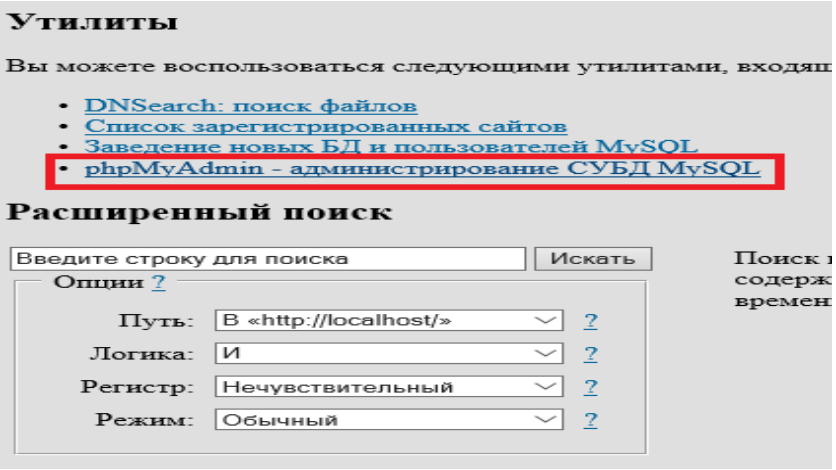

Расми 9. Пойгоҳи сохташудаи барнома. Picture 9. Program templates

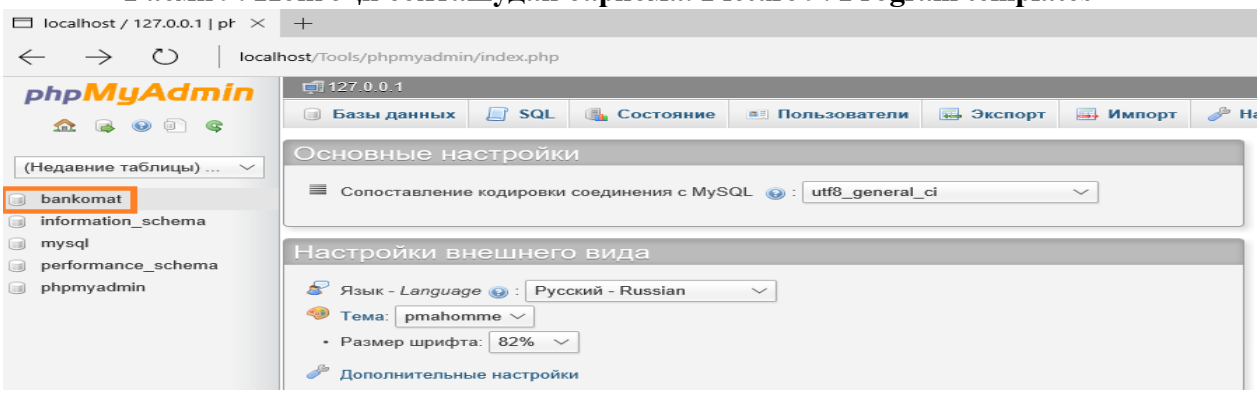

Сохтани ҷадвал. Дар пойгоҳи маълумоти релятсионӣ объектҳои асосӣ ҷадвалҳои пойгоҳ мебошанд, вале ҳангоми барномасозӣ бисёри масъалаҳоро протседураҳо иҷро менамоянд. Дар пойгоҳи лоиҳаи мазкур се-то ҷадвал илова карда шудааст, ки онҳо ба номи bankomat, usercart ва users (Расми 10).

Расми 10. Рӯйхати ҷадвалҳои пойгоҳи банкомат
Picture 10. List of base stations of the ATM

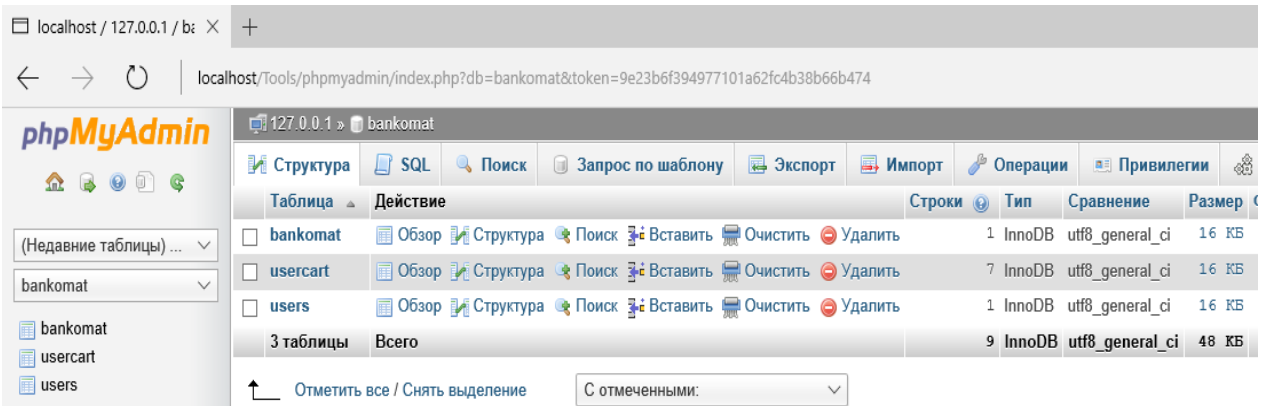

Ҷадвали асосӣ **bankomat** мебошад. Дар ҷадвали банкомат оператор суммаи умумии суратҳисоби банкоматро ворид менамояд. Мисол, агар маблаҳи банкомат ба

итмом расад, барнома ба муштарӣ маблағ дода наметавонад. Ҷадвал аз майдонҳои зерин иборат аст (расми 11):

Расми 11. Номгӯйи майдонҳои ҷадвали банкомат
Picture 11. List of ATM card tables

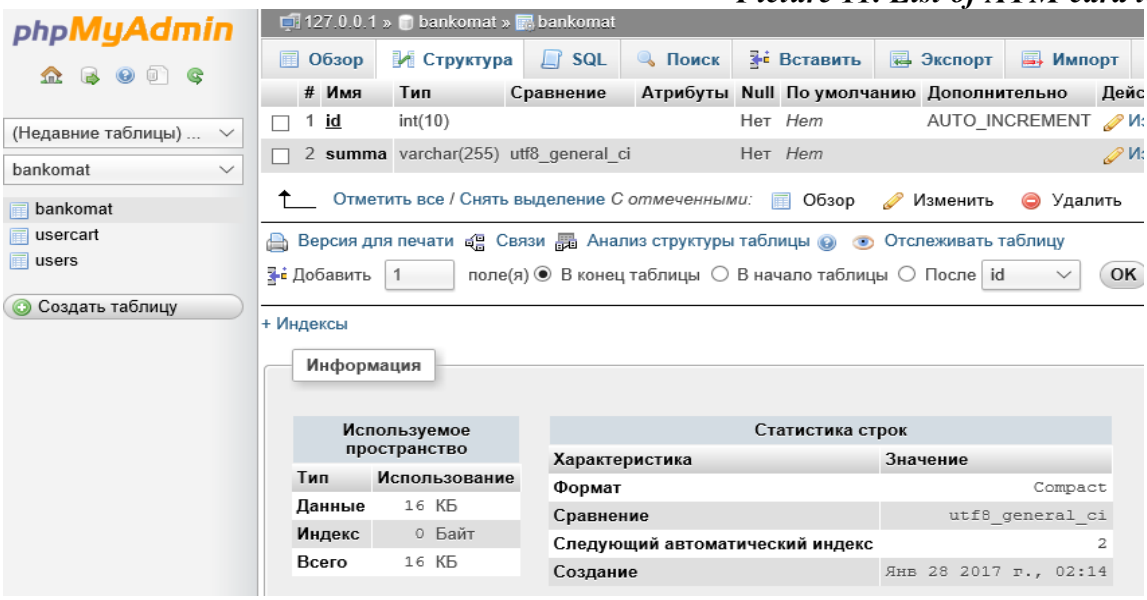

Барои суратҳисоби банкоматро пурра намудан, аз меню фармони **ОБЗОР**-ро пахш намуда, дар майдони сумма маблағро ворид месозем (расми 12).

Расми 12. Ворид намудани сумма дар банкомат
Picture 12. Enter the amount in the ATM

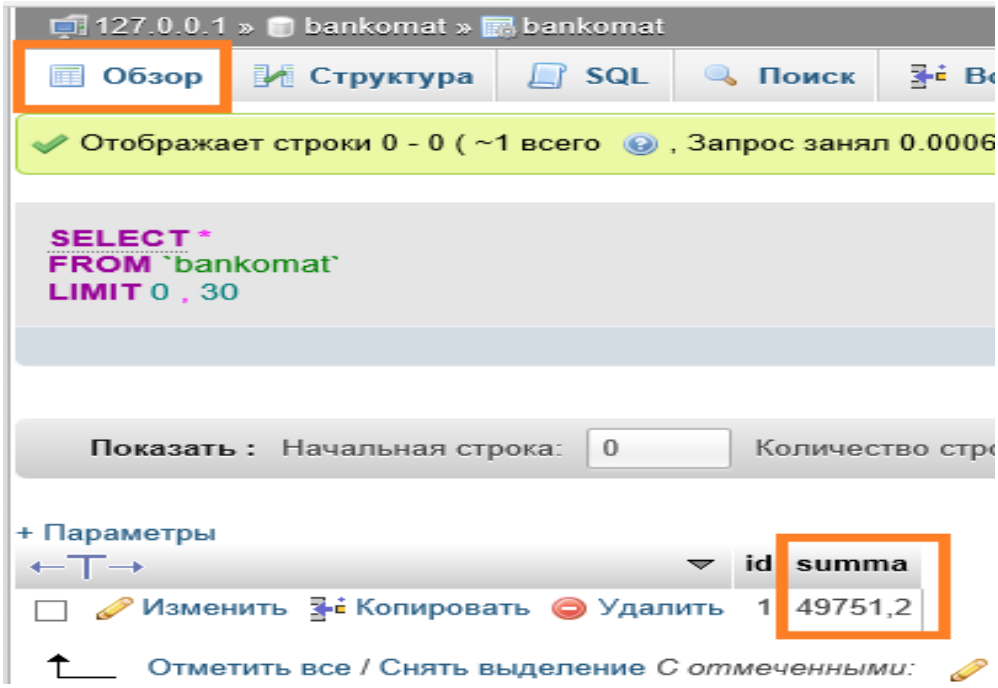

Ҷадвали дуюм **usercart** мебошад. Дар ҷадвали мазкур оператор маълумоти лозимаро оиди рақами муштарии бонк, ПИН-коди корти муштарӣ, рақами суратҳисоб ва суммаи суратҳисоби корти бонкӣ иборат мебошад[1-7].

Ҷадвали **usercart** аз майдонҳои зерин иборат мебошад (расми 13).

Расми 13. Майдонҳои ҷадвали usercart
Picture 13. The usercart table

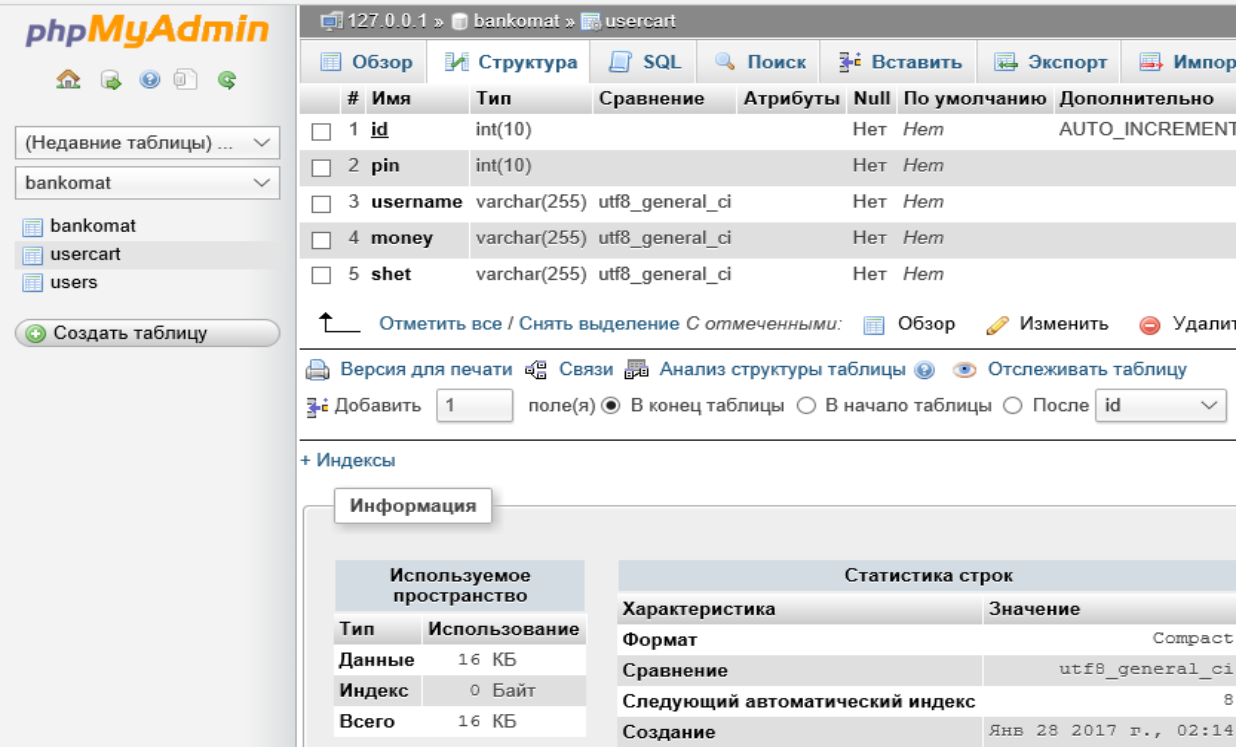

Барои суратҳисоби кортҳоро пурра намудан аз меню фармони ОБЗОР-ро пахш намуда, дар майдонҳо ба мисли расми 14 пурра менамоем.

Расми 14. Додаҳои ҷадвали суратҳисоби кортҳои бонкӣ
Picture 14. Checklist of bank cards

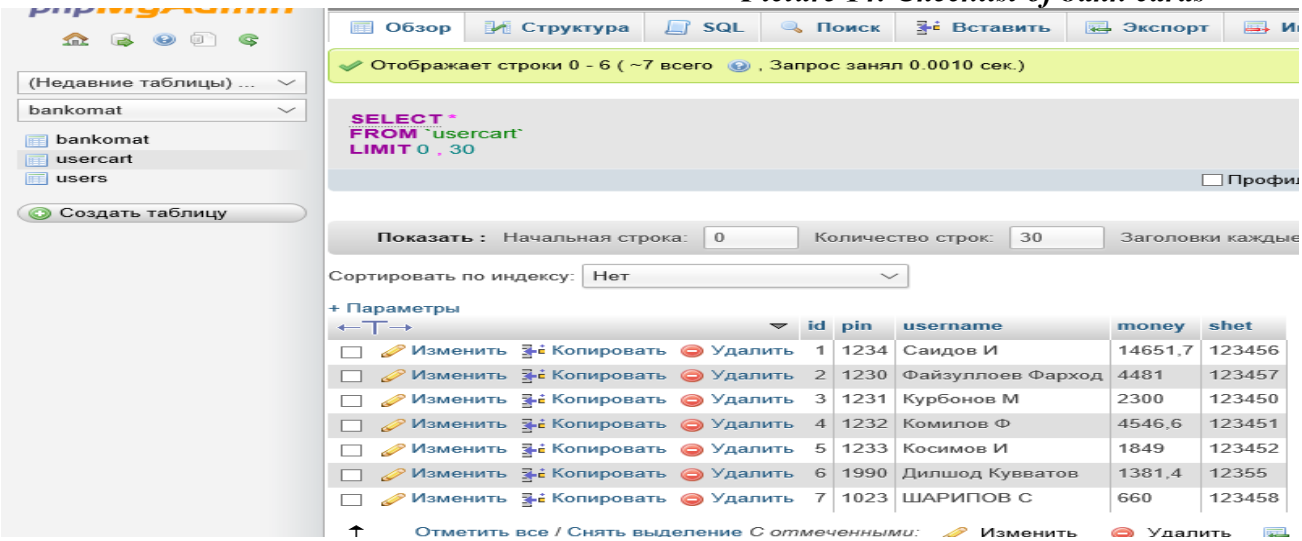

Ҷадвали сеюм **users** мебошад. Дар ҷадвали мазкур маълумот оиди маъмурияти барнома ҷойгир аст. Ҷадвали номбурда аз майдонҳои дар расми 15 нишондода иборат мебошад. Дар расми 16 ном ва додаҳои дигар оиди маъмури барнома оварда шудааст.

Расми 15. Майдонҳои ҷадвали маъмури барнома
Picture 15. Appendices of the program administrator

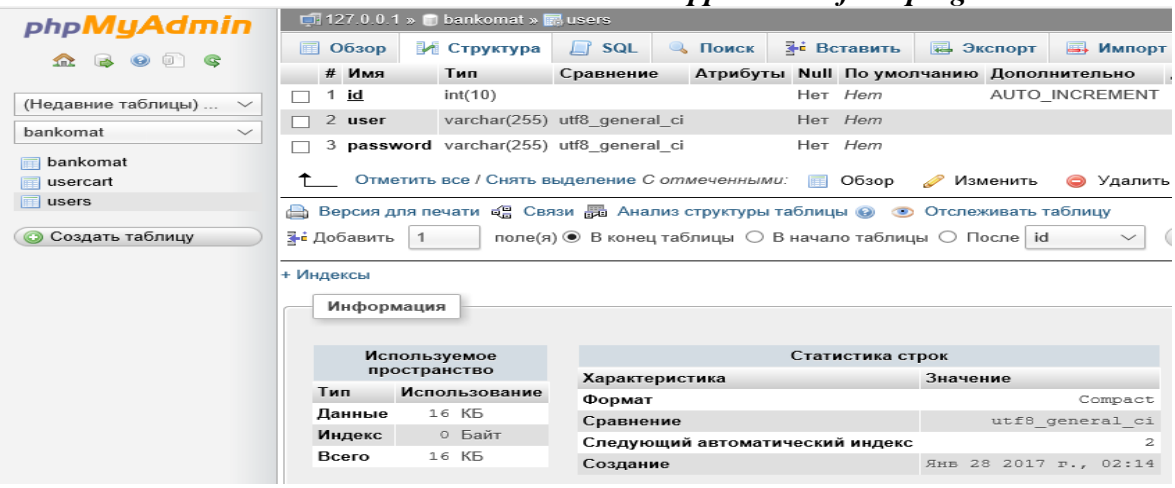

Расми 16. Маълумот оиди маъмури барнома
Picture 16. Application manager information

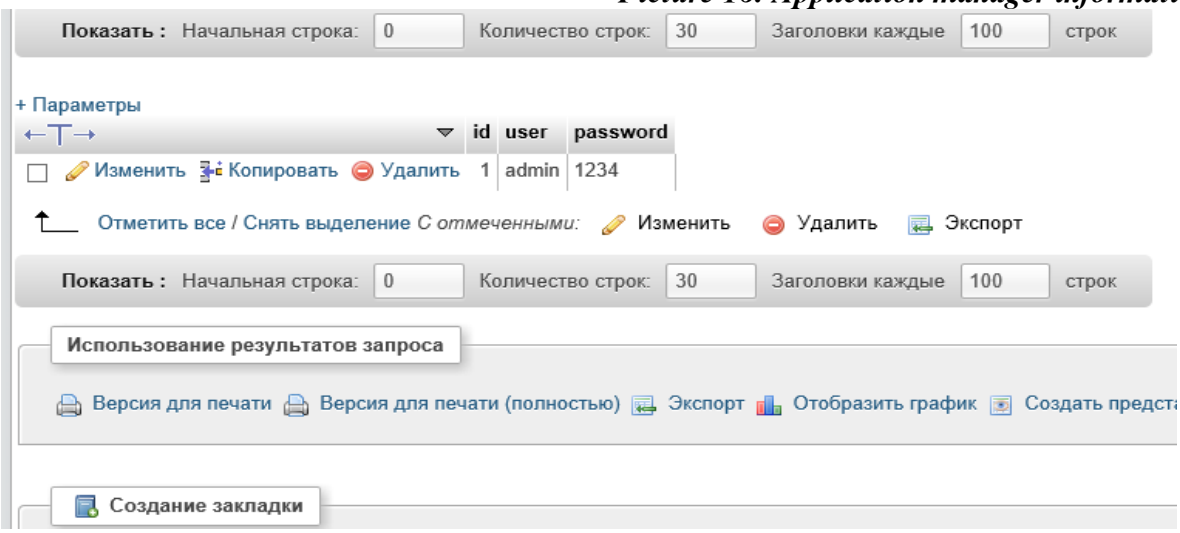

Хулоса. Мавзӯи таҳқиқотӣ дар ташаккулёбии донишу малака ва салоҳиятнокии касбии мутахассисони ояндаи соҳаи системаву технологияҳои иттилоотӣ-иртиботӣ нақши калидӣ мебозад.

Муҳиммияти мавзӯи таҳқиқотӣ аз эҷодӣ ва татбиқӣ будани он иборат буда, дар боло бурдани фарҳанги иттилоотии ҷомеаи навин нақши муассир дорад ва яке аз намунаҳои кори мустақилонаи илмии донишҷӯи муосири мактабҳои олии мамлакат мебошад.

Мақсади иҷрои лоиҳаи мазкур омӯхтани принсипҳои кори бонкӣ мебошад.

АДАБИЁТ

1. Курбонов М.А. Забони барномасозии С++ / М.А. Курбонов, Б.М. Буриев. –Душанбе, 2010. -128 с.
2. Петров В.Н. Информационные системы / В.Н. Петров. –СПб.: Питер, 2010. -395 с.
3. Фаронов В.В. Программирование баз данных в С: Учебный курс / В.В. Фаронов. –СПб.: Питер, 2009. - 464 с.
4. Гофман В. Э., Хомоненко А.Д. С#. -СПб.: БХВ-Санкт-Петербург, 2006. - 800 с.
5. Гофман В.Э. Работа с базами данных в Delphi / В.Э. Гофман, А.Д. Хомоненко. –СПб: БХВ-Петербург, 2002. - 656 с.
6. Матросов А.В. HTML 4.0 / А.В. Матросов, А.О. Сергеев, М.П. Чаунин. -СПб.: БХВ-Пе-тербург, 2000. - 672 с.
7. Microsoft Windows Server 2012. Русская версия. Андреев А.Г. -СПб.: БХВ-Петербург, 2013. - 960 с.

1. [Электронный ресурс]. https://msdn.microsoft.com/ru-ru/library/ms131002.aspx.
2. [Электронный ресурс]. https://msdn.microsoft.com/ru-ru/library/4wxkt09k(v=vs.110).aspx
3. [Электронный ресурс]. http://www.intuit.ru/department/se/intuml
4. [Электронный ресурс]. http://help.bizagi.com /bpmsuite/en /index.html? document_templates .htm

СОХТАНИ ҶАДВАЛ ВА КОРКАРДИ ЛОИҲАИ БАНКОМАТ

Мақолаи таҳияшуда дар ташаккулёбии донишу малака ва салоҳиятнокии касбии мутахассисони ояндаи соҳаи системаву технологияҳои иттилоотӣ-иртиботӣ нақши муҳимеро мебозад. Муҳиммияти мақолаи таҳияшуда аз эҷодӣ ва татбиқӣ будани он иборат буда, дар боло бурдани фарҳанги иттилоотии ҷомеаи навин нақши муассир дорад ва яке аз намунаҳои кори илмии донишҷӯён ва магистрантони мактабҳои олии мамлакат мебошад. Мақсади асосии мақола сохтани барномаи банкомат барои иҷрокунии амалиётҳои бонкӣ мебошад. Ҳамчун субъекти тадқиқот дар мақола забони барномасозии C#, сохтани ПД дар системаи идоракунии пойгоҳи маълумот Microsoft SQL Server 2012 ва пайвасти барнома бо пойгоҳ ба ҳисоб меравад.

Калидвожаҳо: модел, СИПД, банкомат, ҷадвал, оператор, иттилоот, компютер, суратҳисоб, сервер, пойгоҳ.

СОЗДАНИЕ ТАБЛИЦЫ И ОБРАБОТКА ПРОЕКТА БАНКОМАТА

Разработанная статья играет важную роль в развитии знаний, умений и навыков будущих специалистов в информационной сфере. Важность публикуемой статьи определяется ее прикладным характерам, она оказывает глубокое влияние на культуру знаний нового общества и является одним из примеров научно-технических достижений студентов и магистров высших учебных заведений страны. Целью статьи является создание программы банкомата для банковских транзакций. В качестве предмета исследования выступил язык программирования C#, создание базы данных СУБД Microsoft SQL Server 2012.

Ключевые слова: модель, банкомат, таблица, оператор, информация, компьютер, учетная запись, сервер, база.

CREATING A TABLE AND PROCESSING AN ATM PROJECT

The developed article plays an important role in the development of knowledge and skills of future specialists in the information sphere. The importance of the published article is made up of creativity and application, has a profound impact on the culture of knowledge of the new society and is one of the examples of scientific and technical achievements of students and masters of higher educational institutions of the country. The purpose of the article is to create an ATM program for banking transactions. The subject of the research was the C # programming language, the creation of a Microsoft SQL Server 2012 DBMS database.

Key words: model, ATM, table, operator, information, computer, account, server, database.

Сведения об авторах: ***Саидов Исроил Маҳмадович*** – Таджикский национальный университет, кандидат технических наук, ассистент кафедры информатики. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г.Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: **904-48-55-55.** E-mail: **isroil-84@list.ru.**
Абдулла Халафалла Эл Амин – Таджикский национальный университет, магистр кафедры информатики. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г.Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: **(+992) 917-33-57-22.** E-mail: **aminjan1200@mail.ru.**
Аминов Саидакбар Мирбаракаевич – Таджикский национальный университет, магистр кафедры информатики. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г.Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: **(+992) 907-88-88-33.** E-mail: **alone300990@mail.ru**

Information about the authors: ***Saidov Isroil Maҳmadovich*** – Tajik National University, candidate of technical sciences, assistant in the department of computer science. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17. Phone: **904-48-55-55.** E-mail: **isroil-84@list.ru.**
Abdullah Khalafalla El Amin – Tajik National University, Master of Computer Science. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17. Phone: **(+992) 917-33-57-22.** E-mail: **aminjan1200@mail.ru.**
Aminov Saidakbar Mirbarakaevich – Tajik National University, Master of the Department of Informatics. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17. Phone: **(+992) 907-88-88-33.** E-mail: **alone300990@mail.ru**

МАЪЛУМОТ БАРОИ МУАЛЛИФОН

Талабот нисбат ба мақолаҳои илмие, ки барои чоп ба маҷаллаи илмии «Муҳаққиқи ҷавон» пешниҳод мегарданд

Телефон: (992-37)227-74-41 E-mail: : *molodoy.issledovatel@mail.ru*

Мақолаҳои илмие, ки барои чоп ба маҷаллаи «Муҳаққиқи ҷавон» пешниҳод мегарданд, бояд ба талаботи зерин ҷавобгӯ бошанд: а) мақолаи илмӣ бояд бо назардошти талаботи муқаррарнамудаи маҷалла омода гардида бошад; б) мақола бояд натиҷаи таҳқиқоти илмӣ бошад; в) мавзӯи мақола бояд ба яке аз самтҳои илмии маҷалла мувофиқат намояд.

Мақолаҳое, ки дар матни онҳо маводи дигар муаллифон бе иқтибосоварӣ истифода шудаанд, ба чоп роҳ дода намешаванд.

Талабот нисбат ба таҳияи мақолаҳои илмӣ:

Матни мақола бояд дар формати Microsoft Word омода гардида, бо ҳуруфи Times New Roman барои матн бо забони русию англисӣ ва бо ҳуруфи Times New Roman Tj барои матн бо забони тоҷикӣ таҳия гардида, дар матн ҳаҷми ҳарфҳо 14, ҳошияҳо 2,5 см ва фосилаи байни сатрҳо бояд 1,5 мм бошад.

Ҳаҷми мақола бо формати А4 бо назардошти рӯйхати адабиёти истифодашуда ва аннотатсияҳо аз 8 то 10 саҳифаро бояд дар бар гирад.

Сохтори мақола бояд бо тартиби зерин таҳия гардад:

– индекси УДК (индекси мазкурро аз дилхоҳ китобхонаи илмӣ дастрас намудан мумкин аст);

– номи мақола;

– насаб, дар шакли ихтисор ном ва номи падар (намуна: Шарипов Д.М.);

– номи муассисае, ки дар он муаллифи мақола таҳсил мекунад;

– матни асосии мақола;

– ҳангоми иқтибосоварӣ адабиёти истифодашуда ва саҳифаи мушаххаси он бояд дар қавси чаҳоркунҷа [ ] нишон дода шавад. Намуна: [4, с.25]. Яъне, адабиёти №4 ва саҳифаи 25;

– нақшаҳо, схемаҳо, диаграммаҳо ва расмҳо бояд рақамгузорӣ карда шаванд. Инчунин онҳо бояд номи шарҳдиҳанда дошта бошанд;

– рӯйхати адабиёти истифодашуда (на камтар **аз 3 номгӯ** ва на бештар аз 10 номгӯйи адабиёти илмӣ). Рӯйхати адабиёти истифодашуда бояд дар асоси талаботи ГОСТ 7.1-2003 ва ГОСТ 7.0.5-2008 таҳия гардад.

– баъди рӯйхати адабиёти истифодашуда маълумоти зерин бо се забон (тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ) омода карда шавад: номи мақола; насаб, ном ва номи падар; номи муассиса; аннотатсия ва калидвожаҳо (аннотатсия на камтар аз **18 сатр** ва калидвожаҳо **то 10** номгӯ);

– дар охири мақола бо ду забон (**русӣ ва англисӣ**) маълумот дар бораи муаллиф ва ё муаллифон бо тартиби зерин нишон дода шавад: насаб, ном ва номи падар (пурра), номи муассисае, ки дар он муаллиф мехонад, телефон, e-mail, нишонии ҷойи кор в ё таҳсили муаллиф.

ИНФОРМАЦИЯ ДЛЯ АВТОРОВ
Требования к научным статьям, поступающим в научный журнал «Молодой исследователь»

Все поступающие в редакцию журнала научные статьи должны соответствовать следующим требованиям: а) статья должна быть написана с соблюдением установленных требований журнала; б) статья должна быть результатом научных исследований; в) статья должна соответствовать одному из направлений (разделов) журнала.

Требования к оформлению научных статей:

Статья должна быть подготовлена в формате Microsoft Word, шрифтом Times New Roman, кегль 14, поля 2,5 см со всех сторон, интервал полуторный.

Объем статьи (включая аннотацию и список литературы) должен быть в пределах от 10 до 12 стр. формата А4.

Статья должна иметь следующую структуру:

– индекс УДК (индекс можно получить в любой научной библиотеке);

– название статьи;

– фамилия и инициалы автора (например, Шарипов Д.М.);

– название организации, в которой учится автор статьи;

– основной текст статьи;

– при цитировании конкретного материала ссылки указываются в квадратных скобках [ ]. Образец: [4, с.25]. То есть, литература №4 и страница 25;

– таблицы, схемы, диаграммы и рисунки нужно сгруппировать и пронумеровать. Таблицы, схемы, диаграммы и рисунки должны иметь название;

– список использованной литературы (не менее 3 и не более 10 наименований научной литературы). Список литературы оформляется согласно требованиям ГОСТ 7.1-2003 и ГОСТ 7.0.5-2008;

– после списка использованной литературы оформляется следующая информация на трех языках (на таджикском, русском и английском языках): название статьи, ФИО автора, название организации, аннотация и ключевые слова (аннотация не менее 18 строк, ключевые слова до 7 слов или словосочетаний);

– информация об авторе на русском и английском языках (здесь указываются ФИО автора полностью, название организации, в которой учится (авторы), телефон, e-mail, а также почтовый адрес место учебы автора).

INFORMATION FOR THE AUTHORS
Requirements for scientific articles submitted to the scientific journal "Young researcher»

All submitted scientific journal articles must meet the following requirements: a) the article must be written in compliance with the established requirements; b) the article must be the result of scientific research; c) the article must conform to one of directions (sections) of the journal.

Requirements for registration of scientific articles:

The article should be prepared in Microsoft Word format, Times New Roman font, size 14, margins 2.5 cm on all sides, interval 1.5.

The volume of the article (including the abstract and the list of references) should be within the range of 8 to 10 pages of A4 format.

The article should have the following structure:

- UDC index (the index can be obtained in any scientific library);
- article title;
- surname and initials of the author (for example, D. M. Sharipov);
- name of the organization where the author of the article studies;
- main text of the article;
- when quoting specific material, the references are indicated in square brackets [ ]. Sample: [4, p. 25]. That is, literature #4 and page 25;
- tables, diagrams, diagrams, and drawings should be grouped and numbered. Tables, diagrams, diagrams, and drawings must have a name;
- list of references (no less than 3 and no more than 10 titles of scientific literature). The list of references is made according to the requirements of GOST 7.1-2003 and GOST 7.0.5-2008;
- after the list of references, the following information is made out in three languages (Tajik, Russian and English): the title of the article, the author's full name, the name of the organization, the abstract and keywords (abstract of at least 18 lines, keywords to 7 words or phrases);
- Information about the author in Russian and English (full name of the author, the name of the organization where the author studies, phone number, e-mail, and postal address of the place of study or work of the author are indicated here).

МУНДАРИҶА – СОДЕРЖАНИЕ – CONTENT

ТАЪРИХ ВА АРХЕОЛОГИЯ – ИСТОРИЯ И АРХЕОЛОГИЯ – HISTORY AND ARCHAEOLOGY

Баходурова ДА. . Приоритеты внешнеполитической деятельности государств Ближнего Востока.....*4*
Сайфуллозода А.Дж. Роль Китая в обеспечении безопасности В Центральной Азии…….....*8*
Манонов М.А. Роль дипломатических миссий в поддержании связей с диаспорами и соотечественниками за рубежом (на примере Республики Таджикистан)…….....*12*
Сангов Ҳ.А. Масоили ҷуғрофии таърихии Қубодиён.....*16*
Ҳалимов Н.Нерӯи нарм дар сиёсати хориҷии кишварҳо.....*20*
Нуриддинов Р.Ш., Порсо Халилуллоҳ Чаро бояд Афғонистон федералӣ бошад?.....*24*
Раҳимов С. Н. Инъикоси масоили дохилию байналмилалӣ дар саҳифаҳои “Шӯълаи инқилоб”.....*30*
Назарова Ф. Омилҳои воридшавии Покистон ва Ҳиндустон ба Созмони Ҳамкориҳои Шанхай.....**33**
Паймон М. Ҳ. Бӯҳрони Афғонистон ва ҷанбаҳои асосии он……..*37*
Шоҳрухов Ҳ. Ҷанги дуввуми Ҳинду Покистон (с.1965).....*41*
Ҳафизов Н. Инъикоси робитаи давлатҳои Қарохониён ва Ғазнавиён дар сарчашмаҳои таърихӣ.....*48*
Кахоров И. М. Доираи илму адаб дар асрҳои XI-XII.....*52*
Нуриддинов Р.Ш. Арзбегӣ Ҷамол Абдул Носир Вазъи Афғонистон ва таъсири он ба минтақаи Осиёи Марказӣ.....*56*
Кабиров Б. Ҳадафҳо ва самтҳои асосии фаолияти СААД дар замони муосир.....*60*

ФАЛСАФА – ФИЛОСОФИЯ – PHYLOSOPHY

Карамхудоева А. Зӯроварӣ дар оила, роҳҳои пешгирӣ ва бартарафсозии он……...*67*
Гулов Р. Неъматов Р. Аз таърихи муносибат бо шахсони имконияташон маҳдуд…..*72*
Рахимбекова Г. У. Мафхум ва мохияти суғуртаи ичтимоӣ……*76*
Мелибаев М. Нақши ташкилотҳои ҷамъиятӣ дар пешбурди кори иҷтимоӣ бо ВИЧ сироятёфта.....*80*

ПЕДАГОГИКА ВА ПСИХОЛОГИЯЧ – ПЕДАГОГИКА И ПСИХОЛОГИЯ – PEDAGOGY AND PSYCHOLOGY

Фазолати А. Зуҳуроти мизоҷ дар хонандагони наврас *86*
Фарҳоди Муҳаммадсалим Зӯроварии психологӣ дар оила нисбат ба кӯдакон ва сабабҳои рӯй додани он.....*90*
Хосабекова С. Омилҳои вайроншавиҳои агрессивӣ.....*97*
Ҳушназарова А. Таъсири типи тафаккур ба характери ҷавонон……*101*
Обидёри Шамсулло Равияи шахс ва таъсири он ба инкишофи тафаккур……..*107*
Калонов Ш. Алоқамандии ҳолати афсурдагӣ ва тафаккури наврасон……*112*
Искандарова М. Хусусиятхои психологии муносибати волидайну наврас……*117*
Ғуломова Ш. Фобия дар кӯдакон ва роҳҳои пешгирии он……*123*
Аттори С. Алоқамандии қобилиятҳои ақлӣ бо дараҷаи таҳаммулпазирӣ.....*126*

ФИЛОЛОГИЯ – PHILOLOGY

Амонқулов Ф. Р. Тоҷикистон дар Вао-и Франсия.....***133***
Обидова М. Нақди адабӣ ва таҳрири минбаъдаи «Ривояти Суғдӣ».....***137***
Зайнудинов Н.М. Особенности образования сложных слов в русском и таджикском языках……..***142***
Давлатов Ҷ. "Айнӣ ва мунавварфикрӣ" дар доираи барномаи телевизионии "Фарҳанги муосир"-и муассисаи давлатии "Телевизиони Сафина".....***147***
Ҳусейни Нурмаҳмад Сермаъноии вожаи «омадан» ва роҳҳои сермаъно шудани он дар ашъори Рустами Ваҳҳоб.....***151***
Давлатова З Сохти морфологии исм дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ.....***155***
Ҳикматова М. Баъзе мулоҳизаҳо доир ба услуби нигориши рекламаҳои шабакаҳои телевизионии "Тоҷикистон" ва "Сафина".....***158***
Маҳмудов Р. Тарғиби этикаи рафтору гуфтор дар барномаи "этикет"-и тв "Тоҷикистон".....***162***

ИҚТИСОД –ЭКОНОМИКА – ECONOMICS

Азиззода Қ. Ш. Танзими ҳуқуқии иқтисоди бозоргонӣ дар Тоҷикистон.....***165***
Абдуллоев Д. И., Шоҳназаров И. А., Болтаев Н. А. Мафҳум ва моҳияти баҳисобгирии ухдадориҳои молиявӣ.....***169***
Холматова Б. Рушди туризм дар давраи ҷаҳонишавӣ……..***172***
Абдуназаров Х. Б., Бобошерова Ф. Г. Омилҳои асосии инкишофи соҳаи туризм……..***176***
Шарипова Л. А., Тураев А. Моҳият ва аҳамияти рушди соҳибкорӣ дар раванди гузаштан ба муносибатҳои бозорӣ……***178***
Шарифзода М.Ш. Сармоягузории портфелӣ.....***182***

ҲУҚУҚ ВА СИЁСАТ – ПРАВО И ПОЛИТИКА - LAW AND POLICY

Мирзоев А. З. Международно - правовое сотрудничество по борьбе с терроризмом…….***190***
Қосимов Қ. А. Фаъолияти ҳуқуқэҷодкунӣ: мафҳум, хусусият ва намудҳои он……..***194***
Асроров Л. Ҷ. Асосҳои ҳуқуқии танзими фаъолияти молиявии Иттиҳоди Аврупо.....***198***
Холматова Б. Рушди туризм дар давраи ҷаҳонишавӣ……***204***
Каримов М. Б. Зарубежный опыт профилактики насильственной преступности……..***207***
Хидирова Б. Роҳҳои такмил додани назорати молиявӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.....***213***
Ғуломзода С. Э. Полиархия чун шакли таҳкимбахши инкишофи сиёсӣ.....***217***
Окилова М.Х. Добросовестность как презумпция в гражданском праве……..***221***
Оймахмадов А., Хидирова Б. Правовые аспекты регулирования трансграничных рек как фактор стабильности региона Центральной Азии……..***226***
Окилова М. Х. Добросовестность в гражданском праве Республики Таджикистан……***230***

ГЕОЛОГИЯ – ГЕОЛОГИЯ – GEOLOGY

Юнусов Б. А Вазъи ҳозираи саноати ангишти Ҷумҳурии Тоҷикистон.....***234***

.

ФАРМАТСИЯ ВА ТИБ – ФАРМАЦИЯ И МЕДИЦИНА – PHARMACY AND MEDICINE

Абдуалимов С.Х., Саидова М.Н. ABC/VEN и частотный анализ лекарственного обеспечения кардиологического отделения центральной больницы района Дангары……..***240***

МАТЕМАТИКА ВА ИНФОРМАТИКА – МАТЕМАТИКА И ИНФОРМАТИКА – MATHEMATICS AND COMPUTER SCIENCES

Ҷалилов Х.М., Ғаниев Д. Тадқики компютерии муодилаи статсионарии сеченакаи гармигузаронӣ……***248***
Саидов И.М., Абдулла Халафалла Эл Амин, Аминов С.М. Сохтани ҷадвал ва коркарди лоиҳаи банкомат.....***255***

ТАДЖИКСКИЙ
НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ
Научный журнал «Молодой исследователь»

Научный журнал «Молодой исследователь» основан в 2019 г. Выходит 6 раз в год.

НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ «МОЛОДОЙ ИССЛЕДОВАТЕЛЬ»

2020. №1

Над номером работали:

Ответственный редактор: М. Асадова

Издательский центр
Таджикского национального университета
734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17.
E-mail: *molodoy.issledovatel@mail.ru*
Тел.: (+992 37) 227-74-41

Ба матбаа 16.02.2020 супорида шуд.
Ба чопаш 00.00.2020 имзо шуд.
Қоғази офсет. Андозаи 60х84 1/16. Ҷузъи чопӣ 31.
Супориши № 00. Адади нашр 100 нусха.
Матбааи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон
ш. Душанбе, кучаи Лохути, 2.